

NYELVTUDOMÁNYI
KÖZLEMÉNYEK

A

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSABÓL

SZERKESZTI

SZINNYEI JÓZSEF.

Ara 75 kr.

BUDAPEST.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA TULAJDONA.

1899.

TARTALOM.

	Lap
<i>Szinnyei József.</i> A Gyulafehérvári Glosszák	1
<i>Munkácsi Bernát.</i> Árja és kaukázusi elemek a finn-magyar nyelv- ekben. (III.)	4
<i>Szilasi Móricz.</i> Cseremiszt szótár. (II.)	34
<i>Margalits Ede.</i> A magyar közmondások és szólások restája. (I.) . . .	72
<i>Hellebrant Árpád.</i> Könyvészet 1898.	93

Ismertetések és bírálatok.

<i>Petz Gedeon.</i> A nyelvtörténet elvei. (Paul, H. Prinzipien der Sprach- geschichte. Dritte Auflage).	110
— — Indogermán nyelvészeti folyóirat. (Indogermanische For- schungen. VII.)	119
<i>Zlinszky Imre.</i> Szily Kálmán: Adalékok a magyar nyelv és irodalom történetéhez.	115

Kisebb közlések.

<i>Szinnyei József.</i> Ismeretlen nyelvtani alakok a Halotti Beszédben. . .	112
<i>Zolnai Gyula.</i> Pankétomos	113
<i>Sz. J. Ját. Sima.</i>	71
Nyelvészeti tanulmányút	109

Folyóiratunk negyedévenként jelenik meg, még pedig márczius, június, szeptember és december elsején. Az egész évfolyam legalább harmincz ívből áll s ára 3 frt vagyis 6 korona. Az előfizetés a Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadó-hivatalához czímezendő.

Kérelem: Kérjük a nyelvészeti munkák s különösen program-értekezések szerzőit, szíveskedjenek ismertetés végett munkájuknak egy-egy példányát beküldeni a szerkesztőnek: Budapest, VIII. József-körút 17.

A gyulafehérvári glosszák.

VARJÚ ELEMÉR fiatal palaeografus és heraldikus a mult év őszén a gyulafehérvári püspöki könyvtár átkutatása alkalmával egy latin kódexben, a mely 1300 és 1320 között készült, három egyházi beszéd *divisiójának* egykorú magyar fordítására bukkant. VARJÚ ELEMÉRnek e nevezetes fölfödözésről szóló jelentését a M. T. Akadémia első osztályának m. é. nov. 28-án tartott ülésében olvasta föl e sorok írója, egyúttal bemutatta a kódexet is és röviden ismertette a nyelvmlékek nyelvészeti érdekességeit. VARJÚ ELEMÉR ismertetése az Akadémiai Értesítő ez idei első füzetében jelent meg a glosszák*) hasonmásával. Innen átvéve bemutatjuk a NyK. olvasóközönségének a becses nyelvmlékeket néhány jegyzet kíséretében:

I.

Habrosagben walacnok kegussege.
eleeknek [áthúzva: kegusse] vruksege.
koorsagbon walaknok egessege.
Sciuksegeben walaknok beusege
ehezeu [nepeknek]

Hábróságben valáknak kégyössége.
Éléknek öröksége.
Kórságban valáknak egéssége.
Szükségben valáknak bősége (bév-
Éhező [népeknek] [sége?].

Jocunditas merencium.

Eternitas vivencium.

Sanitas langencium.

Ubertas egencium.

Sacietas esuriencium.

II.

Chudalatus mivinc ielenetviben
vnū zaiual müdüt igen tonosaga-
ban

scēt oltarū kuner kepeben.
oz kereszt fan figeu kepeben

Csudálatos mívinek jelēnetviben.
Önnön szájával mondott ígének
tanóságában.
Szent oltáron könyér képében.
Az keresztfán függő képében.

*) Hogy ezek glosszák, nem pedig versek, mint eleinte gondoltuk, azt meggyőzően mutatta ki HORVÁTH CYRILL a Magyar Kritikában (II. 151.)

In mirifici operis indicio.
 In verbi oris sui testimonio.
 In sacri altaris misterio.
 In sui imaginis vestigio.

III.

enum tonohtuananac arulatia
 Nemzetui népnek vadulatia.
Jrīm varasanac tistes fugadatia
 Isten fiának ártatlansága.
halalanoch scidalmos quina.
 bbodug ascunnac scemehel latatia

Önnön tanohtványának árulatja.
 Nemzetvi népnek vádolatja.
 Jéruzsálém városának tisztes foga-
 Isten fiának ártatlansága. [datja.
 Halálának szidalmas kína.
 Bódog asszonnak szeméhel látatja.

Primum, quia a proprio discipulo eius vendicio fuit.
 Secundum, quia a proprio . . . est accusatus.
 Tercium est quia a Jerosolimis honorifice fuerat susceptus.
 Quartum innocencia Salvatoris.
 Quintum mortis infamia.
 Sextum Marie presencia.!

A Gyulafehérvári Glosszák főbb érdekességei a következők:

1. A *-ben* rag előfordul illeszkedés nélkül, de csak ez egy szóban: *habrosagben* (ellenben illeszkedve: *koorsagban*, *tonosagaban*).

2. A *scemehel* (szemével) olyan alak, mint a HB.-beli *kegil-mehel* (vö. *lovak* > *lohak*, *savó* > *sahu*, *kovács* > *kohács*, *gyovon-* > *gyohon-*, *bival* > *bihal*, *kőmives* > *kümihes* stb. MTsz.; ilyen fejlődéssel: *-v* > *-'* > *-h*).

3. Az *-et* deverb. főnévképzőnek a GyGl.-ban is előfordul, mint a HB.-ben és KT.-ben (és még ma is ebben az egyetlen szóban: *hitves*) teljesebb *-etv* alakja: *ielenetuiben*, *nemzetui* (vö. HB.: *intetvīnec*, *ildetuitvl*; KT.: *kezdetuitul*, *scilete[t]vi*). A HB.-beli *kínzotviatvl* továbbra is magában álló marad, mert az *-at* képzőt, valamint a KT.-ben (*tamadatia*, *arulatia* stb.), úgy a GyGl.-ban is csak mostani rövidült alakjában találjuk: *arulatia*, *vadulatia*, *fugadatia*, *latatia*, *chudalatus*.

4. A *tonohtuananac* szóban az *-it* (< *-ojt*, *-ejt* stb.) képző eredetibb *-oxt* alakjának (a milyent némely kódexben találunk) legrégibb példáját látjuk. (*Tonoht* ~ cser. *tunukt*).

5. Eddig teljesen ismeretlen volt a *való* igenév többesének *valák* változata, a mely a GyGl.-ban háromszor fordul elő. Változata, mondom, mert annak nézem és nem érthetek egyet SIMONYIVAL, a ki (Nyr. 27 : 530) a *valák* igenév *-á*-jában a *pattanté*, *sar-*

kanté, fogaté, csurgaté-félék *-é* képzőjének mélyhangú párját látja s ezen *-á -é*-ből rövidültnek tartja a *hulla, szüle, lenge, pörge*-félék képzőjét. Ennek ellenében azt jegyzem meg, hogy a *-j* (*-j̃*)-ből lett *-é* képzőnek illeszkedésére kétségtelen példánk nincsen, mert sem a *kaczé, fogaté, csurgaté, kotré, pattanté, sarkanté*-féléknek nem fordul elő *-á*-val való mellékalakja, sem a *bírák, méltán, forráz*-nak *-é*-vel való változata, a milyen az *-á* és az *-é* képzős alakoknak összetartozását valószínűvé tenné. (Nem illeszkedett az *-aj*-ből fejlődött *é* a *karé, paré, gané, taré* szavak végén sem). Ellenben egészen kétségtelen bizonyítékaink vannak az *ó > *o > a > á* hangfejlődésre; nevezetesen: *áró > ára > árát* (vö. száz forint *áró* kárt, Göcsej Nyr. 6 : 267; száz forint *ára*; száz forint *árát* vettem). | **-koró > -kora > -korát* (vö. *melly-korotska*, olv.: *mely-korócska* = ,mekkorácska'; *mikorú*: ,mekkora' a régi irodalomban, l. TMNy. 1 : 569; *akkoru*: ,akkora', Csköz MTsz.) | *dió > dia* (Dtúl) *> diá-s* (Somogy m. MTsz.) || nem egészen kétségtelen, de nagyon valószínű, hogy ilyen fejlődés ment végbe ebben is: *savanyó (sönyó) > savanya (sónya) > savanyá-n, savanyá-s* (vö. MTsz.). Másrészt az *ő > é* hangfejlődésre is vannak kétségtelen példák; ilyenek: az *-ő* (= mai *-ü*) nomen possessoris képzőnek *-é* változata: *almascine, fel hithe*, Rába *nevê* város (TMNy. 1 : 572. 573); és alkalmasint *ő > é > e* hangfejlődés útján lett a *keserő*-ből is *kesere* (MTsz.). Ezért valószínűnek tartom, hogy az *idvezejté, szülé*-félék is az *idvezejtő, szülő*-féléknek a változatai, és nem *-j*-vel való képzések; s ép így a *bírák, méltán, forráz* és a legújabban előkerült *valák*-beli *-á* is az *-ó* igenévképző mássa; a *kajla, konya, kerge, lenge*-féléket, szintúgy mint BALASSA (Nyr. 12 : 299; NyK. 19 : 148. és TMNy. 1 : 85, 89, 288.), *ó > o > a, ő > é > e > e* hangfejlődéssel létrejötteknek tartom, mindazáltal megengedem, hogy a magashangúak egyikénél-másikánál talán kétféle képzés (eredb. *-v* és *-j*) esett egybe.

A GyGf. fölfödözéséért örömmel üdvözljük VARJÚ ELEMÉRT; annyiival is inkább, mert ez a fölfödözés éleszti bennünk azt a reménységet, hogy ha gondosan kutatunk hazai könyvtárainkban és némely külföldiben, még több becses magyar nyelvemlék is előkerülhet.

SZINNYEI JÓZSEF.

Árja és kaukázusi elemek a finn-magyar nyelvekben.

(Harmadik közlemény.)

Az utóbb tárgyalt külföldi tudományos tekintélyek ragaszkodása a lefolyt évtizedekből átörökölt téves elmélethez annál meglepőbb, minthogy már ekkor TOMASCHEK VILMOS gráci egyetemi tanár megjelölte volt az irányt, melyet a finn-magyar nyelvek prae-historikus — vagyis a történetileg igazolt (germán és lett-szláv) ethnikai kapcsolatokból meg nem fejthető — indogermán elemeinek vizsgálata a legokszzerűbben és leggyümölcsözőbben követhet. Az ő eszméje, hogy az e fajta egyezések nem a két népcsalád keletkezésének kifürkészhetetlen őskorából erednek s nem is ősrökonság bizonyosságai, hanem a finn-magyar nyelvek terén szorosabb értelemben vett árja, azaz indo-iráni jövevényszók, melyeknek történeti alapja MÜLLENHOFF s mások kutatásainak azon végeredménye, hogy a finn-magyar népek kútfőileg kimutatható legrégibb területeinek déli szomszédságában a szkyltha, szkolot, szauiromata, alán néven szerepelt törzsek nagy tömegei árja nemzetségtiek és nyelvűek voltak. Már 1875-ben, HEHN VICTOR *«Kulturpflanzen und Haustiere»* híres művének második kiadásáról szóló tüzetes bírálatában közöl ide vonatkozó észrevételeket; *) de

*) L. *«Zeitschrift für die österreichischen Gymnasien»* 26. évf. (520—538. ll.). Itt TOMASCHEK kikél HEHN azon előitélete ellen, hogy egyes régi művelt vidékeknek mai elhanyagolt állapota török- és mongol fajta «bestialis, visszataszító külsejű s tisztátlan erkölcsű hordák betöréseinek tulajdonítható, mely «sárga, ferde tekintetű, Gobi sivatagról előkerült sakálók» elárasztván a délnyugati országokat «nemtelen középázsiai verükkel megmergezték» a velük egybevegyült régi művelt népeket, úgyhogy különösen Európa kelete mintegy «halálosan sújtva» hever ennek következté-

világosabban fejti ki álláspontját «*Centralasiatische Studien*» tanulmányának «*Die Pamir-Dialekte*» című második részében, mely a «*Sitzungsberichte der Phil.-Hist. Classe der kais. Akademie d. Wissensch. in Wien*» folyóirat 96. kötetét tevő 1880-ik évfolyamá-

ben. Kimutatja Tom., hogy a HEHNTől annyira fölmagasztalt «műveltség iránt fogékony, nemes származatú és szép testalkatú» árja és sémi nomádok sem voltak különbek erkölceikben és szokásaikban a finn-mongol fajbelieknel; amazokról is tudjuk, hogy földi kunyhókban laktak, tátozálták magukat, mérges nyilakkal lőttek, az ellenség koponyájából ittak, öregeiket agyonütötték, inrostokból sodrott czérnával varrták bőringeiket stb. Az ilyfajta kultúra közösségére a két faj között egyes azonos műszavak is vallanak, így: gör. γῆπη «erdhőhle, behausung», szláv župa ezek mellett: gör. κόπη, szkr. kūpa «grube, höhle»: v. ö. mongol γaba «grube», tör. koba «höhle», finn kuoppa, zürj. göp, gu «grube»; továbbá zürj. gort, votj. gurt «fovea; domus, domicilium subterraneum priscorum Syrjænorum»: v. ö. szkr. gārta «höhlung, haus». Szintilyen a magy. méreg, finn myrkky, észt mürk (gen. mürgi), lapp mirkko = összet marg «gift». Különben egy anthropologiai irány Európa brachykephaljai épen összekötő kapocsnak tekinti a dolychokephal kultúrnépek és a mongol faj között. E mellett a nyelvtudomány terén mindinkább érvényre igyekszik jutni amaz elmélet, mely az indogermán nyelveket az éjszaki agglutináló nyelvcsaláddal hozza közelebbi kapcsolatba azon mind világosabban kiderülő tényből indulván ki, hogy az indogermán ősnép a Kárpátoktól Dél-Oroszországon és a déli Uralvidéken át egész az Aral-tóig és a Pamir fensíkig terjedő széles földvön honolt, a hol földrajzilag a finnek, ugorok, törökök és mongolok estek éjszakfelől legközelebb hozzájuk. E földrajzi s egyszersmind kulturai kapcsolatrol tanuskodó nyelvi adatok: finn jyvä, észt üvü, jüvü «roggen, korn» = szkr. yáva- «gerste», gör. ζαφα «spelt» | finn omena «apfel», mely a magyar-török alma szóval együtt a mong. alima (eredeti értelmében: «schmackhaft», ill. «süßlich, säuerlich»), mong. amtai «süß», lapp almok, almes id. és szkr. āmla «sauer» szavakkal volna összefüggő | magy. körte: «lehgut aus dem alanischen; vgl. osset. khārttu, khārdo, lesg. kum. khjort, khjortru, türk. çār etc.» | finn vahtera, észt vaster, cser. vaštar, mord. uštir, ukštura «ahorn»: összevetve a szkr. āstra-, zd. astra- «stachel» szóval | finn pihka «harz, pech», pihku- «tropfenweise hervorquellen», pisku «tropfen, harz, schleim»: összevetve a szkr. pičhā- «gummi» s másrészt avar pič «mastix, harz», georg. phičvi «fichte» szavakkal, mely utóbbi a mord. pičä, piče «fichte» eredetere derít világot | osztj. vander, votj. vudor, udor, zürj. vurd «otter»: összev. az indogerm. udra-

ban jelent meg. Itt THAW R. keletázsiai utazó «*On the Ghalchah Languages*» értekezésének eredetileg a «*Journal of the Asiatic Society of Bengal*» 45—46. köteteiben közölt anyagát fogalmi rokonság szerint csoportosítván s egyéb árja dialektusok megfelelő alakjaival egybevetvén, a hol csak alkalma nyílik rá, utal a finn-magyar nyelvek hasonlataira is. «Határozottan áll ugyanis előtte, hogy mielőtt a hunn-bolgárok s más török törzsek Türkisztánból nyugat felé vonultak s hatalmas, sohakésőbb el nem tolható ékgyanántfészkeltek volna be magukat a finn-ugorok és irániak egymással érintkező területei közé: iráni, vagy hozzájuk közel álló nomád törzsek messze el voltak terjedve nemcsak a *Du-āb*-ban, hanem a Pontus és Kaukázus északi oldalán, a Volgamellék pusztaságain s az Ural déli lejtőin is s többféle kapcsolatban állottak a szomszédos finn-ugor népekkel. Különösen a szkolotok és alánok, mely utóbbiak sokokból joggal tarthatók az összetek elődeinek, azon iráni népek, melyeknek e vidékeken való tartózkodása föltétlenül bizonyoss melyeknek nem maradhatott el hatása az északi népekre s nyelveikre» (747. l.). Másrészt TOMASCHKEK szerint a finn-ugor törzsek műveltségi állapotát sem szabad oly alacsonynak vennünk, hogy némi viszonyhatásra ne gondolhassunk, melyet emezek gyakoroltak volna egyes nomád iráni törzsekre, minők pl. a szakák voltak. E helyt közölt tárgyunkhoz tartozó egybevetései: sariqōli *par-wus* (vakhī *par-d*) «voriges jahr», ebből: *para* «zuvor, vorher» (a finn-ugor nyelvekben: «das hinten gelegene, vergangene») és *vat*, *ut* «jahr»; v. ö. szkr. *par-ut*, gör. πέρυσσι és πέρυσι, skipet. *par-vjét*

val | magy. *méz* stb. = szkr. *mádhu*; gör. μέθυ «süss, honig, met»; továbbá: csecsenecz *muoz*, thus *moç* «honig», *maçri* «süss» | finn *viha* «giftsaft» = szkr. *viśā* «flüssigkeit; gift» | zürj. *šait*, permi *šaet*, *šät* «silbergeld» = iráni *kšaeta* «glänzend, glanz», *šaeta* «geld» | zürj. *kört*, votj. *kort* «eisen» = zd. *kareta*, összet. *k'ard* «messer» stb. | magy. *ezüst*, votj. *andan* «stahl» úgy magyarázva, mint előbbi kutatóknál | finn *vasara*, liv *vazar*, lapp *vaeččär* «grosser hammer»; mordv. *uzer*, *uzir* «axt, beil»: egybevetve a zd. *uzra*-, szkr. *vajra*- «keule» szóval stb.

«vorvergangenenes jahr». Az ösrégi *ut* «év» szó mutatkozik a finn *vuosi* (gen. *vuode-n*), veps *vos*, zürj. *vo*, osztj. *öt* (v. ö. *pir öt* «das vorige jahr») s az uigur *üt, öt, üdi* «zeit» szavakban (751, 752. ll.) | vakhī *šundr* «heiss»; v. ö. sanglic *šunái* «feuer»: szkr. *çona-* «flammenfarbig, glänzendroth», masc. «feuer», laghm. *šunek* «rotgelb»; innen: *çu-* «leuchten», mely mellett *çyā-* (part. *çyāna*) «dörren, sengen, glühen». Figyelemre méltó hasonlatok: zürj. *šonöd-*, votj. *šunt-* «erhitzen, sengen, rösten», zürj. *šonid*, votj. *šunit* «heiss» zürj. *šondī*, votj. *šundi* «sonne» (753. l.) | votj. *saj* «schatten»: v. ö. vakhī *sāyā*, sariqōlī *suyā*, pers. *sāyah* «schatten» (754. l.) | mordv. *v arma* «wind»: v. ö. sariqōlī *varm* «wolke, nebel», szkr. *ūrmi* «woge» (754. l.) | votj. *sijal-* «frieren», *sijam* «kalt»: szkr. *cyā-* «erstarren», *çyāya-* «reif, frost» (754. l.) | ? magy. *jég*, osztj. *jeng*, finn *jää*: v. ö. vakhī *yikh*, új-per. *yakh*, osszét *yex, yix, ix* «eis, hagel» (755. l.) | mordv. *rives*, cser. *ribāž, rebež*, zürj. *ruč* «fuchs»: osszét *rubas, ruvas*, perzsa *rubāh*, kurmandzsi *rūwi* «fuchs» a perzsa *ruftan* (præs. 1. sz. *rubam*) «rauben» többől (762. l.) | zd. *hu-* «eber», osszét *χuy, χū* «schwein»; innen: szkr. *su-* «ausschütten, werfen, gebären»: «Uralte entlehnung ist mordv. *tuvā, tuvo* 'sau' (aus: **suva*); die eichenwälder an der mittleren Wolga waren seit alters ein ergiebiges terrain für schweinezucht» (763—4. ll.) | zürj. *mež* «hammel»: «Altes lehngut»; v. ö. zd. *mašša*, szkr. *meša* «widder, schafbock», ujper. *mīš, mēš*, afghán *mēž', maž'* stb. (766. l.) | votj. *ar* «jahr», *arās* «jährig»: zd. *yāre* «jahr» (766. l.) | mordv. *verīs, veriskā, verskā* «lamm», magy. *barka, birka, barika*: vakhī *vurk*, šighnī *varg*, sariqōlī *barka* «lamm», perzsa *barah* «männliches schaf», kurm. *berk*, zaza *varā, varék*, pahl. *varak*, osszét *varik, urek* stb. (767. l.) | votj. *luž* «bremse»: v. ö. vakhī *dōs* «wespe, bremse», szkr. *dañça* «bissig, bremse», gör. *δῆς, δάχος* «stechendes, bissiges tier» (770. l.) | votj. *kīrniž*, mordv. *křānš*, lapp *karanas*, jurák szamojéd *háróna, harnga* «rabe»: v. ö. šighnī *khurn*, sariqōlī *khern* «rabe», osszét *χalon* «krähe»; továbbá: osztj. *kōlank*, magy. *holló* (771. l.) | finn *köhä* «das husten», lapp *guossa-*, mord. *koz-*, votj. *kíž-* «husten»: v. ö. szkr. *kasa-* «husten», *kas* «das husten», vakhī *kokh*, sariqōlī *kekh* id. (778. l.) | magy. *torok*, vog. *tur* «kehle»: «Merkwürdige, aber wohl zufällige übereinstimmung mit vakhī *tor*, sariqōlī *tur* 'genick', bašgalī *torr* 'hals'» (782. l.) | finn *sauva*, lapp *scabbe*,

zürj. *zib* «stab, stange» (tör. *sapak*, mong. *sabaγa*): «Zufällig anklingend: vakhī *šōpk* ,rute, stab', szkr. *kšupa*, perzsa *čub*, *zaza čū*, *čo* «staupe, stock, stab, stecken» (790. l.) | mordv. *umarav*, *umbrav* «sauerpfeffer»: szkr. *ambla*, *amla* «sauer, herb»; v. ö. finn *omena*, liv *umār*, mordv. *umar'* «apfel» (tkp. «säuerling»; 791. l.) | mordv. *sāli*, *selei* «ulme», cser. *šolo*: «Verwandt mit türk. *sadā*, sariqōlī *sedā* ,ulme'» (792. l.) | mordv., cser. *pušta*, *pušto* «brei aus geröstetem u. zerstampfenem hafer»: vakhī *pōst*, *šighnī pišt* «geröstetes korn, zu mehl zerrieben», pahl. *pist*, perzsa *pist* «farina tosta tritici, hordei, cicerum», ettől: *piš-* «zermahlen», honnan: szkr. *pišta-* «gemahlen; mehl», *pištikā-* «grütze aus hülsenfrüchten» (794—5. ll.) | votj. *ju* «getreide» = zd. *yava-* «feldfrucht, gerste», osszét *yev*, *yau* «hirse» (795. l.) | zürj. *nañ* «brod» (kirgiz *nan*, per. *nān*): minjānī *naghan* «brod», balūči *naghan* id.: «aus ni- u. kan-, graben»; eigentlich: ,der unter der heissen asche vergrabene, gebackene kuchen'» (795. l.) | ? zürj. *nök*, votj. *noki* «sahne, rahm»: sanqliči *nevak*, minjānī *niya* «geronnene milch» (797. l.) | mordv. *petkel'* «mörserkeule, stössel», finn *petkeli*, észt *peikel*, *peitel*, *pekli* «stössel, stampfeisen, meissel»: «aus dem skolitischen»; v. ö. sariqōlī *petgāl* «hammer, holzschlägel» (ezekből: zd. *paiti*, óper. *patiy* «gegen, zu» és **gvar-*, *žar-*, *žur-* «zerreiben, zertrümmern», szkr. *-žara* «aufreibend»; 799. l.) | osztj. *kovel*, *kevel* «holzmörser zum zerstampfen trockener fische, des tabaks u. s. w.»; zürj., votj. *gīr* «mörser»: v. ö. perzsa *kābīl*, *kābīlah* és *kāvīl*, *kāvīlah* «mörser» (ebből: *kavīdan* «aushöhlen»); továbbá: finn *kovera* «ausgehöhlt, bauchig», vog. *keur* «hohl», mord. *kovīl* «trog»; gör. *κόφίλος*, *κόαρ* stb. (799. l.) | mordv. *uzere*, *uzir* «axt, beil», finn *vasara* stb.: «Aus dem skolotischen»; v. ö. zd. *vazra*, szkr. *važra* «keule, streitaxt» (799. l.) | zürj. *dar*, votj. *durī* «grosser holzlöffel»: szkr. *darvi* «löffel» (800. l.) | votj. *sin* «kamm», *sināl-* «kämmen»: perzsa *šānah* «kamm» (800. l.) | mordv. *kārāt*, *keret* «pflugmesser»: «entlehnt aus der sprache der *Σάβα: ἀροτήρες*»; v. ö. zd. *kareta*, perzsa *kārd* «messer» stb. (802. l.) | magy. *kés*, osztj. *kēže*, *kōčex* «messer»: «aus dem sakischen kaum»; v. ö. vakhī *kōž* «messer» stb. (802. l.) | mordv. *kam(b)ras* «sattel» (tavgi szam. *kamarabtū'* «bauchgurt»): pers. *kamar*, *καμάρα* «gürtel» (804. l.) | mordv. *pula*, *pulo* «schleppe, zipfel, zopf, flechte», *pula-kš* «gürtelschmuck»: vakhī *pulk* «quaste, troddel, franse»;

v. ö. szkr. *palāṇa-* «blatt, laub» stb. (805. l.) | *vakhītsūtr* «spindel»;
 v. ö. *črt-*, *krt-* «spinnen, den faden drehen»: finn *kiertä-*, liv *kier-*
 «drehen, zwirnen, wickeln, kreisen». «Uralte entlehnungen aus
 dem nord-eranischen sprachgut: finn *keträ*, estn. *keder* «scheibe,
 kreisel», finn *keträ-puu*, vót *čedrä-puu* «spindel», finn *keträä-*,
 veps. *kezerda-* «spinnen», čerem. *šidir*, *šüdūr* «spindel», *šüdūr-*
 «spinnen», mordv. *kštir*, *kštere* «spindel», zürj. *čörs*, votj. *čers* id.,
 sw. lapp *kärsi* id.» (809. l.) | liv *kumb* «tasse», zürj. *kub* «topf»:
 zd. *khumba-*, szkr. *kumbha-* «topf, krug» (812. l.) | magy. *vez-et*,
 mordv. *vāda-* «führen», *vādmā* «zügel, leine», cser. *vid-* stb.: szkr.
vah- (<**vadh-*) «führen», *vadhū-* «die heimgeführte, braut», zd.
vādhayēti «erführt» (855. l.) | cser. *vaz-* «fallen»: pamir *vaz-*
 «mit wucht niederfallen» (855. l.) | zürj. *dom* «band, strick»,
dom-, votj. *dum-* «binden»: szkr. *dāmā-*, ujper. *dām* «fessel, ver-
 schluss» (innen: szkr. *dā-* «binden, fesseln») stb. (869. l.) | ? votj.
gārī «pflug», *gāral-* «pflügen», cser. *karal-* id.: ujper. *kār*, *vakhī*
kūr- «das feld bebauen, pflügen» stb. (879. l.) | ? magy. *szöv-*,
 osztj. *sēw-* «flechten»: v. ö. szkr. *siv-* «aneinanderheften, fest zu-
 sammenbinden», sariqōli *tsiv-* «zusammennähen» (884. l.).

Az eddigi alkalmi észrevételeket rendszeresen összefoglalva
 és újabb adatokkal gyarapítva tárgyalja TOMASCHKE a müncheni
 «*Das Ausland* (Wochenschrift für Länder- u. Völkerkunde)» folyó-
 irat 1883. évfolyamában (701—6. l.) «*Ethnologisch-linguistische*
Forschungen über den Osten Europa's» című rövid, de igen mag-
 vas értekezésében. Szemben azon régi fölfogással, hogy az indo-
 germánok a tőlük lakott terület legszélső keleti tájáról, az Oxus és
 Jaxartes vidékeiről költöztek volna nyugat felé, ismételve hangoz-
 tatja BENFEY és POESCHE eszméjének igazát, mely szerint Kelet-
 Európa középvöve volt azon vidék, honnan az indogermánság ős-
 népe minden irányban szétágazott. A közösnek igazolható termé-
 szetrajzi nevek határozottan éjszaki s nem középtenger-vidéki
 természetre utalnak; az illető állatok és növények együtt sehol
 nem találhatók e földön másutt, mint éppen Fehér-Oroszország és
 a Volga tájékán. HERODOTOS idején a szkitha gyűjtőnéven egybe-
 foglalt törzsek laktak erre, melyek közül a szkolotok a Portustól
 éjszakra fekvő földrészt a Duna torkolatától egész a Donig foglal-
 ták el, tőlük keletre pedig a sauromaták tanyáztak. Ezen népek
 iráni nemzetiségűek és nyelvűek voltak, mit nemcsak a görög írók-

nál fönmaradt tulajdonnevekből s néhány egyéb fajta szóból álló nyelvemlékeik bizonyítanak; hanem azon körülmény is, hogy a történeti emlékezet óta ezen táj északi határain ismert finn-ugor népek nyelveiben nagyszámú iráni elemek találhatók, melyek nyilván viselik magukon annak bélyegét, hogy ide műveltség-hatás révén kerültek. Számba veendő e pontnál, hogy azon föld- és néprajzi észrevételek, melyekkel HERODOTOS a szkitháktól éjszakra eső nem szkitha népekről, jelesen az Ἄνδροφάγοι, Μελάγχλαινοι, Βουδῖνοι, Θυσσαγέται és Ἴορκαί nevékről megemlékszik, teljesen illenek a mordvinokra, cseremiszekre és votjakokra, zürjénekre, urali ugorokra és magyarokra, a mint t. i. e népeket a középkori írók följegyzései tárgyalják, illetőleg ma ismerjük. «Melyik lehetett immár az az iráni nép» — kérdi a tudós kutató — «mely a permi és ugor törzsekre nyelvi hatást gyakorolhatott? Most e tájakon nem találhatók irániak, legfeljebb csak annyiban, hogy khivai és bokharai tadzsikok meglátogatják a nagy orosz vásárokat. Másképp állott a dolog az ókorban, ekkor még nem voltak tatárok, baskirok, vagy másféle törökök a déli Ural környékén. Mind e vendégek csak a hunn-bolgárok, avarok, kazarok s egyéb török népek előnyomulása után telepedtek itt le. A régibb időkben az éjszak finn világa és a Kaukázus, az ugorok Uralja s a zoroaszteri Sogdiana közt csupán iráni nomádtörzsek tanyáztak, jelesen a szkolotok s utánuk nyomúlt szarmaták és alánok maradványai. Ezen iráni népek, főkép az alánok lehettek azok, melyek a kereszténység előtti korban a permieket és ugorokat leginkább befolyásolták». Mutatkozik ezen hatás a műveltségszók minden rétegében, különösen a természetrajzi nevekben, valamint a baromtenyésztés, földművelés, kereskedelem és házi élet kezdetleges szükségleteinek szavaiban, melyeknek köréből TOMASCHEK sok bizonyító példát idéz s a következő messze célzó kijelentéssel nyit utat újabb vizsgálatoknak: «Wir könnten noch weiter gehen und die tatsache darlegen, dass in dem grossen ural-altaischen sprachgebiete elemente vorhanden sind, wichtige und unverlässliche güter, welche in dasselbe seit unvordenklichen, prähistorischen zeiten infolge inniger berührung mit dem arischen urvolke eingedrungen sind und zeugniss davon ablegen, dass die placenta des arischen volkstums in der näch-

sten nachbarschaft jener nordischen sippe zur entwicklung gelangt ist. Jedoch sind diese untersuchungen noch nicht abgeschlossen; immer deutlicher tritt fortan die gründliche durchforschung der nordischen sprachen mit ihrer wichtigkeit für die Arierfrage hervor».

Legbővebben tárgyalja TOMASCHEK az árja és finn-magyar nyelvi érintkezés adatait a bécsi akadémia közleményeinek 1888—89. évfolyamaiban (Sitzungsberichte: Phil. Hist. Cl. 116. és 117. köt.) megjelent «*Kritik der ältesten Nachrichten über den skythischen Norden*» című nagybecsű tanulmányának második részében, melynek külön tartalomjelzése: «*Die Nachrichten Herodot's über den skythischen Karawanenweg nach Innerasien*». Az eszmét, melyet röviden már az előbbi értekezés kifejezett, hogy t. i. ama «nem szkitha» éjszaki népek, melyekről HERODOTOS Olbiában szerzett értesülései nyomán (Kr. e. 450. körül) könyve IV. fejezetében ír, jobbadán finn-magyar s velük rokon fajbeliek voltak — emű szélesebb alapon a jelenkori tudomány összes segédeszközeivel fejtegetve igyekszik érvényében megszilárdítani. Sorra veszi e végből az egyes népekről mindenütt található régi tudósításokat s azokat gondos kritikával egybevetve a későbbi történetírók és utazók följegyzéseivel, valamint a jelenkori nép- és földrajzi ismeretekkel, meghatározza, hogy melyik élő nép az, melylyel az illető, HERODOTOSnál szkitha-görög névvel jelzett nép legnagyobb valószínűséggel azonosítható. Így az androfágokról szólva, kimutatja, hogy HER. azon adata, mely szerint a Borysthenes (Dnjeper) torkolatától 11 napig fölfelé utazva a Σκόθαι γερρωτοί földjéről egy nagy pusztasághoz jutunk, mely mögött az androfágok földje következik — a m o r d v i n o k régi elterjedésének területére vezet. Kiváló orosz tudósok, köztük pl. NADJEZDJIN, vallják, hogy a szlávok nem eredettől fogva lakják a Dnjepervidéket s hogy e folyó keleti oldalán a víznevek általában finn jellegűek (pl. BARSOV szerint a *Sula* folyónév = finn *sula*, mordv. *sola* «fliessend, aufgelöst, ungefroren», ettől *sula-*, cser. *šol-* «schmelzen»). Magának *Kiev*-nek is a mordv. *käv, käve* «stein» szóval kapcsolják egybe nevét, minthogy ama város eredetileg hegymagaslaton épült. ASPELIN archæologiai alapon bizonyítja, hogy a mordvák lakai valamikor sokkal messzebb terjedhettek nyugat felé, mint jelenleg, mely tények egyéb adatokkal egybevetve arra utalnak, hogy HERODOTOS androfágjainak terü-

letén a mordvinok régi hazáját keressük. Maga a *mordva* név, mely mint *ὄνομα σκωπτικόν* a szkolot és szarmát szomszédoktól juthatott e néptörzshöz nem finn, hanem iráni eredetű; alkotó részei a zd. *maretā-*, szkr. *marta-*, örmény *mard*, yagnobi *mordi* (plur. *mordad*), ujper. *märd* «mensch» és szkitha *-χῡάρ*, *-χῡά* «esset» (v. ö. óperzsa *μάρτιχάρας*: *ἀνδροφάγος* a szóvégi *r* oly kopásával, mint ma is több árja dialektusban): ugyanazt jelentené tehát tulajdonkép, mint HERODOTOS *Ἀνδροφάγαι* neve, vagyis «ember-evőt». PTOLEMAEUS az androfágok vidékén *Ἀμάρδοχοι* nevű népet ismer; ez csupán más enyhébb szkitha-árja neve az «emberevők»-nek, mint a szkr. *āmād* «rohfleisch-esset» (melynek ellentéte: *yavād* «kornesser») egybevetésével következtethető. Nyers húst ma is esznek az urali ugorok és szamojédek s régebben bizonyára nem idegenkedtek tőle nyugati rokonaik sem. Bár az emberhús-evés az éjszak barbár népeinél inkább idegenektől rájuk fogott mesének vehető,^{*} tény az, hogy a mordvinokat a középkori utazók is igen vadaknak jellemzik. Így a X. századbeli arab írók azt írják az *Arḏa* (اَرَا = *Erza*) népről, a mordvinok egyik ágáról, hogy «ha idegen lép országukba, azt megölik» (más olvasat szerint: «megeszik»); továbbá «hogy ezen emberek vadállatok módjára erdőkben és nádasokban élnek; a kereskedők *Arḏania* földjére nem lépnek, hanem a néppel hajón, lenn a folyóban érintkeznek». Még JULIÁN barát is (1235.) így tudósít felőlük: «Hi (t. i. morduani) sunt pagani et adeo homines crudeles, quod pro nihilo reputatur homo ille, qui multos homines non occiderit. Et cum aliquis in via procedit, omnium hominum quos occidit capita coram ipso portantur et quanto plura capita, tanto melior reputatur; de capitibus vero scyphos faciunt et libentius inde bibunt. Uxorem ducere non permittitur, qui hominem non occiderit». Ép a régi androfágok vad-sága rajzolódik itt elénk, kikről a niceai Isigonus szintén közli (Plin. VII, 2.), hogy koponyákból isznak s a lenyúzott fejbőrt mellükön s törő kendő gyanánt alkalmazzák. A mordvin nyelv régi jövevényszavai is mutatják, hogy egyrészt nyugat felől litván-lettekkel, másrészt dél s kelet felől szkitha-árjakkal érintkeztek.

^{*}) Ezt állítják az oroszok a szamojédek elődeiről is nyilván a *Самоѣды* népetimológiája révén, mely t. i. «maga-megevő»-nek értelmezhető.

Az utóbbiak nyelvi hatásának példái (117. köt. 12—13. ll.): mordv. *ste a-*, *sła-* «aufstehen»: árja *sthā-*, *ḡta-* | *trea-*, *t'ra-* «nähren» (*t'rama* «nahrung»): szkr. *trā-*, zd. *rā-* (szkr. *traman-* «ernährung, schutz») | *vāḍ-* «führen, ziehen» (finn *vedä-*, cser. *vid-* id.; szam. *vadāu* «ich führe, ziehe»): szkr. *vadh-*, zd. *vad-*, szláv-lítv. *ved-* id. | *kār-*, *ke-* «hauen, schlagen»: árja *kar-*, **skar-* «schneiden, machen» (szkr. *karman-* «arbeit», permi *keröm* «werk») | *erḍe-ks* «schwur, fluch» (permi *jord*): v. ö. osszét *ard*, *ärd*, örmény *erdûmn* «schwur» | *mirdä* «mann, ehegatte»: árja *martya-* | *corai* «sohn, bursche»: pamir-dial. *čor*, *čorik*, zd. *čarat*, *χορος* | *tehter*, *stir* «tochter» (finn *tyttäre-*): zd. *dughdar-*, lítv. *duktere* | *sazor*, *sazër* «jüngere schwester», cser. *šožar*, votj. *suzer*, liv *sozar*, finn *sisar*, permi *soč*: szkr. *svasar*, lítv. *s eser* | *sirä*, *sire* «alt»: szkr. *ḡaras*, osszét *zarand*, örm. *tser* | *vadrä* «gut, schön, glücklich»: zd. *badra* | *ärvä*, *erva* «jeder, alle»: iráni *harva*, ujper. *här* | *sada*, *sado* «hundert» stb.: árja *ḡata*, osszét *sada* | *šura* «horn», cser. *šur*, permi *šur*, magy. *szarv*, finn *sarvi*: zd. *sruva* | *vaza* «kalb», finn *vasa*, *vasikka*, liv *vaški*: v. ö. osszét *uássä*, pamiri *vušk*: szkr. *vaḡä*, *vatsikā*? | *odar*, cser. *vadar*, finn *utara*, permi *vöra* «euter der kuh»: szkr. *údhar-* | *sājä* «ziege»: osszét *sāghä* | *reve*, *verä*, *veris* «lamm»: osszét *ur*, *varik*, pahl. *varak*, szkr. *urāṇa* | *urīs*, *ruzei* «eber»: zd. *varāza-* | *mākš*, *meš*, cser. *mīxš*, permi *muš* «biene»: zd. *makhši-* | *med*, finn *mesi*, vepsz *mezi*, magy. *mész*, permi *ma*, *mu* «honig»: zd. *madu-*, lítv. *medus* | *umrav* «sauerampfer»: szkr. *amla*, [*ambla* (l. fön-tebb)] | *nudei* «rohr», magy. *nád*: szkr. *nadā*, ujper. *nāi* | *šuž*, *čuž* «gerste»: pamiri *čušač*? | *pušta* «brei aus zerstampfenem hafer»: szkr. *pišta-* (l. fön-tebb) | *kārat*, *keret* «pflugmesser»: zd. *kareta-* (l. fön-tebb) | *kštimä* «heuschober»: szkr. *stīma* «ge-häuft», örmény *štem-ar-an* «vorratshaus» | *uzir* «axt», *petket* «mörserkeule», *šterä*, *kštir* «spinnwirtel» (l. fön-tebb). Ugyane helyt vannak említve: finn *hepo*, észt *hobo* «stute»: szkr. *aḡa*, zd. *aḡpa* | lapp *räšme* «schnur, strick»: szkr. *raḡman*.

Az itt követett módszerrel tárgyalja tovább TOMASCHEK a *melanchlainokat*, vagy «fekete gubásokat», mely HERODOTOS szerint ismét «más, nem szkitha nép», húsz napi utazásnyira a pontusi és maiotiszi partoktól. Ennek «országán túl mocsaras, lakatlan terület következik». Ezen leírás a Donjecz forrásvidékére

utal; az említett mocsarak pedig a Kljazsma és Oka alsó folyása mentén találhatók. A Kljazsma mellékén NESTOR idejében a finn fajú *Mêrja* nép lakott, melynek neve (Jordanesnél: *Merens*, a brémeni ÁDÁMNál: *Mirri*) föltünően hasonlít a *Mâri* népnévhez, melylyel a cseremiszek nevezik magukat s egyszersmind a «férfi»-t jelölik (v. ö. az iráni *marta*, *mareta* «ember» szónak kurd *mêr*, *mer*, *mir* alakjait). A «feketegubások» névre emlékeztet azon tény, hogy a cseremiszek még a mult században is kizárólag fekete gyapjából készült daróc-felöltöket viseltek, ép úgy mint CHRYSOSTOMUS szerint a dnjepervidékiek s valószínűleg a szarmát Σαρδάρται, mely törzsnek neve az összetét *sau* «schwarz» és *daras* «kleid» összetételének látszik.

A budinokra vonatkozó tudósítások a votjákokra illenek. Területük HERODOTOS szerint a Tanais (Don) folyón túl, a sauromatok földjétől tizenöt napi utazás távolnyira esik. Ez Szaratov vidéke a Volga mellett, mely a permi népek régi hazájának déli határául vehető, tekintetbe véve, hogy a finn-magyar népek általában délebből és nyugatabbról húzódtak mai lakóhelyeikre. ARISTOTELESnek (Ælian. hist. an. XVI, 33.) egy *Καρίσχος* nevű budin helységről is van tudomása (ἐν τοῖς περὶ τὸν Καρίσχον Βουδινοῖς), mely juhtenyésztéséről volt nevezetes. E helynévben a permi *karis* «festung» szót (ettől: zürj. votj. *kar* «stadt») ismerhetjük föl. HERODOTOSnak amaz észrevétele, hogy a budinok világoskék szeműek és vörös hajúak, egészen a votjakok rajza. GMELIN szerint a votjakok általában vörös hajúak; G. F. MÜLLER és PALLAS is ilyeneknek ismerik őket (az utóbbi szerint: «Kein volk ist so reich an feuerroten haaren, als die Wotjaken»). BUCH MIKSA könyvében (Die Wotjaken, 1882.) a votjakokat világos, sima bőrűeknek írja le; tőle megvizsgált 84 szakálas férfi között 47-nek vöröses, 37-nek barna volt a szakála; 100 személy közül 50-nek kék, 31-nek barna, 17-nek szürke, 2-nek zöld szeme volt; de egyiké sem fekete. Mint-hogy ez anthropologiai vonások elütnek az igazi finn-magyar típust hívebben képviselő keletibb rokon népektől (pl. az osztjakok és vogulokétól), sauromat és alán fajkeveredést kell fölvennünk, mely utóbbi népeket t. i. a görög írók világos szeműeknek és hajúaknak mondják, a mint ilyenek mai nap is az összetökök. Ugyanígy kell magyaráznunk a világos test- és hajszín gyakoriságát az erzamordváknál és cseremiszeknél, míg a finnségnél ugyane tulajdon-

ság a germánokkal és lettekkel való egybekeveredésből érthető. A szkitha-iráni fajvegyülés ethnikai folyamatát tükrözik a permi nyelvek nagyszámú iráni, illetőleg árja elemei is, minők (117. köt. 23. l.): permi *das* «zehn» (*das-das* «hundert»), magy. *tíz*: v. ö. árja *dačan-*, örm. *tasn*, osszét *das*, pamiri *dhas*, *dhis* («hundert»: *dhis-dhis*) | permi *daś* «fertig, bereit»: osszét *dasnu*, zd. *dašina* «recht, geschickt» | zürj. *dor*, votj. *dor* «seite», votj. *dur* «rand, ufer», cser. *tor, ter* «schneide; rand, ufer, seite, finn *terä* «schärfe»: v. ö. zd. *dāra-* «schneide, schneidig»; szkr. *dhārā-* | zürj. *dar*, votj. *duri* «schöpflöffel»: szkr. *darvi-* | zürj. *dōra* «leinwand»: osszét *daras* «kleid» | zürj. *dom-*, votj. *dum-* «anbinden», zürj. *dom* «zügel, zaum»: zd. *dam-* «binden, fesseln» | zürj. *don*, votj. *dun*, vogul-osztj. *tin* «preis»: zd. *dana-* «einsatz»? *dāna-* «gabe»? | permi *tu-* «kräftig sein, wachsen», *tum* «kräftig, jung»: árja *tu-* «vermögen», *tuma* «kräftig» | zürj. *tašti*, votj. *tušti* «tasse»: szkr. *tašta-*, zd. *tasta-* | zürj. *turīn*, *turun*, osztj. *tōrin* «gras»: szkr. *trṇa-*, ujper. *tarr* | zürj. *urīn*, *vurun* «wolle»: szkr. *ūrṇa-* (*varṇā-*) | zürj. *örk*, osztj. *verek* «niere»: szkr. *vrkka-*, zd. *veredka-* | zürj. *ösna* «für, wegen»: örmény *vasn*, óper. *vasnā*, szkr. *vaṣān*, čitrārī (hindu) *bačan* | zürj. *ögir* «glühende kohle»: szkr. *angāra*, čitrārī *angār* | zürj. votj. *vugir*, osztj. *ūgor*, cser. *angir*, *änger* «angel, haken»: osszét *ängur* «angel»; ezek mellett permi *vug*, cserem. *ongo* «handhabe, henkel» = zd. *añku-* | zürj., votj. *ju* «korn, roggen», finn *jyvä*: v. ö. zd. *yava-*, osszét *yeu* (l. föntebb) | zürj. *mež* «schaf, widder»: szkr. *meša*, ujper. *mész* (l. föntebb) | zürj. *majög*, votj. *majig* «pfahl, stange»: szkr. *mayūkha-*, osszét *miex*, *mīx* | zürj. *mort*, votj. *murt* «mensch, mann» (l. föntebb) | zürj. *zon*, *zonka* «knabe, sohn»: óper. *zana*, osszét *zanag* | zürj. *sar*, *sariž*, *zariž*, osztj. *šāras*, *šāris*, vog. *čāris*, lapp *sär* «meer»: szkr. *saras*? zd. *zrayavih*, ujper. *zareh*? | zürj. *rekti-* «ausleeren, auf-räumen», *rekmi-* «leer werden»: szkr. *rikta-* «leer, geräumt» | zürj. *ram*, osztj. *ram*, *rōm*, észt *rom* «ruhe, sanftmut, lust»: árja *rāma-* | zürj. *rōmīs* «wiedergekäutes»: szkr. *romantha-*, *vakhī rāmöt* | zürj. *kom* «winckel, ecke, augenblick»: osszét *kom* | zürj. *köl*, *kal* «strick»: osszét *çal*; *καλως*. — Fémnevek (41—42. ll.): permi *zarni*, mord. *sirnä*, *sirne*, cser. *sörtñö*, vogul *sorni*, osztj. *sornä*, *sarnä*, *sarni* «gold», magy. *arany* = zd. *zaranya-*, osszét *zarinä* (ebben: *suγ-zarinä* «gold», tkp. «reines gold») | permi

e z i s, votj. *azves* «silber», magy. *e z ü s t* és permi *o z i s*, *ö z i s*, votj. *uzves* «blei» (*šed uzves* id.; *tođi uzves* «zinn»), vog. *atwes* «blei» (*šemel atwes* id.; *kaim-atwes* «zinn»): összet *ažvesta*, *avžestü*, *ävžist* «silber» («ursprung u. deutung unsicher») | permi *š a i t*, osztj. *šoit*, *sōit* «silbergeld, rubel»: «Man könnte zd. *šaeta*, *khšaeta* vergleichen, wenn nur die bedeutung sicher stünde» | finn *h o p e a*, *hopia*, vepsz *hobed*, észt *hobe(da)*, lív *öbdi* «silber»: SJÖGRÉN szerint zd. *cpaeta*, ujper. *sepīd* «weiss» szóra volna visszavezethető(?); v. ö. permi *šobdi* «weisses korn, weizen» | permi *irgön*, votj. *irgon*, cser. *vürgeñe*, vog. *ärgin* «kupfer»: v. ö. összet *ärzuoi*, *arxüy*, *arxuy* «kupfer» | permi *jendon*, votj. *andan*, vog. *intan*, osztj. *int-vuaz* «stahl»: összet *andun*, *āndon*, inguš. *andun* id. (v. ö. MARCO-POLONÁL: *andanic* «stahl», melyet YULE H. az ujper. *hindvāne* szóval azonosít).

A budinok tartományán túl hét napi távolnyira, kelet felé lakó *thyssagéták* népében TOMASCHEK a *v o g u l o k a t* véli föl ismerhetőnek. Az a megjegyzés, hogy ezek vidékéről ered az *Ὠαρος* — melyet mint a Tanais után keletre következő nagyobb folyót legalkalmasabban a Volgával lehet azonosítani (v. ö. ennek *Ῥās*, *Ῥōs* nevét görög íróknál, mely megvan mai napig a mordvin *Raw*, *Rau* «Volga» névben) — tulajdonkép a Kámára értendő; mert tatárok és csuvasok ezt tekintették régebben a Volga felső folyásának, mint az *Ak-Itél*, *Šor-Adél* («Káma», ill. «Fehér-Volga») nevekből is kitetszik. A *thyssa-get* népnév előrészében TOM. a *Csuszó-va* folyó (a Káma egyik fölvidéki mellékvíze) nevének elő részét látja. Ezután nevezték volna a szkitha utazók az ott lakó népet *Čussaka*, *Čussagü*-nak, míg a *-t* végzet, úgymint a *Μασσαγῆται*, *Μοργῆται*, *Τοπάγῆται* népnevekben, az összet *-thü* többesképzőt tükrözné. Szkitha-iráni nyelvhatás nyomai a fentebbieken kívül (49. l.): osztj. *n ā m a t*, *nāmīt* «filz», magy. *n e m e z*: összet *nimat*, ujper. *namat* | osztj. *p a n t*, *pānt* «weg»: zd. *panthan-*, pamiri *pand*, *punta*, összet *fandag*. — Végül a *j y r k á k* nevét TOM. a *jugor*, *ugor* másának tekinti azon hangátvetéssel, mely különösen az összet nyelv kedvelt sajátja (pl. összet *furth* «sohn» = zd. *puhra*, urd «otter» = zd. *udra*, *calχ* «kreis» = zd. *čaxra*) s mutatkozik a *Ταργυτάος* (HEROD. IV, 5; másutt: *Τιργαταώ*) névben is (v. ö. zd. *tiyra* «pfeil»: *tiyra-tava* «sagittis pollens»). Tüzetesebben foglalkozom TOMASCHEKnek a két utóbbi népre vonatkozó fejtegetéseivel

«*Az ugorok legrégibb történeti emlékezete*» című értekezésében (Ethnographia V : 160—180. ll.), melynek ide tartozó főbb tételei: 1. Hogy a thyssagetákat HERODOTOS leírása szerint okszerűbben azonosíthatjuk a permi néppel, melynek régi orosz *čudj* neve, különösen azon hangzásban, melyben a votják-permi földrajzi nevekben (mint: *Čudža, Šudža, Čudži, Čučka-šor* stb.) jelentkezik, hangzásilag is jól egyezik az előbbi szkitha névvel. — 2. Ugyanazon osszétféle, vagy szkitha-iráni hangátvetés, melyet Tom. a *Ἰόρκα* népnévben fölvesz; több árja eredetű finn-magyar szón is kimutatható*) bizonyosságul annak, hogy e szkitha közlésből eredt név azonosítása a *jugor*-ral teljesen jogosult. — 3. Hogy a *lovass vadászata*, melyet HERODOTOS a jyrkák föltünő néprajzi vonásaként bőven tárgyal, a népköltészeti hagyományok világos utalása szerint a vogulok régi szokásának igazolható.

Ekkép fonódott össze a finn-magyar nyelvek árja elemeinek kérdése a szkitha kérdéssel, csodálatosan igazolva amaz alapjaiban homályba vesző régi magyar történeti hagyományt, mely e nép ősmultját a szkithákkal hozza kapcsolatba. Bár ily módon a kutatás e tere legsajátosabb nemzeti tudományágaink, az ethnologia, nyelvészet, néprajz és régészet szempontjaiból egyaránt kiváló fontosságot nyer, még jó ideig nem jut hazai tudósaink látókörébe. Ezzel szemben szakadatlanul élénk iránta az érdeklődés a külföldön. Az észti tudós társaság közleményeinek

*) Így: zürj., votj. *śurs*, osztj. *śorēs, ſores, ſaras* «tausend» = szkr. *sahasra-*, zd. *hazañra-*; de hangátvetés nélkül: vog. *sātēr, sōtēr*, magy. *ezer* | osztj. *ūrt, urt* «herr», finn *uroho-* (e h. **uroso-*) «vir adultus, heros», zürj. *verös* «mann, gatte»: v. ö. zd. *ahura* «herr, herrscher (von göttern u. fürsten)» = skr. *āsura-* «geistig, lebendig; geist, gott; beiname von göttern», mely utóbbinak pontosan megfelel a vog. *ātēr, ōtēr* «fürst, herr» és «beiname der götterfürsten» (pl. a *Mir-susné žum*-ra alkalmazva) | vog. *ārēš, oqrēs* «feuer» = osszét *arth* «brennendes feuer, flamme»; de zd. *atāre-* (gen. *aθro*) «feuer» | zürj. *vurd* «flussotter» (*vurdis* «ratte, maulwurf») = osszét *urd, urdā* «otter»; de az árja *udra* «otter» alaknak megfelelőleg hangzik a votjában: *vudor* «otter» | magy. *vért* «schild» = osszét *varth* id. (e h. **varrth*); v. ö. zd. *verēdra* «panzer, schild» | magy. *ara* «avunculus», vogul *ār, oqr*, osztj. *ōrti* «onkel»: v. ö. osszét *arwade* «bruder»; de: zd. *brātār*, szkr. *bhrātār*.

(«Sitzungsberichte d. gelehrten estnischen Ges.») 1888. évfolyamában (87. l.) JUNGNAK «*Berührungen im wortschatz des ossetischen und estnischen*»¹ értekezéséről történik említés, mely azonban úgy látszik nem jelent meg. *) Erre vonatkozva SCHROEDER jelenti (u. o. 1889. évf. 117. l.), hogy értesülése szerint THOMSEN VILMOS jelentékeny anyagot gyűjtött össze e tárgyban, melynek néhány érdekes mutatóját közli is «*Kort Udsigt over det philologisk-historiske Samfunds Virksomhed 1885—87.*» (Kopenhága, 1888.) művében (124. l.). Meg van győződve, hogy «itt messze terjedő, fölötte érdekes perspektívák nyílnak meg mintegy derengő fényben mutatva meg számunkra egy nagy és tágas területet, melyet valójában a jövő tudományos törekvéseinek kell majd birtokba venniök». TOMASCHEK műveinek hatása mutatkozik SCHRADER O. «*Sprachvergleichung und Urgeschichte. Linguistisch-historische Beiträge zur Erforschung des indogermanischen Altertums*» című kiválóan érdemes művének második kiadásában (Jena, 1890.), mely gyakran hivatkozik az árja műveltség szavak finn-magyar kapcsolataira, még pedig nem egy ízben oly fölfogással, hogy azok eredete az utóbbi téren keresendő. Ilyeneknek tekintti ő különösen az összet *avzist*, *avžeste* «*silber*», *arkhoy*, *arkhuy* «*kupfer*» és *andun*, *ändón* «*stahl*» fémneveket (l. 261, 279, 295. ll.) nem gondolva azzal, hogy e szavak ismeretes másai a permi-ugor nyelvterületen sem magyarázhatók eredeti alkotásoknak. A világos iráni nyelvbefolyás korhatárán túl is voltak SCHRADER szerint érintkezések az indogermán és finn-magyar nyelvterületek közt, bár erre nézve egyelőre csak határozatlan nyilatkozatokat vél megengedhetőeknek (pl. «*wahrscheinliche zusammenhänge zwischen finnen u. indogermanen*», v. «*vorhistorische berührungen zwischen f. u. idg.*»; l. 557, 632, 465. és 145. ll.).

Az első szakszerű nyelvészeti munka, mely a TOMASCHEKTől jelzett irányban, bár ezen előzményről való tudomás nélkül tár-

*) SCHROEDER előterjesztése szerint: «Obwohl vorab nicht abzusehen sei, wie eine verwandtschaft zwischen diesen beiden grundverschiedenen sprachstämmen (iranisch u. finnisch) sich construiren liesse, hätten doch mehrere gleichbedeutende worte im Ossetischen und Finnisch-estnischen einen geradezu verblüffend gleichen klang, so dass eine nähere erforschung dieses umstandes wohl angezeigt erschiene».

gyalja a finn-magyar nyelvterület egy részének, jelesen a permi ágnak árja (ill. iráni) elemeit, STACKELBERG R. R. báró, moszkvai tudósnak «Ирано-Финскія лексикальныя отношенія (Iráni-finn szókinszbeli viszonylatok)» című érdekes tanulmánya. E műről, mely a moszkvai régészeti társaság «Восточныя Древности (Keleti régiségek)» című kiadványának I. kötetében (3. füz.), 1893-ban jelent meg, volt már alkalmam az összes nyelvi adatokat felölelő tüzetes ismertetést nyújtani *) (NyK. 25 : 377—387. ll.); miért is erre egyszerűen utalva e helyt csupán azt kell kiemelnünk, hogy STACKELBERG ép úgy, mint SCHRADER, a «finn-árja» elemek kimutatásával nem tartja túlhaladottnak a finn-magyar és indogermán nyelvcsoporthok ősrókonságának elméletét. A nagyszámú nyelvtani és szókinszbeli hasonlatok, melyeket különösen ANDERSON ennek érdekében egybehalmozott, szerinte legnagyobb mértékben megérdemlik a kutatók figyelmét s hivatva vannak arra, hogy idővel élénk világot derítsenek e nyelvek és népek őstörténetére. Ettől teljesen független szerinte az árja eredetű finn-magyar jövevényszók kérdése, melynek történetileg föltehető alapja mindenesetre újabb korú azon elemekéhez képest, melyekre az ősrókonság bizonyítékai kapcsán hivatkoznak. Amazokon a különös árja (indo-iráni), vagy iráni eredet legtöbbször világosan fölismerhető a szó hangalkotásában is; gyakran tapasztalható pl. rajtuk az árjaságot jellemző $k^1, g^1, gh^1 > s, z$ mássalhangzó-, valamint az $e, o > a$ hangváltozás (együtt pl. ebben: zürj., votj. *das* «zehn» = osszét *das, däs*; de: gör. *δέκα*, lat. *decem*), mely esetekben természetesen az indogermán alapnyelv, mint az átvétel lehető kora merőben ki van zárva.

Ennyire haladt a finn-magyar és árja népek ethnikai, műveltségi s nyelvi érintkezéseinek vizsgálata a külföldön, midőn végre 1894-ben megjelenik tanulmányuk a hazai irodalom terén is. A Magyar Néprajzi Társaság körében indul meg ez irányban az első

*) Ugyanitt ismertetem PAASONEN HENRIK finn tudósnak a «Finn-Ugor Társaság» egyik 1893-iki felolvasó ülésén a mordvin nyelv iráni jövevényszavairól tartott, eddigelé ki nem adott értekezését, melyről WICHMANN Gy. tesz jelentést a kazáni régészeti, történeti és néprajzi társaság folyóiratában (Извѣстія: XI. köt., 198. l.).

lépés, mely t. i. munkaprogramjába fogadván a magyar nyelvészeti palæontologia művelését, alkalmat nyújt e sorok írójának az ily fajta kutatásokra s ezek révén ama nálunk évtizedek óta számon kívül hagyott, jóformán ásatag sorsára jutott régi igazságnak újból való földerítésére, hogy idegen eredetű műveltségzavaink ismeretes német, olasz, szláv és török-mongol rétegein túl egy hatalmas iráni, illetőleg árja réteg találkozik, melyhez még egy kaukázusi ér is csatlakozik. Azon uralkodó nézettel szemben, hogy a finn-magyar nyelvek iráni elemei csak újabb korokban, az ozmanli török és volga-irtisi tatár, illetőleg csuvas nyelvek közvetésével kerülhettek az újperzsából,*) TOMASCHEK és SCHRADER adatainak

*) A magyar nyelv iráni elemeit illetőleg élesen kikél e fel fogás ellenében már VÁMBÉRY «*A magyarok eredete*» (1882.) művében. E szerint (407—8. ll.): «A perzsa műveltségzők a magyarba nem török közbenjárással, hanem a perzsákkal való egyenes közlekedés útján kerültek, különösen azon virágzó kereskedelmi összeköttetés útján, mely a VII. századtól a X-ikig és XI-ikig Ázsia és keleti Európa közt volt és melynek következtében még világ-részünk messze éjszaki vidékein is találhatni arab-perzsa pénzeket, melyek nagyobbára perzsák által jutottak a khazarok országán keresztül oda». Bizonyítja ezt azon körülmény, hogy «e szók (pl. *isten, vásár, ezer, száz, vár, vad, kincs, hús, nád*) már régóta nyertek a magyarok nyelvében polgárjogot, minthogy a legtöbb oly fogalmat fejez ki, melynek jelölésére a magyarnak nincs eredeti szava, melyből néhány a mindennapi élet legkezdetlegesebb fogalmaira, vagy a vallás tárgyaira vonatkozik: legtöbbje azonban más török nyelvjárásban» [t. i. a magyar-törökön kívül] «elő sem fordul; tehát a török közbenjárás lehetősége teljesen ki van zárva». — Régeinek tartja a magyar nyelv iráni elemeit KUUN Géza gróf is, ki «*Relationum Hungarorum cum oriente gentibusque orientalis originis historia antiquissima* (Claudiopolis, 1892.)» című érdemes művében e tárgyról következőleg nyilatkozik (22. l.): «*In regione Iaxarti contermina Hungari primum cum gente iranica, scil. cum Iranis orientalibus commercium habuerunt, cujus vestigia in lingua et mythologia hung. etiamnum apparent. Hung. dévaj, 'petulans' suffixo -j (cf. hav-i, szőlő-i) a déva- derivatum cum zendico daēva idem est | manó, 'dæmon' cum zd. Manô e. g. Vohu Manô | hung. arany, 'aurum', syrj. wotjak. zarni cum zara, baktr. zaranya | ön, 'plumbum' cum baktr. aonya | farkas, 'lupus' (quod in hoc sensu aliud est, quam 'caudatus'; cauda enim, uti proverbii loco dici solet, de vulpe testatur, hung. ebet szőriről, rókát farkáról megesmér-*

figyelembe vétele egész más belátáshoz vezetett. A «*magyar fémnevek őstörténeti vallomásai*» (Ethnographia V: 1—25.) kétségtelen világossággal igazolták, hogy az iráni műveltségi elemek átvételének korában a magyarshozzá legközelebb álló rokon népek (főkép a vogulok, osztjákok s permiek) még külön nem vált szoros földrajzi egységet alkottak, míg a magyar-török elemek csak a magyar nyelv külön életében, testvéreitől való elszakadása után váltak ennek alkotó részeivé; más szóval, hogy a magyar-török érintkezés az iráni műveltség- és nyelvhatásnál sokkal későbbi korú. Az összes ismeretes adatok számbavételével — melyekhez «*Adalékok az iráni műveltség hatás magyar nyelvnyomaihoz*» czímen (Ethnogr. V: 72—76. és 134—141. ll.) magam is járulok néhány nyal — újból és tüzetesebben vizsgálom a kor kérdését «*Az ugorok legrégibb történeti emlékezete*» czimű értekezésemnek (l. u. o. 160. l.) függelékében, hol a kifejtett eredmények: 1. Hogy a finn-magyar nyelvek iráni elemei közt több van olyan, melynek ismerete e nyelvcsoporthoz egész vonalára, illetőleg ennek uralvolgai részére terjed (pl. a magy. *ház, név, ár, ág, mérég, száz, tíz, méz, ravasz, róka, kutya, üsző, juh, szarv, méh* stb. rokonsága), mely jelenséget csak az magyarázhatja, hogy a szóban forgó idegen nyelvi hatás a finn-magyar népeket még ezek területi érintkezése korában érthette. A finn-magyar nyelvek germán, lett-szláv és török elemei közt nincsenek ilyen valamennyi nyelvre kiterjedő közös szavak; e népek tehát az iránsághoz képest mindenesetre későbbi korban kerülhettek a finn-magyarság közelébe. — 2. Egyes árja elemek a finn-magyar nyelvekben olyan hangképet mutatnak, mely régibb az iránság ismeretes legrégibb nyelvemlékeinek, az Avesztának és óperzsa föliratoknak megfelelő alakjánál is csak a rokon nyelvek, jelesen a szanszkrit egybe hason-

heted) cum baktr. *vehrka, varka*, cf. *Vehrkâna*: Hyrcania regio lupina' | *nád* 'arundo' cum antiquiore forma iranica *nada* (cf. hod. pers. *naj, nej*) | *kakas* 'gallus' cum zd. *kahrkatas* plane conveniunt».

lításával válik érthetővé (pl. a szókezdő *s* ezekben: mordv. *sede*, *sed* «brücke»; vogul *sātér*, zürj., votj. *šurs* «tausend» = szkr. *sétu*- «brücke», *sahásra*- «tausend»; de: zd. *haetu*-, összet *χīd*, *χēd*, magy. *híd* «brücke», zd. *hazañra*, pehl. *hazār* «tausend»; szintigy a szóközépi és szóvégi sibilans ezekben: mord. *azoro*, *azīr* «herr» *s s > t* változással vog. *ātér*, *ōtér* «fürst»: v. ö. zd. *ahura*- «herr» = szkr. *asura*- és vog.-osztj. *šāriš*, zürj. *zariž*, votj. *zarež* «meer»: v. ö. óper. *drayah*-, zd. *zrayañh*- «meer», szkr. *žráyas*- «ausgedehnte fläche». — 3. Vannak olyan iráni és finn-magyar szókinszbeli egyezések, melyek a legrégebb *s* legteljesebb alakokat tükrözik, úgy hogy hozzájuk képest pl. a pahlavi alak fogyatékosabb (pl. zürj., votj. *zarñi*, vog. *sarñi* «gold» = zd. *zaranya*-, összet *suž-zarinä*; de: pahl. *zar*, ujper. *zer* «gold»; vog. *aiwēn* «zaun des pferdes»: v. ö. zd. *aivi-dāna*-, szkr. *abhi-dāni*- «halfter»; de: összet *vidon*, *vidon* «zügel», sariqōlī *vidān* «a bridle»). — 4. Igengyakoriak a sajátos összet hangalakulatok, melyek különös alán nyelvterületről valóknak tekinthetők (pl. a magy. *keszeg*, *asszony*, *üstök*, *vért*, *ezüst*, *ara* szavak és rokonságuk). — 5. Az iráni befolyás a finn-magyar nyelvekre még folyton tart időszámításunk első századaiban is, a mint ezt egyes sajátos pahlavi alakok igazolják (pl. vog. *ma'ī*, osztj. *marī* «honig», = pahl. *mai* «honig», míg a finn *mede*-, mord. *med*-, magy. *méz* a zd. *maðu* alakot tükrözik). — 6. Az iráni befolyás a finn-lapp nyelvekre hamarabb szakad meg, mint a volga-uraliaknál (mások ott pl. az «arany», «ezüst» és «vas» nevezetei *s a* hangalakok is általában régiesek), mi nyilván a lett-szláv és gót népvándorlással függ egybe, mely t. i. ama népeket régibb *s a* rokon népek területéhez közelebb eső hazájuk elhagyására kényszerítvén, ezzel együtt az iráni összeköttetést is megszüntette. Szintigy kiderül e vizsgálatok folyamán azon már VÁMBÉRYTÓL*) és TOMASCHEKTÓL sejtett, de adatokkal nem bizonyított igazság, hogy az árja, illetőleg óiráni kultúra képző hatása kiterjedt már a ködös régiségben a keleti altaji népekre is. «Ősi török-árja

*) «Die primitive Cultur des turko-tatarischen Volkes (Leipzig, 1879.)»: 35. l.

nyelvérinkezés» czímen (NyK. 24 : 405—408. ll.) e tárgykörnek fejtegetem néhány felülrőlbb jelenségét.

Mai tudományos eszközeinkkel bajosan megoldható feladatot vesz czélba FIÓK KÁROLYNAK «*Az árják és ugorok érintkezéseiről*» írott értekezése, mely HUSZKA JÓZSEF «*Székely ház* (1894.)» című művének mellékleteképpen s különnyomatban közvetlenül az előbbi munkák után látott napvilágot. A régi magyar, illetve székely házépités, valamint a népornamentika hagyományos típusainak összehasonlító tanulmánya meglepően igazolja HUSZKA művében*) a nyelvészeti kutatások azon eredményét, hogy a keleti magyarságnak árja, különösen iráni népekkel kellett szoros műveltségi érintkezésben állania, mely tényhez immár a még földerítetlen «históriai háttér» s a «történelmi okiratokkal való igazolás» nyújtására FIÓK vállalkozik (különnyom. 3. l.). «A védákban» — szerinte — «egyenest történelmi adatok és emlékezések szólnak az ugorokról és permiekről» (18, 28. ll.) s «az Aveszta (Vendidad, I. fargard) legbiztosabb adatokat» tartalmaz «az ugor-árja őshaza megállapításához». Sajnos, hogy e nagyotmondó állítások minden tüzetesebb kifejtés és magyarázat nélkül szűkölködnek s hogy általában ami *ujat* FIÓK ezen értekezésében fölhoz, nem historicum,**) hanem legfeljebb szófejtés, még pedig egy-két helyes észrevételt (pl. magy. *ostor* = zd. *aštra-*; *sólyom* = szkr. *cyēna-*, zd. *saēna-*) leszámítva, ennek legkevésbé megbízható fájából. Különösen nagy szerep jut

*) Igen tanulságosan egészítik ki az itt kifejtett eredményeket tárgyi néprajzunk érdemes bűvárának «*Népies ornamentikánk forrásai*» és «*Tárgyi ethnografiánk őstörténeti vonatkozásai*» címmel közölt értekezései (Ethnographia V : 155—160. és IX : 41—62, 97—108., valamint legújabbán megjelent *Magyar Ornamentika* (Budapest, 1898.) cz. önálló műve.

**) Ezt beismeri az értekezés is következő helyén (31. l.): «Összefoglalólag ismételve kijelentem, hogy a védák az ugorokról, mint az árjáknak középpázsiai szomszédjairól, meg az ugorok igen sok törzséről, mint Éjszakindia lakóiról, nemcsak philológiai, hanem több rendbeli historiai bizonyosságot nyújtanak, mely utóbbiakból itt sajnálatomra semmit nem vehettem fel; de megismertetésökkel más helyen kísérletet fogok tenni». Egy 55 lapos értekezésben, annyi mellékes részlet mellett, kár volt épen ezen legfontosabb adatokat mellőzni.

itt a tulajdonnevek magyarázatának, melyeknél nem lévén a szó eredeti alakulása s értelme biztosan megállapítható, tág tere nyílik a képzelem játékaiknak, főképp ha még hozzá az a minden korláttól független módszer járul, melylyel a szerző műveleteit végzi. Álljon ezek értékének megítélhetése czéljából e helyütt pár példa. A pendsábi «*ĵat* (vedában *Yātu*, *Yadu*) név, e népfaj maig viselt neve az ugorok nevének (*jaht* = *népek*) prákritos alakja» (30. l.): így tanítja Frók. Ámde kérdés, hogy vajjon a *jaht* csakugyan az *ugorok* neve-e? Mi úgy tudjuk, hogy az urali ugorok magukat *mañsi* («vogul és osztják»), *Ās-ġo*, *Xanda-ġo* («obi osztják»), azután *Ās-jax* (id.), *Taňat-jax* («irtisi osztj.»), *Joxén-jax* (jugani osztj.), *Tēm-jax* («Tym-melléki nép») néven nevezik, mely utóbbiakban a *jax* szó határozottan «nép»-et jelent; de nemcsak ugort, hanem pl. ezekben: *jarkan-jax* «szamojéd népet», *khatén-jax* «tatár népet», a *jax* tehát bennük ép oly kevéssé «népnév», mint a magy. *nép*, vagy latin *populus* szó. Azután vajjon biztos-e, hogy a *jax* szó régi eleme az osztják nyelvnek? Azon körülmény, hogy az összes rokon nyelvekben, még a vogulban és magyarban is, e szó ismeretlen, hogy etimonja itt föl nem deríthető, különösen pedig, hogy a csuvasban is megvan *jěx* «volk, leute, nation» (NyK. 21 : 39.), nagyon kétséssé teszi ennek fölvehetőségét. De meg miért kelljen magát *egy* népnek (ha netán különböző törzsekből verődött is össze) *többsz* számban «népek»-nek neveznie? A *yātū*- szót külföldben a szanszkrit szótárírók nem is magyarázzák népnévnek, GRASSMANN Rígvéda-szótára szerint pl. jelentései: 1. «spuk, spukhaftes wesen, zauberei»; 2. (többszben) «spukhafte geister, dämonen» (ebből: *yā*- «gehen, reiten, fahren, fliegen») s az Avesztában is *yātu* «zauberer; zauberei» (JUSTI Hb. 246.). Ha csak ilyen alapon nyugszik, bizony nem nagy hitelre tarthat számot az a fölfogás, hogy a *ĵatok* nem mások, mint ugorok (vogul-osztjások) voltak. — Ugor szó Frók szerint a Kabul és Indus összefolyásánál lakó védai *gandhāri* népnév is, mely t. i. a vogul *ġānt*, *khōnt* «had» és *ari*’ (tő: *arġ*-) «fölös, sok», osztj. *ār* «viel, genug, überflüssig» (F. merőben alapnélküli fordítása szerint: «*nagy*») szók összetétele volna s betűszerint *had-nagy*-ot jelentene» (31. l.). Föltéve, hogy «had-sok» alkalmas népnévül, miként bizonyíthat a szó ily elemzése ugor eredetre, mikor mind a két alkatrész *irāni* eredetű (v. ő. vog. *ġānt*, magy. *had*, finn *kunta* «complexus, collectio» ellenében:

pahl. *gund* «heer», ujper. *ḡund*, *ḡunda* «schaar, menge» és az osztj. *ār*, vog. *arī* ellenében: zd. *ārī* «fülle», *āra* «volkommen»? — Nagy súlyt helyez F. különösen a védai *ogana*, *ugana*, *ugrā*, *ugrī*, *ughra* állítólagos «népnevekre», melyekben «az *ugor* szó szép variációkban volna képviselve» (18. l.). Az imént idézett szanszkrit szótárban e szavak magyarázatai: «*ogana*- (adj.) ‚verstossen‘ [nach Böhling-Roth] für *ava-gana* ‚von seiner schaar verstossen‘» 304. l.) | *ugrā*- «‚kräftig, mächtig, gewaltig‘ von einer wurzel *uḡ*- [Curtius, 159.], welche auch in *ōḡas* «kraft» enthalten u. aus *vaḡ*-, ‚rege sein, kräftig sein‘ [*vāḡra* ‚donnerkeil des Indra‘, *vāḡa* ‚kraft, stärke‘] geschwächt ist; 2. von göttern gebraucht; namentlich von Indra, den beiden Aṣvinen, den Maruts, seltener von Varuna, Bhaga, Soma etc. 3. substantivisch: ‚der mächtige‘; *ugra-putra* ‚mächtige söhne habend‘, *ugra-bāhu* ‚kräftige arme habend‘, *ugrā-deva* ‚eigennamen eines mit *turvāḡau-yādu* genannten mannes (mächtige götter habend)». E magyarázatokra czélozva Frók azt jegyzi meg, hogy «a Nagyszótár szerzői e nevek egy részét közfőnévvé etimologizálták, a melyikkel pedig ezt nem *merték* tenni, azokat megtették felhődemonoknak, legtöbb esetben hindu törzsek megfejtethetlen neveinek». De hol a bizonyíték, melynek alapján Frók magyarázatának több hitelt adjunk, mint a szanszkrit irodalom és nyelv nagynevű bűvárainak? Megengedve azonban, hogy az idézett szavak csakugyan népnevek, föl lehet-e tennünk, hogy már a Rigvéda korában vogulokra és osztjákokra vonatkozott az *ugor* nevezet? «Az *ugor* népnevezet eredete» című értekezésemben (Ethnographia VI : 349—387.) bebizonyítottam vélem, hogy «az *ugor*, *ogur* név eredetileg az ókorbeli nyugati török törzsek összefoglaló jelzője szemben a keletebbre lakó s tőlük nyelvjárásilag is különböző *oḡuz*-okkal, kik magukat közönségesen *türk* néven is nevezték és nevezik ma is», valamint hogy «csak történeti és műveltségi érintkezés révén jutott az *on-ugur*, vagy szláv fejlődésben *ugor* név a magyarokhoz s másrészt az egyszerű *ugor*, illetőleg *jugor* név a vogulokhoz és osztjákokhoz». Így fogja föl a dolgot BRUNNHOFER is, ki «*Iran und Turan*» művében (77. l.), mint Frók is idézi, az *ogana*-féle szóokban *török* s nem *ugor* népet («ein mit dem namen an die ungern erinnerndes *türkenvolk*») vél fölismerhetőnek.

Az efféle ingatag értékű névfejtegetéseknél sokkal komolyabb figyelemre tarthat számot Fróknak azon elvileg helyeselhető esz-

méje, hogy azon nagy hatás mellett, melyet az árjaság a finn-magyar nyelvekre gyakorolt, föltehető a viszonyhatás is, vagyis hogy az árja nyelvekben is találkozzanak finn-magyar elemek. Ha ez kétség nélkül bebizonyítható volna pl. a Rigvéda szókincsében, rendkívül fontos adatot nyernénk az árja érintkezés régiségére nézve s habozás nélkül csatlakozhatnánk Frók azon következtetéséhez, mely szerint ez visszanyúlik az időszámításunkat megelőző harmadik évezredbe (29. l.), vagyis a Rigvéda szerkesztésénél is ősbibb korszakba. Tekintettel az ügy ily jelentőségére, vizsgáljuk meg az annak érdekében fölhozott adatok közül az állítólagos legrégibbeket, melyek t. i. a szanszkritből vannak merítve. Ilyenek:

1. «szkr. *çakati* (olv. *çakarī*) és *çakaṭa* az ugor-magyar *szekér* szó átvétele, mit alakján és leírásán*) kívül még az is bizonyít, hogy eredetét a hinduban, az indogermánban pedig rokonságát hiába nyomoznók; pedig eredetét már a legrégibb hindu nyelvész *Jāska* (Kr. e. 7—8. század) kereste». — A magy. *szekér* s a hozzátartozó SO. *líker* «schlitten» (< **sikér*) eredetisége a finn-magyar nyelvterületen ép oly homályos, mint a szanszkritban (v. ö. ANDERSON: Wandl. 28. l.); de a szkr. *çakaṭa*, *çakati* hangzójának viszonylása a magy. *szekér*-éhez (t. i. *a* : *ä*, *e*) ép olyan, minőt egyébként kétségtelen árja eredetű szavakon szoktunk észlelni. Mindenesetre alkalmatlan e szó annak bizonyítására, hogy éppen ugorból hatolt e szó a szanszkritba. Valószínűbb, hogy a szó vándorlása fordítva történt s hogy a szanszkritba más forrásból, talán India őslakóinak nyelvéből került.

2. «Másik ugorból a Rigbe került szó» volna «a *tūr* = *tó*

*) Célzás WHITNEY «Indische Grammatik» művének következő helyére (16. l.): «Linguale reihe: *t*, *th*, *ḍ*, *ḍh*, *n*. Die lingualen mutæ werden nach den bestimmungen aller einheimischen autoritäten durch die aufwärts gebogene u. an das gaumendach zurückgezogene zungenspitze hervorgebracht (etwa wie das gewöhnliche englische sanfte *r* ausgesprochen wird)». — «Die linguale entstehen vornehmlich durch lautwandel aus der nächsten reihe, den dentalen; zum teil jedoch kommen sie in wörtern vor, die keine verfolgbare indogermanische verwandtschaft haben und vielleicht aus den sprachen der urbewohner Indiens stammen».

szavunk, mely részint köz-, részint tulajdon főnévi jelentésben vagy 30 helyen jön elő a Rigvédában. Köznév gyanánt a *tūrṇācā* = *vízesés* (wassersturz, wasserfall) compositióban, mely szónak utolsó tagja (*nāca* = *esés, omlás*) általánosan ismert szkr. szó; előtagjának (*tūr*) jelentését azonban csak a contextusból sikerült föltételesen (kérdőjellel) a Nagyszótár szerzőinek megállapítani; *tūr* egyenesen az ugor nyelvek szókincséből került a hinduba» (22—23. ll.). — GRASSMANNnál a Nagyszótár nyomán: *tūrṇāca* «etwa wassersturz» s nyomban utána: *tūrni* «rasch, eilend, rasch im werke» (von *tur-* «schnell od. kräftig vordringen»). E mellett vannak *aç-* és *naç-* igetövek azonos «wohin gelangen, erreichen» értelemmel. Látni való, hogy a *tūr*-nak Flóktól kifejtett «víz»-féle jelentése merőben kétes s hogy a Nagyszótár írói az idézett «rasch; rasch vordringen»-féle szavakra céloztak a *tūrṇāca* találgató jelentés-meghatározásában. Külömben is a vogul *tūr* sajátosan «tavat», nem pedig «folyó vizet» jelent.

3. «Sokkal jelentősebb ennél is» Flók előtt «az, hogy *tenger* szavunk is *egy*, ha ugyan nem *két* alakjában bejutott a szanszkrit nyelv szókincsébe, bár nem a védákba» (23. l.). — A mit ennek bizonyítására szerzünk végbevisz, az bámulatra keltő. «Erős a meggyőződése, hogy az egész altaji nyelvcsaládnak nincs oly becses ereklyéje, mint a *tenger* szó és hogy nincs oly szavunk, melylyel a nyelvészek, honiak, úgy mint külföldiek, mostohábban bántak volna el». Ez «egyenesen az őz altaji nyelv szókincséből maradt ránk szép, de értékénél csekélyebbre becsült örökségül; valóságos antediluvialis maradvány! Jelentését tekintve eredetileg az *ég* (caelum) fogalmát fejezte ki; aztán átment jelentése az *ég lakóira* és jelentett *istent*; harmadik helyen jelenté az ég földi képmását a *tengert* (lat. mare)». Ezen okoskodás alapján egy szócsaládba tartoznának vele bűvészi hangváltozások révén: magy. *ördög, temér-dek* és *tering-ette*; vog. *tārēm* «himmel; gott»; török *tañrı* «himmel; gott» és *dengiz, tengiz* «meer»; az akkádi *dingir* és *dimer* «gott»; szkitha *Temerinda*, a Mæotis neve, «quo significant matrem maris» (PLINIUS szerint; Flóknál az adat kijavítva: *Temer-īma* «uxor maris»; mert az osztj. *īma* «weib, frau»; holott egyszermind «mütterchen»); szkitha *Θαμπαζάδας* a tenger istenének neve, melyet «az ugor (!) *tamir* s a zd. *mazdao* (isten) összetételének» kell elfogadnunk; Ταμπαζή hegység neve a Mæotis partján (= «tenger-kő»,

azaz: «tenger magas partja»); *Tomyris* masszagéta királynő neve (= «coelum»); végül szkr. *tāmara* «víz» és *tarāṅga* «hullám». — Józan nyelvész nem kételkedhetik benne, hogy a magy. *tenger* csuvas hangjellegű, törökből eredt jövevényszó, melynek a rokon finn-magyar nyelvekben semminemű rokonsága s már csak az oknál fogva sem kerülhetett innen a szanszkritba.

4. «A jávorszarvas osztják neve *ēne vōje*, mely nagy állatot, jelent szó szerint; éjszak vadjának ugyane, ill. a név első tagja fem. képzővel (*i*): *ēnī* jelenti a védákban nehányszor egy szarvas faj nöstényét» (25. l.). — Érdekes ez «ugorból való szanszkrit jövevényszó» fölvilágosítása GRASSMANNnál (298. l.): «*ēta* adj., fem. *ēnī*, *enī* 1. *eilend*, *dahinschiessend* [von *i*- ,gehen, fahren, fliegen] von vögeln, strömen; daher 2. *ein* durch schnelligkeit sich auszeichnendes tier, *eine hirschart*; 3. *hirschfell*; 4. fem. *hirschkuh* od. ein anderes weibliches, durch schnelligkeit sich auszeichnen des tier».

5. «Ugor eredetű, *osztjából* került számnév» a szkr. *ēka* «eins» (26. l.), melyet indogermán nyelvészek az *e-ta*, *e-na* «dieser; er» névmások előrésszével azonosítanak ezt dimin. képzővel megtoldottnak tekintvén. Fiók e magyarázat helyességét «több mint kétes» színben látja, melynél biztosabb az, ha az *osztják it, ej, i* «eins» számnév legkopottabb s ennél fogva legujabb alakjából indulunk ki s ezt a vogul *äkwē* dimin. képzős alak módjára szerkesztvén fölfedezzük a szanszkritban. Hogy 2000 évvel Kr. e. a lapp *akte*, cser. *ikte*, finn *yht-* hangtestéhez közelebb álló, teljesebb alakok lehettek az *osztjában* is, az legkevésbé sem aggasztja.

6. «Ugorból, *egyenesen ősmagyarból*, került szanszkritba az indo-szkitha korban a *bēka* szó *bhēka* alakban» (26. l.). — Tudja jól Fiók, hogy e szó el van terjedve a törökben és mongolban, míg a finn-magyar nyelvek terén csak szórványosan, ott t. i. hol egyébként is találkoznak nagy számban török jövevényszók. Ha a szkr. szó nem pusztán véletlenül egyező hangutánzó (minek lehetőségére magának Fióknak kései szkr. «*bhakabhakāyate* = *kuruttyol*» idézete szolgálhat bizonyítékul) jöhetett az akár ugyanazon forrásból, honnan a magy. *béka* került, t. i. a törökségből annál is inkább, minthogy az indo-szkitha korban török érintkezést minden kutató elismer.

7. Ugyancsak a későbbi szanszkrit irodalomból idézi Frók a *puṭa* «fazék» szót (ebben: *puṭa-grīva* «butterfass, kupferner topf»), melyhez «alakilag legközelebb állanak az éjszakugor nyelv szavai: vog. *pōt*, osztj. *put*» (26. l.). — A szó a finn-magyar nyelvekben, mint nagy elterjedéséből s a hangalakokból (finn *pata*, észt *pada*, lapp *pate*, *batte*, cser. *pad*, *pat*, *pot*, magy. *faz-ék*) következtethető, mindenesetre régi; de megvan az összes germán nyelvekben, lettben, litvánban s a francziában is. Eredete s vándorlásának útjai homályosak. Vö. BÖHTLINGK-ROTH szanszkrit szótárában (III: 754—5.): *puṭa* «trichterförmiger, ausgebauchter hohler raum; falte, tasche», *grīvā-* «hals, nacken, hals eines gefässes; tehát *puṭa-*, *grīva-* tkp. «tölcsérnyakú (edény)».

8. Késői szkr. *kuṭa*, *kuṭi* «hütte», melyet Frók a szerinte is árja eredetű finn *koto*, *koti* «domicilium» vis sz a v e t t másának tart (26. l.).² — Megjegyzendő, hogy a finn *koto* régibb **kodo* helyett való (észt *koda*, *kodu*, lív *k^uodā*); másrészt hogy a hangzók kétfélesége a finn-magyar alakokban (t. i. *o*, *u* ezekben: finn *koto*, lapp *kohtie*, *koatie*, mordv. *kudo*, cser. *kuda* és *a* ezekben: osztj. *χāt*, magy. *ház*), amúgy is kétféle eltérő árja dialektus alapjára vall, mit egyes keleti nyelvek (pl. mingréli *qude* «haus», török *kutu* «behälter, futteral, schachtel» stb.) is igazolnak. A szkr. szónak finnból való eredete mindenesetre nem szükségképi, a mint Frók is csak «valószínű»-nek gondolja.

Ezek volnának amaz állítás erősségei, hogy az ugor nyelveknek viszonyhatása is kimutatható a szanszkritban. A kísérlet sikertelen volta nem zárja ki, hogy a későbbi beható kutatás mégis akadjon ilyen nyomokra; mert ez a finn-magyar nyelvekre gyakorolt nagy árja hatás mellett elég jó okkal föltehető. Frók e viszonyhatást az iránság terén is fölismerhetőnek véli; de fölhozott adatai (óper. *μavδόν* < magy. *mente* | óper. *χavδος* < magy. *köntös* | osszét *yeχ*, *yix*, ujper. *jäkh* «eis» < magy. *jég* | pamiri *tor*, *tur* «kehle» < magy. *tor-ok*, vog. *tur* | osszét *χxin* «frau» < magy. *ah-szin*, *asz-szony*) a jelzett célra való bizonyító értékük tekintetében ép oly kevésbé állják ki a szigorú kritikát, mint szanszkrit társaik. Sok oka lehet, hogy az efféle árába áthatolt finn-magyar elemek nem oly könnyen jelentkeznek a kutató szeme elé, melyek között jelentőségében nem a legutolsó az, mit már SCHROEDER sejtett, hogy t. i. amaz indo-iráni nyelvjárások, melyek-

ből közvetetlenül szavaink kerültek, nagyobbbrészt hátrahagyott utód nélkül végkép elenyésztek, talán éppen a finn-magyarságba olvadtak bele.

Nem hagyhatjuk említés nélkül FIÓK értekezésének azon bőven tárgyalt s az árja nyelvi hatással kapcsolatba hozott eredeti eszméjét, hogy a szkithák — nyugatiak úgy mint az indo-szkithák — ugorok, azaz vogul-osztják-magyarok voltak. «Éjszak-India tartományainak, Pendsábnak, keleti Afganisztánnak tömérdek érmei közül éppen azok, melyek a szkitha királyok érmeinek tartatnak s melyeknek értelmezéséhez a tudomány eddig legkevesbé bírt hozzá férkezni, félreismerhetetlenül (!) ugor királyoknak feliratos pénzei» (4. l.). Nagy fényben ragyog föl ezek nyomán az ugorok ősi dicsősége, annál is inkább, minthogy a természetesen hozzájuk sorakozó *kutrigur* v. *kuturgur*, *kotzager*, *sarugur* törzseken kívül (11, 37. ll.) «a hunnok nyelve is kizárólag ugor nyelv volt, melynek, úgy látszik a mai déli osztják felel meg leginkább» (11. l.); azután meg a sinai írók *yuëitchi* népe (mely név a *jugor*-nak sinai hangtan szerint való átírása), továbbá a *tochar* nép is «déli ugor» nyelven beszélt, «melynek ma egyetlen képviselője a magyar nyelv» (42, 49. l.), ellentétben a *szakák*-kal, «kiknek nyelve a mai ugor nyelvek éjszaki ágához (vogul-osztják) tartozónak látszik» (41. l.). Végül «a kozár nyelv szintén a déli ugor nyelvághoz tartozott, sőt az indo-szkitha korban még magyarok és kozárok egy és ugyanazon néptörzs kötelékében együtt éltek», mit «sem philologiai, sem historiai úton megdönteni többé nem lehet» (!). Ugyanoly kedélyes név- és számfejtegető etimologiai játékok szolgálnak e nagy állítások alapjául, minőket fentebb bemutatunk. A fő szó Σκόθ-ης = osztj. *khu*-t «emberek» (a szókezdő *s* benne: «sigma prostheticum», 9. l.); Σκόλοτ-οι = vog. *khols*, *khqls* «ember; halandó» + plur. -t (a szókezdő *s* itt már: «sigma metatheticum»; 13. l.). HERODOTOSZ «egyszemű» Ἀριασποί népének neve = vog. *ari-sampä*, mit FIÓK «*nagy-szemű*»-nek fordít, pedig helyesen: «*sok-szemű*», tehát éppen ellentéte HER. értelmezésének. Pontosan megfelelő fordítása az «*egy szemű*»-nek: vog. *äk sämpä* (FIÓK éjszaki és déli, tehát különböző nyelvjárásbeli vogul alakokat rak egy szóba, midőn *äk sampä*-t ír); ezzel találkozoznánk az Ἐξαρπατός

szkitha névben, melynél azonban az a baj, hogy nem népnek, hanem egy forrásnak neve, melynek görög értelmét HER. így adja: ἱραὶ ὁδοὶ «szent utak». E legyőzhetetlennek tetsző nehézséget könnyű szerrel löki félre az útból az a megoldás, hogy «HER. miért, miért nem, jegyzeteit összezavarta» (14. l.). Az amazonok szkitha Ὀλοππατα neve = osztj. űrt «úr» + vog. pat- «esni» (osztj. megfelelő: pit-) + -a nom. verb. képző (összerakva: «ura elesett» = «özvegy»), mely utóbbi ugyan nincs a vogul-osztjákban; de megvan «a klasszikusok által reánk hagyott ugor örökségben», jelesen még e nevekben: Săc-a, Artim-pasa, Saur-mata (15, 16. ll.). A keleti Σάκ-ης, Σάκ-αι név alatt szereplő szkithák nevében a vogul saw «inség» szó lappang, melynek teljesebb hangzását a magy. szeg-ény tükrözné, a szkr. çākinī mása (38. l.; GRASSMANNÁL: çaka-«kraft», çākin «kräftig, stark»; 1390. l.). A Μασσαγέται, Θυσσαγέται nevekben az előrész vog. mā (māγ-) «föld», illetőleg osztják tū «tó», az utórész a szaka népnév többes (-t) képzése, tehát jelentésük: «sikföldi és tómeléki szakák» (38. l.); de HEROD. és más írók határozottan különválasztják a thyssagetákat, mint sajátos szokásokkal bíró, önálló népet a szkitha eredetű massagetáktól. Indoszkittha érmek királynevei (39—43. ll.): ΜΑΤΟΙ (görög genitivusban; tehát az -οι végzet elszakításával) = vog. mā, osztj. mū, mī «föld» | ΑΖΟΙ, szkr. átírásban: Aśa-sa = vog. āś «atya»; de ennek teljesebb alakja: āśś | ΚΑΔΑΦΕC, ΚΑΔΦΙΖΟΙ, ΚΑΔΦΙCΗC magyar szó = Kada-fi (szanszkrit variánsok: Kasa-sa, Kaphsa-sa, Kapisa-sa). Van ΟΟΗΜΟ ΚΑΔΦΙCΗC is; ebben az első szó = ουχ-īma, vagyis osztj. oz, uz «fő» (οχ zu «hauptling») + ima «weib, frau»; együtt: «Kadfisés és királyasszonya» | ΚΑΝΗΡΚΟΙ = osztj. koñar, keñar «arm» + khu, zo «mann»; buddhista alázatossággal: «Szegény ember» | ΟΟΗΡΚΟ = vog. vōr, vuor «erdő» + osztj. khu, zo = «Erdő embere». Jelző címek: ΚΟΖΟΛΑ, ΚΟΖΟΤΛΟ, szkr. kužula, kožola = kozár; tehát: «A kozár Kadafi» | Szkr. yatugasa = jaṣt-uq «népek feje». Maga a Kada név = kozár kende «király» (melyben «az n nem tartozik a tőhöz, az csupán a vokál-átmenettel járó segédhang», mint ezekben: «ke[n]gyel, töve: hág-, eredetibb kág-; sze[n]ved-, töve: száw-, eredetibb szág-; me[n]te, töve: mat, v. ö. Saur-mata»; 50. l.). Ilyen oszlopokon épül föl a nevezetes eredmény, hogy «az indoszkitthák, kikben mongolt, törököt, tatárt és mi mindent kerestek már, kizárólag az egykor

oly roppant nagy és nagy szerepet vivő ugor népcsalád tagjai voltak, sőt már azon *oganák, uganák* is, kiket a védák Indiában és Indián kívül ismernek, ugyanezen népcsalád régesrégen elszakadt ágai» (55. l.).

A finn-magyar szókincs iráni elemeihez újabb adatokkal járuló és észrevételeket fűző apróbb közlemények az utóbbi években: THOMSEN VILMOSTól: *Kort Udsigt over det philologisk-historiske Samfunds Virksomhed* 1885—87 (124. l.) és *Berör.* (7, 232. ll.: *híd* = osszét *híd*, *tölgy* = ossz. *t'uldz*, *toldze*, — SIMONYI ZSIGMONDTól: «*Osszét szók a magyarban*» (NyK. 24 : 128. l.; itt először: magy. *vért* = osszét *vart* «schild», zd. *veredra* id. és magy. *üstök* = osszét *st'ug* «locke, büschel haare», szkr. *stukā* «zotte»), továbbá «*Osszét szók ugor nyelvekben*» (u. o. 82. l.; pl. mord. *van-* «nézni» = osszét *win-*, *un-*, zd. *vaen-* «sehen»; zürj. *kok*, votj. *kuk* «lábszár» = osszét *kaz*, *thuš kok* «fuss») és «*Kincs*» (u. o. 25 : 303. l.). — PATRUBÁNY LUKÁCSTól: «*Szómagyarázatok : tárkány, dévaj, bűn, ördög, kis, kicsi, ész, szeret, tej, hét*» (Nyr. 26 : 241, 289, 393.); ezek egy részéhez észrevételeim (u. o. 363—365. ll.). Ugyane szöfejtések több más adattal megtoldva (*hang, biztat, dob, csal-, -ért, szőr, hős, had, szom-jú*) közölvék szerzőnek «*Sprachwissenschaftliche Abhandlungen*» folyóiratában «*Ungarische Etymologien*» cím alatt (I : 1—4, 17—18. ll.). — PAASONEN HENRIKTól: «*Kieilellisiä lisiä suomalaisten sivistyshistoriaan* (Nyelvi adalékok a finn műveltségtörténethez; Helsingfors, 1896.)», mely a *Vähäisiä kirjelmia* kiadványsorozatnak 24. füzetét alkotja. A finnmordvin műveltségszavak tárgyalásában itt gyakran történik utalás különösen TOMASCHEKNEK árja szóhasonlataira. — Az árja érintkezés történeti alapjának megvilágításához sok becses adatot nyújtának NAGY GÉZÁNAK «*Egy pár szó a szkithákról*» (Ethnogr. V : 223—238. és 279—320. ll.) és «*A vogulok őskorához*» (u. o. VII : 258—265. ll.) című értekezései. — Végül itt említem meg «*Magyar műveltségi szók a kaukázusi nyelvekben*» című kis közleményemet (NyK. 23 : 119—120. ll.), mely ZICHY JENŐ gróf kezdeményére először foglalkozik újabb irodalmunkban azon immár hat évtized óta lomtárba került tudományos eszmével, hogy lehettek a magyar s vele rokon nyelveknek valamikor érintkezései a Kaukázus nyelveivel is. Ezen eszme múltjának egyik szakaszával foglalkozik «*A kau-*

kázasvidéki magyar-kutatás történetéhez» című értekezésem (Ethnogr. VIII : 459—467. II.).

Ime közel másfél százados története összehasonlító nyelvtudományunk árja kérdésének. Nem szenved kétséget, hogy teljesen megérett ez immár a behatóbb nyomozásra s hogy a kutatásnak kibontakozva az általánosságokból elvégre a rendelkezésre álló összes eszközökkel s a feladat egész körében kell hozzá látnia az egyes tények kritikai megállapításához, valamint az összefoglalásukból nyerhető általános eredmények gondos tisztázásához. Nagy és becses tanúlsága már az eddigi előmunkálatoknak, hogy nemcsak a nyelvtörténet, hanem az ethnologia, néprajz, embertan, régészet és műveltségtörténet mezején is ide sarkallik a finn-magyar népek legősibb korszakainak vizsgálata, sőt hogy az itt mutatkozó jelenségek helyes megfejtésével gazdag okulás kínálkozik az árja ősiség bűvárainak is.★)

MUNKÁCSI BERNÁT.

*) Ezen itt és a megelőző füzetekben közölt dolgozat bevezetése egy nagyobb munkának, a melyet a szerző a Nyelvtudományi Közleményekben való közlésre szánt; azonban a munka olyan terjedelmes lett, hogy az egésznek a közlése nagyon hosszú ideig elhúzódott volna, mert folyóiratunk megszabott terjedelme és egyéb közlenivalóink miatt lehetetlen lett volna az eddigieknél nagyobb részletekben közölni. Azért a Nyelvtudományi Bizottság a munkának legterjedelmesebb és reánk nézve legközvetlenebb érdekű részét, t. i. a magyar nyelv árja és kaukázusi elemeinek a kimutatását könyvalakban bocsátja közre, hogy ezt a magyar szószármaztatásra nézve nagy fontosságú egybeállítást mennél hamarább egész terjedelmében kaphassák kézhez a szakemberek. A többi finn-ugor nyelvek árja és kaukázusi elemeinek kimutatása azután a NyK.-ben fog megjelenni.

A szerkesztő.

Cseremis szótár.

(Második közlemény.)

čok, *čoka*, *čokata* vastag, sűrű; dick, dicht (brei, kamm, gras) Gn. — *čoka* id. Bd.

čok- (est.) kopog; klopft P. 27.

čok (est.) illő, megfelelő; geziemend, passend — *čokešem toleš* es passt mir; *čokon ilā* illően, rendesen él; ein ordentliches leben führen Bd.

čok-čok (hangutánzó) der schall des messers oder der axt beim schneiden Tr.

čok (est.) pogány áldozat; heidnisches opfer Tr. — *cok* (m.) id. ibid.

čoka v. *čok*.

čokata v. *čok*.

čokaltarém v. *čowaltarém* Tr.

čokáltoš v. *čowáltoš* Tr.

čokajam megvastagszik, sűrűsödik; dick, dicht werden; *čokandem* megvastagit; verdicken, verdichten Bd.

čoke, *čokem* (m.) általában; im allgemeinen; вообще Tr.

čokoném (t.) megkeresztelkedik, sich taufen lassen; *čokondar-* megkeresztel; taufen Step. 8.

čoklém áldoz; opfern Gn. 28. *čoklém* Ocs. 50. Ist. 71. *čokolaš* Uf. 89. *čoklem* (m.) Km. 67. *coklém* (m.) Tr. — *čokledem* fr. Bd.

čokl- szolgál; dienen Bk. 122. — cf. t. *čök-*.

čoklomo áldozat; opfer Bk. 74. *čoklome* Bd. — Össz. *čoklomo* wer altar Ocs. 88. *cokleme-care* (m.) bálvány; götzen Tr. — *čoklomaš* áldozattétel; das opfern Bd.

čokmaltem rázza magát; sich schütteln Gn. 5. *čokmaltal-* id. G. 32.

čokmár (cs.) eine keule, zum betäuben der fische unter dem eis (beim fischfang gebraucht) Tr.

čokón чехоня (eine art fisch) Tr.

čokrak süket, taub Ist. 58. Tr.

čokrák közép állású; der vom mittleren stand ist; средний по состоянию Tr. — cf. *čok* passend.

čoktomaš zenélés; das musizieren Bd. — cf. *šoktem*.

čol (cs.) annyi; so viel als Gn. — v. *čolo*.

čolak (est.) félkezű; einhändig; *cyxopyriū* Tr.

čolo (cs.) -nyi; wie viel; so viel als Tr. Bd. — Össz. *kučolo*, *kudonč*. wie viel; *meň čolem* so viel als ich; *wese č. saen* so gut als der andere Bd. — *mon čolo* hányszor, wie oft; Zag. 40.

čolgužam, *čolguštarem*, *colgozam* (m.) Bd. — *colgožám*, *colgoštarém* (m.) Tr. v. *čolgožám*.

čolok esel, ravaszság; list, verschlagenheit Tr. — cf. *čojá*.

čolpan (t.) hajnali s esti csillag; der morgen- und abendstern Gn. 56.

čom- kinyújt (bőrt); leder ausziehen, ausdehnen Bd.

čoma csikó; füllen Gn. 57. *čomá* id. Tr. B.

čomán (t. *čumán*) schlitten mit einem kasten, worin man mist, schnee etc. hinausführt Tr.

čomár (t.) galuska, gombóc; nockerl, klößen, (mehlspeise) Tr. — cf. *čukmár*.

čombak gödör; grube Gn. — mély kerécsapás, vízmosság a kerécsapásokban; tiefe radspur, wasserriss in den radspuren; *глубокая колея, рывина въ колеяхъ*; *halom*, hügel, *бугоръ* Tr.

čombál kis halom; kleiner hügel; *кочка* Tr.

comlém (m.) v. *somlém* Tr.

čoy-čoy (hangutánzó) schall des schmiedehammers Tr.

čojem ácsol; zimmern, kerben Gn. ein ziel setzen; *дѣлая мѣту* Tr.

čon (cs.) élet; seele, leben Gn. 63. *čon* id. Bd. Tr. *con* Bd. — als pron. reflex: *moň čonemlan oďa išano-goň* ha nekem magamnak nem hiszitek; wenn ihr es mir selbst nicht glaubet G. 44.

conjá (m.) tészta leveses ételben; eine art nudel (mehlspeise) Tr.

čonan élő; lebend, lebendig Ocs. 59. állat; thier Bk. 32. *čondomo* lélektelen; seelenlos Ocs. 90.

čonále várj kissé; warte etwas; *постой-ко* Tr.

čondaj (t.) zseb az övön; gürteltasche Pu. 43. — *čondaj* pénzes erszény; geldbeutel Gn.

čondarás, *čonandarás* megelevenít; beleben, beseelen; *одушевлять* Tr.

čongá 1. schnepfe. 2. kis halom; kleiner hügel. 3. hegyfok; vorgebirge; *мысь* Tr. — *čongá* (?) schnepfe (? sic) Ringwall. — cf. *čaga*.

čongatá domb; hügel P. 25.

čopeštem, *čopeštem* (t.) repül; fliegen Gn. M. 90. *čopeštám*, *čopeštolám* id. Tr. Bk. 49. *čopeštläs* M. 90.

čojert (hangutánzó) schall des glases, wenn es zerbrochen wird Tr.

- čoylá* kis halom; kleiner erdhügel; *кочка* Tr.
čoptárge (t.) isabellenfarbiges pferd; *игрень* Tr.
čora irha; feines häutchen unter der haut Gn. cf. t. *čorak* Bud.
cora (cs. m.) szolga; diener Km. 47. Bd.
coráluk (m.) szolgaság; dienst, sklaverei Bd.
coralandarem (m.) rabbá tesz; unterjochen, zum diener machen Bd.
čoroš (t.) ijedős (ló); scheu (von pferden) Bd.
čorse gyors (paripa); schnell, flink (von pferden) Tr. — cf. *čoroš*.
čortán (t.) esuka; hecht Tr.
čost plautz (hangutánzó) Gn. 22. [Tr.
čostrá (t.) sörtés, durva szőrtű; borstig, rauh-haarig Máté 3. 4.
čot (r.) szám, számítás; zahl, rechnung Bd. Tr. *čot* rechnung Gn.
čot erős; fest P. 22. *čot ola* erős város Ocs. 65.
čot (r.): *čotes pištēmě* tiszteletre méltó; achtungswert M. 74.
čotkados vár; festung Tr.
čotkođo erős; fest, stark Ringwall; megerősített (város); befestigte (stadt) Uf. 68; *peš čotkodon suditlomo* wer sehr strenger gerichtshof Zag. 34.
čotl- számít, tart, tekint; zählen, rechnen, für etwas halten Step. 10. *čotlalt* gezählt werden Uf. 61. j.
čöwe v. *čö'we* Bd.
ču várj egy kissé; warte ein wenig Gn. 42. — *čuza* plur. Gn. 11. — *ču-ču* (t. *ču-ču*) id. Tr. cf. t. *ču* Bál.
čúan, *čuanále* v. *čonále* Tr.
čüé (r. m.) alig; kaum Bd. (*цуюъ* BL. 9, 39.)
čüč: *moi čüč šinžom* ich kauerte mich nieder Pn. 11. cf. t. *čük*- Bál.
čüčam bezár; schliessen Gn. Bd. *čüčáš* (m.) M. 34. — *čüč*: *opsažomat čüčon-* šinden ulut sie verschlossen die thüre Máté 25. 10. — *čučáš* Tr. — cf. *tüč*- Bd.
1. *čüčam* üt; schlagen Gn. 44.
2. *čüčam* látszik; es scheint Bd. Tr. cf. *tučáš*. — *čučés* úgy tetszik, érződik; es scheint so, wird gefühlt: *tače jugoštorak čučés* heute kommt es mir kälter vor; *tošto jeršamoč šukon č.* здѣсь кажется (видимо) много озеръ Tr.
čüčém 1. fúr, vés; bohren, meisseln Tr. *čüčáš* (m.) id. M. 66. — 2. fogát csikorgatja; die zähne knirschen Tr. — *čüčoltáš* pass. Tr. — cf. *čosormak* schleifen, Vámbéry.
čüčem csepeg; tropfen (intr.) Gn. — *čüčokt*-csepegtet; tröpfeln, spritzen (trans.) Ist. 235. — *čucaldás*, -tarás id. Tr.
čüčá fitty; schnippchen; щелчокъ Tr. [ваться Tr.
čüčáltáš érint; berühren, anrühren; касаться, дотроги-

cucáltoš csepp; tropfen Tr.
cucán közös; gemeinschaftlich; общественный — cucánluk
общество Tr.

čučás hurok; schlinge; силки Tr.
čuči, čuču (cs.) aranyér, rákfene; goldene ader, krebs (krank-
 heit) Tr.

čúčkém arczáat fintoritja; grimassen schneiden Tr.
 čúčkém csepeg; tropfen Tr.
 čúčkáltoš csepp; tropfen Tr.
 čúčködö súrtü; dicht (z. B. ein wald, ein kamm); čúčködon
 gyakran; oft Gn. — čúčködö Bd. čúčkodo Tr. čúčkudo, čúčkü-
 dön Bd.

čüčküdemam sürüsödni ; sich verdichten ; *čüčködemdem*
caus. Bd.

čüčü nagybátya (anyai részről); onkel (von mütterlicher seite)
 Tr. — *čüci* Bd. *čüčü* Ist. 32. *čuču* Ocs. 24. id. — *tüču* Car. 37.

čudejaš csudálkozik; sich wundern Tr. *čudejem* (m.) id. Bd.
čúdo (r.) csuda; wunder P. 7. — *čúda* Gn. *čüdä* (m.) Km. 69.
čüdä Bd. — *tugaje čudesam* solch' ein wunder Ist. 125.

csudná (r.) csodálatos; wunderbar Bd.
ćugo (cs.) férfi szemérem; das männliche glied Gn. Bd.
ćyri alattomos, szeszélyes; arglistig, capriziös Tr.

csújs csepeg; tropfen Tr.
csukor pohár; trinkglas, стаканъ Sdru. 6. — ? cf. r. *čarka*.
csüklém (r.) 1. szagol; schmecken riechen; чухать; 2. *csüx-csüx*
 schreien, rufen Tr. — cf. t. *čakir-* schreien.

čukmár v. čokmár Tr.
čükšo kaik zöld harkály; grünspecht P. 20. cüngsö B. cüngkšo
kaik Pu. 16.

čuktem, čiktem meggyújt; anzünden Gn. Bd. čuktém Tr.
cuktém (m.) Bd. — cf. t. čak-, ut č. id.

čulan (r. t.) a konyhát elválasztó deszkafal; *bretterwand* zum absondern der küche; *tornác*; *gang* Bd. — *szoba*, *zimmer* Tr.

cülán kalter anbau Gn.
cülék (cs. m.) nyaklószi; kummetriemen; супонь М. 32. —
culuk id. Tr.

čulká (cs.) harisnya; strümpfe; чулки Tr. békó; fessel P. 52.
culuzóǵ(t.) csillámlás; das blitzen, funkeln Tr.

čumem megrüg; mit dem fusse stossen, ausschlagen — *čumalam* mom. Gn. 43. *čumedem*, *čumedolam*, *čumolam* fr. Gn. Bd. Tr. *čumdulās* (m.) megkeresztelkedik, keresztet vet; sich taufen, kreuzeszeichen machen Tr. — cf. t. *čum-* ins wasser tauchen.

éumor (cs.) együtt; zusammen Gn. Tr. — *čumur*, *čumurók*
mindnyájan, egészen; alle mitsammen, gänzlich Bd.

éumorem összehalmoz; häufen Gn., *éumorgem* összehalmozó-

dik, gyűlik; sich anhäufen G. 29. — *ćumurem*, *ćumurkalem*, *ćumurgem* Bd. — *cumurgás*, intr. *cumurtás* trans. (m.) Tr. — *ćumurtém* fordít; drehen; вертѣть; *ćumurten-sinzám* mit gefalteten händen sitzen; сажу сложа руки Tr.

ćumoraš (cs.) gömbölyű; rund Gn. цумраш (m.) Zol.

ćumuni cziczkány; spitzmaus Tr.

ćumurka (cs.) gömbölyű; rund Tr. — *ćumurka* Zol.

ćumurmás összejövetel, gyülekezet; zusammenkunft, versammlung Tr.

ćumrás (cs.) golyó; kugel; шаръ Tr.

ćun-popoša (m.) barátságos, freundlich Tr.

ćundulās v. *ćumdulās* Tr.

ćungem keresztet vet; megkeresztelkedik; sich bekreuzen; taufen — cf. *ćumdalās*.

ćungem csíp, mar; (mit dem schnabel) picken, beissen (von der Schlange) Gn. — *ćungal-* fr. *kiske ćungalmo* schlangenbiss Gn. 52. — *ćungal-* id. Ocs. 7. *ćungedál-*: *kok agoján kuzé ćungedálot* wie zwei hähne einander rupfen P. 33. — cf. t. *ćuki-*.

ćungše Tr. *ćungšo* Bd. *ćungkšo* P. v. *ćükšo* — cf. *ćungem*.

ćünža himlő, blattern Sdr. 6. — *ćunžá* 1. hitzblase, 2. flechte, schwindflechte; лишаи Tr.

ćurát ei-ei, ja-ja Tr.

ćurát (? sic) eskü; schwur — *ć. kelesem* esküszik; schwören Bd. — cf. *ćurát*.

ćurej- (m.) esküszik, schwören Km. 71. *ćurejkt-* megesket, schwören lassen Km. 70. — *ćurejem*, *curejem* (m.) Bd. Tr.

ćuri arcz; gesicht, antlitz P. 45. — *ćuri* Gn. 68. *ćure* Bk. 72. *ćüre* Máté 16. 3. id. *ćurižat kajen* (elhalaványodott) megharagudott; erzürnte (eig. erblasste) Uf. 98. — Össz. *ćuri onžomo* spiegel Tr. — személy; person: *jumo ćuren ok-onžo* isten nem nézi a személyt; gott sieht die person nicht an Ist. 323. (Act. Ap. 10. 34.) — cf. *ćerí*.

ćurian hasonlő; gleich G. 28. *ćurean* piros arczú, jó színben levő; mit rotem gesicht, vom guten aussehen Bk. 36. — cf. *ćerían*.

ćuriém kárt szenvedek; schaden erleiden — *ćurlaném* id. Tr.

ćuriém csömört, unalmat okoz; überdruss, langeweile erregen — *ćuriktaré*m id. Tr.

ćurták pislogó; blinzeln; щуренокъ Tr.

ćut (r.) alig; kaum Bd.

ćuwaldás csöpög; tropfen Tr.

ćuwar tarka; bunt Pn. 17. P. 26. — cf. cs. *ćobar* r. чубарый. *ćuurlanés* (t.) daganat v. kelevény meggyűlik, felpattanik; ein geschwulst od. eine blase schwillt auf; волдырь вздувается Tr.

ćuzík (t ?) fecskendő, szivárvány; spritze, pumpe Tr.

čužgrá sistereg a víz (valami izzó tárgyon); das wasser zischt (auf einem glühenden gegenstand) Tr. — cf. t. *čoś* id. Vámbéry.

D.

da (r.) és; und Gn.

dā (r.) igen; ja Gn.

-đak (nyomósító szócska; verstärkende partikel): *škenđan sužarđak ulam* hisz a ti húgotok vagytok; ich bin ja eure schwester P. 54.

däule (t.) előkelő; vornehm Ocs. 80.

i daže (r.) úgy szintén; so auch Step. 21.

debre nála, hozzá; bei, zu Tr. — cf. *der*.

demol kerti eper; gartenerdbeere; *кyбника* Tr.

demož (t.) zöldség, gyümölcs; gemüse, obst Tr.

der; *dor* (m.) névutók, postpositionen: *deke* (*derik* B.) hozzá; zu; — *den*, *đeno*, *dene*, *dere* 1. nála; bei; 2. vele; mit Bk. 90. *tendan dene me koklaštona* zwischen euch und uns Ist. 235. — 3. szerint; gemäss, nach: *nemnan žap dene* a mi időnk szerint; nach unserer zeit Ist. 230. *jumon küštömö dene* nach gottes gebot Ocs. 11. — 4. rajta; auf *ške kornošt dene* az utjukon; auf ihrem wege Ocs. 46. Ist. 65. — *deč*, *dečon*, *deč*, *dečon* töle; von — *derič*, *derič* id. Bd. — *deran* mellett; bei, neben Ocs. 19. hozzá; zu Bd. — *delan* előtt; vor *Petron jolžo delan jörlon-vozon* P. lába előtt (elbukott) leesett; er viel vor P. füssen nieder Ist. 310.

dérbe (t.) öv; gürtel Bd.

djak (m. r.) íródeák; schreiber Bd.

diavol (r.) ördög; teufel Bk. 53.

dikič (r.) vad; wild Step. 10.

dor, *đer* (t.) van; ist (verb. substantivum) G. 77. P. 1. s. 48.

dožatka (r.) hasonlat; gleichniss B. Máté 13. 18.

dokazem (r.) megmutat; zeigen Bd.

dom (r.) ház; haus Km. 51.

dona otthon; zu hause Km. 41. *donat* id. ibid. 72. cf. r. *doma*, *dopros* (m. r.) kihallgatás; verhör Bd.

dor-névutók; postpositionen: *dóko* hozzá, zu; *dokala* (m.) felé; gegen zu Km. 60. *dokašla* (plur. *dokešila*) zu sich BL. 1, 23. 5, 7. — *dono*, *doně* (m.), *don* v. *dene* — *doran* (m.) v. *deran* — cf. *dórac* (m.), *dóracen* (m.) v. *derič* — *dorám*, *duré* у, передъ; противъ Tr.

dörbā v. *türwe* Tr.

dostanēm (m. r.) osztályrészül jut; zu theil werden Bd.

dužóvnaj (m. r.) testament Bd.

đurák (r.) ostoba P. 27.

duré v. *dorám*, *dorán* Tr.

dušá (m. r.) lélek; seele Bd.

druk (r.) egyszerre; zugleich Ocs. 81. *truk* id. Ist. 44.

dvor (m. r.) udvar; hof Bd.

E.

ē igen; ja Gn.

ečke-wondo növény szár; stengel P. 47.

edém (t.) ember; mensch — *edém edémam jarátēna giñ* ha egymást szeretjük, wenn wir einander lieben BJo. 1, 4, 13.

edemen idegen; fremder Bd.

eder (m.) leány; mädchen — *ederämäš* (m.) asszony; frau Bd.

efelem (m.) fű; blasen Bd. — v. *eflem*.

egéce (cs.) vajás tészta; butters-teig; *сдобный хлебъ*; wird auch als opfer verwendet (*лепёнки для молёния керемети*) Tr.

egéle (est.) toboz; zapfen (an bäumen). — Össz. *kož-e. tan-nenzapfen*; *kož-e.-kajk* pfingstvogel; иволга; *tum-e. makk*; eichel Tr. — *egelle, eyelä* (m.) eichel Bd.

egérce turós lepény, fánk; piroge mit mark, pfannkuchen Tr.

egrémše (cs.) pók; spinne Tr. *egerémše* Bd. — Össz. *e.-wod* pókháló, spinnengewebe Bd. Tr.

ej ó Gen.

ej jég; eis Bd. — v. *ij, i*.

ejam (*ajam*) úszik; schwimmen — *iäm, ijäm* (m.) Bd.

ejindalám megölel; umarmen Tr. — *eydalam* id. Bd.

ekpél (t.) panasz; klage, beschwerde Tr. — cf. *ämga, äm-gäk* Radl.

ekpelém (t.) panaszkodik; sich beklagen Tr.

eksék (t.) sovány; mager Tr. — cf. *äksik* Tr.

ekseklánás soványodik; abmagern — *ekseklándarás* kimerít; elerőtlenít; erschöpfen, entkräften Tr. — cf. *eksek*.

éksodomo állandó; verbleibend: *éksodomo perkém pu* verbleibendes gedeihen gieb P. 21.

el (*el'*) (est.) falu; dorf Gn. 74. — ország; land: *türlö el-goč mien ulut* sie kamen von allen ländern Ocs. 87. — nemzetség; geschlecht: *ala ožān mükšet ulo, ala el' mükšet* vielleicht sind dir die bienen des hausvaters beschieden, oder allgemeine bienen sind dir anvertraut G. 59.

élazaj rest; faul Tr. — v. *jolagaj*.

elé v. *jole* Tr.

élék (est.) rágalom; verläumdung Tr.

elertém elcsábít, csalogat; verführen, locken Tr. — *eldortém* id. ibid.

elöksör (t.) kedvetlenül, nem szívesen; widerwillig: *kue e. tuleš jüla* die birke will nicht im feuer brennen; *tiñ jöratet e.*

du willst nicht lieben Gn. 63. — cf. t. *ālūk* sogleich, ohne verzug Radl.

eltalém megölel; umarmen Tr. — *eltalám* Bd.

eltaltoš öl; schoos Tb. 162.

eltém (m.) öl, kerület; ein arm voll, umfang; охапка, обхват Tr.

eltor báránybőr; lammfell *eltor-türan upšožo* die mütze mit fell besetzt Pn. 35. — cf. *ältiri* id. Radl.

em (t.) orvosság; arznei P. 2.

emelkä (m.) árnyék; schatten Bd.

emgat (t.) bánt; zu leide thun: *lew-wlak miñim nomat emga-ten ogot ul* az oroszlanok engem semmit se bántottak; die löwen haben mir nichts zu leide gethan Ocs. 115. — beschädigen *jolžom* den fuss Uf. 40. — cf. *ämgät* Radl.

emlem gyógyít; heilen Gn. 4.

emratás (t.) vigasztal, fölfrissít; trösten, erquicken; утѣмать Tr. — cf. *emrân* lieblosen Radl.

en (t.) nagyon; sehr — *én-moktomo, én-cáplo* nagyon dicsért, nagyon dicső; sehr gelobt, sehr ruhmvoll Bk. 102. steigerungsilbe: *en-kodšo* az utolsó; der letzte Máté 5, 26.

en tűz, feuer Ocs. 113. *enše* tüzes, feurig B.

enáj v. *jəñáj* Tr.

enát v. *anát*.

enānem (t.) hisz, remél; glauben, hoffen — *enāndarem* meggyőz; überreden Bd.

enānemaš hit; glaube, vertrauen Bd.

enāmlé hű, megbízható; treu, verlässlich Bd.

enāmser meg nem bizható; unverlässlich Bd.

enđem megtüzesít; heiss machen G. 32. wärmen Gn. ég; brennen Bd. *keče enđa* a nap süt; die sonne scheint Bd. — v. *ijem*.

enđalam ölel; umarmen — *enđaledem* fr. Bd.

enđaldeš ölelet, egy ölbe való, férő; ein armvoll: *ik e. pu* ein armvoll holz Bd. [*aner* Bd.]

eyer folyó; fluss Gn. Ist. 13. patak; bach Bd. — *äyer* (m.)

eyer horog; angel Gn. Bd. — *äyer* (m.), *äyer* (m.) Bd.

eyerem horgász; angeln Gn. Bd. — *äyerem* (m.) Bd.

enerā' bög; brüllen (die kuh); мычнть (корова) Tr.

enerčák (t.) hámpárna, kummetpolster; седелка Tr.

eyeremše (cs.) pók; spinne Gn. — *enerémše* id. Tr.

enértás bizik, remél; vertrauen, hoffen Tr. — cf. cs. *inei-*, *ineinder-*.

enertém (t.) támaszkodik; sich anlehnen; megérint; anrühren, прислоняться, прикасаться Tr. — *enyertem* támaszkodik vmire; sich stützen; — bizik; vertrauen — *enyertektem* támaszt, dülleszt vmihez; anlehnen, anstützen Bd.

enyetem (t.) támaszkodik; sich stützen — cf. *engertem* Bd.
enyész himpér; himbeere Pn. 39. szeder B. *enyész* id. Gn. *ingisz*
 (m.) Bd. — Össz. *e. vondo* beerenstrauch Bd.

enyészü (cst. m.) váll, nyakszirt; schulter, nacken — *ingizá*
 schulter Bd.

enker csengettyű; glöckchen Bd.

enyža (cst.) serpenyőtartó rúd; kesselhackenstange Gn. 46. —
 cf. *engežü*.

epére 1. tétlenül; müssig — hiába, haszontalanul; unnützer
 weise, umsonst (adv.). — 2. hiúság; eitelkeit; eyera Tb. (hol?) —
eperész напрасно.

epkalás v. *öpkalás* Tr.

er (cst.) reggel; korán; morgen (subst.) früh (adv.) — *erat er*
 korán reggel Pn. 35. cf. *kasat kas* késő este ibid. — *erák* korán;
 früh Pn. 9. *er-weleş* reggelre, hajnalkor; früh morgens Ist. 22.
er-dene id. Bd. — *er* Gn. Ocs. 17.

erás megtalál, meglep; antreffen, überraschen Tr. — cf. *är*-
 erreichen Radl.

erem melegedik; sich wärmen — *erektem* caus. Bd. — cf.
ärtä- anzünden Radl.

erän (t.) v. *örén* Tr.

erbeze gyermek, fiatal; kind, jung Bd.

érde czomb; schenkel Gn. Bd. *ärde, ärda* (m.) id. Bd.

erdä (m.) fa bele; baummark Bd.

ere (t.) tiszta; rein Gn. Bd. — hibátlan; fehlerlos Uf. 59. —
eren rein (adv.) Ocs. 50.

ere (adv.) mindig; immer Pu. 35. P. 23. csak; nur P. 13. *ere*,
ereñok merőben, épen; gerade nur Bd. — *ere* gyakran; oft Sdr. 4.
erelekeş mocsoktalanul; unbefleckt (ad.) G. 55.

erenok bizonyosan; gewiss Bd.

eres?: *zorjan-wlak eres čotlomo peš kugo kue šogeš* Step. 10.

ergem a motolára czéznát fölgombolit; garn aufwinden auf
 die haspel Tr.

ergem öklel; mit den hörnern stossen Gn. 7. — *ergal kolta*
 felökleli G. 26. *ergedalás tünyalot* öklelődzni kezdenek; sie fingen
 an sich zu stossen G. 7. — *ergedol-* szúr; stechen, *ergedolon iktožom*
pušton kodat az egyiket agyon szúrták s ott hagyják G. 7. v. ö.
örgén pušton P. 5. *ergen puštot* G. 7.

ergak serpenyőtartó rúd; kesselhackenstange Gn. 46.

erge fiú; sohn Gn. 2. — Össz. *ergo-aza* knabe Uf. 54; *e. vél*
 mostoha fiú; stiefsohn Bd. — *érgaluk* (m.) der stand eines sohnes;
 status pueri Bd.

erök (cst.) szabad akarat, szabadság; freier wille, freiheit
 Gn. — *érik, irik* (m.) id. Bd. — *erikle, erikán* szabad; frei; *irikán*
 (m.) id. Bd.

erokt-megszabadít; befreien Ocs. 83. Ist. 117. megszentel; weihen Tb. 224. — *eroktaltam* megtisztúl; rein werden: *jüştol-lek*, *eroktaltat* geh baden, du wirst rein Ist. 138.

erka lustaság, lusta; faulheit, faul Tr. *šumatkečo erkan kano-mašo* a szombati munkátlanlás pihenése Máté 12. 5.

erken csendesesen, illően, óvatosan; langsam, leise, geziemend, vorsichtig adv. Tr.

erla (est.) holnap; morgen (cras) Bd. — *erlášožom* másnap, másnap reggel; am anderen tag, am morgen des anderen tages Uf. 55. P. 2. — *erlalok*, *erla kečalok* der morgige tag Ks. 37.

erleyaydás mit masern bedecken, покрывать корью — *erle-žayeaš* refl. Tr.

erma bewundernswürdig; ausserordentlich Tr.

ermak (t.) mulatság; vergnügen Gn. 79. gelage G. 80. — cf. *ermäk* id. Radl.

ernem tisztúl; rein werden; — *ernedem* fr. *ernaldam* id. Bd.

ernelám (t.) nyergel; satteln Tr.

ernér (t.) nyereg; sattel Tr.

ert lék a jég; nicht zugefrorene stelle im eis; полынья Tr. — cf. t. *ere-* schmelzen (?).

ertem (est.) mellette elmegy, elmúlik; vorübergehen, vergehen Gn. Bd. — wandern G. 66. *erten kajem* vorübergehen Car. 28. — kimúlik; sterben Tb. 165. — *ertal-* id. G. 72. *ertedem*, *ertaldem* fr. id. Bd. — *ertarem* die zeit vertreiben Bd.

ertak valamennyi; alle (? sic) Gn. 73.

erte, *ertak*: *šuk e.* régóta; längst Gn.

ertar- áldoz, opfern Ocs. 116. — *žertwa ertarome* das opfern ibid. 74. — cf. *ärtä-* anzünden Radl. *erem* melegedik.

ešen (t.) egészséges; gesund — *e. li* jó egészséget; leben sie wohl (beim abschied) Gn. [cf. *ešen li*.

ešenlaš elbucsuzik; sich verabschieden Ocs. 64. Ist. 92. —

esénlok (t.) jólét, wohlfinden Pu. 19.

eskerem (t.) észrevesz, megfigyel; wahrnehmen, beobachten Sdr. 5. megvizsgál, kipróbál; untersuchen, erproben Tb. 247. *eskerlem* id.

eskortem v. *elertém* (?).

está поидемте cf. *ajda*.

eslák, *eslók* (cs.) sapka; mütze Bd.

eša getrockneter brasse; сухой лець Tr.

esák (t.) számár; esel Ocs. 61.

eše (r.) még; noch Tr. — *eče* id. Km. 4.

eške (*iške*), *ške* pron. reflexivum — *šket*: *šketem* etc. egymag, ich allein; — *škedak* egymaga; alleinig.

eštem tesz, csinál; thun, machen — *ištem* (m.) id. Bd. — v. *oštom*, *ištem*.

eštarás, ešterás posztó; wollstoff — *šträs* (m.) id. Bd. — v. *eštraš*.

eštör lábravaló (vászon v. posztódarab, melyet harisnya helyett a lábra tekernek); fuss-fetzen, gebraucht anstatt socken Bd. — v. *eštar* id.

etarpéc patkány; ratte Tr.

etengeče tegnap; gestern v. *tengeče* Bd.

éžil növény szára; stengel; стебель Tr.

éžin íz, gelenk Tr. — cf. *jožon*.

éžin, ežžin bütők a növény száron; knoten am pflanzen stengel Tr. — cf. *jožon*.

F. G.

fu ho-ho (indulatszó) G. 13.

(*ner*) *gač* orr háta; nasenrücken M. 4.

gač: *keleşemāža gocen gač istoša* másként tesz, mint mondta; handelt anders, als er sagte, seinen reden zuwider Km. 71. *juman irik gocen gač* isten akarata nélkül; ohne gottes willen Km. 80.

gaja v. *gaña*.

gala valjon; ob wohl *keče šaple ulo-gala?* ist die sonne stark Gn. 1.

gaña 1. kép; bild Km. 68. — *gaja* id. *joŋ-šamočom wołik-šamoč gajam išten ogol* er schuf die menschen nicht den thieren gleich Bk. 49. — 2. -ként; gleich wie (als comparisons-suffix gebraucht) *tošto gañe lin* wurde ebenso wie früher Ocs. 47. *kolšas-gaja kien* lag wie gestorben Ist. 147. ragozva: *gajam*; *jumo gañelan ušon* verehrt gleich gott Ocs. 116. *gajelan* id. Ist. 208. — *ajdémom šké gačtom ištomeŋét* nachdem du den menschen nach deinem ebenbild (gleich dir) geschaffen hast Tb. 29. *šké gájažo* hozzá hasonló; ihm gleichend Tb. 117. — Cf. *gañe* Ocs. 55. Bd. *gañe* G. 30. *gaño* Uf. 7. *gaja* Pu. 35. *gájo* P. 7. *gaje* Car. 7. — *kaña* id. — Össz. *mo-gañe tu-gañe* mi van itt; was ist da G. 30. *jumo čurin mogañzon ogeš onžo* isten nem nézi a szépség milyenségét; gott sieht nicht auf schönheit Ocs. 75.

gañak, gajak szintúgy; ebenso — *ik gajak* id. Bk. 44. — *jumo kečožom wolgaldaren kindam šočoktemožo gajak* isten a napot világítani hagyja eleséget teremtként, a. a. hogy eleséget teremtsen; gott lässt die sonne als nahrung schaffend (d. i. um nahrung zu schaffen) scheinen Bk. 44. — *gañök (n?)* id. Km. 5. *šočno gañök* kor szerint; dem alter nach Ocs. 33. — *gajarak* ugyanaz, ugyanolyan; dasselbe, ganz genau so: *rušla tajna manma marla šep manma gajarak lieš* Ks. 18. *gañaräkok* id. Km. 24. — cf. *gaña*. -ge vele; mit (partikel) *saj-ge osal-ge* jót s rosszat; gutes u. böses Ist. 257. — cf. -ke id.

-geč 1. -ból; ex — *gočon* P. 16. *gočát* P. 17. *gēcēs* P. 21. *goč gočen* (m.) Bd. id. — 2. -tól; ab: *ške gēcšo lūdšo-samoc* die sich vor ihm fürchten Bk. 100. — *šūžo-gočen eltalon* nyakánál megölelte; hat ihn am hals umarmt Ist. 239.

gečák: *šojemte gečák* gond nélkül; ohne sorge Ocs. 5. cf. *sojemdeak* id. Ist. 6. — *ívek kolota g.* ewig unsterblich Ocs. 5. cf. *nokunamat kolodeak* id. Ist. 6. — *mländoške puren šute g.* mielőtt a világra jött; bevor er auf die welt kam Ocs. 63.

gig ... *gid* ... *gil* ... *gim* ... *gir* ... v. sub *ji*, *jo*.

giłt v. *čolt* id. Tr.

-*gen*, -*gin*, -*ken* ha; wenn Bd. -*giń* (m.) id. BIs. 1, 4, 11. — *mikor*, als *užen giń šuka Phariséjwłām* als er viele Ph. sah BM. 7. cf. BM. 3. 6; 5. 1. — *goń* Tr.

ginat v. *gonat*.

gišan (m.) -tól, -ról, von Tr. M. 101. *ma gišan* a miért; wesswegen BL. 12. 48. *to gošan* azért; darum Km. 17. — cf. *gočen*.

gočke bogyó; beere Car. 32. cf. tat. *küçük* почка на де-ревѣ Bud.

goná 1. csak; nur Pu. 30. Zag. 30. 2. bár; obwohl P. 60. (erősítő; bekräftigend): *šočmo-kušmo mlandet kuškašet gona žören* in dem lande, wo gezeugt u. erzogen man ist, da war es wohl zu gedeihen Pu. 42. — *gońa* ha; wenn Bk. 43. — *gonát*: *kunám g.* bármikor, ha valamikor; irgend einmal, wann immer P. 3. *mo gonat* etwas Ist. 197. *ke g.* valaki; jemand Ist. 317. — *ginat* etsi, etiamsi; *ginat* (m.) Bd. *magánam gińát pím* allerlei bäume BM. 3. 10. Km. 11. *gońat* Tr. *güńat* (m.) Bd. — cf. tat. *kına*, *kenä*. — v. *kona*.

god v. *kot*.

gorčincej nōšmo mustármag; senfkorn Máté 13. 31. v. *rop-чичный*.

gospod' úr; herr Bk. 53. r. *господь*.

grifel (r.) palavessző; griffel Bk. 30.

grozitlem, *grozidle* (r.) fenyeget; drohen Gn.

gruša dinnye, tök; melone, kurbiss M. 23. r. *груша* (körte).

gubka (r.) spongya; schwamm Ist. 286.

gubár tarka; bunt Tr. cf. t. *kubul* Bud.

gutlá határ; grenze, gebiet Tr. cf. t. *kotanla* umzäunen Radl.

X.

žadör (a.) vagyon; vermögen Km. 84. — *žadör* Bd. id. — *žadör*, *žadör* szerszám; werkzeug Tr. Össz. *wursem-žadör* hadi szerszám, fegyverzet; kriegsgeräthe, waffen Wied. §. 21.

žadör-ländär- szerszámmal ellát, felszerszámoz; mit werkzeu- gen ausrüsten, anschirren Tr.

žāk (cs.) ár; preis Bd.

žal (est.): *sonzä žal* szemhéj; augenlied. — *sönžä žal pön* szemöldök, augenbraue M. 4.

žalok (cs.) nép; volk Tr. — cf. *kalok*.

žamt nyaklő; kummet r. *хомыть*. — Össz. *žamt partoš* kummet-filz, *ž. klerem* kummet-riemen M. 32.

žaná (m. t.) ág; zweig Bd. Tr. — Össz. *žaná-waştar* ág, vessző; zweig, ruthe Bd. cf. *ona* id.

žanáš ágazik; verzweigen Tr.

žaná deszka; brett M. 14. — cf. *ona* id.

žay (m.) hólyag a vizen s a testen; wasserblase, finne Tr. — *šüša ž. čerän* belpoklos; krätzig Bd.

žayayáš hólyagzik; blasen werfen — *žayaltáš* id. Tr.

žär lelkiismeret; gewissen *žärsir*, *žärtomo* gewissenlos Tr. — cf. cs. *žarzor* *своеправный* Zol. t. a. *žur*. — v. *žir*.

žärlänáš röstel, szégyenli; sich ein gewissen aus etwas machen, sich schämen; *сoвѣститься žärländar* szívére beszél, int; ins gewissen reden, ermahnen Tr.

žastärlänem dolgozik, fáradozik; arbeiten, sich bemühen Bd. — cf. t. *žasrät* qual; *žasrätlänēš* sich quälen Bál.

žir (cs. m.) pusztaság; steppe, heide; — gewissen, *сoвѣсть* Tr. cf. *žär*.

žiritem (m.) folgerjeszt; erregen Bd. — cf. cs. *žirt-* (t. *kizit-*) erhitzen, anreizen; *торячить* Zol.

žirsä: *körgö-ž.* belek; gedärme; *кишки* Tr. cf. cs. *žirim*.

žirtáš dobol; trommeln Tr. cf. t. *gurte* bruit. Bianchi.

žoj (t.) beszélgetés; gespräch.

2. *žoj* réteg, levél; schicht, lage, blatt; *слой* Tr. *žoj*, *žojá* (m.) bélyeg; stempel Bd.

žojáš (cs.) megijed; erschrecken — *žoján* ijedős; scheu Tr.

žot (r.): *žot kunamat* mindig; fortwährend Km. 51. *ž. ma- gaña* bármelyik; jeder ibid. 31. *ž. ikanak* legalább egyszer; einmal wenigstens Ks. 23.

žēják v. *kēják* Tr.

žräs barna (ló); braun (von pferden) M. 34. Tr. cf. t. *kara*.

žuda (r.) rossz, hanyag; schlecht, nachlässig M. 11. Tr.

1. *žulá* (cs.) pej; hellbraun (pferd) *žəla* id. M. 34. Tr.

2. *žulá* fährmann; postknecht; *ямщикъ* Tr. cf. t. *kul*.

žuná (cs.) vendég; gast Tr. *žəna* id. Sm. 11.

žutor ügyes, gyors; flink, gewandt; *боикій* Tr. cf. t. *kadir* mächtig.

žuturáš (m.) v. *kuturem* Tr. Bd.

žworajáš (r.) betegnek lenni; krank sein Km. 37. r. *хворать*.

žworajma (r.) betegség; krankheit Km. 76.

I.

i (r.) és; und Gn.

ī tōde sieh mal an Gn. 35.

ī véső, feszítő rúd; meissel, stemmeisen Gn. Tr.

ī jég; eis Gn. Tr.

ī esztendő; jahr Gn. Bd. Ist. 40. *wes i* jövő esztendő; das künftige jahr M. 52. *každoj in* alljährlich Uf. 60. cf. *šom išen* hét évig; sieben jahre lang Ocs. 30. *ik ištak* egy év mulva; nach einem jahr Ocs. 15. *ik išto wara* id. Ist. 20. *perwaj i-žak* az első évben; im ersten jahr Ist. 42. *p. ištok* id. Ocs. 31. — *iaš: meñar iaš* wie viel jahre alt (*ijáš* m.) Bd. — **Össz.** *i-dálok* egy esztendő; zeitraum von einem jahr Tb. 102. Bk. 114. Tr. *i-tálik* (m.) Bd. *tálik-iaš* (m.) id. Tr. *idalokás* egy éves; einjährig Tr. — *i-geče* (év-nap) idő; zeit Bd.

i keresztfa, palló; querbalken, steg über einen bach; *перекладина* Tr.

iam, ijam úszik; schwimmen Gn. Tr. M. 37. *in koštot* sie schwimmen Bk. 18. Uf. 21. Car. 22. *iaš* M. 37.

ia (t.) ördög; teufel Gn. Bd. wassergeist P. 12. *iä* id. Ocs. 6. *ijá* id. Bd. *домовой духъ* Tr.

iamlo (t.) tetszetősen, szépen; passend, schön (adv.) *muren* énekelve; singend Zag. 37. *iamsor* rútul, hässlich (adv.) *tüsdomo* rútul a. a. végtelenül éktelen; sehr unförmlich Zag. 34. *iamdomo šakšo* végtelen piszkos; ausserordentlich schmutzig ibid. 31.

iar-iar omož fuvolya; die klingende flöte P. 49.

ibešta (m.) titkon; heimlich — *jibešt* id. Bd.

ibortem (m.) örül; sich freuen Tr. Bd. — *ibortaktem, ibortektem* (m.) örvendeztet; jemandem erfreuen Bd. *ibortošašlok* öröm; freude Bk. 49.

ičik = *izike* Tr.

idok elnézés, kényeztetés; nachsicht, das verwöhnen; *потачка* Tr. — *ujg. odok* Radl.

idokás elnézni; nachsichtig sein; *потакать* Tr.

idom (cs.) szerű; tenne Gn. Tr. — **Össz.** *i-peče* id. Tr.

idor (m.) leány; mädchen Km. 11. Bd. *idir, eder* id. Bd.

idrämäš, idoremäš, ederämäš (m.) asszony; weib Bd.

igar-pelät (t.) ikertestvérek; zwillingsbrüder Tr. — *igar-pelä's* id. Bd. s. v. *jägär*.

ige 1. állatnak fia; junges (von thieren) Gn. Bd. 2. gyermek; kind G. 61. *ača đeno awan igožo* das kind des vaters u. der mutter Pn. 38. — **Össz.** *pi igö* kis kutya; hündchen M. 29. *cib-ig-abä* (m.) anyatyúk; henne Bd. v. ö. *iga* (m.) csibe; hühnchen Bd. — *igem eštaš* megkölykezni. megfiadzani; jungen bekommen Bd.

ige-oksá egy kis rezpénz; kleine kupfermünze Tr.

igolás (m.) kikölt (a tojásból); ausbrüten (junge aus eiern) Tr.
som-igolt = *som wostol* nem nevettem ki; ich habe nicht ausgelacht Zag. 17.

igan: *ignom oštas* (t.) földet művelni; ackerbau treiben Ocs. 8.

igérce fánk; pfannkuchen; пенемка Tr.

igšuvo gyermek; kind Ocs. 7. *igšowe* Tr.

ik (adj.) egy; ein. — Össz. *ik ganák* egyszer; einmal; *ik-maj* egyfolytában; unaufhörlich Tr. *ik-moňaro* egynéhány; einige Ist. 324. *ik-šketšak* egyedül; allein Th. 90. Ist. 247. *ik-šketanakat* egyedül is; auch allein Ks. 30. *ik-šketenokat* id. Km. 41. *ik-törak* egyformán; gleicherweise Ist. 230. Máté 20. 12. *ik-türlo* egyforma; gleich (adj.) Ist. 17. *ik-türlak* id. adv. Ocs. 13. *ik-werés* együtt; zusammen Ocs. 20. Bk. 86. Tr. *ik-werésák* id. Tr.

iksā tengerszoros, folyócska, tengeröböl; meereenge, flüßchen, meerbusen Tr. cf. t. *nehr agzi* mündung des Flusses.

ikšowe gyermek; kind P. 4. *ikšebe* B. *ikšoba* Bk. 16.

ikte (subst.) egy; einer; *ikta*, *iktä*, *iktē* (m.) Bd. M. 6. *ikto* Czar. 8. Uf. 7. *iktot* Tr. *iktet*, *iktat*, *iktät*, *iktot* Bd. id. — *iktešak* egyedül; allein Bk. 86. *iktók* Bd. *ikták* azonegy, egyenlő; derselbe, gleich Ks. 4. egyetlen; der einzige Bk. 84. *iktoňek* id. Ocs. 82. *ik iktoňek* id. G. 26. *ikta wele* id. Bk. 84. — *iktegec* egyenként; einzeln Bd. *iktan-iktan* (m.) id. Bd. *ikton-ikton* id. Tr. — *iktaže*, *ik-taža* (m.) valamelyik; jemand, *iktaž-were* valahol; irgendwo, *iktaž-gana* valamikor; irgendwann, einmal Bd.

iktörčštäs (m.) kiegyenesít; ebenen; сравнять M. 81.

ilem készít; bereiten Gn. bőrt kikészíteni; leder ausarbeiten (gerben) Bd. *iledem* fr. *ilaldam* pass. *kovašt-iliče* timár; gerber Bd. cf. *ilä*- das leder weich reiben Radl.

ilem él, lakik; leben, wohnen Gn. *ilem* Bd. *elem* (m.) *ilkalem* (fr. m.) Bd.

ilmaš élet; das leben Bk. 48.

ilan- életre jön, születik; auf die welt kommen: *ergo ilanen* Ist. 181. *ilán šun ulmaš* wurde gross B. 12. *ilnen vel* aus leibeskräften P. 10. *ilanalteš* megelevenedik; lebendig werden Ist. 180. *ilandar-* föléleszt; beleben G. 53. P. 30. szül; gebären Bk. 72. — *ilanome*: *mlande i. gotšo* in der vorzeit (d. i. zur zeit, als die erde entstand) G. 53. — *ilānem* megered (az elültetett fa); wurzel fassen (vom neu gepflanztem baum) Bd.

iláš örökseg; erbtheil Bk. 80.

ilätēm (m.) teremt; erschaffen — *ilätēma* teremtetett állat; geschöpf, — *ilätēmäs* id. Bd.

ilemäs lakóhely; wohnort Bd. — *ilomaš* id. Uf. 36.

ileš, *iliž* (m.) ház, szoba; haus, zimmer Bd.

ilikša pu élő fa; lebender baum Bd.

ilindarem (m.) teremt; erschaffen Bd.

iližam megéled; auferstehen Bk. 50. Bd. *ilež kinil* id. Bk. 51. — *ilištem, ilištarem* Bd. megéleszt; auferstehen lassen, *iložtén koniltén* erweckte die todtten Tb. 24. Bk. 116. — *iliž konilšaslok* auferstehung Bk. 50. *iložmo* id. Ist. 307.

iližmaš élet; das leben Tb. 10.

ilome: *ilomem godom* életemben; während meinen lebzeit Ocs. 18. Ist. 24.

iloš élet, das leben G. 72. *iliš, ilikš* id. Bd.

ilmāš (m.) élet; das leben Bd.

ilom, -océ, -e etc. präter. von *ulam*.

ilniktarém (t.) félrevezet; verleiten; соблазнять Tr. — cf. t. *ilān-* sich woran gewöhnen; *ilāndir-* jemanden an etwas gewöhnen Radl.

ilān keverő fa, keverő kanál: rührstock, rührlöffel; лопатка для мѣшанія жидкостей Tr.

ile (t.) nyers, nedves; feucht, roh Gn. Tr. — *ile-kerwēc* vályog; ungebrannter ziegel Tr. — *ille* Bd. [Tr.

ilcik (t.) 1. pelyva; spreu. 2. iskorpi, бѣлые волосы на мѣху *ima, imašte* taval; im vorigen jahre; *imasse* taval; vorjährig

Gn. Tr.

imbáko, imbáce vissza; zurück; обратно Tr.

ime tű; nadel. Gn. Bd. Tr. *imo* P. 26. *im* (m.) M. 28. — *imān* szurós; stehend M. 46. tűformájú; nadelförmig Tr. — Össz. *ime-šu* tű foka; nadelöhre Tr. — cf. t. *inä, ijnä* id. Radl.

imenija vagyon; vermögen Ocs. 24. r. имене.

imeštē a múlt esztendő; das vergangene jahr M. 52. — cf. *ima*.

imen (t.) titkon; heimlich Tr.

imiľ (m. t.) árnyék; schatten Bd.

imilka (t.) kísértet; gespenst BMk. 6. 49. Tr. Bd. látomány; vision Tr.

imie ló; pferd Gn. 2. *imii* (m.) *imi* (m.) id. Tr. *imnio* P. 26. — *imni*; *imnin* lóháton; auf dem pferde (reitend) Bd.

igem (m.) megég; verbrennen *indem* caus. megéget Bd.

inák évenként; alljährlich Tr.

inan (t.) szörös; zottig M. 35.

inanem (est.) hisz; glauben Bk. 22. Ist. 12. *inälem* id. Ocs. 10. — *inanodomāš* gyanú; verdacht Tr.

inde (est.) már; schon Préd. 51.

indoraš (t.) sanyargatni; quälen O. 54. *indrem* plagen Gn. *indorokt-* caus. Uf. 103.

indēs kilencz; neun P. 26. *indeše* neun, der neunte Gn. *indikše, indikš*; *endežše* (m.) *indekš* (m.) Bd. — *indikšemeše, indikšeše*: *endežšeže* (m.) kilenczedik; der neunte Bd.

inē tehát; also Km. 45. Bd.

ineže, plur. *inošt* 3. pers. coniunctivi verbi negativi; — *inže* id. imperativi; — *inčōšt(?)uglo* ne értsék meg; sie sollen es nicht verstehen Ocs. 13. — cf. *enže*, *eneže* id.

inilkalaš (t. m.) morog, dadog; murmeln, lallen, stottern Tr. — cf. *inlä* seufzen, klagen Radl.

inyiža (csst.) váll; schulter Bd. 15. 5. *inyiž* Tr. cf. *enežü*.

inor patak; bach Bd. — cf. *enyér*.

ip: *tél-ip* szikra; funke M. 27. *tul-ip* id. Tr.

ir (m. cs.): *irgodēm* holnap; morgen M. 52. *weš irg.* holnap-után; übermorgen ibid. — *irok* reggel; morgens M. 53. *irokša* id. Km. 41. — cf. *er*.

ir (cs.) mező; feld G. 49. steppe Gn. Tr. — Össz. *ir-mügoš* vad méh; wilde biene Ist. 193. *ir-pusta* lakatlan sivatag; unbewohnte wüste ibid. 183. *ir-kajik* vad, das wild Tr. *ir-mize* fogoly; rebhuhn Tr. — cf. *χir*.

1. *irem* melegszik; warm od. heiss werden Gn. Tr.

2. *irém* szid, korhol; schelten, einen verweis geben Gn. vö. *orolda-* knurren, murren Radl.

3. *irém* ráz, megingat; schütteln, zum schwanken bringen Gn. — elhengerget; fortwälzen; отваливать (древна), szétfeszíteni az összeszorított fogakat; die zusammengepressten zähne auseinander reißen, — a fogakat összeszorítani; die zähne zusammenpressen Tr.

1. *irá* fuge, nuthe, falz; пазъ Tr. — cs. *orá* id.

2. *irá* hold, holdvilág; mond, mondschein Tr.

irde mécsbél; docht; свѣтильня Tr.

iré (m.) tiszta; rein Km. 22. — cf. *eré*.

irejem (m.) melegedik, sich wärmen — *irejektem* (caus.) Bd.

irejemält kolta (m.) megtisztul; wird gereinigt Km. 25. cf. *ernen kolta* id. Ks. 19.

irem keresztléc az ajtón; querbalken an der thüre Bd.

irik (t.) tisztaság, ártatlanság; reinheit, schuldlosigkeit Ks. 11. Km. 14. — cf. *erik*.

iriktält- (t.) megszabadít, befreien Km. 5. *irektalt-* Ks. 5.

irlälök (t.) a holnapi nap; der morgige tag Km. 51. cf. *erla kečalök*, *erlalök* Ks. 37.

irližán (t.) kanyaró; masern (krankheit) Tr.

iršem izgat; reizen Gn.

irt (t.) lék a jégben; wuhne im eise Tr. — cf. t. *ere-* schmelzen Bál. *iri-* id. Radl.

irveze v. *erbeze*.

is takácsborda; weberkamm Gn. 16 [dumm Radl.

isér (t.) ostoba, dumm Gn. 47. vad; wild Gn. — cf. *izär*

isör (cs.) meddő; unfruchtbar Gn. *isor* id. P. 16. Bd. *isör* (m.) M. 35. — cf. cs. *χizir* id.

isop (r.) izzóp Bk. 72.

išnege, šnege(r.) szamócza; erdbeere Gn.

ispowedaš (r.) gyónni; beichten Km. 32. v. исповедать.

istukan (r.) bálvány; götzen Step. 9.

1. *iš*: *tojn joet kalok šuko pogenen ulut, išat, pozerat* körülötted sok nép gyülekezett, tola k o d n a k, szoronganak; es versammelte sich viel volk um dir, sie d r ä n g e n s i c h, sind zusammengedrückt. Ist. 218. vö. Tr.

2. *išém* (t.) evez; rudern Tr.

išan (t.) hú; treu Gn.

išanem (t.) remél, hisz; glauben, hoffen G. 23. Ocs. 50.

išanók két éves üsző, egy éves birka; zweijähriges kalb, einjähriges schaf P. 56.

iške ék; keil Bd. Gn. szeg; nagel P. 23. *iško* Tr.

ištem v. *eštem*.

išta istennek szentelt különféle fákból való vesszőcsomó a szent berekben; ein bündel zweige von verschiedenen bäumen im heiligen hain, gott geweiht Tr.

išta, ište (m.) öv; gürtel Tr. Bd. — v. *üštö*.

ištal (m.) övez; umgürten; *ištam ištalaš* den gürtel sich umbinden Bd.

ištoľ гребло для жита Tr.

ištolam, ištäläm (m.) megtöröl; abwischen Bd.

ištořáš durva posztó, darócz; grobes tuch — v. *štraš* id. Tr. *eštaráš štráš* (m.) Bd. cf. *oštor*.

ištor v. *eštor* Tr.

it, plur. *iťa* 2. pers. imperat. voc. negativi.

itáj hadd, megállj, várj; lass, warte Bd.

iten (= *peš*) nagyon; sehr Zag. 15. 42. — cf. t. *iti* scharf, spitz, schneidend Radl.

itn (t.) len, flachs M. 21. — cf. t. *itn* die leinensaat Radl.

itra tiszta, rein Bd. *iträ* (m.) id. Bd. pontos; pünktlich M. 75. *iträ agöl* piszkos, unsauber ibid.

iträjš tisztít, reinigen M. 29. *itrajem; iträjem* (m.) id. Bd.

itte = *ikte* Gn.

iža, ižaj nagybátya (az atyánál ifjabb), testvérbátya; vatersbruder, jünger als der vater; älterer bruder Gn. 27. — *iza* geehrter gast Pn. 35. — Össz. *ižaj-šolaj* testvérek, geschwister Ist. 143. *ižak-solak-wlık* id. Ocs. 31. *ižak-šolak* id. Tr. Ocs. 20. — *izāj, zāj, ižaj, zā* (m.) Bd. *izai* P. 3. — Össz. v. *kugo-za*.

izé császármadár; haselhuhn Pn. 28.

ize kiesiny; klein Gn. *izi* Tr. Bd. Ist. 47. *izie* Bd. *ize* Ocs. 34. — *izewato* második feleség, mostoha anya; zweite frau, stiefmutter G. 28. 8. *izi korna* ösvény; fussweg Bd. — Össz. *iz-jarńa* csütörtök; donnerstag Bk. 34. cf. t. *az, äz* Radl.

izin-izin lassan-lassan; langsam u. langsam Bk. 52. Step. 5.
mit der zeit Ocs. 78. Ist. 110.

izinek kis korában; in seiner kindheit Pu. 23.

iziš kevéssel, alighogy; ein weniger, kaum Ist. 41. Bd. *izóš-kəna* kicsi hja hogy G. 20.

izemam kisebbedik; sich verringern, kleiner werden — *izem-dem* (fr.), *iziemam* (m.) Bd.

iziemdam kisebbít; verringern: *iziemdaš jozakom* leszállítani az adót; die steuer verringern, herabsetzen O. 84. *iziemdemo lieš* megaláztatik; wird erniedrigt Máté 23. 12. — *izemdem* id. Bd.

iziké fáklyatartó; kienspanhalter Pn. 27.

izwar sármány; grünling (? sic), P. 55.

izara = *üzara* Gn.

ize csak most; erst dann, erst jetzt Gn. 35. 50. Pn. 36. Ocs. 15. *ize* (m.) Bd. cf. t. *üzä* früher Radl.

izdás (v. *orém*) megőrül; besessen, wahnsinnig werden Tr.

izgarás (sic!) v. *üzgár* szerszám, eszközök, holmi; werkzeuge habe Tr.

O. Ö.

öcik fáklyatartó; kienspanhalter Tr.

ödölás kér, imádkozik; bitten, beten M. 94.

ödör leány; tochter M. 8.

ödöraš gereblyézni; harken M. 38. vakar; kratzen M. 93.

dörka laš, ödöraltaš sich kratzen M. 35.

ödörämāš asszony; weib M. 9. *ödörēm nälāš* heiraten M. 94.

oflä fáj; wehen B. Ist. 3. 8. *öfélāš* id. M. 94.

ēj 1. jég; eis. — 2. véső; meissel Tr.

ojá (cs.) ördög; teufel Tr.

ējām úszik, schwimmen Tr.

ēj szikra; funken Tr.

ol esőféreg; regenwurm Tr. vö. *ilan* kigyó Radl.

ölék v. *ilék* Tr.

ölaš lenni, sein M. 49.

ölem, ölec, ölo (m.) etc. præt. von *ulam*; (*ölo* Uf. 37. Car. 35.)

ölāš élni; leben M. 40. — *öložam* feléled, fellibog; auferstehen; auflodern Gn. M. 93. — *öložokten kiñelten* felélesztette, föltámasztotta; liess ihn auferstehen Ocs. 91. — *ölēštāš* id. M. 93, —

idős; bejahrt M. 9. — *ölāmāš* élet; das leben Km. 3.

ölík fáklyának való fadarab; holzscheit für kienspan Tr.

öloštaš levél; blatt Pn. 40. *ölēštāš* id. M. 46.

olma (m.) = *ulma* Km. 5.

-ombal, -mbal (postposition) = *-ümbal*: *küwarombalēon* a híd

mentén; längs der brücke; — *ĩmbalé* a jég hosszában; längs dem eis: *wĩcĩmbalke* az istálló padlásán; auf dem boden des viehstalles Gn.

omĩe ló; pferd Tr.

ėhanáš (t.) hisz; glauben M. 94.

oniat talán; vielleicht Gn.

onde (cs.) már, most; schon, jetzt Gn. 3.

ondėyše kilencz; neun Tr.

ondrėm (t.) kinez; plagen Tr. *ondoralt-* pass. Zag. 59.

onem, *onėt* G. coni. verbi negativi Gn.

ogga: *korno ogaes* az úton, utazása alatt; auf seiner reise Step. 16. *Permoške lekton kajma oggaešože* als er nach P. gieng

ibid. 17. — cf. *ograi* irány; richtung (?) Radl.

ėnėka (r.) unoka; enkel, *ėnėkan ergėžė* dėdunoka, ur-enkel M. 8.

ogolaš megért; verstehen Car. 4. *oglėm* Tr.

ėnėlėšė derék, tehetséges; tüchtig, talentvoll M. 74.

ogor (cs.) csengetyű; schelle. — Össz. *o-pũ* zápfog; backenzahn Tr.

ėgėž málna; himbeere, *малина* M. 22. — *šĩm* ė. áfonya heidelbeere ibid.

onėžā (t.) váll; schulter M. 5.

-or kopeke (von ur eichhorn): *ikor*, *kokor*, *kamor* etc. Gn. *-igor oksā* kopeke P. 3.

oraš melegedni. fűtőzni; sich wärmen Ist. 274. *koŋka peš oren ulmaš* a kemence nagyon forró volt; der ofen war sehr heiss Uf. 98. — *oreāš*, *orėm* id. *oroktėm* caus. Tr.

ėrā (cs.) fuge; назъ.

orāk (r.) rák; krebs Tr.

ėrān torma; meerrettig M. 20.

ordandėm rozsdásodik; rosten Tr.

orde a fa béle; mark des baumes Tr.

ėrdė: *tup ėrdė*, *tup ėrdė lu* hátgerincz; wirbelsäule M. 6.

orės kereszt; kreuz P. 12. *res* B.

oresl keresztet vet; sich bekreuzigen P. 2.

orėwo (r.) répa; rübe P. 8.

ėrg- varr; náhen *kėm ėrgėžė* varga, schuster M. 10.

ėrgėš varrat, szegély; nath, saum M. 16.

orėm [t.] babonaság, pogány (hamis, eretnek) vallás; aberglaube, irrlahre Step. 9. Zag. 39. — t. *orom* weissagung, omen, aberglaube Radl.

orl- (t.) morog; murren, knurren P. 33.

oruām kötelet kinyújt; einen strick ausdehnen Tr.

orweže kicsi, fiatal; klein, jung Ocs. 29. Gn. *orweže* gyermek, kind P. 18. *ėrwežė* (m.) id. M. 9.

orzás ráz, bólint, ingat; schütteln, winken, schwenken *orzen-kaštaš* räuchern mit dem rauchfass; *радить* Tr.

oš-oš hu! Gn. 63.

oš, *š* präteritumstamm des vermeinungswortes: 1. *šom* (*ošom* Uf. 75. Car. 70.), 2. *šóc*, 3. *oš*, plur. 1. *šna*, 2. *šta*, 3. *ošt* (*ist* Ocs. 29.) Gn.

ēs-kēc keāš megalondúl, önkívületbe jut; nährisch werden, bewusstlos werden; *одурѣть* M. 93. cf. t. *izgič-* zanken Radl.

ēšan okos; klug M. 11. cf. *uš*, *us*.

ošoš hu! G. 63.

oške = *ške* maga; selber, selbst Uf. Car. *oškat* Ocs. 29. *oške-žak* magától; von selbst Uf. 70.

ošlandarēm kényeztet; verwöhnen Tr.

oštem, *štem* tesz; machen P. Ocs. *ēštās* M. 34. cf. *ištem*, *eštem* — *šinžāš ošten* tudatta; machte kund Ocs. 17. *ošten pošta* átváltoztat; umändern lassen G. 20. *škul ēštās* fejni; melken M. 34. — *oštoktem* (caus.) bestellen G. 43. *adēmlan jazokom oštokten* az embert bűnre vitte; verlasste den menschen zur sünde Ocs. 6. *jazokom istokten oltalen* verleiterte ihn zur sünde Ist. 7.

ēštē öv; gürtel M. 15.

ēštēlāš seperni; fegen M. 25. *ēštonlēktās* kiséper, ausfegen. M. 94.

oštoltarās kifütyül, kipisszeg; auspfeifen, auszisichen Tr. vö. r. *oškor-* pfeifen Radl.

oštop (r.) kehely; becher G. 65. *штофъ* (maass für flüssigkeiten) Gn.

ōstor (t.) lábrongy; fusslappen Pn. 28.

ēštērās posztó; tuch M. 16.

ētarās megment, megvált; befreien, erlösen *ētaraltās* pass. M. 93.

ēwērā apró légy; kleine fliege, *мошка* M. 60.

owortēm örül; sich freuen *owortoktēm* caus. Tr. — cf. cs. *ziberde-* id. Zol.

őzaj = *izaj* Tr.

J.

ja vagy, igen, úgy; oder, ja, so Tr.

ja nos, rajta; (auffordende interjection mit dem imperativ gebraucht) Gn. 26.

jabogās (t.) lesoványodik; abmagern Tr.

jača kemény, durva, mogorva; hart, rauh, mürrisch, grob Tr. — cf. t. *āci* sauer, herb Radl.

jačaká (m.) felig sült (kenyér); halb gebacken (brot) Gn. — kemény, hajthatatlan, nem hasítható; fest, hart, nicht spaltbar,

unbeugsam; твердый, не колкий, не преклонный Tr. — szigorú; streng Bd. — cf. t. *ásáki* böse, hässlich Radl. *áci* sauer, herb.

jačortaltém csikorog; knarren; скриплю Tr.

jačok (r.) sekrestyés, előénekes; kirchendiener, vorsänger Tr.

V. ДЯЧОКЪ.

jadám (m.) v. *jodám*.

jaďrá (r.) golyó; kugel P. 7. ядро t. *jadra* Bud.

jagém (cs.) simít; glatt machen Tr. dörgül, letöröl; reiben, abwischen Bd. — *jagaldém* mt. *jagkaldém* fr. *jagaldam* pass. ibid.

jagor (r.) horgony; anker Tr. v. якорь.

jagur tó; see Tr.

jazá piszok; schmutz *jajnáš* bepiszkítja magát; sich beschmutzen Tr. — cf. osm. *jag* fetten, schmiere Bud.

jak (m.) ár; preis Tr. cf. *ak*.

jaklaka (cs. m.) sima, síkos, csúszós; glatt, schlüpfrig M. 65. Bd. Gn. *jaklaga* id. Bd.

jaklakandém síkossá tesz; glatt, schlüpfrig machen Bd.

jakleštám csúszik; gleiten Bd. Tr. M. 95. *jaklešt-vozám* ausgleiten Tr.

jakšargē (m.) vörös; roth M. 7. *jakšargaš* elpirül; roth werden, erröthen M. 95.

jaktarás bepiszkít; verunreinigen, beschmutzen Tr. — cf. *jazá*.

jakte, jakte-ok -ig; bis Wied. §. 49. *kizit jakteok* mostanáig; bis jetzt Km. 22. *jakte* (m.) Bd.

jakte mindennemű szálfa (fenyő, nyír stb.); hochstämmiger baum (Fiefer, fichte, birke u. s. w.) Gn. erdei fenyő; fichte, Bd. — *jäktē* (m.) id. M. 45. *jäkte* (m.) Bd. *jakte* Tr.

jakter szálfærdő; hochstämmiger wald Pm. 45.

jakterla fenyves erdő; fichtenwald Bd.

jal (cs.) falu; dorf Bd. Tr. *jal'* (яль m.) nép, mások: *jal' užat goňa* wenn es auch andere (die menschen) sehen Km. 57. *jalwlan* Km. 53. = *joy-šamočan* Ks. 39. — *jäl* (m.) nép; volk, — vidék, ország; gegend, land, — más ember, felebarát; anderer, nächster Bd. *jal-šamoč* посторонние люди Tr. — *jäl idor* (m.) fiatal asszony; junge frau Bd.

jal láb; fuss Tr. — Össz. *jal* wurdē lábszár; schienbein M. 5. *jal kawal* sarok; ferse M. 5. *jal kawálza* id. Tr. *jal-műškür* lábikra; wade Tr. — *amasa-jal* ajtósark; thür-angel M. 25.

jal' erő, tehetség; kraft, vermögen Tr. — cf. t. *jal* ruhe, erholung.

jalá (t.) rágalmazás; verläumdung — *jalalém* rágalmaz; verläumden Tr.

jalalá (m. cs.) sallang, czafrang; quaste, verbrämung Tr. *jalawá* Bd. — v. *jolawa*.

jalaxaj (t.) lusta; faul M. 13. lustaság; faulheit M. 69. — *jalaxaja* id. Km. 75. *jalaxaem-is* faulenzen M. 95.

jalan-keremet (t.) hamis bálvány, falscher götzen Ist. 77.

jalás v. *joláks*.

jalazás (m. t.) rágalmaz, eselt szó; verläumden, ränke schieden — *jalazandarás* caus. Tr.

jalče (t. szolgál; diener Ist. 19. — *jälče* (яльче) id. Ocs. 45. *jälöcöste šogoma* szolgaság; sklaverei Ocs. 46.

jaldár haszon; vorteil, nutzen Tr. — cf. t. *jal* bér; miethe, lohn — alt. *jalda* miethen; нанимать.

jaldás (est. m.) szolgál; diener Bd.

jaldém gombolyít; aufwinden Tr.

jalgan (t.) csaló; betrüger Tr.

jalöštás (t.) összeköt, összeró; binden, zusammenfügen Tr.

jalnok (t.) vadállat; wildes thier Tr. *kožla jalnok* vadállatok; das wild im walde Ocs. 20. (= *čodra kaik-šamoc* Ist. 27.) — *k.-j.-wlak* id. Ocs. 4. — cf. *jālān* поле, равина, долина Bud.

jalpai szattyán; saffian (stiefel) Pn. 42.

jalt egészen; völlig *mländom j. lewedon* a földet egészen elborította Ocs. 11. 29.

jaltelés nincs ereje; keine kraft haben Tr. — cf. *jal*.

jamaš (m.) elveszni; verloren gehen M. 37. *jamdaš* elveszít; verlieren ibid. 17.

jamá (t.) közmondás; sprichwort; пословица Tr.

jamāl (t.) okosság; klugheit Tr. — cf. *ämāl*.

jamde (cs.) kész; fertig Gn. *jamde, jändü* (m.) Bd. *jamdo* Tr.

jamdol készen tart; fertig haben Pn. 43. *jamdelém* készít; vorbereiten, verfertigen Bd. *jamtolém* id. Ocs. 21. *jamdolém* Tr. — *jamdalém, jändülém* (m.) Bd. *jamdeldalam* elkészülődik; sich vorbereiten, fertig werden Bd.

jamdár üveg; glas, flasche — *čerüla jamdar* tintatartó; tintenfass M. 14. — cf. *jandár*.

jamonza (m. t.) vékony darócz, dünner filz; кошма Tr. — *jamončo* bettdecke.

jamšok (r.) kocsis; postknecht, fährmann Tr. v. ямщикъ.

jan (nachgesetzt) aufforderungswort (nach imperativen) Gn.

jāy lélek; seele Km. 8. Bd. *jay* Tr. (cf. яньг BM. 3. 17.) — Össz. *jan-kicemášwla* szenvedélyek, szenvedések; leidenschaften, leiden — *j.-wošt* őszintén; aufrichtig (adv.) Tr.

(*opša*) *janák* (est.) ajtófélfá, thürpfosten Gn. 49. ablak; fenster G. 74. — cf. *janak* (cs.) Ist. 63. Bd. Tr. — Össz. *janák-lu* pofacsont; backenbein Tr.

janülá (t.) hangos, csengő; laut, helltönend Tr. — cf. t. *jayir*-schallen Bál.

jayärält-keén (m.) teljes rothadásba jut; in völlige verwesung

janda 1. üveg; glas Máté 26. 7. Gn. — 2. világos, tiszta; hell rein Zag. 36.

jandapká = *jandár* Bd.

jandár 1. üveg, kupa; glas, becher Bd. — 2. világos, tiszta; hell, klar, rein Gn. *j. conán-sámoč* die von reinem herzen Bk. 82. *j. juk* csengő hang; helle stimme Bk. 94. *j. kapan-taga* hibátlan kos; fehlerloser widder Ist. 63. — adv. *jandar ušan* ugyon okos; sehr klug Bk. 36.

jandawá = *jandá* Tr.

jandáu = *jandawa*.

jangalém (m.) elfárad; sich ermüden Bd.

jangár redves; morsch (? sic) P. 26.

jangargem megkeményedik; hart werden Gn. 60.

jangatá nagy szulák (convulvulus sepium) Bd.

jangortem (t.) megesendít; schallen machen Gn.

janolém elfárad; sich ermüden Tr. M. 95. *jagoglaš* id. M.

94. — *janolektém* caus. — *janoldarém* соблазную Tr.

janlok (?) vadállat; wildes thier Uf. 11. j. — cf. *jalnok*.

janlok drága; theuer (= *šerge-akašan*) Step. 10.

jančštás csépel, dreschen M. 39.

janrá (cs.) csendül, hangzik; klingen, tönen Tr.

janremšé (cs.) pók, spinne M. 61. — cf. *eyerémše*.

jamí (t.) tűzkő; feuerstein Tr. aczél, melylyel tüzet ütnek; feuerstahl Bd. — cf. t. *jan-* brennen Bál.

janzok мошонка Tr. *jánzak* öv; gürtel Bd.

(*jumo*) *jäplä* heiligenshrank, божница M. 27.

japtortás akadályoz; hindern; пропятствовать Tr.

jar (m.) tó; see Tr.

jarás megtalál, meglep; antreffen, überraschen Tr. Bd.

jará (cs.) üres, szabad, tétlen; leer, öde, frei unbeschäftigt Gn. Bd. Tr. *jará mlando* wüste Máté 14. 15. *jará šogošo jon* tétlenül álló ember; einer der müssig dasteht Ist. 230. *jará god* ünnep; feiertag Ks. 31. — adv. *hiába*, nutzlos Bk. 46. ingyen; umsonst Máté 10. 8. — *jarak* adv. Ks. 54. *jaras* id. *jarás kodás* elbocsát; entlassen Bk. 100. *tak jarasák* ok nélkül; ohne grund Máté 5. 22. — cf. *järä* (ny.) Weske 22.

jaral (est.) alkalmas; brauchbar M. 75. — *jardēmē* ártalmas, alkalmatlan; schädlich, unbrauchbar ibid. 49. 75.

jaralnás sebet felszakít, gennyeszt; eine wunde aufreissen, eitern lassen Tr. — cf. *jorá*.

jaratas (est.) szeretni; lieben M. 23. — *jaratēmē* kedves; hold, lieb M. 11. *jaratemāš* szeretet; liebe BJs. 1, 4, 8.

jarča (t.) nyári rozs; sommerroggen Tr.

jardēmē v. *jaral*.

jardēmašwā amphibien гады M. 61. — cf. *jaral*, *jardēmē*.

jarelá (m.) összekapcsolt, összefüggő; verbunden, zusammenhängend Tr. — cf. *jaloštáš*.

jarok (?) sovány; hager, mager Tr. — v. *jawok*.

jarom: üp-j. hajfür; haarlocke Gn. 3.

jarjok предупреди! Tr.

jarlanaš összedől; zusammenstürzen Tr. — cf. t. *jaril-*bersten Bál.

jarláš magához tér; zu sich kommen, sich beruhigen обходиться Tr. cf. *jarsém* t. *jal* ruhe. erholung.

jarnem elfárad, kimerül; sehr ermüden, vor müdigkeit hinsicken Gn. изнемогать Tr. — reményel, bizik; hoffen, vertrauen (?) Bd.

jarrá (t.) 1. seb; wunde. 2. szabad idő; musse Tr.

jarsém (cs.) ráér, freie zeit muss haben; имѣть досугъ Tr. Bd. Km. 43. Ks. 31. leer werden, frei werden Gn. — *jarsedém*

jasá = *jösa* Km. 17. Tr.

[fr. Bd.]

jasan (t.) készen; fertig (adv.) готово Ocs. 45.

jašok = *ašok* Tr.

jašok: nél *ogolanj* négyszögletű test; ein viereckiger körper M. 58. — ? cf. t. *jasá* csinálni.

jasla (r.) jászol; krippe Tb. 248.

jaslanaš bánkodik; sich grämen; терпѣть горе, скорбѣть Tr. — cf. *jasá*.

jašman üditő; labend G. 61. cf. tat. *jáš* üde. — *jašman šorva* mézes sör; mit honig gemischtes bier (ohne hopfen) Gn. 55.

jašmok (est.) lencse; linse Car. 33. *jasmok* id. Uf. 35. — *jašmek* id. ? P. 24.

jašnok láda, kasten Ist. 54. r. ящикъ.

jašt (m.) oldalt; seitwärts; набокъ Tr. *jaštak* id. Ocs. 39. titkon, haligatagon; heimlich, schweigend Gn. — cf. t. *jášer-*verhehlen, *jášerten* heimlich Bál.

jastarém (cs.) kiürít; ausleeren Gn. 37. Bd. *jästärém* (ny.) Weske 22. M. 95. — *jastarektém* id. Bd. — cf. *jarsém*.

jata = *ate* BM. 2. 11. Tr.

játás (t.) kedves; liebchen; душка Tr.

jator (t.) bőven; reichlich viel Uf. 53.

jatláš erősen követel, elítél, gáncsol; streng fordern, verurtheilen, tadeln Tr. dorgál; schelten, tadeln Bd.

jawaga két éves kancza; zweijährige stute P. 56.

jawalá (cs.) tárgy, holmi; object, habseligkeiten Tr.

jawogem (t.) lesoványodik; abmagern Gn. 47. *jawoktare* caus. *jawogaldam* fr. Bd.

jawok (t.) sovány; mager Ocs. 29. Gn.

jawol (r.) ördög; teufel Gn.

jawolok (t.) kendő; tuch, shawl Gn. 46. Tr.

jawlem (r.) kihirdet; verkünden Gn. r. являть.
jažár (cs.) kikapós, korhely; ausschweifend, liederlich; раз-
 вратный Tr.

jazä (t.) fiatal; jung Bd.

jazočnik pogány; heide Ist. 77. or. язычникъ.

jazok (t.) véték; sünde G. 79. versuchung Bk. 64. *jazik* id.
 Bd. — *jazikán* bünös; sündhaft Bd.

jažém javít; bessern — *jažoemadém* id. Tr. M. 94. *jažolanda-
 rém* id. Tr. cf. *jažo*.

jažó (t.) szép; schön, gut, M. 10, adv. *jažon* Km. 3. *jazon*
 Weske 38. — *j. pušan* illatos; düftig, *jažoža* szépség; schön-
 heit Bd.

je igen, ja Ist. 310.

ječe hótalp, schneeschuh Gn. 47. B. *ječe* P. 24. — Össz. *j.-küč*
 karika a hótalpon, melybe a lábat dugják; ein ring am schnee-
 schuh für die füsse Bd.

jeda -onként; jeder (nachgesetzt, undeklinabel) — *er j.* jeden
 morgen; *kas-j.* jeden abend Bd.

jedál bocskor (hársból); bastschuh Bd.

jekšük erdőben lakozó szellem; waldteufel Tr.

jelan asszonyi felöltő; kaftan, überzieher (der frauen) Gn. 48.
 cf. csag. *jelek* frauenrock Vámb.

jelé (r?) nemsokára, mindjárt; bald, sogleich Bd.

jelej (r.) olaj; öhl; *pu-ü.* O. 76.

jelem (t.) üget; traben Gn. 46. *jelen koššo* gyorsan futó; rasch
 trabend G. 59.

jelém (t.) enyv; leim Tr.

jelemlém enyvez, ragaszt; leimen, picken Tr.

jelkonaš tobzol, fényt üz; schwelgen, *mamorlokošto ilaš* (Ist.
 122.) Ocs. 86. — v. ö. t. *jalkanlan* -tunyáskodni.

jem- (m.) úszik; schwimmen *jim-* (m.) id. Zol. s. v. жи-
 шавать.

jem élvezet; vergnügen Gn. cf. csag. *jim* speise Vámb.

jemalne Ocs. 50. v. *jemalno* Ist. 70.

jemoš (t.) gyümölcs; frucht, obst Ocs. 59. Gn. 70, *jemoš* cse-
 mege; naschwerk Pn. 43.

jempel gyalú; hobel; настрпыль M. 66.

jeŋ ember; mensch Gn. 27. Ocs. 4. *jeŋon* más embereké,
 idegen; anderen menschen gehörend, fremd Gn.

jeŋga (cs. t.): *j. wate* ángy; die frau deines älteren bruders
 G. 79. *j.-aj* id. Gn.

jeŋ tó; binnensee Gn.

jer kör, körület; kreis, umkreis; als postposition u. adv.;
 körül; um; herum — *jerok* id. Bd.

jerän (cs.) veteményes ágy; gartenbeet M. 23. — *jeráng* Bd.

jergá mustra a nõk fehérneműjén; dessin, muster um der weiszwásche die frauen; зоръ Tr. cf. *jerge*.

jerge (cs.) sor; reihe, ordnung — *ik-j. kok-j. egy-két* sorban; in einer reihe, zwei reihen Bd. reihe balken am gebäude Tr. — **Össz.** *j.-cer* epidemie ibid.

jernem (est.) megundorodik, megutál; eckel bekommen, verabscheuen Bd.

jerr-jer (epp-ep) koresolya; schlittschuhe; коньки Tr.

ješ (cs.) feleség; gattin G. 61. család, familie P. 7. gatte, ehapaar Gn. *ješ* Pn. 15. — **Össz.** *ješ perke* familie G. 57. *kuda-ješ* id. Ist. 19. *surt-ješ* id. Tb. 6.

ješa -onként; jeder *tu leč pošna jey ješa toj pučum puen* (vö. *jey ioda ik pučom puen*) ausserdem gab er einem jedem mann eine messingene trompete Ocs. 68. *pört ješa* minden házban; in jedem hause ibid. 45.

ješon = *ješa* Zag. 63. jegyz.

jetén (t.) len; hauf Bd.

jewár (cs.) moschusratze; sorex moschatus Bd.

jewatem az időt elmulatni; die zeit vertreiben Bd.

ježen saure milch mit mehl aus gekochtem getreide Gn. cf. t. *äži* - sauer werden Radl.

ježény iz, hajlás; glied, gelenk Bd. — **Össz.** *jol-j. térdhajlás*; kniekehle ibid.

jibört (t.) alattomban, lopva; heimlich, verstohlen (adv.) Bd.

jidal (m.) = *jedál*.

jidány (g.) = *ježény* Tr.

jide = *jeda*; *dide* Km. 23. Ks. 17. *dideak* Ks. 23. *dideok* Km. 31. — **Össz.** *ará-jideók* (m.) egy-egy csoport; einzelne hauptfen Bd. *jidem* = *jedom* Bd.

jiengü (est.) az atyának nénje; tante Bd.

jigár (est.) iker; zwilling — *igar* (m.) id. *j. peláš, i. peláš* ikertestvér; zwillingsbruder Bd.

jigiltám (гигильтám) kinevet; auslachen Tr.

jiginžam csuklik; *iginzoktá miñim* (m.) csuklom Bd.

jilc = *jelé* Bd. *jilt* (*gilt*) azonnal, egyátalán; sogleich, durchaus Wied. p. 202. *гилт* Tr. *jiltók* (g.) id. BM. 4. 24. *jilerak* (g.) gyorsabban; schneller (adv.) BL. 19. 5. — cf. cs. *jolt* id.

jilma nyelv; zunge, sprache Bk. 66. *jilme, jilmä* (m.) Bd. — *jilmedeme* néma; stumm, *ves jilmän* más nyelvű, idegen; anderszünftig, fremd Bd.

jimem elcsendesedik, elhallgat; sich stillen, still werden — *jimiktem* caus. Bd.

jingg = *jey* Bd. -

jingel (cs. m.) csengetyű; glöckchen Bd.

jir = *jer* körül; herum Bd.

- jirā'n* (g.★) = *jerān* Tr.
jirārāš (g.) обходить кругомъ Tr.
jirem (m.) mosolyog, nevet; lächeln, lachen Bd.
jirge (cs.) kör, környék; kreis, umgebung — *jirgešte* körül;
circa, *jirgegeč*, *jirgeč* (m.) köréből; von — aus Bd.
jirgeške (m.) kerek; rund Bd. Tr.
jirgestáš (g.) körit; abrunden Bd.
jirik (g)-pil' zivatarfelhő; gewitterwolken Tr.
jirmāš megvetés; verachtung Tr. — cf. *jirnem*.
jirnem (g.) = *jernem* Tr. cf. *jirem*.
jirnša (m.) körülötte való; im umkreise befindlich Bd.
jiš (cs.) család; familie Bd. *diš* Ks. 30. Km. 41.
jišā nyom, út; spur, weg — *to jišā-dono* azért; darum —
jišān (postpos.) -ért, -ról; wegen, von Bd. — cf. t. *is*, *iz* id. Radl.
ez Bál.
jóbár (cs.) = *jewar*.
jóbertém v. *jowortém*.
jóbertomaš ünnepség; feier; торжество Bk. 114.
jöc: *kuguža lec jöčen ulut* a királytól követelték; sie forder-
ten es vom könig Ocs. 118.
jöckeštam kimenyül; sich verrenken Tr.
jöd éjjel; nacht — *jödpeł* éjfél; mitternacht M. 53.
jodal hársbocskor, bastschuh Bk. 24.
jöde = *jeda* Gn. 74. *kéčo jodeák* tag u. nacht Tb. 63.
jödēm (cs.) cséplőhely a szérűn; dreschboden, M. 37.
jogem (cs.) dörgül; reiben Gn.
jögoltám kinevet, bolonddá tesz; auslachen, zum besten
haben Tr.
jogonžám csuklik; schluchzen, schnucken Tr.
jogor iker, zwillling Gn. 67. *jogor* P. 48. — *j. poškočo* közel
szomszéd; grenznachbar Gn. 59.
jogor, *jogrī* fecsegő; schwätzer Gn. cf. alt. *ogor*- t. *oyora*-.
jogošem utál; verabscheuen Tr.
jogožgo gőz; dunst, dampf Tr.
joklok azonnal; sogleich Sdru. 4.
jol esőféreg; angelwurm Gn. Tr.
jole nemsokára, hamarost; bald Gn.
jolém (t) ég; brennen Tr. *jēlaš* id. M. 75. *jēlataš* eléget; ver-
brennen ibid.
jolgožam (t.) fénylik; glänzen Gn. Ist. 280. Tr. Zag. 36. —
jölgoštabém fényesít; poliren Tr. elcsábít; verleiten Tb. 247.
jolkonalt- (t.) elcsábít; verführen Ist. 149. *jolkondar*- id.
Ist. 109.

★ (g) azt jelenti, hogy az orosz írásban *j* helyett *g*-vel kezdődik.

jolkondemo: *moi nergem jolkondemo jony poro pijalan a ki bennem meg nem botránczik, boldog*; selig, der sich nicht am mir ärgert; Máté 11. 6.

jolkonomás csábítás; reiz, verführung Ist. 158. *osal j.* szenvedély; leidenschaft, *српастъ* Bk. 70.

jolme = *jilme* Gn. *jolmo* P. 30. *jólmo* Pn. 15. *zülmä* Bd.

jolt = *jilt* Sdru. 4.

jomal alja; das untere Gn. *kuruk jomal a hegy töve*; fuss des berges Pn. 34. *šigš-j.-kálók ulná* wir sind ein volk unter dem rauch uP. 18. — Postpos. *jomalan alatt*; unter (wo?) G. 43. Tb. 3. unter (wobin?) Gn. — *jomalna* unter (wo?) Ks. 49. *jómálno* id. Pu. 27. *jümálno* id. Pm. — *jomalke* alá, unter (wobin) Gn. 17. *jomako* id. Car. 30. Uf. 32. — *jomalc* alól, von unten (woher?) Gn. 17. *jomačon* id. Ocs. 117. — *čon* Gn. — *jomalan alsó ruha*; unterkleid G. 60.

jomem elájúl, elszédül; ohnmächtig werden, schwindel bekommen Gn. — cf. *jimem*.

jomoš, jemoš (t.) gyümölcs; obst O. 12.

jomožgo finom; fein P. 51.

jony P. 8. *jony* P. 2. ember; mensch *jonggon*: *jonggonam užen kertde it košt a másét ne irigyeld*; beneide nicht das dem anderen gehörige Bk. 47. — Össz. *pörga j.* férfi; mann Ks. 26. *üdürämäs j.* asszony; weib ibid. *ör-jony, or-jony-wato* fiatal asszony; die junge frau P. 2.

jonga (t.) ángy; schwägerin Pu. 38. tante P. 23. feleség; gattin Pu. 39. voc. *jongai*. — *jongáj* id. Tr.

jendorém = *ondrém* kinez; plagen Tr.

jönel (cs.) csengő; schelle M. 44.

jöngöröök: *jongai jongai j.* tantchen tantchen bitterböcs Pm. 23.

jonyosá unalom; langeweile Tr. — cf. t. *jamanso* id.

jop bruch (krankheit, bei pferden; *грыжа*) Gn.

jopost-jopost (schallnachahmend; bedeutet das klatschen des wassers in der fussbekleidung) Tr.

jopš, fulánk; stachel Gn. 52. *jöpš* lándzsa; lanze M. 62. nyárs; spiess Tr. hegyes végű; spitzig, hálókötő tű; nadel zum netzstricken Tr.

jopšám nyárson süt; am spiess braten Tr.

jor = *jír* Gn. 28. *jor* id. P. 26. *kum j.* háromszor; dreimal Pn. 19.

jora irós tej; buttermilch Gn.

joraj (cs.) veteményes ágy; beet (rain?) Gn. Tr. barázda; rain Tr. — cf. *jerān*.

jorás = *orás* — *jorektem* = *oroktem* Tr.

jorgán = *joráj* Tr.

jerge : *ške jerge woktenža* maga körül; um sich Máté 8. 18. — cf. *jirge*.

jërgeške gömbölyű; rund M. 24. — cf. *jirgeške*.

jeromčok rút; hässlich Tb. 246. Tr. — cf. *jojorčok*.

joxlém 1. körüljár, bekerít; umgehen, umzingeln. — 2. = *orlém*.

jornem = *jernem* Gn. *mej-gočem it jorno* wende dich nicht ab vor mir; verabscheue mich nicht Tb. 39.

još = *jiš* Tr. — **Össz.** *kudo-još* háznép, familie Máté 10. 13.

joše Gn. *joša* = *ješa* : *er joša* reggelenként; jeden morgen O. 63. j. *mime jošet* bei deinem jeden besuche G. 78.

jošném összehúzódik; sich zusammenziehen; сжиматься Tr.

joton = *jetén* Gg. Tr. *joton* id. Pu. 41. — *gyertyabél*; docht Máté 12. 20.

jotor (cs.) pastetenrolle Gn. — *mángorló*; rollholz, mangel; скалка Tr.

jot(o)rá tisztaságkedvelő; reinlich, sauber Gn. Tr. *jotalok* reinlichkeit G. 56.

jotreandém tisztít; putzen Tr.

jowolá sima szőrű; glatthaarig Tr.

jewortem örvend, sich freuen G. 58. Ocs. 14. *jobortem* id. Ist. 18. *jebortém*, *owortém* id. Tb. *joworten*, *jobortenak* szívesen, készségesen (ill. örvendve), bereitwillig — *jowortoktem* trösten, unterhalten Ocs. 75. *jobortoktem* id. Ist. 106. *jowortoktem* megörvendezett; freude machen Pn. 16.

jowošt titkon; heimlich Gn. Tr.

jowožamtém kisimit; glätten Tr.

jowožgé titkon; heimlich (adv.).

jožon csukló, nem, osztály; gelenk, geschlecht, abtheilung Gn. csukló, tag Tr. -*jožondomo* béna; gelähmt Tr. — **Össz.** *mogor-jožon* testrés; körpertheil Tb. 93. j.-*widomo* köszvényes; gichtbrüchtig, Máté 9. 2. Ist. 215.

joča kemény; hart Tr. *joča čonan* kemény szívű; hartherzig Máté 19. 8. Ist. 83.

jočalan- megkeményedik; wird hart Máté 13. 15.

jočor- csikorog, nyikorog; knarren Tr. *pūm jočor purlon* fogcsikorgatva; zähneklappernd Ist. 228. *pūstom jočort purlon ulut* fogaikat csikorgatták; sie haben geklappt mit den zähnen ibid. 315.

jođam (cs.) kérdez, kér; fragen, bitten Gn. Bd. — *jođam* P. *jodon jodogen ulut* kérdezgettek; sie haben öfters gefragt Ocs. 34. *jodoštás* kérdezősködik Ist. 204.

jodoštma vizsgálat; untersuchung Zag. 4.

jögem (cs.) dörgöl; reiben Ocs. 7. — cf. *jagem*.

jogem (cs.) folyik; fließen, auf dem wasser fahren : *puš tene jogemo* csónakázás; das zu bote fahren Gn. 45. — *jogon* (wüt)

folyam; strom Gn. *jogošo* id. Pn. 38. *jogalal* fr. Pn. 37. *jogedem* fr. Bd. *är jogá* a jég indul; es ist eisgang, *pun jogá* a toll, szőr kihull; die federn, haare fallen aus. *jogen keas* (m.) hajókázni; schiffahrt machen Bd. — *jogoktem* önt, giessen Gn. 50. Bk. 39. kifolyat; ausfliessen lassen Bd. szűr; seihen Gn. *joktare*m, id. elszór; austreuen; *цыпать* M. 95.

jögot (cs. t.) ifjúság; die jugend iuvenes P. 47.

jogonőzo (t.) gyapjú szőnyeg; wollener teppich G. 59. grosse weisse filzdecke Gn. — cf. *jamonza*.

joj (m. t.) ravasz, hamis, tettetett, koholt; schlau, falsch, ausgesponnen Bd. — *jöj* id. ibid.

jojlänmas (m.) hamisság; falschheit Bd.

jojza (m.) ravaszság; schlaueit Bd. — schlau Tr. — *j. master* ügyes mester; geschickter meister Bd.

joklaká = *jaklaká*.

jokma (= *pälek*) ajándék; geschenk Ocs. 19.

jokrak hiba; fehler, irrthum Bd. *ошибочно, скучно* Tr.

jokšárga vörös, roth; Bd. Tr. *jakšárga* (m.) *jakšár* (m.) id. Bd. — *j. šamak* köszöntés; gruss Bd. *jokšár-onáj-kaik* сенигирь; *j. usmén* czékla; rothe rübe, *j. araká* bor; wein Tr.

jokšárgem vörösödik; roth werden — *jokšártem* vörösít; röthen Bd. Tr.

jol láb; fuss — *jol* P. 19. — *jolen* gyalog; zu fuss (gehen) Ist. 219. *jolen* id. Bd. *joletom rudo* oldd meg saruidat; löse deine schuhe Ist. 56. — Össz. *jol-parna* Bd. *jol-warna* lábujj; zehe P. 46. *j.-kopták* sarok; ferse, talp; sohle Tr. *jol-wondó* motolya; haspel Tr. garngewinde P. 57. — *jol wondom joldém* garn auf die haspel aufwinden Tr. — *jolán-imnie-ümbälän* lóhátan; rittlings Tr.

jolá (t.) gyanú, irigység, rágalom; verdacht, argwohn, verdruss, verläumdung Gn. *jolá* Pu. 19. — Össz. *jola-wala*, *j.-wola*, v. *wala*.

jolagaj (t.) buta, félénk; blöde, unnöthig furchtsam Gn. *ha-nyag*, rest; nachlässig, faul Bd. Tr.

jolaš nadrág; hosen G. 28. *jolás* P. 23. *jolakš* Bd. *jolás štanö* портки Tr.

jolaštem (*jolá eštem*) vádol, gyanusít, rágalmaz; anklagen, verläumdnen, verdächtigen Bd.

jolawá (cs.) rojtok; quasten Bd. verzierung, verbrämung Tr. — *jalawá* (m.) rojtos ruhaszegély; kleidersaum mit quasten verziert Bd. — *jolawá* Pn. 42. — *joiwá* Gn. P. 57.

joldás (est.) társ; genosse Bd. Tr. *joltás* P. 15. *joltás* Gn.

joldém küszöb; schwelle, — *omasa-j.* id. Tr.

joldém gombolyít; garn aufwinden Tr.

joldart:- *körtnö éolwor joldart* csörgesd meg a vaslánczot; lass

die eisenketten klirren Gn. 17. *j. kolta* csörögve leereszti (a lán-
czot); lässt (die kette) klirrend herab ibid.

jölgēštaraš (t.) villámlik; es blitzt M. 49.

jolko (t.) lusta; faul, trág Gn. 59.

jolkolan lustálkodni; faulenzen Zag. 21.

jolkon-(?): *tul jolkonošto (körgešto) liet* a tűzben lesznek;
sie werden mitten im feuer sein Zag. 59.

jološtem megkötöz; binden Gm. Ist. 321. *joleštem* Bd. *jološtem*
P. 26. *jolštem* Tr. Máté 21. 2. id. — *jalaštém, jalštém* (m.) Bd.

jolt rögtön; plöztlich Gn. 29.

jolwonžo fehér daróc; weisser filz (? sic) P. 48. — cf. *jogoňžo*.

jomak (est.) mese; märchen Gn. *jomák* szó; wort P. 3. —
j.-koldaš mesél; fabel erzählen Bd.

jomam elvész; verschwinden Gn. 23. Bd. eltéved; sich ver-
irren Gn. hiányzik; fehlen Ist. 13. *jōmam* id. Ocs. 10. — *jomon*
pota wird zu nichte Ist. 312. — *jomold-* fr. G. 77. — *jomdarem*
caus. elveszt; verlieren Gn. Bd. vernichten G. 76; vernichten Ist.
12. *jōmtar* id. Ocs. 9. vermissen Gn. — *jomdem* Bd. — *jamam*
etc. (m.)

jomdarmo veszteség; verlust Bd. *jomdarmaš* id. ibid.

jommaš pusztulás, rothadás; fäulniss, тля Bk. 116. kárhozat;
verdammniss, *kumda komo jommaško nalon kaja* der breite weg
führt zur verdammniss Ist. 211.

jomze boszorkánymester, varázsló; hexenmeister, zauberer Tr.

jon siker, szerencse; das gelingen, glück Tr.

joň (est.) olcsón; billig; дешево Tr.

joň (t.) üveg hangja; klang des glases; звонъ стекла Tr.

joň 1. tág, tágas, szabad; weit, geräumig frei. 2. szabad tér;
freies offenes feld Gn. 69. — 3. szabad idő Gn. — cf. *jongo*.

jōn ész; verstand Gn. *jōn* id. P. 22. okosság; vernunft G. 58.
rend; ordnung Step. 18. — t. ? *jūn* mittel. fähigkeit.

jōyata hűvös, friss; kühl, frisch M. 70. — *jōyata* üdülés,
hűvösség, boldogság; erquickung, kühle, glückseligkeit; — feiertag
bei den ceremissen Tr. [jedál B.]

jondal hársboeskor, bastschuh G. 36. — cf. *jodál* P. 26.

jongeštam szabad a munkától; frei sein von der arbeit, —
jong oliam id. — *jongeštarem* tágit; geräumiger machen, ausdehnen
Bd. — cf. *jongo*.

jongo tág, bő; weit, geräumig, munkától szabad; von arbeit
frei — *jong' ulam* ich habe zeit Bd. — bequem, удобно Tr. *nimo-*
jongžát uke semmihez sem illő; zu nichts passend Tr.

jongođo = *joň* Gn. — *jongota* 1. tágas, kiterjedt; weit ge-
räumig. 2. kellemes; angenehm (von wetter) Bd.

jongor (est.) visszhang; wiederhall: *j. šokta* visszhangzik; es
wiederhallt Gn.

jonež (*jonež*) ij, kézij; pfeilbogen Gn. 43. *jonež* id. P. 17. — *jonež* id. 2. gyapjuverő; wollschläger (werkzeug); шерстобитный 3. bármínő rugó; jedwede springfeder; всякая пружина Tr.

jonelem (t.) téved, hibáz; sich irren Gn. 56.

jonełos (t.) véletlenül; aus versehen O. 55. — *jonełos* hibásan; irrig, falsch, fehlerhaft, ошибочно Tr. Ocs. 124. *jonełst soneda* ihr denket falsch Máté 22. 29. — *jonełstomo* der sich nicht irrt G. 60.

jonežem 1. őrleni; mahlen G. 49. *jonežem* id. Gn. *jongožem*, *jongoštem*, *jongožedem*, -žaldam, *jangaštem* (m.) *janoğštem* (m.) id. Bd. — 2. rág; kauen Gn. — *jonežém* wiederkauen, nagen Tr. *joneš-tém* mahlen Tr.

joneło kényelmes; bequem Tr. — v. *jongo*.

joneuloš (t.) hiba; fehler — *j. liaš*, *eštaš* hibázni; irren, fehler begehen Bd. — cf. *joneuloš*.

jonežaltam (t.) cseng; klingen Gn.

jör áldozat; opfer Ocs. 117. Ist. 165.

jörem kever; mischen Gn. *jorem*, *jarem* (m.) id. Bd. *jaraš* kneten M. 94. — cf. cs. *jor*- kneten, мѣсить.

1. *jörem* elalszik; erlöschen (intr.) Gn. Ist. 292. Ocs. 107. Bd. — *jörtem* elolt; auslöschen (trans.) Bd. M. 29. — *jörökt*-id. P. 23.

2. *jörem* gördít; rollen (transit.), wälzen Gn. Bd. *jörem* *šuaš* id. M. 95. *jöröktem* Ist. 290. *jöröktelam* id. Bd. — *jöraltam* Ocs. 77. *jörám*, *jörám* Ist. 108. eldől; umfallen Gn. Bd. *jörám* P. 22. — *jörödel*- leesik; herabfallen G. 56. *jörlan*- Wied. 20. *jörölt* *wazaš* id. M. 95.

3. *jörem* (cst.) vlmire való; taugen, gut sein Gn. 35. *jorem* id. Bd. *jörem* id. Pu. 42. — *järem* (m.) *jarem* (m.) Bd. *jörá* jól van; es taugt P. 8. Ist. 46. *jörá* Bd. Ocs. 34. *jará* (m.) id. Bd. — *j. lieš* megtetszik; es gefällt Bd. Ocs. 74. *jöröšo* *lieš* id. Ist. 104. — *jörö* es taugt P. 22. reicht aus Pn. 41. *ok joro* nem lehet; kann nicht, darf nicht *puáš* geben Krest. 15.

jörá (t.) seb; wunde Bd. Gn. Tr. *jara* (m.) Bd. — *jöra* (k.), *jora* (ny.). Weske 29. — Össz. *j.-olmo* sebhely; narbe Tr.

jorále (cst.) vlmire való, használható; tauglich zu etwas Bd. Tr. *jorál* id. Tr. *jarál* (m.) Bd.

joráleš, -šok egészen, véglegesen; gänzlich, endgültig (adv.) Bd.

joranygol- megsebesít; verwunden Zag. 28. megpoklosít; mit wunden behaften O. 58. *joranyg*- kisebesedik; wundig werden O. 74. j.

jöratem (cs.) szeret; lieben Gn. 63. *joratem*, *jaratem* (m.) Bd. *jörätome* geliebt Ocs. 36. *jöratome* id. Ist. 49. — *joraten* szívesen; herzlich (adv.) Ks. 44. *jaraten* id. Km. 61. — *joratedem* fr. *joraltem* Bd.

joratsášlok szeretet; liebe *škéndom* *joratsášlokam* *pú* add hogy téged szeresselek; verleihe mir deine (gen. object.) liebe Bk. 70.

jordcor: *pám jordcor-jordcor purlon* fogukat csikorgatták; sie klapperten mit den zähnen Máté 8. 12.

jordás hizik; fett werden — *jordoktás* hizlal; mästen Tr.

jordomo, *jordomas* vlmire nem való; untauglich zu etwas, unbrauchbar Bd. — *jardemä*, *jardema*, *jaredema* (m.) Bd. id. — *jördemo* érdemetlen; unwürdig Tb. 165. *jüas jördomo osal wüd* untrinkbares schlechtes wasser Ist. 136. cf. *jüäs jöršom išten* er machte es trinkbar Ocs. 96. cf. *jörēm*.

jöre, *jöri* (est.) kizárólag, különösen; ausschliesslich, besonders Wied. 202. 1. *jori* id. Bd. készakarva; mit vorbedacht Tr.

jorga (cs.) 1. üető, poroszka ló; zelter Gn. 72. *jorga* id. Pn. 36. 2. gyors; seknell P. 25.

jorgálás kegyelem; gnade; жалованье Tr. — cf. *jorlok* t. *jarlika*- cs. *jorlok*.

jördemo tul ki nem alvó, (örök) tűz; unlösliches (ewiges) feuer Tb. 28. Ist. 193.

jöröšo alkalmas, használható; tauglich: *j. liež* est gefällt Ist. 104. *wüd jüas jöršom išten* er machte das wasser trinkbar Ocs. 96. cf. *jöröšo* Tr. — adv. *jöršon* teljesen; völlig, gänzlich: *kud kečošto jumö molandom jöršon ošten šukten* in sechs tagen hat gott die welt gänzlich erschaffen Uf. Car. 10. *jöršon* id. Ist. 3. — cf. *jörēm*.

jorlo (est.) szegény; arm Ist. 232.

jorlok (t.) kegyelem; gnade; жалованье.

jornčák = *enerčák* Tr.

joroktarás zavar; belästigen, stören Tr.

joršés javára való vlminek; etwas zum nutzen; въ пользу Tr. — cf. *joraleš*, *jöröšo*, *jöršon*.

jorzá kék; blau Tr.

jös (cs.) hölgymenyét; hermelin Gn. 47. *jös* id. P. — *kugo-j*. id. *kolá j*. iltis Tr.

jöslanem szomorkodik, busul; traurig sein Zag. 59. *bajlódik*, *fárad* vmivel; sich abmühen, abplagen Bd. *károsodik*, *bajba kerül*; schaden erleiden, ins unglück gerathen Uf. 77. — *jöslandarem* bántalmaz, kínoz; peinigén, quälen Ist. 60. *elpusztít*; vernichten Tb. 28. *übelkeit* erregen, тошнить Tr.

jösö (est.) nehéz, unalmas, szomorú — *fáradtság*, *csapás*, *unalom*; schwer, langweilig, traurig, — mühe, langweile, verdruss, elend Gn. 62. Ist. 59. Bk. 68. *jöse* P. 23. *jaso* (m.) Bd.

joškár vörös; roth Gn. 49. *joškarge* id. *joškár* P. 26. — *joškarrina* *pota* ein rother gürtel P. 58.

joškun (t.) iszap; schlamm Bd.

jot (cs.) idegen; fremd Gn. Bd. — *jođ* koldus; bettler P. 16.

jöter (cs.) laskanyujtó; nudelwalker Bd.

jotošna idegenkedik; sich fremden G. 74.

jotke -ig; bis Gn. Bd.

jowatém habczik, késik; zögern, zaudern, säumen; медлю Tr.
jowr kicsapongó; ausschweifend, liederlich; потаскуша,
 развратный Tr.

jozá boszorkánymester; hexenmeister; колдунъ Tr.

jozák (cs.) adó; steuer Uf. 84. *jozák* P. 3. *jožak* Car. 81. id. —
 оброкъ Tr.

jož fecske fajta; eine art schwalbe; земляная ласточка Tr.
jožek sanda; schiel Sdru 3.

ju varázsló ige; zauberspruch Gn. 50.

ju olaj; öhl Tr.

jüam iszik; trinken Gn. Bd. Ist. — *juäm* Tr. Ocs. *jüäm* (m.)
 Bd. M. 19. — *jüktem* Bd. G. 57. Ist. 55. *juktem* Ocs. 40. Máté 10.
 42. Tr. itat; tränken, *jüktarem* (m.) *jüktülam* fr. *jüktükten* id. Bd.

jualge nedves; feucht Gn. — *hüvös*, nem száraz s nem ned-
 ves; kühl, weder trocken noch feucht Bd. *jualgo* id. Ist. 144. —
juálga levegő; luft; воздухъ Tr.

jubatás habozik, késik; zögern, säumen Tr. — cf. *jowatém*.

jubrá (cs.) apró légy, muszka; kleine fliege; мошка Tr. —
 cf. cs. *üpre* id.

jubunzsa csuklik; schnucken, schluchzen Tr. — cf. *jogonžam*.

juc rossz szándék, rágalmazás; böse absicht, verläum-
 dung Tr.

judás (cs.) eszelőssé lesz; schwachsinnig werden; *judemäs*
 id. Tr. — *judogém* (nur part. *judogen*, *judgen*) különféle erős föld-
 indulást jelent, mikor az ember mintegy az eszét veszti; bedeutet
 mancherlei starke aufregung, wo man gleichsam den verstand
 verliert, ausser sich ist) 1. megrémül; sehr erschrecken Ocs. 62.
 2. dühös; wüthend sein: *judogen šidože dene ešakšom koraš tūyalon*
 schlug wüthend in seinem zorne den esel Ocs. 62. 3. csudálkozik;
 sich wundern Ocs. 21. — 4. óhajt; wünschen, heftig verlangen:
kalok kočkaš judgen das volk verlangte zu essen Ocs. 31. *noğuš*
kajašat judogen ulat sie konnten nirgends hin (gehen) Ocs. 46. —
 cf. cs. *jude* изъ ума выжить (tat. *jüda-*, alt. *juul-*) Zol.

judál hársbockor; bastschuhe Tr.

judor leány; tochter Tr. — v. *üdür*.

jügonžam csuklik; schlucken haben, schnucken, hicken Gn.
jogonžam id. ibid.

jugušto v. *jüktö*.

juž család, nemzetség; familie, geschlecht Tr.

jük hang, kiáltás, zaj; laut, stimme, ruf, geräusch Gn. 17.
 P. 9. — *juk* id. Bd. Tr. Bk. 94. Ist. *žuk* (= *juk*) Bd. — *kel j. šokta*
 a húr hangzik; corda sonat Bd. *jukom lukton* szólt; sprach 221. —
 Össz. *jük jommo* rekedtség; heiserkeit G. 50.

juklanem (m.) lármáz; lärmen, zanken Bd. *suhog*, *ugat*, *ásit*
 (hangosan); sausen, rauschen, bellen, gähnen (geräuschvoll) Tr. —

juktem (m.) hangoztat; die stimme hören lassen Bd. összehív, zusammenrufen Tr. — *juktalam* (m.) hív; rufen Bd. — cf. *juk*, *jük*.

jukraká (m.) unalmas; langweilig Bd. Tr. — *jukrakaemäs* sich langweilen, *jukraka emdaš* caus. Tr.

jükšem meghül; kalt werden Gn. Bd. — *jükšaldam* fr. *jük-šüktém*, *jükšüklandarem* lehüt; kühlen, — *ükšem* (m.) *üksiktem* (m.), *jükšiktem* (m.) Bd. — *jükšem* etc. Tr.

jukša ittas, részeg; betrunken Km. 74. Tr. *jükše* (m.) *jükša* (m.) id. Bd. *jükšē* iszákos; säufer M. 69. *jukš* mulatság; schmaus, trinkgelage Tr.

jükšemäm (m.) ittasodik; sich betrinken Bd.

jüksoktárom közömbössé tevés; das gleichgültigmachen P. 30. f. *jükšem* etc.

jükšö (cs. t.) hattyú; schwan Gn. 1. — *jükšö* Bd. *jükšo* P. 17. *jukše* Bk. 26. *jukšo* Tr.

jükštö etc. v. *jüštö*; *jükštülam* v. *jüštölam*.

jüktalmaš áldozat; opfer Bd. — cf. *jüktolam*.

jükté = *jotké* Tr.

jüktolam áldoz; opfern (libation?) Bd. — cf. *jüam*.

jukum erőszakosan, akarata ellenére; gezwungen, wider willen; *насилъно, понеболъ* Tr.

jul name des flusses Wolga Bd. Tr. — *jul* P. 16.

jülem (*jülem*) ég; brennen Gn. — *jülem* Bd. Tr. *jülem* P. 44. (*jülem* k. *jölem* ny. Weske 29.) — *jülatem* éget; brennen (trans.) G. 27. — *julätä* Ocs. 88. *julatem* (m.) *julandarem* (m.), *jolatem* (m.) Bd. id.

julá (cs. t.) vallás, szertartás, szokás; religion, ceremonie, gebrauch Gn. — *julá* привычка, обычай — *julá* въпра, клевета Tr. szokás; sitte Bd.

júla (m.) kártékony, veszedelmes (*edem*, ember); schädlich, gefährlich Bd.

jüfalt- pompássá csinálni; prangend machen G. 60.

jüldal- kiüszik; austrinken Pn. 36. f. *jüam* B.

jüle schwende P. 46.

julér (t.) buta; dummkopf Tr.

julgoždarém elesábit, csalogat; verführen, locken Tr.

julgo friss; frisch (? sic) *omož* nád, schilf Gn. 58.

julna unten; внизу, низко см. *jльно* Tr.

jum *pundaš* ég; himmel Bd.

jümác alól; von unten P. 10. 52. *jümálno* alatt; unten (wo?) P. 24. *jümako* be (alá); hinein (unter wohin?) P. 45.

jümäs zechen; *пировня* Tr.

jümo: *j. šušo* szomjas; durstig Bk. 80. *j. šumo* id. Tb. 165. *j. šun* szomjas lett; wurde durstig ibid. 167. *jümē šoas* M. 95. —

jumó ivás; das trinken Tr. — *mlanem jüm šon* (m.) megszomjuhoz-
tam; ich wurde durstig Bd.

jumo 1. isten; gott — *juma* Km. 3. Bd. *jumo* P. *jomo* ny.
Weske 23. 2. ég; himmel Bd. — Össz. *jumon körge* égbolt; him-
melsgewölbe P. 49. *jumo-kinde* ostya; hostie, *jumon-tűs*, *j-surén*
szent kép; heiligenbild, *jumo on*, *jumon-on* úr isten; herr gott,
jumon tagá schneffe, бекасъ Tr. — *jumonso* isteni; göttlich Uf.
Car. 4.

jumoltaš imádni; anbeten Uf. Car. 9. j. — *jumuldem* imád-
kozni; beten Bd. *jumoltem* id. Bd. *jumultem* id. Tr. (= *jumolan*
ultem).

jumor korno gyalogút; pfad Gn. 13.

jumuldomaš imádság; gebet Bd.

jumulká = *imilká* Tr.

jun, *wüd-j*. haarwurm; волосатикъ Tr.

juñ (est.) olesó; billig Tr. — cf. *joñ* id.

jup haj; haar — cf. *üp* id. Tr.

jupšem szaglik; es riecht — cf. *üpšem* id. Tr.

juptaká elhervadt; verwelkt Tr.

jür eső; regen Gn. 72. *jur* B. *jür* Pn. 19. cf. cs. *jor* schnee.

jüreš esik; es regnet G. 72. — *jüreš*, *juredes* B. — *juruktem*
esőt küld; regnen lassen Bk. 44. *juroktem* id. Tr.

jurá = *jará* seb; wunde Tr.

juriktarāš unaufhörlich verlangen, überwältigen; непре-
станно требовать, одолавать Tr.

jurongo kaulbarsch Gn.

juťtük kéneső; quecksilber; прыть Tr.

jusknér makaesság; starrsinn Tr.

jusknus makaes; starrsinnig Tr.

juskuráš csábit; verleiten Tr.

juš bunkó; knüttel — v. *üs* Tr.

jüs ital, ivás; getränk, das trinken Bd. *juš* id. Tr. — cf. *jüks*.

juškulém csuklik; schluchzen Tr.

jušlém hangosan sír; laut weinen, heulen Tr.

jušlanáš megnedvesedik; feucht werden Tr.

jüštö hideg, hidegség; kalt, kälte Gn. 58. — *jüšto* id. Pu. 16.
jüšta (m.), *üšte* (m.) Bd. *jušto* Bk. 26. *jugušto* id. Tr. — Össz.
jugušto-muž fieber Tr.

jüstolam fürdik; baden Gn. 71. sich mit frischem wasser be-
giessen Gn. — *jüstolam* baden Ist. 138. *juštólám*, *juguštólám* id.
sich abkühlen Tr. — *jüktülám* baden, *jüktüldem* fürösz; jeman-
den baden Bd. — *jüstelmo* wer fürdöhely; badeplatz Tb. 113. *jük-*
stülmö ver id. Bd.

jüt éj, sötétség; nacht, finsterniss Gn. Pn. 11. *jüdom* éjjel;
nachts P. 11. 7. *jüt*, *jütom* P. 47. *jüdom* P. 2. — *jut*, *judom*, *judam*

(m.) Bd. *jud* (m.) Bd. Tr. Bk. 28. *jüt* (k.), *jot* (ny.) Weske 29. — *jutoso* éjjeli; *nächtlich* Bd. *judso* id. Tr. — **ÖSSZ.** *jüt-jomal* *mogor* éjszak; *norden* G. 72. *jüt-jūmal* id. P. 51. *jut-pel*, *jud-pel* (m.) *jud-nimāl* (m.) id. Bd. — *jut-keče*, *keče-jut*, *jutke-kečege* éjjel-nappal; tag u. nacht Bd. *jūdšo kečožo* id. Zag. 71. *judet-kečet* id. Tr. — *pel-jud* éjfel; *mitternacht* Tr. *jut-pel* id. Bd.

juwatem vhol mulat, késik; *verweilen*, *säumen* Gn. — *jüwá-tol-* id. P. 8.

juwurt titkon; *geheim* (adv.) Km. 84. *geheimniss* ibid. 24.

južo varázsló; *zauberer* Gn. — *juza-jon* id. Ist. 59. *južo jon* id. Zag. 64. Ist. 104. *južo* ráolvasó; *наговорщикъ* (лѣкаръ) Tr.

juzuklém csuklik; *schluchzen* Tr.

juž csendes idő, friss levegő; *stilles wetter*, *frische luft* Gn.

juža, *južálga* levegő, luft; *воздухъ* Tr. cf. *juž*. — **ÖSSZ.** *juža-wūd* *wassersucht*; *водника* Tr.

južgá söprű; *besen* Tr.

južo némely; *valaki*; *irgend ein*, *jemand* Gn. Bd. Tr. *juž* Tr. *juža* (m.) Bd. Bk. 55. *južoža* id. Ist. 12. Ocs. 9. — *južošto*, *južovere* néhol; *irgendwo* Bd. — **ÖSSZ.** *južo-kunam* némelykor, *manchmal* Uf. Car. 3. *južo-kunam*, *južnam*, *južanam* (m.) id. Bd. *južgnám*, *juž-kunám* id. Tr.

GENETZ ARVID gyűjtésének felhasználásával szerkesztette

SZILASI MÓRICZ.

Ját. Ez tudvalevőleg székely tájszó, és a jelentése: 'drusza' (MTsz.). Valószínű, hogy a csuvas *jat* szóval azonos, a mely 'nevet' jelent.

Sz. J.

Sima. Ez olyan deverbális névszó, mint *huza-vona*, *kajla*, *csapa*, *kerge*, *lenge*, *pörge*, *forga* (folyóvíz kanyarodása, MTsz.), *hajla* (hajlékony faág, MTsz.). Megvan az alapszava is: *sim-ik* 'csúszik, csuszamlik' (MTsz.), s ez mozzanatos -m képzős származéka annak a **siv-* igének, a mely a *sík*, *sivány*, *sivatag*, *sívó*, *sijátság* stb. szavak alapját teszi.

Sz. J.

A magyar közmondások és szólások rostája.

(Első közlemény.)

Az emberi természet azonossága, az életviszonyok hasonlósága, a kölcsönös érintkezés sok hasonló közmondást és szólást teremtett a különböző nyelveken beszélő népek között. Vannak olyanok, melyek tartalomra és alakra szóról-szóra megegyeznek egymással; olyanok is, melyek ugyanegy gondolatot különböző alakban, képben, hasonlatban fejeznek ki; olyanok is, melyeknek mását más nyelvben nem találhatni, — vagyis más szóval: vannak más nyelvekéivel egyező, más nyelvekéivel rokon és végre teljesen eredeti közmondások és szólások. Ezeknek külön-külön való kimutatása igen széleskörű összehasonlító kutatást és tanulmányt igényel. E fáradságos munka elvégzését óhajtom megkísérteni, mert ezt egyszer már meg kell kezdenünk, különben soha sem lesz kritikai alapon egybeállított, tudományos értékkel bíró magyar közmondás-gyűjteményünk, melynek szükségét már ERDÉLYI JÁNOS hangoztatta munkája előszavában, s a melynek elvégzésére buzdít SIMONYI ZSIGMOND munkámról írt bírálatában (Pesti Napló 1897. jun. 6. és Nyelvőr 1898. jan.), és a melynek szükségét mindannyian élénken érezzük. Közmondások és szólások gyűjtésével 1864 óta foglalkozom, azért merem belevágni fejszémet e nagy fába, talán nem török bele.

Magyar közmondás-irodalmunk gazdagnak mondható. A fő gyűjtemények a következők: BARANYAI DECSI CSIMOR JÁNOS: *Libellus adagiorum latino-hungaricorum*, Bártfa 1583, 1586; KIS-VICZAY PÉTER: *Selectiora adagia latino-hungarica*, Bártfa 1713; KOVÁCS PÁL: *Magyar példa- és közmondásai*, Győr 1794; DUGONICS ANDRÁS: *Magyar példabeszédek és jeles mondások*, Szeged 1820; ERDÉLYI JÁNOS: *Magyar közmondások könyve*, Pest 1851; BALLAGI MÓR: *Magyar példabeszédek gyűjteménye*, Szarvas 1850; PELKÓ PÉTER: *Eredeti magyar közmondások és szójárások*, Rozsnyó 1864; SIRISAKA ANDOR: *Magyar közmondások könyve*,

Pécs 1890; MARGALITS EDE: Magyar közmondások és közmondásszerű szólások, Budapest 1897.

DECSI JÁNOS és KIS-VICZAY tulajdonképen latin közmondások közlését tekintették főczéljukul, azért ezeket részben szóról-szóra fordítják magyarra, részben szabadon fordítják és az idegen közmondást magyar köntösben mutatják be, részben igazi, ma is élő magyar közmondással magyarázzák; munkájuk ezen utóbbi része igen értékes, de az előbb említett módozat a magyar közmondások kritikája szempontjából nem helyeselhető, és eredménye az volt, hogy a későbbi gyűjtők ezen részben egészen idegen, részben tartalom-ban idegen, alakban pedig magyaros mondásokat valóságos magyar közmondásként vették fel gyűjteményükbe. E tekintetben különösen hibás KIS-VICZAY, ki halomszámra gyártotta, sőt versbe és rímbe is foglalta mondásait, melyeket abban az alakban a magyar nép soha sem használt; és a későbbi gyűjtők ezeket a becsempészett kakukfiakat mégis valóságos magyar közmondásszámba vették! DUGONICS nagy gyűjteménye is számos idegen szentenciát fordít magyarra, BALLAGI meg igazi virtuozitással rengeteg sok idegen közmondást ver magyar kaptafára és e tekintetben nem éri be a latin közmondáskincs becsempészésével, hanem kiterjeszkedik a modern nyelvek gazdag közmondási anyagára is! ERDÉLYI JÁNOS gyűjteménye első kísérlet egy kritikai szempontból összeállított magyar közmondásgyűjtemény megalkotására, a mi abban nyilatkozik, hogy keresi az egyes magyar közmondások ritmikus formáját, mely iránt DUGONICSnak nem volt érzéke, és a közmondásokat alapszók köré igyekszik csoportosítani, azonban is ő jórészen átveszi a régi gyűjtők mondva-csinált magyar közmondásait és a közmondásszerű szólásokat és a hasonlatokat is felveszi, mint elődei, de gondosan kerül a BALLAGI-féléket, a mi nagy dicséretére válik. SIRISAKA teljesen kritikátlan és régen elavult ábéczés rendszere miatt nagy hanyatlást mutat ERDÉLYIvel szemben. Az én gyűjteményem az anyag összegezésével és az alapszórendszer tökéletesítésével csak előmunkálat egy kritikai magyar közmondás-gyűjtemény számára. Egyéb értéke és igénye nincs; mert az, hogy annak kimutatására is törekszik, ki használta írásban legelőször az egyes közmondásokat, vagyis mily régóta van egyik-másik használatban, az csak kísérlet és mellékes dolog.

Hogy a magyar közmondások kritikai gyűjteményét összeállíthassuk, először is ki kell rekesztenünk a közmondásszerű szólásokat és hasonlatokat, mit a közmondás és példabeszéd fogalmának pontos meghatározása által érhetünk el, és akkor mindazon közszólások, melyek ennek keretébe nem tartoznak, kiszorulnak. Ezt némelyek igen nehéznek tarták, pedig voltaképen nem nehéz, hanem az igaz, hogy akkor némely

kedves és jellemző szólásunk a közmondások kritikai gyűjteményében helyet nem foglalhat; de ezen azzal lehet segíteni, hogy ezeket külön cím alatt, mint «közmondásszerű szólásokat» és «közmondásszerű hasonlatokat» külön-külön gyűjteményekbe foglaljuk.

Ezen kirekesztő munkát a németek, francziák, angolok, olaszok, oroszok, gyűjteményeikben már véghezvitték, és pedig azon az alapon, hogy közmondásnak vették: azon népek körében közszájon forgó, hol komoly, hol meg tréfás népies szólásokat, melyek valamely tapasztalati igazságot, megfigyelést vagy gyakorlati életigazságot, hol sajátlagos, hol képletes alakban fejeznek ki. Igaz, hogy munkáikban nem mondják ki, hogy ez a meghatározás szolgált elvükül abban, mely közszólásokat soroztak be gyűjteményeikbe, de világosan kiderül ez abból, hogy melyeket vettek fel és melyeket rekesztettek ki. Felvették a valamelyes axiómaszerűséggel bíró, vagy szentenciás természetűeket, és kirekesztették az ezen jelleggel nem bíró, bár különben népies és szép egyszerű közszólásokat és hasonlatokat.

Ezt majd nálunk is meg kell tenni. De ezen kívül még két dolog szükséges: külön-külön meg kell állapítani az idegenekkel egyező vagy rokon és a teljesen eredeti magyar közmondásokat, azután a sok hasonló közül a legjobbat kiválasztani.

Az idegenekkel egyező magyar közmondások vagy olyanok, melyeket egyes túlbuzgó gyűjtők egyszerűen lefordítottak valamely idegen nyelvből és a melyek ezen alakban soha a magyar nép között közszájon nem forogtak, tehát nem is magyar közmondások, hanem csak úgy kerültek a magyar közmondások közé, hogy a későbbi gyűjtők az előbbieket anyagát minden kritika nélkül gyűjteményökbe felvették; vagy olyanok, melyeknek idegen eredete kétségtelen, de melyeket a magyar nép tényleg elfogadott, használt és használ máig is, és így nekik a polgárjogot közmondásai sorában tényleg megadta; vagy olyanok, melyek daczára annak, hogy egy vagy több idegen nyelvben alakilag és tartalmilag a magyarokkal egyezők, mégis eredeti magyar közmondásokul tekintendők, mert az emberi természet azonossága és az életviszonyok hasonlósága talajából fakadtak nálunk és másoknál is, és semmiképen nem kölcsönöztek. Hogy ezt esetről-esetre megfelelő módszerrel elvégezhessük, az első teendő: egybeállítani külön-külön azon magyar közmondásokat, melyek alak és tartalom tekintetében egyezők a magyarban és valamely idegen nyelvben; és csak azután következhetik a kritikai rostálás.

Azon nagy befolyásnál fogva, melyet a latin nyelv századokon át gyakorolt a magyar közéletre, első sorban a latin közmondások kincsét kell átkutatatnunk, és az ezekkel egyező magyar közmondásokat megállapítani, még tekintet nélkül arra, hogy becsempészet-

tek-e, kölcsönöztek-e avagy mindkét nyelvben eredetiek-e, azután sorban el kell végezni e munkálatot azon népek közmondásai mezején, melyekkel a magyar nép századokon át együtt élt vagy huzamosabb ideig élénk érintkezésben volt, és ezek: a német, horvát, szerb, tót, oláh, kisorosz, örmény, török, lengyel, cseh és olasz. Ha az egyező közmondások anyaga együtt van, akkor lehet egybevetés útján megállapítani, hogy a kérdéses magyar közmondás egyszerűen fordított-e, kölcsönzött-e avagy eredeti-e, és az az első esetben a magyar közmondások sorából kirekesztendő, az utóbbi két esetben abba felveendő azon esetről-esetre való megjegyzéssel: kölcsönzött ezen vagy azon nyelvből, eredeti de egyező ezen vagy azon nyelvből.*)

I. Magyar-latin egyező közmondások és szólások.

Adós. Lelkével is adós. E. Animam debet. Terent. Phorm. 661. — *Aggnő* beszéd. P. Aggnő rege. P. Aniles fabulae. Cic. nat. Deor. 2. — *Ajándék* lónak fogát nézi. D. Equi dentes inspicit donati. Sz. Jeromos. Ajándék lónak fogát ne nézd. D. Noli equi dentes inspicere donati. Flor. Ajándék megvakítja a bírót. S. Excæcat donum iudicis oculum. Bbl. Sirach 20. 31. — Kérés nélkül adott ajándék kedvesebb. KV. Gratius est donum, quod venit ante preces. Flor. — Semmi ajándékot nem kell megvetni. KV. Nihil recusandum, quod donatur. Flor. — *Akarat.* A nagy dolgokban az akarat is elég. KV. In magnis et voluisse sat est. Propert. 2. 10. 6. — *Akol.* Egy akol, egy pásztor. Bbl. Unus pastor, unum ovile. Bbl. — *Alma.* Edesebb az alma, ha nincs ott a pásztor. D. Dulce pomum, quum abest custos. Flor. Dulcia poma absente custode. Flor. — *Eris almája.* Eridis pomum. Virg. — Nem messze esik alma fájától. KV. Nem esik messze fájától az alma. E. Nec procul a proprio stipite (vel.: stemmate) poma cadunt. Flor. — *Aluszik.* Mind a két fülére aluszik. D. Dormit in utramvis aurem. Terent. Heaut. 341. — Nem mindenki alszik, a ki hortyog. Ut stertit somnis, non dormit firmiter omnis. Flor. — *Anyja.* Canis mater. Kutya meg az anyja. Flor. Eb anyja. E. — Tiszteld apádat és anyádat. Bbl. Honora patrem tuum et matrem tuam. Máté evang. 15. 4. — Félékeny katonának nem sír az anyja. E. Mater timidi flere non solet. Corn. Nep. Trasymb. 2. 3. — A milyen az anya, olyan a leánya. D. Qualis erat mater, filia talis erit. Oven. — Az idő néha anya, néha mostoha. D. Tempus quandoque ma-

*) DJ. = Decsi János; KP. = Kovács Pál; KV. = Kis-Viczay; MA. = Molnár Albert; P. = Pázmány; D. = Dugonics; MK. = Mikes Kelemen; E. = Erdélyi; S. = Sirisaka; M. = Margalits; Flor. = Florilegium; B. = Ballagi; SzD. = Baróti Szabó Dávid; Bbl. = Biblia; Nyr. = M. Nyelvőr; Nd. = Népdal.

ter, quandoque noverca. Flor. Dies quandoque parens, quandoque noverca. Horat. — *Apa*. A milyen az apa, olyan a fia. KV. Qualis pater, talis filius. Flor. — *Apák* ettek egrest, fiak foga vásik. D. Patres comederunt uvam acerbam et dentes filiorum obstupescunt. Bbl. — *Apostol*. Apostolok lován jár. E. Per pedes apostolorum. Flor. — *Arany*. A számár nagyobbra becsüli a szalmát, mint az aranyat. D. Asinus stramenta mavult, quam aurum. Flor. — *Arany* hegyet igér. E. Aureos montes pollicetur Plaut. — *Arany* kor. Aurea aetas. Ovid. — *Nem* mind arany, a mi fénylik. KV. Aurea ne credas, quaecunque nitescere cernis. Flor. Non omne, quod nitet, aurum est. Flor. — *Arany* horoggal horgász (veszteget.). MA. Aureo piscatur hamo. Sveton. Octav. 25. — *Aurum* etiam ex stercore colligitur. Aranyat is sárból szoktak kikaparni. KV. — *Arany*nak tűza próbája. KV. Aurum igni probatur. Sz. Jerom. — *Minden* mesterségnek arany a feneke. D. Aureum habet quæque ars fundum. Flor. — *Arany* borjut imádnak. Vitulum aureum adorant. Flor. — *Szabadság* aranynál is drágább. E. Libertas fulvo pretiosior auro est. Flor. — *Arat*. Ki álnokságot vet, bűt arat. D. Qui seminat iniquitatem, metet mala. Bbl. Prov. 22. 8. — *A* ki nem vet, nem arat. D. Qui non seminat, non metet. Bbl. — *Ki* mint vet, úgy arat. KV. Ut sementem feceris, ita metes. Cic. de orat. 2. 65. 261. — *Ki* szelet vet, vihart fog aratni. Qui ventum seminat, turbinem metet. Flor. — *Nem* mindenkor az arat, a ki vetett. B. Alii sementem faciunt, alli metent. Flor. Más vet, más arat. — *Asszony*. A hol három asszonyember vagyon, sokadalom leszén ott. DJ. Tres mulieres faciunt nundinas. Flor. — *A* milyen az asszony, olyan a szolgálója. Qualis domina, talis pedissequa. KV. — *Akkor* jó az asszony, mikor nyilván rossz. D. Aperte mala cum est mulier, tum demum est bona. Publ. Syrus. — *Nincs* harag asszonyok haragja felett. D. Non est ira super iram mulieris. Bbl. Eccles. 25. 23. — *Az* asszony vagy szeret, vagy gyűlöl. D. Aut amat, aut odit mulier. Publ. Syr. — *Diófának*, *számárnak*, *asszonyembernek* verve veszik hasznát. KV. Nux, asinus, mulier verbere opus habent. Flor. — *Nincs* oly böcs, kit a bor és szép asszony meg nem tántoríthat. B. Vinum et mulieres apostatare faciunt sapientes. Bbl. Sirach 19. 2. — *Tűznél*, *tengernél*, *asszonyi* állatnál gonoszabb nem lehet. DJ. Ignis, mare, mulier, tria mala. Flor. — *Asztal*. Nem asztalhoz való a veszekedés. KV. Absint offensæ, quum fit celebratio mensæ. KV. — *Álmodik*. Disznó makkal álmodik. KV. Sus siliquias somniat. — *Kocsis* szekérrel álmodozik. KV. Aurigæ somnia: currus. Horat. — *Álom*. Álmodat hüvelyez. MA., P. Somnium narrat. Plaut. Amphitr. 738. — *Étel*, *ital*, *álom*, szükséges e három. KV. Somno, esca, potu nemo carere potest. Flor. — *Árnyék*. Számár árnyék. D. Umbra asini. Apul. met. 9. 42. — *A* hajszálnak is van árnyéka. KV. Etiam capillus unus habet umbram suam. Publ. Syr. Vel capillus habet umbram suam. Publ. Syr. — *Kiséri* mint az árnyék. Tamquam umbra sequitur. Cic. Tusc. 1. 45. 109. — *Jobb* a vén árnyéka, mint az ifju kardja. KV. Melior est umbra senum, quam gladius juvenum. Flor. — *A* maga árnyékától is megijed. B. Umbram suam metu. Cic. — *Az* árnyéktól is megijed. D. Umbras timet. Flor. — *Art* a jónak, ki a gonosznak kedvez. M. Bonis nocet, quisquis pepercit malis. Publ. Syr. — *Hirtelenség* megárt, *sietség* hozhat kárt. KV. Festinasse nocuit. Flor. — *A* mi sok, az megárt. M. Multa nocent. Flor. — *Áru*.

Könnnyű jó árúnak árusát találni. KV. Bona merx facile emptorem reperit. Plaut. — *As*. A ki másnak vermet ás, maga esik bele. D. Qui fodit foveam, incidit in eam. Bbl. Prov. 26. 27. — *Atkozott* a hal a harmadik vízben. S. Maledictus piscis in tertia aqua. Flor.

Bak. A bakot is megfejné. E. Hircum mulget. Verg. eel. 3. 91. — *Bal*. Mit jobb kezéd tesz, ne tudja meg a bal. S. Dextra nesciat, quid sinistra faciat. Bbl. — *Barát*. A barát a barátot meg nem dézsmálja. KV. Clericus clericum non decimat. Flor. — A kétségbe esett vagy katona vagy barát leszen. KV. Desperatio aut militem facit aut monachum. KV. — Beteg volt az ördög, barát akart lenni. E. Daemon languagebat, monachus tunc esse volebat. Flor. — *Barát*. A koldusnak még az apja sem barátja. D. Mendico ne parentes quidem sunt amici. Flor. — A szerencse hozza, de a szükség próbálja meg a jó barátokat. KV. Barátot szerencse hoz, szükség próbál. S. Amicos secundæ res parant, adversæ probant. Seneca de morib. 51. — Fázék mellé szító barát. KV. Amicus ollaris. Flor. — Idő próbálja meg a barátot. S. Tempus arguit amicum. Aristot. — Ritka madár a jó barát. E. Amicus verus rara avis. Flor. — Gazdagnak sok a barátja. M. Amici divitum multi. Bbl. Prov. 14. 20. — *Barátság*. A barátság vagy egyenlőket vesz, vagy egyenlőkké tesz. B. Amicitia aut pares invenit, aut facit. Cic. Amicitia pares semper aut accipit aut facit. Min. Fel. Octav. 4. 6. — Ritka madár az igaz barátság. B. Amicitia vera rara avis in terra. Flor. — A rút hízlekedés mérge a barátságnak. Adulatio maxima pestis est in amicitia. KV. — *Bárány*. Isten báránya. Agnus dei. Bbl. — A farkas és a bárány. Lupus et agnus. Phædr. — Farkasra bízni a bárányt. E. Lupo ovem committere. Terent. Eun. 5. 1. 16. — Szelídebb a báránynál. D. Ove placidior. Sulpic. Sever. dial. 2. 9. 4. — Szereti mint farkas a bárányt. S. Ut lupus ovem amat. Flor. — Báránybőrben farkas. E. Lupus in pelle agni. Paling. — *Beszél*. Tettek beszélnek. S. Facta loquuntur. Flor. — Fálnak beszél. E. Parieti loquitur. Flor. — *Beteg*. A beteg, míg piheg, mindig remél. K. P. Aegroto dum anima est, spes est. Cic. ad Attic. 9. 10. 3. — Egészséges és beteg nem egy ételt szeretnek. Aeger et athleta sunt dispares sæpe diæta. KV. — *Betű*. A betű megöl. E. A betű öl. M. Littera occidit. Bb. — *Béka*. Felfujja magát, mint a béka. E. Inflat se tamquam rana. Petronius. 74. — *Bíró*. Az isten igaz bíró. KV. Deus est justus iudex. Bbl. — Kiki kegyes bírója magának. D. Nemo non benignus est sui iudex. Sen. de benef. 2. 26. 9. — Senki sem lehet maga bírója, KV. Iudex nemo potest esse in propria causa. Flor. Senki sem lehet bíró a maga ügyében. E. — *Bizonyít*. A ki vádol, bizonyítson is. S. Actori incumbit probatio. KV. — *Bolondság* orvosod örökössé tenned. KV. Aeger male agit, qui medicum heredem facit. Flor. — *Bor*. Jó bornak nem kell czégér. Sz. Bonum vinum hedera non indiget. Flor. — Borban lakik az igazság. Sz. Borban van az igazság. S. In vino veritas. Plutarch. — A bor az öreg ember teje. D. Vinum lac senum. Flor. — Szerelem, éj és bor, sok gonosszággal forr. KV. Nox et amor vinumque nihil mederabile suadent. Ov. am. 1. 6. 59. — *Borju*. Szinte annyi borjubőrt visznek a vásárra, mint ökörbőrt. (Hálnak fiatalok, öregek egyaránt.) KP. Pelles quot pecorum venduntur, tot vitulorum. Flor. — *Bot* a sarokban. (Eső lesz; képtelen babona.) E. A baculo ad angulum. (Conclusio absurda.) Flor. — *Bőjt*. Könnnyű tele hassal a bőjtről papolni. D. Plenus venter

facile de jejuniis disputat. Sz. Jerom. epist. 58. 2. — *Bölcs.* Hosszu ember ritkán böles. DJ. Homo longus raro sapiens. Flor. — Ki bölcseset küld, kevés szóval küldi. E. Mitte sapientem et nihil (vel pauca) ei dixeris. Flor. — Böles embernek nehéz a tudatlanok közt szólani. B. Sapientem apud stultos loqui molestum. Flor. — A böles ember mindenütt otthon van. KV. Sapienti quævis terra patria. Flor. — Nincs oly böles, kit a bor meg nem bolondít. E. Vinum dementat sapientem. Flor. — Nincs oly böles, kit a bor és asszony meg nem tántoríthat. M. Vinum et mulieres apostatare faciunt sapientes. Bbl. Sirach. 19. 2. — *Bölcsesség.* Az urnak félelme a bölcsesség kezdete. KV. Initium sapientiæ timor domini. Bbl. Sirach. 1. 16. — *Büdösödik.* Fejénél kezd a hal бүдösödni. B. Fejétől бүдösödik a hal. M. A capite foetet piscis. Flor. Piscis primum a capite foetet. Manutius.

Cél szentesíti az eszközt. S. Finis sanctificat media. Flor. — Cél nélkül lövöldöz. Absque scopo jaculari. KV. — *Czérnaszál.* Csak egy czérnaszálon függ. Sz. M. Filo pendet. Macrob. 1. 4. 18.

Csalódik. A ki könnyen hisz, könnyen csalódik. KV. Qui facilis credit, facilis quoque fallitur idem. Paling. 3. 145. — A ki csal, csalódik. D. Qui fallit, fallitur. Flor. — *Császár.* Add meg a császárnak, a mi a császáré. KV. Date cæsari quod cæsaris est. Bbl. — *Csepp.* Idővel az esőcsepp is lyukat váj a kőbe. D. Gutta cavat lapidem. Flor. — *Csillag.* Rossz csillag alatt született. M. Malo astro natus. Flor. — *Csont.* A későn járónak csont a fölöstököme. KV. Tarde venientibus ossa. Flor. — Csak a csontja, bőre. Sz. M. Ossa ac pellis es. Plaut. Aul. 564. — Csont mellől jó a hus. E. Dulcior est caro, quæ magis ossibus hæret. Flor. Csonton van a jó hus. E. — *Csók.* Judás csókja. E. Osculum Judæ. Flor. — *Csóka* csókának nem vájja ki szemét. E. Corvus oculum corvi non eruit. Greg. Tur. hist. fr. 5. 18.

Darázs. Darazsat piszkál. KV. Darazsat szurkál. MA. Crabrones incitat. Crabrones irritat. Plaut. Amph. 2. 2. 77. — *Dárda.* Sok sógor, sok dárda. KV. Affines quot habes, habes tot hastas. KV. — *Délben* gyújt gyertyát. (Világos dologban is kételkedik.) MA., KV. A meridie lucernam adhibet. Flor. Lucernam adhibet in meridie. Flor. — *Dicsér.* Minden mester a maga munkáját dicséri. KV. Auctor opus laudat. Ov. Pont. 3. 9. 9. — Munka dicséri mesterét. KV. Opus laudat artificem. Flor. — Minden róka a maga farkát dicséri. KV. Quælibet vulpes caudam suam laudat. Flor. — Dicséri a régi időt, de a mostani szerint él. D. Laudamus veteres, sed nostris utimur annis. Ov. fast. 1. 225. — Ha barátodat titkon fedded is, de mások előtt dicsérd. E. Amicum in secreto mone, palam lauda. Sen. — Könnyű teli hassal a bűjtöt dicsérni. KV. Qui satur est, pleno laudat jejunia ventre. Flor. — *Dicséret.* Nem a ki jól kezd, hanem a ki jól végzi, érdemel dicséretet. S. Non bene coepisse, sed bene perfecisse laudis est. Flor. — *Dió.* Törd meg a diót, ha belét meg akarod enni. SzD. Frangat nucem, qui nucleum esse vult. Flor. — Üres dió. E. Nuces inanes. Petron. — Férges dió. D. Nux vitiosa Flor. — Diófának, számarának, asszonyembernek verve veszik hasznát. KV. Nux, asinus, mulier, verberare opus habent Flor. — Dióhéjba szorintva. E. In nuce. Flor. — *Disznó.* A ki korpa közé keveredik, megeszik a disznók. KV. Furfuribus se miscens porcorum dentibus estur. Qui se furfuribus miscet, devoratur a porcis. Flor. — Gyöngyöt nem szokás a disznó elé

dobni. S. Ne mittatis margaritas vestras ante porcos. Bbl. Máté 7. 6. — Visszatér eb az okádására, disznó a mocsárra. B. Canis ad vomitum, sus ad volutabrum denuo revertitur. Bbl. — *Dolgozik.* Ki nem dolgozik, ne is egyék. B. Qui non operatur, non manducet. Bbl. — *Dög.* A hol van a dög, oda gyűlnek a sasok. KV. Ubi cadaver, ibi aquilæ. Bbl. — *Döghalál.* Éhséget döghalál szokta követni. KV. Famen pestilentia sequitur. Flor.

Eb. A vén eb ugatására méltó kitekinteni. KV. A vén ebnek ugatására jó néha kitekinteni. D. Cane vetulo latrante prospectandum. Flor. — A félénk eb többet ugat. B. Canes timidi vehementius latrant. Curt. 7. 4. 13. — A hamarkodó ebnek vakok a kölykei. D. Canis festinans coecos parit catulos. Flor. — A ki más ebét tartja, csak kötél marad nála. KV. Canes alens exteros præter funiculum nihil habet. Flor. — Ebnek vetik a csontot. F. Canibus ossa. Flor. — Messze Buda sánta ebnek. KV. Procul Buda claudo (cani). Flor. — Nehéz az ebet a hájas szijról elszoktatni. KV. Canis a corio nunquam absterrebitur uncto. Horat. sat. 2. 5. 83. — Nem eszi meg az eb a maga fiát. KV. Canis caninam non est. Varro. — Nem hajt a jó paripa az eb ugatására. KV. Generosus equus non curat canum latratus. Flor. — Visszatér eb az okádásra. E. Canis revertitur ad vomitum. Bbl. — Visszatér az eb az okádásra, disznó a mocsárra. B. Canis ad vomitum, sus ad volutabrum revertitur. Bbl. — *Ebéd.* Farkas ebéd. D. Caninum prandium. (Hol bort nem adnak.) — *Egér.* Szegény egér az, melynek csak egy lyuka vagyon. KV. Infelix mus est, cui non uno lare plus est. Flor. — Vajudik a hegy, egeret szül. E. Parturiunt montes, nascetur ridiculus mus. Horat. Ars poet. — *Egészség.* Akkor becsüli ember az egészséget, mikor a betegséget érzi. E. Sanitas est bonum non cognitum, nisi deperditum. Flor. — Egészséges a betegnek könnyen adhat tanácsot. KV. Dum valemus ægrotis facile consilia damus. Flor. — Egészséges, mint a hal. MA. Sanior pisce. Flor. — Egészséges testben egészséges lélek lakik. M. Mens sana in corpore sano. Juven. — *Egyesség.* A polgárok egyessége legjobb őfala a városnak. B. Concordia civium, murus urbium. Flor. — Egyes-kég kis dolgokat nagyra emel. KV. Concordia res parvæ crescunt. Salust. — *Elefánt.* Légyből is elefántot csinál. SzD. Elephantum ex lmusca facit. Flor. — *Elesik.* A ki áll, vigyázzon, hogy el ne essék. D. Qui stat, videat ne cadat. Bbl. — *Elég.* A nagy dologban az akarát is elég. KV. In magnis et voluisse sat est. Prop. 2. 10. 6. — Egy fősvénynek sincs soha elege. D. Avarus nunquam habet satis. Flor. — *Ellenség.* A hány szolgánk, annyi ellenségünk. KV. Quot servi, tot hostes. Fest. Quot servos habemus, totidem habemus hostes. Seneca ep. 47. — Tanulni szabad az ellenségtől is. S. Et ab hoste doceri fas est. Ov. met. 4. 428. — Kicsiny ellenséget sem jó megvetni. KP. Inimicum, quamvis humilem, docti est metuere. Publ. Syr. — *Elveszt.* Kinek semmije sincs, az semmit el nem vesz. KV. Qui nihil habet, nihil perdidit unquam. Flor. — *Ember.* A jelelt embertől óvakodjál. M. Ab homine signato cave. Flor. — Ember embernek farkasa. KV. Homo homini lupus. Plaut. Asin. 2. 4. 88. — Ember tervez, isten végez. S. Homo proponit, deus disponit. Flor. — Ókröt szarván, embert szaván. F. Cornu bos capitur, voce homo ligatur. Flor. — Madár repülésre, ember munkára született. E. Homo ad laborem natus, avis ad volatum. Flor. — Mennyi

az ember, annyi az értelem. D. Quot homines tot sensus. Flor. Quot homines, tot sententiae. Terent. Phorm. 454. — Milyen az ember, olyan a beszédje. B. Qualis homo, talis oratio. Qualis homo ipse est, talis ejus est oratio. Cic. Tusc. 5. 16. 47. — Mindannyian emberek vagyunk. D. Omnes homines sumus. Flor. — A mit isten összekapcsolt, azt ember el ne válassza. Quod deus conjunxit, homo non sepatet. Bbl. — Nem csak kenyérrel él az ember. E. Non in solo pane vivit homo. Bbl. — Hosszu ember ritkán bölcs. Homo longus raro sapiens. Flor. — Vörös ember ritkán jó. Homo rufus raro bonus. Flor. — Nem jó az embernek magányosan élni. Non est bonum esse hominem solum. Bbl. Genes. 2. 18. — Minden ember hamis, csak az isten igaz. Omnis homo mendax, deus solus verax. Bbl. Zsolt. 116. 11. — *Erdő.* Erdőre fát visz. MA. In silvam ligna fert. Horat. sat. 1. 10. In silvam ligna vehere. Flor. — *Erény.* Szükségből erényt csinál. S. Ex necessitate virtutem facere. Flor. — *Erkölc.* A legjobb törvény a legrosszabb erkölcsökből származik. D. Bonae leges ex malis moribus procreantur. Macrobr. — Mocskos beszélgetés, erkölcs vesztegetés. E. Ocsmány beszélgetés, erkölcs vesztegetés. KV. Corruptum bonos mores colloquia prava. Cic. — A róka csak szórét változtatja, de nem erkölcsét. KV. Lupus pilos mutat, non mores. Flor. Vulpes pilos mutat, non mores. Sveton. Vespas. 16. — Többet ér a jó erkölcs, mint a jó törvény. S. Plus valent boni mores, quam bonae leges. Flor. — *Erő.* Egyesült erővel. M. Viribus unitis. Flor. — Ha erő nem használ, ravaszsággal hozzá. KV. Hol nem elég az erő, mesterség álljon elő. B. Ubi deficient vires, astu utendum. Phædr. — Haszontalan harag, kinek nincs ereje. E. Vana sine viribus ira. Liv. 1. 10. — *Erős.* Erősnek isten is pártját fogja. S. Fortes adjuvat ipse Deus. Tibull. 1. 16. — *Esik.* Mintha dézsából öntenék. M. Urceatim pluit. Petron. 44. — *Este.* Te sem tudod, estig mi ér. B. Sok történhetik estig. KV. Nescis quid serus vesper vehat. Varro. Incertum, quid vesper vehat. Liv. Quid vesper vehat incertum est. Liv. 45. 8. 6. — *Eszköz.* A cél szentesíti az eszközt. S. Finis sanctificat media. Flor. — A cél nem szentesíti az eszközt. M. Finis non sanctificat media. Flor. — *Eszik.* Ki nem dolgozik, ne is egyék. B. Qui non laborat, non manducet. Bbl. — Nem azért él az ember, hogy csak egyék. B. Non ideo vivamus, ut edamus. Flor. — *Esztendő.* Az elmúlt esztendők mindig jobbak. B. Anni superioris semper meliora. Flor. — *Evés* közben jön meg az étvágy. Nyr. 7. Appetitus inter edendum crescit. Flor. — Izzad mikor eszik, fázik mikor dolgozik. B. Sudat quando vorat, friget quando laborat. Flor. — *Édes.* Édesebb az alma, ha nincs ott a pásztor. D. Dulce pomum, quum abest custos. Flor. — Édes keserűvel elegyes. B. Dulce amarumque mixtum. Plaut. Pseud. 63. — Ki keserűt nem kóstolt, nem érdemi az édest. E. Dulcia non meruit, qui non gustavit amara. Flor. — Munka után édes a nyugalom. M. Dulcis post laborem quies. Flor. — Édes mint a méz. S. Melle dulcior. Plaut. Asin. 614. — Édest keserűvel elegyít. E. Miscuit utile dulci. Horat. ep. 2. 3. 343. — *Ég.* Mintha égből esett volna. E. Quasi delapsus de coelo est. Cic. de fin. 1. 19. 63. De coelo decidit. Lactant. instit. 1. 11. 55. — Csak az égben van állandó békeesség. D. In coelo quies. Flor. — *Éhség.* Jó fűszerszám az éhség. B. Condimentum optimum fames. Fames optimum condimentum. Plato. — Keserű babot is édessé tesz az éhség. D. Fabas indulcet fames. Flor. — Éhséget dög-

halál szokta követni. K.-V. Famem pestilentia sequitur. Flor. — Legjobb szakács az éhség. KV. Fames est optimus coquus. Flor. — *Éj.* Az éj mindennek ellensége. D. Nox homini inimica. Flor. — Nincs jobb az éjjeli tanácskozásnál. KV. In nocte consilium. Flor. Noctu urgenda consilia. Flor. — *Él.* Napról-napra él. In diem vivit. Cic. Philip 2. 34. 87. — Nemcsak kenyérrel él az ember. E. Non in solo pane vivit homo. Bbl. Máté 4. 4. — Hasának él. Stomacho suo vivit. Flor. — Él és uralkodik. M. Vivit et regnat. Hor. — Ha békével akarsz élni, sokat ne szólj. D. Tace, vives in pace. Flor. — *Elet.* Rövid az élet. KV. Vita brevis est. Hippocr. — A milyen az élete, olyan a beszéde. KV. Qualis vita, talis oratio. Senec. ep. 114. 1. — A milyen az élet, olyan a halál. KV. Qualis vita, mors est ita. Flor. — Bujdosás az embernek élete. MA. A. Peregrinatio est vita hominis in terra. Szentir. — Hosszu a mesterség rövid az élet. D. Hosszu a tanulás, de rövid az élet. KV. Ars longa, vita brevis est. Hippocr. — Legjobb mester az élet. M. Vita est nobis magistra. Cic. — Kurta az élet, de a nyomoruság hosszuvá teszi. D. Brevis ipsa vita est, sed malis fit longior. Publ. Syr. — Más élet, más mód. KV. Más élet, más módot kíván. KV. Alia vita, alia dieta. Zenob. 1. 22. — Alia vita, alii mores. Terent. Andr. 189. Alia vita alios mores postulat. Terent. — Nem az iskolának, hanem az életnek tanulunk. S. Non scholæ sed vitæ discimus. Senec. — *Ének.* A kinek szekere farán ülsz, annak a nótáját fujjad. KV. (Vagy énekét hallgassad. MA.) Ejus cantilenam canas, cujus plastro veheris. Flor. — *Épít.* Levegőbe épít. E. In aëra ædificat. Sz. Ágost. serm. 8. — Egy kézzel épít, a másikkal ront. D. Diruit ædificat. Hor. ep. 1. 1. 100. — Ki utfélen épít, sok mestere van. KV. Ki uton épít, sok bíróra talál. D. Qui in publico ædificat, multorum censuris patet. Flor. — *Érik.* A mi hamar érik, hamar elfogy. D. Cito maturum, cito putridum. — *Ész.* Hosszu haj, rövid ész. E. Longæ crines, curta mens. Flor. — A kit isten meg akar büntetni, először is eszét veszi el. KV. A kit isten meg akar verni, először is eszét veszi el. KV. Quem perdere vult Deus, prius dementat. Lactant. — Egy csep józan esze sincs. S. Nec micam quidem bonæ mentis habet. Flor. — Egy morzsa esze sincs. D. — Mennyi fej, annyi ész. E. Quot capita, tot sensus. Flor. — *Étel.* Kenyér és sajt két tál étel. E. Sajt és kenyér két tál étel a szegénynek. D. Caseus et panis optima fercula sanis. Flor. — Étél, ital, álom, szükséges és három. KV. Etel, ital, álom nem pusztá szokás. Somno, esca, potu nemo carere potest. Flor.

Fa. Jó fa, jó gyümölcsöt terem. B. Arbor bona fructus bonos facit. Szentir. Máté. 7. 17. — A fát gyümölcséről ismerik. KV. Ex fructu arbor agnoscitur. Bbl. Máté 12. 33. Fructibus ex propriis arbor cognoscitur omnis. Flor. — Milyen a fa, olyan a gyümölcse. E. Qualis quæque arbor tales solet edere fructus. Paling. 5. 543. — A fát sem ejtik el egy vágásra. E. A fát sem vágják le egyszerre. D. A fát sem vágják le egy vágással. B. Arbor per primum nequaquam corruiet ictum. Flor. A fát sem lehet egy csapással levágni. Sz. — A levelek után végtére a fa is leesik. D. Post folia cadunt arbores. Plaut. — Árnyékáért becsüljük a vén fát. E. Arbor honoretur, cujus nos umbra tuetur. Flor. — Ha élő fával így bánnak, hogy tesznek a levágottal? D. Si hoc in viridi, quid tunc in arido? Bbl. — Könnyű a fát vágni, ha egyszer a bükk leesett. D. Arbore dijecta quivis colligit ligna. — Mely fából horog akar lenni, idején nő lefelé. D.

Curvatur truncus cito, qui tibi post erit uncus. Uncum se præbet, quod curvum crescere debet. Curvum se præbet, quod ad uncum crescere debet. Flor. — Vén fát nehéz átültetni. Annosa arbor non transplantatur. Flor. — *Fal.* Dülő falhoz ne támaszkodjál. D. In caducum parietem inclinare. Ael. Ver. 6. — Akár a falnak beszélj. E. Akár a falnak mond, akár nekem. B. Parieti loqui. — *Fark.* Farkát csóválja. D. Cauda blandiri. — A rókát farkáról ismerik. B. Cauda de vulpe testatur. Flor. — Minden róka a maga farkát dicséri. KV. Róka is dicséri maga farkát. D. Quælibet vulpes caudam suam laudat. Flor. — Alánőtt az esze, mint az ökör farka. B. Retroversus crescit, tamquam cauda vituli Petron. 44. — *Farkas.* Farkast fogtam. KV. Auribus tenet lupum. Terent. Phorm. 506. — Nem gondol a farkas a bárányok számával. D. Curat, quantum numerum lupus. Verg. ecl. 7. 51. — Bélyeges bárányt is elviszi a farkas. S. De grege prædatur lupus, is quamvis numeratur. Flor. — Farkas nem nézi a bélyeget. D. Az olvasott juhót is megeszi a farkas. B. — Ember embernek farkasa. KV. Lupus est homo homini. Plaut. Asin. 2. 4. 88. — Farkasra bízod a bárányt. E. Farkasra hagyod a bárányt. D. Farkasra bízni a juhót. KV. Lupo ovem committere. Ter. Eun. 5. 1. 16. — Bárány és farkas együtt. E. Lupus et agnus. Phædr. — Farkast emlegetnek. kert alatt jár. E. Farkast emlegetnek, a kert alatt kullog. Sz. Farkast emlegetnek a kert mellett kullog. KV. Farkast emlegetnek, a kert alatt van. Ny. 7. Lupus in fabula. Terent. Ad. 537. Lupus in sermone. Plaut. Stich. 577. — A farkas csak szórét változtatja. B. Lupus mutat pilum non mentem. Lupus pilos mutat non mores. Lupus pilum mutat non animum. Flor. — A ki farkassal él, vele együtt ordít. B. — Ha farkassal laksz, vele együtt ordits. KV. Ulula cum lupis, cum quibus esse cupis. Ululandum cum lupis. Flor. — Szereti mint farkas a bárányt. S. Ut lupus ovem amat. Plaut. — A farkasok meg nem eszik egymást. D. Lupus lupum non est (edit). — Farkast birkásnak állít. B. Lupus ovium custos. Cic. Philipp. 3. 11. — Meg nem eszi farkas a telet. Sz. Lupi nullum terminum comedunt. Flor. — Nehéz a bárányt a farkas szájából kinyomni. KV. Lupo agnum eripere postulat. Plaut. Pseud. 140. Lupo agnum eripere vult. Plaut. — *Fazek.* Fazekat kongásán ismeri meg az okos. D. Pulsu cognoscitur olla. Flor. — *Fáj.* Kinek foga fáj, tartsa rajta nyelvét. D. Obsequitur denti superambula lingua dolenti. Flor. — Kinek hol fáj, ottan sajnálja. D. Kinek hol fáj, ott tapogatja. D. Ubi dolet, ibi manus adhibemus. Ubi quis dolet, ibidem manum habet. Flor. — *Fáradt* ökör erősebben rakosgatja lábát. D. Bos lassus fortius figit pedem. Flor. — *Fázik.* Bor és kenyér nélkül fázik a bujaság. B. Sine Cerere és Libero friget Venus. Terent. Eun. 732. Sine Cerere et Baccho friget Venus. Terent. — Izzad mikor fal, fázik mikor dolgozik. S. Frigescit quando laborat, sudat quando vorat. Flor. — Egy fecske nem szerez nyarat. B. Egy fecske nem szerez tavaszt. B. Una hirundo non facit ver. Flor. — *Fehér.* Azt sem tudom ha fehér-e vagy fekete. KV. Albus aterne sis nescio. Szt. Jeromos adv. Helv. 16. — Tudja mi fehér, mi fekete. E. Album et nigrum novit. Flor. — Fehér tyuknak fia. Kiki akarna a fehér tyuknak fia lenni. D. (Szerencsés, szép). Albæ gallinæ filius. (Felix). Juven. 13. 141. — Ritka, mint a fehér holló. D. Corvo rarior albo. Juven. 7. 202. — *Fej.* Bakot fej. E. Hircos mulget. Virg. ecl. 3. 91. — Fejétől bűdösödik a hal. M. A capite foetet piscis. Flor. — Tök a feje. D. Cucur-

bitæ caput habet. Apul. met. 1. 15. — A hány fej, annyi gondolat. E. Quot capita, tot sententiæ. Tot capita tot sensus. Flor. — Égre követ ne dobj, mert fejedre fordul. KV. Qui in altum mittit lapidem, super caput ejus cadet. Bbl. Eccl. 27. 28. — A hány fej, annyi vélemény. M. Quot capita, tot sententiæ. Flor. — *Fejedelem*. Milyen a fejedelem, olyan a jobbágy. KV. Quales principes, tales cives. Cic. ad fam. 1. 9. 12. — *Fekete*. Tudja, mi fehér, mi fekete. E. Album et nigrum novit. Flor. — Fehéret is feketének mond. E. Candida de nigris et de candentibus nigra facit. Ov. met. 11. 313. De nigris candida facere. Ov. Facere candida de nigris. Ov. Nigrum in candida vertere. Flor. — *Feleség*. Ki feleséget vesz, bútol üres nem lesz. KV. Qui capit uxorem, litem capit atque dolorem. Flor. — Magadhoz hasonló feleséget végy. KV. Aequalum tibi quære uxorem. Flor. — *Fél*. Soktól fél, a kitől sokan félnek. B. A ki sokat fenyeget, soktól félhet. D. Multos timere debet, quem multi timent. Publ. Syr. Necesse est multos timeat, quem multi timent. Sen. de ira. 2. 11. 4. Qui a multis timetur, multos timet. Ps. Senec. mor. 61. — Bolondság attól félned, a mit el nem kerülhetsz. E. Stultum est timere, quod vitare non possis. Ps. sen. mor. 39. — Égett gyermek fél a tűztől. S. Læsus ab igne puer timet illum postea semper. Ov. — Senkitől nem fél a büntelen. KV. Nihil est quod timeas, si innocens es. Quintil. decl. 294. 154. — *Félelem*. Az urnak félelme a bölcsesség kezdete. KV. Initium sapientiæ timor Domini. Bbl. S. 1. 16. Principium sapientiæ timor Domini. Bbl. Prov. 9. 10. — Hol a félelem, ott a szemérem. D. Ubi timor, ibi pudor. Hol a félelem ott a tisztesség. S. — A hol a félelem, ott a becsület. Ny. 2. — *Félénk* eb csak ugat, de nem igen marhat. KV. Félénk kutva többet ugat, mint mar. D. Félénk eb többet ugat. B. Canes timidi vehementius latrant, quam mordent. Curt. 7. 4. 13. — Félénk katonának nem sir az anyja. E. Mater timidi flere non solet. Corn. Nep. Trasylb. 2. 3. — Félénk nem győz ellenséget. B. Timidi nunquam statuere tropæa. Flor. — *Férfi*. Bajusz és szakál férfi embert illet. KV. Barba decet virum. Flor. — *Fészül*. Kopasz fészül. D. Calvum comat. Mart. 10. 83. — *Fészek*. Csunya madár az, mely saját fészkébe randít. S. Hitvány madár az, a ki fészket megrutítja. KV. Hitvány madár az, mely a maga fészket megrutítja. Sz. Nem tiszta madár az, ki fészket rutítja. E. Rossz madár az, mely maga fészkébe csunyt. E. Rossz madár, mely maga fészket undokítja. D. Rút madár, mely fészkébe gazol. Ny. 1. Non est ista valens, quæ nidum stercorat ales. Turpis avis proprium qui foedat stercore nidum. Flor. — Fészken kívül ne terjedj. D. Fészken kívül ne tollasodj. D. Majores pennas nido extendere. Horat. ep. 1. 20. 21. Fészken kívül tollaskodik. B. — Kicsiny madárnak, kicsiny a fészke is. KV. Ha kicsiny a madár, kicsiny az ő fészke is. D. Parva facit parvum nidum quæcunque volucris. Flor. — Hangya fészket bolygat. D. Formicarum nidos inspirat. Flor. — *Fi*. Senki fia. M. Filius nullius. Flor. — Szerencse fia. S. Filius fortunæ. Hor. sat. 2. 6. 49. — Rossz apának még rosszabb a fia. D. Nunquam ex malo patre bonus filius. Flor. — Apák ettek egest, fiak foga vásik. KV. Patres comederunt uvam acerbam et dentes filiorum obstupescunt. Bbl. — Apja fia. Sz. Patris est filius. Flor. — A milyen az apja, olyan a fia. KV. Qualis pater, talis filius. Flor. — A ki a vesszőt kiméli, fiát nem szereti. KV. Qui parcit virgæ odit filium suum. Bbl. Prov. 13. 24. — Kiki akarna a fehér

tyuknak fia lenni. D. Albæ gallinæ filius. Juven. 13. 141. — *Fizet.* Bőrével fizet, kinek pénze nincs. D. Si non potest ære, solvat pelle. Flor. — *Fog.* Köszörűli fogát. S. Feni rá a fogát. S. Acuit dentes. Flor. — Szemet szemért, fogat fogért. M. Oculum pro oculo, dentem pro dente. Bbl. Deut. 19. 21. Oculus pro oculo, dens pro dente. Bbl. — Ajándék lónak fogát ne nézd. D. Ajándék csikónak nem nézik a fogát. S. Ajándék lónak nem kell csikófogát nézni. M. Equi dentes inspicere donati. Sz. Jerom. Cum dabitur sonipes gratis, non inspice dentes. Si quis dat mannos, ne quære in dentibus annos. Tibi do mannos, numeres ne dentibus annos. (Mannus a középkori latinságban lovat jelent). — Apák ettek egest, fiak foga vásik. KV. Commederunt patres uvam acerbam, filiorum dentes obstupescunt. Szentir. — Kinek foga fáj, tartsa rajta nyelvét. D. Obsequitur denti superambula lingua dolenti Flor. — *Folyó.* A nagy folyóvizek csendességgel folynak. D. Altissima quæque flumina minimo sono labuntur. Curt. 7. 4. 13. Minimo sono labuntur alta flumina. Flor. — Kis folyókból erednek a nagy vizek. D. Amnem parvorum facit unda frequens fluviorum. Flor. — *Forrás.* Forrásánál legjobb a víz. E. Dulcius ex ipso fonte bibuntur aquæ. Ov. Gratius ex ipso fonte bibuntur aquæ. Ov. ex Pont. 3. 5. 18. Legjobb a víz forrásában. KV. Legjobb a víz tulajdon forrásában. D. Sehol nem jobb a víz, mint tulajdon forrásában. E. — *Föld* terhe. D. Inutile terræ pondus. Onus terræ. Flor. — *Fösvény.* A fösvény a nélkül is szűkölködik a mie van, a nélkül is a mie nincs. D. Avaro tam deest, quod habet, quam quod non habet. Publ. Syr. — A fösvénynek a mie van, az sincs. S. — A fösvénynek soha sincs elege. D. Avarus nunquam habet satis. Flor. Soha nem elég a fösvénynek, KV. Fösvénynek sohasem elég. E. — A fösvény többet költ. E. Avarus semper plus expendit. Flor. — A fösvénynek semmie sincs. KV. Omnia desunt avaro. Flor. — *Fösvénység.* Minden vétek elalszik a vénben, csupán a fösvénység ébred fel. D. Cetera vitia senescente homine senescunt, sola avaritia juvenescit. Sz. Jeromos. — *Fű.* Még javában fűvében van. DJ. Adhuc in herbis est. Gell. 13. 18. Adhuc tua messis in herba est. Ov. her. 16. 17. 263. — Halál ellen nincs fű kertben. M. P. Halál ellen nincs semmi fű a kertben. K.-V. Contra vim mortis non nascitur herba in mortis. Flor. — Rossz fű nagyobbra nő. D. Rossz fű nagyra nő. E. Herba mala cito crescit. Flor. — *Fül.* Cseng a fülem. E. Csendült a fülem. M. Aures mihi tinniunt. (Fama.) Flor. — Mind a két fülére alszik. D. Dormit in utramvis aurem. Terent. — Számár a füléről, bolond a beszédjéről ismerszik. D. Szamarat füléről. E. Szamarat fülén. embert szaván. D. Ex verbis fatuos, ex aure tenemus asellum. Flor. Ex auribus cognoscitur asinus. Flor. — Sok szeme, sok füle vagyon a királynak. KV. Multæ regum aures et oculi. Lucian. — Nincs a hasnak füle. KV. Venter caret auribus Plut. Venter non habet aures. Flor. — Fület hegyezi. M. Fület hegyesíti. S. Arrectis auribus adstant. Flor. Arrige aures. Terent. Andr. 933. — Többet hisznek a szemnek, mint a fülnek. D. Homines amplius oculis, quam auribus credunt. Sen. ep. 6. 6. — *Füst.* Füstből tűzbe. KV. De fumo ad flammam. Amm. Marcell. 14. 11. 12. — A hol füst van, ott tűznek is kell lenni. D. Flamma fumo est proxima. Plaut. Curcul. 53. — Füstbe ment. KV. In fumum abire. Flor. — Nincsen tűz füst nélkül. KV. Füst nem megy tűz nélkül. E. Non est fumus absque igne. Flor. — Hazának füstje is kedvesebb,

mint idegen országnak tüze. KP. Patriæ fumus igni alieno luculentior. Flor. — Ártalmas a háznál: haragos asszony, sűrű füst, lyukas tál. KP. Domina irata, fumus et rata, patella perforata, damnum sunt in casa. Sunt tria damna domus: imber, mala femina, fumus. Flor. — Hol tüzet gyujtanak, füst megy kívül is. P. Non est fumus absque igne. Flamma fumo est proxima. Plant. — Közel a füst a tűzhez. D. Közel van a füst a lánghoz. E. Közel van füstje a lánghoz. D.

Galamb. Súlyom madárnak nem lesz galamb fia. KP. Aquila non columbam. Hor. od. 4. 4. 32. Aquila non generat columbam. Flor. Aquilæ non progenerant columbas. Flor. Imbellem aquilæ non generant columbam. Hor. — Azt véli, hogy szájába száll a sült galamb. D. Senkinek nem repül a sült galamb szájába. KV. Non tibi per ventos assa columba venit. Non volat in buccas assa columba tuas. Flor. Senki szájába nem repül a sült galamb. Sz. Szájába a sült galambot várja. D. Várja, hogy a sült galamb szájába röpüljön. D. — *Gazda* szeme hizlalja a lovat. KV. Ex oculis domini crassantur terga caballi. Flor. Lux domini pulchrum facit ornatumque caballum. Flor. — Legjobb trágya az, melyet a gazda saruján visz a földre. S. Nincs annál jobb trágya, melyet a gazda eszmáján visz a szántóföldre. E. Optimus est fimus, qui cadit de calceis domini in agrum. Flor. — Milyen a gazda, olyan a eselédje. S. Qualis dominus, talis et servus. Petron. — A földet a gazda lábnyoma hizlalja. Ny. 2. Vestigia domini optimum sterco. Flor. Vestigia domini res agro saluberrima. Colum. r. r. 4. 18. Stercus optimum domini vestigia. Flor. — A marhát a gazda szeme hizlalja. Ny. 1. Oculus domini saginat gregem. Flor. Gazda szeme hizlalja a jószágot. E. — Nyomorult gazda az, kit a szolga tanít. KV. Male agitur cum domino, quem, villicus docet. Colum. r. r. 11. 1. 4. — *Gazdag.* A gazdagnak könnyen akad rokona. E. A gazdagnak mindenki rokona. E. Gazdagnak sok a barátja. M. Gazdagnak akárki is rokona. D. Sok sógora van a gazdagnak. KV. Amici divitum multi. Bbl. Prov. 14. 20. — Szegényből lett gazdagot az ördög sem tűrheti. Nincs kevélyebb mint a szegényből lett gazdag. KV. Ex paupere factus dives magis superbus. Flor. — Nehéz jámborul hamar gazdagodni. KV. Nehéz becsületes uton hirtelen meggazdagodni. D. Repente dives nemo factus est bonus. Publ. Syr. — *Gazdagság.* Jobb a jó hír a nagy gazdagságnál. S. Melius est nomen bonum, quam divitiæ multæ. Bbl. Prov. 22. 1. — Nagyobb a becsület a sok gazdagságnál. KV. Nagyobb a jó hírnév a sok gazdagságnál. KV. — *Gond* idő előtt megvévheszti az embert. E. Cura facit canos, quamvis homo non habet annos. Flor. — *Gonosz.* A jónak árt, ki a gonosznak kedvez. M. Bonis nocet, quisquis pepercit malis. Publ. Syr. — Isten a napot jókra gonoszokra egyaránt költi. P. Deus solem suum oriri facit super bonos et malos. Bbl. Máté 5. 45. — Két gonosz közül kisebbet válaszd. KV. E duobus malis minus est eligendum. Cic. off. 3. 1. Ex malis eligere minima oportet. Cic. off. — Gonosz hír szárnyon jár. KV. Gonosz hírnek sebesebb a szárnya. E. Gonosz hírnek gyorsabb a szárnya. S. Fama repleta malis, velocius evolat alis. Flor. — Tüznél, tengernél, asszonyi állatnál gonoszabb nem lehet. DJ. Ignis, mare, mulier, tria mala. Flor. — *Gonoszság.* Asszonynak könye, gonoszsnak fűszerszáma. D. Mulieris lacrima condimentum est malitiæ. Publ. Syr.

Gyermek. Égett gyermek fél a tűztől. S. Læsus ab igne puer, timet

illum postea semper. Flor. Gyermekek kezébe nem való a kés. Ne puero gladium. S. Ágost ep. 104. 2. 7. — Gyermekek, részeg, bolond mondják ki az igazat. D. Ebrius et pueri dicent tibi verum. Flor. — Megmondja a gyermek, hogy megverték, de nem mondja meg hogy miért. E. Flendo puer quaeritur ob verbera, causa tacetur. Flor. — *Gyémánt*. Gyémántnál keményebb. D. Adamante durior. Petr. Chrys. — *Gyógyít*. Minden sebet egy írral gyógyít. KV. Minden sebet egy kenőccsel gyógyít. KV. Nem lehet minden sebet egy írral gyógyítani. D. Eodem collyrio mederi omnibus. Sz. Jerom. — Orvos gyógyítsd meg magadat. Bbl. Jo orvos magát gyógyítja legelőbb. S. Medice cura te ipsum. Bbl. — *Gyomor*. Jó gyomra van. Bonum habet stomachum. Flor. — *Gyóntató*. Gyóntató előtt káros a titkolás. E. Orvos és gyóntató előtt káros a titkolás. D. Medico, patrono et confessario dic verum libere. Flor. — *Gyöngy*. Gyöngyöt nem szokás a disznók elé dobni. Ne mittatis margaritas vestras ante porcos. Bbl. Máté 7. 6. — *Győz*. E jelben fogsz győzni. S. In hoc signo vinces. — Jöttem, láttam, győztem. S. Veni, vidi, vici. Sveton. Cæs. 37. — Törvényt is győz a pénz. KP. Vincuntur nummis leges. Paling. 6. 706. — *Gyűlöl*. Az asszony vagy szeretet vagy gyűlöl. D. Aut amat, aut odit mulier, nihil est tertium. Publ. Syr. — Jobb a szeretőknek sebe, mint a gyűlölőknek csókja. KV. Meliora sunt vulnera diligenter, quam fraudula oscula odientis. Szentir. Prov. 27. 6. — A gonosztevő gyűlöl a napot. KV. Qui male agit, odit lucem. Bbl. — *Gyümölcs*. Jó fa jó gyümölcsöt terem. B. Arbor bona fructus bonos facit Szentir. Máté 7. 17. — A fát gyümölcséről ismerik. KV. De (vel ex) fructu cognoscitur arbor. Bbl. Fructibus ex propriis arbor cognoscitur omnis. — Nem várhatni a vad fától szelid gyümölcsöt. E. Rossz fának férges a gyümölcse. KV. Non potest arbor mala fructus bonos facere Bbl. — Mely fa jó gyümölcsöt nem terem, kivágatik és tűzre vettetik. Bbl. Omnis arbor quæ non facit fructus bono excidetur et ingnem mittetur. Bbl. Máté 7. 19. — Minő a fa, olyan a gyümölcse. E. Qualis quæque arbos, tales solet edere fructus. Paling 5. 543.

Had. Egyenlőség nem támaszt hadat. KV. Aequalitas non parit bellum. — Vén ember elméje és az ifjak fegyvere verik meg a hadakat. KV. Vén elme, fiatal erő veri meg a hadat. B. Bellum senum consilia, juvenum robur poscit. Flor. — *Haj*. Hajánál, üstökénél kell megragadni az alkalmat. E. Capere crines occasionis. Plaut. Most. 1. 3. 65. — Hosszú a haja, rövid az esze. D. Longæ crines, curta mens. Az asszonyembernek hosszú a haja, de rövid az elméje. DJ. Az asszonynak hosszú a haja, rövid az elméje. KV. *Hajó*. Egy hajóban eveznek. P. In eadem es navi. Cic ad fam. 2. 5. 1. — *Hajtóérés*. Bolond, ki hajótörést másodszor szenved. D. Bis ad eundem scopulum naufragium facit. Improbe Neptunum accusat, qui iterum naufragium facit. Publ. Syr. — Könnyű hajótörést a partról szemlélni. D. Könnyű a szárazról nézni a hajótörőket. E. E terra spectat naufragium. Naufragium ex terre intueri. Cic. ad Attic. 2. 7. 4. — *Hajózás*. Legszerencsésebb a hajózás a part mellett. D. Incuandissima navigatio juxta terram, ambulatio juxta mare. — *Hal*. A halnak elsőben feje büszködik meg. D. Fejénél kezd a hal büdösödni. B. Fején rohad a hal. E. Fejétől büdösödik a hal. M. Piscis primum a capite foetet. A capite foetet piscis. — A macska szereti a halat, de kerüli a vizet. D. Macska is szereti a halat, de kerüli a vizet. KV. Cattus amat pis-

cem sed non vult tingere plantam. Cattus amat piscem sed non vult tangere flumen. Felis amat pisces, sed aquas intrare recusat. Flor. — Nagy vízben fogják a nagy halat. S. Víznek öregében fogják a nagy halat. D. In magno magni capiuntur flumine pisces. Flor. — Átkozott a hal a harmadik vízben. S. Veszedelmes a hal harmadik vízében. E. Nem szereti a hal a harmadik vizet. Ny. 13. Maledictus piscis in tertia aqua. Flor. — Néma mint a hal. S. Hallgat mint a hal a vízben. Ny. 7. Mutus quam piscis. Lucian. Mutus piscis. Flor. Magis mutus quam piscis. Hor. Nagy halak felfalják a kisebbeket. S. Magnus piscis minutos comest. Flor. Pisces magni parvulos comedunt. Flor. Piscis magna saepe minutos comest. Varro. — Se hal, se hus. S. Neque caro, neque piscis. Flor. — Egészséges mint a hal. MA. Egészséges mint a hal a vízben. Dugon. Sanior pisce. Flor. — Harmadnapra mind a hal, mind a vendég bűdös. D. Post tres saepe dies vilescit piscis et hospes. — A halat uszni tanítja. D. Piscem natare docet. Flor. — A ki a víztől fél nem eszik halat. Ny. 4. Si quis amat piscem debet sua crura madere. — A hal uszni szeret. Ny. 13. Pisces natara oportet. Petron. 39. — A hal uszni akar. S. — *Halász.* Zavarosban halász. E. Zavaros vízben halász. KV. Piscari in turbido. Flor. Piscari in aqua turbida. Flor. — Arany horoggal halász. (Veszteget) Sz. Aureo hamo piscari. Sveton. Octav. 25. — *Halász,* vadász, madarász mind rossz deák. M. Per pisces et aves multi periere scholares, Flor. — *Hal.* A ki született, meg is kell halnia. E. Cui nasci contigit, restat mori. Flor. Nascimur hac omnes lege ut moriamur. Paling 5. 653. Amint élsz, úgy halsz meg. D. Qualis vita, mors est ita. Flor. — Szép a hazáért meghalni. KV. Dulce et decorum est pro patria mori. Hor. carm. 3. 2. 13. — *Halál.* A halál a jót elragadja, és a rosszat itthagya. KV. Mors optima rapit, deterrima relinquit. Hom. — A milyen az élet, olyan a halál. KV. Qualis vita, mors est ita. Flor. — Senki sem boldog halála előtt. S. Ante mortem (vel obitum) nemo beatus. Herod. — Bizonyos mint a halál. E. Certius est quam mors. Flor. — Halál ellen nincs orvosság. E. Halál ellen nincs fű a kertben. KV. Halál ellen nincs fű a patikában. D. Contra vim mortis nullum est medicamen in hortis. Contra vim mortis non nascitur herba in hortis. Flor. — Egyél, igyál, ugysis meglep a halál. S. Ede, bibi comede, post mortem nulla voluptas. Epic. — Sok kutya nyul-halál. E. Sok kutya nyul halála. D. Multitudo canum mors leporis. Flor. — *Hall.* Keveset hall az éh has. KV. Venter cibi avidus praecepta non audit. Sen. ep. 21. 1. 1. — Sokat hallj, keveset beszélj. S. Sokat hallj, de keveset szólj. KV. Sokat láss, hallj, de keveset szólj. MA. Audi, vide, sile. Flor. Aude, cerne, tace, si vis cum vivere pace. Audi, vide, tace, si vis manere in pace. Flor. — Ha kimondod mindig amit akarsz, azt hallhatod a mit nem akarsz. D. Audit quod non vult, qui pergit dicere quod vult. Cato mon. 10. Cum dixeris quæ volueris, audies quæ nequaquam velis. Sz. Jerom. adv. Pelg. 1. 25. Cum dixeris quod vis, audies quod non vis. Sz. Jerom. adv. Rufin. 3. 42. Qui quæ vult dicit ea, quæ non vult audit. Terent. — *Hallgat.* Ha hallgattál volna, bölcse ma:adtál volna. S. Si tacuisses, philosophus mansisses. Boëtius. — *Hangya.* Hangyában is van méreg. Ny. 8. Hangyának is van haragja SzD. Et formica habet suam bilem. Aristophanes Aves. 82. Formicæ quoque sua bilis est. Flor. — Hangyafészket bolygat. D. Formicarum nidos inspirare. Flor.

Harag és szerelem rossz tanácsadók. KV. Cupido atque ira pessimi consultores. Flor. — Idővel mulik a harag. KV. Idővel szűnik a harag. KV. Interit ira mora. Ov. — Nincs harag asszonyok haragja felett. E. Non est ira super iram mulieris. Bbl. Eccl. 25. 23. — Haszontalan harag, kinek nincs ereje. Nem ér a harag hatalom nélkül semmit. Ny. 6. E. Vana sine viribus ira. Liv. 1. 10. *Haragos*. A haragost kevés, a mérgest sok ideig kerüld. D. Iratum breviter vites, inimicum diu. Publ. Syr. — Haragos, ha magához tér, magára haragszik. D. Iratus quum ad se redit, sibi tum irascitur. Publ. Syr. — Ártalmas a háznál: haragos asszony, sűrű füst, lyukas tál. KP. Domina irata, fumus et rata, patella perforata, damnum sunt in casa. Flor. — Nem jó haragos embernek kezébe kést adni. KV. Male irato ferrum committitur. Sen. de ira. 1. 19. 8. — Bolondság hatalmasabbra haragudnod. KV. Potenti irasci tibi malum est quærere. Publ. Syr. — *Harap*. Minél hitványabb a tetű, annál inkább harap. D. Macilenti pediculi acius mordent. Flor. Vi cynifex tenta famis est mordendo cruenta. Flor. — *Has*. Teli has nem örömet tanul. D. Teli hasnak nem sok kedve vagyon a tanuláshoz. KV. A teli has nem tanul örömet. E. Plenus venter non studet libenter. Flor. — Keveset hall az éh has. KV. Nincs a hasnak füle. KV. Venter caret auribus. Plutarch. — Könnyű tele hassal a bőjtöt dicsérni. KV. Könnyű tele hassal a bőjtről papolni. Qui satur est pleno laudat jejunia ventre. Flor. D. — Ritkán jár a kövér has értelmes fejfel. KV. Pinguis venter non gignit sensum tenuem. Sz. Jerom. ep. 52. 11. E. Venter crasso tenuis sensus non nascitur. Pers. Ingenium excellens non gignit venter obesus. Flor. — Üres hasnak nem kell szép szó, hanem czipó. KV. Üres hasnak nem elég a szép szó. E. Venter cibi avidus præcepta non audit. Sen. — *Hasonló*. Egyik tyukmony hasonló a másikhoz. P. Tojás tojáshoz nem hasonlóbb. E. Non ovum tam simile ovo. Cic. — Viz vízhez nem hasonlóbb. S. Non tam aqua similis aquæ. Plaut. Menæch. 5. 9. 30. Non aqua aquæ similior. Plaut. — Hasonló hasonlót szeret. KV. Simile simili gaudet. Aristot. Similibus similia gaudent. Macrob. 7. 7. 12. Similis simili gaudet. Flor. — *Haszon*. Nincsen haszon fáradság nélkül. KV. Semmi haszon munka nélkül. E. Nullum lucrum sine incommodo. Flor. — Szűnik a haszon, támad a kár. S. Lucrum cessans, damnum emergens. Flor. — *Haszontalan* harag, kinek nincs ereje. E. Vana sine viribus ira. Liv. — *Hatalmas*. Bolondság hatalmasra haragudnod. KV. Nemo potentes tuto aggredi potest. Sen. Med. 430 Potenti irasci sibi periculum est quærere. Publ. Syr. — *Hattyú* dal. Cantus cygni. Cisc. Tusc. 1. 30. Ritka mint a fekete hattyu. E. Rara avis in terris nigroque simillima cygno. Juv. 6. 165. — *Haza*. Szép a hazáért meghalni. KV. Szép halni a hazáért. E. Dulce et decorum est pro patria mori. Hor. carm. 3. 2. 13. — Egy próféta sem kedves a maga hazájában. Sz. Senki sem próféta a maga hazájában. E. In patria natus non est profeta vocatus. Flor. Nemo profeta in patria sua. Bibl. Nemo profeta acceptus est in patria sua. Flor. — Hazája embernek, hol jól vagyon dolga. MA. Hazája embernek, hol jól folyik dolga. D. Jambornak hazája, hol jól vagyon dolga. MA. Patria est ubicunque est bene. Cic. Tusc. 5. 37. 108. Ubi bene, ibi patria. Cic. Ubi bonum, ibi patria. — Hazának füstje is kedvesebb, mint idegen országnak tüze. KP. Patriæ fumus igni alieno luculentior. — *Hazug*. A ki hazudik az lop is. S. A ki örömet hazudik,

örömet is lop az. KV. Mendax etiam fur est. Mendax et furax. Flor. — Akkor sem hisznek a hazugnak, mikor igazat mond. E. Hazugnak igaz szavát sem hiszik. S. Mendaci homini ne verum quidem dicenti credere solent. Cic. de div. 2. 71. 146. Mendaces etiam cum verum dicunt, fidem non inveniunt. Flor. — Jó fejűnek kell lenni a hazugnak, hogy mindenütt egyformán hazudhasson. E. Mendacem memorem esse oportet. Quint. — *Hazugság.* A sok beszéd el nem készül hazugság nélkül. D. In multiloquio non deerit mendacium. Bbl. Loquacitas raro caret mendacio. Mendacium sæpius in multiloquio. Mendacium semper in multiloquio. Flor. — Nem állandó a hazugság. KV. Mendacium non senescit. Sophocl. Mendacium non veterascit. Eutrop. — Színesnek kell a hazugságnak lenni. KV. Mendacio fucum addit. Flor. — *Háló.* Hálóba került. E. Hálóba esett. E. Incidit in retia. Flor. — Hálót vetettek neki. Retia tendere. Flor. — *Három.* Nem titok a mit hárman tudnak. KV. Quod tribus et notum non est a plebe remotum. Flor. — *Ház.* Szomszéddal jó házat fedni. KV. Bonum est erigere domos cum vicinis. Flor. — Maga házánál kiki bátor. KV. Quilibet in sua domo rex. Flor. Domus suæ quisque rex. Flor. — *Házasodik.* Ha házasodni akarsz, végy magadhoz hasonlót. KV. Si cui vis apte nubere, nube pari. OV. Si qua voles apte nubere, nube pari. O. V. — *Hegy.* A hegyeket gyakrabban üti a mennykő, hogysem a tér földeket. P. Feriunt summos fulgura montes. Hor. carm. 2. 10. 11. Feriunt altos fulmina montes. Hor. — Arany hegyet ígér. E. Aureos montes pollicetur. Terent. Phorm. 68. — A törpe csak törpe, ha hegytetőn áll is. E. Magnus non est pumilio, licet in monte steterit. Sen. ep. 76. 31. Pumilio licet in monte non est magnus. Sen. ep. 127. — Vajudik a hegy, egeret szül. E. Parturiunt montes, nascetur ridiculus mus. Hor. ars p. 139. — *Henyélés* az ördög párnája. KV. Otium est pulvinar diaboli. Flor. — *Henyélés* minden rossznak anyja. M. Omnium malorum origo otium. Flor. — *Hibázni* emberi dolog. S. Errare humanum est. Flor. — *Hideg.* Egy száj fuj hideget is, meleget is. E. Egy szájból hideget és meleget fuj. D. Calidum et frigidum ex eodem ore efflat. Flor. — *Hideg* vízzel leönteni. E. Frigidam aquam suffundere. Plaut. — Se hideg, se meleg. KV. Nec calidus, nec frigidus. Bbl. — *Hír.* Gonosz hírnek gyorsabb a szárnya. S. Gonosz hír szárnyon jár. KV. Gonosz hírnek sebesebb a szárnya. E. Rossz hír jobban megy. E. Fama repleta malis velocius evolat alis. Flor. — *Hírnév,* hit, szem nem tud tréfát. KV. Lumina, fama, fides ludibria ferre recusant. Non patitur ludum: fama, fides, oculus. Flor. — Soha sem lehet a hírnek teljesen (vagy helyesen) végére járni. KV. Nunquam ad liquidum fama perducitur. Flor. — *Hisz.* Akkor sem hisznek a hazugnak mikor igazat mond. E. Hazugnak igaz szavát sem hiszik. S. Mendaci homini ne verum quidem dicenti credere solemus. Cic. de div. 2. 71. 146. — Egyenlő ostobaság mindent hinni és semmit sem hinni. M. Mindent hinni vagy semmit sem hinni azonagy gyarláság. E. Utrumque enim vitium est et omnibus credere et nulli. Sen. ep. 3. 4. — Jól megnézd, kinek higgy. S. Fide, sed cui vide. Flor. — Ki hamar hiszen, hamar csalatkozik. D. Ki könnyen hisz, könnyen csalódik. D. Qui facilis credit, facilis quoque fallitur idem. Paling 3. 145. Qui leviter credit, deceptus sæpe recedit. Flor. — Ki mit óhajt, örömet is hiszi. M. Libenter homines quod volunt credunt. Cæs. bell. Gall. 3. 18. 2. Quæ volumus et cre-

dimus libenter. Cæs. — Ne higyj a bélyeges embernek. E. Bélyeges orczának ne higyj. Bal. Cave a signatis. Flor. — Boldogok, a kik hisznek. Beati sunt qui credunt. Bbl. — Többet hisznek a szemnek, mint a fülnek. D. Oculis magis habenda fides, quam auribus. Flor. — A hit boldogít. E. Fides salvos facit. Bbl. Fides tua te salvum fecit. Bbl. — Kinek mennyi pénze, annyi hitele. Sz. KV. Quantum quisque sua nummorum servet in arca, tantum habet et fidei. Juv. 3. 143. — *Hivatal* nem csal. M. Hivatal sohasem csal. E. Officium non fallit. Flor. — *Hizelkedés* mérge a barátságnak. KP. A rút hizelkedés és hamis incselkedés mérge a barátságnak. KV. Adulatio maxima pestis est amicitiae. Cic. — *Hold*. A kutya, ha más nincs, a holdat ugatja. D. Holdat ugatja a kutya. S. Holdra ugat. E. Adlatrare lunæ. Flor. — Nem árt az ebugatás a holdnak. Ny. 2. Canis allatrat lunam, non lædit. Flor. Olyan az élet mint a hold, néha telik, néha fogy. KV. Vultus fortunæ variatur imagine lunæ: crescit, decrescit, in eodem sistere nescit. Flor. — Holdvilágnál meg nem érik a szőlő. D. Lunæ radiis non maturescit botrus. Plutarch. — *Holló*. Fehér holló az igazi barát. B. Fidus amicus albo corvo rarior. Flor. — Holló hollónak nem vájja ki a szemét. D. Corvus oculum corvi non eruit. Greg. — Fehér holló. B. Corvus albus. Flor. Corvo rarior albo. Juv. 7. 702. Ritka mint a fehér holló. D. — Rossz hollónak rossz tojása. D. Mali corvi malum ovum. Aelian. nat. anim. 3. 43. — *Holnap*. Ma pénzért, holnap ingyen. E. Cras credam, hodie non. Varro. — Ma nekem, holnap neked. E. Hodie mihi, cras tibi. Flor. — *Holt*. A holtakkal ne hadakozzál. D. Holtakkal hadakozik. Sz. Holttal hadakozik, ki holtat rágalmaz. KV. Cum mortuius luctatur. Plin. Hist. nat. præf. 31. — A holtaktól is adót kér. D. A holtakon is adót szedne. M. A mortuius tributum exigit. Flor. — Holt oroszlántól a nyulak nem félnek. D. Leo a leporibus insultatur mortuus. Publ. Syr. Mortuo leoni vel lepores insultant. Leonem mortuum et catuli mordent. Flor. — Jobb az élő kutya a holt oroszlánnál. D. Melior est canis vivus leone mortuo. Bbl. Eccl. 9. 4. — Holtra semmit, vagy igazat. E. De mortuis non, nisi bene. De mortuis nil, nisi vere, nisi juste. Flor. Késő a holtat dicsérni. KV. Verba facit mortuo. Mortuo verba fiunt. Terent. Ad sepulchrum mortuo narrat logos. Plaut. — Késő a holtat orvosolni. KV. Mortuis mederi. Flor. — Holt kéz. (Egyházi vagyon.) Manus mortua. Flor. — Nem kell hinni az asszonynak, a míg meleg. S. Mulieri ne credas ne mortuæ quidem. Flor. — *Homok* szemeket olvas. D. Arenas numerat. Flor. — Homokra épít. E. Supra arenam ædificat. Sz. — *Hordó*. Hangzik az üres hordó. D. Üres hordó jobban kong. E. Dolia vacua acutius resonant. Flor. — *Hosszú*. Az asszonynak hosszú a haja, rövid az elméje. KV. Hosszú haj, rövid ész. D. Longæ crines, curta mens. Flor. — Hosszú a mesterség, rövid az élet. D. Hosszú a tanulás, de rövid az élet. KV. Ars longa, vita brevis est. Hyppocr. — Hosszú ember ritkán böcs, DJ. Homo longus raro sapiens, sed si sapiens valde sapiens. Flor. — Kurta az élet, de a nyomorúság hosszúvá teszi. D. Brevis ipsa vita est, sed malis fit longior. Publ. Syr. — Kurta az idő a szerencsés embernek, de a szerencsétlennek hosszú. D. O vitam, misero longam, felici brevem. Publ. Syr. — Nem hosszú annak a nap, kinek dolga van. KV. Nem hosszú a nap, kinek sok a dolga. E. Nullus agentis dies longus est. Sen. ep. 122. — *Hús*. Csont mellől jó a hús. E. Csonton van a jó hús. E.

Dulcius illa sapit caro quæ magis ossibus hæret. Flor. — Se hús se hal. S. Neque caro, neque piscis. Flor. — Ki paréjjal jól tud lakni, annak húst is lehet adni. S. Carnibus est dignus, qui bene mandit olus Flor.

Idő. Ember barátival könnyen időt veszthet. KV. Legjobb barátod legjobb idődet veszi el. E. Legjobb barátod legjobb idődet vesztegeti. D. Amici sunt fures temporis. Flor. — Az idő mindent kiderít. E. Az idő mindent napfényre hoz. KV. Omnia tempus revelat. Tertul. apol. 7. Tempus omnium explorator. Thales. — Az idő mindent megörvosol. M. Legjobb orvos az idő. S. Tempus medicorum primus et optimus. Flor. — Az idő néha anya, néha mostoha. D. Tempus quandoque mater, quandoque noverca. Flor. — Elmúlt idő soha vissza nem jó. S. Fugit irreparabile tempus. Verg. 3. 284. — Az idő mindent megemészt. S. Tempus edax rerum. OV. met. 15. 234. — Idő próbálja meg a barátot. S. Tempus arguit amicum. Aristot. — Mindennek megvan a maga ideje. KV. Suo quæque tempore facienda sunt. Plin. Hist. nat. 18. 6. 44. — Az idő a legjobb tanácsadó. M. Consultor homini tempus utilissimus. Flor. *Ifjú.* Kit isten szeret ifjanta vesz el. Kit az isten szeret, ifjú korában veszi magához. S. E. Quem dii diligunt adolescens moritur. Plaut. Bacch. 816. Vén ember elméje és az ifjak ereje verik meg a hadakat. Sz. Ifjúságban erőnkkel, vénségünkben eszünkkel. D. Bellum senum consilia, juvenum robor poscit. Senum consilia, juvenum robor. Ifjúság bolondság. E. Iuventus ventus. Flor. — *Igazság.* Ha nincs igazság, vesszen a világ. E. Ha nincs igazság elveszhet a világ. S. Fiat justitia, aut pereat mundus. Flor. — Borban van az igazság. S. In vino veritas. Plutarch. — *Igér.* Arany hegyet ígér. L. arany. — *Igéret* adóssá tesz. KV. Igéret adományt vár. KV. Promissum cadit in debitum. *Ij.* Erősen felvont ij hamar elpattan. D. Arcus nimium intensus frangitur. Plut. Arcum nimia frangit intensio. Sen. mo. no. 138. *Ijeszt.* Árnyékkal ijeszti az oroszánt. KV. Oroszlánt ijesztgetesz árnyékkal. MA. Leonem larva terres. Flor. — *Illik.* Nagyra nagy, kicsire kicsiny illik. D. Magnos magna decent parvos parva. Hor. ep. 1. 7. 44. — *Imád.* Alkonyodó napot kevesen imádják. E. Plus adoratur sol oriens, quam occidens. Plures adorant solem orientem, quam occidentem. Flor. — *Imádkozik.* Jól imádkozott. M. Bene oravit. Flor. — Ki nem tud imádkozni, menjen a tengerre. KP. Qui nescit orare pergat (vel: eat, vadat) ad mare. Flor. — Megtanít a nyomoruság imádkozni. KV. Afflictio facit religiosos. KV. Optimus orandi magister necessitas. Flor. — Imádkozzál és dolgozzál. M. Ora et labora. Flor. — *Ir.* A mit irtam, megirtam. Quod scripti, scripsi. Bbl. — *Írás.* A szó elrepül, az írás megmarad. S. Scripta manent, verba volant. Flor. — *Irigy.* Hitvány szerencse, melynek nincs irigye. E. Nem jó annak dolga, kinek nincs irigye. Sz. Szegény sors az, melynek nincs irigye. M. Veszett szerencse az, melynek nincs irigye. E. Mala est sors, quæ invidis caret. Male cum eo agitur, qui caret invidis. Flor. — Adjon isten sok irigyet, kevés szánakozót. Sz. Jobb egy irigy, száz szánakozónál. D. Præstat invidos habere, quam misericordiam. Flor. — Irigy a szomszéd szeme. KV. Inimicus et invidus vicinorum oculus. Flor. — Nincsen erény irigy nélkül. KV. Nincsen jóság irigy nélkül. KV. Nincsen virtus irigy nélkül. KV. Invidia virtutis comes. Invidia comes gloriæ. Corn. Nep. Chabr. 5. 33. — Inkább irigyeljenek, mint szánjanak. S. Malo invidiam, quam misericordiam. Flor. — Jobb egy irigy, száz szánakozónál.

D. Melior est invidia, quam misericordia. Flor. Miseratione melior invidia. Flor. — Senki sem irigye a szegénynek. E. Sola miseria caret invidia. Flor. — *Iskola.* Nem az iskolának, hanem az életnek tanulunk. S. Non scholæ sed vitæ discimus. Sen. — *Isten* nagyobb dicsőségére. Ad maiorem dei gloriam. Flor. — Kit isten szeret ifjanta veszi el. E. Quem deus diligit adolescens moritur. Plaut. Bacch. 816. — A kit isten meg akar verni, először is esztét veszi el. KV. Quem perdere vult deus, prius dementat. Lactant. — Az isten a munkálkodókat segíti. KV. Az isten a szorgalmasokat segíti. KV. Isten is munkára fizet. MA. Dii facientes adjuvant. Varro. Dii omnia laboribus vendunt. Deus operantem adjuvat. Flor. — Az isten igaz bíró. KV. Deus est justus iudex. Szentir. — Az isten nem siet a büntetéssel. KV. Az isten sem nem siet, sem nem késik, de azért elérkezik. KV. Az isten hosszú tűrő, de végre büntető és fizető. KV. Dii lenti sed certi vindices. Hor. — Az isten sem tehet mindennek eleget. D. Neque deus omnibus. Flor. — Adjón isten minden jót. D. Det deus omnia bona. Dat deus omne bonum, sed non per cornua taurum. Flor. — Dicsőség istennek, békesség embernek. D. Gloria deo, pax hominibus. Flor. — Egyedül csak az isten jó. D. Solus deus bonus. Bbl. — Ember gondol, isten végez. E. Ember tervez, isten végez. B. Homo proponit, deus disponit. Flor. — Ha isten velünk, ki ellenünk. KV. Si deus pro nobis, quis contra nos? Flor. — Hasa az istene. D. Quorum deus venter est, finis interritus. Bbl. — Isten a napot jókra, gonoszokra egyaránt költi. P. Deus solem suum oriri facit super bonos et malos. Bbl. — Isten a szívet tekinti. M. Deus cor respicit. Flor. — Isten is munkára fizet. MA. Dii omnia laboribus vendunt. Flor. — Mit az isten összekapcsolt, ember el ne válassza. S. Quod deus conjunxit, homo non separet. Bbl. — Nem rövidült meg az isten keze. KV. Manus dei non sunt abbreviatæ. Bbl. — Nép szava, isten szava. D. Vox populi, vox dei. Homer. — Ott ád az isten esőt, a hol akarja. E. Deus pluit ubi vult. Bbl. — Isten báránya. Agnus dei. Bbl. — Isten is a bátor katona mellett hadakozik. D. Audentes deus ipse iuvat. Ov. met. 10. 586. Audendum est, fortes adjuvat ipse Deus. Tibull. 1. 2. 16. — Isten uja. Digitus dei. Bbl. — Isten ostora. Flagellum dei. Flor. — A jókedvű adakozót szereti az isten. Hilarem datorem diligit deus. Bbl. — Segíts magadon, az isten is megsegít. B. Ipse tibi fer opem, deus afferet ipse salutem. Flor. — Istenitélet. Judicium dei. Flor. — Sok furcsa (vagy különös) szentje van az uristennek. M. Mirabilis deus in sanctis suis. Flor. — Kit az isten gyűlöl, tanítóvá teszi. S. Quem dii odere pædagogum fecere. Flor. — Téged Isten dicsérünk. Te deum laudamus. Flor. — *Iszik.* Igyál míg élsz, adnak-e a másvilágon. D. Egyél, igyál, úgy is meglep a halál. S. Ede, bibe, lude, post mortem nulla voluptas. Epic. — Nem isszák a mérget fakupából, hanem arany pohárból. D. Venenum in auro bibitur. Flor. — *Ital.* Étel, ital, álom, szükséges e három. KV. Étel, ital, álom nem pusztá szokás. D. Somno, esca, potu nemo carere potest. Flor. — *Itél.* Ne ítélj, hogy meg ne ítéltesse. Nolite judicare ut non judicemini. Flor. — Csupán csak az ítélteletben hasznos a késedelmes-ség. D. Præceptum judicium nunquam bonum. Flor. — *Izrael.* Járatlan Izraelben. E. Peregrinus in Izrael. Bbl. *Izzad* mikor fál, fázik mikor dolgozik. S. Sudat quando vorat, frigescit quando laborat. Flor.

Könyvészet 1898.

Magyar nyelv.

Balassa József. A magyar nyelvjárások keletkezése. Budapest, 1898. (8-r. 32 l.)

Balassa József. A nyelvjárások tanulmánya. Budapest, 1898. (8-r. 15 l.)

Dobos Károly. A magyar diáknyelv és szótára. Budapest, 1898. Franklin-t. (16-r. 80 l.) 1 Kor.

Donáth, Emerico. Grammatica ungherese e libro di lettura. 2. ediz. ampliata. Fiume, 1898. P. Battara. (8-r. 239 l.)

Egyetemes Philologiai Közlöny. Megemlítendők: Bartal A.: A «Pristaldus» szó származása. — Gyomlay Gy.: A magyaroknak Constantinus Porphyrogenitus-féle ősi nevéről. — Pecz V.: A magyarok ősi nevéről Konstantinos Porphyrogenitosnál. — Veress I.: Alanytalan mondataink.

Erdélyi Lajos. Az összevont mondat (az összevont, kihagyásos és a rövidített mondat s közben több nyelvtani kérdés) modern szempontból. Különnyomás a Nyelvtud. Közlem.-ből, gyakorlati alkalmazással is kiegészítve. Budapest, 1898. (8-r. 146 l.)

Hubert Emil. A nyelvméltan alapvonalai. Doktori értekezés. Budapest, 1898. Athenæum. (8-r. 61 l.)

Kalóz J. Endre. Olasz-magyar és magyar-olasz zsebszótár. I. rész. Olasz-magyar szótár. II. rész. Magyar-olasz szótár. Budapest, 1898. Vass J. (16-r. 229 l. és 154 l.)

Könnye Nándor. Betűrendes segédkönyv a magyar helyesíráshoz. Beregszász. (8-r.) 20 kr.

Magyar Nyelvőr. Megemlítendők: Balassa József: A nyelvjárások tanulmánya. — Balogh Péter: Új kísérlet a határozók osztályozására. — Ekker J. Szende: Gyöngyösi István nyelve. — Gombocz Zoltán: A jelenkori nyelvészet alapelvei. — Kalma István: A mohácsi nyelvjárás. — László Géza: A zilahvidéki nyelvjárás.

Melich János. A gyöngyösi latin-magyar szótár-töredék. Veres Ignác másolata felhasználásával közrebocsátotta, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta. — Budapest, 1898. Akadémia. (8-r. XXXVI, 242 l.) 2 frt 50 kr.

Rell Lajos. Latin szók a magyar népnyelvben. Kolozsvár, 1898. (8-r.)

Steiger Frigyes. A magyar igeidők használatáról. Ujvidéki polg. isk. 1897/8. értes.

Szabó Mihály. A Ked és Kend tájszók története. Szeged, 1898. Várnai. (8-r. 31 l.)

Szabó Mihály. A szegedi nyelvjárás története. Szeged, 1898. Várnay L. (8-r. 45 l.)

Szabó Mihály. A szopós kised anyai nevei. Szeged, 1898. Várnay. (8-r. 19 l.)

Szegedy Rezső. Sylvester nyelvtana. Budapest, 1898. (8-r. 28 l.)

Szily Kálmán. Adalékok a magyar nyelv és irodalom történetéhez Budapest, 1898. Hornyánszky V. (8-r. VI, 471 l.) 3 frt. — *Ism. Bud Hirl.* 320. sz.

Szinnyei József dr. Magyar Tájszótár. A M. T. Akadémia megbízásából szerkesztette. II. köt. 3. 4. füz. (Röte-Találkoz-ik). Budapest, 1898. nyánszky V. (4-r. 321—640 hasáb.) à 1 frt.

Finn-ugor és más urál-altáji nyelvek.

Golstunskii, K. F. Mongolsko-ruskij slovar. St. Peterburg, H. Ikonnikov. (4-r.)

Heintze, Wilh. Türkischer Sprachführer. Konversations-Wörterbuch. 2. verb. und verm. Aufl. Leipzig, 1898. Bibliogr. Institut. (32-r. VI, 353 l.) 5 Mk.

Marquart, J. Die Chronologie der alttürkischen Inschriften. Leipzig, 1898. Dieterich.

Pongrácz Sándor. Turáni nyelv- és néptudományok. Budapest, 1898. Pfeifer F. (8-r. 44 l.) 1 frt.

Radloff, Dr. W. Versuch eines Wörterbuches der Türk. Dialecte. 10. Lfr. St. Petersburg. 1898. (Leipzig, Voss.) (Lex. 8-r. II. Bd. 961—1280 hasáb.) 2 Mk 50 pf.

Setälä, E. N. Suomen kieliooppi, äänne-ja sanaoppi. Helsingissä, 1898. (8-r.)

Vitale, Baron et le Comte de Sercey. Grammaire et vocabulaire de la langue mongole (dialecte des Khalkkas). Peking, 1897. (Berlin, S. Calvary.) (8-r. VIII, 68 l.) 3 Mk.

Wahrmund, Adolf. Praktisches Handbuch der osmanisch-türkischen Sprache. 2. Aufl. Mit e. Schlüssel. Giessen, 1898. Ricker. 10 Mk

Szláv nyelvek.

Abicht, Rudolf. Die Hauptschwierigkeiten der russischen Sprache. II. T. Leipzig, 1898. Gerhard. (8-r. 221 l.) 5 Mk 25 pf.

Alexejew, W. Neues Lehrbuch der russischen Sprache mit beigefügten Sprechübungen und Lesestücken. Nach e. prakt. Methode f. den Schul-, Privat- u. Selbst-Unterricht bearbeitet. I. Kursus. 8. verbess. Aufl. Leipzig, 1898. C. F. Amelung. (8-r. VII, 152 l.) 2 Mk 40 pf.

Herdler, Alex. Will. The verbal accent in Russian. Diss. Leipzig, 1898. R. Gerhard. (8-r. 44 l.) 1 Mk 50 pf.

Jagić, V. Evangelium Dobromiri. Ein altmacedon. Denkmal der kirchenslav. Sprache des XII. Jahrh. Grammatisch und kritisch beleuchtet. I. Grammatischer Theil. (Aus «Sitzungsber. der k. Akad. d. Wiss.» Wien, 1898. Gerold. (8-r. 80 l. 3 tábla.)

Jakoblev, V. A. Etymologija russkago literaturnago jazika v svjazi s etimologilju jazika čerkovno-slavjanskago. St. Petersburg, 1898. Akinfiev & Leontjev. (8-r. 144 l.) 60 kop.

Juskevits, A. Litevskij slovar. I. St. Petersburg. Akad. nauk. (8-r. 419 l.)

Karwowski, Casimir. Grammaire polonaise. Principes élémentaires accompagnés d'un texte avec traduction juxtalinéaire, phraséologie et analyse grammaticale. Varsovie, Gebethner. Paris, Le Loudier. 1898. (8-r. 178 l.) 1 rub. 20 kop.

Konarski, Franz u. Inlender, Adolf. Vollständiges Handwörterbuch der deutschen u. polnischen Sprache. Unter Mitwirkung v. Dr. Alb. Zipper. 5—10. Heft. Wien, 1898. M. Perles. (8-r. I. Th. 65—160 l. II. Th. 65—160 l.) à 60 pf.

Kozmin, K. Grammatika cerkovno-slavjanskago jazika novago perioda. Izd. 9-e. Moskva. Tip. Sinodalno. (8-r. 111 l.)

Leskien, A. Handbuch der altpulgarischen (altkirchenslavischen). Sprache. 3. Aufl. Weimar, 1898. Böhlau. (8-r. XIV. 334 l.)

Moszeik, C. Deutsch-litauisches Vokabularium. Tilsit u. Königsberg, 1898. Schubert & Seidel. (8-r. 34 l.) 75 pf.

Murator, N. A. Otcherki grammatiki staroslavianskago jazyka. Moska, V. V. Dussnov. (8-r. 178 l.)

Pavlovskii, I. Ia. Russko-niemetskii slovar. V. Riga, N. Kymmell. (8-r. 769—960 l.)

Polanski, Pet. Die Labialisierung und Palatalisierung im Neuslavischen. Berlin, 1898. S. Calvary. (8-r. VIII, 81 l.) 3 Mk.

Popowicz, Emil. Ruthenisches Sprachbuch. I. Theil. Czernowitz, 1898. H. Pardini. (8-r. IV, 168 l.) 2 Mk.

Sreznjevski, I. I. Materialy dlja slovarja drevne-russkago jazika po pismennim pamjatnikam. Tom. II. Vip. 2. Oba-nak. Izd. otdjelenija russk. jazika i slovesnosti. Imp. Akad. Nauk. St. Ptg, 1898. (4-r. 378 l.)

Sterzinger, J. V. Deutsch-böhmisches Wörterbuch. Unter Mitwirkung zahlreicher Fachmänner zusammengestellt. Rev. von Dr. V. E. Mourek. 67—71. Heft. Prag, 1898. J. Otto. (8-r. II. Th. 1249—1408 l.) à 80 pf.

Szyc, Aniela. Gramatyka języka polskiego dla dzieci zaczynających uczyć się systematycznie, z przykładami, ćwiczeniami i wskazówkami dla nauczycieli. Warszawa, M. Areta. 1898. (8-r. 219, III l.) 60 kop.

Voelkel, Maxim. J. A. Litauisches Elementarbuch. 2. neu bearb. u. verm. Aufl. Heidelberg, 1898. Winter. (8-r. XII, 192 l.) 5 Mk. Ism. Liter. Centr. Bl. 8. sz.

Germán nyelvek.

Ackermann, A. Die Sprache der ältesten schottischen Urkunden. (1385—1440). Göttingen. (8-r. 60 l.) Diss.

Andresen, Karl Gust. Sprachgebrauch und Sprachrichtigkeit im Deutschen. 8. neu durchgeseh. Aufl. Leipzig, 1898. O. R. Reisland. (8-r. VIII, 465 l.) 6 Mk. — Ism. Mensch L. Polybiblion 145 l.

Arndt, B. Der Uebergang vom Mittelhochdeutschen zum Neuhochochdeutschen in der Sprache der Breslauer Kanzlei. (Germanist. Abhand-

lungen. XV. Heft), Breslau 1898. Marcus. (8-r. 118 l.) 5 Mk. — Ism. Liter. Centr. Bl. 29. sz.

Bachmann, Dr. Alb. Mittelhochdeutsches Lesebuch mit Grammatik und Wörterbuch. II. Aufl. Zürich, 1898. Fäsi & Beer. (8-r. XXXII, 276 l.) 4 Mk.

Baly, J. Eur-Aryan roots; with their english derivatives and the corresponding words in the cognate languages compared and systematically arranged. I. New-York, Holt & Co. (8-r. 781 l.)

Behaghel, Dr. Otto. Geschichte der deutschen Sprache. 2. Aufl. (Aus: «Paul's Grundriss d. german. Philologie. 2. Aufl.») Strassburg, 1898. K. J. Trübner. (8-r. III, 649—790 l.) 4 Mk.

Bennewitz, Dr. A. u. Link, L. Die Schwierigkeiten unserer Muttersprache. Uebersichtliche Zusammenstellung der zweifelhaften Fälle im mündl. u. schriftl. Sprachgebrauche, mit besond. Berücksichtigung der kaufmänn. Sprache. Leipzig, 1898. Gloeckner. (8-r. VI, 284 l.) 2 Mk.

Blumschein, Dr. Gust. Streifzüge durch unsere Muttersprache. (Die sprachbild. Kraft der Bedeutungsübertragung. Ueber Wort-Wandlungen und Wort-Wandelungen. Unsere Personennamen im Lichte der Geschichte. Die deutschen Familiennamen. Mundartliches. Kulturgeschichte in unserer Muttersprache.) Köln, 1898. P. Neubner. (8-r. VIII, 238 l.) 2 Mk 40 pf.

Bosworth, Jos. and Toller, T. Northcote. An anglosaxon dictionary. Part IV. sect. 2. swip-snel—ýtmest. Oxford, 1898. Clarendon press. (I—XII, 961—1302 l.) 18 sh. 6 d.

Braun, A. Deutscher Sprachschatz für Lehrer und für Freunde unserer Muttersprache. Leipzig, 1898. F. Brandstetter. (8-r. VI, 212 l.) 2 Mk 50 pf.

Brennert, Hans. Modeworte. Aus dem Mitteleuropäischen. Berlin, 1898. F. Fontane & Co. (8-r. VII, 75 l.) 1 Mk.

Carpenter, G. R. Principles of english Grammar. London and New-York, 1898. Macmillan. (8-r. X, 254 l.) 4 sh. 6 d. — Ism. Literature 32. sz.

Davenport (Herbert Jos.) and Emerson (Anna M.). The principles of grammar; an introduction to the study of the laws of language, by the inductive method. New-York, The Macmillan Co. (8-r. XIV, 268 l.) 3 sh. 6 d.

Dieter, Ferd. Laut- und Formenlehre der altgermanischen Dialekte. I. Halbbd. Lautlehre des Ugermanischen, Gotischen, Altnordischen, Altenglischen, Altsächsischen und Althochdeutschen. Leipzig, 1898. O. R. Reisland. (8-r. XXXIV, 343 l.) 7 Mk.

Erdmann, Oskar. Grundzüge der deutschen Syntax nach ihrer geschichtlichen Entwicklung dargestellt. II. Abth.: Mensing, Otto: Die Formationen des Nomens (Genus, Numerus, Casus). Stuttgart, 1898. Cotta. (8-r. XVI, 276 l.) 6 Mk 50 pf. — Ism. P. H. Liter. Centr. Bl. 25. sz.

Fernald, Ja. C. March and Andrew, Fr. A standard dictionary of the english language designed to give the orthography, pronunciation, meaning, and etymology. New-York, Funk & Wagnalls. (8-r. VII, 915 l.)

Franz, W. Shakespeare-Grammatik. 1. Hälfte. Halle, Niemeyer. (8-r. XII, 272 l.) 5 Mk 40 pf.

Froben, C. Zur Lehre vom Prädikativum. Mit besonderer Berücksichtigung der Kern'schen Satzlehre. Königsberg, 1898. (Progr.) (4-r. 42 l.)

Fuchs, Paul Immanuel. Deutsches Wörterbuch auf etymologischer Grundlage, mit Berücksichtigung wichtiger Mundart- und Fremd-Wörter, sowie vieler Eigennamen. Stuttgart, 1898. Hobbing & Bückle. (4-r. XII, 360 l.) 3 Mk 75 pf.

Gesenius, Dr. F. W. Lehrbuch der englischen Sprache. Halle, 1898. H. Gesenius. (8-r.) 5 Mk 60 pf. — I. Th. Elementarbuch d. engl. Sprache nebst Lese- und Uebungsstücken. 21. Aufl. (VIII, 315 l.) 2 Mk 40 pf. — II. Th. Grammatik d. engl. Sprache nebst Uebungsstücken. 13. Aufl. (XIV, 386 l.) 3 Mk 20 pf.

Glossen, die altdutschen, gesammelt und bearbeitet von Elias Steinmeyer und Ed. Sievers. IV. Bd. Alphabetisch geordnete glossare. Adespota. Nachträge zu Band I—III. Handschriften-Verzeichniss. Berlin, 1898. Weidmann. (8-r. XV, 79 l.)

Grimm, Jacob. Deutsche Grammatik. IV. Th. 2. Hälfte. Besorgt durch Gust. Roethe und Ed. Schroeder. Gütersloh, 1898. Bertelsmann. (8-r.) 12 Mk.

Grimm, J. u. W. Deutsches Wörterbuch. Fortgesetzt von M. Heyne, R. Hildebrand, M. Lexer, K. Weigand, E. Wülcker u. H. Wunderlich. IX. Bd. 12., 13. Lfrg. Bearb. v. Dr. M. Heyne. Leipzig, 1898. S. Hirzel. (4-r.) IV. Bd. I. Abth. 3. Th. 1. Lfrg. à 2 Mk.

Günther, L. Recht und Sprache. Ein Beitrag zum Thema vom Juristendeutsch. Berlin, 1898. C. Heymann. (8-r. XVI, 369 l.) 7 Mk.

Gutzeit, W. v. Wörterbuch der deutschen Sprache Livlands. Riga, 1898. Kymmell. (8-r.) 3 Mk.

Hall, John R. Clark. A concise anglo-saxon dictionary. Cheap ed. London, Sonnenschein. (4-r. 386 l.) 7 sh. 6 d.

Hellwig, Jakob. Die Stellung des attributiven Adjectivs im Deutschen. Ein Beitrag zur historischen Syntax. Inaugural-Dissertation. Halle, 1898. (8-r. 176 l.)

Hirschfeld, H. Ueber die Natur der Vokale. Königsberg, 1898. (8-r. 31 l.) Diss.

Hodermann, Max. Unsere Armeesprache im Dienste der Cæsar-Uebersetzung. Leipzig, 1898. Dürr. (8-r. 44 l.) 75 pf. — Ism. W. C. Lit. Centr. Bl. 47. sz.

Hoogvliet, J. M. Elements of Dutch grammar. 6. edit. With many contributions of Miss Elisab. Hoogvliet. Haag. Nijhoff. (8-r. XI, 205 l.)

Horn, Wilhelm. Beiträge zur deutschen Lautlehre. Leipzig, 1898. Fick. (8-r. 37 l.) 1 Mk.

Janssen, V. Franz. Die Prosa in Shakespeare's Dramen. I. Theil. Strassburg, 1898. Trübner. (8-r.) 2 Mk 50 pf.

Jantzen, Dr. Herm. Gotische Sprachdenkmäler mit Grammatik. Uebersetzung und Erläuterungen. (Sammlung Göschen. 79.) Leipzig, 1898. G. J. Göschen. (12-r. 137 l.) 80 pf.

Kaeding, J. W. Häufigkeitswörterbuch der deutschen Sprache. 1—15. Lfr. Steglitz, 1897. Selbstverlag. (8-r. 671 l.) — Ism. Liter. Centr. Bl. 14. sz. — Bauer A. Rev. crit. 18. sz.

Kaeding, J. W. Die Hilfszeitwörter in ihrem Verhältn. zum deutschen Wortschatz. Steglitz. 1898. (8-r.) 50 pf.

Kalkar, O. Ordbog til det aeldre danske sprog. (1300—1700). XXV. Kjøbenhavn, Klein. (8-r. 64 l.)

Kluge, Friedr. Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. 6. verb. und verm. Aufl. Strassburg, 1898. K. J. Trübner.

Kluge, F. u. Lutz, F. English etymology. A select glossary serving as an introduction to the history of the English language. Strassburg, 1898. Trübner. (8-r. VIII, 234 l.) 4 Mk.

Kock, Axel. Historiska bidrag till svensk formlära. (Nyare Bidrag bill kännedom om svenske Landsmälen XV. 5.) Stockholm, 1898. Samson & Wallin. (8-r. 61 l.)

Krause, Karl. Deutsche Grammatik für Ausländer. 5. verb. Aufl. von K. Nerger. (8-r.)

Krüger, Dr. Gustav. Schwierigkeiten des Englischen. II. Theil. Ergänzungsgrammatik und Stilistisches. Dresden, 1898. Koch. (8-r. VII, 246 l.) 6 Mk. — Ism. Lit. Centr. Bl. 47. sz.

Larson, N. Dano-Norwegian-English dictionary. London, Williams. (8-r. 687 l.)

Legras, C. Dictionnaire de Slang et d'expressions familières anglaises. Paris, Garnier frères.

Liebich, Bruno. Die Wortfamilien der lebenden hochdeutschen Sprache als Grundlage für ein System der Bedeutungslehre. I. Th. 1. Lfrg. Breslau, 1898. Preuss & Jünger. 2 Mk.

Lindner, G. Aus d. Naturgarten d. Kindersprache. Leipzig, 1898. Th. Grieben. (8-r.) 2 Mk.

Luft, Wilhelm. Studien zu den ältesten germanischen Alphabeten. Gütersloh, 1898. Bertelsmann. (8-r. VIII, 115 l.) 2 Mk 40 pf.

Luther, Dr. Joh. Die Reformationsbibliographie und die Geschichte der deutschen Sprache. Vortrag, gehalten auf der 44. Versammlung deutscher Philologen und Schulmänner in Dresden. Berlin, 1898. G. Reimer. (8 r. 32 l.) 60 pf.

Mac Gillicray, H. S. Der Einfluss des Christenthums auf den Wortschatz des Altenglischen. I. Th. 1. Hälfte. Erlangen diss. (8-r. 51 l.)

Martin, E. u. Lienhardt, H. Wörterbuch der elsässischen Mundarten. III., IV. Lfrg. Strassburg, 1898. Trübner. (8-r. 305—624 l.) à 4 Mk. — Ism. Henry N. Rev. crit. 32—33. sz.

Meigen, Wilhelm. Die deutschen Pflanzennamen. Berlin, 1898. Deutsch. Sprachver. (8-r. VIII, 120 l.)

Morris, Edw. E. A dictionary of australian words, phrases, and usages, with those aboriginal-australasian and maori words which have become incorporated in the language, and the commoner scientific words that have had their origin in Australasia. London, 1898. Macmillan. (8-r. XXIV, 525 l.) 16 sh. — Ism. Literature 22. sz.

Murray, Dr. James A. H. A new english dictionary on historical principles; founded mainly on the materials collected by the philological society. Oxford, 1898. Clarendon Press. (4-r.) — Vol. IV. (Franklaw—Fyz. G—Gain-coming.) By H. Bradley. (V, 513—628; 1—12 l.) 5 sh. — Vol. V. (H—Haversian.) (1—128 l.) 5 sh.

Nesfield, J. C. English grammar. Past and present. London and New-York, 1898. Macmillan. (8-r. VIII, 470 l.) 4 sh. 6 d. — Ism. Literature. 32. sz.

Nesfield, J. C. Historical englishhand derivation. London, 1898. Sonnenschein. (8-r. X, 400 l.) 7 sh. 6 d.

Nissen, N. Beiträge zur englischen Synonymik. Heidelberg, 1898. Groos. (8-r. VI, 94 l.) 1 Mk 50 pf.

Olson, Julius E. Norwegian grammar and reader. With notes and vocabulary. Chicago, 1898. Scott, Foresman. (8-r. X, 330 l.)

Penner, Emil. Entwicklung der altenglischen Tonvocale. I. Th. Berlin, realisk. értes. (R. Gaertner). (4-r. 28 l.) 1 Mk.

Rausch, G. Zur Geschichte d. deutsch. Genetivs seit d. mittelhochdeutsch. Zeit. Giessen. (8-r. 103 l.) Diss.

Scheffler, Karl. Das etymologische Bewusstsein mit besonderer Rücksicht auf die neuhochdeutsche Schriftsprache. Braunschweigi gym. ért. (4-r. 27 l.)

Searle, W. G. Onomasticon Anglo-Saxonicum: a list of anglo-saxon proper names from the time of Beda to that of king John. Cambridge, Univ. Press. (8-r.) 20 sh.

Sievers, Ed. Angelsächsische Grammatik. 3 Aufl. (Sammlung kurzer Grammatiken germanischer Dialekte. III.) Halle, 1898. Niemeyer. (8-r. XIII, 318 l.) 6 Mk.

Stamm, Adolf. Graphische Darstellung der deutschen Satzlehre nebst einer Interpunctionslehre. Leipzig, 1898. Baedeker. (8-r.) 1 Mk.

Steinmeyer, Elias u. Sievers, Eduard. Die althochdeutschen Glossen. IV. Bd. Alphabetisch geordnete Glossare. Adespota. Nachträge zu Band I—III. Handschriftenverzeichniss. Berlin, 1898. Weidmann. (8-r. XV, 790 l.) 32 Mk. — Ism. B. W. Liter. Centr. Bl. 35. sz.

Stöcklein, Johann. Bedeutungswandel der Wörter. Seine Entstehung und Entwicklung. Ein Versuch. München, 1898. Lindauer. (8-r. 79 l.) 1 Mk. — Ism. Hey O. Arch. lat. Lex. 137 l.

Sweet, Henry. A new english grammar, logical and historical. Vol. II. Syntax. Oxford, Clarendon press. (8-r.)

Taller, T. Northeote. An Anglo Saxon Dictionary. Based on the manuscript collections of the late Joseph Bosworth. Edit. and enlarged by —. Part IV. Oxford, 1898. Clarendon press. (8-r. 961—1302 l.) 18 sh. 6 d.

Tamson, Dr. Geo. J. Word-Stress in English: A short treatise on the accentuation of words in middle-english as compared with the stress in old and modern English. (Studien zur englischen Philologie. III. Heft.) Halle, 1898. Niemeyer. (8-r. XIII, 164 l.) 4 Mk.

Thudichum, F. Die Rechtssprache in Grimm's Wörterbuch. Stuttgart, 1898. Fromman. (8-r.) 1 Mk 20 pf.

Tümpel, H. Niederdeutsche Studien. Bielefeld, 1898. Velhagen & Klasing. (8-r.) 3 Mk.

Victor, Wilh. Die Aussprache des Schriftdeutschen. Mit dem «Wörterverzeichnis f. die deutsche Rechtschreibung zum Gebrauch in den preuss. Schulen» in phonet. Umschrift, sowie phonet. Texten. IV. Aufl. Leipzig, 1898. O. R. Reisland. (8-r. VIII, 119 l.) 1 Mk 60 pf.

Vilmar, Dr. A. F. C. Deutsches Namenbüchlein. Die Entstehung und Bedeutung der deutschen Familiennamen. 6. Aufl. Marburg, 1898. N. G. Elwert. (8-r. IV, 118 l.) 1 Mk 20 pf.

Winkel, Jan te. Geschichte der niederländischen Sprache. 2. Aufl. (Aus: Paul's Grundr. d. germ. Philologie. 2. Aufl.) Strassburg, 1898. Trübner. (8-r. III, 781—932 l.) 5 Mk.

Wright, Joseph. The english dialect-dictionary. Part. V. Chuck—Cyt. London, 1898. Frowde. (8-r. 601—864 l.) 15 sh. and 30 sh. n.

Román nyelvek.

Albino Salvatore. Origine de la langue française et son développement historique. Napoli, 1898. Casa edit. Poliglotta. (16-r. 46 l.)

Anglade, J. Contribution à l'étude du languedocien moderne. Le patois de Lésignan (Aude) (dialecte narbonnais), Phonétique. Montpellier. Coulet. (8-r. 101 l.) 3 fr. 50 c.

Annalas della societad rhaeto-romanscha. Annada XII. Chur. J. Rich. (8-r. III, 381 l.) 7 Mk.

Araujo Gómez, F. Gramática del poema del Cid. Madrid, G. Hernández. (4-r. 426 l.) 10 fr.

Berger, Heinr. Beiträge zur Untersuchung der in der französischen Sprache ältester Zeit nachweisbaren Lehnwörter. Breslau. (Schletter.) (8-r. 47 l.) 1 Mk. Diss.

Blondel, J. E. Phonologie esthétique de la langue française. Paris, Guillaumin. (8-r. 296 l.) 4 fr.

Caruselli, Giov. Sulle origini dei popoli italici I. (Italianismi della lingua greca). Palermo, A. Reber. (48 l.)

Christo (de), Dom. Vocabolario calabro-italiano. Napoli, 1898. Mich. d'Auria. (8-r. 194 l.) 2 lira.

Deschanel, E. Les déformations de la langue française. Paris, C. Lévy. (8-r. 299 l.) 3 fr. 50 c. — *Ism. P. de Th. Polybiblion.* 241. l. — *Tobler A. Arch. f. Stud. neu. Sprach.* 222—224. l. — *Balassa József. Nyelvt. Közlem.* 352—357. l.

Duvau, Louis. Remarques sur la conjugaison française. Paris, 1898. Impr. nation. (8-r. 60 l.)

Frisoni, Gaet. Grammatica ed esercizi pratici della lingua portoghese-brasiliana. II. ediz. rifatta. Milano. Hoepli. (16-r. XI, 276 l.)

Geheeb, R. Prosthetisch. a und s im Rumänischen. Leipzig, 1898. (8-r. 50 l.) Diss.

Genzardi's, N. E. Deutsch und Italienisch. Eine leichte Sprachlehre, um italienisch lesen, schreiben und sprechen zu lernen. Turin. Leipzig, 1898. G. Hedeler. (8-r. XXII, 210 l.) 3 Mk.

Gorra, Egidio. Lingua e letteratura spagnuola delle origini. Milano, 1898. Hoepli. (8-r. XVII, 430 l.) 6 lira. — *Ism. Liter. Centr. Bl.* 10. sz. — *Literature* 19. sz.

Granger, A. Répertoire étymologique des noms français et des dénominations vulgaires des oiseaux. Paris. (16-r. 80 l.)

Hanssen, Frederico. Sobre los pronombres posesivos de los antiguos dialectos castellanos. Santiago de Chile, 1898. (8-r. 14 l.)

Harseim, Fr. Beiträge zum Vocalismus, mit besonderer Berücksichtigung der nebeton. und unbetonten Vorsilben im Französischen (vom XVI. Jahrh. an). Hamburgi polg. isk. ért. (4-r. 28 l.)

Hatzfeld (A.), Darmesteter (Ars.) et Thomas (Ant.). Dictionnaire général de la langue française du commencement du XVIIe siècle à nos jours. Fasc. XXIII. XXIV. Paris, Delegrave. (8-r.) à 1 fr.

Isaza, E. Dictionario de la conjugación castellana. Paris, imp. sud-amer. (8-r. XVIII, 348 l.) 5 fr.

Jungbluth, R. Sprachliche Untersuchungen der von Guignard Dijon 1878 herausgegebenen altfranz. Cistercienserinn-Regel. Bonn, 1898. (8-r. 23 l.)

Körting, G. Formenlehre der französischen Sprache. II. Bd.: Der Formenbau des französischen Nomens in seiner geschichtlichen Entwicklung. Paderborn, 1898. Schöningh. (8-r. XII, 337 l.) 8 Mk.

Koschwitz, Ed. Les parlars parisiens d'après les témoignages de MM. de Bornier, Coppée, A. Daudet et autres. Anthologie phonétique. 3. mille. Marburg, 1898. Elwert. (8-r. VI, XXXI, 153 l.) 3 Mk 60 pf.

Kron, R. Le petit Parisien. Pariser Französisch. Ein Fortbildungsmittel für diejenigen, welche die lebend. Umgangssprache auf allen Gebieten des tägl. Verkehrs erlernen wollen. Nebst einer systemat. Frage-schule als Anweisung zum Studium. 4. Aufl. Karlsruhe, 1898. Bielefeld. (8-r. VIII, 184 l.) 2 Mk 40 pf.

La Barra, E. de. Ortografía fonetica. Santiago de Chile. (8-r. 82 l.)

La Barra, E. de. Tratado de ortografía reformada. Santiago de Chile. (8-r. 146 l.)

La Barra, E. de. Crítica filológica. Examen i refutación de algunas teorías i opiniones del profesor D. Federico Hanssen. Santiago de Chile. (8-r. 176 l.)

Le Harivel, Charles S. The principles of french grammar. With numerous exercises. Edinburgh, 1898. Oliver & Bayd. (8-r. VIII, 368 l.) 2 sh. 6 d.

Lindberg, Lars. Les locutions verbales figées dans la langue française. (Thèse.) Upsala. (8-r. 118 l.)

Membreno, A. Hondureñismos. Vocabulario de los provincialismos de Honduras. II. edición corregida. Honduras, tip. Nacional. (4-r. XVI, 271 l.)

Minckwitz, M. J. Beitr. zur Geschichte d. franz. Grammatik im 17. Jahrh. Zürich. (113 l.) Diss.

Mussafia, Adolf. Zur Kritik und Interpretation romanischer Texte. IV. Beitrag. (Aus «Sitzungsber. d. k. Akad. d. Wiss.»). Wien, 1898. C. Gerold. (8-r. 84 l.)

Oddo, Henri. De l'utilité des idiomes du Midi pour l'enseignement de la langue française, étude présentée au Félibrige de Paris. Paris, 1898. Le Soudier. (8-r. 16 l.)

Paris (Gaston) et Langlois (Ern.). Chrestomathie du moyen âge. Extraits publiés avec des traductions, des notes, une introduction grammaticale et des notices littéraires. Paris, Hachette. (16-r. XCIII, 354 l.) 3 fr.

Perrault-Dabot, A. Le patois bourguignon. Dijon, Lamarche. (16-r. 146 l.)

Piquet, F. De vocabulis quæ in duodecimo sæculo et in tertii decimi principio a Gallis Germani assumpserunt. (Thèse.) Paris, 1898. Leroux. (8-r. 103 l.)

Raab, Dr. Ernst. Sachliche, grammatische und metrische Erläuterungen zu den Canzonon Petrarca's. Leipzig, Dürr. (4-r. 40 l.) Progr. 1 Mk 50 pf.

Rheden, P. Etymologische Beiträge zum italienischen Wörterbuch. Brixen. (8-r. 39 l.) 75 pf.

Rydbekg, G. Zur Geschichte des französischen *e*. I. Die Entstehung des *e*-Lautes. Upsala, Lundequist. (8-r. 67 l.)

Schuchardt, Hugo. Romanische Etymologien. I. (Aus «Sitzungsber. d. k. Akad. d. Wiss. Wien.» Wien, C. Gerold. (8-r. 82 l.) 1 Mk. 80 pf.

Seydlitz-Kurzbach, Hans. Die Sprache der altfranzösischen Liederhandschrift Nr. 389. der Stadtbibliothek zu Bern. Halle, 1898. (8-r. 88 l.) Diss.

Scedelius, C. L'analyse du langage appliquée à la langue française. Upsala. Almqvist & Wiksell. (8 r. 178 l.)

Thimm, C. A. French Self-taught. With phonetic pronunciation. London, 1898. Marlborough. (8-r. 93 l.) 1 sh.

Thomas, Antoine. Essais de philologie française. Paris, 1898. Bouillon. (8-r. VIII, 441 l.) 7 fr. Ism. Liter. Centr. Bl. 33. sz. — Bourciez E. Rev. crit. 26. sz.

Tiktin, H. Rumänisch-deutsches Wörterbuch. IV. Lfrg. Bukarest. 1898. (8-r. 193—256 l.) 1 Mk 60 pf.

Toynbee, Paget. A dictionary of proper names and notable matters in the works of Dante. Oxford, 1898. Clarendon Press. (8-r. X, 616 l.) 25 sh. — Ism. Literature 53. sz.

Vocabolario trentino-italiano compilato da alcune signorine di Trento, col consiglio e con la revisione del prof. Vittore Ricci. Fasc. I. Trentino, col consiglio e con la revisione del prof. Vittore Ricci. Fasc. I. Trentino, 1898. Zippel. (8-r. 1—64 l.)

Weigand, Gustav. 5. Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache. Leipzig. (IX, 370 l.) 6 Mk.

Weigand, G. Linguistischer Atlas des dacorumänischen Sprachgebietes. 1. Lfrg. Leipzig, 1898. Barth. 4 Mk.

Weigand, G. Samosch- und Theiss-Dialekte. Leipzig, 1898. Barth. (8-r.) 2 Mk.

Zwicky, J. W. Ueber den Einfluss von Reim und Metrum a. d. Sprache in Ariostos Orlando Furioso. Bern. (8-r. 49 l.) Diss.

Latin és görög nyelvv.

Baljon, J. M. S. Grieksch-theologisch Woordenboek hoofd. Zakelijk van de ouchristelijke Letterkunde. 5e stuk. Utrecht, Kemink & Zoon.

Barth, Hans. De Coorum titulorum dialecto. Inauguraldiss. Basel. 1898. (8-r. 125 l.)

Bartunek, Joh. De adjectivorum et participiorum apud Lucretium, Catullum, Vergilium, Horatium, Ovidium usu promiscuo. Rzeszowia, 1898. J. A. Pelari. (8-r. 44 l.)

Bechtel, Dr. Fritz. Die einstämmigen männlichen Personennamen des Griechischen, die aus Spitznamen hervorgegangen sind. (Abhandl. d. kön. Gerellsch. d. Wiss. II. 5.) Göttingen, 1898. (4-r. 86 l.) 5 Mk 50 pf. Ism. Kretschmer P. D. Lit. Ztg. 42. sz.

Belli, M. Dell' accento greco. Livorno, 1898. (16-r.) 50 cent.

Birke, D. De particularum μή et οὐ usu Polybiano, Dionysiaco, Diodoreo, Straboniano. Leipzig. (8-r. 83 l.) — Ism. Hultsch Fr. Berl. Philol. Wochenschr. 50. sz.

Caccialanza, P. Quænam verborum παρ οὐδετέρω ἢ μυθοποιῶν sententia sit. Romæ, 1898. (24 l.)

Cartault, A. La flexion dans Lucrèce. Paris, Alcan. (8-r. 122 l.) — Ism. Brieger Adf. Berl. Phil. Wochenschr. 43. sz.

Cascio (Lo) Santi. Nozioni sullo spirito aspro nella lingua græca. Caltanissetta, 1898. (26 l.)

Cauer, Paul. Grammatica militans. Erfahrungen und Wünsche im Gebiete des latein. u. griech. Unterrichts. Berlin, 1898. Weidmann. (8-r. VI, 168 l.) 5 Mk 60 pf.

Ceppi, M. Syntaxis Terentiana. Pars I. (De casuum usu.) Labrone, Meucci (8-r. 97 l.)

Christensen, H. Die Sprache des byzantinischen Alexander-gedichtes. (8-r.)

Cleef, Frank Lovis van. Index Antiphonteus. New-York, The Macmillan Co. (8-r. VI, 173 l.)

Dawes, Elizabeth. Περὶ τῆς προφορᾶς τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης μετὰ ὁδηγῶν πρὸς μεταρρυθμίσιν τῆς διδασκαλίας αὐτῆς. Μεταφράσις ἐκ τοῦ ἀγγλικοῦ ὑπὸ Mary C. Dawes. Ἀθῆναι 1898. (8-r. 78 l.)

Deissmann, G. A. Die sprachliche Erforschung der griechischen Bibel, ihr gegenwärt. Stand und ihre Aufgaben. (Vortr. d. theol. Konferenz. z. Giessen. 12. F.) Giessen, 1898. J. Ricker. (8-r.) 80 pf.

De la Chaux, Gustav. Der Gebrauch der Verba und ihrer Ableitungen bei Nepos. (Folyt.) Gumbinnen-i realgymn. értes. (4-r. 12 l.)

Devantier. Spuren des anlautenden Digamma bei Hesiod. III. Th. Eutin. Progr.

Dittel, Dr. Cajetan. Sprachlaute u. Lautschrift. Reine u. dialekt. Aussprache. Lateinisches Reformalphabet. Physiologische Lautschrift. Naturschrift, Volks-Phonopsychologie. Mit 1 Uebersichtstafel. Berlin, 1898. G. Reimer. (8-r. 20 l.) 1 Mk.

Elmer, H. Charles. Studies in latin moods and tenses. Ithaca N. Y. 1898. Macmillan-Co. (8 r. IX, 231 l.) — Ism. W. Liter. Centr. Bl. 23. sz.

Emery, Annie Crosby. The historical present in early Latin. Boston. (8-r. 122 l.) — Ism. Weise, O. Berl. Phil. Wochenschr. 22. sz.

Esch, J. De Plauti correptione secundæ syllabæ vocabulorum polysyllaborum, quæ mensura iambica incipiunt. Münster, 1898. (8-r. 116 l.) Diss.

Fritzsche, F. De particula οὐδὲ usu Sophoclea. Berlin. (8-r. 44 l.) Diss.

Froelich, G. Quatenus in nominibus homin. Doricor. propriis historici Graeci formis dialecticis usi vel Atticam dialectum secuti sint. III. Insterburgi gymn. progr. (17 l.)

Fügner, F. Lexicon Livianum. Bd. I. (fasc. 1—8). A. B. Lipsiæ, 1898. Teubner. (8-r. VI, 1572 hasáb.) 19 Mk 60 pf. — Ism. W. C. Liter. Centr. Bl. 10. sz. — Heraeus, W. Wochenschr. f. kl. Philol. 9. sz. — N. Berl. Philol. Wochenschr. 14. sz.

Fuochi, Mario. Le etimologie dei nomi propri nei tragici. Firenze-Roma, 1898. Bencini. (8-r. 45 l.)

Fuochi, Marius. De vocalium in dialecto ionica concursu observationum. Firenze-Roma, 1898. Bencini. (8-r. 28 l.)

Green, G. B. Notes on greek and latin syntax. London, Methuen. (8-r. 212 l.)

Hartmann, J. J. De emblematis in Platonis usu obviis. Lugd. Bat., 1898. A. W. Sijthoff. (8-r. VIII, 144 l.)

Helbing, R. Ueber den Gebrauch des echten und sociativen Dativs bei Herodot. Karlsruhe.

Hirschberg, Dr. J. Hilfsörterbuch zum Aristophanes. I. Theil. Leipzig, 1898. Veit & Co. (8-r. IV, 104 l.) 3 Mk.

Hoffmann, O. Die griechischen Dialekte, in ihrem historischen Zusammenhange mit den wichtigsten ihrer Quellen. III. Bd. Der ion. Dialekt. Quellen und Lautlehre. Als Anhang e. Wort der Entgegnung. Göttingen, 1898. Vandenhoeck & Ruprecht. (8-r. X, 626. 20 l.) 16 Mk. — *Ism.* Henry V. Rev. crit. 11. sz. — *Fritsch, Adf.* Berl. Philol. Wochenschrift 40. sz.

Kohlmann, W. De vel imperativo quatenus ab aut particula differat. Marburg. (8-r. 98 l.) Diss.

Kondratiew, Sergius. Index ad oratorem Lyeurgum. Mosquæ, 1897. (Leipzig, Fock). (8-r. V, 29 l.) 3 Mk 50 pf.

Krauss, Samuel. Griechische und lateinische Lehnwörter im Talmud, Midrasch und Targum. Mit Bemerkungen von J. Löw. I. Theil. Berlin, 1898. Calvary. (8-r. XLI. 349 l.) 12 Mk. — *Ism.* Str. H. Liter. Centr. Bl. 23. sz. — *Bacher W. D.* Lit. Ztg. 22. sz. — *Keller.* Berl. Phil. Wochenschr. 29. sz.

Kühner, R. Ausführliche Grammatik der griechischen Sprache. II. Theil. Satzlehre. 3. Aufl. in neuer Bearbeitung von B. Gerth. I. Bd. Hannover, 1898. Hahn. (8-r. IX, 666 l.) 12 Mk.

Levi, A. Dei suffissi uscenti in sigma. Torino, 1898. Loescher. (8-r. 56 l.) 2 lira.

Lindsay, W. M. Handbook of latin inscriptions, illustrating the history of the language. London, Putnam. (8-r.) 5 sh.

Lindsay, W. M. Introduction à la critique des textes latins basée sur le texte de Plaute. Traduit par J. P. Waltzing. Paris, 1898. Klincksieck. (12-r. VIII, 175 l.) 2 fr. 50 c.

Litzica, Const. Das Meyer'sche Satzschlussgesetz in der byzantinischen Prosa, m. e. Anhang über Prokop v. Käsarea. München, 1898. A. Buchholz. (8-r. 51 l.) 1 Mk. (Diss.)

Meister, Rich. Die Inschriften von Lakonien, Tarent, Herakleia (am Siris) und Messenien. (Sammlung der griechischen Dialekt-Inschriften. II. 1.) Göttingen, 1898. Vandenhoeck & Ruprecht. (8-r. 146 l.) 4 Mk 40 pf.

Oertel, Hans. Ueber den Sprachgebrauch des Pomponius Mela. Inaugur. Dissertation. Erlangen, 1898. (8-r. 67 l.)

Olschewsky, S. La langue et la métrique d'Hérodas. Bruxelles, Kiessling. (8-r. 84 l.) 2 fr. 50 c. — *Ism.* Herzog R. Berl. Philol. Wochenschrift 41. sz.

Perron, Heinrich. Textkritische Bemerkungen zu Philodem's Oeconomicus. Inauguraldiss. Zürich, 1898. (8-r. 87 l.)

Petraris, K. Handbuch der neugriechischen und deutschen Umgangssprache. Leipzig, 1898. O. Holtze. (12-r. VIII, 425 l.) 4 Mk.

— *A manuel of modern Greek and English conversation.* Leipzig, 1898. O. Holtze. (12-r. VIII, 425 l.) 4 Mk.

— *Manuel de la conversation grecque moderne et française.* U. o. (12-r. VIII, 425 l.) 4 Mk.

Pirson, Jul. Le style des inscriptions latines de la Gaule. Louvain, 1898. (8-r. 31 l.) — *Ism. Arch. lat. Lex.* 137 l.

Reinhold, Henr. De græcitate patrum apostolicorum librorumque apocryphorum novi testamenti quæstiones grammaticæ. Halle, 1898. Niemeyer. (8 r. 35 l.) 2 Mk 80 pf.

Rosengren, Erik. Språkliga undertökningar. II. Spelar accenten någon roll i den latinska versbyggnaden? Östersund, 1898. Wisén. (4-r. 45 l.) 1 Krone.

Schmitt, John dr. Ueber phonetische und graphische Erscheinungen im Vulgärgriechischen. Leipzig (8-r. 36 l.) 1 Mk. — *Ism. H. N. G. Lit. Centr. Bl.* 20 sz.

Schweizer, E. Grammatik der pergamenischen Inschriften. Beiträge zur Laut- und Flexionslehre der gemeingriech. Sprache. Berlin, 1898. Weidmann. (8-r. VIII, 212 l.) 6 Mk.

Searles, H. M. A lexicographical study of the greek inscriptions. Chicago. (8-r.)

Segebede, J. u. Lommatzsch, E. Lexicon Petronianum. Leipzig, 1898. Teubner. (8-r.) 14 Mk. — *Ism. W. C. Liter. Centr. Bl.* 33. sz. — *Thomas E. Rev. crit.* 21. sz. — *Heræus W. Arch. lat. Lex.* 135 l.

Warren, W. A Study of conjunctival temporal clauses in Thukydides. Boston. (8-r. 79 l.)

Willers, Henr. De Verrio Flacco glossarum interprete. Halis Sax. 1898. (8-r. 46 l.) — *Ism. Arch. lat. Lex.* 141. l.

Winer's G. B. Grammatik des neutestamentlichen Sprachidioms. 8. Aufl. Neu bearbeitet von Dr. Paul Wilhelm Schmiedel. II. Theil. Syntax. 2. Heft. Göttingen, 1898. Vandenhoeck & Ruprecht. (8-r. 209—272 l.) 1 Mk.

Wunderer, Carl. Polybios-Forschungen. Beiträge zur Sprach- u. Kulturgeschichte. I. Th.: Sprichwörter u. sprichwörtliche Redensarten bei Polybios auf Herkunft und Bedeutung hin untersucht. Leipzig, 1898. Dieterich. (8-r. VII, 123 l.) 2 Mk 80 pf.

Más indogermán nyelvek. Indogermán nyelvhasonlítás.

Bühler, Georg. On the origin of the Indian Brahma alphabet. II. revised edition of Indian studies Nr. III. Strassburg, 1898. Trübner. (8-r. XIII. 124 l.) 5 Mk.

Geiger, Wilh. u. Kuhn, Ernst. Grundriss der iranischen Philologie. I. Bd. 2. Abth. 1. Lfr. Strassburg, 1898. Trübner. (8-r.) 3 Mk 60 pf.

Harlez, C. de. Vocabulaire bouddhique sanscrit-chinois. Han-Fan Tsih-yao. Leiden, Brill. (8-r. 66 l.) 3 fr. 75 c.

Holder, Alfr. Altceltischer Sprachschatz. 10. Lfrg. Leipzig. Teubner. (8-r. II. Bd. 257—512 Spalten.) 8 Mk.

Horn, P. Neupersische Schriftsprache. (Grundr. d. iran. Philol. I, 2, 1.) Strassburg, K. J. Trübner. (8-r.) 8 Mk.

Negelin, J. v. Zur Sprachgeschichte des Veda. Das Verbalsystem des Atharva-Veda, sprachwissenschaftlich geordnet und dargestellt. Berlin, 1898. Mayer & Müller. (8-r. VII, 104 l.) 3 Mk. — *Ism. Henry V. Rev. crit.* 17. sz.

Pullé, Fr. L. Studi italiani di filologia indo-iranica. Firenze, G. Carnesecchi. (8-r. VIII, 72, 199 l.)

Richter, O. Die unechten Nominalkomposita des Altindisch und Altiran. Leipzig. (8-r. 62 l.) Diss.

Rosen, Dr. Fritz. Modern Persian Colloquial grammar. London, 1898. Luzac & Co. (8-r. XIV, 400 l.) — *Ism. H—n P. Liter. Centr. Bl.* 17. sz. — *Mann O. D. Lit. Ztg.* 36. sz.

Sowa, Rud. Wörterbuch des Dialekts der deutschen Zigeuner. (Abhandlg. f. d. Kunde d. Morgenlandes. XI. Bd. Nr. 1.) Leipzig, 1898. F. A. Brockhaus. (8-r. XIV, 128 l.) 4 Mk 50 pf.

Temple, G. Glossary of Indian terms, relating to religion, customs, government, land, etc. London, Luzac. (8-r. 332 l.)

Uhlenbeck, C. C. A manuel of sanskrit phonetics in comparison with the indogermanic motherlanguage. London, 1898. Luzac & Co. (8-r. XII, 115 l.) — *Ism. Henry V. Revue crit.* 17. sz. — *Wackernagel J. D. Lit. Ztg.* 43. sz.

Uhlenbeck, C. C. Kurzgefasstes etymologisches Wörterbuch der altindischen Sprache. I. Bd. Amsterdam, 1898. Joh. Müller. (8-r. XII, 160 l.) — *Ism. Vendryés, J. Rev. crit.* 43. sz.

Vogel, J. Ph. Het leemen Wagentje indisch tooneelspel uit sanskrit en präkt in het nederlandsch vertaald. Amsterdam. (4-r. XV, 216 l.)

Vasconcellos-Abreu (G. de). Curso de literatura e lingua sanscritica classica e vedica. II. (Vocabulario e notas.) Lisboa, Imprensa nacional. (4-r. XXIV, 298 l.)

Wahrmund, Adf. Praktisches Handbuch d. neu-persischen Sprache. 2. Aufl. Mit e. Schlüssel. Giessen, 1898. Ricker. 10 Mk.

Sémi nyelvek.

Alvarez de Peralta, J. A. Estudios de Orientalismo. I. Iconografia simbólica de los alfabetos fenicio y hebraico. Ensayo hermenéutico acerca de los enseñanzas esotéricas cifradas en los respectivos nombres, figuras y vocablos del valor numeral de las XXII letras de ambos alfabetos. Madrid, Rivadeneyra. (4-r. XLVII, 215 l.)

Böhmer, Jul. Das biblische «Im Namen». Eine sprachwissenschaftliche Untersuchung über das hebr. יְהוָה und seine griech. Aequivalente (im besond. Hinblick auf den Taufbefehl Matth. 28, 19.) Giessen, 1898. J. Ricker. (8-r. III, 88 l.) 2 Mk 60 pf.

Cassel, David. Hebräisch-deutsches Wörterbuch, nebst kurzer hebr. Grammatik mit Paradigmen der Substantiva und Verba. 6. Aufl. Breslau, 1898. Handel. (8-r. IV, 360, 47 l.) 4 Mk.

Conder, C. R. The Hittites and their language. Edinburgh and London, 1898. Blackwood. (8-r. X, 312 l.) 7 sh. 6 d.

Cook, Stanley, A. A glossary of the Aramaic inscriptions. Cambridge, Univers. Press. (8-r.) 7 sh. 6 d.

Dalman, Dr. Gust. H. Aramäisch-neuhebräisches Wörterbuch zu Targum, Talmud und Midrasch, mit Vokalisation der targum. Wörter nach südarab. Handschriften u. besond. Bezeichnung des Wortschatzes des Onkelostargum, unter Mitwirkung v. P. Thdr. Schärf bearb. I. Th. Mit Lexikon der Abbreviaturen von G. H. Händler. Frankfurt a. M. J. Kauffmann. (8-r. XII, 181 és 129 l.) A két rész 12 Mk.

Gray, G. B. Studies in hebrew proper names. London, Black. (8-r. 354 l.)

Harder, Ernst. Arabische Conversations-Grammatik mit besonderer Berücksichtigung der Schriftsprache. Heidelberg, 1898. Groos. (8-r. XI, 475 l.) 10 Mk.

Harder, Ernst. Schlüssel zur arabischen Konversations-Grammatik mit besond. Berücksichtigung der Schriftsprache. Heidelberg, 1898. Groos. (8-r. 103 l.) 2 Mk 80 pf.

Hilprecht, H. V. The Babylonian expedition of the university of Pennsylvania. Series A.: Cuneiform texts. Philadelphia, 1898. (Erlangen, R. Merkel.) Vol. IX. Business documents of Murashú sons of Nippur, dated in the reign of Artaxerxes I. (464—424. b. C.) Instruct. by A. T. Clay. (4-r. 90 l. és 92 tábla.) 25 Mk.

— Proper names of the time of Artaxerxes I. from cuneiform tablets found in Nippur. (Aus: H., the babylonian expedition.) (4-r. 43 l.) 4 Mk.

Jensen, P. Hittiter und Armenier. Mit 10 lith. Schrifttaf. u. e. Uebersichtskarte. Strassburg, 1898. Trübner. (8-r. XXVI, 255 l.) 25 Mk.

Kahle, Paul. Textkritische und lexikalische Bemerkungen zum samaritanischen Pentateuch-targum. Leipzig, 1898. Harrasowitz. (8-r.) 2 Mk 40 pf.

Künstlinger, D. Zur Theorie der Zahlwörter in d. semit. Sprachen. Bern. (8-r. 32 l.) Diss.

Meissner, Bruno. Supplement zu den assyrischen Wörterbüchern. Leiden, 1898. Brill. (4-r. III, 106 és 32 autogr. l.) 20 Mk. — Ism. Zimmern H. Götting. Gel. Anz. 809—827. l.

Messerschmidt, Leop. Bemerkungen zu den hethitischen Inschriften. (Mittheilg. d. vorderasiat. Gesellsch. III. Jahrg. 5. Heft.) Berlin, 1898. W. Peiser. (8-r. 48 l.) 3 Mk.

Muss-Arnolt, W. A concise dictionary of Assyrian language. (Assyrian-English-German.) Part VII. Berlin, 1898. Reuther & Reichard. (8-r. 385—448 l.) 5 Mk.

Nathan, Joel. Vocabularium zum Pentateuch, nebst Biegungstabellen der hebräischen Substantiva und Verba. Durchgesehen v. Dr. Meisel. 12. Aufl. Frankfurt a. M., 1898. J. Kauffmann. (8-r. IV, 174 l.) 1 Mk 50 pf.

Nöldeke, Thd. Kurzgefasste syrische Grammatik. 2. Aufl. Mit e. Schrifttafel v. Jul. Euting. Leipzig, 1898. Ch. H. Tauchnitz. (8-r. XXXIV, 305 l.) 12 Mk.

Pages y Belloc, F. Los tiempos del verbo árabe. Madrid, Rivadeneyra. (4-r. 77 l.) 2 fr. 25 c.

Probst, Friedr. Arabischer Sprachführer in ägyptischem Dialect.

Ein Leitfaden der arab. Conversation für Reisende, Kaufleute, u. s. w. in Afrika (enthalt. Grammatik, deutsch-arab. und arab-deutsches Wörterbuch, Gespräche). Neue Ausgabe. Giessen, 1898. Ricker. (VIII, 2801.) 3 Mk.

Robertson, F. E. An arabic vocabulary for Egypt. London, 1898. Sampson Low. (8-r. 112 l.) 3 sh.

Rosenberg, J. Hebräische Conversations-Grammatik. Wien, 1898. Hartleben. (8-r.) 1 frt.

Sachs, H. Die Partikeln d. Mischna. Giessen. (8-r. 51 l.) Diss.

Sibawaihi's Buch über die Grammatik nach der Ausgabe von H. Derenbourg und dem Commentar des Sirâsi. Uebersetzt von G. Jahn. Lfg. 18—23. Berlin, 1898. Reuther & Reichard. (8-r. 209—320, 417—576 l.) à 4 Mk.

Smith, A. P. Thesaurus Syriacus. Fasc. X. part. 1. (2-r.) 43 Mk.

Strack, H. L., Buhl, F. Hebraisk Grammatik. I. Hebraisk formlaere. II. Hebraisk Syntax. Kjøbenhavn. Gyldendal. (8-r. 248 l.) 6 fr. 25c.

Thimm, C. A. Egyptian self-taught. (arabic): with english phonetic pronunciation. London, E. Marlborough. (8-r.) 2 sh.

Wahrmond, Adolf. Praktisches Handbuch der neu-arabischen Sprache. 3. Aufl. Mit e. Schlüssel. Giessen, 1898. Ricker. 12 Mk.

Weinel, Heinrich. מִשְׁנָה und seine Derivate. Linguistisch-archäologische Studie. Inaugural-Dissertation. Leipzig, 1898. (8-r. 82 l.)

Weissbach, F. H. Die sumerische Frage. Leipzig, 1898. Hinrichs. (8-r. IV, 184 l.) 10 Mk. — Ism. B. C. Liter. Centr. Bl. 17. sz.

Wright, W. A grammar of Arabic. 3. edit. Vol. II. Cambridge, Univers. Press. (8-r.)

Zimmern, Dr. Heinr. Vergleichende Grammatik der semitischen Sprachen. Elemente der Laut- u. Formenlehre. Mit 1 Schrifttafel von Jul. Euting. Berlin, 1898. Reuther & Reichard. (8-r. XI, 194 l.) 5 Mk 50 pf. — Ism. B. J. Liter. Centr. Bl. 8. sz. — Finot L. Rev. crit. 41. sz.

Általános nyelvészet. — Különfélék.

Arnim, Wilh. v. Lehrbuch einer internationalen Verkehrs-Sprache, genannt «Veltparl», enthält: I. Die Grammatik mit Lectionen. II. Ein abgekürztes Wörterbuch. 2. Ausg. Erfurt, 1898. Moos. (8-r. IV, 116 l.) 2 Mk.

Barabás, Ábel. Esperanto világnyelv. Gyakorlati és elméleti módszer a Zamenhof-féle világnyelv néhány nap alatt való megtanulására. Nyelvtannal, gyakorlatokkal és szótárral. Előszóval ellátta dr. Bálint Gábor. Kolozsvár. 1898. (8-r. 206 l.)

Cust, Rob. Needham. Linguistic and oriental essays, written from the year 1840 to 1897. V. Series. 2 vols. London, 1898. Luzac. (8-r.) 30 sh. — Ism. Literature 39. sz.

Delitzsch, Friedrich. Die Entstehung des ältesten Schriftsystems oder der Ursprung der Keilschriftzeichen. Leipzig, 1898. Hinrichs. (8-r.) 1 Mk.

Ehmann, P. Die Sprichwörter und bildliche Ausdrücke der japan. Sprache. III. (Suppl. d. Mitthlg. d. deutsch. Ges. f. Natur- u. Völkerkd. Ostasiens). Tokyo, 1898.

Hutson, C. Woodward. The story of language. Chicago, C. Mc Clury & Co. (8-r. II, 392 l.)

Jaschke, H. A. Tibetan-english dictionary. London, Luzac. (8-r. 694 l.)

Jespersen, Otto. Fonetik. Kopenhagen. Schuboteske, 1898. Forlag. (171—238 l.)

Krause, Anton. Entstehung der Declination in den flectierenden Sprachen. II. Theil: Genitiv, Dativ, Ablativ. Gleiwitz gym. progr. (4-r. 22 l.)

Paul, Hermann. Principien der Sprachgeschichte. 3. Aufl. Halle, 1898. Niemeyer. (8-r. XI, 396 l.)

Polle. Wie denkt das Volk über die Sprache? Leipzig, 1898. Teubner. (8-r. V, 188 l.)

Schleyer, Joh. Mart. Kleines Polyglotten-Wörterbuch in den fünf Hauptsprachen der Erde: Deutsch, Englisch, Französisch, Chinesisch und Volapük. Konstanz, 1898. Schleyer. (16-r. IV, 23 l.) 40 pf.

—. Sämmtliche Volapük-Hauptregeln in interlinearer Uebersetzung von 33 einfachen Sätzen. Mit Erklärung. Konstanz, 1898. Schleyer. (8-r. 7 l.) 10 pf.

—. Mittleres Wörterbuch der Universalsprache Volapük. 11., sehr verm. Aufl. I. Bdchn. Konstanz, 1898. Schleyer. (16-r. XVI, 192 l.) 1 Mk 50 pf.

Stöhr, A. Algebra der Grammatik. Wien, 1898. F. Deuticke. (8-r.) 2 Mk 50 pf.

Survey, linguistic, of India. (First, rough, list of languages). 4 voll. Calcutta, 1898. (8-r.)

Tagliabue, Cam. Manuale e glossario della lingua indostana o Urdú. Roma, 1898. (8-r. 290 l.)

Veyssier, E. De la méthode pour l'enseignement scolaire des langues vivantes. Paris, 1898. Berlin. (8-r. 204 l.) 3 fr. — Ism. Konstan L. Rev. crit. 29. sz.

Összeállította: HELLEBRANT ÁRPÁD.

Nyelvészeti tanulmányút. PÁPAY JÓZSEF, ZICHY JENŐ gr. expediciójának fiatal tagja a múlt őszi óta az osztjások között tartózkodik, s mint Obdorszkban m. é. decz. 5. kelt levelében írja, már meg lehetős sok szöveget gyűjtött. Rajta kívül egy fiatal finn nyelvész (mag. KARJALAINEN) is gyűjt az osztjások között, s így remélhetjük, hogy ezzel a leghiányosabb ismert finn-ugor nyelvvel nemsokára jobban megismerkedhetünk.

Sz J.

Ismertetések és bírálatok.

A nyelvtörténet elvei.

Prinzipien der Sprachgeschichte von Hermann Paul, Prof. der deutschen Philologie an der Universität München. Dritte Auflage. Halle a. S., M. Niemeyer 1898. 396 lap. Ára 9 mk.

Nem ismeretlen munkát akarok ezuttal e folyóirat olvasóinak bemutatni: közel husz éve, hogy PAUL czíműl írt könyvének első kiadása megjelent (1880-ban). A mű akkor mindenfelé föltűnést keltett, itt-ott ellentmondást ébresztett, idővel azonban mind nagyobb, mind őszintébb elismerést vívott ki magának s ma már a modern nyelvészeti kutatásnak igazi vezérkönyvévé lett. Mi nálunk is ismertették s nyelvészeti irodalmunkban gyakran hivatkoztak reá. Ép azért, minthogy ily becses, valóban classikus munkáról van szó, egy-egy új kiadása nagyon is megérdemli, hogy tudomást vegyünk megjelenéséről s hogy az előző kiadásoktól való eltéréseit, a melyekben ép az újabb vizsgálódások eredményei juthatnak kifejezésre, kiemeljük s fontolóra vegyük.

PAUL munkája terjedelem dolgában folyton bővült ugyan (az első kiadás 288, a második 368, a harmadik 396 lapra terjed), *alapfelfogása* azonban nem módosult a lefolyt két évtized alatt. Ezt szinte természetesen találjuk: a nyelvi anyagból, melyre okoskodásai épültek, a nagy-tudományú szerző kezdettől fogva csak a teljesen megbízhatót válogatta ki, s ez anyagot kezdettől fogva oly bámulatos elmeéllel bonczolgatta, a nyelv életének nyilvánulásait oly éleslátással s egyúttal oly szerető gondnal figyelte meg, hogy kutatásának főeredményei eddig is a legbiztosabb alapon nyugodtak s kétségkívül ezentúl is még sokáig érvényben fognak maradni. PAUL most is a nyelv fejlődése általános föltételeinek kifejtését tartja munkája főczéljának; most is kiemeli, hogy a nyelvbeli folyamatok öntudatlan, nem szándékos volta teszi lehetségessé exakt tudományos megismerésöket; most is hangsúlyozza, hogy minden nyelvi működésnek alapja a képzetcsoportokból alakuló lelki organizmusokban keresendő: ezek fejlődnek, változnak, nem a szavak, a melyek,

mihelyt kiejtettük őket, el is hangzottak már. Ez organizmusok alkotó elemeinek földérfítése, erejöknek, egymáshoz való viszonyuknak, kapcsolataiknak leírása az igazi feladat. Egy szóval: tudományosan le kell írni, meg kell határozni, ki kell méríteni azt, a mit *nyelvérték*nek szokás nevezni. A nyelvtörténet emez elvi tudományának főkérdése szerinte most is az: hogyan viszonylik a nyelv szokás az egyéni nyelvműködéshez? miképen határozza meg amaz ez utóbbit s miképen hat ez vissza amarra? A nyelvműködés megfigyelésénél ezenkívül még egy pontot kell szemmel tartanunk: a grammatikai kategóriától meg kell különböztetnünk egyrészt a logikai, másrészt a pszichológiai kategóriát és mindig szorgosan ügyelnünk kell egymáshoz való viszonyukra.

Az alapfelfogást illetőleg PAUL műve tehát nem változott meg az új kiadásban. Nem változott a fejezetek száma, címe és sorrendje sem: a nyelv megoszlása, a hang és a jelentés változása, az analógia, a mondat-tani alapviszonyok, a nyelv eredete, a szóképzés és ragozás alakulása, a nyelv és írás viszonya, a nyelvkeveredés és a köznyelv teszi most is a főbb fejezetek tárgyát. A részletekben azonban, mint a terjedelem bővüléséből is látszik, több a változás. Külső változás, a mely az átnézetesség javára szolgál, az, hogy a nagyobb fejezetek most kisebb szakaszokra tagolódtak. Az egyes fejezetekhez az illető kérdésekre vonatkozó irodalom repertóriumajárult, az itt felsorolt dolgozatok nagy része ugyan-csak PAUL könyvének hatása alatt készült.

A mi az egyes fejezeteket illeti, mindenekelőtt figyelemreméltó, hogy a hangváltozásról szóló fejezet (a III-ik) lényegére nézve nem módosult. PAUL fentartja azt a nézetét, hogy itt két tényező működik közre: az egyik a hangváltozásra irányuló spontán hajlam, a másik a szomszéd nyelvjárásokkal való érintkezésnek kívülről eredő hatása. Egyes hangváltozások áramlatokként terjedhetnek, de mindig föl kell tennünk, hogy befogadásukra elő volt készítve a talaj. PAUL nem látta szükségét annak, hogy e felfogását módosítsa, bár újabban azt vitatták, hogy a második tényezőnek az elsőt jóval fölülmuló hatása van (l. BREMER *Deutsche Phonetik* cz. munkájának előszavát és *Beiträge zur Geographie der deutschen Mundarten* cz. munkáját). PAUL nem módosította a hangtörvények következettségére vonatkozó fejtegetéseit sem, bár tudvalevőleg ezeket is erősen megtámadták; most is úgy formulázza tételét: «dass bei dem Lautwandel innerhalb des selben Dialektes alle einzelnen Fälle, in denen die gleichen lautlichen Bedingungen vorliegen, gleichmässig behandelt werden» (62. l.). A hangváltozások fejezetében szembe-tűnőbb változás csak az, hogy a metathesis, assimilatio és dissimilatio példái megsza-porodtak (60. l.), az esetek magyarázatára nézve azonban nincsen lényegesebb eltérés.

Nagyobb mértékben módosult a jelentésváltozásokról szóló fontos fejezet (IV.); PAUL nagyobb teljességre és rendszerességre törekedett benne. Mindjárt a fejezet első mondataiban jobban kiemeli a hangváltó-
zás és a jelentésváltozás beálltában mutatkozó különbséget; az utóbbi-
nak terén rendesen az az eset forog fenn, hogy az új jelentés a régi
mellett (nem helyette) keletkezik, egy második folyamat azután az, ha
a régít ki is szorítja. A 'szokásos' és 'alkalmi' jelentés (*usuelle und occa-
sionelle Bedeutung*) különbségét már az előző kiadásban is hangsú-
lyozta, most egy külön szakaszban szól arról, hogy e különbség főleg for-
dítás közben érezhető (lat. *altus, hospes* stb.).

Bővebben tárgyalja a jelentésváltozásoknak a tartalom és terje-
delem más-más viszonya szerinti neveit. Az első eset a tartalom bővü-
lése, a terjedelem szűkülése. Itt a régi általánosabb jelentésnek az új
specialis jelentés mellől való kiszorulását több példával mutatja be
(*Hochzeit* 'ünnepség', most 'menyegző', *Brunnen* 'forrás', most 'kút') s
utal arra, hogy ez a folyamat a műszók történetében gyakori (*Druck*,
Stich, gerben). A jelentésbeli specializálódás esete voltakép az is, midőn
a szónak jelentéséhez bizonyos érzésszerű mozzanat fűződik, a melynél
fogva a szók használata a stilusnak csak bizonyos neveire szorítkozik,
pl. *Weib, Pfaffe*, — *Lenz, Maid*. Még gyökeresebb átdolgozásban része-
sült a jelentésbeli változás második nemét tárgyaló szakasz: a tartalom
szűkülése — a terjedelem bővülése (83. l.). Az ily eseteknek (pl. *fertig*
eredetileg 'útra kész', ma már csak 'kész') beható lélektani magyarázatát
adja; utal arra, hogy a tartalom egyes elemei gyakran azért mennek
veszendőbe, mivel valamely kapcsolatos szóban már amúgy is kifejezésre
jutnak; ily módon keletkeznek egyes nyomatékosító kifejezések (pl. *ein
arger Sünder* — *es hat mich arg gefreut*, v. ö. NyK. 28 : 210). A jelentés-
váltózásnak I. és II. módja egyesülhet is; a tartalom egy része elvész s
új momentum lép helyébe. Ide tartoznak a metaphora amaz esetei, me-
lyek a közbeszédben is meghonosultak. PAUL részletesen megbeszéli
e metaphora fajait: alapjául szolgálhat az alak hasonlósága (ha pl. a
kőzet *ereiről* beszélünk), a helyzet hasonlósága (*hidjő*), a functio
hasonlósága (*toll*), térbeli viszonyok átvitele időbeliekre (*rövid idő*)
vagy az intensitas jelölésére (*nagy* fokú), lelki képzetekre (*eszembe jut*),
egy érzék benyomásainak másra való átvitele (*lággy, eles*), élő lények
működésére vonatkozó igéknek élettelenekre alkalmazása (a föld *beiszsa*
a vizet) stb. A jelentésváltozásnak harmadik főneve a térbeli, időbeli
vagy oksági kapcsolatban levőre való átvitel eseteire vonatkozik; ide
tartozik a *pars pro toto* esete, a melyről már az előző kiadás is szólt.
A többi lehetőséget most részletezve felsorolja: a kedélymozgalmakat
az őket kísérő mozgás neve fejezheti ki (ném. *erschrecken* tulajdonkép

fölugorni⁴); a létrehozó a létrehozottat jelenti (*nyelv, lingua*) stb. A kifejezés egyéb alakjai, a melyeket a retorika külön műszóval nevez meg, a mindennapi beszédben is használatosak, pl. a túlzás (*ezerszer, egy pár ember*), a litotes (*nem rossz*), euphemismus (lat. *coitus*), az ironia (*jó madár*) stb. Az egyes címek és megszólítások történetében folytonos értéktelenebbé válásuk tükröződik (ném. *Herr, Frau; Ihr, Sie.*).

Míg az analógiáról szóló (V.) fejezet régi alakjában maradt meg, a következő VI. fejezet, mely a mondattani alapviszonyokról szól, figyelemre méltó eltérést tüntet fel a bővített mondat keletkezésének magyarázatában. A mondat „bővítőményei” közül t. i. az adverbialis meghatározásoknak és a tárgynak keletkezését PAUL most úgy magyarázza (98. §.), hogy az alany és állítmányból álló egyszerű mondat *állítmányához* egy új állítmány járul, úgy hogy az eredeti mondat állítmánya ezzel szemben (psychologiailag véve a dolgot) az alany szerepét ölti magára (az előző kiadásban az adnominalis meghatározásoknak ily állítmányi eredetét vitatta). Kár, hogy PAUL ez új magyarázatát nem világosítja meg egyetlen példával sem; felfogásának módosulását csak egy későbbi (a XVI.) fejezetnek ugyancsak megváltozott passzusa világosítja meg jobban. Míg t. i. régebben ezt a mondatot: *Karl fährt morgen nach Berlin* ekkép magyarázta: «zum Subj. *Karl* tritt das Präd. *fährt*, zu dem Subj. *Karl* fährt das Präd. *morgen*, zu dem Subj. *Karl* fährt morgen das Präd. *nach Berlin*» (² 236. l.), addig most e mondatnak ezt a magyarázatát olvassuk: «zum Subj. *Karl* tritt das Präd. *fährt*, zu diesem als Subj. tritt als erstes Präd. *morgen*, als zweites *nach Berlin*» (³ 260. l.). Megvallom, ez esetben PAUL régi magyarázatát természetesebbnek és helyesebbnek tartom az újnál: a *Károly holnap utazik* mondatban pl. a *holnap* (*lesz*) nem lehet egy tettség szerinti *utazás*-féle psychologiai alannak állítmánya, hanem csak a *Károly utazása*-é, ez itt egy egységes képzet, melyről kimondjuk, hogy *holnap* valósul meg. PAUL új magyarázata legfeljebb annyiban tetszetősebb, hogy ekkép mind az adnominalis, mind az adverbialis meghatározásoknak egyféle, t. i. állítmányi eredetét teszi föl.

PAUL az új kiadásban részletesebben tárgyalja a contaminatio jelenségét is; főleg a régi németsegből vett példák száma gyarapodott. Egészen új a 113. és a 114. §., az első arról szól, hogy egyazon paradigmának különböző gyökerekből származó alakjai contaminált alakokat eredményezhetnek (pl. a gör. *ἔμω* *ε*-je az *ἐγώ* hatása alatt), a másik a jelentés dolgában rokon vagy ellentétes szónak illetén hatását fejtegeti (pl. *voster* a *vester* és *noster* contaminatiója; *noctu* a *diu* hatása alatt; *gravis*-ből *levis* hatása alatt *grevis*, olasz *greve* stb.). Képzőelemek is contaminálódnak (képzőbokrok⁴); pl. ném. *-lich* + *-icht* (*rundlicht*), *-haft* + *-ig* (*wahrhaftig*); mondattani szerkezetek vegyülhetnek, pl. *erin-*

nern auf (HEINE-nél is!) az *erinnern an* és *besinnen auf* contaminációja. Az ily szerkezetekben föltűnő praepositio változásokról PAUL könyvének egy más helyén (217. l.) is szó van: *vergnügt über etwas* egy régibb *vergnügt mit etwas* szerkezet helyett a *froh über etwas* hatása alatt. Lehetőnek tartom, hogy a *vergessen auf etwas* sokat hibáztatott szerkezete, mely főleg az osztrák nyelvterületen divatos, nem idegen hatás alatt, hanem ugyancsak a fönt említett *erinnern auf* módjára keletkezett.

A nyelv eredetéről szóló fejtegetéseit (IX. fej.) a gyermeknyelv köréből vett analógiákkal bővítette a szerző; utal arra, hogy az ily kezdetleges alakok egy mássalhangzó s egy magánhangzó kapcsolatából szoktak állani; rámutat a reduplicatio nagy szerepére is (168. l.). A népetymológiáról szólva (XI. fej.) külön szakaszt szentel ama jelenség tárgyalásának, hogy idegenszerű szokat egy általánosabb nemi fogalommal való összetétel segítségével mintegy megtámasztják, az egyszerű alak azután el is veszhet, pl. ném. *Maul-tier* (lat. *mulus*); v. ö. magy. *áspiskigyó, édenkert*, TMNy. 362. l.

A XII. fejezet, melyben arról van szó, hogy a functió változása arra ad okot, hogy egyes szavak más csoportba kerülnek s azután más irányban fejlődnek, mint a minőt az illető szó vagy szerkezet eredete alapján várnánk, nagyobb számú felvilágosító példával bővült. Ilyen eset pl. az, hogy a lat. *decemviri* testületének egyes tagjait a *decemvir* néven nevezték, a mi szó szerint véve tulajdonkép értelmetlenség. Főnévvé vált melléknév úgy fejlődhetik tovább, mint az eredeti főnevek, pl. a ném. *Greis*-ből egy *Greisin* nőnemű alak képződött.

Az egy-egy szó alapjelentése és főjelentése között levő viszony megváltozásáról — PAULnak egy másik munkája alkalmából — már szoltunk e folyóiratban (28, 212). PAUL az e tárgyról szóló fejtegetést most szóban levő könyvébe is fölvette (227. l.).

A pszichológiai és grammatikai kategóriáról szóló (XV.) fejezetben most bővebben tárgyalja a neutrumról szóló szakaszt (246. l.), az igeidőkről szólva egy kis betoldást találunk az iteratív viszony kifejezése módjáról (252. l.) s a fejezet végén újabb megjegyzéseket — a melyek azonban nem különböznek lényegesen az előző kiadás megfelelő passzusától — a medium és passivum viszonyáról.

A XVI. fejezetben, a melyben a mondatrészek viszonyának megváltozásáról van szó, némileg bővült az a rész, a hol valamely meghatározó mondatrésznek a meghatározottal való szerepcseréjét fejtegeti a szerző. Bizonyos, hogy az effélékben: *Karl Müller* eredetileg *Müller* volt a meghatározó, *Karl* a meghatározott, most azonban megfordítottnak látszik a viszony (a magy. *Molnár Károly* szórend tekintetében is az eredeti fölfogást tünteti föl). A szerepeknek ép ilyen fölcserélése állott

be az ilyen kifejezésben : *ein Pfund Fleisch* ; eredetileg : *ein Pfund Fleisches*, a hol a gen. partit. volt a meghatározó, míg ma a *Pfund* lett azzá (266. l.). Efféle szerepváltozás a praepositiók használata körében is mutatkozik : eredetileg igazi „adverbium”-ok voltak, a melyek az igei cselekvést határozták meg, a névszó tőlük egészen függetlenül valamely casus alakját öltötte magára, idővel azonban közelebb viszony fejlődött ki vagy a névszó és a határozószó között s az utóbbi praepositióvá lett, vagy az ige és a határozószó között s ekkor emeből igeikötő vált (269. l.).

A könyv utolsó fejezetei nem tüntetnek föl nevezetesebb változást.

Kétségtelen, hogy PAUL könyvét ez új kiadás tartalmi gyarapodása még becsesebbé, régi híréhez még méltóbbá tette. A nyelv életének ama mély és éles elmére valló fölfogása, a mely e nevezetes műben kifejezésre jutott, eddig is mind nagyobb tért hódított s bizonyára még terjedni fog a jövőben. Csak egy körülményre utalok még, a mely arról tanuskodik, hogy mennyire megbecsülik a német író könyvét hazájának határain túl is : könyvét lefordították angolra s már ez a fordítás is két kiadást ért, azonkívül ugyane nyelven még egy inkább népszerűsítő átdolgozása is jelent meg STRONG, LOGEMAN és WHEELER tollából (*Introduction to the study of the history of language* cz. a., 1891.) A mi nyelvtudományi irodalmunknak is csak javára szolgálhat, ha művelői minél többet forgatják s minél behatóbban tanulmányozzák PAUL művét, melyről ama tudós angol átdolgozók joggal mondhatták, hogy az „one of the most important philological works which have been published during the last ten or twenty years.”

PETZ GEDEON.

Szily Kálmán : Adalékok a magyar nyelv és irodalom történetéhez. Budapest, 1898. (Hornýánszky Viktor).

Ez az ötödfélszáz-lapos kötet tartalmazza SZILY KÁLMÁNNak, az akadémia főtítkárának harminczéves irodalmi munkásságát, 1869-től fogva máig. Nem sok, ha az évek számát a lapok számával összevetjük, de elég, ha a lapokat beszéltetjük és mindeniket a maga helyére illesztjük : nemzeti életünk megfelelő fejezeteibe. SZILY KÁLMÁN az élet embere. E kötetnek majd minden egyes lapja egy-egy tett : eszme, mely valósult vagy legalább egész erejével valósúlni törekedett. E czikkek nem a tudószoba négy fala közt fogantak, szerzőjük az élet sürgő piaczaról vonult csak közéjük, hogy megfogalmazott elméletét ismét visszavigye küzdeni, hatni, alkotni.

Ez az alapfelfogás adja meg a kulcsot SZILY egész pályájához. Mint az elméleti fizika tanára kezdi meg működését a hatvanas években. De

nem marad kathedráján és könyvei között. Mit érnek a természettudományi ismeretek, mint néhány száz ember birtoka! A modern tudomány nem egy kiváltságos kaszt foglalkozása, haszna, gyönyöre; kivágyik az életbe, hogy milliókra éreztesse jótékony, nemesítő hatását. Az akkori Természettudományi Társulat éppen nem felel meg a lelkes fiatal tudós kívánalmainak. A forradalom vihara földülta a gondosan elhintett vetést, s az abszolutizmus zord levegőjében nem bírt új életre kapni. 1856-ban a társulat az enyészet szélén állott, csekély alaptőkéje tisztára el volt költve, gyűjteményeit átadta a Nemzeti Múzeumnak, bútorait elárvereztette, s úgy látszott, e szomorú aktussal be is végezte egész életét. De egy hú kis csapat mégis fentartotta a történelmi folytonosságot. Havonként kétszer összegyülekeztek, s kis körben előadta mindenikök a maga szerény bűvárkodása eredményeit. Szakemberek értekeztek szakembereknek, s egyéb céljuk nem is volt, mint egy tudományos központ fentartása, a hol koronként kicserélhették eszméiket. Már 1860-ban, alig hogy az abszolutizmus nyomása kissé meggyengül, felmerül az az eszme, hogy a társulat munkásságát szélesebb körökre kellene kiterjeszteni, de ez valóban csak 1867 után, a nagy nemzeti alkotások korában jut el a tettéválás útjára. 1868 február havában mondja ki a társulat akkori alelnöke, hogy a meddő iránynyal föl kell hagyni és teljes elhatározottsággal a tudományterjesztés, megkedveltetés, egyszóval a népszerűsítés pályájára kell lépni. Ekkor indítja meg a társulat a *Természettudományi Közlönyt* s választja meg szerkesztőjévé SZILY KÁLMÁNT, a társulat titkárát. A folyóirat első füzeté 1869 január 11-én jelenik meg.

Ez a szerkesztői foglalatosság SZILY nyelvész és irodalomtörténet-író pályájának melegágya. SZILY — mint a gyakorlati élet emberei mindig — mielőtt valamibe kezdene, okosan körütekint, puhatolja a tényezőket, latolja az eshetőségeket s miután helyes megállapodásra jutott, azonnal elindul a cselekvésnek — most már biztos — útjára. Ha a társulatot fel akarjuk virágoztatni, közlőnyt kell alapítani, de a közlőny csak akkor fog elterjedni, ha a közönség kívánságát kielégíti; kielégíteni pedig akkor fogja, ha a közönség benne alapos, de érthető, hasznos, de könnyed, értékes, de kíváncsatos olvasni valót talál. De lehetséges-e ez? A társulat tudós anyaga teljesen megfelelő, azonban a nyelv, a melyen szólnak, a nagy közönség előtt teljesen érthetetlen. Egészen külön nyelv, melyet csak a természettudósok beszélnek.

És itt jó SZILY segítségére egyéniségének egy másik vonása: kifejlett történelmi érzéke. Ama tényezők közt, melyeket tekintetbe vesz, elsőrangú fontosságot játszik a mult intézmények története, a hagyományok értéke. A Természettudományi Társulat történetét kétszer is megírja, a negyvenedik és ötvenedik év után, s érdekes megfigyelni, hogy

a történeti elmélkedésbe miként játszik bele viszont a gyakorlati ember cselekvésvágya. A multat is úgy vizsgálja, mint jelent, s valósággal lázba jő, ha a körülmények kedvezése ellenére az alapítók, alkotók valamit elmulasztottak. Rendszeresen belemerül a magyar természettudomány történetébe, tudósai működésének vizsgálatába, könyveik olvasásába. Ebbeli tanulmányai rendkívül értékes darabjai kötetének. BOLYAI FARKASNAK, ennek a matematikus, költő, kemenczeépítő és kocsigyártó lángésznek megható pályája igen szépen van rajzolva s messze túlmegy az «Adatok» határain. APÁCZAI *Encyclopaediáját* viszont leszállítja ama magas polcra, a melyre ERDÉLYI és újabban BEÖTHY emelte, mikor matematikai és fizikai elmélkedésének külföldi forrásait kutatva egész dolgozómódját megvilágítja. A *Magyar természettudósok száz évvel ezelőtt* a magyar irodalomtörténet egy nevezetes hézagát pótolja BORN IGNÁCZTÓL VARGA MÁRTON fizikájáig. A régi arithmetikák s az első magyar geographia története egészíti ki e fejezeteket.

Ugyanez a történeti módszer vezethet csak eredményre a természettudományi műnyelv újraalkotásában is! E nyelv fejlődését kell ismerni, hogy alkalmas módon avatkozassunk irányításába! A régi művek tanulmányozása arról győzte meg SZILYt, hogy azokban rendkívül sok becses anyag van fölhalmozva. RÉVAI, KIS, TELEKI JÓZSEF és VERSEGHY is nagyon mérsékeltlen nyilatkoztak az új szavak gyártásáról. «A mikor valamely tudományos tárgyra helyesen alkotott, határozott értelmű és világos magyar nevet nem találunk, tartsuk meg annak nevét az idegen nyelvekből és nemzetiesítsük meg, ha szükséges úgy, hogy a magyar szóképzőknek és ragasztékoknak elfogadására alkalmasabb legyen, a nélkül mindazáltal, hogy azt nevetségesen megkorcsosítsuk.» De jött a nemzeti lelkesedés ideje. SZILY — bár teljes történeti tudattal — mégis a reactionárius szenvedélyes gúnyával támad a jó öreg SCHUSTER JÁNOSRA, a budapesti egyetem khémia tanárára és BUGÁT PÁLRA, kinek roppant agitatori buzgalma a természettudományi műnyelv megmagyarítását dűlőre vitte. Igaz, a *szeredany* irtózatosszó kénesőnek, s csak azért, mert Mercurius = dies Mercurii = szerda. De nem megható-e, hogy egy öreg khemikus, a ki nem is magyar származású, nem is tud magyarul, a tudományától is rég lemaradt: egyszerre a nemzeti föllendülés varázsütésére kilép magános laboratóriumából a honfitettek mezejére? Mert SCHUSTERnek az volt a fizikai műnyelv megmagyarosítása! BUGÁT elhanyagolja szaktudományát, hogy egy óriási munkába fogjon: megírni a magyar természettudomány szótárát, kiirtva műnyelvünkéből minden idegen származású vagy kissé hosszabb, nehezebb kiejtésű szót. Rettenetes egy gondolat: mondja ki az utókor véleményét SZILY. «Megtaláltam életem célját», mondta a tettvágytól duzzadó, hazafias lelkesedésben égő fiatal BUGÁT. Nehány év

mulva 8000, 1843-ban 40,000, azaz negyvenezer szó volt együtt! És Toldy irodalomtörténete ezt tanítja: Helyesen szólania RÉVAI, szépen KAZINCZY, műszabatosan BUGÁT PÁL tanították a nemzetet.

Mi több, nem e lelkes férfiak utódja-e maga a természettudományok teréről a nyelvészetre tért SZILY KÁLMÁN is? Csak a kor változott, a nyelvészet módszere más; a romantikát fölváltotta a pozitivizmus. De a nemzeti lelkesedés erejére ép oly szükség van, és csupán más eszközökkel kell legyőzni ugyanazt a feladatot: magyar nevet adni amaz új fogalmaknak, melyeket a külföld teremtet, míg mi nemzetiségünkért küzdöttünk. SZILY kivette részét e munkából. Ha ma beszélhetünk magyar természettudományi műnyelvről, ha természettudományi irodalmunk nyelvhelyességi szempontból alig ad kifogásra okot, ha mérnökeink, fizikusaink, vegyészeink át vannak hatva a nyelvtisztaság feladataitól, ha iskoláinkból, tankönyveinkből tanáraink kiküszöbölték az *iblangy*, *éleg*, *ferdény*, *moztan*-féle szavakat, a melyektől a tudományos munkák és az iskolai könyvek húsz harmincz éve még hemzsegek: e roppant eredmény oroszlánrésze SZILY KÁLMÁNÉ. Mily haladás, ha összehasonlítjuk orvosi műnyelvünkkel — a hol pedig szintén vannak buzgó férfiak — vagy épenséggel jogi stilusunkkal, a hol ép a napokban jelentette ki elvként egy fiatal szótáríró, hogy «a nyelvtisztítás gyakorlati eredmény nélkül járó nehéz feladatára nem vállalkozhatunk» (Magy. Krit. II. 9.).

Igy merült bele SZILY mind jobban-jobban a magyar nyelvészet problémáiba; kötetének második fele már mint magyar nyelvtudóst mutatja. Ez apró, szellemes pointekben bővelkedő cikkek és cikkekcskék többnyire NAGYSZIGETHI KÁLMÁN, LUKÁCS LÖRINCZ, KIRÁLY KÁROLY álnév alatt láttak napvilágot jobbára a «Magyar Nyelvőr»-ben, a «Budapesti Szemlé»-ben, az «Irodalomtörténeti Közlemények»-ben. Nagy részük aktuális kérdésekbe szólt bele, vagy szolgált vita tárgyául. Ámbár megjelenésük időrendje szerint vannak összegyűjtve, mégis egység kerekedik ki belőlük, az a terület, a melynek SZILY természettudományi működését is szentelte: a magyar nyelvújítás.

A szavak, képzők, szólások története, a korcsalkotások keletkezésének vizsgálata, régi szavak felkutatása — és már nemcsak természettudományiaké — czélja és feladata első sorban. Csak egy-kettőt emelünk itt ki a javából: *aggastyán* — *Ágoston*, *fogház* — *fokház*, *hézag* — *hészak*, *törlejt* — *tesz*, mint *vellejt* — *vesz*, a miből *törlejtő* = *tevő* = *költő* (mint a görögben *ποιητής* és *ποιεῖν*), *ürmag*, *pöre*, a *felület* és társai, az *-s képző* megkettőzése, továbbá a *dal*, *tény*, *kegyed* és *ön*, *szivar*, *nyugta*, *század*, *erjed*, a *-da*, *-de képző* története. Szólások: *Magyarnak Pécs*, *németnek Bécs*, *Szallok az Úrnak*, *Eb ura fakó* és mások. SZILY az előszóban

azzal biztat, hogy — ha ideje és ereje engedi — a nyelvújítás szótárát szándékozik megírni. Előmunkálatai bizvást feljogosítanak bennünket arra, hogy e munkát tőle várjuk. Nemcsak az anyag jórésze van együtt nála, hanem magában a régi szótárirodalomban is alapos tanulmányokat tett. E szótártanulmányok teszik kötete második részének mintegy felét. A *Nyelvtörténeti Szótárról* mindjárt megjelenése után írt kritikája most, mikor a szótárt oly kíméletlen támadások érik, éppen aktuális értékű, és minden elfogulatlan bírálónak meg kell vallania, hogy az egyedül helyes álláspont e kérdésben éppen a SZILYÉ. Ő e tanulmányában biztos kézzel meg is jelöli a jövő teendőit. Ez értekezések közt legmaradandóbb becsű kétségen felül a *Ki volt Calepinus magyar olmcsa?* — a SZÁNTÓ (ARATOR) ISTVÁN személyére vonatkozó kutatások. A *schlāgli latin-magyar nyelvemlékek*, A *gyöngyösi magyar szótártöredék*, A *königsbergi töredék szalagjai*, a *Lázár Zelma codex-ről* írt tanulmányai bemutatók voltak az akadémiában. Itt már ismét a tevékeny SZILYt látjuk; e becses műveket nemcsak kommentálta, de kiadásuk érdeme is nagyrészt az övé. A nyelvújítás szótára mellett a régi magyar szótárirodalom történetét megírnia vagy megírtnia lenne az a másik feladat, melyet a nyelvészvilág tőle remél.

Azonban eltekintve mindattól, a mit SZILY a jövőben még tesz v. tehet, eddigi munkássága is oly férfiúnak mutatja, a ki elvégezte korának egy feladatát, melyet helyette talán senki, jobban bizonyára senki el nem végezett volna.

ZILINSZKY ALADÁR.

Indogermán nyelvészeti folyóirat.

Indogermanische Forschungen. Zeitschrift für indogermanische Sprach- und Altertumskunde, herausgegeben von Karl Brugmann und Wilhelm Streitberg. VII. köt. Strassburg, Trübner. 1897.

A hetedik kötet (1897) dolgozatai közül az általános indogermán nyelvészet kérdéseit tárgyalja HIRT *Akzentstudien* című cikksorozata (I. NyK. 28, 476). E sorozat első cikke a germán *n*-tövekkkel foglalkozik, melyeknek *nomen agentis* jelentésük van. Ezeket eddigelé ugyanily jelentésű *idg. -en* tövekből származtatták. HIRT kifejti, hogy a mennyiben ily jelentésű tövek az egyes *idg. nyelvekben* föllelhetők, azok nem az ősnyelvből öröklődtek, hanem *o*-tövekből való másodlagos képzések. A germánságba csak két régi *n*-tő került: g. *aúhsa* = ói. *ukšā* és g. *guma* = lat. *homo*. Ezek azonban nem kelthették életre a *nom. agentis* termékeny kategóriáját. A szóban levő képzésmód *összetételekből* indult ki, a melyeknek tagjai között okviszony volt, a második tag *ablaut* dolgában gyöngre fokú, a hangsúly vagy a végzetre vagy az összetétel első tagjára esett (v. ö. ói. *paṇu-trp*, *gō-dúh*; lat. *praeses*, *conjux*, *tubicen*,

auspex). Ezek a második elemek azután önállósultak, v. ö. ófn. *heri-zogo* és lat. *dux*, a mely eredetileg szintén összetételben keletkezett. Magyarázatra szorul azonban, hogy ezek a képzések a germánságban az *n*-osztályba kerültek. A *-ien*-tövekhez egyes rokon nyelvekben (pl. az indben) is a, valamivel ellátott'-nak, valamivel foglalkozó'-nak jelentése fűződik; ha ige is volt mellettük, könnyen tiszta nom. agentis-jelentést ölthettek magukra (g. *fiskja* : *fiskön*). Az előbb említett consonantikus tövek azután a bennük rejlő fogalmi erőnél fogva *n* tövekké lettek. — HIRT második cikke: *Zum grammatischen Wechsel der o-Stämme*, azzal a kérdéssel foglalkozik, vajjon az idg. *o* és *ā*-tövek váltakozó hangsúlyozásúak voltak-e (mint a conson. tövek) vagy sem? Az ind és görög *o*-tövek hangsúlyozása nem váltakozó; a mennyiben hangsúlyváltozás beáll, ehhez jelentésváltozás is fűződik (*o*-tővű melléknevek és nom. agentis végzótagja hangsúlyos; a nomina actionis paroxytonáltak). A germán nyelvbeli alakok azonban gyakran grammatikus cserét tüntetnek fel, kérdés vajjon ez minden esetben hangsúlyváltakozásból magyarázandó-e? HIRT sorra veszi az egyes kategóriákat. 1. A semleges *o*-töveknél igenis föl kell tenni a sing. és plur.-ban feltűnő hangsúlyváltakozást, a mint ez a szláv nyelvekben ma is megvan (orosz *seló* : *séla*); itt tulajdonképp két különböző eredetű kategória esett egybe, minthogy a plur.-alak voltaképp nőnemű sing. volt [v. o. ÁSBÓTH, *A hangsúly a szláv nyelvekben*, 13. s k. l.]. Ez a hangsúlyváltakozás adja meg a kulcsát annak a jelenségnek, hogy egyes germ. neutr. *o*-tövek grammatikus cserét tüntetnek fel; az egyes nyelvek alakjaiban persze rendszerint vagy az egyik, vagy a másik irányban kiegyenlítődés állott be. Meg van még a sing. és plur. közti ellentét a g. sing. *gup* (dat. *gupa*) és plur. *guda* között, ez egy idg. **ghútom* : **ghutá* viszonyának felel meg. Így magyarázandó az ófn. *feld* (idg. *péltom*) és ószász *folda* (idg. *pl̥tā*) viszonya is. A nőnemű *ā*-töveknél nem lehet a hangsúlyváltozást biztossággal kimutatni, ámbár itt sincs kizárva (pl. g. *ahana* : ófn. *agana*). Azonban egyáltalában semmi alapja sincs annak a föltevésnek, hogy a hímnemű *o*-töveknél is megvolt az efféle hangsúlyváltakozás. — HIRT következő cikke: *Die Dehnstufe im Serbischen* szerb nyelvi jelenségekkel támogatja azt a hangtörvényt, melyet MICHELIS és STREITBERG az idg. ősnyelvbeli vocalis-meghosszabbodásra vonatkozólag formuláltak (Nyk. 28, 340; v. ö. u. o. 467. l.). A szerb nyelvben különösen világosan mutatkozik az az általános szláv hangtörvény, hogy egy szóvégi -*t* vagy -*l* elenyészésével az előző szótag *o*, *e*, *u*, *i* vocalisa meghosszabbodik. Ugyancsak egy szótag elveszésében látja HIRT annak a későbbi időbőlvaló meghosszabbodásnak okát, mely a *l*, *r*, *m*, *n*, *v*, *j* + consonans kapcsolatokban állt be. — Ugyancsak szerb hangtani analógiákra hivatkozva fejti ki HIRT *Zur Sonantentheorie* cz. következő cikkében azt a néze-

tét, hogy az idg. ősnyelvi *e, o, a* vocalisoknak hangsúlytalanság esetében való elenyésztét megelőzte *e* vocalisoknak zöngétlen ejtése (*e* zöngétlen hangokat kisebb betűvel jelöli: *e, o, a*). HIRT tehát a „Vollstufe” és a „Schwundstufe” fokai között még egy „Mittelstufe”-t vesz föl, a melyen a vocalis zöngétlen, de még nem enyészik el teljesen, ez utóbbi eset csak egy második gyöngülés következtében áll be. Olyan szóban, mely mondatnak vagy mondatszakasznak elején állott, sohasem enyészett el az első szótág sonansa, ha a hangsúly a következő szótágon volt: idg. *pektós nem lett *pktós, hanem *pektós alakká; a vocalisnak csak reductiója állott be, HIRT szerint zöngétlen lett. Ugyanez történt az *ere, ele, eme, ene* hangesoportokban: a gót *baúrans* tőszótágja nem idg. *bhrre-, hanem *bhere-alakból magyarázandó. Közvetlenül a főhangsúly után azonban a vocalis teljesen elenyészett: az idg. *genu az ói. *mitá-jñu*, gör. *πρόγνυ* összetételekben vocalis nélkül tűnik fel; így lesz *pédos-ból *pēds, *rēgos-ból *rēx; *r, l, m, n* ilyenkor sonansokká lettek, *pédom: *pédm*. Az *eié-* és *eué-*csoportokban is kétféle gyöngülés volt lehetséges: *-ie, e-ue* és *-ie, -ue*; az *ei*-ből azután *ii*, az *eu*-ból *uu* lett (az *e* assimilálódott a következő hanghoz). Majd bővebben szól a *pektós-féle esetekről. Az explosiva előtti *e* kétféle gyengülésének érdekes esete a reduplicatio szótagjában mutatkozik: mondatszakasz elején idg. *dedórka, enklisisben *dorka, az első typust az ind és görög, a másodikat a latin és germán nyelvek általánosították. Ép így viszonylanak a gör. *ἐσμέν, ἐστί*, lat. *estis* és az ói. *smas, stha* alakok. Consonans előtti diphthongusok (*ei, eu, er, el, em, en*) is így gyöngültek: idg. *tentós először *tentós (= ói. *tatás*, gör. *τῆτος*, l. *tentus*), enklisisben *tntós alakká gyöngült. Az *en* és *η* fokok között nagyon csekély különbség lehetett; jobban különböztek *er* és *r*: az előbbi a görögben *αο-*, a germánban *ur-*, az utóbbi gör. *ρα*, germ. *ru-*vá lesz. — Hangsúlytanulmányai utolsó cikkében HIRT a kétszótagú gyökerek hangzováltozatairól szól. Ha a kétszótagú gyökér, ill. tő második szótagjának vocalisa rövid, akkor ez hangsúlytalanság esetén elenyészik, *pédos: *pēds. A második szótag vocalisa azonban hosszú is lehetett, az ilyennek reductiója *ə*; egy feltételezett *erā-* basis *ā*-ja az első szótag hangsúlyos volta esetén *ə* (= ói. *i*, gör. *a* stb.), pl. ói. *janitā*, l. *genitor*; ha a második szótag hangsúlyos, az *ā* megmarad (lat. *amābam*); a harmadik szótag hangsúlyozása esetén vagy az *erə* typus (pl. g. *fulls*), vagy a *rə* typus (őfn. *chranuch*, de gör. *ῥέπαυος*) keletkezett.

JELLINEK *Die Akzentabstufung eine Naturnotwendigkeit?* című cikkében e kérdésre nem-mel felel: szerinte két egymásra következő szótagnak egész egyforma hangmagassága vagy egyformán erős hangsúlya lehet. Ezeknek appercipálásakor azonban az objectiv egyenlőség subjectiv egyenlőtlenséggé válik; nem fogjuk fel őket egyenlőknek, ha-

nem csoportosítjuk őket s így rhythmikus sorok keletkeznek. — JELLINEK-kel szemben MICHELIS kifejti, hogy a nyelv kérdésében ép az apperceptio a fődolog: ha A pl. az objective egyenlő hangsúlyú szótagoknak 111111... sorát hozza létre és B már rhythmikus hullámzásban 121212... fogja fel e sort (2 a hangsúllynak 1-től különböző fokát jelzi), akkor kétség-kívül C-vel is így 121212... alakban fogja azt közölni. Ezért azt lehet mondani, hogy a nyelvben nem lehetséges az egész egyformán hangsúlyozott szótagok sora. Ez a törvény nemcsak akkor érvényes, ha 4 vagy több, hanem már ha csak 2 szótagról is van szó. — BRUGMANN *Zur transcriptionsmisure* cz. cikkében arra a bajra utal, hogy a különféle nyelvi alakok írásmódjára nézve nagyon sok az eltérés a tudósok között: az idg. consonantikus i-hangot pl. az egyik i, a másik j, a harmadik y betűvel jelöli, s ép így sokféleség van az egyes nyelvek (pl. az óind!) hangjainak átírásában is. Az ilyen zavaros állapotok sok bajjal járnak és sokakat el is riaszthatnak az újabb nyelvészeti irodalom tanulmányozásától. Ily formai dolgokban legcélszerűbb, ha mintegy tekintélyképen követjük a valamely kiválóbb műben szokásos transscriptiót. Azt javasolja, hogy a nyelvészek az iráni nyelvek alakjainak írására nézve a *Grundriss der iranischen Philologie* írását kövessék, az örményben Hübschmann, az albánban Meyer Gusztáv, az oszk és umbriai alakok írásában Planta, a gótban Braune, az angolszászban Sievers, a skandináv nyelvekben Noreen, a litvánban Schleicher, az ószlávban Leskien írásmódját; az ó-indre nézve a *Grundriss der indischen Philologie* lehet majd irányadó; az idg. ósnnyelvi alakokra vonatkozólag az ő *Grundriss*-jének írását ajánlja.

Az idg. összehasonlító nyelvtudomány történetének egy pontját igyekszik földeríteni STREITBERG czikke: *Schleichers Auffassung von der Stellung der Sprachwissenschaft*. A kérdés az, hogy Schleicherre mikor és mennyiben volt hatással a Hegel-féle philosophia? DELBRÜCK azt állította, hogy e hatás Schleichernek inkább csak fiatal éveiben észlelhető s a hegeli eredetű gondolatanyag nem épen jelentékeny nála; élete utolsó éveiben a modern természettudomány hatása alá került s ennek kell tulajdonítani a nyelv lényegéről és fejlődéséről való természettudományi felfogását. STREITBERG már most kifejti, hogy e természettudományi felfogás Schleichernek már egy korai művében, mely 1850-ben jelent meg, mutatható ki, s hogy e felfogás nemcsak hogy nincs ellentétben a hegeli philosophia felfogásával, hanem hogy épen ennek talajából nőtt ki s voltaképp alapgondolatainak következetes továbbfejtése.

Az árja nyelvészet körébe tartozik BARTHOLOMAE értekezése: *Die neunte Praesensclasse der Inder*. Ugyanő *Idg. e + Nasal im Tiefertone* cz. dolgozatában, főleg az árja nyelvek tanúságaira való tekintettel, SCHMIDT-tel polemizálva azt a föltevést támogatja új okokkal, hogy az a védai a,

mely *n*, *m*-ből keletkezett, egyforma volt az *e*, *o*, *a*-ból keletkezett másik *a*-val. — Ugyanő *Arica* cím alatt e sorozat VIII. cikkét közli.

A görög nyelvészet körébe esik SOLMSEN dolgozata: *Lakonisch εἰργν*. Kifejti, hogy e szónak, melylyel a spártaiak a bizonyos korú ifjút nevezték, helyes alakja *εἰργν*, a mely régibb **ερσγν*-ből keletkezett; együvé tartozik az avesztai *aršan*-, ói. *ršabhás* alakokkal, tulajdonképi jelentése fölserdült (mannbar); idg. ősalakja **rse'n* lehetett (vocativusa **érson*). — HIRT kifejti, hogy a gör. *φεροντων* imperativus-alak régibb eredetű mint *φεροντω*, azonos az ói. *bhārantām* és gót *baīrandau* alakokkal [v. ö. NyK. 28,473] és eredetileg medialis alak volt.

THUMB folytatja új-görög nyelvjárástanulmányait (l. NyK. 28, 337), az e kötetben közölt cikkely az amorgosi vocalismusát tárgyalja.

A germán nyelvészet körébe tartozik STREITBERG cikke, melyben KLUGE-vel szemben azt vitatja, hogy az ősgerm. nyelvben a -*zm*- hangkapcsolatból -*mm*- lett (óí. *tasmai*; germ. **pammai*; *asmi*: **immi*); az az ellenvetés, hogy az *Aflims*-féle alakok még a III. században -*ms* hangsoportot tüntetnek fel, alaptalan: ez a -*ms* -*miz*-ből keletkezett, már pedig könnyen elgondolható, hogy ennek más volt a sorsa, mint a szóközépi -*zm*-nek.

Fontos problémákat tárgyal KOSSINNA értekezése: *Die ethnologische Stellung der Ostgermanen*. Mindenekelőtt kifejti, hogy a germanoknak történetelőtti ethnologiai viszonyai ügyében a nyelvészeti kutatás magában véve nem dönthet: az archæologia lehet itt az egyedül jogosult vezér. A germánok böcsője-egyrészt déli Skandinávia (Schonen, Halland, Bohus, Bleking, Öland), másrészt a mai Németország északi része (Schleswig-Holstein, Mecklenburg, nyugati Pomeránia az Odera folyóig). A kő- és bronz-korszakban a germán kultúrának igazi közép-pontja Dánia. Később minden irányban terjeszkedik a germánság. Különösen a Visztula és Odera vidékein akkora tért foglal el, hogy itt egyenesen *skandináv* bevándorlásra kell gondolni. Hogy déli Skandinávia és az Odera torkolata között a keleti tengeren át kereskedelmi kapcsolat és elég sűrű közlekedés volt, azt — főleg az újabb bronz-korszakra vonatkozólag — határozottan ki lehet mutatni. Figyelemreméltó az a körülmény is, hogy azok a népnevek, a melyek a Kr. u. első századokban Németország legkeletibb részében feltűnnek, Skandináviában és Jütlandban is előfordulnak. A sziléziai varinoknak és vandaloznak ugyanily nevű jütlandi népek felelnek meg; a *Rugii* névrokonai Norvégia déli csúcsán lelhetők fel; az Ariovistus seregében említett *Harudes* hazája ugyancsak Norvégia déli része. A *Rugii* szomszédjainak, a *Lemonii* törzsének kétségkívül a Ptolemæustól említett déli svéd *Λευῶναι* felelnek meg; a *Gutones*, *Gotones* törzsrokonai Gotland szigetén keresendők. Kétségtelen

kapcsolat van a *Burgundiones* és Bornholm szigetének neve (régibb *Burgundarholmr*) között; a *Burgund* név, a mely magasan fekvő vagy kimagasló helyet jelent, egyébként is kimutatható skandináv területen. Mind ez egyezések azt bizonyítják, hogy e közös nevű törzseknek közös kiindulópontjuk volt: ez szerzőnk szerint Svédország déli része és Dánia keleti része volt. A kapcsolatot még egy név bizonyítja: *Danzig*, a melynek legrégebbi formája *Gyddanizc* s ez **Kūdan-iscū* alakban a mai Kattegat régi nevével, a *sinus Codanus*-sal függ össze; a várost e szerint északi germánok alapították. (Szerzőnk szerint a Jordanes-féle *Gothiscandza* is talán *Codaniska*-ból magyarázandó). Az újabb bronz-korszak (600—300 Kr. e.) vége felé tehát északi germánok (nevezzük őket pl. vandaloknak és burgundoknak) déli svéd területről átvándoroltak a Visztula vidékére, ezek azután később még tovább dél felé vonultak; ezután jöttek csak Svédország északkeleti területéről a gótok. Addig az északi és déli germánokat a Nagy Belt választotta el egymástól, s így jött létre a nyelvi elkülönülés is. Az elkülönülés még nagyobb lett, midőn Kr. e. 300 körül nyugati Németországot foglalták el a germánok, ekkor az északi és déli germánok határa kissé nyugat felé, a jüt félsziget közepére tolódott el. (Hogy a jüt félszigetről kiinduló és délnek tartó áramlat később is mily erős volt, annak világos példáit adják a kimberek, majd az eudusiaiak és harudok vonulásai; KOSSINNA e törzseket *északi* germánoknak tartja). A germánok e nézet szerint Kr. e. 300 körül meglehetősen nagy területen laktak. A *lautverschiebung* közös germán volta nem szól ellene e felfogásnak, bár MÜLLENHOFF e hangtörvény egyforma végrehajtását úgy magyarázta, hogy a germánok akkortájt még nem lehettek kiterjedt területen lakó nagy nép. MÜLLENHOFF persze e hangváltozások végbementét sokkal korábbi időbe (Kr. e. 1000 körül) helyezte; újabban a Kr. e. 3. vagy 4. századba teszik. A *lautverschiebung* egységes és gyors terjedése az érintkezés sűrű és élénk voltából magyarázható. KOSSINNA végül a germánok *ethnogeniájának* kérdését tárgyalja. MÜLLENHOFF nyomán HOFFMANN a **Tiwaz* nevű ősgermán mennyei isten különböző megjelenési formáinak tartotta az **Irmin*, **Ingw* és **Istw* alakokat. KOSSINNA az ingvæonok, istæonok és erminonok neveit nem ilyen feltételezett istennevekből származottaknak, hanem igazi népneveknek tartja. Az istæonok — mint már HEINZEL és LAISTNER magyarázták — a. m. 'az igaziak'; az erminonok a 'fenségesek'; az ingvæonok nevét újabban az *'Αγαυοί* nevével azonosították s 'lándzsások'-nak (*ἄγχιος*) magyarázták, e föltevésnek azonban sok az akadálya. Szerzőnk egész sikertelennek és feleslegesnek tartja, hogy az egyes germán néptörzseknek e három kategóriába való beosztását megkíséreljük. Plinius osztályozása nem hiteles. De figyelmet érdemel, hogy a keleti germánok (Bastarnæ,

Varini, Lugii, Rugii, Lemonii és a gótok) kívül állanak ama három mythikus törzsön: látszik, hogy még megvolt e keleti germánok ethnologiai kapcsolatának tudata, a mely azon alapúlt, hogy ők északi germán területről származtak. A Tacitusnál található régibb monda kétségkívül az összes germánokat, északiakat és délieket foglalta ama három nagy törzsszövetségbe; e szövetségek mivoltáról és történetéről azonban egész biztos véleményt nem lehet mondani.

BÖHTLINGK *Sprachliche Minutien* cz. cikkében német nyelvi szóalakokat és kifejezéseket (*Abschach*; *Bocksbeutel*; *Erdbeere*; *Obst*; *Sammlet*; *Schellfisch*; *umgekehrt wird ein Schuh daraus*; *Vater, Mutter*) magyaráz. W. L. VAN HELTEN a fríz nyelvjárások magánhangzó- és más-salhangzórendszerére vonatkozó kérdéseket tárgyal.

A litván nyelvág kérdéseivel ZUBATY cikke foglalkozik, melyben a litv. *paskuĩ* alakot egy ősnyelvi **po-sqōi* alakból magyarázza és a *seq*-gyökekből származtatja. — SCHMIDT-WARTENBERG a litván hangsúlyphysiologiájához közöl adalékot. Kifejti, mily különböző felfogások jutottak e részben kifejezésre; az éles (*gestossen*) hangsúlyra nézve a litván nyelv ismerői megegyeztek abban, hogy az ereszkedő, a nyujtott (*geschleift*) hangsúlyt azonban majd emelkedőnek, majd ereszkedőnek stb. definiálták. Ő már most a kísérleti phonetika egy új eszközéhez, a Rousselot-féle apparatushoz folyamodott s ennek segítségével arra az eredményre jutott, hogy a litván nyelv hangsúlya két-csúcsú, az első emelkedés valamivel erősebb a másodiknál, a mi BRUGMANN leírásának felel meg. Rövid vocalisoknak egy mora értékük van, közepes idejű és hosszú vocalisok két-morásak, diphthongusok három-morásak. — ROZWADOWSKI *Der litauische Akzent in der «Universitas linguarum Litvāniae»* az 1737-ben ily cím alatt megjelent litván nyelvtenban található hangsúlyozást ismerteti.

PETZ GEDEON.

Kisebb közlések.

Ismeretlen nyelvtani alakok a Halotti Beszédben. Az egyház nyelvén az ördögnek nem az 'incselkedéséről', hanem az 'incselkedéseiről' (insidiæ diaboli), s a pokolnak nem a 'gyötrelméről', hanem a 'gyötrelmeiről' (dolores inferni) szoktak beszélni (vö. Ephes. 6. b 11; Psalm. 17. a 6; Actor. 2. d 24). E szerint a HB.-nek ezt a helyét is: 'zoboducha wt urdung *ildetuivtvl* es pucul *kinzotviatvl*' nyilván így kell értenünk: 'szabadítsa meg őt az ördög üldözéseitől és a pokol kínzásaitól'.

Igen, de mit szól hozzá a két szónak az alakja? Az *ildetuivtvl* megengedi ezt a fölfogást, mert az *-i*-jét nem kell személyragnak tekintenünk, hanem többesjelnek is vehetjük (l. a régi irodalomban nagyon gyakori *véni*, *leveli*, *körmi*, *emberi*, *kéncsi*-féle többeseket [= vénei, levelei stb.] Nyr. 17 : 242). De a másik sem mond ellent, csak így kell elemeznünk: *kinzotv-i-a-tvl*, olv.: *kinzotv-i-á-tvl* (vagy talán *-tül*, mert az írásból nem lehet kivenni, hogy a rag illeszkedett-e vagy nem). Ezen elemzés szerint az *-i* a többesszám jele, az *-a* pedig a 3. szem. birtokosé. S így ez olyan alak, a milyennek egykori megváltát föl kellett eddig is tennünk, csak adatunk nem volt rá. A többesszámi birtokon u. i. most csak az 1. és a 2. személyű birtokost jelöljük meg raggal, a 3. személy ragtalan; de valamikor kétségkívül ennek is volt ragja, úgyhogy akkor azt mondták: *ajándéki-m*, *ajándéki-d*, **ajándéki-a*; és ennek a ragozásnak a maradványa szerintem a HB.-beli *kinzotvi-a-tvl*.

Ha ezt elfogadjuk, akkor természetesen az *ildetu-i-tvl*nek az *i*-jében sem pusztán a többesjelt látjuk, hanem úgy kell fölfognunk, hogy benne lappang a 3. sz. ragja is; s ebben semmi nehézség sincs, mert, mint tudjuk, a régi irodalomban (mint a nép nyelvében ma is) gyakori volt a magashangú ragnak *-i* változata (vö. Nyr. 17 : 2), s ez a HB.-ben is megvan ebben a szóban: *lilk-i-ert*. E szerint az *ildetu-i-tvl* ebből lett: **ildetv-i-i-tül*, s a két *i* összevonása nyilván hosszú *i*-t eredményezett, a mely talán még akkor is hosszú volt, úgyhogy a HB.-beli alakot így olvashatjuk: *ildetvítül*. Nagyon valószínű, hogy az *intetvirenc* is ilyen,

tehát így lehet olvasni: *intetvének*. És már most megvilágosodik előttünk egy másik szó is, a melylyel eddig sehogysem tudtunk boldogulni: a *szentii*; ebben az *i* többesjel és az *i* személyrag még összevonatlanul van meg.

Az *a* személyrag elveszését két körülmény mozdíthatta elő. Az egyik, a melynek az analógiája hatással lehetett rá, az egyesszámi 3. szem. magashangú alakja volt, a melyet a nyelvérzék olybá vett, mintha ragtalan volna, mert a két *i* egybevonódott és idővel megrövidült. (Valószínű, hogy **ildetvi-é-tül*-féle alakok is voltak, de ezek is követték az **ildetvi-i-tül*, *ildetvítül*-félék analógiáját). A másik a többesszámi 3. sz. alak volt, a melynek az *ik* ragja (l. erről TMNy. 1: 716) nemcsak a magas-, hanem a mélyhangúaknál is összevonódott a többesi *i*-vel: **kínzatvi-ik* > **kínzatvik* > **kínzatvik*, s a legutóbbit aztán olybá vehették, mintha egy **kínzatvi*-féle alaknak a többesszáma volna.

SZINNYEI JÓZSEF

Pánkétomos. A NySzótár mint meghatározhatatlan jelentésű szót közli kérdőjellel, a következő egyetlen adat alapján: „Hogy az *pánkétomos* királyi asztalnál az hús ételre ne kényszerítettnek [olv. kényszerítettnek], imádsága által sült madarat hozatott az asztalra». (TARNÓCZI ISTVÁNNAK *Régi magyar szentség* cz. művéből, Nagyszombat, 1695.)

Ez egyetlen mondatból valóban alig sejthetné valaki a *pánkétomos* szónak jelentését és mivoltát. Azonban most hogy KOHÁRY ISTVÁNNAK verseit az új Nagy Szótár számára aknáztatom, a *Munkács kővárában szerzett versek* (megjelentek 1720-ban, készültek a XVII. század 80-as éveiben) egyikében számtalanszor találkozom egy *pánkétom* főnévvel, a mely annak a kérdőjeles *pánkétomos*-nak nyilván való alapszava. Szóljon a több közül egy-két világosabb idézet:

Reménlem órára, nem vigyáznak s-napra, derék vendégségben, tehát bár dél legyen, az órais tégyen, kettőt útésében, érhetek asztalhoz, nagy fris *pánkétom*hoz, bújdoso elmémben.

Kergessék konyhámruól, macskát az tűz padról, főzni készülyenek, leg job falatokat, madarat s-vadakat, süssenek s-főzenek, egy fris *pánkétomra*, tizenkét asztalra, étket készicsenek. (I. füz. 14. l.)

Darab kenyeremet, s-csobolyó vizemet, im benyújtják nékem, az *pánkétom* készen, vendégem nem leszen, sem pedig főt étkem.

Nincs szűksége sokra, sem fris *pánkétomra*, meg éhült gyomornak. Vége fris lakásnak [a. m. lakoma, l. NySz.], s-az nagy *pánkétom*-nak, sokszor hoz koplalást. (18. l.)

Ugyane versben a *pánkétom* szó még többször is előfordul, s jelentése: „lakoma”, azt hiszem, már ezekből is eléggé világos. Ha pedig a jelentéssel tisztában vagyunk, nem nehéz a szó mivoltára és eredetére

is rájönnünk, bár ez utóbbit természetesen egy kis szótár-forgatás nélkül nem lehet kideríteni.

A *pánkétom* világosan annyi mint a mi kedvelt *bankettjeink*, s már előre is sejthetjük, hogy a XVII—XVIII. századi *pánkétom* s a XIX. századvégi *bankett* végelemzésben egy forrásból valók. A *bankett* közvetlenül a német *bankett* átvétele, ez viszont a francia *banquet*-re, illetőleg az olasz *banchetto*-ra vezetendő vissza, a mely szók a megfelelő fr. *banc* és olasz *banco* 'pad' szók kicsinyítői. Érdekes azonban, hogy a román alakok ismét német eredetűek, a mennyiben az ófn. *banch* átvételei. (L. DIEZ, Etym. Wbuch d. roman. Sprachen, 2. kiad. és KLUGE, Etym. Wbuch, 5. kiad.)

Miképen mehetett át a 'pad' jelentésű szónak kicsinyítője a 'lakoma' értelemre, azt DIEZ az olasz *banchettare* 'lakomákat tartani' igéből magyarázza, a melynek eredeti értelme 'tische und bänke rüsten', a közép-főlnémet *benken* igének megfelelőleg.

A mi régi *pánkétom*-unk azonban egyenesen sem az olasz, sem a francia alakból meg nem magyarázható. Végződése (-om) föltétlenül középkori latin alakra utal, a melynek nominativusa -us végű is lehet. (V. ö. lat. *Aegyptus*: m. *Egyiptom*; *paradisus*: *paradicsom*; *circulus*: *czirkalom*, l. Nyr. 12: 130.) Ezt az -us végű klat. alakot csakugyan ki is mutathatjuk. DU CANGE szótára ugyanis (FAVRE-féle kiadás, Niort, 1883—1887) ismer egy *banquetus* szót 'convivium' értelemmel (mellékalakja *banchettus*), s a francia *banquet* latinosításának mondja. Ez a *banquetus* a mi *pánkétom*-unk alapja. Szókezdő b-jének p-re változása olyan jelenség lehet, mint néhány német jövevényszavunkban: *pánk*: ném. *bank*; *pankrót*: *bankrott*; *pánt*: ném. *band* stb. (v. ö. MELICH: Német vendég-szók) s ép ezért e szókezdő hang kifejlődéséhez a német *bankett* ejtése is hozzájárulhatott. Egyébiránt az olaszban is van a *banca*, *banchetto* szóknak némi jelentéskülönbséggel p-és kezdetű változatuk: *panca*, *panchetto* (l. pl. RIGUTINI-BULLE olasz-német szótárát, Lipcse, 1896), úgy hogy ez a hangbeli különbség a magyar szónak eredetére nézve semmi nehézséget sem okoz.

TARNÓCZI ISTVÁN mondatában tehát, a melyet a NySz. szerkesztői meg nem magyarázhattak, a '*pánkétomos* királyi asztal' kifejezés lakomás, lakomázó asztalt, egy szóval lakomát, vendégséget jelent.

ZOLNAI GYULA.

A Magyar Tudományos Akadémia kiadásában megjelenő

FOLYÓIRATOK:

Akadémiai Értesítő. A M. Tud. Akadémia megbízásából szerkeszti *Szily Kálmán* főtítkár. Tizedik kötet. 1899. évfolyam.

A M. Tud. Akadémia üléseiről a tárgyalásokat jegyzőkönyvi alakban, az üléseken fölolvastott emlékbeszédeket, jelentéseket, bírálatokat, valamint az értekezések kivonatait (ha ugyan a kivonatozásra alkalmasak) külön cikkek során közli. Ismerteti az osztályértekezletek és állandó bizottságok tárgyalásait, kiegészítve belőlük azokat, a melyek szélesebb köröket is érdekelhetnek. Az Akadémia kiadásában vagy az ő támogatásával megjelent munkák- és folyóiratokról tárgyas ismertetéseket közöl vagy az illető szerzők és szerkesztők, vagy más megbízható szakférfiak tollából. Megjelenik minden hó 15-én. Évi előfizetési ára 3 frt. Az «Akadémiai Értesítő»-t díjtalanul és bérmentve kapják: az Akadémia minden rendű beltágjai, alapítványtevői s a Könyvkiadó Vállalat pártoló tagjai. Az I—IX. kötet még néhány példányban rendelkezésre áll. Egy-egy kötet ára 3 frt; a Könyvkiadó Vállalat új aláíróinak 2 frt 25 kr.

Archaeologiai Értesítő. Új folyam. XIX. köt. A M. Tud. Akadémia arch. bizottságának és az orsz. régészeti s embertani társulatnak közlönye. Szerkeszti *Hampel József*.

Célja a hazai és külföldi archaeologiai és műtörténelmi mozzanatokat a közönséggel megismertetni, és kisebb archaeologiai s műtörténelmi cikkeket közölni. Megjelenik évenként öt füzetben, mindenkor hat nagy ívnyi tartalommal és számos képpel, február, április, június, október és december hónapok 15-ik napján. Bolti ára 6 forint; egyes füzetek ára 1 frt 20 kr.

Athenaeum. Philosophiai és államtudományi folyóirat. A M. Tud. Akadémia megbízásából szerkeszti dr. *Pauer Imre* osztály-títkár. Nyolczadik évfolyam.

Az «Athenaeum» a philosophia és államtudományok szakszerű művelését és tudományos irodalmi fejlesztését tűzi feladatául. Megjelen az Akadémia kiadásában évnegyedenként, évi 30—35 ívnyi tartalommal. Előfizetési ára 5 frt.

Irodalomtörténeti Közlemények. Kilenczedik évfolyam. Szerkeszti *Szilády Áron*, a bizottság előadója.

E negyedévenként megjelenő folyóirat a M. Tud. Akadémia irodalomtörténeti bizottságának megbízásából bocsátatik közre s irodalomtörténeti tanulmányokat és adatokat közöl. Előfizetési ára egész évre 5 frt, egyes füzet ára 1 frt 50 kr

Mathematikai és Természettudományi Értesítő.
XVII. kötet. A M. Tud. Akadémia III. osztályának folyóirata. Szerkeszti *König Gyula* osztálytitkár.

A «Mathematikai és Természettudományi Értesítő» a M. Tud. Akadémia III. osztályának folyóirata, melyben az ülésein részletesen bemutatott vagy csak röviden bejelentett tudományos munkákat teszi közzé, föltéve, hogy a követelményeknek megfelelnek. Az Értesítőben csak oly közlemények foglalhatnak helyet, melyek az illető szaktudomány művelésében az elért eredmények vagy a használt módszerek tekintetében haladást jeleznek és irodalmi szempontból is kellő gonddal készültek. Terjedelem tekintetében az Akadémia rövid és szabatos fogalmazást kíván, melyben a dolgozat tudományos tartalmának megértésére szükséges részletek kellően kidomborodnak. Az Értesítő évi öt füzetben jelenik meg; a füzetek megjelenési határideje február, április, június, október és december hónapoknak mindenkor utolsó napja. Előfizetési ára egy-egy kötetnek 5 frt.

Nyelvtudományi Közlemények. Huszonkilenczedik kötet. A Magyar Tudományos Akadémia nyelvtudományi bizottságának megbízásából szerkeszti *Szinnyei József*.

A tágabb értelemben vett magyar nyelvtudományt öleli fel, melynek adatai a magyarral hason alkotású altáji nyelveket behatóan tanulmányozni s tudományosan feldolgozni, kiváló tekintettel arra, hogy a magyar nyelv tényeinek földterítésére vagyis tudományos megfigyelésére szolgáljanak. Más, bár nem hason alkotású nyelveknek, a melyek a magyarral történelmileg érintkeztek, reá gyakorolt hatását feltüntetni. Megjelenik negyedévenként, még pedig márczius, június, szeptember és december elsején, Az egész évfolyam legalább harmincz ívből áll s előfizetési ára 3 frt.

Történelmi Társulat. Évnegyedes folyóirat. Kiadja a Magyar Történelmi Társulat közvetítése mellett a M. Tud. Akadémia történelmi bizottsága.

Megjelenik minden negyedévben 12 íves füzetben, félig feldolgozott forrástanulmányokat, magyar történelmi levelezéseket, kisebb naplókat és forrásmunkákat, művelődéstörténeti adatokat stb. tartalmaz. Egyes füzet ára 1 frt 30 kr.

Megrendelhetők

a M. Tud. Akadémia könyvkiadó-hivatalában

Budapecsten, V. kerület, Akadémia-utca 2. szám.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

NYELVTUDOMÁNYI
KÖZLEMÉNYEK

A

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZINNYEI JÓZSEF.

Ára 75 kr.

BUDAPEST.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA TULAJDONA.

1899.

TARTALOM.

	Lap
<i>Munkácsi Bernát.</i> A vogul nép ősi hitvilága. (I.) --- --- ---	129
<i>Kicska Emil.</i> Még valami az alanyról és az állítmányról. (I.) ---	164
<i>Szilasi Móricz.</i> Cseremisiz szótár. (III.)-- --- --- ---	189
<i>Margalits Ede.</i> A magyar közmondások és szólások restája. (I.)--	231

Ismertetések és bírálatok.

<i>Petz Gedeon.</i> Német etymologiai szótárak. (Kluge, Fr. Etym. Wörterbuch der deutschen Sprache. Sechste Auflage. — Detter F. Deutsches Wörterbuch) .. --- --- ---	238
---	-----

Kisebb közlések.

<i>Sz. J. Tarka,</i> szürke --- --- ---	163
<i>Krausz Sámuel.</i> Becze, boczi, poczok --- --- ---	245

Folyóiratunk negyedévenként jelenik meg, még pedig márczius, június, szeptember és deczember elsején. Az egész évfolyam legalább harmincz ívből áll s ára 3 frt vagyis 6 korona. Az előfizetés a Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadó-hivatalához czímezendő.

Kérelem: Kérjük a nyelvészeti munkák s különösen program-értekezések szerzőit, szíveskedjenek ismertetés végett munkájuknak egy-egy példányát beküldeni a szerkesztőnek: Budapest, VIII. József-körút 17.

A vogul nép ősi hitvilága.

(Első közlemény.)

Lelkesedéssel kutatja a honfiúi kegyelet a magyarság pogánykori hitéletének emlékfoszlányait, de alig mondhatnók, hogy ama kétségkívül igen becses és jelentékeny anyaggyűjtések mellett, melyeket e tárgyra nézve az utóbbi félszázad buzgósága egybehalmozott, a teljes hitelű tudományos eredmények kifejtése oly fokig is előhaladt volna, hogy ennek alapján immár a honfoglaló ősök mithikai képzeteinek és vallási szertartásainak akár csak vázlatát megalkothatnók. Még az a kevés történeti adat is, melyet az ily irányú vizsgálódás számára a régi kútfők fentartottak, körültekintő bírálatra s lélektani megvilágításra szorúl; a mi pedig a többi, különösen a mai élő néphit és népszokások forrásából meritett anyagot illeti, ennek tartalma, úgy a mint élénk jelentkezik, nem különb értékű, mint a bányász szekerczéje alatt leváló kötörmelék, melynek csak kevés morzsája foglalja magában a keresett nemesebb fémeket s ennek előszerzése, sőt gyakran maga a róla való biztos tudomás is, csak különböző zuzó, kohó és oldó műveletek alkalmazásával lehetséges. Mindenesetre igen elhibázott s következtéseiben megbízhatatlan az ősi magyar mithologia több eddigi vizsgálójának amaz eljárása, mely pusztán a jelenkor folklorejára építve a mai babonás hiedelmekből és mondákból véli megrajzolatónak a messze hajdankor szellemi állapotainak elmosódott képét, mitsem gondolva azzal, hogy itt évezredes fejlődés végső alakulataival, a legkülönbélebb korú és eredetű elemek összefordásával van dolgunk, melyet történeti czélokra csak úgy használhatunk föl, ha az alkotó részeket előbb gondos módszerrel szét-szedtük, különválasztottuk a régibb és újabb keletű rétegeket, az eredeti, ősi vonásoktól az idegenből vett szerzeményeket s csak annak tulajdonitunk régiséget, mi az ily sokszoros elemzés és

tisztázás után tényleg távoli időkből átöröklődött hagyománynak bizonyul. Maguk a mithikai és vallási fogalmak kifejezései is ráutalnak az ily eljárás szükségére, midőn azt tapasztaljuk, hogy pl. a *garaboncza* olasz, a *kuruzs*, *varázs*, *lidércz* szláv, a *boszorkány*, *sárkány*, *tor*, *bűbáj*, *ige* török, az *isten*, *manó*, *bőjt*, *bűn*, *menny* iráni, az *id-nap* és *egy-ház* «szent» jelentésű előrése régebb árja származású szemben az *imád*, *áldoz*, *járás*, *rél*, *regös*, *tündér* s több más törzsökös eredeti szavunkkal. Az okiratos történet vizsgáló képességének határain túl mindenütt a nyelv az a vezető fáklya, melynek fényét a homályban előre ható nyomozás legbiztosabban követheti; de különösen áll ez a szellemi élet nyilvánulásaira nézve, hol az eszméknek legközvetlenebb kifejezője s a fejlődés menetének leghívebb tükre éppen a nyelv. Ennek tanulságait és útmutatásait föltétlenül meg kell becsülnünk a néphit történeti vizsgálatánál is, hacsák eleve nem akarunk belenyugodni abba, hogy kutatásunk minden iránytű nélkül kalandozó merő tévelygés legyen.

Midőn azonban az ősi magyar néphit kifejtése céljából a jelzett műveletek múlhatatlan szükségét fölismerjük, önként következik számunkra az a feladat, hogy megszerezzük ezen téren is ama segédeszközöket, melyek ép úgy mint a nyelvnél a különböző korok és forrásterületek meghatározásához vezethetnek. Ilyenek főképen a velünk nyelviileg, illetve fajilag rokon, úgyszintén a történeti kapcsolatban állott népek hitvilágának és vallási életének adatai, melyekkel t. i. a mieinket módszeresen egybevetve mintegy próbakövet, kritériumokat nyerhetünk a vizsgálatunk körébe tartozó tények történeti értékének és mineműségének megítélésére. Meg kell tehát e végből ismerkednünk mindenelőtt azon népek mithikai és vallási hiedelmeivel, valamint az ezekkel egybefüggő szokásokkal, melyek a magyarság szellemi életére a legutóbbi évezredben mai hazája földjén voltak befolyással, a minők különösen az országunkban és szomszédságában lakó éjszaki és déli szláv nemzetiségek, valamint az oláhság, melyek esetleg — ép úgy mint szókincsünkben tapasztaljuk — távolabbi vidékek néphitbeli elemeinek is lehettek közvetői. Az ezekkel való összehasonlítás bizonyára igen sok egyezésre fog világot deríteni, melyekre nézve a behatóbb vizsgálat megállapíthatja majd, hogy esetenként melyik résznek

valódi, eredeti sajátjai, a midőn az idegennek bizonyuló elemeket külön tartva, a megmaradó részben nyerjük a magyar pogánykor vallási gondolkodásának igazi emlékeit. De a tisztázás ezen művelésén keresztül jutott anyag még mindig nem a legegyszerűbb s nem a legősibb állapot tükré, hanem egy régibbhez képest szintén fejlemény, ugyancsak eredeti és idegen elemek vegyülete ép úgy mint honfoglaláskori nyelvünk. Tovább kell tehát hatolnunk a történeti elemzés munkájában s az újabb feladat, mely most reánk várakozik, a pogánykorinak mutatkozó hitvilág képzeteinek vegyi szétbontása, vagyis annak fölismerése, hogy minő eszmék kerültek hozzánk a török, iráni, vagy régibb árja, esetleg kaukázusi népek műveltség hatására révén, a mely szellemi áramlatok felvételére ugyanis a nyelv adatai jogosítanak fel bennünket. Östörténetünk homályát megvilágító sok becses tanúlságra lehet kilátásunk ezen utóbbi vizsgálatok révén annál is inkább, minthogy ezeknél egykorú irodalmi források állanak rendelkezésünkre, és segítségünkre jön azon körülmény is, hogy ezen keleti hatásoknak többé-kevésbé ki voltak téve azon népek is, melyeknek nyelveit a mienkkel rokonoknak bizonyítja a tudomány. E közös hatásoknak nyilván az amúgy is kétségtelen egykori földrajzi és történeti kapcsolat az alapja, mi — számbavéve, hogy ide vezetnek a legmesszebb menő nyelvtörténeti nyomok is — világos utalást foglal magában arra nézve, hogy midőn saját népünk mythológiájának és vallási életének kifejtendő legrégibb alakját kutatjuk, ennek nagyban és egészben legközelebbi hasonlatát a velünk nyelvileg legszorosabb rokonságban álló népek közt kereshetjük a siker legtöbb kilátásával. Ez ad a mi sajátos nemzeti szempontunkból is nagy jelentőséget a vogulok hitvilágának, mely azonban ettől eltekintve is méltán számíthat a vallástudomány kutatóinak érdeklődésére, mint oly nép szellemi életének nyilvánulása, mely a magas éjszakon, az európai és ázsiai műveltségterületeknek mintegy határmesgyéjén lakván, kevésbé volt kitéve eddigelé a kereszténység és izlám átalakító befolyásának s így ősi sajátosságait még nagy arányokban megőrizhette, valamint régi jellegűek benne az oly részletek is, melyek nem tekinthetők éppen az eredeti, ősi mag természetes és egyenes hajtásainak. A következőkben ezen hitélet lehető tüzetes leírása lesz a feladatunk, mely célból mindenelőtt, a mennyire csak a források számunkra hozzáférhetők, összeállítjuk mindazon tudósi-

tásokat, melyeket a vogulok vallási képzeire és intézményeire vonatkozólag a régibb utazók és néprajzi kutatók följegyeztek, felölelven ezeknek során az osztjákokra vonatkozó értesítéseket is, nemcsak azért, mivel az éjszaki osztjákok és vogulok hitélete ma is jóformán azonos, hanem mivel egész a legujabb időkig a nyelvben tájékozatlan kutatók belefoglalják orosz módra az osztják népevezetbe a velük szomszédos éjszaki vogul testvérnépet is. Ezen történeti bevezetést követi a mithikai és vallásos tartalmú vogul népköltési termékeknek, mint leghitelesebb és legbecsesebb kútfőknek feldolgozása, kiegészítve saját idevágó egyéb észleleteinkkel, valamint azon megfigyelésekkel, melyeket tárgyunkra nézve az újabb orosz utazók műveiben találunk. Mindezek tárgyalásánál egyelőre pusztán a tények pontos és rendszeres közlésére szorítunk, kerülvén a messzebbre menő összehasonlításokat, mely eljárástól csak itt-ott térünk el, különösen a mithikai és vallási műkifejezések magyarázatánál s hol a rendelkezésre álló osztják hitéleti adatokból kínálkozik egybevetésre alkalom.

A) *Régibb tudósítások (XIV—XVII. sz.).*

A «Софійская Первая Лѣтопись» néven ismeretes orosz krónikában találjuk legelső adatát a vogulok és osztjákok ősi hitéletének. Itt t. i. az 1396. (orosz számítás szerint 6904.) évnél tárgyalva van Permi Sz. István püspöknek, a zürjének első hittérítőjének halála s vele kapcsolatban rövid utalás történik az összes uralvidéki népeknek ama régi vallására is, melyből a szent férfiú híveit a felvilágosodás útjára vezette. Ime a szövegnek fordítása: «Ugyanabban az évben költözött öröklétre Stepán permiai püspök, april hónapnak 26-ikán, Vízszentelés napján, szerdán. Ez a szent főpap, apostola az új foglalású permi földnek, tanítója s fölvilágosítója lelküknek; orosz írást számukra permi írásra fordíta, megerősíté a hitet, írásra tanítá őket: Ez az üdvözült istenes ember, Stepán püspök hitetlen emberek között élt volt, kik sem istent nem ismernek, sem törvényről nem tudnak; bálványokhoz, tűzhöz és vízhez imádkoznak és az *Arany-asszonyhoz* és *büvösökhöz* és *varázslókhoz* és *fához*».*) Az itt em-

*) Полное Собрание Русскихъ Лѣтописей, изданное по Высочайшему Повелѣнію Археографическою Коммиссією (Az orosz krónikák teljes gyűjteménye)

lített «Arany-asszony» (Золотая баба, vagy Златя баба), mint a későbbi forrásokból kitűnik, tulajdonkép Obdoriának, tehát az osztjákok földének volt nagytiszteletű bálványa, melyhez azonban nyilván elzarándokoltak távoli földeikről a permiek is, ép úgy mint mai napság látogatják a messze lakó szamojédek az alsó Ob-vidék áldozathelyeit.

Bővebb tudósítást találunk az «Arany-asszony»-ról MATHIAS DE MIECHOV krakói orvosnak és kanonoknak 1517-ben megjelent «*Tractatus de duabus Sarmatijs: Asiatica et Europiana et de contentis sineis*» czimű becses művecskéjében, mely először tájékoztatja Európát Oroszország keleti tartományairól s a szomszédos tatár vidékekről s nevezetes arról is, hogy itt van először említve a magyar nyelv rokonsága az uralvidéki jugorokéval. A szerző utazott Oroszország éjszaki vidékein, állítólag látta is a Don, Dnjeper és Volga folyók forrásait s bizonyára e tájakon értesülhetett arról is, mit következő közlése tartalmaz: «Post terram Viathka nuncupatam in Scithiam penetrando iacet magnum idolum (Zlota baba), quod interpretatum sonat: aurea anus, seu vetula, quod gentes vicinæ colunt et venerantur; nec aliquis in proximo gradiens aut feras agitando et in venatione secundo vacuus et sine oblatione pertransit, quin imo si munus nobile deest, pellem aut saltem de veste extractum pilum in offertorium idolo proicit et inclinando se cum reverentia pertransit» (Liber II, trac. 2., cap. 1.). — Műve vége felé MIECHOV általánosan is jellemzi a permii, baskird, «Cziremissa, Iuhra» és «Corela» nemzetek hitvilágát megjegyezvén, hogy Rettenetes Iván czár 40 évvel előbb a permieket a kereszténység felvételére kényszerítette; «Alie

ménye, legfelsőbb parancsolatra kiadva az archæograph bizottságtól); St. Petersburg, 1851. (249—50. II.): «Того-же лѣта (6904) преставися Степанъ епископъ Пермскій мѣсяца апрѣля 26, въ Препловенье праздника, въ среду. Си бо святыи святитель, новыи апостолъ Пермскыя земля, учитель и просвѣтитель душамъ ихъ, преложи имъ грамоту съ Рускыа на Пермскую грамоту, и вѣру утверди, и грамотѣ ихъ изучи; се бо блаженный епископъ Степанъ, Божій человекъ, живяше посредѣ невѣрныхъ человекъ, ни Бога знающихъ, ни закона вѣдущихъ, молящихся идоломъ, огню и вѣдѣ и каменю, и Золотой бабѣ и кудесникомъ, и древлю».

vero regiones preexpresse in infidelitate et idolatria persistunt. Colunt solem, lunam, stellam, bestias siluarum et quod eis occurrit». WIED ANTAL 1537—44. közt szerkesztett térképén az «Arany-asszony» bálványának már rajza is látható talapzaton álló s kezén meztelen gyermeket tartó nő alakjában, kinek fejéről hosszú, keskeny kendősáv omlik hátrafelé. *)

HERBERSTEIN ZSIGMOND bárónak először 1549-ben megjelent «*Rerum Moscovitarum Commentarii*» című híres műve is foglalkozik az «Arany-asszony»-nyal: «*Slata baba*» — így ír — «id est *Aurea Anus*, idolum est, ad Obi ostia, in prouincia Obdora, in ulteriori Ripa situm.... Narrant, seu, ut uerius dicam, fabulantur, hoc idolum Auream Anum statuam esse, in formam cuiusdam anus, quæ filium in gremio teneat: atque ibi iam denuo alterum cerni infantem, quem eius nepotem esse aiunt. Præterea instrumenta quædam ibi posuisse, quæ perpetuum sonum in modum turbarum edant. Quod si ita est, equidem uentorum uehementi et perpetuo in ea instrumenta flatu fieri puto» (az 1551-iki II. kiadásban: 86. l.). Szerzőnk értesülését orosz utleírásokból merítette, melyeknek hiteléhez azonban, mivel forrásai egyéb mesés elbeszéléseket is tartalmaznak az éjszaki tájakról, nincsen kellő bizalma (87.). Térképén mindemellett ő is adja a Slata Baba rajzát az Ob alsó folyásánál balra, szemközt Juhrá-val. E rajz koronás asszonyt ábrázol méltóságos állásban jobb kezében hatalmas, földhöz támasztott rúddal.

Tárgyunk szempontjából második becses tudósítása HERBERSTEINNAK, hogy az Ural hegységet a körülötte lakók föld övének nevezik, mely képzet csakis a vogul monda keretében válik világossá. Ime az illető hely: «*Montes circa Petzoram fluium Semnoi Poyas* (Земной Пояс), id est *Cingulus mundi, vel terrae uocantur*. Poyas enim Ruthenis cingulum significat».

*) L. e. képnék mását KROHN GYULA «*Suomen suvun pakanallinen jumalanpalvelus*» (Helsingfors, 1894.) művében (72. l.), hol HERBERSTEIN és JENKINSON (1562.) térképeinek megfelelő ábrázolatjai is újra le vannak nyomtatva.

Alább az egyes hegyormokról szólva szintén kiemeli, hogy «hi etsi uarijs in locis uaria habeant nomina, communiter tamen *Cingulum mundi* uocantur. In his montibus nudificant *Gerofalcones*» (87.): a vogul énekekben gyakran említett *turuj* és *jüns-uj* sasok. Ki van téve térképén is az Ural helyén: «Montes dicti Cingulus mundi». Külön hegynevekben is szerepel az «öv» (*pojas*) jelzés, ilyenek: «*Camenipoiás*: ultra Petzora et Stzuchogora (= Игорь, vog. *Sukér-jā*) fluuios» (85. l.); «*Pojas Semnoi*»: a hol a «fluuius Vssa fontes suos habet» (u. o.); «*Camen Bolschega Poiassa*» (= Камень Большаго Пояса), a honnan a «Sossa, Berezvua» és «Danadim» folyók erednek (86. l.). Mindezen tudósítások szintén orosz útleírásokból vannak átvéve, melyek a felsorolt nevezetekben az Uralvidék törzslakóinak mondáit alkalmazzák. A Камень «kö» nevezet egyenesen az osztják *keu*, *kev* «stein; berg, der Ural» (AHLQ.) szó fordítása.

A veronai származású ALESSANDRO GUAGNINO «*Sarmatiae Europae descriptio, quae Regnum Poloniae, Lituaniam, Samogitiam, Russiam, Masoviam, Prussiam, Pomeraniam, Livoniam et Moschoviae, Tartariaeque partem complectitur*» című 1578-ban megjelent könyvében külön fejezetet szentel az «Arany-asszony» bálványának és tiszteletének leírására, melynek több érdekes részlete itt említődik legelőször. Ime az ide vonatkozó szöveg egész terjedelmében: «De idolo Aureae Anus. In hac Obdoriæ Regione ad Ostia Obbi fluuij, est quoddam antiquissimum Idolum de lapide excisum, quod Moschovitis *Zolota Baba*, id est, *aurea anus* dicitur. Est autem similitudo mulieris vetulae infantem in gremio tenentis, et alterum iuxta se infantem habentis, quem nepotem illius esse incolæ dicunt. Hoc Idolum ab *Obdorianis*, *Iuhricis* et *Vohulicis* alijsque conterminis gentibus cultulatriæ veneratur, præstantissimasque et maximi pretij pelles Zibellinas, Idolo offerunt, vna cum reliquarum ferarum pretiosis pellibus, ceruos quoque sellectiones ad sacrificium peragendum macant, quorum sanguine os, oculos et reliqua simulachri membra perungunt. Intestina autem cruda sacrifici deuorant et inter sacrificandum sacerdos Idolum consulit, quid ipsis faciendum, quoue migrandum sit. Ipsum autem (dictu mirum) certa consulentibus res-

ponsa dare, certosque rerum euentus prædicere solet. Dicuntur etiam in montibus vicinis huic Idolo sonitus boatusque quidam audiri, qui perpetue sonitum in modum clangoris tubarum edunt. Hoc autem nihil aliud esse dicerem, nisi instrumenta quædam illic antiquitus posita, vel cannales subterraneos, sic natura ipsa affectos, qui ventorum perpetuo flatu sonum, boatumque et clangorem continuo efficiunt» (Moschoviæ descrip. fol. 14.). Igen érdekes kép is csatlakozik e leíráshoz, melynek hátterében égig nyúló, alúl erdős hegység, előréssében nagy tisztás közepén trónon ülő óriási meztelen asszony van ábrázolva leomló hajjal, ölében meztelen gyermeket tartva. A hegysziklákban s a bálvány körül földbe vájt házikók vannak, melyeknek lakói a bálvány előtt fölemelt kézzel álló, térdel s arczczal földreborúlt helyzetben nyuszt-, vagy evetfele állatot ajánlanak föl az istenségnek. — A «Petzora Regio» leírásában (fol. 13.) szó van a «föld övéről» is: «Circa hunc fluuium sunt montes, rupesque in altum prominentes, *Ziemnoi Poias* Rutenis, id est *cingulus terræ* dicti, quorum vertices ob continuos ventorum flatus, nudi absque gramine sunt, niuibus frequenter rigentes Hij autem montes perpetuis niuibus gelu concretis alben, difficilemque transitum iter carpentibus præbent. Tantæ enim altitudinis dicuntur, vt quidam a Moschorum Principe ad id destinati, decemseptem dies in ascendendo quodam monte transigerint, attamen nequaquam verticem montis attingere potuerunt . . . Aues etiam rapaces varij generis in his montibus nidificant, præcipue vero Falcones albi ad venandas aues promptissimi, qui inde in Moschoviam afferuntur, eisque magnus Dux in venatione vti solet». GUAGNINO III. Zsigmond lengyel király szolgálatában, úgy látszik, részt vett ennek orosz hadjárataiban és utazásaiban s ezen alkalmakkor szerezhette ama különös értesüléseit, melyekben nem épen HERBERSTEIN művét követi.*)

1630-ban jelent meg a «Respublicæ Elzevirianæ» gyűjteményben egy kis alakú könyvecske ezen czímen: «*Russia, seu Moscovia, itemque Tartaria Commentario Topographico atque po-*

*) L. FRIEDRICH v. ADELUNG: Kritisch-literärische Übersicht der Reisenden in Russland bis 1700, deren Berichte bekannt sind. St. Petersburg, Leipzig, 1846. (I. köt. 227. l.)

litico illustratae. Lugd. Batavorum ex officina Elzeviriana», mely szintén tárgyalja a *Zolota baba*-t és *Ziemnoipoi*-t (31—33. ll.), még pedig, mint maga a mű jelzi, HERBERSTEIN nyomán.

Első tüzetesebb leírását a vogulok és osztjákok vallási képzeleinek WITSEN MIKLÓS híres hollandi tudósnak, Nagy Péter orosz csár tanítójának «*Noord en Oost Tartarye*» művében*) nyerjük, melynek első kiadása 1672-ben látott napvilágot. Nagy jelentőségű, becses munka ez, mely huszonöt éven át rendkívüli szorgalommal folytatott kutatások és részben Moszkvában, a hollandi követség kíséretében eszközölt sokirányú anyaggyűjtések eredményeképpen jóformán mindent összehord, a mit Ázsia éjszaki és keleti tájairól a XVII. században tudtak, illetőleg megírtak. E helyt bennünket közelebb érdeklő fontosabb közlések WITSEN könyvében a következők:

I. Az osztják bálványokról: «*Az osztjákoknak fából, vagy kőből készített különös bálványaik vannak, melyeket ők elhagyott puszta helyeken, az erdőkben állítanak föl. Áldozatképp pénzt, fülbevalókat, czobolyprémet és egyéb tárgyakat hoznak nekik, melyeket a bálvány közelében helyeznek el. Az idegeneknek, kik ezen tárgyakat néha megtalálják, mint ők mondják, nem szabad hozzájuk közelíteni; mert különben nem tudnának elmenni ama helyről, nem találván meg az utat, hogy onnan eljussanak*».**)»

*) E mű teljes címe: «*Noord- en Oost-Tartarye, ofte bondig Ontwerp van eenige dier Landen en Volken, zo als vormaels bekend zijn geweest, beneffens verscheide tot noch toe onbekende en meest nooit voorhen beschreve Tartersche en naaburige gewesten Lantstreeken, Steden, Rivieren en Plaatzten in de Noorder en Oosterlykste Gedeelten van Asia en Europa, zoo buiten en binnen de Rivieren Tanais en Oby, als omtrent de Kaspische, Indische — Ooster en Swarte Zee gelegen; geliyk de Lantschappen Niuche, Dauria, Jesso, Moegalia, Kalmakkia, Tangut, Usbek, Noorder Persie, Georgia, Circassia, Crim, Altin enz mitsgaders Tingoesia, Siberia, Samojedia, en andere Hare Zaerze Majesteiten Kroon gehoorende Heerschappyyen: met derzelver Landkaerten: zedert nauckeurig onderzoek van veele Saren, en eigen Ondervindinge beschreven, getekent, en in't Licht gegeven door Nicolaes Witsen. T^e Amsterdam in't Jar 1672.* Második átdolgozott és tetemesen bővített kiadása e műnek 1705-ben látott napvilágot. Ennek változatlan lenyomata az 1785-ben megjelent harmadik kiadás, melyből az itt közölt idézetek valók.

**) «*Zy hebben hunne bezondere Afgoden, van Hout of Steen ge-maekt, die zy, op eenzame woeste plaetzen, in de Bosschen zetten, en*

«(Az osztjások) ostobák s hasonlóak a barmokhoz; sem írni, sem olvasni nem tudnak, sőt ebben maguk a papjaik is járatlanok. Néhány durván metszett, vagy készített faképük van, melyeket ők kis házikókba, azonkívül különös lakókba, templomokba állítanak, teli aggatván őket czobolybőrökkel. Áldozatok kíséretében imádkoznak ezekhez, hogy hosszú és boldog életet adjanak számukra». ¹⁾

«A szibériai (tobolszk-vidéki) osztjások helyenként sátorhoz hasonló házakban laknak, melyek falu módjára állanak egymás mellett; a falu előtt mindenütt ott áll közszemléül az ő bálványuk, egy ördögnek fából durván faragott képe». ²⁾

«A szurgutvidéki osztjásoknak bálványai rongyokból és posztóból készült bábuk, melyeknek ábrázatja sárgarézből, fából, vörösrézről, vagy valamely más ércből, vagy kőből való. Azt mondják, hogy régi időkben van nekik meghagyva, hogy ilyeneket tiszteljenek». ³⁾

«Bár az osztjások pogányok, mégis elismerik, hogy van isten az égben, a ki minden fölött uralkodik. Ezt azonban nem szolgálják vallási tisztelettel, hanem a mennyire tudják, csak az ő fából, vagy agyagból különféleképp készített és alkotott bálványait. A vagyonosabbak közülök ezen bálványképekre, vagy bábukra se-

Offerhanden toebrengen van Geld, Oor-ringen, Zabels en andere dingen, welke zy omtrent den Afgod leggen. Es durven de vremden, die deze dingen zomtyds vinden, (zoo zy zeggen) de zelve niet naderen, alzoo dat zy van de plaetz niet zoude konnen gaen, noch geen weg vinden, om daer van daen te komen» (313. l.).

¹⁾ «Zy zijn dom, en den Beesten gelijk, konnen noch Lezen noch Schryven, ja hunne Priesters zelven zijn daer in onbedreven, hebben eenige houte lomp gesnedene of gemaekte Beelden, die zy in kleine huiskens, behalven in de byzondere Wooningen, Kerk-Huizen stellen, behangende die met Zabel-vellen, en bidden de zelve aen, offerende voor de zelve om een lang en gelukkig leven» (636. l.).

²⁾ «De Astakkan daer omtrent (Szibériáról van szó), woonen zomtyds in Huizen, die Hutten gelijk zijn, welke Dorps gewyze by een staen, alwaer hunnen Afgod, het beeltzel eens Duivels, in hout, lomp gesneden, voor 't Dorp ten toon staet» (757. l.).

³⁾ «Zommige hunner Afgoden (Szurgut vidékéről van szó), die zy hebben, zijn Poppen van lappen, en doek gemaekt; doch hebben aangezichten van Messing, Hout, Kooper, of eenig ander Metael of Steen. Zy zeggen, dat hun van ouds bevoolen is, alzulke te eeren» (639. l.).

lyemruhákat és felöltőket raknak az orosz kisasszonyok módjára; a szegényebbek e végből néha idegenföldiek ócska ruháit alkalmaz-zák. Mindenkinek van ilyen bálványképe, melyet Saitan, Saitanka vagy Schagan néven neveznek. Ez talán az oroszoktól átvett neve-zet, a kik az ilyen bálványokat látva azt mondhatták, hogy az az ördög, vagy sátán».)*

A juganvidéki osztjások bálványtisztelésére vonatkozólag AVRIL jezsuita utazó tudósítása nyomán a következőt közli WITSSEN: Midőn Golovin, tobolszki kormányzó a Juganskoj Ob mentén uta-zott, «a parton egy fából durván faragott bálványképet vett észre, mely az erdőségben állott. Midőn hajójából erre a bálványra rá akart löni, a vidék együgyű pogányai arra kérték, hogy álljon el e szándékától azt mondván, hogy az ily képek az ő tolmácsaik Isten előtt s hogy az égi atyával csakis ezen képek közbenjárásával be-szélhetnek. Úgy hiszik, hogy ezen képeknek istennel való közben-járó beszédét hangja szerint is hallhatják».**)

A délkeleti osztjákokról (talán az osztjákszamojédek is beleértve) szól a következő tudósítás: «*Minden családnak megvan a házában a maga Saitanja, vagy bálványa, mely fából, sárgaréz-ből, vagy ónból készült a lakók gazdagsága szerint. Ezek a bál-ványra, midőn tisztelete céljából eléje járulnak, rongyokat, bélles-*

*) «Zoo zijn de Ostakken Heidenen, schoon zy bekennen, een Good in den Hemel te zijn, die alles bestierd, welke zy echter geen eer aen doen, dat men weet, maer wel aen hunne gemaekte Afgoden, van hout of leem, veelderleier gedaente en gestalte; welke onder hun van vermogen zijn, trekken deze Afgoden beelden, of Poppen Zydene Klederen en Rok-ken aen, na den aert der Russische Jufferen, vermangelende zy ten dien einde, zomtyds oude klederen van de Buitenlanders; een ieder heeft diergelijke Afgoden-beeld, *Saitan, Saitanka*, of *Schagan* genaemt, misschien een ontleende naem van de Russchen, om dat de zelve, alzulke Afgoden ziende, gezegt mogen hebben, de zelve den Duivel of Satan te zijn» (634. l.).

**) «Zag hy aen den Oever, een van hout, lomp gesneden Afgoden Beeld, in 't geboomte staen, daer hy uit zijn Vaerttuig na meende te schieten, doch de onnoozele Lands Heidenen baden van af te willen hou-den, zeggende die Beelden Tolken voor hen by *Godt* te zijn; konnende zy met den Hemelschen Vater, niet als door deze Beelden spreken; ge-loovende zomtyds het geluit der tusschen-spraek, van deze Beelden met *Godt*, te konnen hooren» (855. l.).

bőröket, sőt czobolyprémeket aggatnak, könyörgés helyett egy keveset nyöszörögnek előtte s fejüket lehorgasztják».)*

A déli vogulokra vonatkozik az a megjegyzés, hogy a «mordva néphez hasonlóan az *ég istenét tisztelik*»**) (v. ö. déli vog. *törem* = «isten» és «ég»).

Többszörös és bő értesítést találunk WITSEN művében az *Arany-asszonyra* vonatkozólag. «Régtől fogva» — így ír e tárgyról — «mondják Európában és másutt, hogy az Ob folyó mellett s a környékén lakó népek egy *Slata Baba*, azaz 'Arany-öregasszony' nevű bálványképet imádnak s ezt istenségüknek tartják. Bármily szorgalmasan kutattam is e dolgot, teljes biztosságra nem juthattam arra nézve, hogy megegyezik-e az igazsággal; de egy előkelő orosz úr ekkép tudósít róla: 'Obdoriának hegységében áll *Slata Baba* kifaragott képe, melynek asszonyalakja van, a mint a *Slata Baba* szavak is Arany-öregasszonyt jelentenek. Azonban arról tudósítanak engemet, hogy a Tobol és Ob vidékén lakó osztjások és más benszülöttek az ördögöt imádják, melyről azt mondják, hogy gyakran asszony alakjában jelentkezik ölében gyermekkel, mellén csilingelő csengetyűkkel s ezt nagyon félik és tisztelik'. RUTBECKIUS azt állítja, hogy ezen nevezeten: *Slata Baba* a földet kell érteni s hogy két gyermeke a napot és holdat jelentené». GUAGNINUS fent idézett leírása következik ezekre szerzőnk-nél, mely után így folytatja adatainak közlését: «Másutt, jelesen ama tengeri utazások leírásaiban, melyet az angolok tettek Moskoviába, azt találjuk, hogy midőn inséges idő, pl. éhség, járványhalál stb. járja, akkor imádják a fent említett istennői képet. Leborúlnak előtte s így imádkoznak: *Egy dobocskát helyeznek oda, a körülállók reá egy varangybéka-ulakot tesznek s ezután egy botocskával ütik a kis dobot. Az a személy, a ki felé a varangybéka csúszik, vagy a dob verése közben egész melléje levetődik, mint halott*

*) «Ieder gezin heeft een gemaekte *Saitan*, of Afgod in zijn huis, die von Hout, Messing, of Loot is gemaekt, na dat zy ryk zijn; zy behangen hem met lappen, voeder-werk, en zelf met Zabelen, als zy hem zullen eeren, en voor hem komen; in plaets van bidden, piepen zy zoo wat, en slaen het hooft voor hem neder» (637. l.).

**) «De *Vogultzi*, een Volk gelijk de *Mordua*, of *Morduinen*, dat den Godt des Hemels eert» (883. l.).

azonnal a földre csapódik; de csakhamar, mint hiszik, újra éled az istennő segítségével. Ez aztán meg tudja mondani az inség okát s az eszközöket, melyekkel az állapotok javulása elérhető. Miután az istennő ki van elégítve, az ország és nép megszabadul a bajtól, melylyel sújtva volt».*)

Ez az «Aranyasszony» utolsó tárgyalása a régi irodalomban. Már WITSEN művében olvashatjuk, hogy egy tudományosan képzett utazó az Ob alvidékén nem találta meg a régiektől emlegetett Arany-asszonybálványt (883. l.); az ezutáni irodalom pedig végkép hallgat a *Zlata baba*-ról. Tényleg *aranyból* készült, vagy aranyozott asszonybálványnak léteztét Obdoriában biztosan nem igazolhatjuk; de igenis van PALLASnak és GEORGINak is arról tudomása, hogy Obdorszkon alúl mintegy 70 versztnyre két igen

*) «Daer is al van lange tyden af in Europa, en elders gezegt, dat de Inwoonders en Volkeren aen de Rivier Oby, en by deze plaets, zouden aenbidden een Beeld, *Slata Baba* geheten, dat is, Goud oud Wyf, en het zelve tot hun Afgodin houden: hoe naerstiglijk deze zaek by my is onderzocht, zoo heb alle zekerheit het zelve met de waerheit over een te komen, niet konnen vinden: alleen bericht my zeker vornaem Rusch Heer daer von aldus: Aen het Gebergte in *Obdorie*, het Beeld van *Slata Baba* uitgehouden staet, hebbende een Vrouwen gedaente, gelijk die woorden *Slata Baba*, Goud oud Wyf beteken. Edoch, men bericht my, dat de *Astakken*, en andere Heidensche Inwoonders, by Tobol, en aen de Oby den Duivel aenbidden, die zy zeggen dat zich vaek vertoont in gedaente van een Vrouw, met Kinderen aen haer schoot, dragende klinkende klokken an haer lyf, die zy zeer vreezen, en eeren. — *Rutbeckius* wil, als of onder het woord *Slata Baba* de Aerde wierde verstaen, en dat Zon en Maen hare twee Kinderen zoude beteken. . . . Elders in de Beschryvinge der zeevaerten by de Engelschen eertyds na Moskovien gedaen, vind men, dat, wanneer het een quaden tyd is, als van Honger, Pest, enzdat dan het boven gemelte Afgodinne Beeld aengebeden word: zy werpen zich daer voor neder, en storten zoo gebeden, als wanneer men daer een Trommeltje zet, de omstanders leggen daer op een gemaeke Padde, waer na met een stokje op 't Trommeltje word geslagen, de perzoon daer de Padde na toe schiet, of door 't slaen op het Trommel-vel, dicht by geworpen word, is aenstonds als dood ter Aerde gesmeten, maer word voort door 't middel dezer Afgodinne, zoo zy gelooven, weder herstelt in 't leven: die dan de oorzaak van 't quaed weet te zeggen, en de middelen om beterschap te verwerven; waer na de Afgodinne te vreden gestelt zijnde, het Land of Volk verlost word van het onheil, waer mede zy beladen waren» (752—3. ll.).

titkolt bálvány áll nagy tiszteletben az osztjások és szamojédok közt, melyeknek egyike nőt, másika férfit ábrázol. Más részről pedig a vogul hagyományos vallási énekekben gyakran említett, ismeretes alakok a *Sorñi-Kaltés* (= Arany-Kaltés) asszony és fia, vagy más monda szerint unokája a *Sorñi-Äter* (= Arany-Fejedelem), sőt az utóbbia vogul-osztják mythologia legünnepeltebb alakja. Mindezekhez számbavéve, hogy — mint alább látni fogjuk — a *Kaltés-asszonynak* Obdorszkon alúl mai napig is van bálványa és áldozathelye, világosan láthatjuk, hogy az oroszoknak Obdoriában emlegetett *Zlata babaja* nem más, mint a *Sorñi-Kaltés* fordítása. Ez utóbbiban pedig az «arany» jelző nem azt jelenti, hogy az elevennek képzelt istennő, vagy akár bálványképe aranyból való volna; hanem dicsőítő epitheton, úgy mint az «Arany-Kworész», «Arany-atyám» (*Sorñi-järem*) stb. kifejezésekben.

2. A bálvány templomsátráról: «(Az obi osztjások) templomai *toronyalakú óriási alkotmányok* fából készítve körülbelöl hat öl magasságban. Ezek négyszögűek *s ajtó nélkül valók*; *felülről másznak bele egy létra segítségével*. Ezen alkotmány belsejében egy rúd áll fél akasztófa alakjában: erre czobolyprémeket és, ha hozzá juthatnak, *vörös posztót akasztanak bálványuk tiszteletére.*»*)

3. Az osztják sámánról: «(Az obi osztjásoknak) bizonyos papjaik vannak, melyeket az ő nyelvükön *Abys-nak* neveznek» (v. ö. tatár *abiz* «tudós, tanúlt ember, mollah»). «Ezek *vakok*; a kik nem vakok, azt mondják, szabály szerint nem lehetnek papok. Azt mondják, hogy e papok az ördöggel, az ő istenségükkel beszélnek s úgy tartják, *ha ők látók (nem vakok) volnának, nem volnának méltók, hogy vele (az ördöggel) közlekedjenek, a ki különben látó embereknek nem is jelentkezik*. Ezen vakok hivatásuk gyanánt tekintik, hogy mintegy a Sátán szájából, vagy az ő tőle nyert ihlettel jövendőt mondjanak és áldást osztogassanak a nép-

*) «Hunne Kerken zijn gevaerten, Toorens gewys, van hout gemaekt, hoog omtrent drie roeden, min en meer; vierkant, zonder deur daer in; men klimt van boven in, met een ladder: binnen in dit gevaerte staet een stang als een halve galg, daer aen hangen zy Zabelen en rood Laken, wanneer dat konnen bekomen, ter eeren en Offer van hunnen Afgod» (634. l.).

nek». — «Bálványpapjaikhoz (az osztjások) betegség, vagy más szerencsétlenség esetén, mint tanácsadó tudóshoz jönnek, hogy ez rajtuk segítsen. Ezek aztán látszat szerint a bálványhoz fordulnak tanácsért, s ilyen, vagy amolyan bolondsággal ámítják a népet; pl. a végből hogy valaki meggyógyúljon, fül- és szemtanúk állítása szerint, *levágatják a legjobb lovat*, elrendelik, hogy az illető egész családja egy nap alatt megegye húsát, *bőrét, lábait és fejét pedig akasztzák föl a bálvány tiszteletére az istenség templomtornyában* s ilymódon könyörögnek hozzá betegeikért».*) — Egy másik tudósítás szerint is «az istentiszteletet és áldozatot a varázslók rendelik el, kik aztán tudtúl adják a népnek, hogy kinek lesz jó vadászata becses prémekben és egyéb vadakban».**)

4. Az osztják áldozatokról: «Midőn (a szurgutvidéki osztjások) ördögeiknek áldoznak, a mi lehet *czoboly-, hód-, róka-, hölgymenyét-, evetprém, vagy akár egy czobolyfark*, előbb a papjaikkal beszélnek, hogy közbenjáró imádságaival készítse elő a bálvány részéről való kedves fogadtatást. Ha aztán ez a pap akkép ítél, hogy a szóban forgó áldozat a bálvány előtt kedves: akkor előveszi azt s a fából, vagy más anyagból készült bálványnak a nyakába akasztja, a mi után az áldozó a bálványképet megcsókolja. A mennyiben az ítélet úgy hangzik, hogy az áldozat kevés, akkor

*) «By hun zijn zekere Priesters, in haer Tael *Abys*, of *Abysen* geheten: deze zijn blind, en die niet blind is, zegt men, kan in die Orde geen Priester wezen: zy zeggen, te spreken met den Duiwel, haren Afgod, en gevoelen, dat, als zy ziende zijn, onwaerdig zijn met hem om te gaen; dat hy ook-zich, aen ziende Menschen niet en openbaerd: en gedragen zich deze blinden als uit Satans mond, of ingevinge, te voorzeggen, en zegeningen den Volke te doen». — «Tot hunne Afgodische Priesters of Papen komen zy, by nood van krankte, of ander ongemak, als tot vraegbaken, om geholpen te worden: deze dan gaen quanzuis by den Afgod te rade, en maken den Luiden de eene of andere dwaesheit diets; by voorbeeld, van om gezont te worden, volgens oor- en oog-getuigenis aen my gedaen, wierd gelast het beste Paerd te slachten, in eenen dag al het vleesch met het geheele gezin te verteeren, vel, voeten, en hoeft in de Kerk-tooren, den Afgod ter eeren, op te hangen, en hem daer door, voor haer te bidden» (634. l.).

**) «De Goddienst en Offerhande word hen, door hunne Toveners, angezeit, die hen als dan bekent maken, waer goede vangst van Pelteryen en ander Wildwerk zullen bekomen» (313. l.).

többnek kell előkerülni; vagy pedig, azt képzelik a szegény emberek, *rögtön beteggè, bénává, sántává, sőt vakká kell válniok*. Mind az áldozati értékekből a papok három hónaponként eladást rendeznek is ezt teszik a tunguzok is». ¹⁾

«Szokásuk» — így szól a keleti osztjákokról való tudósítás — «koronként *locat* áldozni az ő samánjuk, azaz papjuk, vagy varázslójuk útján. Erre a lóra egy kötelet erősítenek, aztán *háromszor körülvezetik azoknak a lakása körül, kik az áldozatot nyújtják*, vagy a kikért hozzák, a midőn az osztják és barátai hátulról kísérik. *Erre levágják az állatot az ajtó előtt s a pap befecskendezi vérével a lakást*. Most a húst megfőzik s az erre fölkért barátok, mint szent eledelt vigasságban elköltik.» ²⁾

«*A mikor csak étkeznek, a (házi) bálvány elé is tesznek az ételből*. Bizonyos időkben a templomépület, vagy a közös bálványházikó körül gyülekeznek, a hol sokáig szájalomra méltón nyöszörögnek, jajgatnak, kiabálnak, míg végre az egyik elkezd hirdetni, hogy éhség következik-e rájuk, a vagy sok vadászati, vagy halászati zsákmányuk lesz-e, avagy medve, vagy más vad torkába kerülnek-e. E jövőmondásokat, mi ördögi mesterségnek látszik, nagyon megbecsülik és tisztelik.» ³⁾

¹⁾ «Als zy hare Duivels offeren, het zy een Zabel, Bever, Vos, wit Harmken, Enkhoorn, of wel een Zabel staert, zoo spreken zy te vooren met haren Paep, hy gelieve toch het Offer met zijne voorbede den Afgod aengenaem te maken: oordeeld dan dezen Priester, dat het Offer den Afgod aengenaem is, zoo neemt hy het en hangt het den van hout of andere stoffe gemaekten Afgod om den hals, waer na den Offeraer het Beeld kust: indien geoordeeld word, het Offer te weinig te zijn, zoo moet 'er meer voor den dag komen, of deze arme Menschen beelden zich in, terstond ziek, kreupel, of lam te worden, ja ook wel blind. Van al dit geoffert goed word door de Priesters alle drie Maenden verkooping gehouden; en dus doen mede de Tungoesen» (639. l.).

²⁾ «Zy hebben een gewoonte zomtyds een Paerd te offeren, door haren Schaman, dat is, Priester of Tovenauer gezegt, aen 't welk zy dan een touw vast maken, voerende het zoo driemaal om de wooning van den geenen, die het Offer geeft, of voor wien het word gedaen, volgende den Astak en zijn Vrienden het zelve achter na; zy keelen het Dier dan voor zijn deur, met wiens bloed de wooning door de Priester word besprengt, het vleesch kooken zy, en de Vrienden daer op verzocht, word het als Heilige Spys in vrolijkheit genuttigt» (637. l.).

³⁾ «Zoo dikmael als ze wat zullen eeten, zetten zy den Afgod iets

«A bálvány mellett gyakran egy csomó emberhaj, vagy lószőr csüng s egy facsésze, vagy válu, a melybe ezen bálványképek elé naponként ételt, rendszeren tejes pépet, hoznak. Ezt egy kanállal a bálvány mozdulatlan szájába teszik, a honnan az étel kifordúlva a bálvány szája mellett testére fut alá. Midőn ezen bálványképeket imádják, vagy előtte tiszteletet tanusítanak, egyenesen állnak, fejüket előre csüggesztik s magasan tartják a nélkül, hogy hátukat legkevésbé is meghajtanák. Eközben nyöszörögnek, vagy olyan hangot hallatnak, mint midőn egy kutyát csalogatnak. Tisztelet okáért némelyek a bálványra czoboly- s fekete rókabőröket aggatnak».*)

Egy másik forrás szerint az osztjások «kifeszített ló- és medvebőröket tisztelnek: előttük leborúlnak, áldoznak és imádkoznak, mi azonban, mint a tüzetesebb tudakozódásra állítják, *elhalt atyáik és ősatyáik tiszteletére történik*. Meg tudják mondani, hogy van isten, kinek lakóhelye az ég; de az ő jóakarataért s hogy bajt ne küldjön rájuk, nem imádkoznak hozzája. *A felakasztott medve és lóbőrökhöz nyilat és íjjat tesznek*; de hogyan és mit imádkoznak ezen bőrök előtt, teljesen kitudni nem lehet. Azt tudják, hogy minden imádságuk pusztán földi javakért történik. *Farkasbőröket hősök részére állítanak föl*; mivel ezek ilyen állatot is meg tudtak ejteni. — Az ördögöt, *ki őket vakká és bénává, gazdaggá és szegénynyé teheti*, úgy mondják, tisztelniök s ajándékokkal engesztelniök kell, úgy mint ez a felakasztott bőrök előtt s különben

van hunne Spys voor, op zekere tyden komen zy te zamen, omtrent de Kerk-gevaerten, of ook by de gemeene Beelde-huiskens, daer zy dan erbarmelijc piepen, huilen, en schreyen, een lange wyl, tot dat eindelijc eener aenvangt te voorzeggen, of zy hongersnood zullen hebben, of zy veel Wild, en Visch zullen vangen, en of zy van Beeren, of ander gedierte verslonden zullen worden, welke voorzeggingen, dat Duivelkonst schynt te zijn, zy hooglijc achten en gelooven» (637. l.).

*) «Bezyden den Afgod hangt een vlok Menschen, of Paerde haar, en een houte kop of bak, waer in zy dagelijks voor deze Beelden spyze in brengen, 't geen gemeenlijk Melk-bry is, ja met een lepel zulks in de onbeweeglijke monden plaetzen, daer het dan uit, en by, langs het lijf neder loopt.... Als zy dan deze Beelden aenbidden, of eere an doen, staen zy recht over end, en buigen het hooft voorwaerts neder, en om hoog, zonder de rug het minste te buigen, piepende, of gevende een geluit, gelijk als men een Hond lokt: eereus halve behangen zommige deze Afgoden met Zabelen, en zwarte Vosse vellen» (634. l.).

történik. S bár az ördögöt tisztelik, úgy mondják, az erdőben egy utálatos bálványkép van részére fölállítva: faragatlan, rossz munka, mely által az ördög beszél s mely előtt ők halat és (más) étkeket áldoznak, ezeket aztán hazaviszik s maguk megeszik. *Ezen bálvány körül czoboly- és más prémekeket akasztanak a fákra, vagy egyebet is, a mi nekik becses. Ezen népnél az a balhit uralkodik: ha valaki a felakasztott s az istenségnek ajánlott javakból valamit onnan elvinni akarna, az az illető helyről el nem tud menni, míg azt a tárgyat le nem tette.»**

5. Az osztják medvetiszteletéről: «Az osztjákok maguk között különös ünnepeket tartanak, a mint arról egy szemtanú értesít, hogy egy ilyen örömnepet maga látott. Férfiak, nők és gyermekek, kéz kezét fogva körültánczoltak és ugráltak (valamit). Miután egy ideig tánczoltak, hát egy holt medve volt ottan. Ez előtt mély tiszteletet tanúsító köszönéseket tevének s nagy hangon kiáltának hozzá: *„Ugyan ne légy dühös reánk“*; vagy: *„Állatunk, arra légy dühös, kik a vasat a nyílra készítették!“* Azután levágták a medvének a fejét, egy botra helyezték, a testét pedig egy fa alá hurczolták, a hol nagy tüzet raktak. Most lehúzták a bőret,

*) «Deze Volkeren (de Astakken), eeren opgespanne Paerde- en Beeren-huiden, vallen daer voor neer, offeren, en bidden daer voor, het geene zy echter, als men hen naerstig vraegd, mede zeggen te geschieden ter eeren van hare afgestorvene Vaders of Voorvaders. Weten te zeggen, dat 'er een God is, wiens Huis den Hemel is, doch om zijn goedheit, en dat hy hen geen quaed doet, bydden zy hem niet aen. By den opgehangen Beer- of Paerden-huit, word Pyl en Boog gevoegt; doch hoe en wat eigentlijk voor deze vellen gebeden word, is niet recht te weten; dit weet men, dat al hun bede is alleen om tydelijk goed. Wolve vachten worden voor de heldadigste opgerecht, aengezien hy alzulken Dier heeft weten te treffen. — Den Duivel, zeggen zy, die haer blind en lam maekt, ryk en arm, moeten zy eeren, en offeren, gelijk zulks voor de opgehangene vellen, en anders geschied. En gelijk zy den Duivel eeren, zoo is in het Bosch, zoo men zegt, voor hem een afgryzelijk beeld opgerecht, doch onbehouwen en schlecht werk, waer door de Duivel gezegt word, te spreken: waer voor zy Visch en eetbare Waren offeren, de welke zy daer na, te huis voeren, en zelve verteeren. Zy hangen mede aen de Boomen Zabelen, en andere Pelteryen, of wat hen kostelyk is, rondsom gemelten Afgod. By dit Volk is een overgeloof, dat, zoo iemand van dat opgehangen, en geofferde goet, iets weg droeg, dat hy niet zoude kunnen voortgaen, voor en al eer hy zulks van zich gelegd hadde» (632. l.).

húsát megfízték s közösen egyszerre megették; csontjait elásták a fa alá áldozatkép. Később a fejét az ő templomukba helyezték el az ő Schagan (helyesen: Saitan) istenük tiszteletére. Ezután valamenynyien asszonyostúl és gyermekestúl még háromszor körültáncolták a tüzet».¹⁾

A medveesküről is találunk híradást WITSENNÉL: «*Ha valaki az osztjások közt hamis végből magára átkot mond, vagy esküt tesz: azt hiszik, hogy az olyan nem éli át az évet, hanem megessi a medve».*²⁾ — «*Ha az osztjáknak valamelyik feleségére hűtlenség tárgyában gyanúja van, néhány szőrszálát levág a medve bőréről s felajánlja azt a gyanúsított asszonynak. Ha az ártatlan, akkor elfogadja a szőrszálakat; ha bűnös, semmikép sem meri átvenni, hanem azonnal beismeri hibáját, a midőn gyalázata fölfedeztetvén, az asszonyt gyakran eladják. A ki a medveszörzt elfogadja s mindamellett bűnös, azt hiszik, hogy azt egy ugyanilyen állat meg fogja támadni az erdőben s szétszaggatja. A medveszörön kívül késeket, nyílakat vagy fejszékét is adnak olyan férfinak, kiket bűnösnek gyanítanak, azt képzelve, hogy a ki bűnös létre elfogadja, hasonló szerszámok veszedelme fogja érni».*³⁾ Csaknem tel-

¹⁾ «Zy vieren byzondere Feesten onder hen, gelijk zeker aenschouwer daer van my verhaelde, een diergelijck Joel-feest gezien te hebben: zy dansten en sprongen, hand aen hand, in de ronte, zoo Mannen, Wyven, als Kinderen: na een wyl gedanst te hebben, was daer een dooden Beer; voor dezen maekten zy eerbiedige groetenissen, en riepen overluit tegen hem, en zyt doch niet toornig op ons, of ons Vee, weest toornig op den geen en die het Yzer aen de Pyl gemaekt heeft; daer na hakten zy den Beer het hooft af, zetten 't op een staek, en bragten 't lijf onder een Boom, waer een groot vuur gemaekt was; voorts trokken zy hem den hui af, kookten het vleesch, en aten 't gezamentlijk in een mael op: de gebeente begroeven zy onder den Boom ten Offer; het hooft word dan in hunne Kerk gestelt, haren God *Schagan* ter eeren: hier na dansten zy alle met Wyfen kinderen, noch driemael om het vuur» (640. l.).

²⁾ «Wanneer iemand onder hen een valsche vloek of eed doet, gelooven zy dat hy het Iaer niet over leven, maer van de Beeren opgegeten zal worden» (637. l.).

³⁾ «Wanneer een Ostiak een zijn 'er Wyven van overspel verdacht houd, zoo snyt hy eenig haar van een Beeren-huit, en bied het de Vrouw aen, dien hy verdacht houd, is zy onschuldig, zoo zal zy het haar ontfangen, zoo zy schuldig is, geenzins het zelve durven aenvaer-

jesen egyező szöveggel olvasható e tudósítás YSSBRAND könyvében is (l. alább).

6. Az osztjások halotti szokásairól: «Igen egyszerű viselkedéssel és tisztelettel temetik el halottjaikat. Két rúdon viszik el, melyek faháncsossal vannak egybekötve s hozzája teszik az elhunynak nyilát és íjját. *A kik az elköltözöttnek tiszteletére lovat nem ölhetnek, melylyel vág tort ülnek, bőrét fejestül lehúzzák, hogy előtte imádkozzanak s áldozzanak — azok egy medvét (!), vagy más állatot vágnak le, melyet a tor alkalmával megesznek, s bőrével úgy bánnak el, mint a lóéval.* A gazdagabbak részére, két vagy három lovat is ölnek».*)

7. A vihartól való félelemről: «Midőn az osztjások ladikjaikkal az Obban eveznek és vihar kerekedik, sok babonás cselekedetet szoktak gyakorolni. Az árbo cz mellett hasukra fekszenek, különösen ha valamely papuk is benn van a ladikban, ki aztán istentiszteletet végez. Úgy ordítanak ilyenkor, mint egy medve».**)

8. A föld öve néphitéről: «Solikamsk és Verchoturje

den, maer aenstonds schuld bekennen, als wanneer deze hoon af word gemaekt, wordende de Vrouw veeltyds dan verkoft. — Die het haar van den Beer aenneemt, en echter schuld heeft, gelooven zy, dat van een diergelijck Dier in 't Bosch overvallen, en verscheut zal worden: zy bieden ook wel Messen, Pylen, of Bylen den zoodanigen Mannen, behalven het Beerenhaair aen, deer zy gedachten van schuld op hebben, zich inbeeldende, dat zoo hy 't aenneemt, en schuld heeft, dat hy met diergelijke werk-tuigen als hy ontfangen heeft, zal worden gegrief» (636. l.).

*) «Met zeer schlecht gebaer en anzien begraven zy haer Lijken dragen die weg op twee stokken, die met basten van Boomen te zaem gebonden zijn, daer zy des overledens Pyl en Boog by voegen en die ter eeren den overledenen geen Paerd kan slachten, daer zy zich mede vrolijk maken, en waer van zy het vel oprichten, met den kop, om het aen te bidden, en daer voor te Offeren, die slacht een Beer, of ander Dier, welken by de Lijkplicht word gegeten, en met zijn vel word geleeft, als met dat van 't Paerd: voor de Rykste slacht men 'er wel twee of drie» (630. l.).

**) «Als de *Astakken* op de Oby in hunne Vaertuigen zijn, en zich een storm op doet, zijn zy gewoon veel overgeloovige gebaerten te maken: zy leggen zich by de mast op den buik neder, voornaem als zy eenige hunner Priesters binnen boord hebben, die dan de Godsdienstelijke plicht verriicht: zy brullen dan als een Beer» (634. l.).

városok mellett, nem messze a Tura folyótól kezdődik a *Camenoi Pojas*-nak, vagyis „kő-öv”-nek nevezett sziklás hegység, mely a régiek *Riphaei* hegységével látszik azonosnak. *Az oroszok azt költik róla, hogy az egész világot körülfogja*.*) A WITSEN művéhez mellékelt BLAU JÁNOSTÓL származó 1663-iki térképen is látható a következő jelzés: *«Camenoi poyas, hoc est orbis terre cingulum, mons hyperboreus veteribus»*.

Megjegyezzük végül WITSEN könyvének azon érdekes, úgy látszik néphagyományon alapuló közlését, hogy a permi földnek ama lakói, kik a XIV. század végén nem akarták őseik hitét az erőszakosan tért foglaló kereszténységgel fölcserélni, az Ob és Irtyis folyók mellékeire menekültek s itt az osztjákokba beleolvadtak (636. l.). Mint fentebb az «Arany-asszony-nál», úgy az alábbi tárgyalásokban is többször fogjuk tapasztalni, hogy vogul-osztják mithikai képzetek és nevezetek közösek a zürjénséggel jeleképpen azon nagy műveltségi befolyásnak, melyet e nép az uralvidéki ugorokra már a régi korokban gyakorolt s melyet ez utóbbiak szokásában is számos adat igazol.

Mint ismételve kiemeltük, mind az eddig tárgyalt irodalmi tudósítások nem közvetetlen személyes megfigyelésen, hanem hallomáson és tudakozódás útján egybeszerzett, vagy egyébként előtálalt kézirati forrásokon alapúlnak. Az első művek, melyekben a vogulok és osztjákok hitéletére vonatkozó adataikat a szerzők a hely színén nyert saját tapasztalataik és értesüléseik nyomán közlik: EVERT YSSBRANT IDES és ADAM BRAND útleírásai. Az előbbi hollandi származású férfiú volt, kit 1692-ben Alexejevics Iván és Péter együtt uralkodó csárok azon fontos megbízással küldöttek volt követkép Pekingbe, hogy kereskedelmi összeköttetéseket létesítsen Oroszország és Khina közt s egyszersmind, hogy a Szibérián keresztül vezető utat ily irányban alaposan tanulmányozza. YSSBRANT derekasan megfelelt küldetésének; elindulva Moszkvából a vogulok, osztjákok, tunguzok s távolabb lakó szibériai népek földjén

*) «By de Steden *Solkamskoy* en *Vergaturia* niet wyt van de Vliet *Tura*, begint het steene gebergte, genaemt *Camenoi Pojas*, dat is, steenen band of gordel, het geen der ouden *Ripheische Bergen* schynen to zijn. De Russen verdedichten, dat zy rondsom de Waereld gaen» (781. l.). L. még ugyane tárgyról 782., 946. és 963. ll.

keresztül szerencsésen eljutott a khinai fővárosba, hol sikerrel elvégezvén ügyeit, ugyanazon az úton, melyen jött, visszatért küldőihez. Három évig tartott a rendkívüli fáradalmakkal járt utazás, melyről YSSBRANT pontos naplót vezetett s ennek alapján írta meg következő művét: «*Driejaarige Reize naar China, te lande gedaen door den Moskowischen Afgezant E. Ysbrants Ides van Moskou af, over groot Ustiga, Siriania, Permia, Sibirien, Daour, groot Tartaryen tot in China. Waar in, behalven de gemelde handstreeken, de Zeden dier woeste Volken, ten aanzien van hunnen gotsdienst, regeeringen, huwelyken, dagelykschen handel, kleedinge, woningen, onderhoud, dood en begraafnissen naaukeuriglyk beschreven worden.* Amsterdam, 1704.» — BRAND a követnek kísérője és alkalmazottja volt, ki észleleteit külön könyvben írta meg, melynek czíme: «*A. Brand, Beschreibung seiner grossen chinesischen Reise, welche er Anno 1692, in der Suite des Herrn Eberhard Isbrandes Ides von Moskau aus über Grossustiga, Sibirien, Daurien und durch die Tartarey, bis in China gethan.* Frankfurt, 1697.» Mindkét mű több fordítást ért, a minők a következő francia kiadások: «*Voyage de Moscou a la Chine par Mr. Everard Isbrants Ides, Ambassadeur de Moscovie*»*) és «*Relation du Voyage de Mr. Evert Isbrand, envoyé de Sa Majesté Czarienne a l'Empereur de la Chine en 1692—94. par le Sieur Adam Brand.* Amsterdam, 1699.» Számomra csak a két utóbbi mű lévén hozzáférhető, ezekből idézem a tárgyunkra vonatkozó közléseket. Tartalom szerint csoportosítva ezek a következők:

1. A Csuszovaja folyó mentén lakó vogulok hitéletéről: «*Toute Religion (des Wogulskes) consiste dans un sacrifice, qu'ils font tous les ans une fois; ils vont en troupe dans un bois, où ils assoment un animal de chaque espèce, dont le cheval et le bouc tigrés sont les plus nobles, selon eux: ils écorchent ensuite les animaux assomez, et, après en avoir pendu les peaux, aux arbres les plus élevez de l'endroit où ils se trouvent, ils se prosternent, le visage contre terre, et les adorent. Cela fait, ils mangent ensemble la chair des victimes; et s'en retournent,*

*) Megjelent JEAN FREDERIC BERNARD «*Recueil de Voyages au Nord*» című, útleírásokat tartalmazó gyűjteményének VIII. kötetében (Amsterdam, 1727.).

en disant : *„Nous voila quites, pour cette anée, de prières, et de cérémonies“*. Ils ne donent aucune raison de l'introduction de cet usage : ils disent seulement, en général, que leurs Pères l'ont pratiqué. — Quant à leur Doctrine : je leur demandai s'ils ne croient pas qu'il y eût, dans le Ciel, un Dieu, qui avoit créé toutes choses, qui conservoit et gouvernoit le mond, et qui envoyoit sur la terre, selon qu'il lui plaisoit, la pluie et le beau temps. Ils me répondirent, *qu'ils honoroient le Soleil, la Lune, et les Étoiles*, parcequ'ils les voyoient dans le ciel, et que leur lumière éclairoit la terre : qu'au reste, il pouvoit bien y avoir un Dieu, qui gouvernoit tout, et qu'ils ne voyoient pas. Ils ne veulent point entendre parler du Diable, et disent qu'ils ne le connoissent pas, parce qu'il ne leur est jamais aparü. *Ils croient une résurrection*, mais il ignorent quelle sera la récompense de l'autre vie» (Yssbr. 13—14. 1.). Ugyane tárgyira vonatkozólag BRAND így ír: «Lorsque nous les Wogultzoi interrogeames sur leur croyance, et sur la conduite de leur vie, ils nous firent reponse *qu'ils étoient persuadez qu'il y a un Créateur au Ciel, auquel ils rendent le dernier hommage*. Cependant ils se prosternent devant le Ciel, *ils adressent leur prières au Soleil, à la Lune et à l'Eau, ils leur font des offrandes de chevaux, de vaches et de veaux ; non pas de la chair, mais seulement des peaux, qu'ils pendent dans les Bois aux Lieux les plus élevez* et c'est en cela que consiste leur pretendue dévotion. A l'égard de la Chair, ils la mangent, dans des repas où la joye régne parmi-eux» (27—28. ll.).

2. A vogulok temetkezési szokásairól: «Quand quelqu'un d'entr'eux meurt, *ils l'enterrent, paré de ses plus beaux habits : ils mettent dans la fosse une some d'argent*, proportionnée aux facultez du défunt, afin, disent ils, *qu'il ait de quoi se nourrir, après sa résurrection*. Les parens du mort font, sur son tombeau, des hurlemens afreux, et *il n'est permis à un mari de se remarier, qu'un an après la mort de sa femme*» (Yssbr. 14.). — BRANDnál: «Lors que quelqu'un meurt parmi-eux, ils apportent tous leurs soins à l'habiller, le plus magnifiquement qu'il leur est possible, après quoi, ils le portent en terre avec tous les ornemens dont il est ajusté. *La raison de cela, est, qu'ils sont fortement persuadez que chacun doit ressusciter dans le même habillement, avec lequel il a été enterré*. Ils tiennent pour certain qu'ils ressusciteront un

jour ; mais quand on leur demande en quel Lieu ils doivent donc aller, c'est une chose qu'ils ignorent, et dont ils ne pûrent nous instruire» (28. l.).

Az eb eltemetésének szokásáról utazóink ekkép tudósítanak : « *Les chiens reçoivent aussi, chez ces Peuples, des honeurs funébres : lorsqu'un Wogulske perd un de ces animaux, qui lui a servi à la chasse, ou à quelqu'autre exercice, il lui fait élever une petite maisonette de bois, d'environ un brasse de hauteur, dans laquelle il met, et laisse la charogne, tant que le monument dure* » (Yssbr. 14. l.). — « Ce que je vais dire est une chose, que nous avons vûe de nos propres yeux. Un gros chien, bien dressé pour la chasse des bêtes fauves, et qui ne ressembloit pas mal à un Dogue d'Angleterre, étant mort subitement, lors qu'on ne s'y attendoit pas, on entendit des cris et des hurlemens terribles, ce n'étoit par tout que plaintes et lamentations, chacun regretoit ce chien, l'un pour une telle qualité, qu'il avoit possédée, et l'autre à cause d'un tel service qu'il avoit rendu. Enfin après avoir tous bien hurlé et bien lamenté, *ils enterrent ce chien comme une Personne*. Ils firent bien plus, car afin qu'il pût, suivant leur pensée, reposer plus à son aise, *ils lui mirent sous la tête une pièce de bois, préparée exprez pour cela*. En suite ils éleverent sur sa fosse une petite cabane, témoignant ainsi l'estime qu'ils avoient fait de ce chien, à cause de ses grands merites, et des fideles services qu'il leur avoit rendus pendant sa vie. *Nous aprîmes, que c'est une ancienne Coûtume parmi ces Peuples* » (Brand 31. l.).

3. Az irtis- és obvidéki osztjákok hitéről és bálványairól : « Les rivages du fleuve Oby sont habitez par des Idolâtres, nomez *Ostiakes*. . . . Ce Peuple avoue qu'il doit y avoir un *Seigneur dans le Ciel, qui gouverne tout ; cependant il ne lui rend aucun honeur, et se fait des Divinitéz de bois et de terre, sous différentes figures humaines, qu'il adore*. Chaque habitant a son Dieu dans sa cabane qu'il apelle *Saitan*, et les principaux d'entr'eux se distinguent, en lui donant des habits de soye, semblables à ceux des Dames Russiennes. *D'un côté de l'Idole, pend une touffe, moitié cheveux, moitié crin, et de l'autre une gamelle, pleine de bouillie, dont on alimente chaque jour la Divinité : on la lui verse, à grandes cuillerées, dans la bouche ; mais, ne pouvant l'avalier, elle la laisse répandre, et cette bouillie forme deux ruis-*

seaux, qui coulent continuellement à terre. Dans leurs actes d'adoration, ces Idolâtres sont debout, ou couchez par terre, et ne courbent jamais le dos. Toutes leurs prières consistent à faire certaines grimaces des lèvres, et à *siffler, come quand on veut apeler un chien*» (Yssbr. 37—38. ll). — «Leur Dieu prétendu, ou Grand *Schaitan*, est fait ou de bois, ou de cuivre, ou de plomb, suivant que celui qui le fait fabriquer est riche ou pauvre. . . *Ceux, qui sont pauvres ne lui donnent que de vieux lambraux, mais les riches le couvrent de Martres Zebelines*. Ils lui font des encensemens avec toutes sortes de parfums. Lors qu'ils paroissent devant cette Idole, ils pratiquent une étrange manière d'adoration. *Au lieu de Prières, ils prononcent, je ne sçai quelles paroles en contrefaisant la voix des poulets, ils frapent fortement des mains, ils se prosternent la face contre terre, pour marquer un respect tout particulier, ils font avec les piez de certains mouvemens et postures de Bateleurs*, et pratiquent d'autres Cérémonies ridicules, qui ne valent pas la peine d'être raportées. Toutes les fois, qu'ils prennent leurs repas, de même que lors qu'ils font quelque festin, *ils ne manquent pas de servir à leur Schaitan des viandes les meilleures et les plus délicates*, qu'ils posent devant lui. Ils croient que s'ils manquoient à cette coûtume, tous leurs mets se convertiroient en abominables vers. Ils tiennent aussi que s'ils ôtoient ces viandes de devant cette Idole, elle ne manqueroit pas, pour punition de ce crime, de les estropier en leur faisant perdre l'usage des bras. C'est pourquoi ils les laissent là jusques à ce que la corruption les consument, ou que les bêtes qui vivent de proie, viennent les enlever» (Brand 61—62. ll.).

4. Az osztjások istenidézéséröl: «Quelques personnes nous ont raconté, qu'en certain temps, ces Peuples s'assemblent dans leurs Cabanes, où *ils font alors de cris et des hurlemens horribles et lamentables, qu'ils ne finissent qu'à l'arrivée d'une Personne, qui sans doute, ne peut-être que le Diable. Cet Esprit malin leur prédit ce qui leur doit arriver*; savoir s'ils ont quelque grande famine à supporter; s'ils auront de bonheur à la chasse et à la pêche; s'ils continueront à jouir d'un parfaite santé; s'ils épouseront une jeune femme; s'ils mourront d'une mort naturelle, ou s'ils auront le malheur d'être tuez, ou assommez, ou bien d'être déchirez et devorez par les ours ou autres bêtes farouches, et

plusieurs choses semblables. Après avoir ainsi appris de Satan tout ce qu'ils veulent savoir, ils lui rendent les derniers honneurs, et quand il a disparu, ils se separent, attendant leur destinée avec un courage intrepide» (Brand 62—63. ll.).

5. Az osztjások medvetiszteletéről: «Le plus grand plaisir des homes est la chasse à l'Ours, ou ils vont ordinairement en troupes. Ils ont pour armes, chacun un fer tranchant, de la figure d'un grand couteau, attaché à un manche de bois, d'environ une brasse de long. *Lors qu'ils ont tué un de ces animaux, ils lui coupent la tête, la pendent à un arbre, et se rangeant autour, un forme de cercle, ils lui rendent des honeurs divins: ils courent ensuite vers le corps de l'Ours, en faisant des lamentations et lui disant, d'une vois plaintive: 'Qui est-ce qui t'a ôté la vie?' 'Ce sont les Russes'; — 'Qui est-ce qui t'a coupé la tête?' 'C'est la hache d'un Russe'; — 'Qui est-ce qui t'a dépouillé de ta peau?' 'C'est un couteau fait par un Russe'.* En un mot, les Russes ont fait tout le mal, et pour eux, ils sont innocens de la mort de l'Ours» (Yssbr. 41. l.). — «Leur Idolatrie s'étend encore jusques à l'adoration de la peau d'un ours, sur laquelle ils font leur serment. Lors qu'ils ont tué de ces bêtes farouches, ils lui coupent la tête, et lui rendent ensuite de grands honneurs. Ils courbent un peu la tête, *siflent comme on a accoutumé de faire lors qu'on appelle un chien,* et après avoir ecorché l'ours, ils lui disent: 'Qui est-ce qui t'a ôté la vie?' 'Ce sont les Russes'; 'Qui t'a coupé la teste?' 'Ce sont les haches des Russes'; 'Qui est-ce qui t'a dépouillé de ta peau?' 'Ce sont les couteaux des Russes'. En un mot ils attribuent aux Russes tout ce qu'ils ont fait à cet Animal» (Brand 63—64. ll.).

Az osztjások medvetiszteletéről tanúskodik YSSBRAND következő úti élménye is: «Il vint, un jour, à nos barques, une troupe de ces Ostiakés, pour nous vendre du poisson: un de mes Domestiques, voulant se réjouir, tira de son cofre une de ces machines curieuses, qui se font à Nuremberg. C'étoit une figure d'Ours, dans laquelle il y avoit un horloge, et des ressorts, par le moyen desquels l'Ours sonoit les heurs sur un tambour, et tournoit, en même temps, les yeux et la tête. Comme les Ostiakés admiroient cette nouveauté, la machine joua; jamais gens plus étonez qu'eux: ce fut un plaisir de voir les postures et les grimaces qu'ils firent, pour témoigner leur surprise: *ils se mirent à marmoter, à siffler et*

à rendre à cette figure tous les honneurs, qu'ils ont acoutumé de rendre à leur Saitan : ils élevèrent même au dessus de cette Idole. Les Saitans que nous faisons', disoient-ils, ne sont rien, au prix de celui là. Si nous avons un pareil Saitan, nous les parerions de Zibelines et de Renards noirs'. Ils demandèrent s'il étoit à vendre, mais je le fis fermer d'abord, pour ne pas donner plus long temps, ocasion à l'Idolâtrie» (38—39. ll.). Ugyanezen történet le van írva BRANDNÁL is (61. l.).

A medveesküröl szóló tudósítás: «Quand un Ostiake doute de la fidélité de quelqu'une des ses femmes, il coupe une poignée de poil à la peau d'un Ours, et l'apporte à celle qui soupçonne. Si elle est innocente, elle reçoit ce poil sans difficulté; mais si elle est coupable, elle n'ose y toucher, et confesse son crime, dont la peine est la répudiation, accompagnée de la liberté de se marier à un autre. Cette épreuve se fait avec beaucoup de respect et de bonne foi, parce que ces Peuples sont persuadez, que si une femme étoit assez hardie pour mentir, l'Ours à qui a appartenu la peau dont on a coupé le poil, ressusciteroit dans trois jours, et viendrait dévorer la parjure. Pour les autres sermens, ils étalent, devant la personne qui doit jurer des arcs, des flèches, des haches, et des massues, et l'obligent de toucher une de ces armes, croyant fermement que, si elle fait un faux serment, cette même arme sera, dans peu de jours, l'instrument de sa mort. Cette superstition est aussi en usage chez les Russes des environs» (Yssbr. 41—45. ll.). — BRAND is kiemeli az osztjákoknak szigorú fölfogását az esküről: «Ces Peuples misérables au supreme degré, ne laissent pas, tout Idolâtres qu'ils sont, d'être louables en une chose; c'est qu'ils sont ennemis des juremens, et des faux sermens, de même que de ceux qui sont faits à la légère. On leur inculque cette maxime dès leurs jeunesse. Aussi sont-ils fortement persuadez que celui d'entre-eux qui fait un faux serment, ou jure en quelqu'autre manière sans nécessité, ne doit esperer dans tout l'année aucun bonheur, ni prospérité, et que même il ne la passera pas sans mourir de quelque mort violente ou bien sans être déchirez par les ours» (64. l.).

6. A föld alatt élő mammutok hitéről: «Les idolâtres, comme les Jakutes, les Tunguses et les Ostiakes disent que les Mammuts se tiennent dans des souterrains fort spacieux, dont ils ne sortent jamais : qu'ils peuvent aler ça et là dans ces sou-

terrains ; mais que, dès qu'ils ont passé dans un lieu, le dessus de la caverne s'élève et s'abîme ensuite, forme dans cet endroit un précipice profond, ainsi que ces sauvages assurent l'avoir vu souvent. Ils sont aussi persuadés, qu'un Mammot meurt, aussitôt qu'il voit, ou qu'il respire l'air du jour et soutiennent que c'est ainsi que périssent ceux, qu'on trouve morts sur les rives des Rivières voisines de leurs souterrains, où ces animaux s'avancent quelquefois inconfidérément» (Yssbr. 49. l.).

B) Hittérítő törekvések.

A XVIII. század első évtizedei nagy változások korszakát jelzik a vogulok és osztjákok nyilvános vallási életében. Ekkor ölt ugyanis nagyobb arányokat ama mozgalom, mely az orosz fenhatóság alatt élő szibériai népek évszázadok óta túrt pogányságának végleges kiirtását s az ősi bálványok romjaira tűzött kereszttel a felvilágosodás útjának egyengetését vette célba ama sötétben maradt tájakon. E törekvés első kezdetei igen messze időkbe nyúlnak vissza, csaknem egykeletiek az oroszok és uralvidéki ugorok első érintkezéseivel. A novgorodi krónika arról értesít, hogy ama hadjáratban, melyet *Jadrej* vojvoda 1193-ban intézett Jugria földjére, résztvett egy *Ivanko Legen* nevű pap is, kinek nyilván nemcsak a tábori istentisztelet végzése volt a feladata, hanem egyzersmind hogy az elfoglalt területeken a hódoltság jelekép emelt templomokat fölszentelje s lehetőleg híveket szerezzen az egyháznak a pogányok között. *) Jártak bizonyára ily tábori papok a XII—XV. századok egyéb betörő orosz hadaival is, kiknek azonban aligha lehetett a térítésben számbajöhető sikerük már csak azon könyörtelen s rendkívül ádáz rablőüzelmek miatt sem, melyek a novgorodiakat az Ural és Obvidék lakói előtt irtózat és rettegés tárgyává tették s éppenséggel nem voltak alkalmasak arra, hogy velük a kereszt vallását megkedveltessék. Igen találóan festik e népek hangulatát a hirdetett új vallással szemben azok a szavak, melyeket az éjszaki zürjeneket térítő Permi Szt-István ellenfeleknek, a permiek *Pam* nevű samánjának ajkára ad amannak élet-

*) L. erre nézve A. OKSENOV «Сношения Новгорода Великаго съ Югорскою землею» című értekezését N. M. JADRINCZEV «Литературный Сборникъ»-jában (St. Petersburg, 1885.): 443. l.

írója *Epifanij*: «Moszkvából» — így szólott volna állítólag a pogány pap hazája fiainak — «jöhet-e valami jó számunkra? Nem onnan voltak-e (reánk mérve) a terhek, a nehéz adók, az erőszakoskodások, a szolgabírák (tírunok), az árulók és tartományigazgatók? Ezért ne ő reá (t. i. Sz. Istvánra), hanem én reám hallgassatok, a ki javatokat akarom; hiszen én a ti nemzetségeitekben és a ti földetekről való vagyok». ¹⁾ Külömben a novgorodiak külső hatalma sem volt elég szilárd Jugria földjén; a vogulok, osztjákok és ustjugi zürjének hősie ellentállásán gyakran tört meg a garázda ellenség ereje, sőt volt rá eset (pl. az 1193-iki és 1357-iki hadjáratokban), hogy az utóbbiból csak nagy nehezen vergődhetett haza néhány hírmondó a nagy pusztulásból. Midőn a vicsegdai zürjének a XIV. század végével a keresztséget elfogadták, a térítés sora az Uralon innen lakó vogulokra következett. Ezt *Szt. Pitirim* permi püspök, *Szt. István* harmadik utódja végezte nagy buzgósággal, ²⁾ minek az archangeli krónikás tudósítása szerint az lett a vége, hogy *Asik* vogul fejedelem *Jumšan* nevű fiával 1455-ben betört a vicsegdai tartományba s itt másokkal együtt foglyúl ejtven a püspököt is, ezt kegyetlenül kivégezte. ³⁾ Az efféle többször ismételt berontások indították Ivan Vasziljevics moszkvai nagyfejedelemet, hogy 1465-ben nagyobb hadat indítson Jugra ellen, s mivel ez még nem vezetett a kívánt sikerhez, 1483-ban még egyszer végig pusztította a vogulok és osztjákok földjét. Most már ez utóbbiak meghódoltak, mely hódolás részletei közül tanulságos tárgyunk szempontjából az u. n. Синодальная летопись-nak az a följegyzése, hogy 1485-ben megjelent *Moldan* középobi fejedelem (князь кодский) *Pinzej*, *Sonta* és *Pitkej* fiaival a Vim-vidéki és vicsegdai helytartó előtt s ott esküvel fogadta meg, hogy gonosz szándékot többé az oroszok ellen nem forral, a permi földet berontásaival nem háborgatja s mindenben engedelmeskedni fog a moszkvai nagyfejedelemnek; ezen eskünek pedig a szertartása az volt, hogy

¹⁾ «Житие св. Стефана» a gr. Кушелев-Безбородко kiadásában megjelent «Памятники старинной русской литературы» című gyűjteményben (St. Pbg. 1862.): 4. füz., 160. l.

²⁾ L. КОРРЕН РЕТЕР «Хронологический Указатель материалов для истории инородцев Европейской России» (StPb., 1861.); 65. l.

³⁾ L. I. N. SMIRNOV «Пермяки. Историко-этнографический очерк» (Kazan, 1891.) című jeles művében: 152. l.

«aranyból vizet ittak» («а крепость ихъ со золота воду пили»).*) Hogy mit jelentsen az itt említett aranyból való vizivás, azt a kutatóktól később megfigyelt népies esküszokások nem világítják meg, de valószínű, hogy efféle gondolat lehetett alapja: «A víz veszedelme pusztítson el, ha szavamat valaha megszegném». A hittérítés munkája ezután egyelőre félbe szakad e fogékonytalan tájakon s úgy látszik, nem járt nagyobb eredménnyel az ötödik permi püspöknek, *Jonának* ily irányú törekvése sem, ki t. i. az 1462—63. években megnyervén a keresztségnek a déli permieket, kísérletet tett a Csuszovaja folyó vidékének vogul lakossága között is. Legalább *YSSBRAND*, ki 1692-ben járt e tájon, mint fentebb láttuk, még teljes pogányságban találta a Csuszovamelléki vogulokat.

A keletebbre lakó vogulok és osztjákok hittérítésének kezdetei *Köcsüm* szibériai khánságának megdőlésével és az orosz uralomnak e vidékeken való végleges msgszilárdulásával indulnak meg. *JERMÁK TIMOFEJEVICS* kozák rablóvezér 1581-ben foglalja el az *Irtis* és *Tobol* összefolyásánál épült *Szibir* nevű tatár fővárost s a következő évben csekély ellenállás után sorban meghódolnak előtte, valamint *Bogdan Brjazga* kiküldött alvezére előtt az összes obvidéki ugor fejedelmek ősi szokásaik szerint hűséget esküdvén. Ezen hadi műveletek alkalmával történt, hogy a kozák csapat egy csuvas származású legénye azt jelentette vezérének, hogy az osztjákok ellenszegülésének egyik főoka a bálványaikban való túlságos bizalom. Van az osztjákoknak — így adta elő — egy *Krisztus* néven tisztelt bálványuk, mely *Vladimir* nagyfejedelem idején került hozzájuk. *Ez vízzel töltött tálban ül s az osztjákok azt hiszik, ha ebből a vízből isznak, az őket minden veszedelemtől megóvjá.* Arra ajánlkozik tehát, hogy ő behatolva az osztjákok várába, ezt a bálványt ellopja, mitől aztán ügyeik jobb fordulatát reméli. Az ajánlatot helyeselték s a csuvas szökevénynek tettetvén magát bebocsátást nyert az osztják várba, honnan már másnap reggel sikerült számára a visszaszökés is a kozák táborba. Itt a következőket beszélte el: «Az osztjákok nagy félelemben vannak, a bálványt egy asztalra állították, körülötte külön tálakban faggyú és kén égett; ők

*) L. erre nézve *ALEXANDER DMITRIJEV* «Покорение Угорскихъ земель и Сибири», című igen becses értekezését (62. l.) a «Пермская Старина» V. füzetében.

maguk folytonos imádságok közben az asztal körül állottak s mindenféle bűvölő mesterséggel azt kutatták, vajjon megadják-e magukat az oroszoknak, vagy pedig küzdjenek ellenük továbbra is. A végeredmény a meghódolást ajánlotta». Ebből a kozákok új erőt merítvén, újból megtámadták a várat s alighogy ezt megkezdték, a vogulok és osztjákok kirohanva szétfutottak s elmenekültek falvaikba.¹⁾

Voltak e szibériai hadjáratnak egyéb epizódjai is, melyek a vogulok és osztjákok ősi hitéletéhez nyújtanak érdekes adatokat. Ilyen volt a következő: Az 1582-ik év tavaszán Bogdán emberei az Irtsi folyó mentén aláfelé haladva *Raca* várához jutottak el, mely ugyanily nevű bálványnak volt tiszteleti helye. Éppen áldozat ideje volt, melyre a vidék osztják samánjai nagy számban gyűlekeztek össze elhozván a gyűjtött áldozati holmikat. Midőn a várbeli nép meghallotta a kozákok jövetelét, nagy ijedelemmel szétfutott s az erdőkbe rejtőzött. Erre a kozákok behatolva az üres várba, itt csak amaz áldozat maradványait találták, melyet az osztjákok istenségüknek hoztak.²⁾

Az Irtsiből az Obba térve Bogdán a Fehérhegynek (Bjelogorje) vidékén foglalt állást. Itt egy asszony alakot ábrázoló bálvány állott nagy tiszteletben, mely fiával együtt meztelenül egy széken ült volt, tehát afféle istenség lehetett, mint a régiektől emlegetett «Arany-asszony». A kozákok közeledtére a samánok e bálványnak azt a sugallatát nyerték s hirdették a nagy számban egybegyűlt népnek, hogy el kell őt rejteni s maga a nép is rejtőzék el a rettegett ellenség elől. Ez a felsőbb akarat nagyon is egyezett a nép hangulatával s mire a kozákok a hely színére érkeztek, nem találtak egyebet üres jurtáknál.³⁾

Midőn a tatárok rövid időre felülkerekedtek a kised orosz csapaton s Jermák társaival együtt egy kegyetlenül vérengző éjjeli támadás áldozata lett: a vogulok és osztjákok is fölmentve érezték magukat hűségi fogadalmuk alól, sőt midőn *Manszurov* új kozák csapatával 1585-ben az Obvidékre érkezvén ugyancsak a Fehér-

¹⁾ L. JOHANN EBERHARD FISCHER «Sibirische Geschichte» StPb., 1768.): I, 224—5. ll.

²⁾ U. o. 226. l.

³⁾ U. o. 231. l.

hegy táján megszállott s ott a télire favárral vette magát körül, a nagy tömegben egybegyűlt osztjások megtámadták az orosz erődjét. A harc egész napon át tartott s a kozákokra nézve már már igen veszedelmesen alakult. Másnap reggel az osztjások ismét támadásra készültek, miközben bálványuknak, melyet különösen e célra hoztak magukkal, áldozatot mutattak be, remélvén ily úton segedelmét az új ütközethez. A bálványt egy nyírfára helyezték, mit észrevevén az oroszok, az az ötletük támadt, hogy ágyújokkal golyót röpítsenek feléje. A lövés a legszerencsésebben sikerült; mert nemcsak a bálvány, hanem az a fa is, melyhez erősítve volt, darabokra zúzódott, mi annyira megijesztette az osztjásokat, hogy azonnal szétfutottak, néhány nap múlva pedig ajándékokkal jelentek meg Manszurov előtt, kérvén őt, hogy ne álljon rajtuk boszut.

Az orosz fegyverek diadalát gyorsan követte a vallásé. Érdekes látnunk, hogy ép úgy mint az európai pogány népeknél a középkorban, itt is a fejedelmek az elsők, kik az új vallásnak meghódolnak. Evvel t. i. legszorosabban összefüggött hatalmi érdekük, melynek megerősítését s tartós biztosságát csak úgy remélhették, ha Moszkvának minden tekintetben kedvére járnak. Orosz szempontból sem mutatkozott okszerűnek, hogy az apré vogul-osztják fejedelemségeket azonnal megszüntessék; hiszen ezeknek urai különösen kezdetben igen jó szolgálatot tehettek nekik nemcsak a vidék békéjének megszilárdításában, hanem az oroszoktól még akkor gyéren lakott terület kormányzásában és a bőradó behajtásában is. A nagyfejedelem követelésére egymásután jelentkeznek az Obvidék kenézei Moszkvában, hol nagylelkű fogadtatásban s ajándékokban részesülnek, majd letévén a hűségi esküt oklevelet nyernek, mely őket és utódaikat régi hatalmuk és jogaik változatlan fentartásáról biztosította. Természetesen értésükre adták ily alkalmakkor a kereszttség kívánságát is s a moszkvai utazás rendes következménye volt, hogy a hazatérő fejedelmek elhagyták őseik hitét, sőt hitbuzgóságuk bizonyítására székhelyeiken templomokat is emeltek. Az első keresztény osztják fejedelem *Vaszilij* obdorszki kenéz volt, ki már 1591. előtt fogadta el Moszkvában hódítóinak vallását s nem sokára Obdorszokban Sz. Vaszilij tiszteletére templomot épített. Családja nem nagyon buzdujt a példán, mely úgy látszik, az otthoniak előtt rontotta tekintélyüket. Vaszilij utódai

közül fia *Mamruk* pogánynak maradt, *Jermák* nevű unokája azonban ismét keresztény. Ez utóbbinak fia *Moluk* és unokája *Ginda*, továbbá az 1706. évben említett *Tučabalda* kenéz pogányok, csak *Ginda*-nak fia *Tajša*, a kenézi méltóságot jelen században is viselő *Tajšin* család alapítója vette föl 1714-ben újra a keresztséget. Hívebbek voltak a keresztséghez a középobi, u. n. *kondini*, vagy *kodi* fejedelmek, kik közül *Jigicěj*-nek fia és ennek anyja 1599-ben Moszkvába utazván, itt a keresztségben Péter, illetve Anasztazia nevet nyertek. Midőn ezek hazatértek 1600-ban, maga *Jigicěj* utazott Moszkvába s itt fiának példáját követván hazatértével 1602-ben a kondini templomot építette. 1603-ban *Jigicěj*-nek második fia is fölvette a keresztséget Moszkvában, hol állandóan megtelepedvén Michail néven a nagyfejedelem udvarában stoljnik (asztalnok) méltóságot viselt, sőt engedelmet nyert arra is, hogy noha élt még osztják felesége s ettől Dimitrij nevű fia is volt, egy előkelő orosz családból való leányt vehessen második nőül. 1645-ben *Jigicěj*-nek unokája kapott meghívást Moszkvába, ki itt szintén stoljnik rangjára jutott s utóbb a Vičegda folyó mellékén uradalmi birtokot nyert. A térítés nagyobb arányú folytatására alapítják 1657-ben a kondini monostort, melynek azonban hosszú ideig kevés hatása van a környék lakosságára. *Jigicěj*-hez hasonlóan járt el *Tagaj* pelimi vogul fejedelemnek fia, kit egy kútfő 1599-ben Moszkvában Alexander néven említ.* Mindez esetek nem jártak nagyobb következzel a nép tömegeinek hitváltozására. A fejedelmek hatalma, hatásköre és keresztény meggyőződése is sokkal kisebb volt, hogysem alattvalóikat ősi vallásuk elhagyására kényszeríthették volna; sőt igen valószínű, hogy e keresztény fejedelmek otthon övéik körében vajmi kevésbé különböztek vallási élet dolgában testvéreiktől. Sikeresebb lehetett a térítés munkája a nyugatabbra s az Uralon innen lakó déli vogulok közt, kik közé nagy számmal telepedtek oroszok, úgy hogy amazok már a XVI. század végén el kezdik veszíteni nemzeti sajátságaikat s a jelen

*) L. e történeti adatokra nézve N. ABRAMOV tjumeni tanfelügyelőnek a «Журналъ Мин. Народнаго Просвѣщенія» 1851. évfolyamának 12. számában megjelent «О введении Христианства у Березовскихъ Остяковъ» című értekezését (Különnyom. 9—10. ll.) s ALEX. ДМИТРИЈЕВ fönt idézett művét (84, 88. 89. és 102. ll.).

század első felében pl. a Tura, déli Szoszva, Csuszovaja folyók mellékein nyelvüknek is nyoma tűnik. Buzgó hirdetője az evangéliumnak a XVI. század végén a permi kormányzóság voguljai között a vjatkai Sz. Trifon s később az 1620-ban fölszentelt első tobolszki püspök, Kiprián. Nagy hatással voltak a keresztség terjedésére a környékbeli templomok és monostorok is, ez utóbbiak közt különösen a verchoturjei.¹⁾ Hogy azonban a XVI. század végén helyenként e tájakon is javában virult még a pogányság, mutatja YSSBRAND útleírásának a csuszovai vogulokra vonatkozó következő észrevétele: «Je leur parlai de *Jésus Christ*, je leur dis que tous les homes le reconoissoient pour fils de Dieu, et Redempteur du monde: que ceux, qui croyoient en lui, n'étoient pas seulement heureux pendant leur vie; mais qu'ils étoient surs de jouir, après leur mort, d'un gloire et d'une félicité éternelle. Je voulus les engager, par ces motifs, à embrasser le Christianisme; mais ils me repondirent, qu'ils ne croyoient pas ce que je leur disois, à l'égard du temporel, puisqu'ils voyoient, tous les jours, des malheureux Russes, qui croyoient en Christ, prendre beaucoup de peine, pour gagner un morceau de pain noir: que par raport au spirituel et à la gloire éternelle, dont je leur parlois, ils ne soucioient pas d'en être instruits: qu'ils s'en tenoient à la doctrine de leurs Pères: qu'ils vouloient vivre et mourir come eux, et suivre leurs exemples, bons ou mauvais» (15. l.).

Közelebb állott a vogulok és osztjások szellemi világához a tatárságé, mely politikai nyomás nélkül hiteszmék tekintetében is mindenütt hódított, a hol csak a két faj között érintkezés volt. Az irbiti kerület *Iljenka* falujában lakó tatárok tulajdonkép el-tatárosodott vogulok²⁾ s az Irtis alsó folyása mentén is több vogul és osztják falunak lakossága olvadt a tatárságba.³⁾ Az izlám terjedésére nem igen volt alkalom; az orosz hódoltság korában már ez bajosan történhetett, előbb pedig maguk a tatárok is pogányok voltak. Csak *Ahmet Girej*, az utolsó szibériai khánnak, *Köcüm*-nek

¹⁾ L. «Пермская Гудернія. Списокъ населенныхъ мѣстъ по свѣдѣніямъ 1869. года» (StPb., 1875.): CCLXIII. l.

²⁾ U. o.: CCLVI. l.

³⁾ L. PATKANOV: «Die Irtisch-Ostjaken u. ihre Volkspoeseie»: I: 17. és Ethnographia 9: 143. l.

bátyja hozta be az izlámot az Irtisvidék tatárjai közé mintegy 30 évvel birodalmuk megdőlte előtt; de míg ez a népben gyökeret verhetett, *Köcüm*-nek is sok erőszakoskodásába került. Kétségtelen, hogy már a pogány tatárság is hatott a vogulok és osztjákok hitéletére, úgy mint egyéb néprajzi viszonyaira. Ezt mutatja főképp a *lóáldozat* kedvelése, mi a rénszarvas-tenyésztő éjszakon csak idegen befolyás műve lehet; pogány tatárokkal közös szokás az áldozat bőrének felakasztása is. Ide vágó tanulságos nyelvi adat az áldozati lakomának vogul *puri*, osztják *pori* neve (v. ö. *pürli*, *pür-laxti* «áldozatot, áldozati lakomát rendez»), mely nyilván azonegy a telengut-tatár *pura* «áldozati állat» szóval («жертвенное животное, назначенное на заколение»; VERBICZKI). Az izlám befolyásának nyelvi nyomai: KV. *kuorēn* «buch» = arab-tatár *kōrān* «koran» | *ozer-sōmēn* «tag des jüngsten gerichtes» = arab *āḡer-zamān* «ende der zeiten» | *asraj* «teufel», TV. *äsräil* «drache» = arab *azrāil* «todesengel», kirgiz *äzrāil* id. | PV. *oqšēl*, TV. *äčäl*, *äičäl* «tod» = arab *āḡāl*, oszm. *eşel* «bestimmte zeit, stunde, todteststunde», tatár *äžel* «tod» | TV. *ökhēšem* «gebet» = tatár *aḡšam*, *aḡšam namazi* «zeit des abendgebetes» (az arabból) | KV. *mōsēr* «friedhof» = arab-oszm. *mezār*, kirgiz *mazar* «grab, friedhof» | TV. *majram* «festtag» = volgai tatár *bäjräm* id. (az arabból) stb.

MUNKÁCSI BERNÁT.

Tarka, szürke. E két szónak az alapszava, a mely eddig csak a Besztercei és a Schlägli szójegyzékből volt ismeretes (*tar poztow* Beszt. Szj. 678; *tarpozto* Schl. Szj. 1243; *zyr* Beszt. Szj. 685; *zir* Schl. Szj. 1249), előkerült a nép nyelvéből is. Győrffy Iván följegyzése szerint u. i. a szalamandrárt Udvarhely megyében, Olaszteleken *targyék*-nak hívják (vö. *mérgetes tarka gyék*: salamandra NySz.); Nógrád megyében, Füleken pedig *szürlúd* a. m. hamvas-szürke lúd (MTsz.). Ez utóbbi, ha csakugyan hosszú *ű*-vel ejtik, nép-etymológiás alakulás *szürlúd*-ból.

Sz. J.

Még valami az alanyról és az állítmányról.

(Első közlemény.)

I.

„Alany és állítmány” című értekezésemnek (Nyr. 24. és 25. k.) utolsó fejezetében azt az állítást kockáztattam, hogy a grammatikai és logikai alany és állítmány csak a formára, nem a dologra nézve különböznek egymástól. Ezt az állításomat az említett értekezésben csak nagyjából bizonyíthattam, s úgy látszik, nem is hitte el senki sem. De meg vagyok győződve, hogy állításomnak csak bővebb magyarázatra van szüksége, hogy hívói is akadjanak. Ennek a bővebb magyarázatnak megadása legyen ezen értekezés célja.

Mindenek előtt mutassuk meg néhány példán, hogy mit kell az állításon érteni. Közönségesen azt tartják, hogy ennek a mondatnak: *mendacem oportet esse memorem*, — *esse* a grammatikai, *mendacem* a logikai alanya, *oportet* a gram., *memorem* a log. állítmánya. Avagy hogy ennek a mondatnak: *a gyermeknek könyve van*, — *könyve* a gram., *a gyermeknek* a log. alanya, *van* a gram., *könyve* a log. állítmánya. Avagy hogy ennek a mondatnak: *Jánost megverték*, — *ők* a gram., *Jánost* a log. alanya, *megverték* a gram. s egyszersmind log. állítmánya. A közvélekedés szerint tehát nem csupán a formára, hanem a dologra (a szavakra, a fogalmakra) nézve is különböznek vagy különbözhetnek legalább a mondatnak grammatikai és logikai tagjai.

Szerintem, azaz, mint látni fogjuk, már ARISTOTELES szerint is, ennek a mondatnak: *mendacem oportet esse memorem*, *mendax* a logikai, *mendacem* a grammatikai alanya, *memorem esse oportere* a log., *oportet esse memorem* a gram. állítmánya. Ennek a mondatnak: *a gyermeknek könyve van*, *a gyermek* a log., *a gyermeknek* a gram. alanya, *könyvrallás* vagy *könyrvalló* vagy *könyves* a log., *könyve van* a gram. állítmánya. Ennek a mondatnak: *Jánost megverték*, *János* a log., *Jánost* a gram. alanya, *megvertség* vagy *megvert* a log., *megverték* a gram. állítmánya. Szerintem tehát a

dologra nézve nincsen különbség a mondatnak grammatikai és logikai tagjai közt, csupán a formára nézve van vagy lehet különbség, a mennyiben a logikai alany és állítmány mindig nevező, míg a grammatikai alany és állítmány annyi formában jelenhetik meg, a hány formája van a nyelvnek.

Ez az értelme annak az állításnak, hogy a gram. és log. alany és állítmány csak a formára, nem a dologra nézve különbözik egymástól. Igen paradox értelem, hogy ne mondjam, tövel-hegygyel való összehányása a dolgoknak, ha meggondoljuk, hogy szerinte épen az volna a grammatikai alany, a mit STEINTHAL, WEGENER és mások logikainak neveznek, hogy szerinte az ú. n. *alanyeset* nem a grammatikai, hanem a logikai alany esete stb. De mindazáltal helyes értelem, a mint e fejtegetésből ki fog tűnni.

Hogy a grammatikai alany és állítmány csupán a formára, nem a dologra nézve különbözhetik a logikaitól, már abból következik, hogy mind a grammatika, mind a logika egyformán határozza meg az alanyt és állítmányt. Mind a kettő szerint a mondatnak az a tagja az alany, a melyről mondunk valamit, s az a tagja az állítmány, a melyet amarról mondunk. Lehetséges-e, hogy ugyanazon meghatározásból indulva ki, egyszer ezt, másszor azt tartassuk annak, a miről mondva van valami, vagy annak, a mi mondva van valamiről, a szerint a mint a grammatikus vagy a logikus pápaszemén át nézzük a mondatot? Lehetséges-e, hogy pl. ebben a mondatban: *mendacem oportet esse memorem*, a *tételről* (tò esse) legyen valami mondva, ha grammatikailag, ellenben a *hazugról*, ha logikailag vizsgáljuk a mondatot? Ez merő képtelenség. A közös meghatározásból szükségképen következik, hogy a grammatikai és logikai alany és állítmány nem lehetnek csupán azonnevű dolgok, mint pl. a zoologiai és astronomiai *bika*, hanem azonneműeknek is kell lenniök.

Említsük meg itt mindjárt azt is, hogy a grammatikai alany és állítmány nem különbözhetik a dologra nézve attól az alanytól és állítmánytól sem, melyet GABELENTZ *psychologiainak* nevez. GABELENTZ u. i. így határozza meg a psych. alanyt és állítmányt: «Mi czélja van az embernek, mikor mond valamit egy másiknak? Bizonyos gondolatot akar ébreszteni benne. Erre, azt hiszem, kettő kell: elsőben, hogy a másiknak a figyelmét (a gondolatát) valamire irányozza, másodszor, hogy arról a valamiről ezt vagy amazt gondoltasson vele, és én azt, a miről a másikat gondoltatni akarom, *psychologiai alany*nak, azt, a mit gondoltatni akarok róla, *psychologiai mondomány*nak (Prädicat) nevezem.» (BRASSAI fordítása. L. A mondat dualismusa, 8.) Ez a meghatározás nem mond sem többet, sem kevesebbet, mint az az ARISTOTELES óta ismeretes meghatározás, hogy az alany az, a miről az állítmányt mondjuk, az állítmány az, a mit az alanyról mondunk. BRASSAI szemére is

hányja GABELENTZnek, hogy «ha a pszichológiai subjectum az, a miről mondunk valamit s a pszichológiai praedicatum, a mit róla mondunk, miben különböznek a grammatikai subjectumtól és praedicatumtól, melyeket épen úgy értelmeznek a nyelvtanokban?» (U. o. 26.) Ha tehát a pszichológiai alanyra és állítmányra is ugyanazon meghatározás illik, mint a grammatikaira, akkor a mondatnak pszichológiai és grammatikai tagjai is azonnemű, nem csupán azonnevű dolgok, azaz nem mivoltukra, csak formájukra nézve különbözhetnek egymástól.

Ennek az okoskodásnak KALMÁR is elismerte helyességét azzal a nyilatkozatával, hogy «ha a logikán kívül más tudomány is azt tartja, hogy alany az, a miről valamit mondunk, akkor ebben a tudományban is ép oly közömbös kell, hogy legyen az alany nevezői vagy határozói alakja, a milyen mindegy ez a logikában». (NyK. 28 : 291.) De KALMÁR nem oda céloz, a hova vág. KALMÁR ezt akarja mondani: képtelenség valóban, hogy ugyanazon meghatározás szerint ebben a mondatban: *mendacem oportet esse memorem* egyszer *esse*, másszor *mendacem* legyen az alany, egyszer *oportet*, másszor *memorem* az állítmány; de ebből nem az következik, hogy a grammatikai és logikai alany és állítmány közt a dologra nézve nem volna semmi különbség, hanem az, hogy az a meghatározás csupán a logikai alanyra és állítmányra illik, a grammatikaira nem alkalmaztatható, azaz hogy a gram. és log. alany és állítmány csak azonnevű, nem azonnemű dolgok.

Tudom, hogy az ú. n. grammatikai alanynak és állítmánynak régi meghatározását helytelennek tartja BRASSAI, STEINTHAL, KERN s részben WEGENER is. Magam is azt tartom, hogy az ú. n. gram. alanyra és állítmányra úgy illik az a meghatározás, mint az égi bikára az, hogy kérődző emlős állat. S mindazáltal bátran állítom, hogy a gram. alanynak és állítmánynak jobb meghatározását még soha senkitől sem hallottam.

Mert hogy határozza meg a gram. alanyt pl. STEINTHAL? STEINTHAL? — Sehogysem. Előkeres egy nevező esetben álló szót s ráfogja, hogy ez a mondat grammatikai alanya. Ez csak nem meghatározás? Vagy az? Ám legyen. A grammatikai alany tehát nevező eset. Szép meghatározás valóban. *Eset* a genus, *nevező* a differentia specifica. S hozzá meg az az ékes tulajdonsága a meghatározásnak, hogy tág is meg szűk is egyszersmind. Tág, mert pl. a *rex* szinte nevező eset s még sem alany ebben a mondatban: *Mathias rex electus est*. Szűk, mert ennek a mondatnak: *Alexandrum nutricis suae maxime pudebat* ama meghatározás szerint nincs alanya. (Dehogy nincs, mondaná KERN, ott van az a *pudebat* igébe értett személyes valóság képében. Erre az ellenvetésre majd alább felelünk.)

STEINTHAL szerint az volna a különbség a grammatikai és

logikai alany között, hogy amaz csak nevező, emez bármely esetben állhat. De mi köze a logikának az esetekhez? Hisz a mihez a logikának köze van, abban parancsol s mindent törvényszegésnek, hamisságnak, képtelenségnek bélyegez, a miben parancsolatja teljesítését nem látja. Ha a logika követeli az accusativust ebben: *mendacem oportet esse memorem*, akkor ez nincs jól magyarul mondva: *a hazugságnak eszében kell tartania* (előbbi hazugságait) se ez jól németül: *der Lügner muss* (seiner früheren Lügen) *eingedenk sein*.

Hogy a logikának semmi köze az esetekhez, megmondta maga STEINTHAL, sokkal elmésebben, mint én tudnám megmondani: «Es tritt jemand an eine runde Tafel und spricht: *diese runde Tafel ist viereckig*; so schweigt der Grammatiker vollständig befriedigt; der Logiker aber ruft: Unsinn! Jener spricht: *dieser Tafel sind rund* oder *hic tabulam sunt rotundum*; der Logiker an sich versteht weder Deutsch noch Latein und schweigt, der Grammatiker tadelt.» (Grammatik, Logik und Psychologie 220.) Nem maga STEINTHAL bizonyítja-e hát igen csattanósan, hogy a *mendacem* nem lehet logikai alany, mivel a logikától akár *mendacis* vagy *mendaci* is állhatna helyette?

De *mendax* is. S mivel valaminek csak állani kell, talán épen ez a *mendax* a logikai alany? Hisz a nominativus a legközönségesebb forma a beszédben s megvan minden nyelvben. Miért ne választotta volna a logika, mely STEINTHAL szerint mechanikai tudomány, épen a nominativust mechanikai eljárása eszközéül? A physika is a legközönségesebb mechanizmusokat választja törvényei magyarázatához. STEINTHAL praemissáiból épen az ellenkezője következik annak, a mit kihoz belőlük, az t. i. hogy a logikai alany áll mindig a nevező esetben, míg az organikus beszédben a nevezőn kívül genetivus, dativus, accusativus, ablativus, locativus, instrumentalis s bármi néven nevezendő praepositíós vagy pospositíós alakja lehet az alanynak.

Mit nyertünk, kérhetné valaki, azzal, hogy egyszerűen megfordítottuk a dolgot, azt mondva, hogy a logikai alany áll mindig nevező esetben, míg a grammatikai bármely esetben állhat? Avagy a logikai alanyra jobban illik az a szép meghatározás, hogy annyi mint nevező eset?

Nem egyszerű megfordításról van itt szó. Nem oly nevező esetet kell a logikai alanyon érteni, melyet úgy kellene keresni a mondatban, mint az ú. n. grammatikai alanyt szokás keresni benne. Midőn azt mondom, hogy a logikai alany mindig nevező esetben áll, akkor a következő eljárásra gondolok: Mi a log. alanya ennek a mondatnak: *mendacem oportet esse memorem*? Ebben a *mendax*-ról van mondva valami, az t. i. hogy *oportet eum memorem esse*. Ennek a mondatnak tehát *mendax* a log. alanya. Avagy

mi a log. alanya ennek a mondatnak: *„a gyermeknek könyve van“*? Ebben a gyermek-ről van mondva valami, az t. i. hogy *könyve van*. Ennek a mondatnak tehát a gyermek a log. alanya. Avagy mi a log. alanya ennek a mondatnak: *„Jánost megverték“*? Ebben János-ról van mondva valami, az t. i. hogy *megverték*. Ennek a mondatnak tehát János a log. alanya. Avagy mi a log. alanya ennek a mondatnak: *„az új országgyűlésen kemény tusák lesznek“*? Ebben az új országgyűlés-ről van mondva valami, az t. i., hogy rajta *kemény tusák lesznek*. Ennek a mondatnak tehát az új országgyűlés a log. alanya. Látnivaló, hogy logikai alanyon oly nevező esetet kell érteni, melyet sokszor accusativusból, dativusból s egyéb esetekből kell kihámozni s melynek keresésében gondolkozni is kell egy kicsit. Annak a nevező esetnek keresésében, melyet közönségesen grammatikai alanynak tartanak, nem szükség gondolkozni, sőt nem is tanácsos. Valamely vas-kalapos még megbuktathatná az embert, ha az alanynak meghatározásából helyesen következtetve, azt találná felelni, hogy ennek a mondatnak: *„mendacem oportet esse memorem“*, *mendacem* a grammatikai alanya.

Minthogy a logikának semmi köze a különféle grammatikai formákhoz, a logikai állítmánynak se lehet annyi formája, mint a grammatikainak. A logikai állítmány is mindig nevező esetben áll. Ennek a mondatnak: *„mendacem oportet esse memorem“*, *memorem esse oportere* a log. állítmánya. Ez nevező eset, vagy, mint KERN helyesen mondja, *«eine substantivische Vorstellung»*. Az ilyen substantivumot deklinálni lehet, mint világosan láthatni különösen a görögben: τὸ δεῖν μνήμωνα εἶναι, τὸ δεῖν μνήμωνα εἶναι, τῷ δεῖν μνήμωνα εἶναι. De éppen oly világosan láthatni a magyarban is. Ennek a mondatnak: *„a gyermeknek könyve van“*, *könyv-vallás* vagy *könyvvalló* a log. állítmánya. Ki ne tudná ezeket deklinálni?

Megjegyzendő azonban, hogy a logika többnyire megelégszik az analitikus állítmány megnevezésével. Azt mondja, hogy ennek a mondatnak: *„a gyermeknek könyve van“*, a *könyv* az állítmánya. Vagy hogy ennek a mondatnak: δις ἐξαπατεῖν τὰ δὲ ὄντα ἀνδρὸς σοφοῦ (kétszer ugyanazt a hibát követni el nem illik bölcs emberhez) ἀνὴρ σοφός az állítmánya. Vagy hogy ennek a mondatnak: *„mendacem oportet esse memorem“*, *memor* az állítmánya.

Ennek az az oka, hogy a logika minden mondatot a *„homo est animal“*, vagy *„homo est mortalis“*, az ú. n. ítélet kaptafájára húz. Ebből a mondatból: *„homo ambulat“* ezt az ítéletet csinálja: *„homo est ambulans“*; ebből a mondatból: *„magister laudat discipulum bonum“* ezt az ítéletet: *„magister est laudans discipulum bonum“*. Mivel így minden ítéletben ugyanazon ige fordul elő, ezt mint ismerettest, mint az ítélet állítmányának állandó tényezőjét mellőzi

s egyszerűen azt mondja, hogy az első ítéletnek *ambulans*, a másodiknak *laudans discipulum bonum* az állítmánya.

A logikai kaptafára húzott mondat mindig ugyanazon formában jelenik meg. Azért helyesen mondja KERN: «die Logik nimmt in dem einfachen kategorischen Urteil» — még helyesebben mondaná így: die Logik nimmt in dem Urteil — «immer zwei substantivische Vorstellungen an». (Die deutsche Satzlehre 3.) Helyesen mondja MILL JÁNOS STUART is: «az ítélet már, első tekintetre, azt mutatja, hogy két névnek egymás mellé helyezéséből áll». (A deductiv és inductiv logika rendszere, ford. Szász Béla I. 23.) Helyesen mondhatom tehát én is, hogy az ítélet alanya és állítmánya mindig nevező esetben áll.

Arról én nem tehetek, hogy sem KERN, sem MILL nem következetes, nevezetesen, hogy az utóbbi két sorral alább már így beszél: «*az ítélet egy olyan mondat* (ennek a rossz magyarságnak nem MILL az oka), *melyben valamiről valamit állítunk, vagy tagadunk*». Mi akkor a különbség a mondat és ítélet között? Minden mondattal állítunk vagy tagadunk valamit, ha különös kérdésre adott feleletnek vesszük (pl. *megverték Jánost?* — Jánost || *megverték* vagy Jánost || *nem verték meg*); de azért korántsem ítélet, korántsem «egymás mellé helyezett két név» minden mondat. Én mereven ragaszkodom ahhoz, hogy csak az efféle mondat ítélet: *az ember || állat*. A többit előbb ennek a kaptafájára kell húzni, hogy ítéletnek nevezhessük. Szerintem ez a mondat: *Jánost || megverték* nem ítélet. De az ítélet kaptafájára húzhatom így: *János || megvert* (meg van verve). Szerintem ezek a mondatok sem ítéletek: *esik, sötét van, rossz csillagok járnak*, mivel csak egy szőlásból állanak, holott az ítélet két szőlás. De ezeket is az ítélet kaptafájára húzhatom. Hogy miképen, arról alább lesz szó. Szerintem nem ítélet még ez a mondat sem: *halandó || az ember*, mivel az állítmány megelőzi benne az alanyt. Ezt is előbb a logikai kaptafára kell vonni így: *az ember || halandó*, hogy ítéletnek nevezhessük.

Egy szóval, én azt követelem az olvasótól, hogy ne zavarja össze a mondatot az ítélettel. Ha e méltó követelésemnek eleget tesz, csakhamar át fogja látni, hogy a gram. és log. alany és állítmány nem csupán azonnevű, hanem egyszersmind azonnemű fogalmak, hogy ugyanazon meghatározás illik rájuk, hogy nem mivoltukra, hanem csak formájukra nézve különböznek egymástól.

II.

Azt, hogy a gram. és log. alany és állítmány csak a formára, nem a dologra nézve különböznek egymástól, már ARISTOTELES is tudta. „Alany és állítmány” című értekezésemben is hivatkoztam

már ARISTOTELES-nek e helyére, de csak futólag, az érdeklődő olvasóra bízva annak közelebbről való megtekintését. Mivel azonban igen fontosnak s az egész kérdésre nézve döntőnek tartom ARISTOTELES tanúbizolyságát, itt egész terjedelmében lefordítom a nyilatkozatát:

1. Azt, hogy az első¹⁾ megvan a középsőben²⁾ s ez a szélsőben,³⁾ nem úgy kell érteni, mintha mindenkor egyenlőképen volnának mondva egymásról, t. i. az első a középsőről s ez a szélsőről — s ugyanez áll a meg nem létéről is⁴⁾ —; hanem a hányféleképen mondjuk a lételt⁵⁾ s azt, hogy e mondás áll, annyiféleképen kell érteni azt, hogy valami megvan vagy nincs meg valamiben.⁶⁾

2. Például: az ellenkezőkkel || ugyanazon tudomány foglalkozik. Legyen α ⁷⁾ az *ugyanazon tudomány foglalkozása* s β ⁸⁾ az *ellenkezők*. Az α nem úgy van a β -ban, mintha azt lehetne mondani: az *ellenkezők* || ugyanazon tudomány foglalkozása,⁹⁾ hanem úgy, hogy áll róluk az ugyanazon tudomány foglalkozása.

¹⁾ Nagyobb szélső vagy felső fogalom.

²⁾ A közép fogalom, tartalmában, mint pl. az *állat* az *emberben*, mikor azt mondjuk, hogy az *ember* || *állat*.

³⁾ A kisebb szélső vagy alsó fogalomban, pl. az *ember* a *tanítóban*, mikor azt mondjuk, hogy a *tanító* || *ember*.

⁴⁾ A tagadásról, mely azt teszi, hogy valami nincs meg valamiben, azaz, hogy az állítmány nincs meg az alany tartalmában.

⁵⁾ Az *ἔστιν* igét. A görög valamennyi casussal egyeztethette az *ἔστιν* igét. Erre ARISTOTELES-nek ezen fejezetében is elég példát találunk. Nominativus az alany ebben: *ἡ σοφία ἔστιν ἐπιστήμη*, a *bölcsesség* || *tudomány*; genitivus ebben: *τοῦ ἀγαθοῦ ἔστιν ἐπιστήμη*, a *jónak* || *van tudománya*; dativus ebben: *θεῷ ἔστι καιρός*, az *istennek* || *alkalma van*; accusativus ebben: *τοῦς ὁρῶντες ἔστι θεῖον κατὰ τὰς κλήσεις τῶν ὀνομάτων*, a *fogalmakat* || *nevéükön kell neveznünk*.

⁶⁾ Azon, a mi megvan vagy nincs meg valamiben, az állítmányt kell érteni, azon pedig a miben megvan vagy nincs meg valami, az alanyt. Az alanynak és állítmánynak ez a meghatározása kezelhetőbb, mint az a közönségesebb, hogy az alany az, a miről mondunk valamit, az állítmány az, a mit róla mondunk. Mert ha pl. *János* a log. alany s a *megvertség* a log. állítmány, nem mondhatom, hogy *Jánosról* az van mondva, hogy *megvertség*; de azt mondhatom, hogy a *megvertség* (fogalma mint ismertető jegy) megvan *Jánosban* (*Jánosról* való fogalmamnak tartalmában).

⁷⁾ A felső fogalom, a főtét állítmánya.

⁸⁾ A középső fogalom, a főtét alánya.

⁹⁾ Azaz a *megvertség* állítmány nem úgy van a *János* alanyban, mintha az *ember* || *állat* formájára azt lehetne mondani: „*János* || *megvertség*”. KIRCHMAN így fordítja e helyet: „A sei die eine Wissenschaft, B das einander Entgegengesetzte. Hier ist das A in dem B nicht so enthalten, als wenn das: „eine Wissenschaft sein“ etwas entgegengesetztes wäre”; azaz megfordítja ARISTOTELES mondatát. Miért? Azért, mert nem is sajdítja, hogy ARISTOTELES arról beszél e fejezetben, hogy az alany a beszédben, tehát mint grammatikai alany, nem csak nevező, hanem bármely esetben állhat, KIRCHMANN azt hiszi, hogy ebben a mondatban: *τῶν ἐναντίων ἔστι μία ἐπιστήμη* a nevező esetben álló *ἐπιστήμη* az alany. Ebben a hitében

3. Megtörténik, hogy a középsőről mondhatni az elsőt, de a középsőt nem mondhatni a harmadikról. Pl. ha így következtetünk: „a *philosophia* || tudomány“, „a *jónak* || van *philosophiája*“, tehát „a *jónak* || tudománya van“. De a jó nem tudomány, ellenben a *philosophia* tudomány.¹⁾

4. Néha a középsőt mondjuk a harmadikról, de az elsőt nem mondjuk a középsőről. Pl. ha így következtetünk: *minden* minőségnek vagy ellenkezőnek || van tudománya, a *jó* || minőség is, ellenkező is, tehát a *jónak* || tudománya van. De a jó nem tudomány,²⁾ se a minőség se az ellenkező nem az,³⁾ hanem a jó e kettő.⁴⁾

nem rendíti meg őt még az sem, hogy ARISTOTELES határozottan a *μία ἐπιστήμη*-t jelöli α-val, mely nála mindig az állítmány jegye. Megfordítja tehát a mondat tagjait s ezzel éppen az ellenkezőjét süti ki annak, a mit ARISTOTELES mondani akart. ARISTOTELES ezt akarta mondani: als wenn das Entgegengesetzte eine Wissenschaft wäre, azaz hogy nem lehet így mondaní: „das Entgegengesetzte || ist eine Wissenschaft“, hanem így kell mondaní: „von dem Entgegengesetzten || gibt es nur eine Wissenschaft“.

¹⁾ Azaz nem mondhatni „az ember || állat“ példájára, hogy „a jó || tudomány“, de azt mondhatni, hogy „a *philosophia* || tudomány“. KIRCHMANN, a ki, mint az előbbi jegyzetben említettem, nem is sajdítja, miről beszél ARISTOTELES e fejezetben, álma hüvelyezésébe bocsátkozik e hely magyarázatában. Szerinte azt akarja ARISTOTELES itt kimutatni, hogy „ein Hauptunterschied der Sprache des Lebens und der logischen Ausdrucksweise liegt darin, dass bei letzterer das Prädikat vorangestellt wird (das *sterblich ist in dem Menschen*), während die Sprache des Lebens das Subjekt voranstellt (Der *Mensch* oder *jeder Mensch ist sterblich*). Wenn nun in einer Rede (*lóγος*), wodurch etwas bewiesen werden soll, für die einzelnen Sätze bald die Ausdrucksweise des Lebens, bald die der Logik durcheinander gebraucht wird, so treten für den, welcher immer nur die logische Ordnung erwartet, jene Schwierigkeiten ein, von denen ARISTOTELES hier handelt“. KIRCHMANN persze azt hiszi, hogy e három mondatban: *ἡ σοφία ἐστὶν ἐπιστήμη, τοῦ ἀγαθοῦ ἐστὶν ἡ σοφία, τοῦ ἀγαθοῦ ἐστὶν ἐπιστήμη*, hol elől, hol hául az alany, mivel a két utóbbiban a *σοφία* és *ἐπιστήμη* szokat tartja alanynak. De nem ennek a tévedésének kimutatása végett idéztem szavait, hanem annak a teljesen légből kapott állításának megczáfolása végett, hogy a logikai mondatban, azaz ítéletben az állítmány megelőzi az alanyt. Midőn ARISTOTELES azt akarta mondani, hogy ez az ítélet: *ἄνθρωπος ἐστὶ θνητός* (az ember || halandó) állítás, s hogy *ἄνθρωπος* az alany, *θνητός* az állítmány benne, azt így fejezte ki: *τὸ θνητὸν ἐνέχει τῷ ἀνθρώπῳ* (das Sterbliche ist in dem Menschen enthalten). Ezzel esze ágában sem volt azt mondani, hogy az ítéletben elől kell állania az állítmánynak. Hisz a magyarázandó ítélet ez volt: *ἄνθρωπος ἐστὶ θνητός*. Ebben az alany áll elől, valamint a magyarázó ítéletben is: „das Sterbliche || ist in dem Menschen enthalten“. Elöl álló állítmányra efféle példát kellett volna fölhozni: *ἐστὶ θνητός ὁ ἄνθρωπος*, „halandó || az ember“, „sterblich ist || der Mensch“. Ezzel a szórenddel is gyakran él ARISTOTELES, de nem azért, mintha az a logika saját kifejezése módja volna, hanem mert közönséges volt a görög nyelvben. ARISTOTELES éppen ellenkezőleg azt tartja, hogy *τὸ ὑποκείμενον πρότερον* (Metaph. VII. k. 11. fej.), azaz hogy az ítéletben az alany áll elől. Azért mondtam följebb én is, hogy nem ítélet még az efféle mondat sem: „halandó || az ember“.

²⁾ Azaz nem mondhatni, hogy „a jó || tudomány“.

³⁾ Azaz a főtételt nem mondhatni így: „minden minőség vagy ellenkező || tudomány“.

⁴⁾ Azaz mondhatni, hogy „a jó || minőség és ellenkező“.

5. Előfordul az is, hogy se az elsőt nem mondjuk a középsőről, se ezt a harmadikról, de az elsőt a harmadikról hol mondjuk, hol nem mondjuk. Pl. ha így következtetünk: a minek *tudománya* van || annak *neme* van, a *jónak* || **van** *tudománya*, tehát a *jónak* || *neme* van. Így egyiket sem mondjuk a másíkról. Ellenben, ha így: a minek *tudománya* van || az *nem*, a *jónak* || **van** *tudománya*, tehát a *jó* || **nem**. Így a harmadikról mondva van az első, de a többi nincs mondva egymásról.⁴⁾

6. Ugyanez áll a meg nem létéről is. Mert az, hogy valami nincs meg valamiben, nem teszi mindig azt, hogy ez nem az,²⁾ hanem néha azt is, hogy ennek nem azza,³⁾ vagy ennek nincs valamije.⁴⁾

7. Pl. a *mozgásnak* || **nincs** *mozgása*, vagy a *támadásnak* || **nincs** *támadása*, a *gyönyörűségnek* || **van**,⁵⁾ tehát a *gyönyörűség* || **nem** *támadás*, **nem** *mozgás*. Más példa: a *nevetésnek* || **van** *jele*, a *jelnek* || **nincs** *jele*, tehát a *nevetés* || **nem** *jel*.⁶⁾

8. Hasonlóképen áll a dolog más esetekben is, melyekben az által forgatunk ki valamely tételt, hogy a nemet vonatkoztatjuk valami képen rája.⁷⁾

9. Más példa: az *alkalom* || **nem** *kellő idő*, *alkalma* || **van** az *istennek*, tehát: az *istennek* || **nincs** *kellő ideje* (mivel az istennek semmi sem hasznos). Tagokúl ezeket kell vennünk: *alkalom*, *kellő idő*, *isten*; de a tételekbe a név esete szerint kell őket tennünk.

10. Egy szóval u. i. azt mondhatjuk, hogy a tagokat mindig nevükön kell neveznünk,⁸⁾ pl. *ember* vagy *jó*, vagy az *ellenkezők*, *nem*: *embernek*, vagy *jónak* vagy *ellenkezőkkel*. A tételeket pedig a nevek esetei szerint kell vennünk, tehát vagy *ezzel*, pl. *egyenlő*, vagy *ennek* pl. *kétszerese*, vagy *ezt*, pl. *verő* vagy *látó*,⁹⁾ vagy *ez*, pl. *ember*, állat vagy bármi más módon esik a név a tételbe. (*Ἐργον, Αναλυτικῶν προτέρων τὸ πρῶτον*, XXXVI. fejezet.)

A ki elfogulatlanul olvasta az Organonnak ezt a fejezetét, kétségkívül meggyőződött arról, hogy ARISTOTELES e fejezetben a log. és gram. alany és állítmány különbségét állapítja meg.¹⁰⁾ A kü-

¹⁾ Nincs mondva az első a középsőről, se ez a harmadikról.

²⁾ Pl. *Kása* || **nem** *étel*.

³⁾ A *lónak* || **nem** *fia* a borju.

⁴⁾ A *gyermeknek* || **nincs** *könyve*.

⁵⁾ T. i. *mozgása*, *támadása*.

⁶⁾ Ezek már görög szórszálhasogatások, de ez itt mellékes dolog. ARISTOTELES ezekkel a példákkal is csak azt akarja megvilágosítani, hogy az egyiket t. i. a logikai állítmányt nem mondjuk mindig a másíkról t. i. a logikai alanyról. Mert ha *megvertség* a logikai állítmány s *János* a logikai alany, amazt nem mondjuk erről, azaz nem mondjuk, hogy *János* || *megvertség*, hanem azt mondjuk, hogy *Jánost* || *megverték*. De azért mégis *János* a logikai alany s *megvertség* a logikai állítmány.

⁷⁾ Azaz a második figura szerint következtetünk.

⁸⁾ ARISTOTELES a nevezőt (*ὄνομα*) nem tartotta esetnek (*πῶς*), hanem nevezetnek (*πῶς*).

⁹⁾ Mivel *látom Jánost* annyi mint *látó vagyok Jánost*.

¹⁰⁾ ARISTOTELES tulajdonképen csak az alanyra nézve állapítja meg e különbséget, mint latin fordítója, PACIUS is helyesen jegyzi meg: *docet*

lönbség az, hogy az ítélet tagjait mindig nevükön kell neveznünk (τοὺς ὄρους ἀπὸ θετέων κατὰ τὰς κλήσεις τῶν ὀνομάτων), azaz nevező esetben kell tennünk; ellenben a mondatba különféleképen *esnek* a tagok. Ez azt teszi, hogy a log. alany és állítmány mindig nevezők, ellenben a gram. alanynak és állítmánynak annyi formája lehet, a hány formája van a nyelvnek. Más szóval, hogy a gram. és log. alany és állítmány csak a formára, nem a dologra nézve különböznek egymástól.

STEINTHAL a feje búbjára ejtette ARISTOTELESnek talpraesett megkülönböztetését, midőn azt hirdette, hogy a grammatikai alany áll mindig nevező esetben s a logikai állhat bármely esetben. De STEINTHAL nem csak megfordította a különbséget, hanem úgy meg-
rázta, hogy az utolsó csepp értelem is kihullott belőle. Ha csak egyszerűen megfordította volna, akkor e mondatokban: *mendacem oportet esse memorem*, „a hazugnak eszében kell tartania (előbbi hazugságait)”, *der Lügner muss* (seiner früheren Lügen) *eingedenk sein*, „a *mendax*, hazug, *Lügner* nem logikai, hanem grammatikai alanyok volnának, de legalább alanyok. STEINTHAL azonban csak a *Lügner*-t tartja gram. alanynak, a latin mondatban szerinte *esse*, a magyarban *tartania* a gram. alany.

Tehát valóban semmi mást nem értett a gram. alanyon, mint nevező esetet? Még annyit sem. STEINTHAL semmit sem értett a grammatikai alanyon. Egyszerűen szentírásnak vette, mint sok más, talán épen a *credo quia absurdum* alapján, a mit gyermekkorában tanítóitól hallott. ARISTOTELES óta szájról-szájra szállt az ige, hogy az alany annyi mint *nevező*, ὄνομα. hogy az esetek nem nevezők, azaz nem alanyok. (L. περὶ ἐρμηνείας II. fejezet.) Kinek jutott volna eszébe azt vizsgálni, nem a logikai alanyt értette-e ARISTOTELES, mikor azt mondta, hogy πῶσις οὐκ ἐστὶ ὀνόματα? A grammatikusok a maguk alanyára értették ezt annál könnyebben, mivel a logikai alanynak ὄνομα (név, nevezet, nevező) neve mind a logikának, mind a grammatikának nagy kárára amúgy is grammatikai abstractio volt. Arról is megfélekeztek, hogy ARISTOTELES szerint ebben: θεῶν καί τις ἐστὶ (az istennek alkalmá van) nem a *καί τις*, hanem a *θεός* az a bizonyos *nevező*. Így történt aztán, hogy ma nem a logikákban, hanem a grammatikákban olvassuk ezt a definitiót: «das Subjekt eines jeden Satzes steht im Nominativ» (SCHULTZ, Lateinische Sprachlehre, 1853), vagy «der No-

subiecta propositionum non accipi semper in eodem casu. Az állítmányra nézve magától értődő dolognak teszi ezt föl. PACIUS is így fogta föl a dolgot, midőn általában a következő tanulságot vonja le a fejezetből: termini per se (az ítélet logikai tagjai, tehát mind az alany, mind az állítmány) ponantur in recto casu, in propositionibus autem modo in recto, modo in obliquo aliquo casu, prout ratio linguæ requirit.

minativ ist der Casus des Subjekts» (CURTIUS, Griechische Schulgrammatik, 1868.).

STEINTHAL axiomának, vizsgálatra nem szoruló dolognak tartotta azt a tételt, hogy a gram. alany annyi mint nevező eset. Azért, midőn a logikai alanytól való különbségét akarta meghatározni, egyszerűen így okoskodott: Minthogy az ítéletben az az alany, a miről mondva van valami, tehát ebben az ítéletben: *mendacem oportet esse memorem*, *mendacem* a logikai alany, mert a *hazugról* van benne valami mondva. Mivel azonban ebben a mondatban: *'mendacem oportet esse memorem'*, *esse* a gram. alany (ez már szentírás!), «so folgt, dass nur die Wörter dieselben sind, dass aber beide Wissenschaften unter demselben Namen nothwendig Verschiedenes verstehen müssen». (Grammatik, Logik und Psychologie 191.)

Helyesen így kellett volna okoskodnia: Minthogy mind a mondatban, mind az ítéletben az az alany, a miről mondva van valami, tehát ebben: *'mendacem oportet esse memorem'*, következésként *mendacem* az alany. (Azaz nem így: so ist *mendacem* das logische Subjekt, hanem így: so ist logisch *mendacem* das Subjekt.) Mivel azonban a logikának semmi köze az esetekhez (ezt, mint fönt hallottuk, maga állítja s talán nem is egészen módjával), tehát a *mendacem* csak beszédbeli formája az alanynak, azaz grammatikai alany, a logikai — *mendax*.

III.

Az első fejezet végén azt követeltem az olvasótól, hogy ne zavarja össze a mondatot az ítélettel, ha világosan akarja látni, hogy a gram. és log. alany és állítmány csak a formára, nem a dologra nézve különböznek egymástól. Az olvasó is méltán követelheti tőlem, hogy mutassam meg, miképen óvhatja magát a mondatnak és ítéletnek összezavarásától. Ebben a fejezetben tehát az ítéletnek ismertető jeleivel fogunk foglalkozni.

Miért csak az ítéletnek ismertető jeleivel? Azért, mert a mondat és ítélet között nem olyan a különbség, mint pl. az állat és növény között, hanem olyan, mint az állat és ember között. Mikor csak arról van a szó, hogy az állatot ne zavarjuk össze az emberrel, elégséges csak az embert jól ismernünk.

Ha a mondat és ítélet között olyan a különbség, mint az állat és ember között, akkor az ítélet csak bizonyos faja a mondatnak. Ezt a bizonyos mondatfajt kell tehát jól ismernünk, hogy megkülönböztethessük minden más, még a leghasonlóbb mondatfajtól is.

Vizsgáljuk tehát közelebbről az efféle mondatokat: *ἄνθρωπος ἐστὶ ζῷον*, *ἄνθρωπος ἐστὶ δίκαιός*, *ἄνθρωπος ἐστὶ βαδίζων*, melyek két-

ségkívül ítéletek. (Az ítéletek mennyiségét itt nem vesszük tekintetbe.)

Legelsőbb azt látjuk, hogy az ítélet jelentő mondat, λόγος ἀποφαντικός, azaz olyan mondat, melyben az igének, még pedig csupán az εἶναι igének csupán ἔστιν, ἦν, vagy ἔσται, legszorosabb értelemben csupán ἔστιν alakja fordul elő.

Továbbá azt látjuk, hogy az ítélet két részből áll: ἄνθρωπος és ἐστὶ δικαίως. E részeknek, úgy látszik, ARISTOTELES adta a tag (ὅρος, terminus) vagy szólás (φάσις) általános nevet. Hogy a tag nevet ő adta e részeknek, következő nyilatkozatából tűnik ki: Ὅρον δὲ καλῶ, εἰς ὃν διαλίσσεται ἡ πρότασις· οἷον τὸ, τε κατηγορούμενον καὶ τὸ καθ' οὗ κατηγορεῖται. ἢ προστιθεμένου ἢ διαιρουμένου τοῦ εἶναι ἢ μὴ εἶναι. (Analyt. prior. lib. I. cap. I.) Magyarúl: *Tagnak nevezzem azt, a mire oszlik a tétel, azaz az állítmányt s azt, a miről ez mondva van, akár hozzáteszszük, akár elveszszük tőle a lételt vagy nem lételt.*

Ὅρος tulajdonképen *határt* jelent. De ARISTOTELES nem vonal, hanem terület értelmében vette, mint mi is, midőn ARANYNYAL azt mondjuk: «Nem tarcsai birtok, ladányi *határ* az». Magyarúl a helyett, hogy ez az én birtokom, az én *határom*, azt is mondjuk, hogy ez az én *tagom*. Ezért fordítom az ὅρος-t tagnak, ámbár nincs semmi kifogásom az ellen sem, ha valaki *fogalomnak* akarja elke-resztelni.

Hogy a *szólás* nevet is ARISTOTELES adta az ítélet két részének, kitűnik ebből a nyilatkozatából: ὄνομα μὲν οὖν ἡ ῥήμα φάσις ἔστω μόνον, az alany vagy állítmány *szólás* legyen csak. (περὶ ἑρμηνείας V. fejezet.)

Az ítélet tehát két tagból vagy szólásból áll. Ezek közül az egyiket, még pedig az elsőt már ARISTOTELES előtt is *alany*-nak, a másikat, még pedig a másodikat *állítmány*-nak nevezték. Főnt idézett nyilatkozatában már ismeretes dologként említi ARISTOTELES az állítmányt (τὸ κατηγορούμενον) s azt, a miről ez mondva van (τὸ καθ' οὗ κατηγορεῖται), t. i. az alanyt (τὸ ὑποκείμενον).

De mit keres nyilatkozatában ez a homályos todalék: *akár hozzáteszszük, akár elveszszük tőle a lételt vagy nem lételt*? Homályosnak csak azért nevezem, mert ARISTOTELES német fordítói, WAITZ és KIRCHMANN bizony nem értették meg. Előttem teljesen világos e todalék. Ennek a két ítéletnek: ἄνθρωπός ἐστι ζῶον és ἄνθρωπος οὐκ ἐστι ζῶον kétféleképp nevezhetjük meg az állítmányát. Vagy egyszerűen így: τὸ ζῶον, vagy teljesen így: τὸ ζῶον εἶναι és τὸ μὴ ζῶον εἶναι. Amúgy elvettük tőle, emígy hozzátettük az εἶναι-t vagy μὴ εἶναι-t. Amúgy az analitikus, emígy a synthetikus állítmányt neveztük meg.

Az ítéletnek általános képlete ez: S(ubjectum) = P(raedica-tum). De ha csak egy pillantást vetünk a következő ítéletekre:

,homo || est animal', *,homo || est bibens'*, *,homo || est dormiens'*, *,homo || est distinguens'*, azonnal észre kell vennünk, hogy a P tag tulajdonkép két tényezőből áll, egy állandóból: *est* s egy változóból: *animal*, *bibens*, *dormiens*, *distinguens*. Legyen az állandó tényező *e*, a változó *a*, *b*, *c*, *d*, *e*, *f* stb. általában *p*. Akkor azt mondhatjuk, hogy $P = ea, eb, ec, ed, ee, ef$ stb., általában *ep*.

Közönségesen azonban mellőzni szoktuk az ismeretes állandó tényezőt s azt mondjuk, hogy $P = a, b, c, d, e, f$ stb., általában *p*. Ez nem baj, a míg nem feledjük, hogy így P-nek csak változó tényezőjét, az analitikus állítmányt jelöltük meg. De nagy baj, ha erről megfeledkezve, azt hisszük, hogy P csakugyan egyenlő *p*-vel. azaz hogy pl. ebben az ítéletben: *,homo || est animal'* az *animal* annyi mint P, holott csak annyi mint *p*.

Erről ARISTOTELES is megfeledkezik hébe-hóba s történetesen épen az Organonnak elején, a meddig még sokan el szoktak jutni, a kik bele fogtak olvasásába. A *περί ἐρμηνείας* X. fejezetében azt mondja, hogy ebben az ítéletben: *ἄνθρωπος ἐστὶ δίκαιός* (az ember igazságos) *ἄνθρωπος* = S, *δίκαιός* = P, az *ἐστὶ* pedig, «akár névnek, akár igének» (*ὄνομα ἢ ῥῆμα*) nevezzük «*harmadikúl van hozzámondva*» (*τρίτον προσκατηγορεῖται*). Persze, ha a *p*-t P-nek vesszük, akkor az $S = P = ep$ egyenlet $S = eP$ alakot ölt; akkor nem tudjuk többé, hogy az *e* fiú-e vagy leány (*ὄνομα ἢ ῥῆμα*); akkor az *e* *harmadik tagul* lábatlankodik az ítéletben.

ARISTOTELEST az tévesztette meg, hogy az *ἐστὶ* magára is aunyi mint P ebben a mondatban: *ἄνθρωπος ἐστὶ* (*homo || est*). Igaz, de ez a mondat nem ítélet, valamint a *,homo || bibit'* sem az. A logikai kaptafán, azaz mint ítélet így hangzik az a mondat: *ἄνθρωπος ἐστὶ ὅν* (*homo || est ens*). P-je tehát nem *e*, mint ARISTOTELES gondolta e helyen, hanem szinte *ep*, vagy az általános *p* helyébe annak értékét téve, annyi mint *ec*. A *,homo || est'* = *,homo || est ens'* P-je épen úgy két tényezőből áll, mint a *,homo || bibit'* = *,homo || est bibens'*, vagy *,homo || dormit'* = *,homo || est dormiens'*, vagy *homo || distinguit'* = *,homo || est distinguens'* P-je. A különbség csak az, hogy az utóbbiak P-jében az állandó és változó tényező különböző mennyiségek ($P = eb, ed_1, ed_2$), míg annak P-jében egyenlők ($P = ee$). A *,homo || est'* és *,homo || est ens'* közt pedig az a különbség, hogy annak P-jében monogrammszerűen egybefonódott a két tényező, ennek P-jében külön-külön áll. A *,homo || est justus'* tehát csak egygyel több szóból áll, mint a *,homo || est'*, de nem egygyel több tagból.

Egyébiránt ARISTOTELES talán csak ezen az egyetlenegy helyen beszél ez ítéletnek *harmadik* tagjáról, másutt igen jól tudja, hogy az ítélet még háromnál is több szóból állhat s mégis csak két tagból áll. *Τὸ δὲ ὑπάρχειν τόδε τῷδε τοσαυταχῶς ληπτέον, ὅσαχῶς αἱ κατηγορίαι διήρηνται*: *ἐτι δὲ, ἢ ἀπλᾶς, ἢ συμπλεγμένως-ὁμοίως δὲ καὶ*

τὸ μὴ ὀπάρχειν. (Analyt. prior. lib. I. cap. XXXVII.) Magyarúl: «Azt, hogy valami megvan valamiben (értsd az állító mondat alanyát és állítmányát) annyiféleképen kell érteni, a hányféle mondományt (kategoriát) különböztettünk meg, még pedig akár egyszerűt, akár egybefonottat, Hasonlóképen kell érteni azt is, hogy valami nincs meg valamiben» (értsd a tagadó mondat alanyát és állítmányát). ARISTOTELES szerint tehát ez a mondat: „a *rad* almafán || fanyar gyümölcs terem, = „a *rad* almafa || fanyar gyümölcs termő” szinte csak két tagból áll. Csak hogy e tagok nem egyszerűek, hanem szerkezettek, egybefonottak, (ὅροι συμπεπλεγμένοι).

Az ítéletet vizsgálva, továbbá azt látjuk, hogy első tagja, azaz alánya mindig nevező, második, tagja azaz állítmánya mindig ige — de csak per synthesin, ha az állítmány állandó és változó tényezőjét productumnak vesszük. Mivel azonban a logika, melyet *analytikának* is hívnak, főképen az analitikus állítmánynyal, a változó tényezővel törődik s az állandó tényezőt mellőzi, azt is mondhatjuk, hogy az ítéletnek második tagja, az (analitikus) állítmány is mindig nevező.

A *nevező* és (synthetikus) *ige* műszók (ὄνομα καὶ ῥήμα) formáját, az *alany* és *állítmány* műszók (ὁποκείμενον καὶ κατηγορούμενον) functióját jelentik az ítélet két tagjának. A *nevező* és *ige* anatomiai, az *alany* és *állítmány* physiologiai műszók.

Forma és *functio* annyira különnemű két dolog, hogy nem tanácsos őket összezavarni még akkor sem, ha történetesen, mint az ítéletben, ugyanazon forma mindig ugyanazon functióval jár együtt. Sajnos, hogy már ARISTOTELES is összezavarta a functiót a formával, a mennyiben a functiót sokszor formajelentő szóval fejezi ki. Alany helyett sokszor nevezőt, állítmány helyett igét mond. Ez annál helytelenebb eljárás tőle, mivel ő állítmányon többnyire csak a változó tényezőt, az analitikus állítmányt érti, mely mindig nevező, sohasem ige. Forma szerint a monogrammszerűen egybefonódott két tényező (est bibens = bibit), a külön álló két tényező közül pedig az állandó tényező az ige, az, a miről ARISTOTELES nem tudja, nevező-e vagy ige (értsd: alanyi vagy állítmányi értelmű-e), a miről azt mondja, hogy harmadikúl van mondva az ítéletben.

A functiónak a formával való összezavarása végzetes volt különösen a grammatikára nézve. Ez az összezavarás az oka, hogy a grammatika szerint ebben a mondatban: „a *gyermeknek* || *könyve van*”, mai napság a *könyve* az alany. Mert ha az alany annyi mint nevező (ὄνομα), akkor ama mondatban, csak a *könyve* szó áll nevező esetben, csak ez lehet az alany. Ez az összezavarás az oka, hogy napjainkban a δίκαιός lett τρίτον προσκατηγορούμενον-ná, magyarul lógóssá. Mert ha az állítmány annyi mint ige, akkor ebben a mon-

datban: ἀνθρωπὸς ἐστὶ δίκαιός, csak az ἔστι szó lehet az állítvány.

S csodálatos, ezen okvetés előtt még magyar grammatikusok is meghajoltak, a kik legjobban tudhatják: hogy ebben a fogatban: „az ember || igazságos”, csak az lehet a lógós, a kit be sem fogtak.

Az ítélet alanya és állítmánya csak történetesen annyi mint nevező és (synthetikus) ige, mivel az ítélet csak bizonyos faja a mondatnak, igen közönséges, de mégis igen szűk határok közé szorított faja. Az alanynak és állítmánynak különben semmi köze a nevezőhöz és igéhez, mivel nem formákat, hanem functiókat jelentenek.

Miben áll az ítélet alanyának és állítmányának tisztje, functiója? ARISTOTELES óta minden logikus szerint abban, hogy az alany az a tagja az ítéletnek, melyről a másik, az állítmány mondva van. Ez inkább csak népszerű meghatározása az alany és állítmány tisztjének. Tudományosan így lehet meghatározni: Az ítélet két tagja közt ugyanazon határozódás viszonya forog fön, mint a megfelelő (azonértékű) szolás két tagja közt; az a tagja az ítéletnek, melyből a megfelelő szolásnak határozandó (alanyi értelműnek is nevezett) tagja válik, az alanya az ítéletnek, az a tagja az ítéletnek, melyből a megfelelő szolásnak határozó (állítmányi értelműnek is nevezett) tagja válik, az állítmánya az ítéletnek. Az ítélet alanyának tehát határozandóság, az ítélet állítmányának határozóság a tisztje, más szóval az alany határozandó, az állítmány határozó tagja az ítéletnek. Ennek az ítéletnek: „az ember || igazságos, ez a szolás (κατηγορία συμπληρωμένη, szerkesztett mondomány, «összetett fogalom») felel meg: igazságos ember. Ebben az ember és igazságos határozódó fogalmak. Határozandó az ember, határozó az igazságos. Mivel a megfelelő ítéletben is ugyanaz a fogalmak viszonya, tehát az alany (ember) határozandó, az állítmány (igazságos) határozó tagja az ítéletnek.

Fogalom és ítélet (szolás és mondat) úgy vonatkoznak tehát egymásra, hogy a fogalom ítéletre bontható, az ítélet fogalomba szorítható.

Ha a fogalmak határozódását (a szolásokat) közelebbről vizsgáljuk, azt tapasztaljuk, hogy az kétféle. Vagy nyilvánvaló vagy függőben hagyva, melyik a határozandó s melyik a határozó a két tag közül. Nyilvánvaló ez a következő szolásokban: szelíd galamb vagy szelíd galamb, vakmerő rablás vagy vakmerő rablás, három tehén vagy három tehén, atyámnak könyve vagy atyámnak könyve, feje a lónak vagy feje a lónak, későn érkezni vagy későn érkezni, vizet inni vagy vizet inni, játszó gyermek vagy játszó gyermek, vízital vagy ivóvíz. Függőben van hagyva ezekben: szelíd galamb, vakmerő rablás, három tehén, atyámnak könyve,

feje a lónak, későn érkezni, vizet inni, játszó gyermek. (Minthogy a vastag vagy dölt szedéssel csak relativ erejét jelöljük a hangsúlynak, az utóbbi szólásokat így is írhattuk volna: *szelíd galamb, vakmerő rablás* stb.)

Midőn nyilvánvaló, melyik tag a határozandó s melyik a határozó a szólásban, akkor alárendeltség viszonya forog fönn a két tag között, azaz a két tag különrendű, az egyik alsóbb, a másik felsőbbrendű. Efféle szólásoknak oly mondatok s a mondatoknak oly ítéletek felelnek meg (pl. *a rablás || vakmerő volt* vagy *a vakmerő [tett] || rablás volt*), melyekben az egyik tag alája van rendelve a másiknak. Alá van rendelve, azaz alsóbbrendű vagy alsó fogalom az alany, felsőbbrendő vagy felső fogalom az állítmány.

Alsó vagy *felső* fogalom nem azt teszi, hogy *szűkebb* vagy *tágabb* fogalom. Az állítmány mindig felső fogalom az alanyhoz képest, de nem mindig tágabb fogalom, csak szűkebb nem lehet. ARISTOTELES csak azt mondja, hogy az efféle mondatok: τὸ λευκὸν ἐκείνο Σωκράτης ἐστίν (az a fehér || Sokrates) vagy τὸ πρόσιον Καλλίας ἐστίν (az érkező || Kallias) — könnyen megfogható okból — nem alkalmasak syllogismusok gyártására; de azt nem mondja, hogy nem ítéletek. (Analyt. prior. lib. I. cap. XXVII.) Körére nézve az állítmány egyenlő is lehet az alanyynal; azért mégis fölveszi ezt körébe, a mennyiben teljesen födi.

Midőn függőben van hagyva, melyik tag a határozandó s melyik a határozó a szólásban, akkor mellérendeltség viszonya forog fönn a két tag között, azaz a két tag azonrendű. Azonrendű nem abban az értelemben, hogy egyik sem határozandó vagy határozó a másikhoz képest, mint pl. az efféle szólásokban: evés-ivás, télen-nyáron, sebbel-lobbal, kénytelen-kelletlen, sűrűg-forog, hanem hogy mind a kettő határozandó is, határozó is a másikhoz képest. Azaz, a felsőbb mathesis kifejezésével élve, az egyik tag függvénye a másiknak; ha az egyiket határozandónak vesszük, akkor a másik határozó, ha az egyiket határozónak vesszük, akkor a másik határozandó.

Efféle szólásoknak oly mondatok felelnek meg (pl. *a galamb szelíd* vagy *szelíd a galamb, a gyermek játszik* vagy *játszik a gyermek*), melyekben az egyik tag olyan rendű, mint a másik, azaz egyik sem nyilván alany vagy állítmány, de mind a kettő alany is lehet állítmány is, a szerint a mint a másikat állítmánynak vagy alanynak vesszük. Az azonrendű tagokból álló mondat, ha egyébként még úgy hasonlít is az ítélethez, sohasem ítélet, mivel ítéleten mindig oly mondatot értünk, melynek egyik tagja alája van rendelve a másiknak, melyben nyilvánvaló, melyik tag a határozandó, azaz alany s melyik a határozó, azaz állítmány. Az azonrendű tagokból álló mondatnak két ítélet felel meg, pl.

ennek a mondatnak: 'játszik a gyermek' ez a két ítélet: 'a gyermek || játszó (van)' és 'a játszó || gyermek (van)'.

Meglehet, hogy a beszédben gyakrabban fordul elő a mondattagoknak egymás mellé, mint egymás fölé rakása, de az semmiképen nem áll, a mit KERN állit, hogy «an ein Subsumiren ist in der Regel gar nicht zu denken . . . es findet Hinzufügung, aber keine Subsumtion statt». (Die deutsche Satzlehre 6.) Az igazság az, hogy egymás mellé és egymás alá rendelés van a beszédben.

Miből tudja meg a logika, hogy valamely szólásban nyilvánvaló vagy függőben van hagyva a határozódás módja s ha nyilvánvaló, miből ismer a határozandó s a határozó tagra? A hangsúlyból. A törvény az, hogy a határozót erősebb hangsúlyából különböztetjük meg a határozandótól. Ha két határozódó tagnak hangszála egyenlő erejű, akkor határozódásuk viszonyellenes, az egyik tag függvénye a másiknak.

A logikusok talán azt vetik ennek ellenébe, hogy a logikának semmi köze a hangsúlyhoz; «der Accent hat sein Wesen in der rhythmischen Aufeinanderfolge von Sylben, Wörtern, Sätzen» (STEINTHAL, Grammatik, Logik und Psychologie 354.); a logika nem ritmika, nem akustika; a logikusokat az értelem, nem a hangzás vezérli a határozó és határozandó tagnak megismerésében.

Az értelem? Annak kellene őket vezérelnie, de vajjon csakugyan az vezérli-e őket? Lássuk, hogy mi vezérli pl. WUNDR-ot a szólásoknak ítéletté változtatásában. Logikája I. kötetének 55. lapján ezt olvassuk:

«Isoliren wir zunächst die attributive Verbindung, so wandelt sich das Verhältniss des Gegenstandes A zu seinem Attribut B in ein prädicatives um: die Verbindung A B wird zu einem einfachen Denkakt, dem wir die sprachliche Form des Urtheils geben: A ist B. Die attributive Verbindung 'ein guter Mann' wird zu dem einfachen Urtheil: 'der Mann ist gut'. Denn dieses Urtheil stellt offenbar den Gedankenwerth dar, der in der attributiven Verbindung, wenn sie für sich genommen wird, enthalten ist. Nehmen wir als zweiten Fall an, A B bedeute die adverbiale Verbindung, A die Handlung und B die nähere Bestimmung derselben, so gewinnt diese Verbindung für sich abermals eine prädicative Bedeutung, indem die Handlung A zum Subject, die adverbiale Bestimmung B aber zum Prädicat wird. Die adverbiale Verbindung 'gut handeln' wird' z. B. isolirt gedacht äquivalent dem Urtheil: 'ein Handeln ist gut'.

Eddig még az értelem vezérli WUNDR-ot, az az értelem, melyet a hangsúly ad meg a szólásnak, vagy ha úgy tetszik, az a belső ictus, melyet akkor is megérez elménk, ha csak gondoljuk a szólast. Azok a szólások többnyire így hangzanak: guter Mann, gut handeln, legalább WUNDR ezt az ictust érezte bennök s ennek meg-

felelőleg egyeztette őket ezekkel az ítéletekkel: ‚der *Mann* || ist gut‘, ein *Handeln* || ist gut‘. De halljuk tovább.

«Wird endlich durch A B die objective Verbindung ausgedrückt, so nimmt wiederum durch die Trennung das Verhältniss die prädicative Form an, wobei aber diesmal das Object zum Subject, die Handlung zum Prädicat wird unter Umwandlung der activen in die passive Verbalform.»

Miféle értelem vezérli itt WUNDT-ot? Az, a melyről azt szokták mondani, hogy annyiféle, a hány az ember. Miért ez a ‚*wobei aber diesmal*‘? Azért, mert WUNDT nem tudja, mi adja meg értelmét a szólásnak, nem ismeri a törvényt, mely nem enged meg ilyen kivételt. Ennek a szólásnak: ‚*Wasser trinken*‘ ez az ítélet felel meg: ‚das *Getrunkene* || ist *Wasser*‘. Annak az ítéletnek, a melyre a világtalant vezető vak, a meg nem határozott értelem vezette WUNDT-ot: ‚ein *Wasser* || (das) *getrunken* wird‘ a *Trinkwasser* szólás felel meg.

Nem az értelem vezérli tehát WUNDT-ot, hanem az a bizonyos *nevező* és *ige* vezeti az orránál fogva. Mivel ebben az izolált szólásban: ‚*Wasser trinken*‘ a *Wasser* főnév, melyet könnyű nevező esetbe tenni, a *trinken* ige név, melyből könnyű személyes igét csinálni, tehát a megfelelő ítéletben okvetetlen abból kell az alanyt, ebből az állítmányt venni. Hogy WUNDT nem így csinál ítéletet az adverbialis kapcsolatból is, annak csak az az oka, hogy az efféle ítéletnek: ‚das *Schnelle* || wird *getrunken*‘ (= *schnell trinken*) alig van valami értelme.

Az, hogy minden szerkesztett fogalmat megfelelő ítéletre lehet bontani, nem azt teszi, hogy «a tiszta logika két fogalomnak bármely kapcsolatában ítéletet lát» (STEINTHAL). Épen úgy állíthatná valaki azt is, hogy a grammatika két szónak bármely kapcsolatában mondatot lát, mivel minden szólást megfelelő mondatra lehet változtatni. ‚Alany és állítmány‘ című értekezésemben is tévedésnek jelentettem ki STEINTHAL-nak ama véleményét. De azóta ERDÉLYI LAJOS úgy nyilatkozott, hogy «az igazi formai logika, STEINTHAL helyesen hivatkozik reá, nemcsak a prädicativ (állítmányi) kapcsolatban, de általában két fogalomnak bármely kapcsolatában is most végbemenő ítéletet, ítélet-műveletet szemlél». (NyK. 27 : 303.)

Melyik az az «igazi» logika, nem tudom, A logika apja, ARISTOTELES élesen megkülönbözteti az «egybefont mondományokat», értsd: szerkesztett fogalmakat az ítéletektől. WUNDT egyenlő értékűeknek tartja őket az egyszerű fogalmakkal: «Für unser Denken besitzen die so gebildeten Determinationsproducte denselben Werth, wie die Begriffe von ursprünglich einheitlichem Charakter; insbesondere können sie in die nämlichen Relationen wie diese zu anderen Begriffen gebracht werden.» (Logik I. 126.) Saját logikám

pedig ERDÉLYI nyilatkozata után is azt parancsolja nekem, hogy pl. a 'vizet iszik' kapcsolatot ne tartsam ítéletnek. Érzem ugyan, hogy vagy ítéletből lett, vagy ítéletre bontható, de úgy, a hogy magam előtt látom, nem tartom ítéletnek. Ítéletnek csak ebben a formában tartok valamely kapcsolatot: 'az ember || halandó', 'homo || est mortalis'. Minden más formájú kapcsolatot többé-kevésbé erőszakos logikai művelettel előbb ebbe a formába öntök, a logikai kaptafára húzok, s csak azután tartom ítéletnek. De azt hiszem nem csak az én logikám jár el így, hanem minden ember logikája. Mi kényszerítette volna már ARISTOTELEST arra, hogy még a 'homo ambulat' kapcsolatot is 'homo est ambulans'-ra bontsa, ha nem a logika, mely a 'homo ambulat' mondatot is csak akkor akarja ítélet számba venni, ha a 'homo est mortalis' formájában látja? A logika nem érdemelné meg a tudomány nevet, ha nem így járna el. Micsoda tudomány volna pl. az olyan physika, mely a testek fajsúlyának összehasonlításában meg nem követelné az ugyanazon térfogatot? A logika szerint ez a mondat: 'a szürke ló vizet iszik' nem is ítélet, nem hogy három-négy ítélet volna, mint STEINTHAL mondja. Ítéletnek csak ebben a formában tartja a logika: 'a szürke ló || vízivó'.

WUNDR furcsálja ugyan eleinte ezt az eljárását a logikának, de bővebb meghányás-vetés után mégis kisüti végre, mire való az. Arra, hogy az ítéleteket közös mérték szerint vethesse egybe (um ein gemeinsames Maass der Vergleichung für dieselben herzustellen, Logik I. 145.).

Semmiképen nem áll tehát, hogy a logika két fogalomnak bármely kapcsolatában akár kész, akár «most végbemenő ítéletet szemlél.» Még akkor sem «szemlél», ha megengedném is, hogy mihelyt szeme elé kerül ez a kapcsolat: 'vizet iszik', azonnal látja benne az ítéletet (ítala || víz), melyből lett, vagy melyre bontható. STEINTHAL állításának inkább a viszája az igaz színe. A grammatika tartja két szónak bármely kapcsolatát, sőt semmi kapcsolatát is, a magán álló szót, mondatnak. Mert hol van az a grammatikus, a ki a 'vizet iszik' kapcsolatot, sőt a csupasz 'szik' igét is ne tartaná mondatnak? S helyesen. Mert a mondat sokkal általánosabb dolog, mint az ítélet, mely annak csak egyik legközössegebb speciese.

Az ítéletet vizsgálva, végre azt tapasztaljuk, hogy az ítéletet feleletnek, még pedig egy kérdésre adott feleletnek lehet tekinteni. 'Alany és állítmány' című értekezésemben kifejtettem, hogy ha általános kérdésre adott feleletnek tekintjük (pl. milyen az ember? felelet: az ember || halandó), akkor s z e r z ő ítélettel (ARISTOTELESnél λόγος ἀποδεικτικός, KANTnál synthetisches Urtheil) van dolgunk. Ha különös kérdésre adott feleletnek tekintjük (pl. halandó az ember? felelet: az ember || halandó vagy nem halandó), akkor

fejtő ítélettel (ARISTOTELESNél λόγος διαλεκτικός, KANTnál analytisches Urtheil van dolgunk. A szerző ítéletben foglalt szerzemény vagy új dolog mindig az analitikus állítmánynak felel meg. A fejtő ítélet mindig ellenmondás, azaz csak egyik fele az ellenmondásnak, tehát vagy állítás vagy tagadás. Ha különös kérdésre kell felelnünk, akkor vagy állítanunk vagy tagadnunk kell valamit, azaz választanunk kell az ítélet kétféle minősége között. Innen ARISTOTELESNél a fejtő ítéletnek választó ítélet neve. (Διαλέγω = válogatok, választok.) A fejtő ítélet, mivel nem ismertet meg semmi új dologgal, csak kétséget oszlat el, az igen vagy nem szócskákkal is kifejezhető. A választó ítélet, mondja ARISTOTELES, oly ítélet, mely helyett azt lehet felelni, hogy igen vagy nem. (Ἔστι γὰς πρότασις διαλεκτική, πρὸς ἣν ἔστιν ἀποκρίνεσθαι ναὶ ἢ οὐ. Topic. lib. VIII. cap. II.)

Ezzel elmondtam, legalább nagyjából, a logikai mondat vagy ítélet ismertető jegyeit. Az, hogy csupán az ítélet a logika mondata, nem azt teszi, hogy a logika a többi mondatot nem veszi tekintetbe. Az egész emberi beszédet tekintetbe kell vennie, mivel a gondolkozásnak ama törvényeit akarja megszabni, melyeket az igazság keresésében követnünk kell, s a beszéd még nem is összes, csak legteljesebb és legnyilvánvalóbb jele gondolkozásunknak. De valamint a physika nem bocsátkozik az összes fűrók, borsajtók, dugóhúzó, asztalkendőszorítók s egyéb efféle mechanizmusok leírásába, jöllehet valamennyit tekintetbe veszi, midőn valamennyit a legközönségesebb srófra redukálja; úgy a logika sem foglalja külön-külön minden mondatformával, de valamennyit tekintetbe veszi, midőn valamennyit a legközönségesebb mondat, az ítélet formájára redukálja, az ítélet kaptafájára vonja.

IV.

Az ítélet tulajdonságai közül némelyek általánosak, némelyek különösek. Általánosak azok, melyek a többi mondatformákban is meg vannak, melyekre nézve az ítélet megegyezik a többi mondatformával. Különösek azok, melyek csak az ítéletben vannak meg, melyekre nézve az ítélet különbözik a többi mondatformától.

Általános tulajdonsága a mondatnak, hogy oly részekből áll, melyeket tagoknak, szólásoknak nevezünk. Pl. ez a két mondat: „Péter || olvas“, „a szürke ló || vizet iszik“ két-két tagból vagy szólásból áll.

A grammatikusok abban vétének, hogy a második mondatban látják az öt szót, de nem látják a két tagot, a két szólást. Pedig e mondat épen úgy két tagból áll, mint az első. A szürke ló olyan tag, olyan alany, mint a Péter, a vizet iszik olyan tag, olyan

állítmány, mint az *olvas*. A grammatikusok csupán a *ló* szót koordinálják a *Péter* taggal s csupán az *iszik* szót az *olvas* taggal. Azaz szerintök a mondat csak «kisded szótár», mert ama szók csak a szótárban koordinált dolgok. A mondatban a *Péter* azon rendű az egész *szürke ló* taggal, az *olvas* azon rendű az egész *víz*et *iszik* taggal.

Ujabb időben észrevették a grammatikusok a koordinálás helytelenségét s úgy igyekeztek a bajon segíteni, hogy az efféle mondatokban: „én || orvos vagyok”, „a levél || Jánosnak szól”, „a ló || vizet iszik” az állítmány *kiegészítőinek* nevezték el az *orvos*, *Jánosnak*, *víz*et szokat. De ezzel a műszóval semmit sem segítettek a bajon, mert megválasztásakor abból a föltevésből indultak ki, hogy ama mondatokban tulajdonképen a *vagyok*, *szól*, *iszik* igék az állítmányok. Ez nem áll. Azok az igék se nem syntetikus, se nem analytikus állítmányai ama mondatoknak. A syntetikus állítmányok ezek: *orvos vagyok*, *Jánosnak szól*, *víz*et *iszik*. Ezeknek nincs szükségük semmi kiegészítőre. Az analytikus állítmányok pedig épen az ú. n. kiegészítők. Az „állítmány kiegészítője” műszót még akkor sem fogadnám el, ha a grammatikusok következetesen volnának alkalmazásában. De lehet-e következetességről szó ott, a hol ebben a mondatban: „a *gyermeknek* || *könyve* van” már nem a *könyve*, hanem a *gyermeknek* szót tartják az állítmány kiegészítőjének?

Az ítélet mindig két szólásból áll, azaz kéttagú mondat; a többi mondat kettőnél kevesebb s kettőnél több szólásból is állhat. A kéttagság tehát csak különös tulajdonsága az ítéletnek. Az ítélet mindig kéttagú mondat, de a kéttagú mondat nem mindig ítélet. „*Péter* || *olvas*”, „a *szürke ló* || *víz*et *iszik*” kéttagú mondatok, de nem ítéletek. Előbb a logikai kaptafára kell őket vonni így: „*Péter* || *olvasó* (van)”, „a *szürke ló* || *víz*ivő (van)”, hogy ítéleteknek nevezhessük őket.

Ha kettőnél kevesebb, azaz csak egy szólásból áll a mondat, pl. *esik*, *sötét van*, *víz*et *iszik*, *olvas*, akkor egytagú. Ebből az következik, hogy a szó, pl. *olvas*, szó is, szólás is, mondat is lehet. Annak, ki a beszéd szerkezetével foglalkozik, főképen a szólásokat kell jól szemügyre vennie. Mert a szólás az a «határozott alakú egész, mely maga nem szükségképen része semminek, de a melynek részei reá nézve szükségképek és csak érte léteznek». (BRASSAI, A magyar mondatról I. 302.) Nem a mondat, legalább nem a kéttagú, a «nyelvbeli egyén», hanem a szólás. A kéttagú mondat logikai egyén. Az ú. n. *egyszerű ítélet* nem annyi mint *egyszerű mondat*. A mondat egyszerűbb is lehet az ítéletnél, a mennyiben egy szólásból is állhat. Mi az egytagú mondat grammatikai és logikai alanya és állítmánya, arról alább lesz szó.

Ha kettőnél több, azaz három, négy, öt s több szólásból áll

a mondat, pl. *„ahol fojtogatja | a medve | a tehenet“*; *„kezdetben | teremté | az isten | a mennyet és a földet“*; *„sötét éjben | rideg lakásban | virraszta | meddő bánatában | a dalnok | egyedül“* stb. akkor három-, négy-, öt- s többtagú. A többtagú mondatok magyarázatának ezen értekezésben csak útját fogjuk törni, a teljes magyarázatot külön értekezés számára tartom fenn.

Az a tagja a mondatnak, melyből az ítélet alanyát vesszük, a grammatikai alany, az a tagja, melyből az ítélet állítmányát vesszük, a grammatikai állítmány. Ebből egyfelől az következik, hogy a mondat tagjai közt is határozódás viszonya forog fenn, másfelől az, hogy a grammatikai alany és állítmány is functiókat, nem formákat jelentenek. Az alanynak és állítmánynak bizonyos formája, nevező és [synthetikus] ige) tehát ismét csak különös tulajdonsága az ítéletnek s ebben is csak accidens. Nem lehet azt mondani, hogy a logikai alany nevezőt, a logikai állítmány ígét jelent. Annál kevésbé lehet ezt a grammatikai alanyról és állítmányról elmondani.

A ki világosan akarja látni, hogy a gramm. és log. alany és állítmány csak a formára, nem a dologra nézve különböznek egymástól, annak meg kell győződnie arról, hogy az alany és az állítmány mind a logikában mind a grammatikában functiókat, nem formákat jelentenek. „Alany és állítmány“ című értekezésemből, úgy látszik, senki sem merítette ezt a meggyőződést. SIMONYI és KALMÁR még most is bizonyos formákat értenek az alanyon és állítmányon. De azzal biztatom magamat, hogy e bővebb s világosabb magyarázatból ők is meg fognak győződni arról, a mit már Brassai megmondott: «miért adni más neveket a *nominativus*nak és a *verbum*nak? Tán azért, hogy annál bajosban értse meg a szegény tanítvány a mondat szerkezetét?» (A mondat dualismusa 4.)

SIMONYI a következő megjegyzést fűzte „Alany és állítmány“ című értekezéséhez: «E fejtegetések nem elégítenek ki bennünket minden tekintetben s bírálatukat elvárjuk azoktól a dolgozótársaktól, a kik foglalkoznak a mondatban és logika kölesönös vonatkozásaival. Főleg egy hiányt érezünk ez értekezésben: nem felel arra a kérdésre vajjon mi hát a különbség a szerinte grammatikai alanynak nevezendő mondatrész különféle formái közt? Ha pl. azt mondom: *„Ez || feledésbe ment.“* *„Ezt || elfelejtették.“* *„Erről = megfeledkeztek.“* — vajjon itt az első mondatrész csak *forma* szerint különböző-e? ha igen, miért? s ha nem, mi a jelentésbeli különbség közöttük s micsoda mondattani kategória az egyik, a másik s a harmadik?» (Nyv. 25: 536.)

Igaz, hogy értekezésemben nem feleltem arra a kérdésre, mi a különbség a grammatikai alanynak különféle formái közt. De nem is ez volt a kérdés, a melyre felelnem kellett, hanem az, igaz-e, hogy a különféle grammatikai formák a mondatban ugyan-

azt a functiót teljesíthetik. Erre a kérdésre — a különféle grammatikai formákat ismereteseeknek téve föl — azt feleltem, hogy igaz. S ezt KALMÁR is megerősíti, éppen akkor, mikor így készül megtorkolni: «így az alanyon és állítmányon kívül semmi mondatrész sincsen, és a nyelvtani alakokat sem az ige sem a szókön sehogysz tudjuk megmagyarázni, mert az alakok különbözök akkor is, mikor a szók szerepe egyenlő.» (Nyk. 28: 140.) Ennek az *egyenlő szerepnek*, vagy mint én fejeztem ki magamat, *közös tisztnek, közös functionak* (nem az amúgy is ismeretes grammatikai formáknak) a jelölésére általánosan ismert műszókat kerestem s föltaláltam őket az *alany* és *állítmány* szókban, melyek az összes grammatikák meghatározása szerint (a miről mondván van valami s a mi mondván van valamiről) csak functiókat, nem formákat jelenthetnek. Arról, hogy a mondatban csak kétféle functiót, alanyit vagy állítmányit tudtam megkülönböztetni, én ép oly kevéssé tehetek, mint a természettudós arról, hogy az organikus világban csak kétféle élő lényeket, állatokat vagy növényeket tud megkülönböztetni, nem pedig állatokat, bogarakat, férgeket, fákat, füveket és növényeket.

Nem azt állítom én tehát, hogy SIMONYI példaiban az első mondatrész (*ez, ezt, erről*,) csak forma szerint különböző, hanem azt, hogy ez a forma szerint különböző mondatrész ugyanazt a functiót teljesíti. Ezzel nem mondtam semmi képtelenséget, mert ugyanazt a functiót a legkülönbözőbb formájú tagok végezhetik. Gondoljunk csak az állatok lélekző vagy látó műszereire. A functió, az éltető levegő beszívása, a fénysugarak fölfogása ugyanaz, de az erre szolgáló műszerek mily különbözők! Hogy miért? Erre feleljenek nálam okosabb emberek.

Abból, hogy *ez, ezt, erről* mint mondattagok ugyanazt a functiót teljesítik, nem következik az, hogy ne volna köztük jelentésbeli különbség. Kétségtelen, hogy mind a háromnak más-más a jelentése. Ha ugyanazt jelentenék, a nyelv nem különböztette volna meg őket a forma szerint sem. De hogy mi a jelentésbeli különbség közöttük, az megint oly kérdés, melyre senki sem kívánhat tőlem feleletet akkor, mikor a mondattagok functióiról kell beszélnem. Erre a kérdésre legföljebb azt felelhetem, hogy *hoc* és *hoc* (*ez* és *ezt*) közt nem az a jelentésbeli különbség, hogy amaz alanya, emez tárgya a mondatnak. Mert ha ez volna a különbség közöttük, mi akkor a *hujus, huic, hoc* a mondatban? Ha ezek megelégedhetnek a maguk becsületes genetivus, dativus, ablativus névével, miért ne elégedhetnék meg ama kettő a nominativus és accusativus névvel?

A mondatannak nem az a föladata, hogy új neveket osztogasson a különféle grammatikai formáknak. Mire való akkor az elemző grammatika, ha a syntaxisban egész nomenclaturáját meg

kellene változtatni? A mondatban nyilatkozó functióit vizsgálja. E functióknak nem a forma a külső jele, hanem a hangoztatás relativ ereje. Nem *ez* és *ezt* a más-más functio, hanem *ez* és *ez*. (v. ö. *ez* feledésbe ment és *ez* ment feledésbe.) SIMONYinak utolsó kérdésére, hogy micsoda mondatnani kategoria az egyik, a másik s a harmadik, tehát azt felelem, hogy ez a mondatban teljesített functiójuktól függ. SIMONYI példáiban mind a három a határozandó functióját teljesíti, tehát mind a három alany.

Azok a kategoriák, melyekbe az *ez*, *ezt*, *erről* formájukra nézve tartoznak, nem mondatnani, hanem szótani kategoriák. Lehet a mondatot ezek szerint is elemezni, pl. ezt: *mendacem oportet esse memorem* így: *mendacem* accusativus a *mendax*-ból *oportet* a jelentő mód jelen idejének egyes harmadik személye, *esse* főnévi igenév, *memorem* accusativus a *memor*-ból. Sőt, ha több oly mondatot is megvizsgáltunk, melyekben előfordul az *oportet* ige, azt a tanulságot is levonhatjuk, hogy az *oportet* ige főnévi igenévvel és két accusativussal jár együtt. Ez még mindig okos beszéd, ámbar a mondat physiologiai tulajdonságairól semmi fölvilágosítást nem ad. De mélyebb bepillantást enged-e a mondat szerkezetébe ez a magyarázat: *esse* alany (már t. i. az a főtag, melyről a másikkal mondva van), *oportet* állítmány (az a főtag, mely a másikkal mondva van), *mendacem* és *memorem* kettős objectum, az állítmány bővítményei. A ki így magyarázza a mondat szerkezetét, az méltán elmondhatja magáról, hogy kitette a grammatikából a logika szűrét. S így magyarázza a mondat szerkezetét ugyanaz a STEINTHAL, a ki ezt a jelszót írta a grammatika zászlajára: «Die Grammatik soll die Physiologie der Function des Sprechens sein!» (Grammatik Logik und Psychologie 109.)

Nos hát, az alany és állítmány physiologiai, mert morphologiai elnevezések. Functiókat, nem formákat jelentenek. A ki formákat (nevezőt és igét) ért rajtok, az összezavarja a mondatot az ítélettel s csak nevetségessé teszi magát, ha még azzal is dicsekedik, hogy határt mutatott a logikának. Ott ül az a nyakán és fittyet hány az orra alá a tudósnak.

Azzal, hogy az alanyon és állítmányon functiókat, nem formákat érzünk, egy nyelvtani alakkal sem lesz kevesebb a nyelvtanban mint eddig volt. Csak egygyel kevesebb neve lesz némely nyelvtani alaknak. A nevező esetet nem fogjuk alanyesetnek is (legföljebb a logikai alany esetének), az igét állítmánynak is híni. Ez nagy könnyebbségére lesz a tanuló emberiségnek. Rögtön fölhalálja magát, ha így teszszük föl neki a kérdést: melyik szó áll nevező esetben s melyik szó ige e mondatban? Holott mai napság könnyen zavarba jön, ha ugyan a z t ily kerülő uton akarjuk belőle kicsikarni: melyik szó az, a melyről mondva van valami s melyik az,

a mely mondva van valamiről, azaz mi az alany s mi az állítmány e mondatban?

Ne aggódjék tehát KALMÁR azon, hogy az «én alanyom és állítmányom» mellett a nyelvtani alakokat nem lehet megmagyarázni, vagy hogy az én fölfogásom szerint nem szükségesek az ige különböző alakjai, sőt nem is lehetségesek. (Nyk. 28: 280.) Az «én alanyom és állítmányom» mellett a nyelvtani alakokat még jobban is meg lehet magyarázni, mint eddig magyarázták őket. Mert az a magyarázat, hogy a nevező eset annyi mint alany, az ige annyi mint állítmány, egy hajszállal sem jobb annál, hogy a kutya annyi mint eb. Igaz, hogy nem is rosszabb, a míg alanyon és állítmányon bizonyos nyelvtani alakot értünk. De miért adni ugyanazon dolognak két nevet? A mi gazdagságnak jele a közbeszédben, zűrzavarnak oka a tudományban. Az «én alanyom és állítmányom» mellett a formára nézve nem is a *nevező* és *ige* (a logikai *ὄνομα καὶ ῥῆμα*) hanem a *névszó* és *ige* (a grammatikai *ὄνομα καὶ ῥῆμα*) a két legfőbb nyelvtani kategória s fölfogásom szerint mind a névszónak, mind az igének annyi alakja lehetséges, a mennyi csak megvan, megvolt s meglesz valamely nyelvben.

Az alanynak és állítmánynak, mivel functiókat jelentenek, semmi közük a formákhoz. S ugyanazt mondhatni e functiók külső jeléről, a hangsúlyról is, a mint mondja is KALMÁR, midőn úgy nyilatkozik, hogy a hangsúly «befolyhat a szók rendjére és számára, de nem alakjukra, az alakot nem hogy okozná, de még meg sem magyarázza.» (Nyk. 28: 291.) Csak az nem áll, a mit KALMÁR ezen előtétekből származtat, hogy a hangsúlyos szó nem nyelvtani állítmány. Olyan jel, mely a nyelvtani állítmánynak alakját is megmagyarázná, sőt még okozná is, egyáltalában nincsen s nem is lehetséges. Csak olyan jel lehetséges, mely a nyelvtani állítmányt, akármily alakot öltött, fölismerhetővé teszi. Ilyen jel a hangsúly, még pedig épen azért, mert nem formának, hanem functiónak a jele. Hogy a logika a különféle formájú mondatokat azonértékű ítéletekre tudja változtatni, azt, ha talán nem is egyedül, de bizonyára első sorban ennek a jelnek köszönheti. A hangsúly relatív erejéből ismer rá a mondat határozandó és határozó tagjára, azaz a grammatikai alanyra és állítmányra s ezekből veszi aztán a megfelelő logikai alanyt és állítmányt.

Jegyezzük meg végre, hogy a mondat nem tekinthető mindig feleletnek, legalább nem egy kérdésre adott feleletnek. Lehetetlen úgy tenni föl a kérdést, hogy pl. ez legyen rá a felelet: 'játszik | a gyermek', vagy ez: 'kezdetben | teremte | az isten | a mennyet és a földet'. Az tehát, hogy egy kérdésre adott feleletnek tekinthető, szinte csak különös tulajdonsága az ítéletnek.

KICSKA EMIL.

Cseremisiz szótár.

(Harmadik közlemény.)

K.

kabá (t.) ég; himmel. — Össz. *k.-kugo-jumo* великий богъ судьбы Tr.

kábá' végbél; mastdarm Tr.

kabálnaj (r. m.) rabszolga; selave Bd.

kaban v. *kawan*.

kabor (cs.) magas, nagy; hoch, stolz BM. 23. 12. *kabertalt-nagyra* csinál, gross machen ibid. 5. *kudawlä jän šanamasta kabertaltat* die in ihrem herzens sinn gross thun BL. 1. 51.

kaboram magasan; hoch (adv.) B. Máté 23. 12.

kabožgém elhervad, kiszárad; welk werden, austrocknen Tr.

kač, v. *koč*, *goč*.

kačaká (cs.) kecske; ziege — *k.-tagá* kecskebak; ziegenbock Tr.

kače (t.) olló; scheere Gn. 45.

kače (cs.) vőlegény; bräutigam Gn. *kače* id. Bd. Tr. — *kačo* fiatal ember; junger mann P. 2. (Tr.)

kačo keserű; bitter M. 71. *káča* (m.) id. Bd. *káče* Tr.

kačkám, v. *kočkám*.

kačkižám viszketést érez; es juckt mich Bd.

kačlaném (t.) megkeményedik (a kenyér); hart werden (das brot); черствью — *kačlandarém* (caus.) очерствляю Tr. cf. *kaslaném*, *kaslandarém* id.

kädä, *käde*, *käda* v. *keđe*.

kadama göbhal, kövi ponty; grünling, cyprinus gobis, пискаръ M. 43.

kadik drehbaum, winde; воротъ Tr. — cf. *káđor*.

káđor görbe; schief Pu. 19. — cf. *kágor* P. 21.

kađorgol-kuđorgol- ide-oda forog; sich hin u. herwenden G. 2. *kadortém* görbít, hajlít; biegen Tr. *kađorgal* lehajlik; sich niederbeugen G. 64. — cf. *káđor*, *kágor*.

kādokás (t.) ünnepelni; feiern Ocs. 45. tisztel; verehren
ibid. 12. 8.

kādē galamb; taube M. 36. *tēr* h. vadgalamb; turteltaube
M. 41.

kaek v. *kaik*.

kaerá kacs-féle; eine art ente; *нырокъ-утка* Tr.

kagák (m.) horog; hacken Bd. 12.

kagaklém gágog; gackern (von der gans) Gn.

kagalá's ás; graben Tr.

kágaz (t.) papíros; papier Bd. *kagáz* Tr. *kagáz* Zag. 8. — Össz.
k.-oksa bankó; banknote Tr.

kagel (m.) Bd. v. *kógoło*.

kágör (est.) görbe; schief P. 21. — *kágar*, *káger* Bd. *kágör*
Tr. id.

kagorgál- görbül; sich biegen P. 46. *kagergém* id. *kagertém*
(caus.) Bd. *kagorgém* *гнучь*; *kagortém* *гнх* Tr.

kagura (t.) törekeny; spröd P. 52. — rosszaság; schlechtig-
keit *tünán* *kaguražom šinžem öle gon* ha tudtam volna a világ
rosszaságát P. 48. indulatos; heftig Tr.

kayrém (t.) köhög; husten M. 83.

kaik vad, embergyölölő; wild, menschengesetzlos; *дикий* Tr. —
cf. *kajök*.

kaiklan- megvadul, megdühödik; wild, wüthend werden Tr. —
cf. *kajök*.

kāj *сарjú*; grummet Tr.

kajám etc. (m.) Bd. v. *kojám*.

kajem (est.) megy, elmegy; gehen, fahren (giebt auch einem
vorhergehenden, im gerundium stehenden zeitwort perfektive be-
deutung) — *kajedem* (fr.) — *kajalēs* készül; sich bereiten G. 79.
kaiktém küld; schicken Ocs. 121. *kaektém* id. Bd. — *numal kaja*
ulmaš hozott; brachte cf. *numal miaš* vinni; hintragen Ocs. 118. —
kaidomaš: *kaidomašan tolon ogol* er kam nicht um zu bleiben P.
55. — *korno mučko kočkom kajašošt kindom puokten koltokten* er
gab ihnen getreide auf den weg zum essen Ocs. 32. — *kejém* (m.)
id. Bd. Tr. Zol. *marlan keáš férjhez menni*; heiraten (von der
frau) Bd.

kajaktém megbán; bereuen Gn. — *kajatlém* szomorkodik;
traurig sein Car. Uf. 15. j.

kajár (es.) rossz, gonosz; schlecht, böse Tr. — cf. *ajár*
schmerz.

kajc (mt.) olló; scheere M. 29. *kajic* id. Bd. Tr. — cf. *kačé*.

kajdörée okos, ügyes, ravasz; klug, gewandt, listig Tr. —
cf. *kajla*.

kajök (es.) vad (állat v. madár); wildes thier (vogel od. vier-
füssiges) Gn. P. 7. *kaek* Bd. *kaik* Bd. Pu. 42. *kek* (m.) Bd. M. 36. —

Össz. pört-kaik veréb; sperling Pu. 42. *kek-kombë* vadlúd; wilde gans, *kek-lëdë* vadkacsa; wildente M. 40. *kajok-wusom* (acc.) = *kajokom* Car. 10. j. Uf. 11. *čodrá-kaik* erdei vad; waldwild P. 6. Tr. *čodera kaek* id. Bd. *jir-kaik* id. Tr. *kaik-tuča* ein zug vögel Tr.

kajkalás látszik; es scheint M. 48. cf. *kojam*.

kajla (est.) ravaszság; schlaueit Tr. *kajlanëšë* (m.) kevély; stolz M. 77.

kajnaga (t.) az asszony bátyja; der ältere bruder der frau Gn.

kajzëm látszik, mutatkozik; scheinen, sich stellen M. 83. *kajzakt-* mutat; zeigen BJ. 10, 32. Tr.

kajža kecske; ziege Gn. 24. — cf. *kaza*.

kajžange: k. *šüwö* diejenigen opferstücke die zuerst ins feuer geworfen werden Gn. 61. — cf. t. *kaizaga* die schuppen der fische (?).

kajžoktëmaš látomány; erscheinung Sm. 5.

kak (t.) kemény; hart Gn.

kāk (m.) biborvörös; purpurroth; багровый Tr. — cf. *kakarga*.

kakalá kotkodácsol; gackern Tr. *kâkelâ* (m.) Tr.

kâkân (t.) értékes; kostbar M. 75. — cf. *ak*.

kakargëm (t.) pirul; erröthen Gn. *kakargemáš* багровѣть, синѣть Tr.

kakárga (t.) vörös; roth Sdr. 6. *kakárgë* синий, багровый Tr.

kaklaka (m.) uneben Gn. görbe, ravasz; krumm, listig, falsch Bd. bucklig; горбатый Tr. — k. *korna* görbe út; krummer weg Bd. k. *šamak* ravaszság; schlaueit Bd. hízelt; schmeichelei Tr.

kaklandöl- meggörbed; sich krümmen; извиваться Tr.

kaklart- meggörbít; biegen, krümmen M. 83.

kakní hársfaháncs; lindenbast; лыко Tr.

kakraká-rok sovány föld; magerer boden Tr. — cf. osm. *žāki* terrestre, vil, abject.

kalä (m.) egér, maus M. 34. — oš *kalä poŋö* fehér gomba; weisser pilz бѣлый грибъ M. 60. *šapki k. poŋö* подосиновыхъ M. 59.

kalaé (r.) kalács; kuchen Gn.

kalai (t.) bádóg; blech P. 11. Gn. k. *koŋga* cserépkályha; kachelofen G. 78.

kalak (est.) kanál; löffel Gn.

kalaklúk puhán főtt tojás; weich gekochtes ei; яйцо въ смятку Tr. — cf. *kalak*.

kalámbor kömény; kümmel Tr.

kalan (t.) vagyonos; vermögend Gn.

kalanžá (cs.) csésze; schale Tr. — cf. *klenžá*.

kalasëm (cs.) mond, elbeszél; sagen, erzählen Gn. *kalasem*

id. Bd. *kalaskal-* fr. Bd. *kalasol-* elmond; erzählen Car. Uf. 4. — *kelesem, keleskalem* (m.) Bd. — cf. *kalam*; *kelem* (m.) id. Zol.

kalok (est.) nép; voik Gn. Zol. *kálok, kalak, kalek, zalak* (m.) Bd. *zalok* (m.) Zol.

kalom (est.) menyasszonyi díj; kaufgeld für die braut Tr.

kalop (t.) kaptafa; leisten (zum bastschuh), Gn. 16. Tr. бол-
вань Tr.

kalost: *jumo kaloston i joraten* isten kedvelte (?) s szerette; gott hatte ihn gerne (?) u. liebte ihn Ist. 121.

kalk- (t.) kiárad; überfließen *tengoz-wlak koč, eyer-wlak koč* *icud kalken, seřgoč lekton* a tengerekből, folyókból a víz kiáradt, a parton kiment Ocs. 11.

kalká parafa; kork, schwimmholz; поплавокъ Tr. floss (am netze, an der angelschnur) Gn.

kalpak (t.) sisak; helm Bd. *tumonego kalpak* a makk héja P. 51. *kirtni kolpák* (m.) eiserner helm Bd.

kaltá (t.) bőrzacska, melyet az övön hordanak; ledertasche am gürtel Gn. Bk. 24. Tr. *kalda* id. Bd.

kaltakaj hócipő; schneeschuh, ski (ohne fellbekleidung) Gn. — cf. (?) t. *kaltak* ein hölzerner sattel; das holz des sattels Bud.

kamaka (cs.) kályha; ofen M. 10.

kaniš gereblye; harke Tr.

kandalá (r. m.) bekók; die fessel (plur.) Bd.

kanem (est.) pihen; ruhen Gn. Bd. Tb. 139. *kanedem* fr. Bd. — *kandarém* megpihentet; ruhen lassen Gn. Tb. 162. ápol; pflegen Ist. 137. Ocs. 97. *kantarém* beruhigen, erholung verschaffen Tr. — *kandaral-* ruhen lassen P. 58. — m. *käném, kánaltam, kándarém, künaktém, künektem* Bd.

kana -szor, szer; -mal — *ikana* einmal Bd. *ikanašte* egyszerre; plötzlich Bd. *kum kanaštat* drittesmal Ocs. 71. *potarioš kanažom* zuletzt Uf. 59. *kaņo* P. 21. Bk. 32. — cf. *gana, kanak*.

kanagá (r.) könyv; buch Tr.

kanák Bd. Ks. 5. *kañak* Uf. 8. *kajak* Car. 8. *känäk* (m.) Km. 5. *känäk* (m.) Bd. — v. *kana* id.

kañallok (t.) békesség; frieden G. 56.

kayaš (est.) tanács; rathschlag Gn. 56. — *käyäs* (m.) Bd.

kayaš- tanácsol; rathen P. 3. *kayašén ulda* megegyeztetek; ihr habt euch vereinbart (besprochen) Ist. 310. *kängäšém* (m.) Bd.

känäs, käyäs, käyis v. *keyež*.

kandás nyolcz; acht P. 26. *kandaše* Gn. *kandakše, kandakš, kündäyše* (m.) Bd. *kandáyše* Tr. — *kandakš-lu* achtzig Bd.

kando kék; blau Pu. 38. *kande pol* sötét felhő Gn. 72. *kandowuj* kornblume Gn. *kando vuj* id. Bd. *kande ojan üšt* blauer gürtel G. 43. — cf. kir. *kando* blutig, mit blut befleckt Radl.

kandok (cs.) üveg, ablaküveg; glas, fensterscheibe Tr.

kandrá (cs.) kötel; strick Bd. strick, geissel Tr. ágy; bett Ist.

216. *kandera* strick, schnur Gn. — *kántrá* (m.) M. 66.

-*kañe* hasonló; ähnlich Gn. cf. *gañe*.

kanjá sovány; mager: *kanjážom kojám óšto* das magere mache fett P. 16. *kanjá* sürű, kemény, durva; dicht, hart, rauh; плотный, жесткий Tr. *kanjá anyá* streifen mageres feld; плохая полоса земли Tr.

kanisorlém háborgat; beunruhigen, bekümmern Máté 26. 10. Tr. kísért; versuchen Tb. 43.

kañol nyugodt, csendes; ruhig Gn. *kānil* (m.) könnyebbülés; erleichterung Km. 83. *kamle* Ruhe; спокойствие Tr.

kanolok nyugalom; Ruhe Tb. 116. — cf. *kañol*.

kanosor zavar; störung Pu. 15. *kanisor* nyugtalanság; unruhe Tb. 4. Tr. — cf. *kanem*, *kañol*.

kantor (t.) törvényszék; gerichtsstube Ist. 282.

kap test; körper Gn. test, termet; körper, statur Bd. Tr. — *kapeš-šuso* felnőtt; erwachsen, mannbar Tr. *kugo kapán* nagy, magas; hochgewachsen; *küžgö kapán* vastag; dick Bd. — *käp* (m.) Bd.

kapajém (r. m.) ás; graben Bd. M. 83. *kapajen* léktűs kiás; ausgraben; выкопать M. 23.

kāpāñālt- tetet őlt; sich verkörpern Km. 5.

kapčák négyszögű függő gallér a nők ruháján; ein viereckiger herabhängender kragen am frauenkleide Bd. — cf. t. *kapčok* táschchen, beutel Radl.

kapčāna (m.) rovátka; einschnitt, kerbe; зарубка — czél; ziel; мѣта (?) Tr.

kapšta (r.) káposzta, zöldség; kohl gemüse, k. *píčō* gemüsegarten M. 10.

kapká (est.) kapu; pforte Gn. Bd. Tr. *čapká* (m.) Bd.

kāpkāleók (m.) gyorsan; rasch, flink Tr.

kapkan (est.) tőr, háló (a vad elfogására); falle, schlinge (zum einfangen wilder thiere) Tr.

kapke (r.) játék apró csontokkal; ein spiel mit kleinen knochen (бабки) Gn.

kapkol (m.) gyors; flink, geschwind Tr.

kaplém szab; zuschneiden; крою Tr.

kapla, *kaplák* mindenütt; überall Bd.

kaplaném (t.) megáll, csoportosul; stehen bleiben, sich gruppieren; останавливаюсь, группируюсь Tr. — *kaplandarém* megállít, föltartóztat, csoportosít; aufhalten, gruppieren Tr.

kapna asztag; schober M. 37. r. копна cf. *kaban*, *kawan*.

kapšanō cserebogár; maikäfer, жукъ M. 60.

kāpšiltém (m.) lánczol; in ketten werfen Bd. *kāpšoltém* id. Tr. verwickeln, umbiegen; спутывать, загибать Tr.

kapurká v. *kamiš* id.

kar: *kar-tür-kandran šowočo* der an den kanten mit schnur benährte rock Pu. 35.

1. *karém* (cs.) szájat tát; öffnen (den mund) Ringwall; открываю ротъ, глаза; *wapšom karém* netz aufstellen Tr. — aufblähen den magen; пучить Tr. — cf. *karnestám*.

2. *kar-* eszik; essen — *karm šon* megéhezett; wurde hungrig *karm* (m.) étvágy; appetit Tr. *karte ilaš* (m.) böjtöl; fasten — *cicam karša* csecsszopó; säugling; *kárma* evés, étel; das essen Bd.

kārā' törékeny; zerbrechlich Tr.

kara: *k. wondo keresztpálcza*, mellyel a *kogo vuj vondo-t* (l. *vondo*) fölesavarják; ein querstab am *kogo vuj vondo*, zum aufwickeln desselben Bd. Gn. Tr.

karagáz gázló; sandbank, furt; мель, бродъ Tr.

karak (cs. m.): *ludē karak* varjú; krähe; ворона M. 41. *šim karak* vetési varjú; saatkrähe, гравъ M. 41. — *korak* id. Zol. Bd. Gn.

karaka (t.) kárász; karausche Gn. Tr.

karán (t.) égszinkék; himmelblau; голубой Tr.

karandaš (r.) plajbász, bleistift Bk. 30.

karangás elmegy; fortgehen M. 82. *karangokt-* eltávolít; be-seitigen ibid. 83.

karáp (r.) hajó; schiff P. 7.

1. *karas* (est.) mézlép; honigscheibe Bd. Tr. — *kārās* (m.) Bd. *kārās* M. 18. — *karašan mē* lépes mész; scheibenhonig Ist. 296.

2. *karas* (r.) kárász; karausche Tr.

karaban (t.) barát, szerzetes; mōnch Bd. — *karatün* id. Tr.

karčok (est.) öreg asszony; alte frau Tr.

karda (t.) hurka; magenwurst; сычугъ Tr. — cf. t. *karta* magen, darm Radl.

kārekt kinyújt, kiterjeszt; ausstrecken, ausbreiten Tr.

1. *karem* hóró; schlucht M. 63. — cf. t. *karem* Radl.

2. *karem*: *šaja karem tarkó*; nacken; затылокъ M. 3.

kargém (t.) átkoz; verfluchen Ocs. 84. Ist. 119. *kargém* id. Gn. *karganém* id. Gn. Ocs. 12.

kargoč v. *karoš*.

kargčē (m.) héj; rinde M. 46. — *kargoš* id. Bd.

karokšás ásit; gähnen Tr. — cf. *karnoštás*.

karondok (cs.) ablakráma; fensterrahmen Tr.

kāroš, *kārš* (tr.) hegedű; violine Bd.

karoš (cs.) haris; wachtelkönig Pu. 42. — *kārše* B. — *karoč*, *kārš* (id.) Zol. Tr. *largoč* id. Tr. [Radl. Bud.

karoz (t.) adó; steuer Step. 3. 18. — t. *karz* adósság; die schuld

karka pohár; becher Máté 10. 42.

karkalás das klopfen, poltern; стукъ Tr.

1. *karkalém* (t.) kijavít; ausbessern — ein muster dessin ausführen; вывожу узоры Tr. — cf. *kärkän*- sich schmücken, putzen Radl.

2. *karkalém* (t.) sir; weinen — cf. *kerkät*- zu thränen rühren Radl.

3. *karkalém* hálót állít; ein netz aufstellen — mit einer kette umgeben; оцѣпляю Tr.

karláya héj; hülse, schale; мелуха Tr.

karlók (cs.) ablaküveg; fensterscheibe Tr.

karmazínaj (r.) karmazinszinű; purpurroth Bd.

karme légy; fliege Ringwall. Car. 32. Máté 23. 24. *karmá*, *karmó* id. Tr.

kärném v. *karneštám*.

karneštám (est.) nyújtózkodni; sich strecken Bd. *karnoštám* id.; gähnen, позѣваю Tr. — *kärném* (m.) id. Tr.

karsák nyúl; grauer hase; заяць русакъ Tr. — cf. t. *karsak* steppenfuchs Radl.

kärš (t.) hárfa; harfe Tr.

karša v. *kašká*.

karšakán egyenetlen, göröngyös; uneben; негладкий Tr.

karše v. *karoš*.

karštem (m.), *karštoktém* (m.), *karštoš* (m.) Bd. v. *korštém*, *korštoš*.

kart (t.) pogány pap; heidnischer priester Tr. brautbewerberin Smirnoff p. 252.

kartopka (r.) burgonya; kartoffel Gn.

karu (t.): *karúm* puen veszekedni; zanken Bd. NyK. 6.

karžana (cs. m.) lapu; klette Zol. *koržana* id. ibid.

kaš : *ilat-kašat* élnek s egészségesek; sie leben u. sind gesund G. 8. *iem kašem* leben u. gedeihen Gn.

kaš (cs.) este; abend Gn. *kas* Bd. Tr. *kač* Bd. — *kas-tene* estve; abends Bd. Tr. — *kasedžat* este is; auch am abend Pu. 41.

kasá (m. r.) seprő; hefe, bodensatz Tr.

kasak nyáj, bok r; heerde (z. b. von Schweinen); strauch Gn. — *kajk kasak* madárcsapat; ein zug vögel Ocs. 48. *jeŋ k. család*; familie Ocs. 59. *sőj kasak* hadsereg; heer Ocs. 68. — cf. t. *kázák* theil, abtheilung, haufe Radl.

kasúlók-tene in parallelen reihen; параллельными рядами Tr. cf. t. *kázák* reihenfolge Radl.

*kasaré*m (cs.) megbocsát; verzeihen Tr. Ocs. 16. meggyón; beichten Bd. *kasarak*t- meggyón; beichten Bk. 68. — *kesärem* (m.) Bd.

kasaremaš bűnbánat; busse Bd.

kāsir (m.) visszahajtott; zurückgebogen Tr.
kāsirg- visszahajlik; sich zurückbiegen Tr.
kāšor (m.) formás, jól berendezett; wohlgestaltet, gehörig eingerichtet Tr.

kāškém v. *kauškém*.

kāšká v. *kašká*.

kašlaném (t.) megkeményedik; hart werden Tr. — cf. *kačlaném*; t. *kas* hart Radl.

kastarlanem, *kastartem* el van foglalva; beschäftigt sein Gn.

kaš (t.) gyp, gypü; rasen; rasenstreif (beim pflügen) Gn.
 69. *ugarcsik*; streifen der brache G. 58.

kaša v. *kašak*.

kašak tömeg; menge Ist. 273. *kašakon* csoportosan; haufenweise Step. 17. Ist. 60. — *kaša* id. Tb. 42. Tr.

kašár födélfészek; der obere dachsparren Tr. — Össz. *kašár-mučá* tető párkánya; dachzinne BM. 4. 5.

kašár paríu mutató újj; zeige-finger; *kāžup*. hüvelyk újj; kleiner finger M. 5. — cf. *kaza p.*, *kaca p.* (m.) cs. *kača-pornje*, *kuziň porňe* мизинец Zol.

kašár, *kašárge* (m.) hegyes; spitzig; остроконечный Tr. Bd.

kašartám befejez, bevégez; vollführen; совершаю, исполняю *kašaroktás* caus. Tr.

kaše v. *kaš* Tr.

kašok v. *kaša* Tr.

kaškém (m.) savanyodik; sauer werden Bd. penészedik; schimmeln Tr.

1. *kaška* (cs.) eldőlt fa; umgefallener baum Gn. Bd. lagerholz, reisholz Tr. klotz P. 6. — *kāšká* (m.) karó; pfahl Bd. — *karša* id. Tr.

2. *kašká* (m.) gyors, rohanó; schnell, ungestüm; быстрый, стремительный Tr. — ? cf. t. *kačkák* Radl.

kāškü (m.) epe; galle Bd.

kaške (m.) savanyú; sauer Bd. penész; schimmel; плесень Tr.

kašmo étel; speise P. 21. — cf. *kačkam*, *kočkam*.

kaštám (m.) Bd. — v. *koštám*.

1. *kaštá* (cs.) gerenda; balken Gn. mestergerenda; hauptbalken Bd. — Össz. *avá-k*. mestergerenda; *kaštupál* wandbreit; полка Tr.

2. *kaštá* tűzhely; herd; шестокъ Tr.

kaštalás (m.) merit; schöpfen M. 34.

kaštrá (m.) göröngyös, darabos; rauh, holperig; шероховатый Tr.

katém (cs.) leszakít, leválaszt; losreissen, losspalten Gn. Bd. Tr. — *kāt-* id. M. 82. *katkalém* zerkrümmeln, крону Tr. Bd. —

katlém szakad; abreissen (intr.) *telže katlá* der mond nimmt ab Bd.

kata czipő; schuh Gn. 68.

kāta szélső, utolsó; das äusserste, letzte; крайний, последний Tr.

katar (t.) betegség; krankheit Gn. 56. *kātār* veszedelem; gefahr Ocs. 100.

kátek töredék, vmi letört; etwas abgebrochenes, bruchstück Bd.

katokem- elfogy; ausgehen Uf. 88. — *katokamás* id. Tr.

katlamá vaskapocs a csónakon; eiserner klammer am kahn Tr. cf. *atlamá*.

katlán gyalú; fűgehobel; пазникъ Tr.

katmak v. *katman*.

katmaklém kapál; mit der hacke graben Tr.

katman (t.) kapa; hacke Gn. 53. *katmak* id. Tr.

kauño szövetséges, társ, barát, barátság; verbündeter, freund, freundschaft — *kauño liás* szövetkezik; sich verbünden — *kauñom eštás* barátságot köt; freundschaft schliessen Bd. — cf. t. *kauš-* sich vereinigen, sich verbinden Radl. Bál.

1. *kawa* ég, himmel Ocs. 3. Uf. 10. eine gottheit Gn. 55. —

2. *műškor* k. gyomor; eingeweide Gn. — *kawá* id. Tr.

kawak (r.) korsó, kancsó; krug, kanne P. 58.

kawal: *jal-gawal* (m.) sarok, lábsarok; ferse Bd.

kawañ (cs.) asztag; schober (von heu, getreide) passim; *kāwān* (m.) M. 38. *kāwān* (m.) Bd. — cf. *kabán*, *kapna*.

kawarém hirtelen meghal; plötzlich sterben — *kawarzás* dögöljön meg; чтобы издохнуть Tr.

kawašta, *kabašta* (m.) Bd. v. *kowašte*.

kawertaltám csinosítja magát; sich putzen Tr. *kawirtaltém* stolzieren Bd. NyK. 6.

kaza (cs.) kecske; ziege Car. 34. j. — *káze* Bd. — cf. *kesä* (m.) Bd. *keso* Car. 34. j. *keze* (m.) Bd. NyK. 6. — Össz. *k.-šorok* ziege; *k.-tagá* ziegenbock Bk. 18. Bd. [sub *káče*.

kaza-parña (cs.) kis újj; kleiner finger, *kaca-p.* (m.) id. Zol.

kazak (r.) kozák Gn. 79.

kazak (t.) özvegy ember; wittwer; *k. wate* özvegy asszony; wittwe Gn.

kazamoto (r.) börtön; gefängniss Bk. 38.

kazangá (t.) mindig; stets Pu. 17. — cf. t. *kačannay kačanga* id. *kašango* id. Radl.

kazarmat v. *kazarmato* Tr.

kazolá csíz; zeisig Tr. *kazlá* Bd. NyK. 6.

kazor (t.) egyszerre, azonnal; auf einmal, sogleich Ist. 83. Tr. *kāzor* id. Ocs. 59.

1. *kazná* (r. t.) kincs, kincstár; schatz, schatzkammer Gn. — böség; fülle: *mü-kazná-perkém pu* verleihe fülle des honigs Pu. 17.

2. *kazná*: *kongá-kazná* ofenbrett; *olombál-kazná* die feste bank in der stube (? sic) P. 27.

kažlaném aszal, kiszárít; dörren, austrocknen Tr. — cf. t. *kas* hart Radl.

kažnoj (r.) kiki, mindenik; jeder Gn. Tr.

ke ki; wer Pu. 40. — cf. *kö* B.

-ke, -ge, -ge -stül, vele; zusammen mit Gn. Bd.

keč, keť (r.) akár csak, legalább; weniggleich Bd. — Össz. *keč kunamat* soha; nie Zag. 3. *keč mogajo* bármely; jegleich Zag. 5.

kečém függ, lóg; hängen Bd. Gn. Tr. — *lepšošte kečoše erg(e) ajža* das in der wiege schaukelnde kind G. 54. — *kečeláš* függni vlkitől; abhängig sein; *зависѣть* Tr. — *kečaltam* beleakad; sich verwickeln; Ocs. 85. Ist. 119. *kečaldam* id. Bd. *kečalt piktalton kolen* felakasztotta magát; erhängte sich Ist. 278. Máté 27. 5. *kečalten todan süješ* nyakába borult; er fiel ihm um den hals Bd. — *kečektém* (caus.) függeszt, fölakaszt; aufhängen Bd.

1. *káčém* (m.) fog; fangen M. 61. fische fangen M. 43. — cf. *kučém*.

2. *káčém* tart; halten M. 81.

kečálám v. kočálám.

kače (m.) mint; wie; *какъ* M. 12.

kéce nap, nappal; sonne, tag Gn. Bd. *kéce* P. 1. *kéca* Bk. 37. Ist. 13. *kéce* Ist. 35. napfény; sonnenschein P. 26. — *kečon* Sdr. 7. Ocs. 115. *kečonak* Ist. 306. *kečanök* Km. 19. *kečanók* BL. 1. 5. *kečonat* Pn 38. *kečen, kečeňok* Bd. naponta; täglich — *pervoj kečo-lašto (kečolaštoš)* in den ersten tagen Sdr. 5. — Össz. *k. volgado napvilág*; sonnenschein Bd. *k. lekmáš* Bd. *k. l. mogor* Ocs. 44. *k. l. wel* Tr. osten; *k. lültma monger* (m.) id. Bd. — *k. šečmáš* Bd. *k. šicmáš wel* Ocs. 44. *k. šóčmo wel* Tr. westen — *k. wal* mittag Bd. Tr. *k.-wal-k.* déli nap; mittagssonne P. 50. *kečowal-jumal* mittag P. 51. *k. wal-wel* süden Tr. *k.-walom* nappal; während des tages Bd. *kečewal* id. Ocs. 49. *keče-wäl* (m.) Bd. — *anzél-kečö* vorgestern M. 52. *kukšo kečo* samstag Uf. 63. j. M. 52. *kukš-keča, kužše-geče* id. Bd. — *k.-sawortoš* sonnenblume; *подсолнухъ*; *k.-jol* napsugár; sonnenstrahl; *k.-on, k.-pujrošo-kugo jumo, k.-awá* (verschiedene namen des sonnengottes); *er-k. pujrošo* gott des morgens; *er-k. sažce* engel des morgens Tr. — *kečán verófényes*; sonnig, *k. ogol borús*; bewölkt; *kečáš napos*; tägig Bd.

kečémáš függöny; vorhang Bd.

kečizü koldus; bettler Ks. 23.

kečkem, kečkerem v. kič. . .

kedal derék, keresztesont; kreuz (am menschlichen körper) Bd. — *kedäl, kidäl* (m.) Bd. *kədäl* (m.) M. 5. — cf. *kodal*.

- kedar* kikötöz, felment; losbinden, freisprechen Tr.
kədəšám v. *kudašám*.
keđe vadgalamb; waldtaube Gn. *kú-keđe* id. Bd. *čodrá-k*.
 id. Tr. *tur-gede* gerlicze; turteltaube Bd. — *kädä*, *käda* (m.) Bd.
käde (m.) Tr.
keder fajdkakas; birkhahn Bd. — cf. *ködör*, *küdör*.
kedetlém kotlik; glucken Bd. — cf. t. *kittla*-gackern Radl.
kejém v. *kajém*.
kek madár, vogel M. 36. v. *kajik*.
kekörék (t.) kakastaraj; hahnenkamm Gn. 46. — *kekerék*
 Bd. Tr.
kel (t.) húr; saite — *kil* (m.) Bd. — *res kel a* mellen hordott
 kereszt v. gyöngyfüzér; ein kreuz oder perlenschnur an der brust
 getragen *kisla k*, saite der guslica; *jongež k*, bogensehne Bd.
kełám gázol; waten Gn. Tr. *sompolyog*, kullog Bd. NyK. 6.
keładám nyargal; reiten M. 82.
kelanat (= *kanen ilat*) pihennek; sie ruhen sich aus
 Zag. 59.
kelat (r.) éléskamra; vorrathshaus Gn.
keldém kötözni; binden Bd.
keldám mélyit, bedug; vertiefen, hineinstecken Tr.
keldá (t.) kéve; gorbe — *kiltá* (m.) Bd.
keldé (m.) háló; fischernetz; неводъ Tr. Bd.
keldeš kötés, csomó; bund, knoten Bd.
kele guszli; harfe Tr. — cf. *hel*.
kelemde köldök; nabel Bd.
keleş (t.) szükséges; nothwendig Zol. Bd. *keleşe* id. Tr. —
keleşém дѣлаюсь нужнымъ Tr. *kälošt šumo dene* szüksége szerint;
 seinem bedürfnisse gemäss Step. 16.
keleşém v. *kalasém*.
kelge mély; tief Gn. *kelgo* P. 15. *kelgä*, *kelga* (m.) Bd. —
kelgol mélység; tiefe P. 6. [fen Bd.
kelgemám mélyed; sich vertiefen; *kelgemdém* (fr.) vertie-
kelgeža (m.) mélység; tiefe Bd.
kelia (r.) czella; zelle, Zag. 69.
kələkoj (r.) süket; taub (глухой) Gn.
kėlma illő; passend, geziemend Tr. — cf. *keleşém*.
kelomšák (t.) kóborló; landstreicher; бродяга Tr.
keleşe szükséges; nothwendig Tr. — cf. *kül*.
 1. *keleşém* szükségessé lesz; nothwendig werden Tr.
 2. *keleşém* (t.) beleegyezik; einwilligen P. 8. *ogot keleşo ulmaš*
 nem férték össze Car. 26. illik; passen Gn. 68. *wujemlan keleşošo*
kalpak ein hut, der mir auf den kopf passt P. 58. *keleşales* id. Pu.
 36. vermögen, können Pu. 34. *kelostar* rendez, illeszt; anpassen,
 ordnen Gn. 58. Tb. 59. — id. Tr.

kəlt: *ik šəli kəltəm* egy hússzeletet; ein stück fleisch (?)
Sm. 13.

kəltəm miäs csépel; dreschen M. 22.

kəltal- ölel; umarmen Bd.

kəltəmäs (m.) ördög; teufel Km. 8. Bd.

kem csizma; stiefel Gn. Bd. Tr.

kemotás (t.) kisebbit; verringern Step. 18. t. *kimet-*, *kem* ke-
vés, kicsi.

-kəna, *-gəna*, *-gəna* (cst.) csak; nur Gn.

kənam néha; bisweilen M. 12.

kəné kender; hanf Bd. *kəné* id. M. 20. *kiñe* (m.) Bd. — Össz.
kəné-tulé kendertüló; hanfbrecher P. 24.

kəñér alsó kar; unterarm (vom ellbogen an) Bd. *kəñér* (m.)
M. 5. *kiñer* (m.) Bd. — *kəñer-vuj* könyök; ellbogen *kəñär-vur*
id. Bd.

kenetá (t.) hirtelen; plötzlich Tr. *keneták* Ocs. 50. Car. 54.

kənež nyár; sommer Gn. Bd. *kənež* Tr. *kənäs* id. Bd. — *kənež*,
kəñiž (m.) Bd. — *kənežəm* nyáron; während des sommers Bd. *kə-
nežim* Bk. 34. *kəñižəm* (m.) Bd. *kənežən* Tr.

kənnám-šüräs schminken; напудривать Tr.

kənzala kőcz; hede M. 28. — Össz. *k.-pandē* rokka; spinn-
rocken M. 28.

kəpās v. mastar.

kəpšöl (t.) békó; fussfessel Gn. 8. *kəpšelt* Bd.

kəpšəltal- békóz; fesseln G. 70. *kəpšütem* Bd. NyK. 6.

ker (t.) igaz; wahr Ist. 72. Ocs. 124. *kere* id. Tr. Bd.

kəram, *kəram* szúr, bedug, befűz; stechen, einstecken, ein-
fädeln Gn. Bd. felfűz; auffädeln P. 30. *kəred-* id. ibid. *kerl-* szúr;
stechen G. 52. *kerəlt-* id. P. 21. *kəralám* втыкаю, насаживаю
черенъ; *kəraltám* (pass.) натыкаюсь; *kerl-* hineinstossen, stechen
Tr. *kerl-* (m.) rádug Bd. *kəredás* felfűz (gyöngyöt stb.); auffädeln
(perlen etc.) Tr. — *oške kəredəšožo kerləlt kolen* saját kardjába dölve
meghalt; er starb sich in sein eigenes schwert stürzend Uf. 81.

kərem üt, ver; schlagen Bd. *kirem* Bd. NyK. 6. *kərem*
schlagen, dreschen, schmieden Gn. tép; reissen M. 83. *ku dene
kəren puštaš* megkövez; steinigen Ist. 81. — *kərem* (m.) Bd. *kəka-
lém* (fr.) *kəraldám* (pass.) *kəreltám* (pass. m.) *kərektém* (caus.) Bd.
čay-šamočom kərokten a harangokat megkonditotta; er liess die
glocken anschlagen Krest. 12. *kerl-* задѣть, зацѣпить Tr. — cf. t.
kir- 1. kratzen, 2. zerschlagen Radl.

kəral (cs.) hasznos; nützlich M. 75. Bd. *kəral* szükséges;
nothwendig Tr.

keraser (cs.) gonosz, haragos, vad; böse, grimmig, wild —
kirásir (m.) id. Bd. — *kərásor* забіяка, злой, неприступный Tr.
kəraž gerenda; balken Gn. — cf. t. *kərastā* id. Radl.

kerde (t.) kard, schwert Gn. 50. *kerda* Ist. 9. *kerde*, *kerde* Weske 30. *kerdo* Tr.

kere v. *ker*; *kerze* igazság; wahrheit, *kir* (m.), *kirók* (m.) *kirža* (m.) Bd.

karedalás küzd, harczol; kämpfen Bk. 76. *karedalmaš* viszály, gyűlölség; streit, hass Tr. — cf. *kerde*.

kerek (est.): *k.-kö*, *k.-mo* akárki, akármí; wer immer, was immer Gn. Bd. *k. mogaja* bárminő; was für ein Bk. 47. *k. kunamat* mindig; immer ibid.

kerem kötél; strick Uf. 79. j. Bd. Tr. riemen M. 32. einrichtung aus geflochtenen riemen (mit block?) um zu den bienenbäumen hinaufzusteigen; block Gn. — Össz. *sap-k.* gyeplő; zügel Gn.

keremét (t.) bálvány; götzen Bk. 56. böser geist; feindliche gottheit, sowie der ort, wo er sich aufhält u. wo ihm geopfert wird Bd. Tr. — *k.-šar* jedweder götzen Tr. *keremétašta čoklaša* götzen-diener Bd.

keren bizonyosan; gewiss, sicherlich, *kereňók*, *kerűók* id. Bd.

kereš (cs.) sérnicz; perca cernua Bd. *kireš* (m.) — *kerš*, *korš* sigér; kaulbars; perca fluviatilis Weske 26. *korš* Zol. *kerš* Tr.

kergaltém föltűr (rubaujjat); aufwickeln, aufschürzen Gn. 58. Tr. *kergaldém* id. Bd. *kārgáltém* id. M. 83.

kerge fekete harkály; schwarzspecht Gn. Bd. Tr.

kergelá halnak a teje; fischmilch Tr.

keroštar- elcsábít; verleiten: *keroštaren ulut keremetlan čoklaš* sie verleiteten ihn zum götzendienst Ocs. 87.

kerkelém felköt; aufbinden Gn. 59. — cf. *kertém*.

kerl- (t.) hajlít; biegen; загибать Tr.

kerménga (r.) font; pfund Bd.

kernžá (r.) szoba; zimmer; горница Tr.

keršalt- (pass.) begöngyölődik; verwickelt werden; удавляюсь (?) запутываюсь Tr. — *šuesže keržalt ušanen* egymás nyakába borultak (ill. dölve egyesültek); sie fielen sich um den hals Ocs. 36. — cf. *kerám*, *kertém* (?).

kərsangəš kengyelvas; steigbügel M. 32.

kerštomáš ellenmondás; widerspruch; прекословие Tr.

kertám bír, -hat; können, vermögen Gn. 50. bei kräften sein *ogeš kert* er ist nicht gesund Gn. 28. *čola kertšo jumo* allmächtiger gott Ist. 45. *temən kertəmō* telhetetlen; unersättlich M. 40. — *kalasen kerttomaš* kimondhatatlanúl; unaussprechlich Ocs. 119. *kalasen kertdomon* id. Zag. 34. — cf. *ketám*.

kertém göngyöl; wickeln, windeln Gn.

kertelni (t.) kerítés, fal; umzäunung, mauer Zol. s. v. *karda* cf. t. *kirtä*.

kərtüi vas; eisen M. 64.

kerweyā (r.) font; pfund, *pel-k.* halbes pfund M. 54.

kerwēc (r). téglá; ziegel. — Össz. *ile-k.* vályog; ungebrannter ziegel Tr.

keržák (t.) valóban, igazán; wirklich Tr. — *keržen* id. ibid.

keše (t.) vadkecske; wilde geis Gn. 7. — *köső* id. Gn. *kesä* (m.) Bd. Tb. 249. *kesē* (m.) geis M. 33. — *kesē patā* gödölye; junge ziege, *k. tágä* ziegenbock M. 33.

kešten (t.) buzogány; keule Gn. 49. дубинка Tr.

kesteton: *tóju kesteton tüsožom istén* hozzád hasonlóan (?) alkotva képét; in dem du sein antlitz dir gleich (?) erschufest Tb. 15.

kešá nyom; spur Bd.

kəšan zseb; tasche M. 15. — v. *küse.*

kešedék bibicz; kiebitz; питалица M. 41.

kešér (t.) répa; rübe Bd. Tr.

keškám dob; werfen; *keškalám* kiönt; ausgiessen; *keškaldám*, *keškaledém* (fr.) Bd. — *vöd keškäs* megöntöz; begiessen M. 24.

keškar henger, melyre a fonal föltekерődik; zwirnwinde Bd. *keškar* (m.) id. M. 26. *keškar* Bk. 14.

kešké kigyó; schlange Bd.

kešték (cs.) ereszték, pálha (az ingen); achselzwickel am hemd Bd.

ket kéz; hand Bd.

ketám -hat, bír; vermögen, können — *ketteme* tehetetlen, ügyetlen; unvermögend, ungeschickt — *ulo ketmen* lehetőleg; möglicherweise Bd.

katás legeltet; weiden M. 34. — v. *kitém*, *kütém.*

katő (cs.) nyáj; heerde M. 34. — v. *kitő*, *kütő*.

kewot (t.) árúbódé; verkaufsbude Pu. 35.

keža: *oš-k.* geissblatt, hartriegel, heckenkirsche Gn.

ki . . . v. sub *kü* . . . , *ke* . . .

kiak (t.) sás; riedgras Bd. Ocs. 39. Ist. 54. — t. *kojak* Radl.

kiamat (t.) alvilág; unterwelt Gn. 76. Ist. 201. Tr.

kiar (est.) ugorka; gurke Gn. Bd. Tr.

kičaká (m.) kemény, szigorú; hart, streng Bd. rauh, holperig; шероховатый Tr.

kičakás ropog; knarren: скрипеть Tr.

kičalam keres; suchen, *kičäläm* (m.) Bd.

kičiza (m.) koldús; bettler Km. 32. — *kičiza*, *kicoz* (m.) Bd.

kičkém lovat befog; vorspannen, anschirren Gn. 32. *kičkém* id. Pu. 17. — *kičkiktém* (m.) igába fog; ins joch spannen Bd.

kičke (cs.) bogyó (a fákon), barka éger s nyírfán; beere (an bäumen), samengehäuse. kätzchen (an erlen und birken) Gn. für; traube G. 46. szőlő Uf. 45. Car. 43. *kočke* Tr. *kečkē* (m.) M. 22. — Össz. *pizlo kičko*, *pozlo-kočko* vogelbeertrauben Pu. 28.

kičkorás (est.) kiált; schreien Ocs. 34. *kičkorén* schreiend Ocs.

16. *kićkirém* Bd. *kićkorlém* Gn. 30. *kićkoralém* Ocs. 65. — *kićkaroekt-caus.* Ocs. 65.

kićkizem sóhajt, nyög; seufzen, stöhnen Bd. NyK. 6.

kidál v. *kedal.*

kidarás elbocsát; entlassen; *распускать* Tr.

kideštás elkerít; abzäumen; *kidežarás* oltalmaz; beschützen Bd. NyK. 6. bekerít; umzäumen; *kidežtarás* id. Tr.

kidéz szoba, rekeszték; zimmer, verschlag; *комната, перепородка* Tr. — cf. cs. *küdes* *внутренний уголъ* Zol.

kiem fekszik; liegen Gn. Bd. *kialém* id. G. 77. *kildam* (fr.) Bd. — *kiše jing* fekvő beteg; krank liegend Bd. *kildo koštás* kóborol; herumstreichen *kild* (*kilt*)-*koltošo* landstreicher Bd.

kikán hunyor; niesswurz (helleborus) Tr.

kil v. *kel.*

kila (r.) orosz (nemi?) betegség; russische krankheit (*syphilis*?) cf. *кила* *bruch* Gn. 52.

kiltá (m.) Bd. v. *keldá, koltá.*

kiltám lustálkodni; faulnzen Tr.

kilten-kilten (ton der guslica) Tr.

kinde kenyér, gabona; brot, getreide Gn. Bd. *kindo* P. 26.

kindä (m.) *kinda* (m.) Bd. — Össz. *k. kom* kenyérháj; brotrinde,

k.-körgö kenyérbél; brotkrumme Bd. *šer-gindo* (m.) pfannkuchen

M. 17. — *kinde-šocon-kugo-jumo*; *k.-š.-k.-pujrošo*; *k.-sažce*, *k.-kaz-*

načej; *k.-serlāgoše* (verschiedene namen gottes oder heidnischer

kiné kender; hanf Gn. 42. 42. (m.) Bd. [götter] Tr.

kinelam fölkel (a fekvésből); (vom liegen) aufstehen Gn. —

kinílám Bd. *встаю послѣ лежания* Tr. *kiníledem* (fr.) id. Bd. *kinel-*

lám (m.) Bd. — *kiníltém* (caus.) fölkelt; aufwecken Tr. *kiníldém,*

kiníldalám (fr.) — *kiníeltém* (m.) *kiníltém* (m.) id. Bd. — cf.

kiem (?).

kinér (m.) rőf; elle Gn. Bd. — cf. *keñer.*

kinért-: *munder ümbalan kinerten wozon vānkosra támasz-*

kodva (dölve) feküdt; er lag sich auf ein polster stützend Máté

32. j. — cf. *kiem, kinetam.*

kinil kis csegettyű; glöckchen Bd. NyK. 6.

kinirā's fonálgombolyító; zwirnhaspel; нитная мотушка Tr.

kir, kirók (t. m.) igaz, igazán; wahr, wirklich Tr. — *kirokša* (m.) Km. 5.

kir (r.) súly; gewicht (ripя) Gn. P. 30. *kirā* id. Tr. — Össz.

k.-viša mérleg; waage, *k.-mená* font; pfunt Tr.

kiredalám (m.) fáradozik, gondoskodik; sich bemühen, sor-

gen Tr. — igyekszik, erőlködik; sich bemühen, bestreben Bd.

kirilik sirály; möwe Tr.

kiriltošdeok (m.) szakadatlanúl; unaufhörlich, ohne unterbrechung Bd. — cf. *kürám.*

- kirpić* (r.) téglá; ziegel Ringw.
kirtlém: *namasorlanén* k. bujálkodik; unzucht treiben Bd.
kiśla (r.) hárfa; harfe Bd.
kiś gyanta; harz Gn. 49. szurok; pech Bd. — Össz. *k.-pu* fáklya; fackel Ist. 97. *k.-pot* szurokkatlan, pokol; pechwanne, hölle Bd. Tr. *k.-pad* (m.) id. Bd. *k.-pottul* hölle Máté 23. 33.
kiśa pinty; meise Gn. *kiśá* P. 9. Bd.
kiśá nyom; spur Gn. 59. Bd. — *kośá* P. — cf. *keśá*.
kiśán (t.) zseb; tasche Tr. — *kiśen* Zol. *küśen* (m.) ibid.
kiśil (cs.) abroncs; reifen (am fass) Tr.
kiśkém, *kiśkälám*, *kiśkal-kiśkalt* (m.) Bd. v. *keśkém* — *kiśkal-goltás* kiont (vért); (blut) vergiessen, *teres kiśkás* földet ganéjozni; düngern Bd.
kiśke kigyó; Schlange P. 27. *kiśke* Gn. Ocs. 6. *kiśko* Ist. 7.
kiśka (m.) Bd.
kiśkaśluk forrás; quelle; источник Tr. — cf. *kiśkém*.
kit kéz; hand (passim). — Össz. *kid-paśa* kézi munka; handarbeit Tb. 23. *opśa-k.* ajtókilincs; thürgriff G. 47. — cf. *ket*, *kot*.
kit-kol czethal; wallfisch Ist. 141. Ocs. 100. — cf. *китъ*.
kitő v. *kötő*. [kemdém.
kitökemdém (m.) rövidít; kürzen Bd. — cf. *kütük*, *küčo-
kitká* v. *kütká*.
kiwitka (r.) utazó szán; schlitten Pu. 42.
kiwot (r.) frigyszekrény; bundeslade Ist. 75. *кивотъ*.
kiža kéz (a gyermeknyelvben); hand (in der kindersprache) Gn.
kizirt lassú, ügyetlen; langsam, unbehülflich Tr.
kizirtatás folytat; fortsetzen; продолжать, разводить Tr.
kizöt most; jetzt Gn. *kizöt* Ocs. 36. *kizet*, *kizit* (m.) id. Bd. —
kizetse mostani; das jetzt seiende Bd. *kizitśa* (m.) Bd. Km. 22. *kiziśá* (m.) id. Km. 21.
kiž (m.) köröm; nagel (am finger) Bd.
kižém fázik; frieren Bd. Tr. — *kičiktém* (caus.) megfagyaszt; gefrieren lassen Bd. — cf. t. *koś* winter.
kőc köröm; nagel (am finger) M. 5.
kočém Tr. v. *kučém*.
kočal keres; suchen G. 7. *kočálám* id. Gn. Tr.
koči, *kóci*? P. 24.
kočók hópehely; schneeflocke P. 26. — ? cf. cs. *kočók*
knospe Zol. t. *koś* winter.
-koč(ön), *-goč(ön)*, *-goč(ön)* -ból; aus von Gn.
kočer (t.): *püm kočer purlam* fogát csikorgatja; mit den zähnen knirschen.
kočerőčök knarren des thores (onomat.) Tr.

kēcösö tartózkodó, mértékletes; enthaltsam, mässig M. 69.
kočkém befog; einspannen Bk. 18. Tr. *kěčkém* (m.) M. 34.
kočke (cs.) bogyó, gyümölcs; beere, frucht P. 52. Tr. — *kěčkő* (m.) id. M. 22.

kočkerém Tr. v. *keckerém*.

kěd hosszúság; länge — *kěd wisä* hosszúságmérték; längenmass M. 56.

koďač közepén; in der mitte *šudo koďač purlon* a füvet közepén rágya P. 54. — *k-goč* in die quere, durch u. durch; *пoпeдeдъ* Tr. — cf. *koďal*, *kedal*.

koďal dereka a testnek, lágyék; mitte, mitte des leibes, die weichen Gn. 17. P. 58. Tr. test; leib Pu. 28. középső rész; die mitte P. 20. — Postp. *koďalno* között; zwischen P. 26. *kedalne* közepén; in der mitte G. 64. — *koďaláš* középső; die mittlere hälfte (adi.) G. 16. közepes nagyságú; von mittlerer grössse; *средній по величинѣ* Tr.

kodeštáš bekerít; verzaunen Tr. — v. *kideštáš*.

kodeštaráš eljegyez; verloben Tr.

kođetlém (t.) kotlik; glucken, gackern Tr.

kodež (cs.) szoba; zimmer Car. 48.

kědě a ki; wer M. 12.

kěďer fajdkakas; birkhahn *äwä kěďer* fajdtyúk, birkhuhn M. 41. — cf. t. *körtlök* id. Bud.

kěďert- dörög az ég; es donnert M. 82. — *kěďertőš* menydörgés; donner M. 49. — cf. t. *kük döbördej* id. Voskr.

kědkő hangya; ameise M. 61.

koják Tr. v. *kiák*.

kojár Tr. v. *kiár*.

kol (t.) húr; saite G. 78. bogensehne; schnur am beutel; halfterriemen Gn. — *orés tol* das band des kreuzes, welches an der brust getragen wird P. 12. cf. *res kel* Bd. — *amasá-k.* schnur zum schliessen der thüre Tr. *možér-k.* kleiderhacken Tr.

kol-wót(o) eke; pflug Pu. 19.

kol: *kap-kolon motorlokšo* a test-forma (?) szépsége; die schönheit der körperform (ubi?).

kol- (t.) megérkezik; ankommen *šuoŋ ona-gološ* da sind wir angekommen G. 17.

kolat (r.) éléskamra; speisekammer P. 56.

koläks kender rostja; hanffaser Tr.

kolčak valaminő hal; eine art fisch; *чахоня* (рыба) Tr.

kolďém köt; binden, knüpfen Gn. Pu. 11. *koltém* id. Tr.

koli (t.) sanda; schiel Radl. 3. — t. *kolej* 1. schief, 2. schiel Radl.

kolomďe köldök; nabel Gn. Pu. 28. *kolomto* пупокъ Tr.

kolme fagyott, fagy; gefroren, frost Gn.

kolmém fázik; frieren Gn. — *kélmém* id. M. 83. *kélmész* fagyott, fagyos; gefroren, frostig M. 70. — *kolmal-* elfagy; erfrieren G. 63. *kélmékt-* (caus.) gefrieren lassen M. 83.

koltá kéve; garbe Pu. 16. *kélte* (m.) id. M. 37. *kelté* (m.) Tr. — cf. t. *költä* id. Bál. Ostr. cs. *külde* id. Zol. — Össz. *k.-orá* ein kreuz von 5 garben Tr.

koltom koltom nachahmung des lautes der balalaika Gn. 78. *koldom-koldom küsleze* es klingt die harfe P. 58.

koltoš csomó a kötélén; knoten am strick etc. Tr.

kömdaem- kiszélesedik; sich ausbreiten M. 82.

-koñ, *-goñ* ha; wenn, ob — *-koñat,* *-goñat* ámbár; obgleich Gn.

kona csak; nur O. 93.

konaga (r.) könyv; buch P. 57.

kondok (t.) jóbarát; herzensfreund Tr.

koñé kender; hanf P. 26. Tr. — Össz. *k. sará* bier, womit beim hanfjäten die mädchen bewirtet werden; *k. wará* stange, worauf der hanf getrocknet wird Tr.

koñél- fölkel; aufstehen; *kisá kórno goč koñél kajén* die meise flog vom wege fort Pn. 10. — *kēñél-* (m.) встать M. 81. *koñeld-* fölállít; aufstellen P. 30.

koñer-wuj könyök; ellbogen Tr.

koñsörlád kísérteni; versuchen Ist. 310.

koñžalá-wondo orsó; kunkel P. 25. — cf. *kunžalá*.

köpcék (est.) vánkös; küssen M. 16.

kor (r.) súly; gewicht Tr. — *k.-visa* mérleg; wage Zag. 33. *korwéñá* font; pfund Tr.

korém csépel; dreschen G. 58. üt, ver; schlagen Ist. 287. *koral-* id. G. 75. *korékt-* (caus.) veret Ist. 287. — *koredál-* verekedik; sich balgen P. 33. *korkalém-* klopfen; стучу Tr. *korkedolám* sich herumschlagen Tr. — cf. *kerém-* t. *körä-š* birkózni; ringen Bál. cs. *küreš-* бороться Zol.

kora šudo fejes hagyma; zwiefel; дикий лук Tr.

koráltode büntetlenség; strafflosigkeit Tr.

koraž gerenda; balken G. 46. — cf. *koraž*.

korgajak (t.) kellerwurm; мокрица Tr.

korgoš- hengerit; wälzen, rollen M. 83.

körgožám fut; laufen M. 82.

koring- (t.) fölkurjant; aufjauchzen Bd.

koroš (cs.) sigér; kaulbars Tr. *kerš* id. Tr. *körš* id. M. 43. — cs. *kordoš* id. Zol.

körēš kas hárs- v. nyírfaháncsból; korb aus birken- oder lindenrinde M. 38.

korkalás beüt, bever, beró; einschlagen, einkerben Tr. — cf. *kerám*.

korlák мартышка, чайка Tr.

kormalém (t.) edény száját befödi; die mündung eines gefäßses bedecken Tr.

kormén-kucém fára mászik; auf einen baum klettern Tr.

korpak (t.) k.-lum hó; schnee P. 58. — t. *korpak* dünner schnee Radl.

korš- elkezd, anfangen: *kičkorlaš koršenot* kiabálni kezdtek; sie fingen an zu schreien Ocs. 92. *keremetlan kumaláš koršen* er fing an den götzen zu dienen Ocs. 89.

kort majdnem; beinahe Ocs. 57. Tr. — *korták* очень мало Tr. — cf. t. *kort* auf einmal, kurz Radl.

körtő sigér; kaulbars Tr.

kosal savanyú kocsonya; saure gallerte (кисель) *košál* säuerlicher mehlbrei P. 22. Tr. *košál* (m.) M. 17. — cf. t. *košol-* sauer werden Radl.

košedok kis madár; ein kleiner vogel Gn. — cf. t. *kosacok* etwas kleines, dinglehen o. *kuš* vogel Radl.

kosija 1. zseb; tasche Tr. — cs. *kazója* Zol. 2. pinty; meise (?) Tr.

kosolém ráragad (vlmi betegség); anhaften, anstecken (von einer krankheit) Gn. 51. — ? cf. t. *kosol-* sich in etwas hineindrängen, sich in etwas hineinmischen Radl.

këson adósság; schuld (an geld) Ist. 137. Ocs. 97. — cs. *kiwzén* Zol.

köšközmö kedd; dienstag M. 52.

kostočká czafrang, sallang; franse, quaste; кисточка Tr.

kostor- (t.) szorongat, követel; bedrängen: *pušas joŋ-wlak peš kostoren jodot* die gläubiger verlangen es sehr dringend Uf. 92.

koš: *šēdeš koš kol* ragadozó hal; raub-fisch M. 115.

košol (t.) 1. kicsévelt gabona; ausgedroschenes getreide Gn. P. 16. haufen getreide; ворохъ жита Tr. — t. *košöl* куча зеренъ Ostr., 2. lapát; schaufel G. 58. k.-kolmo id. Tr.

koškém dob. önt; werfen, giessen Ocs. 39. Ist. 53. Pn. 11. *koškál-* säen P. 20. — (giebt einem voranstehenden verbum perfective bedeutung): *kušked pušton košken ulut* széttepték; sie zerrissen ihn Ist. 136. *puštokten koškóktén* megölette; er liess ihn ermorden Ocs. 79.

koškar 1. motolya; zwirnwinde Tr. 2. oldal; seite, die seiten (eines geschirrs, eines kastens) Gn. — *okňa-k.* ablakráma; fenster-rahmen Tr.

këškém M. 83. v. *keškém* id.

koško kigyó; schlange Tr. — *këškö* id. M. 61. — Össz. *jalan këškö* sárkány; drache M. 62. *toj k.* vak kigyó; blindschleiche Tr. *šeme wuján k.* радюка Tr. *këmöz wuján k.* sikló; ringelnatter;

ужъ M. 63. Tr. — *koško-wui-soga* kragen mit muscheln besetzt P. 52.

košta hol; wo Km. 38.

košték Tr. v. *kešték*.

koštrá (m.) söpredék, törmelék; kehricht, schutt Tr.

kot kéz, hand Car. 32. Bk. 53. P. 26. *kod* Tr.

kětők (cs.) rövid; kurz M. 7.

kětőkötlaš (m. t.) kotkodácsol; gackern M. 82.

kotlok rossz termés; schlechte fexung Step. 18. — cf. tör.

kötülik kár; schaden Bud.

kozdor- (t.) indulni késztet, siettet, eröltet; zum gehen bewegen Ocs. 17. 32.

kěžgě vastag; dick M. 26.

kěžö (t.) kés; messer M. 62.

kozot most; jetzt P. 13. — *kozotlan wučo* warte jetzt Ist. 239.

klát (r.) magtár; vorratskammer Pu. 34. P. 24. *klát-pura* speicher der vorratskammer P. 19.

klejmá (r.) bélyeg, bélyegző; stempel, stempelen; клеймо Tr.

klanža Tr. *klenža* Gn. (cs.) üveg; flasche.

klinán ránczos; fältig; бористый Tr. — cf. r. клинь keil.

klop šudě üröm; wermuth M. 21. — ? cf. r. клопъ wanze.

klowoj (r.) égszínkék, himmelblau M. 48. r. голубой.

klučká (r.) mankó; stelze, krücke Tr. — cf. t. kolčak ручная машина Bud.

knaga, kniga (r.) könyv; buch Gn. *knaga* Bk. 68. *kinagá, kenagá* Bd. *kniga* Step. 5. *knägä* Ocs. 105.

knáz (r.) előkelő, főember; vornehmer Ocs. 62. — *knáz* (m.) Bd.

knižnik (r.) irástudó; schriftgelehrter Bd.

ko . . . v. sub *ku* . . . , *ka* . . .

ko, kö ki; wer (passim) — v. *ku* (sammt. ableitungen u. zusammensetzungen). [sturm Tr.

ko hab, hab, hullám; welle Bd. Tr. — *koán-mardež vihar*; *koas* széni; weben M. 16.

koáš (m.) zátony, gázló; sandbank, furt Tr.

koč (r.) bár, legalább; weniggleich, wenigstens Gn. *-koč-kő* bárki; jeder Car. 38. *koč-kunam* bármikor, mindig, néha; wann immer, immer, bisweilen Gn.

koč át, keresztül; durch P. 26. Bd. über, nach (einer zeit) Gn. — *leč k. vľmin túl, vľminél többet*; mehr als Bd. *leč k. id.* Gn. — *goč, goč id.* Gn. *goč* (m.) Bd. *kač* (m.) Bd. *kač liaš* (m.) fölülmúl; übertreffen Bd.

koča, kočaj (= *kugo-ačaj*) nagyapa; grossvater Gn. *koča, kočai* P. 13. Ks. 34. *kugezo koča* ős; ahn Ist. 156. Ocs. 110.

koçar- (t.) esikorog; knarren *pum koçar-koçar purut a fogat* esikorgatják; mit den zähnen knirschen Bk. 51.

koče keserű; bitter Tr.

kočemám megkeseredik; bitter werden Bd. *kočestám* нарочить въ роту, горкнуть Tr. — *kočemdém* (caus.) keserít; bitter machen, *kočemdédém* (fr.) id. Bd.

kočört-kočört (onomat.) a csizma ropogása; das knarren der stiefel Tr. [ren Tr.

kočörtatém a csizmáját ropogtatja; mit den stiefeln knarren *kočk-* meghal; sterben (?): *ajdeman čonko nimamat ok-koč,* *kap vele kočkeš* az ember lelke nem hal meg, csak a test hal meg; die seele des menschen stirbt nicht, nur der körper stirbt Bk. 45.

kočkám eszik; essen (passim) [præt. *kočna* wird haben gegessen NyK. 3: 138. cf. *jüde kotte* itlan étlen; ohne u. speise (P. 45.). — *kočkodál-* (fr.) G. 36. *kočkold-* fressen G. 30. *kočkoldál-* id. G. 63. *kočkoktém* (caus.) etet; zu essen geben Bd. — *kačkám* (m.) Bd. M. 18. (Castrén coniunctivum verbi *kačkam* dicit *kartnem* esse cf. *kar-* Bd.) — *kačkén láktáš* sich nähren M. 40. — *kočmo kindože enni* való kenyere; sein brot zum essen Ocs. 48. — *kočmo suém* ich verlange zu essen Tr.

kočkaš eledel; speise, nahrung O. 99. Tb. 237. — *kočkoš* id. Ist. 233. Pu. 19. O. 35. etc. (acc. *kočsom* Ocs. 111.) *kočoš* étel; speise Bd. O. 99. *kačkoš* (m.) id. Bd. acc. *kačsom* bewirtung G. 55. — *kočos jeda* eledel; speise; Tr. *kočošet perikáj liže jó étvágyat* (kivá-nok); (wünsche) guten appetit; приятного аппетита Tr.

kočlaném keserűvé lesz; bitter werden Tr.

kočo keserű, fanyar; bitter, herb Gn. bitter Ocs. 48. Ist. 67. Bd.

kočám marad; bleiben Gn. Bd. etc. *kočšo* maradék; rest Bd. Tr. múlt; vergangen Bd. — cf. *kočem*.

kočem hagy, hátrahagy, elhagy; lassen, zurücklassen, ver-lassen Gn. Bd. Tr. — *kodedem* (fr.), *kodektem* (caus.) Bd. — *kodal-dem* megbocsát, abbahagy, megszűnik; verzeihen, auflassen, auf-geben Bd. *kudaltem* id. ibid. — cf. t. *kot-* 1. hinlegen, 2. verlassen, hinterlassen, überlassen Radl.

kodalám kísér; begleiten Bd. Tr. *kodolam, kodalkalem* (fr.) id. Bd. *kodalšás* id. Tr. — *kodoloktem* elbocsát; verabschieden, el-kísér; begleiten Bd.

koém zwirn-, wollenband; тесьма Tr.

kočtál' (m.) hullám; woge, welle Tr.

kočtáltáš (m.) hullámozik; wallen Tr.

kogar moly; motte Gn.

kogár (t.): *k.-üps* büz; gestank Tr. — cf. t. *kokar* übelrie-chend Radl.

kogargém (t.) megpörkölődik; anbrennen, versengt werden Gn. Tr. *kogargalám* (fr.) Gn. 69. — *kogartém* megpörköl; anbrennen lassen, versengen Gn. Ist. 145. *kogertás* id. M. 83. — *kogertőssé* forró; heiss M. 70. (*kogargém* megharagszik; erzürnen P. 57.); cf. t. *kok-* zu asche verbrennen; *kogo* asche Radl.

kogársé moly; motte Bd. Tr. — *kogárs* id. Bk. 30. — *kogérša* (m.) Bd. *kogerše* (m.) Tr. *kogeršo* (m.) M. 61.

kogí (m.) nyírfa; birke Tr.

kógolo (cs.) pástétom; pastete Pu. 29. Gn. *koguło* lepény; fladen Bd. *kogol'* пирога Tr. — *kagel* (m.) Bd.

kogónek, *kogor* v. *kok*.

kögörčen (t.) galamb; taube Pu. 36. Ist. 14. *kögörčan* B. *kögerčen*, *kögörčén*, *kögörčén* Gn. *kögerčen* Ocs. 11. *kügerčen* (m.) Bd. NyK. 6.

kogo (m.) tágas; geräumig M. 26. nagy; gross Bd. — Össz. *kog-arňa* péntek; freitag M. 52.

koglo pástétom; pastete Gn. *kogolo* (m.) Bd. NyK. 6.

kögön (t.) lakat; schloss P. 26.

koin világos; klar; явно Tr.

koirše csufolódó beszéd; höhnende worte Tr.

koiš tréfálkozás; schäckerei Pu. 43. öröm; freude P. 48. játék; spiel P. 55. — cf. *kojošan*.

koišlan- fénylik, ragyog; prangen P. 18.

kojám mutatkozik, látszik, megjelenik; sichtbar sein, erscheinen Gn. Bd. Tr. ragyog; glänzen G. 7. *kojedem* (fr.) Bd. *koildales* es scheint so Pn. 34. — *koišlaném* представляю разные штуки Tr. *kojzem* erscheinen, *kojzoktém* (caus.) Bd. — *kolášon* *kojon* *kia* er liegt wie todt G. 18. *nuno šinžalan* *kojdomo* *lin-kolten* eltűnt szemük elől; er verschwand vor ihren augen Ist. 295. — *kajám* (m.) *kajaltám* (m.) id.; *kaješlaném* (m.) mutatkozik, előtűnik, támad; sich zeigen, erscheinen, entstehen Bd. *kajzektem* (m.) Bd.

koja (t.) kövér, kövérség; fett (subi. u. adi.) (passim); frucht-
kojangám kövéredik; fett werden Bd. [bar G. 64.

kojdarém tréfál; scherzen Bd.

kojdarček tréfa; scherz Bd.

kojerenás (m.) vlkin nevet, mulat; lachen, sich lustig machen über jemanden Tr.

kojošan vidám; heiter Gn. 64. *kojšán* kevély; stolz Tr.

kojošlaném mulat; sich amüsieren (mit gesang, tanz, spiel) Gn. *kojošlandarém* fölvidít; heiter machen Gn. lieblich machen G. 58. glänzend machen G. 60. — *kojšlaném* kevélykedik; stolz sein Tr.

kojlanem segít; helfen, *kojlanolam*, *kojlanedem* (fr.) *kojlanoktem* (caus.) Gn. [NyK. 6.

kojonzém kitűz; herausstecken Tr. mutatkozik; scheinen Bd.

kok két; zwei (attributum), (passim) *kokote ketté*, két részre; in zwei theile, zu zweien Zag. 47, — *kogńek* beide Ocs. 37. *kogońek* id. Bk. 40. *kogońek* (m.) *kokońek* (m.) id. Bd. *kogońiŝtom-at* mindkettőjüket; sie beide Tb. 83. *kogolänoŝtat* beiden Ist. 223. *ugoc kokonaŝlan* újból másodszor is; vom neuen zum zweitenmal Sdr. 7. — Össz. *kogor* kopeke Pu. 39. *kogur* громъ Tr. *koklu*, *koklá* (m.) húsz; zwanzig Bd.

kök (t.) barnás szürke; schwarzgrau M. 34.

kokaj (*kugo-akaj*) nagynéne, az apa idősebb testvérje; a nagyapa v. nagyanya testvérje; tante, vaterschwester, älter als der vater; schwester des grossvaters od. der grossmutter Gn. Tr.

kokorém (t.) köhög; husten Gn. *kokerém* Bd. *kokrém* Tr. *kokoredem* (fr.), *kokeraldém* (mt.) Bd. — *kayrém* (m.) Bd.

kokortoš köhögés; das husten, *kokortše* sorvadás; auszehrung Tr. — *kókurtuš* köhögés Bd. *kayretáš* (m.) id. Bd.

1. *kokla köz*; zwischenraum — *pört k.* padlás; hausboden, raum unter dem dache Gn. *egger k.* folyóköz Bd. *k.-koŝšo* közbenjáró; vermittler Bd. *koklase* közbenső; das mittlere Bd. — Postp. *koklaŝte* között; zwischen (wo), *koklaŝ*, *koklaŝke*, *koklaeŝ* közé; zwischen (wohin), *koklageč* közül; von, zwischen (woher).

2. *kokla* erdő; wald; лѣсъ Tr.

koklaga (t.) kemény; hart Bd. — cf. t. *kaklik* trockenheit Radl.

koklagangám keményül; hart werden Bd. — *koklagangdém* (caus.) ibid.

koklal- rágalmaz; verläumden Ocs. 28. Step. 6. *koklaŝ* *koŝtáš* aufwiegeln, verläumden, *koklázo* verläumder Tr.

kokliáš (?) ifjú; jungling M. 9.

kokraka egyenetlen, göröngyös (fagyott út); uneben, holperig (von gefrorenem wege) Gn. — cf. *koklaga*.

kokša (cs.) kopaszság; kahlköpfigkeit P. 26. *kopasz*; kahl Tr. rüh a fejen; grind Bd. Tr. — Össz. *k.-wuján ŝudo* löwenzahn (pflanze); одуванчикъ Tr.

koktot kettő; zwei (subst.) — *koktot*, *kokta* Bd. — *kokten* kettesen; zu zweien Pu. 36. Gn. *koktote* ketté, két részre; in zwei theile Ocs. 87. *koktoŝke* id. Ist. 123. — *koktoso* második; der zweite Bd. *koktomša* (m.), *koktéša* másodszor, azután; zum zweiten male nachher Bd.

kol hal; fisch. — Össz. *kol-ŝom* halpikkely; schuppen, *k.-ŝire* cercopithecus; meerkatze; мортышка Tr. *k. kočšo* möve Bd. NyK. 6.

kolam hall; hören (passim) — *koledem* (fr.) Bd. *koloŝtám* szót fogad; gehorchen Ocs. 74. G. 27. *koloŝtoktém* (caus.) *ŝke ŝomakétam* *koloŝtokto* gieb dass ihr gehorche deinem worte Bk. 68. — cf. *koloŝtar* id. Ocs. 58. rábeszél; überreden Ist. 110. *kolŝtektém* (m.) in officio continere quem Bd. — *kolokto* (caus.): *kuanášáŝlok ŝomákám*

mejlanem kólókto facito ut audiam gaudium Bk. 72. *kološťalšo* hallgató; *zuhörer* G. 71. *kolaštám* (m.) *kolštám* (m.) *kološťám* (m.) Bd.

kolém meghal; sterben (passim) — *kološo* halott; verstor-bener Bk. 45. *kolokšo* id. Bd. *kolšaš* id. Ist. 213. *kolša* (m.) *koláša* (m.) *kolakša* (m.) id. Bd. — *kolókt-* Tb. 233. *kolt-* Uf. 80. megöl; tödten — *kolšalandarém* (m.) kivégez; hinrichten Bd.

koľa egér; maus Gn. Bd. Tr. — *kala* (m.) Bd. — Össz. *ku-k.* Bd. *kugo-k.* Gn. *kogo-kala* (m.) Bd. patkány; ratte, *k.-jos* iltis; mustela putorius Tr. *k.-tol* szentjánosbogár; johanniskäfer Tr. *urom tupán k.* мышь житникъ Tr. *jokšár tupán-k.* höresög; hamster Tr. *k.-korságe* lapú; klette Tr.

kolambör fenchel, anethum foeniculum — ? cf. t. *kalämbäk* Radl.

koláném (cs.) szomorkodik; sich bekümmern Bd. Tr. elcsügged; verzagen Tr. — *kolánaldám* elszomorodik; traurig werden Bd. *kolandarém* (caus.) Bd.

kolatka (r.) koporsó; sarg Bd. Tr. kasten Gn. — *kolotká* (m.) kaloda; cippus, pedica Bd. *koladka* sarg Zag. 4.

kolawičá (r.) kút; brunnen; колодезь Tr. — cf. *kolweč*.

koléá (r.) gyűrű; ring Tr.

koldém v. *koltém*.

koldermác (t.) kivarrás a női ruha-vállon; stickerei am schul-terärmel der frauenkleider Tr. — t. *kolturmac* Radl.

koldomo süket; taub Bd.

kole (t.) guslica Tr. — cf. *kel*.

kolenga, kolénka (r. m.) nemzedék; generation Bd.

kölga sűrű pünzser fenyves, dichter fichtenhain Gn. 66. — cf. *kelge*.

kolí (r. m.) vajjon; ob Bd.

kološťěšaš akaratosság; eigensinn M. 69.

kolozo halász; fischer Tr.

kolmo lapát, kapa, evező; spatén, schaufel, ruder Gn. lapát; schaufel Bd. Tr. G. 53. *kolma* (m.) Bd. *kolmä* (m.) M. 38. — Össz. *puš-k.* evező; ruder Bd.

kölme fagyott, hideg; erforen kalt, Bd.

kölmém fázni, fagyni; frieren — *kölmedem* (fr.) *kölmöktém* (caus.) *kölmöktém* M. 83. *kölmektedem* (caus. fr.) Bd.

kolo húsz; zwanzig Gn. Bd.

kolomaš halál; tod Bk. 78. *kolomás, kolmás* Tb. 232. *kolmás* Bd. *kolmo* Zag. 21.

kolotká (r.) koporsó; sarg P. 25.

kolowój (r.) šudo (m.) buzavirág; kornblume Tr.

kolra: k. šoga mennyib kerül; wie viel kostet es Ringw.

kolšmaš engedelmesség; gehorsam M. 69.

koltém (*koldém* Bd.) 1. küld; senden Gn. *koltedém* (fr.) id. Bd. O. 86. — 2. ereszt; loslassen Gn. Bd. leereszt; herablassen Gn. *kuen ukšēšožo porsen-lüŋgaltošom koltošom* an den zweig der birke hängte ich (liess herab) eine schaukel Pu. 41. — 3. hervorspriessen lassen Gn. — 4. zsinórt ereszt; eine schnur (fransen) machen: *oka ŋolwan koltalóm* zsinórt készítettem; ich verfertigte posamenttressen Pu. 39. — 5. märchen erzählen Gn. — 6. elűz; vertreiben G. 55. (giebt auch dem vorangehenden verbum perfective bedeutung Gn. Bd. *pokten koltomo* üldözés; verfolgung Ocs. 78.) — *koltal-* laufen lassen G. 78. *koltalt-* (m.) remittere, condonare Bd. — *koltaltenon šolon kurzénot* megfutamodtak; sie liefen davon Ocs. 77.

kolu Tr. v. *kolo*.

kolweé (r.) pincze; keller G. 48. *padka*; ofenbank ibid. *kol-* *kom* kenyérháj; rinde (vom brot) Gn. háj; rinde Bd. — ÖSSZ. *kanagá-k.* buchtafel Tr. *kinde-k.* brotrinde Bd. Tr. *piž-gom* (m.) keztyű; handschuh Bd.

koma (cs.) vidra; otter Gn. 56. *wüđ-k.* id. Pu. 17.

komagá (cs.) kályha; ofen P. 24. *komaka* id. P. 51. Tr. *komga* id. Pu. 41. *kongá* id. Pu. 23. — *kamaká* (m.) Zol.

komalá golyócska; klümpchen; *КОМОКЪ* — *k.-pu* hasábfa; holzscheit Tr. — t. *kumalak* Radl.

komán-kinde runde pastete Tr.

kombo lúd; gans Gn. *kombo* P. *kombö* (m.) M. 36. *komba* (m.) Bd. Bk. 18. — *kombo kajok* vadlúd; wildgans G. 44. *kaik k.* id. Bd. *k.-igé* liba; junge gans, *k. ozé* gunár; gänserich M. 36. *ašneme k.* házi lúd; zahme gans Bd. *kaik-kombo-korno* milchstrasse (am himmel) Tr.

komdo (cs.) gömbölyű doboz hárshéjból; runde schachtel aus birkenrinde Gn. 8. Pu. 27. Bk. 39. Tr. *komdö* (m.) M. 38.

komdoš fedél; deckel Gn. Bd. fensterladen; *СТАВЕНЬ У ОКНА* Tr. — ÖSSZ. *šínža-k.* szemháj; augenlied Gn. Bd. — cf. *komdo*.

komdök hanyatt; rücklings Gn. 33. *komduk* Bd.

komdoštás befed; zudecken, zumachen Tr. Bd. *komdeš-tém* Bd.

komza-kem (t.) csizmaszár; stiefelschaft Tr. — t. *konc* Radl. *kou* szapu; dicke aschlauge Bd. Gn. Tr. — ÖSSZ. *k.-keče* hamvazószerdá; aschermittwoch Tr. *k.-šudo* bitterwurzel Ocs. 45.

koy koy (lautnachahmung) Gn. I, 6. 5. 7.

köném (t.) beleegyezik; einverstanden sein Gn. Ocs. 27. Krest. 16. kíván; wünschen Gn.

konat (r.) kötél; tau (*КАНАТЪ*) Gn.

kondém hoz; bringen Gn. Bd. *konedém* (fr.) Bd. *kondošt-* vezet; führen Ocs. 122. hordoz; tragen Bd. *kandem* (m.) Bd. — hagy; lassen: *kondo, moñ ruem* hagyj vágnom; lass mich hauen Gn.

- konga* kemencze; ofen v. *komaga*.
kongolá sovány; mager Gn. — cf. t. *kunak-* die kräfte verlieren, schwach werden Radl.
kongormá (t.) schellentrommel; бубенчикъ Tr.
kongla: *kongla-nomal* hónalj; achselhöhle Gn. k. *lűvāl* id. Bd.
kongola jomač id. Sdr. 5.
koyrá breite u. hohe rinne; широкий и высокий жѣлобъ Tr.
koňušňek (r.) lóistálló; pferdestall M. 31.
koňžem mutatkozík, megjelenik; sich zeigen, erscheinen
omešet koňžem ich zeige mich dir im traume Gn. 69. *kónžem* P. 14. *končem* Bd.
kopa tenyér; die handfläche, tatze Gn. 50. — Össz. *jol-k.* talp; fusssohle Gn.
kopér (r.) kapor; dillenkraut (anethum) Bd.
 1. *kopka* eke; pflug Gn. 59.
 2. *kopka*: *kid-kopka* tenyér; flache hand Máté 6. 27. *jol-k.* sarok; ferse Ocs. 7. — cf. *kopa*, *koptak*; t. *kabak* deckel cf. *tez kapkači* térdkalács; kniebein.
kopná (r.) kazal; schober Bk. 24. kéve; garbe P. 16. *széna-kazal*; heuschober Gn. — Össz. *k.-orá* garbenhaufen P. 3.
koprak ein stück brett (колобка), welches man im frühling gegen den koth auf die schuhe aus lindenbast bindet Tr. — Össz. *wuj-k.* *koponya*; hirnschale ibid.
kopšänge (cs.) bogár; käfer G. 58. Tr. féreg; wurm Bd. — Össz. *skal-k.* mistkäfer Tr. *kogo šuldurán kapsánga* sáska; heuschrecken Bd. — *kapsánga* (m.) Bd.
kópšelok kevélység; der stolz; гордыня Tb. 248. 31. — cf. t. *köpörlök* Ostr.
koptak: *ket-k.* kézfej; hand *jol-k.* lábfej; fuss Bd. — cf. *kopa*, *kopka* t. *kabak*.
korém vés, rajzol; ritzen, zeichnen Gn. Bd.
körá: *kaiklán körá márožo* den vogel erkennt man (? sic) an seinem gesang P. 22. — cf. t. *kör-* sehen Radl.
korabla (r.) hajó; schiff Ocs. 10. *korabl* Ist. 13.
körágá (cs.) csésze; schale Pu. 15. kancsó; becher Pu. 36.
körägá hölzerne kanne Tr. — cf. *korka*.
korak v. *karak*.
köran- irigyel; beneiden Uf. 100. — (vom t. verbum *kör-* sehen ?)
korayám letér az útról; (vom wege) abweichen Gn. Ist. 134. Bd. kitér; ausweichen Tr. Bd. *korayt-* (caus.) félre tol; auf die seite schieben Máté 15. 6. — *karayám* (m.) Bd.
korána rettig Tr. — t. *korän* wurzel (?).
köräza jós, varázsló; prophet, zauberer Ocs. 62. 42. Step. 10. — cf. t. *kör-* sehen.

1. *korčák* (t.): *k.-wate* bábu; puppe Bd. Tr. *k.-kubá* id. Tr.
 2. *korčák* (r.) fazék; topf Bd.
korđem (beim opfern den tisch mit einem brennenden kien-span) umkreisen (ohne selbst herumzugehen) *korđolam* fr. Gn. — *tulon šikšen korđol osalom koltogetta* mit feuer u. rauch uns umgebend vertreibet das böse G. 55.
korém (t.) völgy, mélyút, szoros; thal, schlucht Gn. Bd. — *karém* (m.) id. verem, barlang; grube, höhle Bd. — Össz. *šoja-k.* *косичка у человека* Tr. *šoja-gorem* nyakszirt; genick Bd.
körgán üres; leer *körgöđömö* nem üres; nicht leer Bd.
körgö 1. belseje vminek das innere 2. belső; inneres (adiect.): *körgö šonoma* der innere gedanke Bk. 48. Ist. 318. — 3. tehén-, birkaistálló; kuh-, schafstall Gn. — Postp. *körgöštö* bent; drinn, *körgeš* (*körgeška* [m.] Bd.) be; hinein; *körgögeč* (*körgözgočen* [m.] Bd.) belől; heraus, von.
koríca (r. m.) fahéj; zimmet Bd.
koriká (r.) kanyaró; masern Tr.
koritü (r.) teknő; trog M. 31. r. *корыто*.
koritlem (r.) megdorgál; einen verweis geben (*укорять*).
körčš fülbevaló; ohrgehänge Tr. — cf. *körž*.
korká (cs.) tál; schüssel Bk. 39. meritókanál; schöpfkelle Bd. napf, tasse Gn. — Össz. *šoja-k.* nackengrübchen Gn. — *karká* (m.) Bd. M. 27.
korlána héj; hülse; *шелуха* Tr.
korma légy; fliege; *муха* Tr.
kormož 1. marék; die bohle hand, handvoll Gn. Tr. *kormuž* id. Bd. *kormoš* id. Tr. — 2. köteg (széna); büschel (heu), fogantyú; henkel, griff Tr. — (cf. t. *kol* hand). — Össz. *k.-pundáš* tenyér; flache hand Tr.
kormuštalám megmarkol; packen, angreifen (mit der hand) — *kormuštulám* (fr.) id. Bd. — *kormoštalám* Tr.
kornán csikos; gestreift Bd. — v. *korno*.
korno barázda; furche G. 69. út; weg (passim); csík; streifen Gn. Bd. — Össz. *k.-jeŋ* utas ember; reisender Step. 10. *üp-k.* hajválaszték; haarscheitel Gn. *jol-k.* ösvény; pfad Bd. Tr.
korop (r.) kosár; korb Gn. sír; grab Bd.
korsák (t.) lép; milz; *селезенка* Tr.
korsáŋge (cs.) lapu; klette Bd. Tr. — Össz. *k.-wuj-kaik* stieg-litz Tr. *koršáŋge-vuj* id. Bd. NyK. 6.
köršek (r.) csupor; töpfehen Gn. 36. Bd.
koršok (r.) korsó, edény; (irdener) krug; topf M. 10.
korštem fáj; schmerzen haben Gn. 51. Bk. 24. *wujem korštá* fejem fáj; ich habe kopfschmerzen Gn. — cf. *koštém*.
korštoš- erőtlenség; kraftlosigkeit *немоць*; Máté 10. 1. *korštošdémö* wer ein ort wo keine schmerzen sind Tb. 158.

- körtneća* (r.) vendégszoba; gastzimmer (горница) Gn. 63.
körž fülbevaló; ohrgehänge Uf. 66. Gn. *pološ körž* id. Ocs.
 19. Ist. 25.
koržám fáj; schmerzen haben; *koržmaš* fájdalom; schmerz
 Gn. — cf. *koršém*.
koržana v. *koršana*.
kosa-tále fű a gabonában; ein unkraut im acker Bd. жабрей
 трава Tr. — *kusa-tála* (m.) bogáncs; distel Bd. — cf. *košatan*.
košatan bogáncskóró; distel Gn.
kosór (m.) büszke; stolz Bd. *kosir* id. Tr.
koškem savanyodik; sauer werden Gn.
koško savanyú; sauer Gn. 58.
košo quackente; fuligula; роголь Gn.
kösü (t.) kecske, gais G. 40.
kosoj (r.) sanda; schieläugig G. 76. félszemű; einäugig Gn.
koštán (tm.) bátor; tapfer Bd. — v. *koštán*.
koštén Tr. v. *kestén*.
košar (attr.) hegyes; spitzig Gn. — *kašár* (m.) Bd.
košárgo hegyes; spitzig (prædic.) P. 21. *košarge* Gn. 57. —
kašarga (m.) hegyes ösztöke; stachel Bd.
koškem szárad, kiszárad; trocknen (intr.), austrocknen (pas-
 sim) *koškedém* (fr.), *koškaldám* id. Bd. — *koštém* szárít; trocknen
 (trans.), dörren, *koštal-* id. P. 51. — cf. cs. *koža-*, *kožoga-* id. Zol.
košká knute; кнута Tr.
košmo, gošmo (*košma*): nur k. *koštaš* kaja vadászni megy;
 er geht auf die jagd G. 11. nur *gošmom koštam* vadászni megyek;
 ich gehe auf die jagd ibid. — cf. *koštam*.
koššo (*koššo*) v. *koštám*.
koštám jár (gyalog s kocsin); gehen, fahren (passim) — *kaštam*
 (m.) *kaštókalem* (fr.) Bd. — *koštókt-* vezet; führen Ist. 173. — *co-*
yeštén koššo repülő; der fliegende P. 17.
koštem Bd. v. *korštem* Gn.
koštalám merit; schöpfen (z. h. wasser) Gn. Tr. Bd. *koštale-*
dem (fr.) *koštaleštam* (fr.) id. Bd. — *koštalaldám* (pass.) Bd. —
kaštal- (m.) Bd.
koštán (cs.) gazember; spitzbube Pu. 17. prahlhans Gn.
koštošo fájás, baj, betegség; schmerz, krankheit, leiden Bd.
košmaš járás; das gehen *košmaštože* jártában; während er
 ging G. 60. *pašade k.* munkátlanság; arbeitslosigkeit Bk. 46. —
koštra (r.) törmelék; schutt Pu. 44. [cf. *koštam*.
koť v. *koč, goč*.
kot, kod kor, idő; zeit (passim) *god* (m.) Bd. — *kodom, godam*
 (m.) idejében; zur zeit, während; *koťšo* korú: *indešle iaš koťšo* 90
 jahre alt G. 51. *kodsen, kodsek; godšen* (m.) *god goč* (m.) óta; seit
 Bd. — cf. r. годъ jahr.

- kotán* (t.) segg; arsch. — *Össz. jol-k.* lábsark; ferse Bd.
koti (t. m.) macska; katze Bd. M. 34.
kotor (t.) rüh; krätze Tr. *kotoremön-jorangon* rühes lett; wurde krätzig Uf. 57.
kötör kár; schaden Gn. 58.
kötorem beschädigt (? sic) Gn. 47.
koťlaná Tr. v. *kočlaná*.
kötörma cipősarok; absatz (am schuh) Gn.
kotran koszos; krätzig Ocs. 41. Ist. 57.
kowá arkangyal; erzengel Tr. — cf. *kabá*.
kowák lapú; klette Tr.
kowar: *kowar-űpš* bűz; gestank Tr. — cf. *kogár*.
kowárče keresztesont; kreutzbein Tr. — cf. t. *kaberga* rippe
- Radl.
kowašte bőr; haut, fell, leder Gn. Bd. *kobašte* Bd. NyK. 6.
kawašta, kabašta (m.) Bd. — *kowašto-mastar jey* bőrcserző; gerber
kowčeg (r.) bárka; arche (Noe's) Ocs. 10. Ist. 13. frigyláda; heiligenschrein Ocs. 65.
kowoštá (r.) káposzta; kohl P. 27. *kowoštán* id. Gn. *kowštá* Tr. — cf. cs. *kobusta* id.
kowol gyalú; hobel; пазникъ Tr.
kowož (cs.) maultrommel Gn. hegedű; violine Tr. — *Össz. k.-jagemo* vonó; violinbogen Tr.
kőwők lakat; schloss (zum verschliessen) Tr. — v. *kögön*.
koworá (cs.) piperőcz; stutzer Bd. *kowrá* id. Tr. kevély; stolz Bd. *káber* (m.) Bd. *kawr* (m.) Zol.
kowortatém csinosan öltözködik, piperézi magát; den stutzer spielen, sich putzen Bd. — *kabortaltém* (m.) kevélykedik; stolzieren Bd. *kowraltém* id. Tr.
kowzém (t.) köröskörül leszakít, kihánt; ringsum abreissen, ausschälen Tr. — cf. t. *kobar-* abschälen Bál.
kőzlők (t.) szemüveg; brille Ringw.
kozrá hepehupás, göröngyös; rauh, holperig Tr. — cf. *kaštrá*.
kož (jegenye)fenyő; fichte; pinus abies Bd. Tr. — *Össz. k.-egéle* fenyőtoboz; tannenzapfen Tr. *k. egéle-kaik* pfingstvogel Tr.
kožár, kožárge Bd. Tr. v. *košár, košárge* id.
kožartém hegyez; spitzen Bd. Tr. befejez, bevégez; beendigen Bd. *kožartedém* (fr.) id. — *kašartém* (m.) Bd.
kožga durchdringend (vom winde): *k. mardež* éles szél; scharfer wind Gn. 59.
kožgan pusztaság; einöde Ocs. 56.
kožlá fenyves; tannenwald Bd. Tr. erdő; wald Ocs. 4.
kožlanaleš: *olok-šudet kožlanaleš* a fű a mezőn sűrűsödik; das gras auf der wiese wird dicht (?) (Porkka kennt die bedeutung nicht) P. 50. (101. dal) — cf. *kožla* wald.

- kräpla* (r.) gereblye; rechen M. 38.
kras (r.) halam; hügel; бугоръ Tr.
kren (r.) torma; krehn Tr.
krenjá (t. r.) font; pfund; Ist. 251. *kremga* id. Gn. — cf. *ker-ményga* r. гривенка t. gräünkä.
krepost (r.) erősség; festung Ist. 172.
kres, krese (r.) kereszt; kereszt; kreuz. — Össz. *kres-kol* halsband mit einem kreuz Tr.
krest (r.) kereszt; kreuz.
křestl- megkeresztel; taufen Bk. 56.
kreščén (r.) kedves barátném; meine theure; катка Tr.
kreščénja (r.) keresztelés; taufe Bd.
kril'ca (r.) lépcső; treppe.
kriwá (r.) gomba; schwamm, pilz Bd.
krovát (r.) ágy; bett Bd.
krúk (r.) kapocs; häckchen M. 16.
krúklás (r.) rőfög; grunzen Tr.
kruzem: *kruzemaš* (r.) hajóteher; schiffsfracht Bd.
kruzö (r.) pfefferschwamm M. 59.
kti (ismeretlen; bedeutung unbekannt) Pu. 28.
ku ki, wer (pron. interrog.) — *ko* (m.) Bd. — Össz. *ku-welö* honnan; woher G. 15.
ku (= *kugo*) nagy; gross: *ku-avaj* grossmutter *ku-akaj* tante, *ku-ači* grossvater, ahn (*ku-ača* id. G. 59.), *ku-gece, kogéca* (m.) osternfest Bd.
küám megérik, megfő; gar, reif werden Gn. Bd. Tr. megsül; braten (intr.) Bd. Tr. *küktén* (caus.); *küestám* süt; braten (trans.) Bd. Gn. 36. — *küäm* (m.) Bd. *kün šoaš* reif werden Bd.
1. *kuém* ás; graben Gn. Bd. mit der schaufel werfen Gn. 58. — *kuedem* (fr.) *kualam* (mom.) Bd.
kuém sző; weben Gn. Bd. — *kuedem* (fr.) Bd.
kü kö; stein (passim) (*kü* Bk. Ocs. Tr.). — Össz. *tolgü* tűzkő; feuerstein Bd. *pecké-k.* köszörűkő; schleifstein Tr. *okonica pæcke-démö kü* diamant M. 64.
kuakš gázló, zátony; furt Bd. furt, sandbank Tr. — *kuaš-eš* (illat.) G. 32. [P. 22.
kuan (t.) megörül; froh werden P. 2. Tr. kér; verlangen *küangám* kövé válik, megkövesedik; zu stein werden, mit stein belegt werden Tr. — *küandém* (trans.) ibid.
kuaš v. *kuakš*.
kuás (r.) der kwass Tr.
kuat (est.) erő; kraft, stärke Gn. Bd. Tr. *koat* (m.) Bd. — *kuatán, kuatlo* erős; stark ibid. *kuatteme* erőtlen; kraftlos Bd.
kuatlemám erősödik; kräftig werden, — *kuatlemdém* kräftigen (trans.) Bd.

kubul vízhólyag; wasserblase (vom regen); пузырь дождевой Tr. — *t. kabar* Radl.

kubuleštam hólyagzik; blasen werfen Tr.

1. *kučém* fog, megfog; tart, használ, elhasznál; festnehmen, greifen, fangen; halten, brauchen, verbrauchen Gn. fog, tart Bd. bír, hatalmában van; besitzen Tb. 36. — *čelám kučén jumo* gott der alles erhielt Bk. 100. *kol-kučošo* fischer ibid. 20. — *kučal-* bír; besitzen G. 62. *kučokt-* juttat valakinek; jemandem zukommen lassen etwas Tb. 90. *kučedalam* összekap vkivel; an einander gerathen, sich balgen Ist. 33. Bd. *kučolt potartome* kifogyhatatlan; unerschöpflich G. 60. *puš-poč-k.* hajót kormányoz; ein schiff lenken Bd. — *kučaldam* (pass.) capi, intercipi Bd. *kožém* (m.) Bd. *kučonzáš* in sich fassen Tr. *kučolt-* megtart magának; für sich behalten P. 13. *kučokt-* kézbe ad; in die hand geben P. 48. *kučokten pua* elárul; verrathen Ist. 269. Máté 26. 23.

2. *kučém* köszörül; schleifen Gn.

3. *kučém* hág, fölhág, fölmege; hinaufsteigen, klettern Bd. Tr. *kučuktém* (caus.) Bd. — *ömne vak k.* beschälen Bd. — v. *küz-* *küz-*.

kučém kér, koldúl; bitten, betteln Bd. Gn. Tr. meghív; einladen P. 21. *kücedelám* koldúl; betteln Bd. *küčuktém* kéret; bitten lassen Bd. *küšt-* hív; rufen: *küčomožom küšten* die eingeladenen rufend P. 21. — *kičem* (m.) id.

küč láb, fuss G. 56. köröm; nagel Gn. Bd. *kiž* (m.) id. Bd. — *küčánkaik* vadállat, ragadozó madár; raubthier, raubvogel Tr.

kučedalmaš verekedés; schlägerei Bd.

küčedolše Tr. v. *küčözö* id.

kucelá (m.) hogyan; wie Km. 48. *kucé*, *kucela* id. Bd.

küčok (t.) rövid; kurz Gn. *küčük* id. Bd. *kütük* Bd. NyK. 6.

küčokemdém rövidít; kürzen G. 59. *küčükemdém* id. Bd. *kuči-kem-* megrövidül; sich verkürzen Bk. 52.

ku-čolo mennyi; wie viel (geld) Bd. Tr.

küčözö koldús; bettler Bd. *küčožo* id. Ist. 208. Bk. 80. alázatos; demüthig Ist. 208. szegény; arm ibid. 209.

küčšeč magasság; höhe Máté 6. 27.

küčüş (est.) viszketés; das jucken Tr.

küčüštá viszket; es juckt Tr.

kuda-pečo udvar; hof Bk. 32. — cf. *küdo*.

küd-kéčo hétköznapi; wochentag Bk. 122. — cf. *küdo*.

kudalam fut; laufen Gn. Tr. nyargal, vágat; rennen (reitend) Bd. *kudal-koldém* elszalad; weglaufen Bd. *kudaleštám* (fr.) Ist. 13. *kudalštám* id. Tr. — *kudalt-* megszünik; aufhören Gn. Ocs. id. Bd. 16. elhagy; verlassen Ocs. 14. Ist. 18. odadob; hinwerfen Gn. P.

13. — in perfectiver bedeutung: *pušton kudalten* megölte; erschlug ihn Ocs. 40. Ist. 55. *kudaltal-* elhagy; verlassen Pu. 35. G. 80.

kudakšám v. *kudašám*.

kudašám ruháját leveti; (sich) ausziehen, auskleiden P. 3. Ist. 268. *kadašám* id. M. 17. *kudakšám* id. Bd. Tr. *kadašám* (m.), *kudašám* (m.) Bd. id. — *kudašal-* (fr.) id. P. 54. *kudakšaldám* id. Bd. — *kudakšoktém* (caus.) ausziehen lassen Tr.

kudemám megalázkodik a fenyegetés előtt; sich demüthigen vor der drohung Tr.

kúdo ház; haus P. *kudő* (m.) M. 38. *kudo* Bd. *kuda* (m.) Bd. холодное лѣтнее помѣщение черемись Tr. *kúdo* siede u. waschhaus; gebärmutter Gn. — Össz. *kudo-pečo* palast Máté 26. 58. *kudo-weče* udvar; hof Tr. *kudabiča* (m.) id. Bd. *kúdo* körgö család; familie G. 58. *kudoso* házbeli; häuslich Bd. — *kúdošto* otthon; zu hause Gn. Bd. *kúdoško* haza; nach hause Gn. Bd. *kudogec* hazulról; von zu hause Bd.

küdok mellé; neben (wohin) P. 6. *küdokém*, *küdokémrak* neben mich, zu mir ibid. *küdoko* hozzá; zu Ocs. 28. — *küduk* id. Bd. — cf. t. *küt* 1. after 2. vlmely tárgy talpa; das gestell irgend eines gegenstandes Ostr.

küdol: *küdolán* P. 21. *küdolának* mellé; neben (wohin) Ocs. 20. *küdolkem* mellém; neben mir Zag. 8. *küdolcem* tőlem; von mir Zag. 40. *küdolnák* mellett; neben (wo) Ocs. 89. *küdülnö* um, herum; около Tr. — *küdülnö* neben (wo); *küdülan* mellé; neben (wohin), *küdüc* mellől; von Bd.

küdoñ mellett; neben (wo) Gn. 57. Ist. 31. *küdon* Uf. 82. — cf. *küdol*.

1. *küdor* (t.) bodor, görbe; kraus, krumm Gn. *kudór* bodor; kraus Bd. *kudur*, *kutrá* (m.) id. Tr. — *k. upš* krause mütze G. 74. *k.-keman* einer mit gespornten (? sic) stiefeln P. 52.

2. *küdor* ér a fában, eres fából; maser, aus maserholz Gn. eres fa; maserholz; свилеватый Tr.

küdor nyirfajd; birkhuhn Gn. *küdör*, *keder* (m.) Bd. *ködör* (m.) M. 41. *küdür* Tr. id. — cf. t. *körtlek* id. Bál. *körtlök* Voskres.

küdoréö (cs.) mennydörgés; donner P. 56. — *küdoréö* zivatar, gewitter G. 58. — *küdürtő*; *kidär*, *kidärzä*, *kiderce*, *kidürtiő* (m.) Bd. — *küdüreö* Tr. id.

küdüre-: küdüreö küdüreá mennydörög; es donnert Tr. *küdaré-* Ist. 61. — *kidöré-* id. Bd.

küdürg- felbodorodik; sich krüllen Pu. 35. — cf. *kudór* bodor Bd.

kudorlai-türan bodros szélű; mit krausen rändern P. 54. — cf. *küdor*.

küdürtém dörög; donnern: *jumo küdürtá* id. Gn. Ocs. 43. *küdürtém*; *kidärtém* (m.) Bd.

kuđot (subst.) hat; sechsz Gn. Tr. — *kudot*; *kudat* (m.) *kudut* (m.) Bd.

kuđo mely, melyik; welcher — *kudaža* (m.) BM. 5. 19. 21.
kuduže Máté 23. 17. *kuda* (m.) Bd. *koda* (m.) Bd. *kodaže* (m.) Bd. id.

küďömö éretlen; unreif Bd. — cf. *küēm*.

küďül Bd. v. *küďöl*.

kudumošo hatodik; der sechste Bd. *kudotošo* id. *kudumše* (m.) *kudumša* (m.) id. ibid.

kudurtém csavar, fon; winden, flechten Tr. — cf. *kuđor*.

kue nyirfa; birke Gn. Bd.

kueče, *kueče* (< *kugo keče*) Gn. húsvét; ostern Gn.

kuer nyirfaerdő; birckenwald Pu. 37.

küer homokkő, kőlap; sandstein, fließstein M. 65. — *küerán* каменистый Tr.

kuerla nyirfaerdő; birkenwald Bd.

ku-géde vadgalamb; turteltaube Tr. — cf. *kede*.

kugemďem nagyobbít, vergrößern Ocs. 81. Ist. 114. — *kugemám* sich vergrößern Bd. *kogojemám* (m.) id. Bd.

kugi nyír; birke M. 45. — *kogi* (id.) Bd.

kugižalanēm uralkodik; regieren Bd.

kügoš magas; hoch Bk. 20. nagyság; größe Ist. 158. *kügšon* fönt; oben (adv.) Pn. 38.

kugožá császár; kaiser P. 26. Gn. Ist. 50. *kugožá* Bd. *kuguža* Ocs. 36. Tr. *kugiža*, *kugižü* (m.) Bd. *kugiža* Bk. 39. — cf. *kugo*.

kugožanoš birodalom; reich Ist. 123. *kugižanoš* id. Bd. Bk. 45. *kugužanoš* id. Tr. Ocs. 87. — cf. *kugo*.

1. *kugo* nagy; gross Gn. Bd. magas, öreg, fontos; hoch, alt, wichtig Tr. — *kugo* Bd. Tr. *kugu* P. 7. Ist. 48. Bd. *kogo* (m.) Bd. Tr. — *k.-wate* erste frau, *iže wate* zweite frau G. 39. *škenoštom ške kugéš* (*kugulan* Ist. 17.) užon ulut elbizakodtak; sie überhoben sich Ocs. 13. — Össz. *kugarńa* péntek; freitag Bk. 34. Tr. *kugoža* Gn. *kugo-záj*, *kugo-* za Bd. *kuguzáj* Tr. *kugezo* Ist. 156. *kugeze* Ocs. 110. onkel, greis, *kugo-mjor* eper; erdbeere Tr. *kugéče* húsvét; ostern Tr.

2. *kugo* napa; schwiegermutter Gn. *kugu* id. Bd. Tr. — v. *kugo* 1.

kuguemalteš felmagasztaltatik; wird erhöht Máté 23. 12.

kugurák vezér, főnök; führer, oberhaupt Bd.

kugúšnomcz kevelység; der stolz Tb. 248.

kugža szárazság; dürre Ocs. 4.

kujam baszik; beischlafen Gn. Bd.

kujok jó barát; herzensfreund; сердечникъ Tr.

kujrt- haját fonja; das haar flechten Bd. — cf. *kuđort-*.

kukarín munkás; arbeiter P. 3. — t. *kukar* zimmermann

Radl.

kuko (ku-aka?): rodo *kukož* *dene* a rokonokkal; mit den anverwandten G. 59.

küklém (cs.) tisztít, rostál; reinigen, räutern P. 8. корчую, вырываю корни, деревья Tr.

küksémám magasodik; hoch werden, sich erhöhen, *küksangam* Bd. — *küksémdém*, *küksangdém* magasít; erhöhen Bd. *küksémemdém* id. Tr.

kükön (t.) fazék; topf Tr. — cf. r. кувшинъ.

kükő száraz; dürr trocken (passim) *kükő* Ist. 14. G. 34. Tb. 24. Bd. *küxše* (m.) Bd. id. — *kükő* (m.) sovány; mager M. 76. *kükő-keča* Km. 72. *kükő-keča* Bd. *küxše-geče* Bd. szombat; sams-tag. — Össz. k. wolgonžo das wetterleuchten, k.-logar luftröhre Tr.

kükő magas; hoch Gn. Ocs. 11. *kükő* id. Bd. *kükő* Uf. 22. *kükő* (m.), *kükő* (m.) Bd. — *kükön* fönt; oben Pn. 34.

kükő magasság; höhe Tr.

kükő-wuj borzas; zottig; косматый Tr.

kükő 1. összekuszál (pl. czérnát); verwirren, verwickeln (z. b. garn) Gn. Tr. — 2. aufwiegeln, trüben; возмущаю Tr. — 3. zusammenschaukeln lassen. — 4. weben lassen Tr.

kükő süt; backen M. 83.

kükő kakuk; kukuk (passim) *kükő* id. Gn. — Össz. *kükő-muno-sádrá* szeptől; sommersprossen Tr. k.-kunžala-wodno hundsblume, löwenzahn; одуванчикъ Tr.

kül (t.) szolgál; diener Gn. 49. szolgáló; magd Bk. 124. — Össz. *üdürämäs-k.* magd Tr. k.-majra id. Bd.

kül Gn. *kül* Bd. Car. Uf. (*kül* Tr. Tb. Ocs.): *küleš* (*keleš*, [m.] *kileš*) Bd. 1. kell; nöthig sein, 2. a mi szükséges, kell; das nöthige: *koč mo külešom-at jumo pua* das zum essen nöthige giebt gott Uf. Car. 7. *küleš wéreško* kellő helyen; am ort, wo es nöthig ist Tb. 235. *škelanét küleš semon istás mejm tünukto* tanits meg úgy cselekednem, a mint neked kell; lehre mich zu thun gemäss deinem willen Tb. 206. *küleš joda* alkalmas időben; zur rechten zeit Máté 24. 25. k. *godóm* id. Tb. 237. — *külem*: *mannam kočkon külemmošt-mönko* als sie des manna-essens satt wurden Uf. 63. — *akel* nem kell; es ist nicht nöthig Tr.

külá (t.) sárgásbarna; falb.

küláp szőr (ló, tehén); haar (von pferden, kühen) Tr.

küldömäs szükségtelen; überflüssig Bd. *küldömäs* id. musse, müssiggang; бездѣлушка Tr. — *keltemäs* (m.) ördög; teufel Bd. *ija-küldömäs* id. Bk. 55. — cf. *kül*.

küldömő kelleetlen, alkalmatlan; lästig, unangenehm Bd. — *keltema* (m.) id. ibid. — cf. *kül*.

küle: k.-guruk der weg ging bergan (? sie) Gn. 1. (vielleicht: thurm u. berg; denn es ist ein scherzwort am ende eines märchens: *küle-guruk-jomak oňoš, moň tēnoš.*) — cf. t. *külá* thurm Radl.

küllő v. *kürle*.

kulma fal; mauer Uf. 70. j.

külنالام letép, elszakít; abreissen, losreissen (trans. <*kür[on]-nalam?*) Ringv.

kulok (r.) üres zsák; leerer sack Tr.

külta (cs.) kéve; garbe Gn. 22. O. 41. *kültä* Ocs. 26.

kültarém teljesen lefizet; ganz auszahlen; уплачиваю сполна Tr. — cf. *kül*.

kultok: *kultokom-šindáš* megesal, rászed; täuschen, betrügen; обманывать, обманому приводить Tr. — ? cf. t. *kultok* achselhöhle.

kuluklém kotlik; glücksen, gackern Tr.

kum három; drei (passim). — Össz. *kum-lo*, *kum-lu* (m.) harmincz; dreissig *kum-ur* kopeke Tr.

küm tál; schüssel G. 6.

kumém szemet húny; die augen schliessen Gn. Bd. — *šinzam kumaltma* pillanat; ein augenblick Bd.

kumá (r.) koma, komaasszony; gevatter, gevatterin Tr.

kûmä (t.) kibitka Tr.

kumaga (cs.) kályha; ofen — *kamaká* (m.) id. Bd.

kumalám 1. meghajtja magát; sich bücken Gn. Bd. Ocs. 26. Car. 40. — 2. köszönt; begrüssen Bd. — 3. könyörög; flehen G. 55. — 4. engedelmeskedik; gehorchen Bk. 51. — 5. imádkozik; beten Bk. 61. — 6. áldoz; opfern Ocs. 11. Ist. 15. *kumalokt*-kényszeríti áldozni; zwingen zum opfern Uf. 87.

kumalđoš imádság; gebet P. 21.

kumalmó áldozat; opfer Car. 18. Uf. 19.

kumalaktošašlok meghódítás, alávetés; unterwerfung *diavol škelanža* k. *werčon* az ördög, hogy magának alávesse Bk. 52.

kumažnik (r.) zsebkendő; taschenbuch (бумажник).

kumbalke (*kut ümbalke*) — hová; wohin G. 15.

kumdá széles; breit, weit Gn. 46. Bd. *komdá* (m.) Bd. *kamda* (m.) M. 7. id.

kumdaygám szélesedik; breit werden — *kumdaydém* breit machen Bd.

kumdok széles; breit G. 59. — szélesség; breite Gn. *kumtok* id. Ocs. 4. 43. *kumduk* id. Ist. 5.

küme kályha; kemence Pu. 39.

kumok fölfordulva, arczczal lefelé; umgestürzt, auf dem gesichte liegend Gn. *kumuk* id. Bd. Tr.

kumoktém fölfordít; umstürzen Ist. 199. *kumuktém* Bd. Tr. *kumuktulám* Bd. — *kumuktaldám* (pars.) fölfordúl; umgestürzt werden Bd.

kumól (cs.) 1. kegyelem; gnade Ringw. *kumúl* id. Tr. — 2. kérés; bitte P. 58. — 3. öröm; freude Pn. 38. — 4. lieblich P. 57. —

5. *kumól* engedelem; erlaubniss Bd. — 6. (az ember) természete wesen (des menschen): *kumolemlan kelšošo teak ulda* meinem wesen passt ihr P. 58. *kumološto šergo* ihre eigenschaften sind theuer Pn. 35.

kumulán kegyes; gnädig *poro k. šamoč* die barmherzigen Ist.

208. — *kumulán* id. Bd. Tr.

kumuléok jóakaró, szives; wohlwollend, gefällig Gn.

kumolt- v. *kumultém*.

kumoltám auf dem wasser fliessen (?) Gn.

kumot (subst.) három; drei — *komot* Weske 23. *kumut* Bd. Tr.

kumotlo: *svatoj kúmotlo* szentháromság h. dreieinigkei Bk.

62. *sv. kumudlu* id. Ks. 5. Km. 6.

kumož nyírfahéj; birkenrinde (die äussere) Gn. 77. P. 33. —

kumuž Bd. *komoš* (m.) id. *ibid*.

kümož tányér, csésze; schüssel, schale Gn. Bk. 14. *kūmūž*

Tr. — cf. t. *kumak* eine schale aus tannenholz Radl.

kumlök kegy; gunst Tr.

kumo posztó; tuchwaare Máté 9. 16. — cf. t. *kumač* cs. *zomač*.

kumul Bk. 60. v. *kumol*; *ške kumulém denák a magam akaratából*; aus eigenem willen Tb. 78. — *kumulán* kegyes; gnädig Bk. 66.

kumultém enged a rábeszélésnek; sich überreden lassen; *склоняюсь* Tr. *kumolt-*: *šiste gañe kumolt ilaš* wie das wachs weich (? sic) zu leben G. 56. *wüt šon gañe kumolton šinžoža ile* möget ihr leicht (? sic) wie der schaum des wassers thronen G. 61.

kumuso harmadik; der dritte, *kumašo*, *kumutoso*, *kumša* (m.) *kumše* (m.) id. Bd.

kumušto holnapután; übermorgen, *kúmšusta* id. Bd.

kumuzás Tr. v. *kowzém*.

kunám mikor; wann — *konám* (m.) id. Bd. *kunamsék* съ *какого времени* Tr.

kunare mennyi; wie viel — *kunarak* id. Ist. 320. *kunarško* id. Ist. 233.

kunark (*kunar*) bűn; sünde (?) Km. 33.

kunye: *kunye gona onžalom gonat* bärmerre tekintetem; wohin immer ich schaute Zag. 38.

kunoš (m. t.) piszok, szemét; unreinigkeit, mist Tr.

künzá (t.) utálatos; ekel (adject.) Tr.

künžem ás; graben Gn. 43. *váj*, *kiváj*, *vés*; micsoda Bd.

künžedém begurit; hineinrollen; *выкатываю* Tr.

künžola (est.) kendermarok; flachsknocke Gn. 48. *spinn-geräth* Gn. *künčola bondo rokka*; spinnrocken Bk. 14. — *künžela*, *končala* (m.) Zol.

1. *kup* mocsár; morast Gn. 72. M. 63. Tr. — Össz. *kup-šüle-kaik* szajkó; holzhäher (corvus glandarius) Tr.

2. *kup* penész; schimmel Tr.

3. *kup* (dient zur verstärkung): *kup kuwöldém* gyorsan kihuzom (ill. húzva húzom); ich ziehe es schnell heraus P. 27.

küp-küp (onomatop. der schall vom anschlagen in einer schachtel) Tr.

küpcök (est.) vánkös, párna; kissen Gn. *küpcök* P. 26. *küpcük*, *kipček* (m.) Bd. *küpcük* Tr. id.

kupcörgem ránczosodik, összegyűrődik; sich knittern, runzelig werden, *kupcörtém* (caus.) összegyűr, ránczosít (arczát); knittern, knüllen, runzeln Gn.

kupec (r.) kereskedő; kaufmann Gn.

küplän- (t.): *küplänä šüm* a gyomor fölfuvódik; der magen bläht sich Tr.

kupšolo rigó; drossel (?) Gn.

kupturgem Bd. Tr. *kupturtem* Bd. v. *kupcörgem*.

kupturgo-pogo kucsmagomba; morehel (phallus esculentus) Tr.

kupturgošo ráncz; runzel Bd.

kür vastag hársfabáncs; (dicke) lindenrinde Gn. Tr. *kür* G. 40. Bd. — *kürän* ter oldalas szán; ein schlitten mit seitenbrettern Bd. utazó szán; reiseschlitten Pu. 40. *kirán* t. (m.) id. ibid.

kürám birkózik; ringen Uf. 40. tép, kitép; reissen, zupfen Gn. 48. Bd. Tr. *kör*- id. M. 82. *kürün köškém* letép; abreissen Tr. — *kerám*, *koram*, *kiram* (m.) id. Bd. *küredem* (fr.) id. Bd. *kürlám* id. Ocs. 6. Ist. 8. Bd. ketté tör; entzwei brechen Tr. — *kürl-kajá* Bd. *kürlalden kaja* Gn. elszakad; zerreißen (intr.) *pokšec rual kürlöt* közepén ketté vágják; sie zerschneiden es in der mitte Zag. 44. — *kürüstám* tépdés; zausen Bd. *kuroštám* ritzen Gn. szétdarabol; zerfleischen G. 51. *kürokt*- gyomláltat; jäten lassen Ist. 227. — cf. cs. *küres-* t. *köräs-* birkózik; ringen Zol. Bál.

kuralám szánt; pflügen Gn. 69. Tb. 240. Bd. Tr. — *karalám* (m.) id. Bd.

kuraš mari nebst *kugo weye* die von den eltern der braut ausersehenen würdenträger bei der hochzeit Gn.

kurčak-kuwa (t.) baba; puppe Gn. 48.

kürdomo v. *küroltomo*.

küren (t.) barna (lő); braun (von pferden) Pn. 36. Gn.

kuréž (t.) halszigony; fischgabel; ocrpora Tr.

kürgalám a szájából fecskend; spritzen aus dem munde Tr.

kurgužám fut; laufen Bd. Tr. *korgošám* (m.) id. Bd. *kurgužal-dém* id. Bd. *kurguštálám* id. Bd. Tr. *kurguštém* futtat, hamar küld; laufen lassen; schnell schicken Bd.

kurgužgo félgömbölyű; halbrund Tr.

- kürok* (est.) bunda, pelz G. 49. Tr.
kurok hegy; berg P. 18. Gn. *kuruk* Bd. Gn. Tr. *korok* Bd.
körök (m.) M. 63. id. — *k. mari* csuvas Bd.
küroltomó a mi kifogyhatatlan; das nie versiegende G. 58.
k. kürlő endlos G. 61. — *küroldomó kürlü* id. Pu. 20. *kürlđomó türlő* Pu. 19. *kürdomó kürlü* Pu. 20. id. — cf. *kürám*.
kürka (t.) pulyka; truthahn Gn. Tr.
kurkalém fut; laufen Gn. 13. lovat haj; das pferd lenken
Pn. 38.
kurkan (r. t.) sírdomb; grabhügel Tr.
kürlđomó v. *küroltomó*.
kürlő sokféle; allerlei Gn. *kürlü* id. Pn. 20. *küllő* id. Gn.
kurmém fölmászik; hinaufklettern Tr.
kurmoz holló; rabe M. 41. Tr. kánya; geier Tr. *kurnuş* id.
Bd. NyK. 6.
kurmuzák szalonka; schnepfe (scolopax) Tr.
kurnoz holló; rabe G. 1. *kurnoš* id. *kurtnaž* (m.) id. Bd.
kürpök királýsas; königsadler.
kürš (r.) kosár; korb Gn. *kürša* (m.) id. Bd.
kürskaj az idősebb nővér férje; mann der älteren schwester
Gn. *kürskai* P. 46. *kürská* id. cousin von väterlicher seite Tr.
küršange lapú; kengyelvas(?); klette; (steigbügel? Ring-wall) Gn.
kuržánes kengyelvas; steigbügel; стремена Tr. *kuržánes*
id. ibid.
kürsü'güž kánya; geier Tr. r. коршунъ.
kürt (est.) hófuvatang; schneewehe Gn. 47. Bd. Tr.
kurt Tr. v. *kurúks* id.
kürtlőš zálog, fogadás, egyezség; pfand, wette, übereinkunft Tr.
kurtnik (r.) gömbölyű pástétom; runde pastete Tr. коповецъ Tr.
kürtű vas, bilincs; eisen, fesseln Gn. Bd. *kürtű* P. 27. ekevas; pflug-schar G. 58. *kürtű* (m.) *kürtű* id. Bd. *kürtű* Tr. —
Össz. *k.-kol* желѣзница (ein fisch), *k.-nelekš* farnkraut, *ošo-k.* bádog; blech Tr.
kürtűék lócza; pritsche; нары M. 27. *kur. nəmal-* подиары
ibid.
kürtűlém megbilincsel; fesseln G. 43. *kürtűlém* (m.) id. Bd. Ocs. 105. *kürtűlém* id. Ist. 325. *kürtűlőka-* caus. Ist. 149.
kurúks tarisznnya (vékony hársból fonva); tornister aus lindenbast Bd. Tr.
kurum életkor; lebenszeit Bd. Tr. *kurom* id. Gn. *kurm* id. M. 51. élet; das leben Tb. 166. — *kurumas* ewig (adiect. u. adv.) Bk. 46. *kurémaš* id. M. 78. *kurmész* id. Bd. *kurumók* ewig (adv.) Bk. 70.

Tb. 29. *kuramók* id. Km. 16. *k.-mučkók*, *k.-kurumešák* örökkön örökké; bis in aller ewigkeit Tr.

kuruská Tr. v. *kurská* id.

kuruz (r.) pfefferschwamm; *гpyздъ* Tr.

kurzám fut; laufen Gn. 3. P. 6. Bk. 38. Ist. 234. — *kurzoldal-* (fr.) Pu. 34. *kurštál-* P. 7. id.

kurwa (r.) kurva; hure Gn.

kurvalan- paráználkodik; huren Bk. 122. *kurbalan* id. Tb. 114.

küsem kölcsön venni; ausleihen Bd. *küslém* id. Tr. — cf. *küse*, *küson*.

kusém (t.) átköltözik; übersiedeln Bd.

küsän ér, in; ader, sehne; *жила* Tr.

kusár- (t.) czipel, schleppen G. 58. átköltöztet; übersiedeln lassen Bd. lefordit; übersetzen *kniga-wlakom sörjan jolmožke kusan* a könyveket lefordította zürjén nyelvre; die bücher übersetzte er in das zürjänische Step. 6. — cf. *kusém*.

1. *küsé* (t. r.) zseb; tasche Bd.

2. *küse* szulok, loncez; geisblatt P. 52.

3. *küse* kölcsön; das geborgte — *küsä* (m.) id. Bd. — cf. *küson*. *küselä* Tr. *küselök* Zol. v. *küson* id.

küsen (t.) zseb; tasche Gn. 14. *küsen* id. Pu. 43. *küse* Bd.

küsilgä kölcsönösen; wechselseitig; *взаимо* Tr. — cf. *küselä*.

küson (cs.) kölcsön; das geborgte Gn. adósság; schuld Uf. 92. Ist. 223. *k. nalam* kölcsön vesz; borgen Gn. *küsén* id. Tr. *küsün nalaš* Bd.

küšle (t.) hárfa; harfe (*гyсли*) Gn. Ocs. 75. Ist. 106. Uf. 78.

küsmen (cs.) kormányrúd; steuerruder Ringw. Tr.

kušném (t.) átköltözik; übersiedeln Gn. *kušném* Bd. Tr. id. — *kušoktem*, *kušarem* (caus.) (anderswohin) versetzen Gn. *kušnuktém*, *kusektém* (m.) id. Bd. — *wes tünäško kušnoš* a másvilágba költözött, meghalt; übersiedelte in die andere welt, starb Zag. 44. 74.

küšő áldozat; opfer Gn. Ocs. 86. Step. 10.

kuštrá hoporcos, dombos; nicht eben, hügelig Tr.

kuš hol; wo P. 1. *kušak* id. G. 67. *kušakon-tušakon* a hol — ott; wo — dort Ist. 23. *kušta* wo Ks. 5. *košta* Km. 7. *kušto* Bd. *kuštaken* Ks. 30. *koštaken* Km. 41. *kušta* (m.) Bd. *košta* (m.) Bd. id. *küšan* föl; hinauf Gn. Bd.

kušeč honnan; wher Tb. 95. *kušeč* Gn. *kušečen* Ks. 52. Km. 43. *kužeč*, *košeč* (m.) *kušeč* (m.) *kušečen* (m.) Bd. id.

küše érett, puhára főtt; reif, gar gekocht Tr.

küšedök v. *kužedök* id. Tr.

küšén (t.) zseb; tasche Tr.

küšočen felülről; von oben P. 32. *küšüč* Bd. *küšoč*, *küšočen* Tr. *küšočen* (m.), *küšic* (m.), *küšicen* (m.) Bd. id.

küšöl felső; das obere Gn. 59. Zag. Ocs. *küšil* (m.) Bd. *küšül* Bd. Úf. Car. *küšolső jumo* gott im himmel Ocs. 116. Zag. 6.

kuškém köpöl; butter schlagen; *пахтаю* Tr.

kušk- tép, szakít; zerreißen (trans.) *kušket kolten ulat wurge-moštom* sie zerrißen ihre kleider Ocs. 34. — *kuškedám* id. Gn. Bd. Tr. *kušketam* id. Bk. 108. Ocs. 72. — *kuškedalt-* elszakad; zerreißen (intr.) Ist. 286. *kušketlém* (m.) id. Bd. *kuskulaltám* (m.) id. Bd. Tr.

kuškám nő; wachsen Gn. Bd. Tr. Pu. 37. erjed; gähren Gn. — *kuškoľd-* id. Pn. 37. P. 69. *kuškokt-* növeszt; wachsen machen Ist. 4. *kuškukt-* id. Ocs. 4.

kuškebek meddig; bis wohin Wied. 194. l. *kuškewen, kušken, kuškebek* (m.) *koškebek* (m.) Bd. id.

kuškemdém magasít; höher machen, erheben; *возвышать* Tr.

küškilä (m.) feljebb (fölfelé); hinauf zu Bd.

küško magas; hoch Úf. 22. Car. 21. — cf. *küško*.

kuškožám lovaglőformán ül; sich reitlings setzen Gn. 4. Bd. *kuškož-* Bk. 18. *kaškožám* (m.) id. Bd. — *kuškuš-sinžás* id. Bd. *kuškuštém* lóra ültet; aufs pferd setzen Ocs. 122. Bd. *kuškužktém* *сажаю верхомъ* Tr.

kuškožmo kedd; dienstag Bk. 34. Gn. *kuškúžmo* Bd. Tr. id.

küško föl; hinauf Gn. Bd. *küško* Tr. *kuško* Ist. 14. *küška* (m.) Bd. *küška* (m.) Bd. id.

küšnö fent; oben Gn. Bd. *küšno* Tr. Bk. 48. *küšna* (m.) Bd. — *küšnöső* felső; das obere Bd.

kušo hová; wohin Ist. 42. *kušo* Ocs. 31. *kuško, kuš, kušak, kušagen, kuška* (m.), *kušak* (m.), *koška* (m.) Bd. id. *kuškala* merre felé; nach welcher richtung zu Ks. 43. Km. 66.

1. *kuštém* növeszt, fölnevel; wachsen machen, aufziehen P. 14. Gn. Bd. — cf. *kuškám*.

2. *kuštém* tánczol; tanzen Bd. Tr. Gn. — *kuštomás* táncz; der tanz Bd.

küštém hív; rufen P. 21. Gn. meghív; einladen P. 21. Gn. parancsol; befehlen Gn. 16. 24. Ocs. 5. Tb. 247. Úf. Car. 10. Tr. küld; schicken G. 23. megenged; erlauben Gn. — cf. *küčém*.

kuštaltém (m.) megkönnyít; leicht machen Bd.

kuštolemám könnyűvé válik; leicht werden, — *kuštolémdém* könnyűvé tesz; leicht machen P. 31.

kuštolok könnyűség, enyhülés; leichtigkeit, linderung Gn. Tb. 197. — *kuštolokeš* könnyen; leicht G. 55.

kuštolgo könnyű; leicht Gn. O. 78. *kuštolgo* Tr. Bk. 22. *kuštolgo* Ist. 244. *kuštulgo* Bd. *kuštalga* (m.) Bd. id.

kuštolgemám könnyűvé lesz; leicht werden Gn. *kuštulgemám* id. Bd. — *kuštulgemdém* megkönnyít; leicht machen Bd.

kušturá (r.) forgács, szemét; späne, mist Bd. — *kuštrá* id. Tr.

küsit felülről; von oben Ocs. 55.

kut (attr.) hat; sechs (passim) — **Össz.** *kut-lo* hatvan; sechzig *kut-lu* (m.) id. Bd.

kut hosszúság; länge (passim) — *keñer kut egy rőf hosszú*; eine elle lang Bd. *kečo gut egész nap*; den ganzen tag P. 5. — **Össz.** *k.-šürtö* a fonál hosszában véve a szövésnél Tr.

kütem (cs.) legeltet; weiden lassen Gn. Bd. Tr. Uf. Car. 18. — *kitem* (m.) id. Bd.

kután (t.) far; steiss Gn. Tr. fark; schweif Pu. 23. alapzat; fundament Tr. — **Össz.** *kutan-sol* végbél; mastdarm G. 53. *pot-k.* a bogrács alja; boden des kessels P. 23. *pu-k.* töke; klotz Tr.

kutorém beszélget; mit einander reden O. 91. *kutrém* sprechen Gn. vidám; munter sein, sich wohl fühlen Tr. *kuturém* dicsekedik; sich rühmen Bd. *zuturém* (m.) beszél; sprechen Bd. — *kuturzás* beszélget, tréfál; plaudern, scherzen Tr. — cf. t. *kudur-spásse* treiben Radl. cs. *kutar-*: *kalaza kutart* beszéld el; erzähle Zol.

kütorg- (m.) kevesbedik, elpárolog (a víz); sich vermindern, verdampfen Tr. — cf. *kütük*.

kutoš ruhadarab, mely egyenlő hosszú és széles; ein stück lappen gleich in der länge u. breite Tr.

kutká pulyka; truthahn Tr. — cf. *kürkü*. [böse Radl.]

kütkä buta, mogorva; tölpisch, scheu Tr. — cf. t. *kötü* schlecht,

kutko (cs.) hangya; ameise Gn. Bd. Tr. *kutka* (m.) Bd. — **Össz.** *k.-šue* hangyaboly; amsenhaufe Bd. Tr. [(m.) id. Bd.]

kutkuž sas; adler; беркутъ Tr. Bd. — *kučkaž* (m.) *kučkuž*

kutla környezet; die umgebung Bd. *kutlašte* körül; herum Bd. Tr. *kutlašta* (m.) id. Bd. *tudo kutlaštak* ugyanekkor; zur selben zeit Uf. 43. Car. 41. — *kutlageč* körülbelül, -től (időhat.); ungefähr, von — an (zeitbestimmung).

kutlok aufzug beim weben Tr.

kutlukš buzavirág; kornblume Tr.

kütö (cs.) nyáj; heerde Ocs. 21. *kütü* Ist. 28. Bd. Tr. — *kitö* (m.) Bd. *kütö* hirt (?) Bd. NyK. 6.

kütormá (t.) kiütés; ausschlag bei kindern; pips bei vögeln; молодница; тупунъ у птицъ Tr.

kütöző pásztor; viehüter Ocs. 14. *kütočo, kütozo* Uf. 27. Car. 26. j. *kütüzá* Bk. 104. *kütüčö* Bd. *kitőzá* (m.) Bd. id.

kütralás (t.) kihúz; herausziehen Tr.

kütük (m.) Bd. Zol. *köték* (m.) M. 7. — *kitek* (m.), *kotok* (m.) *kitek* (m.) Bd. rövid; kurz — cs. *küdük* Zol.

kuturt- (t.) csábít; verleiten Ocs. 78. föllázít; aufreizen Ocs. 58. Step. 13. — cf. *kutorém* t. *kudurt-* aufregen, aufreizen Radl.

kuvá- öreg asszony; alte frau, *kubá* id. Tr. — *kuvo* schwiegermutter M. 8.

kuwawa (voc. *kuwawaj*, *kowaj*) nagyanya; grossmutter Gn.
Tr. *ku-awáj* Bd. *kuwáj* Tr. id.

küwar (est.) híd, palló; brücke, diehle (passim) — *küwār*
Bd. *kibér* (m.) Bd. *kübar* Bd. NyK. 6.

küwarlém hidat épít; brücke bauen Pu. 40.

kuwoléo fajdtyúk; auerhenne Gn. *kuwuléo* id. Tr. *kuwulžo*
nyírfajd; birkhuhn Bd. *kubulco* Bd. NyK. 6.

kuwoldém kihúz; hinausziehen P. 27.

kuwo (t.) héj, pikkely; hülse, schale, schuppe Tr.

kuwšin (r.) korsó; krug Ist. 267. Ocs. 68.

kuwul gombocska a női ruhán, cziczoma az övön, — gyalú;
knöpfchen am frauenkleid, berloque am gürtel, — hobel Tr.

küzém 1. fölmászik; aufsteigen, klettern Gn. 4. *küzém* id. P.
23. Uf. 14. Car. 13. Ist. 321. *küzal*- id. P. 51. *küzokt*- hilft aufstei-
gen G. 4. — 2. fölkel a nap; die sonne steigt auf M. 50. *erkečo kü-*
zaleš id. P. 50. — 3. emelkedik; steigen (das wasser) Ocs. 11.
küzokt- emel; heben Pu. 18.

(*wüd*)-*küzán* (t.) iltisz Pu. 17. Tr. *bisamratze* Tr.

kuže hogyan; wie Gn. 52. *küže* id. Gn. 27. *kuce* (m.) *koce* (m.)
kuze Bd. id. — *kuž-at tug-at* valahogy; irgendwie G. 13.

kuzi-wóndo bokor; strauch; cf. кустъ; — елещевникъ. Tr.

küzo (est.) kés; messer Car. 32. Uf. 33. *küzö*, *küz* Bd. *kize* (m.)

kužok ein geschenktes (sic!) thier Gn. [*kizä* (m.) Bd. id.]

kuzniec (r.) kovács; schmied Gn. *kuznič* Tr.

küznet (r.) kovácsműhely; schmiede Gn. 43.

kuzuk nászajándék; heiratsgabe Tr.

kuzuktás beczézget; liebkosten Tr.

kuzurge in der stille; по тихоньку Tr.

küž-kinde fánk; pfannkuchen Tr.

kužám hugyozik; urinieren Bd. Tr.

kuž-wüt hügy; urin Bd. Tr.

kužaža (m.) hosszúság; länge Bd.

kužédok kiebítz; abgezehrter, hagerer mensch; пиголица Tr.
kužemd- meghosszabbít; verlängern Ist. 148. Bd. *kužemám*
meghosszabbúl; länger werden Bd.

küžgemám vastagodik; dicker werden Bd. *közgem*- id. M. 82.
küžgemém vastagit; dick machen Bd.

küžgö vastag; dick Gn. Bd. *közgö* (m.) M. 7. *kizge* (m.) Bd.
küžgo-kumdi wurgem. trauerkleid Máté 11. 21.

küžgüt vastagság; dicke Tr. Ist. 158. *kizgežä* (m.) id. Bd.
küžgütlok id. Ocs. 111.

kužikā hosszúkás; länglich M. 24.

kužo hosszú; lang Gn. Bd. Ocs. 51. *kuža* (m.) Bd. *kužö* (m.)
M. 7. *kuže* Tr. *kužu* P. 18. Bk. 122. Ist. 71.

GENETZ ARVID gyűjtésének felhasználásával szerkesztette

SZILASI MÓRICZ.

A magyar közmondások és szólások rostája.

(Második közlemény.)

Játék. Ha az okos nem érti a játékot, nézi. D. Ludere qui nescit, ludum spectando quiescit. Flor. — Mikor legjobb a játék, akkor hagyjad félbe. KV. Cum ludus allubescit, incidendus est. Flor. Dum lusus bonus est, ipsum dimittere fas est. Flor. — *Játékos.* Ritkán gazdagul a játékos. D. Lusori cupido semper gravis exitus instat. Lusori fata resistunt. Flor. — *Játszik.* Más bőrére játszik. S. De alieno corio ludit. Apul. Met. 7. 11. — Játszanak vele, mint a bőrlapdával. D. Játszik a világgal, épen mint lapdával. D. Di nos quasi pilas homines habent: ludit in humanis divina potentia rebus. Öv. — *Jég.* Megtörte a jeget. D. Glaciem scindere. Flor. — *Jó.* Jótól jót tanulni, rossztól, rosszat. D. A bonis bona discimus. Flor. — Akkor jó az asszony, mikor nyilván rossz. D. Aperte mala cum est mulier, tum demum est bona. Publ. Syr. — Jó fa jó gyümölcsöt terem. B. Arbor bona fructus bonos facit. Bbl. Mat. 7. 17. — Könnyű jó árunak árusát találni. KV. Könnyű jó marhának árusát találni. KV. Bona merx facile emptorem invenit. Flor. Nagyobb a jó hírnév a sok gazdagságnál. K.-V. Jobb a jó hír a nagy gazdagságnál. S. Melius est nomen bonum quam divitiæ multæ. Bbl. Prov. 22. 1. Bona opinio homini tutior pecunia est. Flor. Bona existimatio præstat pecuniæ. Flor. — Jó pásztor a juhok megnyirja, de nem nyuzza meg. S. Boni pascitoris est tondere pecus, non deglubere. Sveton. Tiber. 32. — Jó kezdésnek, jó hagyás a vége. KV. Jó kezdésnek, jó a vége. S. Jó kezdetnek, jó a vége. S. Boni principii, bonus finis. Flor. — A jónak árt, ki a gonosznak kedvez. M. Bonis nocet, quisquis pepercit malis. Publ. Syr. — Jónál van jobb. E. Bono melius inveniri potest. Flor. — Szomszéddal jó házat fedni. KV. Bonum est erigere domos cum vicinis. Flor. — A jó bor czégér nélkül is elkel. D. Jó bornak nem kell czégér. Sz. Jó bornak czégért ne köss. D. Bonum vinum hedera non indiget. Flor. — Jó dudoló, jó köppentő. (Hörpöntő). KV. Bonus cantor, bonus cupediarius. Flor. — A jó gazda hajnal előtt ágysz. D. A jó cselédes gazda korán keljen, későn feküdjön le. KV. Bonus paterfamilias postremus cubitum eat et primus surgat. Flor. — Isten a napot jókra gonoszokra egyaránt költi. P. Deus solem suum oriri facit super bonos et malos. MA. Máté. 5. 45. — Vörös hajuban ritkán szokott jó válni. Sz. Homo rufus raro bonus. Flor. — A fősvény magának se jó,

hogy lenne másnak. D. In nullum avarus bonus est, in se pessimus. Publ. Syr. — Akkor legrosszabb a rossz, mikor magát jónak tettet. E. Malitia ut pejor veniat se simulat bonam. Publ. Syr. Malus ubi bonum se simulat, tunc est pessimus. Publ. Syr. — Ki magának rossz, másnak se jó. D. Non bonus est ulli, qui malus ipse sibi. Flor. — Nem jó az embernek egyedül lenni. Non est bonum esse hominem solum. Bbl. Genes. 2. 18. — Nem jó az istennel játszani. M. Non est bonum ludere cum diis. Flor. — Ritkán követi a gonoszt a jó. KV. Non licet facere malum ut eveniat inde bonum. Flor. Mali principii raro bonus exitus. Ter. Non habet eventus præda sordida bonos. Ov. am. 1. 10. 45. — Rossz atyának ritka jó fia. D. Nunquam ex malo patre bonus filius. Flor. — A mely fa jó gyümölcsöt nem terem, kivágatik és tűzre vetetik. Bbl. Omnis arbor, quæ non facit fructum bonum, excidetur et in ignem mittetur. Bbl. Máté. 7. 19. — Ritkán vannak vetve a jók. D. Rari quippe boni. Juven. — Elég szép a lány, ha jó. D. Sat pulchra, si sat bona. Flor. Sat pulchram duxit sibi, cui bona contigit uxor. Flor. — Egyedül csak az isten jó. D. Unus est bonus: Deus. Bbl. Nemo bonus, nisi solus Deus. Bbl. — Ember hamar felejt jót, nehezen rosszat. KV. Labitur ex mente heu cito res bona, sed mata lente. Flor. — Jó katona mellett szívet vesz az ujoncz. D. Bonus dux bonum reddit comitem. Flor. — Jó orra van. S. Habet nasum. Flor. — Jónál van jobb. E. Bono melius inveniri potest. Flor. — Könnyű a jót nevelni. D. Könnyű a jóval szépen bánni. D. Könnyű jónak parancsolni. S. Facile est imperium in bonos. Plaut. mil. glor. 611. — Latrok szerzették a jó törvényt. KV. Bonæ leges ex malis moribus præcreantur. Macrobius. Sat. 3. 17. 10. — Nem jót is jóra fordít az okos. B. Sapiens et malum vertit in bonum. Bbl. — Néma mesterektől (könyv) sok jót tanulhatni. B. Muti magistri optimi. Flor. — Nyereségnek jó a szaga. akárhonnét jó is. D. Lucri bonus odor ex re qualibet. Juv. 14. 204. — Semmiben sem jó a felettébb való. M. Omne quod est nimium vertitur in vitium. Flor. — Sok a jóból is megárt. Omne nimium nocet. Flor. — Törvényben tagadás jó. Ha tetted, tagadd. M. Si fecisti, nega. Flor. — Vörös ember ritkán jó, de ha jó, igen jó. S. Vörös ember ha jó, igen jó. Homo rufus raro bonus, sed si bonus valde bonus. Flor. — *Jóakarát.* A nagy dologban a jóakarát is elég. KV. In magnis et voluisse sat est. Prop. 2. 10. 6. — *Jóllakik.* Azt akarja, hogy a kecske is jóllakjék, a káposzta is megmaradjon. E. Et capra et caules. Flor. — Elszenvedi számár a verést, csak jóllakhassék. D. Asinus esuriens fustem negligit. Flor. — Jóllakott ember nem hiszi az éhesnek. T. Nescit satur jejunos quid patiatur. Flor. — *Jószág.* Gazda szeme hizlalja a jószágot. E. Oculus domini saginat bovem. Bbl. — *Juh.* A juhót nyírni, nem nyúzni kell. B. A jó pásztor nyírni szokja, nem nyúzni a juhót. D. Bonus pastor tondeat ovem, non glabret. Sveton. — Megjegyzett juhból is elviszen a farkas. D. Az olvasott juhót is megeszi a farkas. E. Non curat lupus numerum ovium. Verg. — Egy rühes juh az egész nyáját megvesztegeti. KV. Unius ovis scabies totum gregem contaminat. S. Ambros. de fide 5. — *Jutalom.* Méltó a munkás a jutalomra. KV. Dignus est operarius mercede sua. Bbl. Dignus est operarius cibo suo. Bbl. Máté. 10. 10.

Kakas. Csak szemetén vitéz, mint a kakas. D. Kakas is hatalmas maga szemetén. D. Minden kakas a maga szemetén hatalmas. Sz. Minden

kakas úr a maga szemétdombján. Ny. 7. Szemetén vitéz, mint a kakas. E. Gallus in suo sterquilinio multum potest. Flor. Gallus in sterquilinio plurimum potest. Sen. Apoc. 7. Gallo molimen animosius est prope limen. Flor. — Még kakasszólás előtt. DJ. Priusquam galli cantent. Plaut. Mil. Gl. 689. Ante galli cantum. Bbl. — *Kálmár*. Ha bolond megy a vásárra, gazdagodnak a kalmárok. Ny. 17. Szereti a kalmár, ha bolond megy a vásárra. Ny. 20. Si stulti mercantur, mercatores faciunt lucrum. Flor. — Szegény kalmár az, ki tartani (nagyratartani, dicsérni) nem tudja portékáját. B. Laudat mercator, quas vult extrudere merces. Flor. — *Kapta*. Ne feljebb varga a kaptánál. KV. Varga ne szóljon feljebb a kaptánál P. Varga a kaptánál ne tovább D. Ne supra crepidam sutor iudicet. Plin. Hist. Nat. 35. 84. Ne sutor ultra crepidam. Flor. Sutor ne ultra crepidam. Flor. — *Kapu*. Bámészködik, mint a borju az új kapura. B. Bámul, mint a borju az új kapura. E. Vitulus ante portam (miratur). Flor. — *Kar*. Ha újjat adsz, karod kéri a telhetetlen. D. Si servo nequam palmus datur, accipit ulnam. Flor. — *Kard*. Damokles kardja. S. Damoclis gladius. Flor. — Többet öl meg a rendetlen eszem-iszom, mint a kard. KP. Gula plures quam gladius peremit. Flor. Plures crapula quam gladius occidit. Flor. — Kétélű kard a nyelv is. E. Éles a nyelve, mint a köszörült kard. S. Linguae mulierum gladius acutus. Flor. — Jobb a vén árnyéka, mint az ifjú kardja. KV. L. Árnyék. — *Kasza*. Más ember rétébe vágja a kaszát. S. Falcem in alterius messem mittit. Flor. — *Katona*. A kétségbeesett vagy katona vagy barát leszen. KV. 1. Barát. — *Káka*. Csomót keres a kákán. MA. In scirpo nodum quaerit. Plaut. Men. 247. — Kötelkedő kákán is göresöt talál. Ny. 8. Qui inimicus est etiam in scirpo nodum quaerit. Isid. Orig. 17. 9. 97. — *Kántor*. Köhögés jó mentsége rossz kántornak. E. Köhögés igen jó mentsége a ravasz kántornak. D. Hæsitantia cantoris: tussis. Flor. — *Kecske*. Azt akarja, hogy a kecske is jóllakjék, a káposzta is megmaradjon. E. 1. Káposzta. — Kecsére bízva a kertet. D. Kertészkedik, mint kecske a káposztás kertben. Ny. 4. Capram immittere in agrum surcularium. Flor. — Mind a kecskét, mind a káposztát megőrzi. E. Mind a kecskét, mind a káposztát megtartja. D. Et capram et caules. Flor. — *Kegyetlen*. Az engedetlen beteg kegyetlenné teszi az orvost. D. Crudelem medicum intemperans æger facit. Publ. Syr. — *Kemény*. Keményebb a gyémántnál. B. Adamante durior. Petr. Chryol. — Kemény mint a kő. D. Marmore durior. Venant. Fortun. carm. 3. 1. 2. — Kemény fát kemény ékkel hasítanak. D. Duro nodo durus est quaerendus cuneus. Flor. — Kemény nyaku Izrael. E. Kemény a nyaka, mint az Izraelé. E. Populus iste duræ cervicis est. Bbl. Exod. 32. 9. — Kemény beszéd ez, ki hallgathatná. Durus est hic sermo, quis potest eum audire. Bbl. — *Ken*. Nem csikorog a kerék, ha megkenik. M. Rota plaustris male uncta stridet. Flor. — *Kenőcs*. Minden betegséget egy kenőccsel gyógyít. KV. Eodem collyrio mederi omnibus. S. Hieronym. Uno collyrio omnium oculos vult curare. S. Hieron. — *Kenyér*. Kenyér sütés a liszten is elmúl. D. Panem Justina non conficit absque farina. Flor. — A kenyérsütés liszt nem létén is elmúl. E. — A ki idegen ebnek kenyeret ad, nem veszi jutalmát. B. Canes alens externos præter funiculum nihil habet. Qui canem alit exterum, huic præter lorum nil fit reliquum. Flor. — Az udvari élet nemcsak borsos kalácsot, hanem kenyérhajat is ad. Faludi. Az udvari élet nemcsak borsos levet, de kenyérhajat is ad. KV. Aulica

vita splendida miseria. Flor. — Bor és kenyér nélkül fázik a bujaság. B. Bor és kenyér nélkül a test nem finczározik. E. Bor és kenyér nélkül meghűl a szerelem. KV. B. Sine Baccho et Cerere) vino et pane) friget Venus (amor) Fer. Eun. 4. 5. 6. — Egészséges embernek kenyér és sajt két tál étel. E. Sajt és kenyér két tál étel a szegénynek. D. Caseus et panis optima fercula sanis. Flor. — Éhes gyomornak mézes falat a zabkenyér héja is. KV. Kenyérhaj is mézes falat gyanánt esik éhes embernek. K. Fames malum panem tenerum et siligenium reddit. Sen. ep. 119. Malum panem tibi fames tenerum et siligenium reddet. Sen. ep. 123. 2. — Jobb a száraz kenyér békességgel, mint hizlalt borju perlekedéssel. K. Melior est buccella sicca cum gaudio, quam domus plena cum jurgio. Bbl. Prov. 17. 1. — Ki téged kővel dob, dobd vissza kenyérrel. Bbl. Qui te percutiet lapide, tu percutias cum pane. Bbl. — Kinek kenyerét eszed, annak nótáját fujjad. Sz. Cujus edis panem, ejus cantilenam canas. Flor. Cujus edis panem, illius adspice nutum. Flor. — Nemcsak kenyérrel él az ember. E. Non in solo pane vivit homo. Bbl. Máté. 4. 4. — Kenyéren és vizen tartják. M. Aqua et panis, vita canis. Flor. — *Keres.* A hol nincs, ott ne keress. D. A hol semmi sincs, ott ne keress. D. A hol üres, ott ne keress. M. A hol nincs ott ne keress, azt mondja Pál szekeres. M. Hol nincs, ne keress. E. Quid ibi quæras, ubi nihil est. Flor. — Ki fütőben hál, mást is ott keress. SzD. Qui fuit in furno, socium sibi quærit in illo. Flor. — A ki keres, az talál. Bbl. A ki mit keres, azt leli meg. D. Ki mit keres meglesi. MA. KV. Qui quærit, invenit. Bbl. — Dunában vizet keres. B. In flumine aquam quærit. In mari aquam quærit. In medio flumine aquam quærit. Flor. Quærit aquas in aquis. Ov. Am. 2. 2. 43. Medio in flumine quæris aquam. Prop. 1. 9. 16. — Kákán csomót keres. MA. In scirpo nodum quærit. Plaut. Men. 247. — Szamáron gyaljut keres. M. Disznón gyaljut keres. KV. Ab asino lanam quærit. — A ki keresi a veszedelmet, elvész benne. M. Qui amat (quærit) periculum, peribit in illo. Bbl. Sirach. 3. 27. — A dicsőség a keresőt kerüli, a kerülőt keresi. D. A becsület a keresőt kerüli, a kerülőt keresi. K. Gloria fugientes magis sequitur. Sen. De benef. 5. 14. Gloria fugientem sequitur, insequentem fugit. Flor. — *Kereset.* Hamis kereset ritkán száll más ízre. SzD. Nem sokat fiadzik a hamis kereset. KV. Nem száll messze a hamis kereset. E. Hamis kereset nem száll harmad örökösre. M. De male quæsitis non gaudebit tertius heres. Flor. Hamis keresmény nem száll a harmadik ágra. M. Hamis keresmény kincse nem száll harmad örökösre. S. Hamis keresmény nem száll harmad ízre. E. — *Kerék.* Szerencse kereke. D. Rota fortunæ. Amm. Marcell. 26. 8. 13. — *Kert.* Halál ellen nincsen semmi fő a kertben. KV. Contra vim mortis nullum est medicamen in hortis. Flor. — A kecskét kertedben ne felejtse. D. Kecskére bízsa a kertet. D. Kertészkedik mint kecske a káposztás kertben. Ny. 4. Capram immittere in agrum surcularium. Flor. — Nem az ő kertjében termett az. B. Nem kertedben termett az a virág. D. Non est ex horto flosculus ille tuo. Non venit ex horto flosculus ille tuo. Flor. — *Kerül.* A haragost kevés ideig, a mérgeket sok ideig kerüld. D. Iratum breviter vites, inimicum diu. Publ. Syr. — Az esőt kerülő sokszor vízbe esik. KV. Esőt kerülte, vízbe halt. D. Ki az esőt kerüli, sokszor vízbe tapod. E. Ugy kerül az esőt, hogy a vízbe ne halj. D. Concurrit quispiam ne pluvia madesceret et in foveam præfocatus est. Flor. — Macska is szereti a halat, de kerüli a

vizet. KV. Cattus amat piscem, sed non vult tingere plantam. Flor. Cattus amat piscem, sed non vult tangere flumen. Flor. Felis amat pisces, sed aquas intrare recusat. Flor. — Mosolygó ellenségedet kerüld. KV. Amicum inimicum fuge. Flor. — *Keserű.* A ki a keserűt nem kóstolja, nem érdemes az édesre. B. Ki keserűt nem ízlelt, nem tudja mi az édes. B. Ki keserűt nem kóstolt, nem érdemi az édeset. E. Dulcia non meruit, qui non gustavit amara. Flor. — Több keserű mint édes van a szerelemben. E. In amore plus fellis quam mellis est. Flor. Amor et melle et felle fecundissimus est. Plaut. Cist. 1. 1. 71. — Édest keserűvel, egyelít a világ. E. Dulce amarumque mixtum. Plaut. Pseud. 63. — Édest keserűvel elegyít. M. Dulci amarum miscet. Cic. — Keserű babot is édessé tesz az éhség. D. Fabas indulcet fames. Flor. — Keserű a tudomány, de édes a gyümölcse. M. Litterarum radices amaræ sunt, fructus jucundiores. MP. Cato. Litterarum radices amare sunt, fructus dulces. Diom. — *Kettő.* Nem titok, a mit ketten-hárman tudnak. S. Quod tribus est notum, non est a plebe remotum. Flor. — Két rossz közül a kisebbet kell választani. D. E duobus malis minus est eligendum. Cic. E duobus malis semper minus est eligendum. Cic. — Két szem mindenkor többet lát egynél. B. Plus vident oculi, quam oculus. Flor. — Két úrnak szolgál. KV. Duobus servire dominis. Bbl. — Nehéz két úrnak szolgálni. D. Difficile est duobus servire dominis. Bbl. — Senki sem szolgálhat két úrnak egyformán. S. Nemo potest pariter duobus servire dominis. Bbl. — Ki két úrnak szolgál, egynék sem tehet eleget. M. Nemo potest digne duobus servire dominis. Flor. Nemo potest duobus dominis servire. Bbl. Matt. 6. 24. Nemo simul dominis par est servire duobus. Owen. Utiliter servit nemo duobus heris. An. fab. Aes. 44. 12. Deficit ambobus, qui vult servire duobus. Flor. — Két szék között a földre esett. S. Két szék között a pad alá. E. Két szék között a pad alá esett. S. Két szék között földön maradt. P. Két szék között a földön marad, ki sokfelé kap. MÁ. Inter scamna duo labitur anus humo. Flor. Duobus sellis sedere. Sen. — Ki két nyúl után szalad, egyet sem fog. S. Ki két nyulat hajt, egyet se fog. E. Ki két nyulat fűz, egyiket sem éri. Sz. Ki két nyulat hajt, egyet se ver. D. Lepores duos insequens, neutrum capit. Publ. Syr. — Mikor két eb összemarakodik a tál felett, a harmadik könnyen jóllakik. E. Duobus certantibus tertius gaudet. Flor. Duobus litigantibus tertius gaudet. Flor. Inter duos litigantes tertius gaudet. Flor. — Nehéz kettő ellen egynék. D. Pugnare duobus. Flor. Noli pugnare duobus. Catull. 62. 64. Duo sunt exercitus uni. Flor. — Mind a két póröst meghallgatja az okos bíró. D. Ne judex fueris partes ni audieris ambas. Phocyl. — Nehezen alkuszik meg két eb egy csonton. KV. Dum canis os rodit, amicum quem diligit odit. Flor. — Nem fér meg azon egy erdőben két tolvaj. B. Duos fures non alit unus saltus. Flor. — *Kétélű* kard a nyelv is. E. Lingua mulieris gladius acutus. Flor. — *Kétfelé* tekintis, mikor az agg komondor ugat. KV. Cane vetulo latrante prospectandum. Flor. — *Kétszer.* Bolond ki egy kőbe kétszer ütközik meg. D. Bolond ütközik kétszer egy kőbe. E. Okos nem ütközik kétszer egy kőbe. Ny. 19. Bis ad eundem lapidem offendere. Cic. ad fam. 10. 20. 2. — Kétszer egy vétekbe esni nagy gondatlanság. D. Bis peccare idipsum haud sapientis est viri. Flor. — Kétszer ad, ki gyorsan ad. S. Bis dat, qui cito dat, nil dat, qui munere tardat. Publ. Syr. — Ki magát kétszer adja veszedelemnek, a szerencsét ne vádolja. D. Improbe Neptu-

num accusat, qui iterum naufragium facit. Publ. Syr. Bis ad eundem scopulum naufragium facit. Flor. — Nehéz a rókát kétszer törbe ejteni. KV. Semel in laqueum vulpes. Flor. Annosa vulpes haud capitur laqueo. Flor. Vulpes non iterum capitur laqueo. Flor. — A fösvény kétszer költ. S. Rest kétszer fárad, fösvény kétszer költ. S. Röst kétszer jár, fösvény kétszer költ. Ny. 8. Avarus semper plus expendit. Flor. — *Kétségbeesik.* Nem kell sohasem kétségbeesni. M. Non est desperandum. Flor. — A kétségbeesett vagy katona vagy barát leszén. KV. Desperatio aut militum facit, aut monachum. Flor. — *Kéz.* A ki szurkot forgat, megmocskolja kezét. P. Kezén marad, a ki szurkot forgat. P. Ki szurokkal bánik, megszurkolja kezét. D. Qui tangit picem, contaminabitur. Flor. Qui tangit picem, inquinabitur ab ea. Flor. Qui tangit picem inquinabitur ea. Flor. Qui tetigerit picem inquinabitur ab ea. Bbl. Sirach. 13. 1. Pix dum palpat, palpando manus maculatur. Flor. — Nem rövidült meg az Isten keze. KV. A magyarok Istenének nem rövidült meg a keze. Sz. Non sunt abbreviatæ manus Domini. Bbl. Manus dei non sunt abbreviatæ. Bbl. — Egy kéz a másikat mossa. D. Egyik kéz a másikat mossa. KV. Kéz kezét mos. KV. Manus manum lavat. Petron. 45. Manus manum fricat. Flor. Manus manum lavat, gratia gratiam parit. Sen. — Egyik kezével épít, a másikkal ront. Diruit, ædificat. Hor. ep. 1. 1. 100. — Enyves kezű. MÁ. Enyves keze van, kezéhez ragad minden. B. Enyves kezű timár. D. Viscatis manibus est. Flor. Visco manus tinctas habet. Flor. — Gyermek kezében éles kés. D. Gyermek kezébe nem való kés. S. Nem gyermek kezébe való a kés. B. Ne puero gladium. Aug. ep. 104. 2. 7. Puero gladium ne commiseris. Flor. — Ha ujjadat nyujtod, kezedet ragadja. KV. Ha ujjat nyujtanak, ne fogj egész kezét. D. Ha ujjadat mutatod, kezedet kéri. S. Si digitum porrexeris, manum invadet. Flor. Digito ostenso rapitur manus. Flor. Kis ujjad mutatod, egész kezéd kéri. E. Mutasd neki kis ujjadat, egész kezéd kéri. S. — Kezegett gyermek irtózik a tűztől. D. Læsus ab igne puer timet illum postea semper. Flor. — Kezét mossa. S. Kezét mossa, mint Pilátus. E. Manum lavat. Bbl. — Kézzeel hintsd a magot, nem vékával. D. Manu serendum, non thylaco. Flor. Kézzeel kell a magot hinteni, nem vékával. KV. — Kézzeel-lábbal rajta van. B. Manibus pedibusque. Ter. Andr. 161. — Kézről-kézre. E. De manu in manum tradere. Cic. ad fam. 7. 5. 3. — Király keze messze ér. S. Messze ér a király keze. KV. An nescis longas esse regibus manus? Ov. her. 17. 166. Regibus longæ sunt manus. Ov. — Megverte az isten mind a két kezével. S. Manus Dei aggravata est super eum. Bbl. — Mihez keze nyul, mind aranynyá válik. S. In manu illius plumbum aurum fiebat. Petron. 43. — Mit jobb kezéd művel, ne tudja meg a bal. E. Mit jobb kezéd tesz, ne tudja meg a bal. S. Dexter a nesciat, quod sinistra facit. Bbl. Nesciat sinistra tua, quid faciat dextra tua. Bbl. Matth. 6. 3. — Mosdatlan kezű. M. Mosdatlan kézzel ne nyulj semmihez. D. Illotis manibus. Plaut. Poen. 316. — Nem jó haragos ember kezébe kést adni. KV. Male irato ferrum committitur. Sen. de ira 1. 19. 8. — Sok kéz könnyebbíti a terhet. B. Több kéz hamar kész. D. Multæ manus onus levant. Flor. Multæ manus onus levius reddunt. Flor. Multorum manibus alleviatur onus. Flor. Multorum manibus alleviatur opus. Flor. — Kinek hol fáj, kezét tartja rajta. M. Kinek hol fáj, ott tapogatja. E. Ubi dolet, ibi manus adhibemus. Flor. Ubi dolor, ibi manus. Plaut. Ubi quis dolet, ibidem manum habet. Flor.

Est ibi nostra manus, qua nos in parte dolemus. Flor. — Egyik kezében bot, másik kezében kalács. Ny. 3. Altera manu fert lapidem, panem ostentat altera. Plaut. Aul. 195. — Egyik kezével odahúzza, a másikkal eltaszítja. B. Egyik kezével simogat, a másikkal üt. M. Altera manu scabít, altera ferit. Flor. — Kézről-kézre jár. Kézről-kézre adják. M. De manu in manum tradere. Per manus tradere. Flor. Cic. ad fam. 7. 5. 3. — Ha kezedet mindig kebeledben tartod, meg nem gazdagodol. Czucz. In sinu manum habet. Flor. — Kezet adott rá. M. Manum dedit. Plaut. Pers. 854. — Ki. Nem ki, de mi. E. Nem ki mondotta, de mikép mondotta. E. Non quis, sed quid. Flor. — *Kiált.* Kiáltó szó a pusztában. E. Pusztába kiált. S. Vox clamantis in deserto. Bbl. — *Kicsi.* A nagy tolvaj leszakad, de a kicsi felakad. E. Parvus pendetur fur, magnus abire videtur. Flor. — Adj kevéshez több kicsinyt, garmadád is lesz. D. Sok kicsi sokra megy. S. Sok kicsinyből halom nő. Czucz. Sok kicsinyből származik a nagy halom. D. Adde parum modico, modicum superaddo pusillo: sæpius hoc faciens magnum cumulabis acervum. Flor. Adde parum parvo et ex minimus magnus acervus erit. Flor. Adde parum parvo: magnus acervus erit. Flor. Parvum addas parvo, magnus acervus erit. Flor. — Az egyesség a kicsit is nagyra emeli. B. Concordia res parvæ crescunt. Sallust. Egyesség kicsit is nagyra visz. E. — Gyakor eséssel a kicsiny csepp is lyukat ver. E. Kicsiny a csepp, de ha mindig hull, a kőben is lyukat váj. B. Gutta cavat lapidem. Ov. ex. Pont. 4. 10. 5. Gutta cavat lapidem non vi sed sæpe cadendo. Ov. Perpetuo stillans gutta etiam marmor cavat. Flor. — Ha kicsiny a madár, kicsiny az ő fészke is. D. Kicsiny madárnak kicsiny a fészke is. KV. Parva facit parvum nidum quæcunque volucris. Flor. — Kicsiny ellenséget sem jó megvetni. K. Inimicum, quamvis humilem, docti est metuere. Publ. Syr. — Kicsiny legényt kicsi pallos illet. KV. Parvos parva decent. Hor. ep. 1. 7. 44. — Kicsiny szikrából gyakran nagy tűz támad. B. Parva scintilla magnum excitavit incendium. Flor. Parva scintilla neglecta magnum sæpe excitat incendium. Flor. Parva sæpe scintilla contempta magnum excitavit incendium. Curt. 6. 3. 11. — Legnagyobb folyónak is kicsiny a feje. D. Legnagyobb folyónak is kicsiny a kútfeje. D. Magnorum fluminum navigabiles fontes sunt. Quint. 8. 3. 76. — Minden nagynak kicsiny a kezdete. B. Necesse est maximorum minima esse initia. Publ. Syr. — Nagy a kicsiny mellett jobban kitetszik. D. Opposita juxta se posita magis elucescunt. Flor. — Nagyra nagy kicsinyre kicsiny illik. D. Magnos magna, parvos parva decent. Flor. — *Kiderít* az idő mindent. E. Omnia tempus revelat. Tertull. apolog. 7. — *Kifoszt.* A mezitelen nem lehet kifosztani. D. Nemo potest nudo vestimenta detrudere. Flor. Nudo detrudere vestimenta. Plaut. Asin. 92. Nudus nec a centum viris spoliatur. Flor. Nudus nec a decem palæstritis despoliari potest. Apul. — *Kifoszt.* Szerelem, bor, koczka, mindenből kifosztja. KV. Balnea, vina, Venus, his factus sum egenus. Flor. — *Kigondol.* Mindent kigondol a szegénység. KV. Paupertas docet artes. Flor. Artes omnes perdocet paupertas. Plaut. Stich. 178. Hominem experiri multa paupertas jubet. Publ. Syr. Paupertas est ingeniosa. Flor. — Mindent kigondol az éhség. B. Fames artium magistra. Flor. Fames docet artificia. Sen. ep. 15. 9.

Ismertetések és bírálatok.

Német etymologiai szótárak.

Friedrich Kluge: Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. Sechste verbesserte und vermehrte Auflage. Strassburg, 1899. 510 lap.

Ferdinand Deiter: Deutsches Wörterbuch (Sammlung Göschen 64.). Leipzig, 1897. 146 l.

KLUGE FRIGYES nálunk is jól ismert etymologiai szótárának új kiadása megérdemli, hogy megjelenéséről kissé behatóbban tudomást vegyünk; megérdemli nemcsak azért, mivel a benne foglalt adatok száma ismét tetemesen megsaporodott s az egyes szók etymologiai magyarázata helyesbült, hanem főkép azért, mivel a munka azóta, hogy először napvilágot látott, az általános elveknek is mind következetesebb alkalmazását s az etymologia feladatának tisztultabb s a köznapitól eltérő felfogását tünteti fel. Az etymológiának, KLUGE szerint, nem az az igazi feladata, hogy az egyes szóknak ősnyelvi gyökereit fejtse ki (ezt a célt igen sok esetben nem is érheti el), : «die eigentliche Aufgabe der Etymologie — úgy mond — besteht in der Feststellung des historischen und geographischen Ursprungsgebietes der Wortmaterialien. Keine Sprachwurzeln suchen wir, wir suchen die Wurzeln der Worte in unserer Sprachgeschichte, und diese deckt uns auch die geographischen Ausgangspunkte der Einzelercheinungen auf.» Egy-két példa tán jobban megvilágosítja azt, a mit szerzőnk e kissé nehézkesen fogalmazott tételekben feladatul tűz ki magának. A német *feist* szó hozzátartozóit FICK az ő *Vergleichendes Wörterbuch der indogerm. Sprachen* cz. művében (4. kiad. 1890) a «péyo: *pêya* : *pî* schwellen, strotzen, tränken» czimszó alatt közli; minden bővebb magyarázat nélkül egymás mellé vannak ott sorolva szanszkrit (*pî*, *pî*, *páyate*, stb.), ószláv (*pîja*), litván (*pēnas*), görög (*ποιμήν*, *πίνα*, *πίφων*, *πίδω* stb.) és germán alakok (I, 80.) : feladatát megoldottnak tartja, ha a közös idg. gyökeret mutathatja ki. KLUGE a *feist* és *fett* szók tárgyalásánál máskép jár el: megemlíti ugyan a gör. *πίδαξ* és *πίδω* szókban rejlő *πίδ* gyökeret, igazi feladatául azonban a szóalak keletkezésének, történeti fellépésének és terjedésének kimutatását tartja; kifejti tehát,

hogy itt tulajdonkép egy participialis alakkal van dolgunk, az alapul szolgáló ige a gótban **faitjan*-nak hangozhatott, ez maga denominativképzés volt egy germ. *faita*-többől; az ószász participium **fētid* volt, ennek megfelel a mai *fett*, a mely e szerint alnémet alak; felsőnémet megfelelője az ófn. *feizzit*, a mai *feist*. Az irodalmi nyelvbe a *fett* alakot Luther vezette be, a délnémet bibliakiadások a *feist* szót teszik helyébe. Az a tudat, hogy az egyik alnémet, a másik felnémet alak, már 1611-ben kifejezésre jut. Ujabbban a *fett* alak az irodalmi nyelv útján délnémet nyelvjáráásokban is elterjedt. — E példából látszik, hogyan fogja fel KLUGE az etymologia feladatát: valóságos nyelvtörténeti fejtegetést ad, megállapítja a szó keletkezésének és terjedésének időbeli és térbeli mozzanatait s kimutatja azokat a történeti mozgalmakat, a melyeknek az illető szóalak tárgya, esetleg eredménye volt. Ekkép az *etymologiai* és a *nyelvtörténeti* szótár mindinkább közelednek egymáshoz s még csak az volna kívánatos, hogy velük együtt a jelentéstani szempontból készült szótár (a minő pl. a PAUL ismeretes német szótára) is egybeolvadjon: így azután minden oldalról meg volna világítva egy-egy szó életének minden fontos mozzanata.

A leginkább szembeszökő vonás, mely KLUGE szótárának újabb kiadásait a régiektől megkülönbözteti, a chronologiai adatoknak nagy mértékben való felölelése. A hol lehetett, szorgosan utána járt, mely időben tűnik fel valamely szó az irodalomban, mikor kezdik említeni a szótárak (l. pl. a *bieder* cikket); egy-egy szónak születése évét is meg lehetett állapítani (pl. az angol *boycott* szó 1880 őszén keletkezett), olykor születése napját is (a német *Lockspitzel*-t 1888. febr. 2-án használta először egy zürichi író.) Ügyet vetett a synonym szókra is, e tekintetben főleg a nyelvjáráások szolgáltatnak neki anyagot (l. pl. *Adamsapfel*, *Ahle*, *Alp*, *Eber*, *Eichhorn*, *Fächer* stb.). Természetesen szaporodott a cikkek száma is, főleg az által, hogy az idegen szóknak nagy mértékben helyet juttatott, ezeknél is az átvétel idejének megállapítására fordított gondot, l. pl. az *Akt*, *Alkohol*, *Allee*, *Almanach*, *Bibliothek*, *Chaurinismus*, *Forst*, *Präsident*, *Religion* stb. cikkeket. Régente pl. a *Feuer* cikkre közvetlenül a *Fibel* következett, most még a *Feuilleton*, *feurio*! *Fex*, *Fiaker*, *Fiasko* foglalnak helyet közöttük. Hogy a munka csak külsőleg is mennyire gyarapodott, azt legvilágosabban a kiadói értesítésnek az egyes betűkre vonatkozó adatai mutatják. az *A* betű alatt pl. az 1. kiadásban 130, a 6. kiadásban 280 címszó foglalt helyet; a *B* kezdetű cikkek száma 387-ről 520-ra szaporodott, stb. Épígy gyarapodott egyes cikkek terjedelme is, a *Fibel* cikk pl. még a 3. kiadásban 3 sor, a mostaniban 40 sor terjedelmű.

A mi a részleteket illeti, nagyon sok helyen megvan a nyoma

annak, hogy a szerző az egyes szókra vonatkozó újabb nézeteket, a minők az utóbbi időben meglehetősen nagy számmal jutottak napfényre a nyelvészeti folyóiratokban, figyelembe vette. Ilyenkor azután — s a könyv új alakja ebben is előnyösen különbözik a régibb kiadásoktól — megtaláljuk az illető fejtegetések megjelenésének helyét is. Persze annál inkább hiányt érezzük másutt az etymologiai irodalom idézésének, e részben KLUGE munkájáról is áll az, mit BRUGMANN a PRELLWITZ görög etymologiai szótáránál kifogásolt (*IdgF. Anz.* 4, 27). KLUGE eljárásának magyarázatául és mentségéül szolgálhat az, hogy szótárával kezdettől fogva nemcsak a nyelvészekhez, hanem a nagy közönséghez is fordult s hogy neki ekkép bizonyos középútat kellett követnie s az eltérő nézetek felsorolásában és a bibliographiai adatok közlésében mértéket tartania. Ez a körülmény kétségkívül nagyban hozzájárult a könyv sikeréhez s új meg új kiadások megjelenését s a munkának folytonos tökéletesedését tette lehetővé, de a szakember azért mégis csak sajnálni fogja, hogy a munkában nem találja meg egyúttal az etymologiai irodalom repertoriumát, a melyet éppen KLUGE ismerhet legjobban. Az egyes szókra vonatkozó különböző etymológiák felsorolásában sem követett egészen következetes eljárást: néha nem csak két-, hanem három-, négyféle lehetőséget is említ, máskor pedig (főleg mikor a saját etymológiáiról van szó) mellőz minden más lehetőséget; a *gehen* igét pl. következetesen a *ga-* particula és az *i-* (*ei-*) gyökér összetételéből magyarázza s egyszerűen ignorálja azokat a nyomós ellenvetéseket, melyeket e magyarázat ellen már több oldalról emeltek. Következetlenséget tapasztalok több helyt az idg. ősnyelvi alakok reconstitúciójában is: az ismeretes *men-* gyökérnek pl. a *mahnen* szó alatt ezt az alakját találjuk (illetőleg a vele ablautviszonyban levő *mon-* alakot is), de a *meinen* alatt *man-*-nak mondja, a mi a mai nyelvészeti felfogás szerint megjárja szanszkrit, de nem idg. gyökéralaknak. Nem elég pontos az idg. gutturalis hangok jelölése sem: KLUGE pl. egyféle torokhangot jelöl az idg. *dik-* (*zeigen*), a *sker-* (*scheren*) és a *lik-* (*leihen*) gyökérben, holott az elsőben palatalis *k̂*, a másodikban tiszta velaris *q*, a harmadikban labiovelaris *qu* hangot tesz föl a mai nyelvtudomány. Ép ily különbség van az *ag* (*Acker*), a *teg-* (*decken*) és a *gem-* (*kommen*) gyökerek gutturalisai közt is, a mit KLUGE jelölése szintén nem tüntet fel. Olykor megkülönbözteti a velaris hangot, pl. a *sehen seq-* gyökerében, csak hogy ebben nem következetes.

Részletekre, egyes szók etymológiájára vonatkozólag természetesen igen sok megjegyzést lehetne tenni; eltérő felfogásnak, sok esetben legalább kiegészítésnek gyakran lehet helye. Efféle megjegyzésre azonban éppen csak egyre-kettőre akarok itt szorítkozni. Az *Auge* szó feltűnő diphthongusát (v. ő. lat. *oculus*) BRUGMANN-ra hivatkozva az *ausō* hatásának

tulajdonítja: csakhogy BRUGMANN e fejlődést első sorban magának a szónak ragozásából magyarázza s az *ausō*-nak csak másodsorban és feltételesen tulajdonít rá befolyást (*Grundr.* I² 613. l.). — A *-chen* kicsinyítő képző legrégibb példái közt az ófn. *lōrichin* szót említi, azonban ez a lat. *laurex* kölcsönvételén alapszik s így a gutturalis már az alapszóban is benn volt, a kicsinyítő itt csak az *-in* képző. — A *dreschen* gyökéralakját *tresh*-nek mondja: a tiszta gyökér alkalmasint csak *ter-* (v. ő. lat. *terere*) és a *-sk-* már præsens-képző (l. *Idg. F.* 7, 255). — A ném. *Ei*, germ. **ajjaz* alakot bajos egy idg. **ēwjo-*, **ōwjo-* alakból elvezetni: az alapforma alighanem **oiios* volt (v. ő. BRUGMANN, *Grundr.* I², 283.). — Az *Eichel* szerinte az *Eiche* kicsinyítője; ez erőltetett magyarázat; helyesebb lesz, ha az *-el* képzőt itt tisztán a *hozzátartozás* kifejezőjének vesszük (l. e képzőről WILMANS, *Gramm.* II, 266: «Aus dem allgemeinen Begriff der Zugehörigkeit, Abhängigkeit und Ähnlichkeit entwickelt sich erst der der Verkleinerung»). — A *Gau* szónak nem adja etymológiáját; megjegyzem, hogy SCHRADER e szót legújabban összetételnek magyarázza (**ga-awiam*), a második elem szerinte a gör. *oŷ*, 'falu' szóval függ össze (*Idg. F. Anz.* 9, 172). — A *heissen* szót illetőleg figyelmet érdemel ZUPITZA magyarázata, mely szerint a szó az ószl. *cēditi*, litv. *skēsti* szónak felel meg s így rokona a g. *skaidan* (ném. *scheiden*) igének is; hasonló jelentéskéjlődést találunk az ang. *to tell* igénél is (*Die german. Gutturale* 1896. 105. l.). — A *Hund* szót KLUGE most a g. *hinpan* 'megfogni' gyökeréből származtatja és különválasztja a többi idg. nyelvek ismeretes alakjaitól (ő. *qvan*, gör. *χών* stb.), pedig különös hangtani nehézségek nem forognak fenn, l. BRUGMANN, *Grundr.* I² 336. és 492. l. — A *Kropfs* szót nem a gör. *γρυπός*, hanem inkább a *βρέφος* szóval (a melynek *β-*je idg. *g-*ből való) lehet egyeztetni, l. BRUGMANN, *Grundr.* I² 590. l. — A *Laib* alatt említi, hogy az ang. *lady*, angolszász *hlāfdige* tulajdonkép 'Brotverteilerin'. Helyesebben 'Brotkneterin', mint DETTER magyarázza; az összetétel második része a germ. *dig-* 'gyúrni' gyökerből való (v. ő. *Teig*). — A *Mann* szónak a *man-* [helyesebben: *men-*] 'gondolni' gyökérrel való összefüggését kétségbevonja s egy **ghmonu-* alapformát tesz föl, a mely mellékalakja lehetett a **ghemo-* (g. *guma*) l. *homo*, tőalaknak. Megjegyzem, hogy e **ghem-* alakot újabban **ǵdhem-*ből magyarázzák, a mi-nek jelentése 'föld' (gör. *χθών*, *χθαυαλός*; *χαυαί*, lat. *humus* stb.), l. BRUGMANN, *Grundr.* I² 562 és 792. l.; v. ő. még *Idg. F.* 9, 361. — A *Miete* szó alatt adott magyarázat ('die ursprünglichste Form bewahrt das Got. als *mīzdō*, 'Lohn' dessen *z* im Westgerm. mit Dehnung von *ī* zu *ē* unterging: ahd. *mēta*) ma már nem tekinthető helyesnek; SIEVERS kimutatta, hogy az ófn. *mēta* egy régi **mēizdā*, idg. **mēizdhā* alakon alapszik; a *z* rövid *i* után nem enyészett el; a g. *mīzdō* az ófn. alakkal ablaut-viszony-

ban van ; l. *Beitr.* 16, 246 ; 18, 409 ; BRUGMANN *Grundr.* I^o 207. 780. l. — A ném. *Mist* 'szemét' és ang. *mist* 'köd' szók nem tartoznak együvé, l. *NyK.* 28, 349. — A *sieben* szónál nem elégséges magyarázat az, hogy «das t der idg. Grundform *septn*- ist im Urgerm. verstummt zwischen p und n» : a nasalis itt sonans volt (*n*, vagy még helyesebben *ŋ*) s így nem lehet megérteni, miért kellett volna a *t*-nek 'elnémulnia' ? Helyesebbnek tartom BRUGMANN magyarázatát, mely szerint a *t* a sorszámnévben (**septn*tó-) dissimilatio következtében enyészett el s ez befolyással volt a sarkszámnév alakjára is (*Idg. F.* 5, 377 ; l. *NyK.* 28, 467). — Különös, hogy a *stall* szót KLUGE most is, mint munkája előző kiadásában, egy idg. *sthel*-gyökekből származtatja, holott SIEVERS meggyőzően kimutatta, hogy e szó *ll*-je germ. *āl*-ból magyarázandó (*Idg. F.* 4, 337 ; v. ö. *NyK.* 28, 351) ; maga ez a *-āl*-régibb *-dhl*-ből való, ha tehát a *-dhlo*- főnévszókép-zőt leválasztjuk, az ismeretes idg. *stā*- (*sthā*-) gyökér (illetőleg ennek *stā*-foka) marad hátra, v. ö. *stabulum*. SIEVERSnek ezt a magyarázatát elfogadta BRUGMANN (*Grundr.* I^o 540), sőt elfogadta maga KLUGE is a *Vorgesch. der altgerm. Dialekte* cz. munkája új kiadásában (1897. 382. l.), annál föltünőbb, hogy szótárában a régi magyarázatát hagyta meg és *stellen* alatt az idg. *sthā*-gyökérnek ugyancsak idg. ősnyelvi *sthel*-féle bővüléséről beszél. SIEVERS magyarázata alapján a *wallen* 'vándorolni' igét sem lehet egy idg. *uel*-gyökekből származtatni (a mint azt KLUGE lehetőségek tartja), hanem egy germ. **wadlōja*-többől kell kiindulni, a mely az ófn. *wadal* (germ. **wapla*-) szóval függ össze. — A *siedeln* ige alapjául szolgáló ófn. *sēdal*, kfn. *sēdel* szókat KLUGE a g. *sitts* (úfn. *Sessel*) mellékalakjainak tartja s egy *tl* : *pl*-féle hangváltakozást tesz föl ; e hangváltozást azonban, úgy hiszem, bajos volna bebizonyítani ; egyszerűbb az ófn. *sedal*-t egy idg. **sed-tlo*, **setlo*-többől származtatni (míg a g. *sitts* idg. **sed-lo*-nak felel meg). Különben megjegyzendő, hogy BRUGMANN újabban az ófn. *sedal* szónak egy idg. **kpitlo*-tőalakból való származtatását ajánlja, a szó ekkép az ói. *kṣētram* szóval kapcsolható össze (*Grundr.* I^o 635. és 790. l.). — A *Stunde* szó etymológiáját bizonytalannak mondja KLUGE ; figyelemre méltónak tartom EHRSIMANN magyarázatát, mely szerint a szó az idg. *s-teud*-gyökekből képződött, eredeti jelentése tehát 'lökés' s ebből 'pillanat', v. ö. ósk. *af stundu* 'azonnal', ófn. *stunt* 'momentum', kfn. *drī stunt* 'háromszor' = három lökésben stb. (*Beitr.* 18, 216).

Bennünket természetesen közelről érdekel még az a kérdés, mennyiben vet ügyet KLUGE szótára a magyar nyelvi vonatkozásokra, azokra a szókra, a melyekkel 'külföldi magyarok', 'magyar külföldiek' és 'vándormagyarok' czímén újabban ismételten foglalkoztak nyelvészeink (l. a *Nyr*-nek főleg 23. és köv. köteteit). Ezek közül azokat, a melyek a német irodalmi nyelvben már igazán polgárjogot nyertek, nagyobbára

megtaláljuk KLUGE-nál. Így a *Dolmetsch* szónál megemlíti, hogy török eredetije vagy a magy. *tolmács* vagy szláv nyelvbeli alakok közvetítésével került a 13. században a kfn. nyelvbe (v. ö. *Nyr.* 11, 514). A *Heiduck*, östliches Wort, das im 16. Jahrh. zunächst einen ungarischen Volksstamm mit besonderer Nationaltracht bezeichnete, — persze el lehetne várni, hogy az alapul szolgáló magy. alakot is közölje. A *Husar* forrását helyesen idézi, de *Kutsche* szerinte «aus ungar. *koszi* 'Wagen aus Koszi' (bei Raab).» — A *Pekesche* szót szláv eredetinek (lengy. *be-kiesza*) tartja s ez a származtatás, azt hiszem, helyesebb, mint az a föltevés, hogy a szó magyar révén került a német nyelvbe (*Nyr.* 23, 524): a hangtani megfelelés pontosabb a szláv és a német alak (l. főleg a szóvégi vocalist!), mint a magy. *bekecs* és a német szó között. Eltérő a magyar s a német szó hangsúlyozása is (a mint ez pl. Goethe *Hermann u. Dorothea*-jának ismeretes helyéből is kitűnik: «... und in der *Pekesche* sich zeigen; I, 36); igaz, hogy e hangsúlyváltozás magában véve még nem bizonyíthatna a magyar eredet ellen, v. ö. a *Heiduck* esetét. — A *Tolpatsch* szónál nem említi ugyan eredetijét, a magy. *talpas*-t (*Nyr.* 23, 278), de magyarázatával («eine Art ungarischer Soldaten») arra céloz. Hogy a szó a németben, mamlasz'-féle jelentést is öltött, azt VOLF György a *Nyr.* id. h. abból magyarázta, hogy «a magyar mint lóra temett mindig lenézte a gyalogságot» s «így a németekhez a *talpas* vagy *talpas* némileg megvető mellékjelentéssel jutott; ezt a mellékjelentést ők aztán tovább fejlesztették.» KLUGE (mint már SCHMELLER is I, 603) e jelentésfejlődést úgy magyarázza, hogy «gemeint wurde in Deutschösterreich mit dem Worte eigentlich der ungar. (oderslav.) Soldat, der kein Deutsch versteht». E jelentés kifejlődésére, úgy hiszem, hatással lehetnek némely hasonló hangzású szók is (*Tölpel*; *Dalk*, *dalket*; *Dilltapp*, läppischer Mensch, *dilteppisch* Hans Sachsnál, l. SCHMELLER I, 499.; *Patsch*, *patschet* u. o. I, 415), a melyeknek mind, mamlasz'-féle értelmök volt. — A *Tornister* szót KLUGE régebben (pl. szótára 3. kiadásában) egyenesen a magy. *tarisznya*-ból származtatta, most, MEYER G. cikkére (*Idg. F.* 2, 441; v. ö. *NyK.* 28, 339) hivatkozva a tót *tañistra* szóból magyarázza; megjegyzem azonban, hogy MEYER a magyar eredet lehetőségét is megengedte s a német szó első *r*-jét ép a *tarisznya* alak hatásának tulajdonította. — A *Trabant* szónál KLUGE most is, mint az előző kiadásokban, a magy. *darabant* közvetítését teszi fel. KLUGE e nézete ellen nálunk MELICH János szállt síkra *Nyr.* 23, 472), azt bizonyítgatva, hogy mind a magyar, mind a német alak az újszlóven *drabant* mása. A német alakot illetőleg azonban nem hozott föl meggyőző bizonyítékokat; a *d*: *t* hangmegfelelésnek nála említett példái közül (*treppe*, *troum*, *türen*, *tragil*) egy sem tekinthető a szlávból került jövevény szónak, és habár ezek helyett lehe-

tett volna igazi szláv-német megfelelésekre is hivatkozni, a melyekben a szókezdő *d* helyett *t* tűnik fel (WEINHOLD, *Mhd. Gr.* 198. §.), azért ez még nem bizonyítja azt, hogy csupán szláv szókezdő *d*-ből válik a németben *t* s hogy magyar *d*-ből már nem válhatnék az. Különben a *d* és *t* hangok váltakozása a németben — a lautverschiebung befejezte óta is — sokkal gyakoribb, eset, semhogy az ilyen kérdésben megbízható kriteriumul szolgálhatna (l. pl. egyfelől a *tausend*, *Traube*, másfelől a *Dampf*, *dumm* stb. szók történetét; a magy. *tolmács*, vagy, ha úgy tetszik, az ószl. *tlūmačī* szónak is a kfn.-ben *tolmetsche*, ma pedig *Dolmetsch* felel meg) és hogy főleg egyes nyelvjárásokban egymáshoz mennyire közelálló hangok a *d* és *t* (szó kezdetén), az eléggé ismeretes (WEINHOLD *Mhd. Gr.* 192. §. Bair. Gramm. 140. §; BEHAGHEL, Paul-féle *Grundriss* I^o 728.). Nem lehet tehát azt mondani, hogy a német *Trabant* szókezdő *t*-je csak szláv *d*-ből (s nem akár magy. *d*-ből is) származhatott, s nem lehet mondani, hogy «bizonyos, hogy KLUGE állításában tévedett.» A magyar nyelvbe a török eredetű szó szláv közvetítéssel kerülhetett; lehet, hogy a német is a szlávból vette, de eddigi ismereteink szerint épúgy lehetséges az is, hogy a magyarból. — A *hurra* szót KLUGE természetesen nem a magyar *huj-rá*, *haj-rá*-ból származtatja, mint a hogy azt minálunk megpróbálták (v. ö. *Nyr.* 25, 470); a kfn. *hurra* a *hurren* (lat. *currere*) igének (a mely még Bürger *Lenore*-jében is előfordúl) imperativusa, a melyhez a kfn. nyelvben egyébként is igen gyakori *-â* particula járult, l. pl. *wâfenâ*, *lâzâ*, *hîlfâ*, *neînâ*; még Fischartnál: *hōra*, *hōrcha*! (GRIMM, *Gramm.* 3, 290. és WILMANN, *Gramm.* 2, 662).

Becsés és érdekes része KLUGE könyvének a német szókinsnek chronologiai összeállítása: itt látszik, hogy a német szavaknak csak nagyon csekély része idg. ősnyelvi örökség; a nyelvkincsnek további gyarapodása a régi gyökerekből való új képzés és más nyelvekből való kölcsönvétel útján történt. Egyik-másik szónak az illető csoportba sorolására nézve különben kétségünk lehet; nem látom be pl. hogy a *Ritter* szót mily alapon lehet a közös 'európai' szókins elemének mondani? Az ezután következő szómutató sincsen hibák nélkül; a latin rovásban pl. ott találjuk az *animal* szót a 'Tier' czikkre, a *saeculum* szót a 'Seele' czikkre való utalással: e latin szóról csakugyan szó volt a régebbi kiadások illető helyein, ebben a kiadásban azonban a szerző törölte őket s így az indexben sincsen jogosultságuk. Mindezek azonban elenyésző csekélységek a munkának jól ismert jelességei mellett, a melyek az új kiadásban még inkább szaporodtak.

A címűl írt másik etymologiai szótár DETTER FERDINÁNDOT vallja szerzőjének s ugyanabban a gyűjteményben jelent meg, melynek egyik

füzetében MERINGER adta az indogermán nyelvtudomány rövid foglalatját (I. NyK. 27, 407). KLUGE vaskos kötete mellett szinte eltörpül ez a zsebbe való könyvecske, a mely dióhéjban adja a német szófejtés főeredményeit. Nem lehet tagadni, hogy a nagy közönségnek szánt kis könyvet ügyesen állította össze jónevű szerzője. A bevezetés az általános tudnivalókról, az idg. nyelvrokonságról, a germán ősnyelvről s a német szókincs alakulásáról szól röviden és helyesen. Az ezután következő szótár természetesen nem adja az egyes szónak afféle részletes életetörténetét, a milyennek megírását KLUGE az etymologiai szótár feladatának tartja: a szerző rendszert a rokonnnyelvi alakok egybeállítására szorítkozik, csak kivételesen bocsátkozik hosszabb fejtegetésbe. Könyvébe csak oly szót vett fel, a melyeknek magyarázatát legalább valószínűnek lehet mondani, — a többi egyszerűen mellőzte s így még az oly közkeletű szók is hiányoznak szótárából, mint *breit, Dolch, Drüse, Eidam, Eidechse, eitel, erlauben, farbe, flehen, Geier, gross, heissen, hoffen, karg, klug* stb. Szófejtéseiben természetesen KLUGE-ra támaszkodik, a cikkek túlnyomó része egyszerűen ama nagyobb munka cikkeinek kivonata; de azért mégsem követte vakon e fő forrását, egyes cikkei ítéletének önállóságáról tanuszkodnak, pl. *eben* (I. *im-ago, im-itari*, v. ö. *Beitr.* 15, 229.), *ensig* (ósk. *ama* hajlódni; szkr. *āmivā*), *Haar* (a *schere*n gyökeréhez, gör. *χαίρειν*), *Höcker* (szerzőnk szerint talán a *hoch* melléknévhez, míg KLUGE a szkr. *kubja*, gör. *ρυφός* szót veti vele egybe) stb. A tulajdonnevek etymologiai magyarázatára több ügyet vetett, mint KLUGE. Alkalomadtán magyar szót is említ, pl. *Degen* alatt a magy. *dákos*-t, *Kerl* alatt, *király*-t.

DETER kis szótára, bár tudományos czélokra jóformán szóba sem jöhet a KLUGE-é mellett, mint megbízható és rendkívül olcsó könyvecske bátran ajánlható azoknak, a kik részletesebb megokolás nélkül akarják megtudni egy-egy német szónak etymológiáját.

PETZ GEDEON.

Kisebb közlések.

Beccze, boczi, poczok. Nem rég megjelent munkámban, mely a zsidó irodalomba behatolt görög és latin szavakkal foglalkozik (*Griechische und lateinische Lehnwörter im Talmud, Midrasch und Targum*, Berlin, Calvary), többek között alkalmam volt a magyar *beccze* szóra is utalni (I, 306). Minthogy ama munkában a dolog érdemével nem foglalkozhattam, legyen szabad e helyen a czímbe adott magyar szavakról néze-

temet elmondani. Megjegyzéseimmal talán elérem azt, hogy nálamnál hivatottabbak fognak a dologhoz hozzászólni.

Ezen fogalom számára: csec, emlő (*μᾶστοι, mammae*) az úgörögben *βύζιον, βύζια* szavak járnak (l. JANNARAKIS szótárát), a melyek mellett *βίζι, βίζιον*, többesben *βίζια, βίζια* is előfordulnak (LANGE, Glossar. Græco-Barbarum). Ugyanígy hangzású szavak a sémi nyelvekben is vannak: *beza* az aramban (LEVY, Targumisches Wb.), *beza* a szírben (PAYNE SMITH, Thesaurus Syriacus) és *bezza* az arabokban, mint a hogy a két nevezett szótárban fölemlítettik. Ezen meglepő hasonlatosság gondolkodóba ejti az embert. Hol van a szónak hazája, az árja népeknél-e vagy a sémieknél? Más indicium hiányában a kérdésben nézetem szerint az dönt, hogy melyik nyelveszaládban van a szónak nagyobb kelete, azaz, mely nyelveszaládban találhatók ama szónak rokonai?

FLEISCHER, a tudós lipcei tanár, az arabs szót a következő jelentésekben ismeri: Saugwarze, Zitze bei Thieren, Brustwarze bei Menschen, auch das ganze Euter, die ganze weibliche Brust (a. LEVY szótárához írt jegyzetben, I, 419). A szó mellé állítja a népies németből *Biez*, a francziából *pis*, az olaszból *bozza* (= kelevény) alakot; v. ö. olasz *bozzetto, boccia, bottone*, franczia *bouton* (= rügy), a németben nyelvjárásilag *Butz*. Az arabokban *bez-* vagy *buz-*nak mondják a pipaszopókat is, a főnévből származó ige pedig azt jelenti, hogy *rügyezni, rügyet hozni*. Az úgörög *βύζιον* szót és származékait FLEISCHER nem említi. Ez alakban a XII. század óta ismerik a görög szót, oly időből, midőn arabok és görögök már sűrűn érintkeztek egymással, és így nem lehetetlen, hogy a görögbe az arabból jött. A sémi nyelvekben azonban a gyökérnek nincsen leszármazása, mely oknál fogva helyesebb a szónak eredetét a görögben keresni. Az ógörögben bizonyosan összefüggnek vele *βύζω* (*βύω* mellékalakja), *βύζην* és *βύσμα* szavak. Az alapfogalom e szerint a megtöltöttség volna, mely jelentésből önkényt következik a többi: a genynyel teli kelevény, a zsírral teli emlőcsúcs vagy emlőbúb, a tejjel teli emlő, a nedvvel teli rügy és a szintén nedvet adó pipaszopóka. Ide tartoznék aztán az ógörögben még *βυζιάστρια* = nutrix, dajka; *τίθη η βυζιάστρια* (STEPHANUS, Thesaurus II, 452, párisi kiadás); úgörög *βυζάνω* = *μυζάνω* EUSTATHIUS-nál annyi mint *γαλουχέω* vagy *γαλουχέομαι* (FOY, Lautsystem der gr. Vulgärsprache p. 22). A *βυζάνω* = *μυζάνω*-féle egyenlet a helyes nyomra vezet bennünket: az összes említett úgörög alakok kétségkívül arra az elterjedt szócsaládra vezetnek vissza, a melyből mint typus *μάζος*, csec, csecsbimbó emelkedik ki; nem kell egyebet konstatálnunk, mint az *m* és *b* hangok változását. Ennyi, gondolom, elég annak bebizonyítására, hogy a kérdéses gyökér inkább árja mint sémi.

Hogy a magyar nyelvben e fogalmakat illetőleg ugyanoly szellem

uralkodik mint a nevezett sémi és árja nyelvekben, mutatja többek között már azon körülmény, hogy a magyar is *bimbónak* nevezi a csecs csúcsát, sőt az is lehetséges, hogy maga a *csecs* szó szintén csak a *csúcs*-nak változata, tehát növény képében tünteti föl a nyelv. A magyar paraszt továbbá igen sokszor *bimbónak* nevezi a tehenét; én legalább nem ismerek esetet, hogy lovát vagy akár az ökrét is így neveznék. A tehen *bimbó*, mivel nedve (teje) van és mint a rügy kifakad.

Ebből kiindulva, azt gyanítom, hogy a magyar *beccze* egy és ugyanazon gyökű a fent érintett *bezza* sémi és *buzi* árja szókkal. A MTsz. főkép a Dunántúlról ismeri a *becze* vagy *beccze* szót, tehát oly vidékről, mely leginkább használhat egy közkeletű, európai szót. *Becze* vagy *beccze* a Dunántúl (én a zalamegyei és veszprémi nyelvet ismerem tapasztalatból) a tehenet jelenti. Ha jól tudom, ezt az elnevezést főképen a gyermekekkel szemben használják a felnőttek és maguk a gyermekek is. Mindamellett nem hiszem, hogy *beccze* becézgető név volna; ez utóbbi jelentésben sohasem mondjuk *becczézni*, hanem *beczézni*. S miért beczenénk csak a tehenet? miért nem a hűséges kutyát, az ölben heverésző macskát? Más az, ha a *beccze* azt az állatot jelenti, melynek «beczéje» (tőgye, németül *Biez*) van, mely tele van tejjel és melyet szopni lehet. Hogy szopni lehessen, úgy látszik, hozzátartozik a fogalomhoz, mint fent a pipaszopókáról láttuk. Az, a mi szopik, a borju, szintén *beccze*, a MTsz. szerint *beczek* (v. ö. *fiók*, *fióka* *fiúból*). A közönséges nyelvhasználatban a vég-k lekopott és *beczek* helyett *becze*, e helyett (talán differenciálás kedvéért): *boczi*. Érdekes, hogy Komáromban a serdülő leányt is *böczé*-nek mondják (MTsz.); ebből világosan kitűnik, hogy a szóban nem a becézgetés fogalma rejlik, mert akkor inkább becézgetnénk az egész kicsiny leányt vagy tán a kicsi fiút is, hanem épen a tejesezés korában nevezzük a leányt *böczé*-nek. Ellenben nem tudom megmagyarázni, hogy miért *becze* a gabonaszál is, hacsak nem azért, mert bizonyos időben teli a kalásza; e szólásban: «Maradt egy kis böccze» különben itt is egy esomó kalászt lehet érteni.

A mélyhangú *boczi* mellé állítom a *poczok* szót. *Beczek* és *poczok* között kétségtelen a rokonság. A felt, kidomborodó has bizonyos tekintetben olyan mint a csecs, tehát a *becz* elterjedt gyökérszóval lehet jelölni. Ha az ember kiszögellő taglejtéseket csinál, akkor *peczkes*; meg lehet *pöczkölni* az emberi test kiálló részeit, az orrot, a fejet stb. Daczára annak, hogy itt a kiszögellés, az előretolulás is lehet a fogalom alapja — a mi utóvégre a csecsre, a rügyre stb. is ráillenék — mindamellett a tömörség, a megtelttség alapgondolatánál maradok, mivel így a *beccze* *beczek*, *poczok* szók is e körbe tartozhatnak.

Az ide tartozó szavak egy részét SCHUCHARDT H. is említi *Romano-*

Magyarisches című cikkében (Zeitschr. für roman. Philologie XV, 88). A kiszögellés közös fogalmát találja ily szókban, mint *buga* (csigabuga = csigabiga) és *buga, boga, bog* = Knoten, Knorren, Kolben. Ámde a tömötség fogalma ezekben is legalább oly nyilvánvaló, mint a kiszögellésé; az ágnak *boga van*, azaz az ágon csomó, tömörülés van. Az *ágas-bogas* fa abban különbözik más fától, hogy ágai nem egymástól szétváltak, hanem összekuszálva, tehát csomósan és tömötten nőttek; v. ö. NySz. nodus és tuber. Az a rokonság, a melyet SCHUCHARDT *buga* és *buta* között talál, a tömötségen alapszik; ez a *tertium comparationis*. Buta ember lehet a vézna és lapos termetű is; de ha nem nyílt a feje, hanem zárt és tömött, akkor buta; igaz, hogy a tömötségtől csak képletes. A német *dumm* KLUGE szerint (Etym. Wb. 5. kiadás) iényegében véve annyi mint *stumm*: a ki nem beszél, a kinek zárt a szája. A héberben vastag tömött hús ugyanazon szó mint a buta, balga (*készel*). Ha németül «Butz» a kicsiny és vastag növény, állat vagy ember (SCHUCHARDT 100 l.), úgy ennek nem a kiszögellés az oka, hanem a tömötség. Francziául *bosse* = Schildbuckel, azaz az egész egy csomóban fut ki. A magyar *bütyök, buczkó, bütykös* szintén a tömött, jól kitöltött, csomósan kiálló dolgok. Újgörög *μυρία* (olvassd *bokja*) plane a száját töltő falat; micsoda kiálló vagy kiszögellő volna ebben? A tömötség fogalma itt mellőzhetetlen.

Azt vélem ennél fogva hogy a MTsz. helytelenül csinál a *becce* és *beczéz* fogalmakból egy cikket; ez két különböző dolog. Nem áll az sem, a mit a Nagy Szótárban olvasunk (481), hogy *becze* «gyermeknyelven» kis borju, néhol *boczi* — mert a *becce* szóval inkább a tehenet jelölik és nemcsak gyermekek, hanem felnőttek is. A BALLAGI-féle Teljes Szótárban tájszólásképen még azt találom, hogy *beczebeteg* = kényes, érzékeny beteg; ez nagyon feltűnő adat, mert e szerint *becze* majd szenvedő (= elkényeztetett gyermek), majd cselekvő (= kényeskedő beteg) értelemmel bír — oly dolog, mely ellenkezik a nyelv szellemével.

Ha a magyar *becce* tényleg annyi mint *bez* az árja és sémi nyelvekben, azaz emlő, tőgy, akkor a *becző* szó és ennek származékai (bab, borsó, lencse stb. hüvelye értelmében) szintén e körbe tartozhatik, mert az emlő hüvelye a tejnek, a rügy hüvelye a nedvnek, úgy a *becző* hüvelye a magnak (babnak, borsónak stb.). Ámde ez csak mellékes odavetés.

KRAUSZ SÁMUEL.

A Magyar Tudományos Akadémia kiadásában megjelenő

FOLYÓIRATOK:

Akadémiai Értesítő. A M. Tud. Akadémia megbízásából szerkeszti *Szily Kálmán* főtítkár. Tizedik kötet. 1899. évfolyam.

A M. Tud. Akadémia üléseiről a tárgyalásokat jegyzőkönyvi alakban, az üléseken fölolvastott emlékiratokat, jelentéseket, bírálatokat, valamint az értekezések kivonatait (ha ugyan a kivonatozásra alkalmasak) külön cikkek során közli. Ismerteti az osztályértekezletek és állandó bizottságok tárgyalásait, kizárva belőlük azokat, amelyek szélesebb köröket is érdekelhetnek. Az Akadémia kiadásában vagy az ő támogatásával megjelent munkák- és folyóiratokról tárgyas ismertetéseket közöl vagy az illető szerzők és szerkesztők, vagy más megbízható szakférfiak tollából. Megjelenik minden hó 15-én. Évi előfizetési ára 3 frt. Az «Akadémiai Értesítő»-t díjtalanul és bérmentve kapják: az Akadémia minden rendű beltagjai, alapítványtevői s a Könyvkiadó Vállalat pártoló tagjai. Az I—IX. kötet még néhány példányban rendelkezésre áll. Egy-egy kötet ára 3 frt; a Könyvkiadó Vállalat új aláíróinak 2 frt 25 kr.

Archaeologiai Értesítő. Új folyam. XIX. köt. A M. Tud. Akadémia arch. bizottságának és az orsz. régészeti s embertani társulatnak közlönye. Szerkeszti *Hampel József*.

Czélja a hazai és külföldi archaeologiai és műtörténelmi mozzanatok a közönséggel megismertetni, és kisebb archaeologiai s műtörténelmi cikkeket közölni. Megjelenik évenként öt füzetben, mindenkor hat nagy ívnyi tartalommal és számos képpel, február, április, június, október és december hónapok 15-ik napján. Bolti ára 6 forint; egyes füzetek ára 1 frt 20 kr.

Athenaeum. Philosophiai és államtudományi folyóirat. A M. Tud. Akadémia megbízásából szerkeszti dr. *Pauer Imre* osztály-titkár. Nyolczadik évfolyam.

Az «Athenaeum» a philosophia és államtudományok szakszerű művelését és tudományos irodalmi fejlesztését tűzi feladatául. Megjelen az Akadémia kiadásában évnegyedenként, évi 30—35 ívnyi tartalommal. Előfizetési ára 5 frt.

Irodalomtörténeti Közlemények. Kilenczedik évfolyam. Szerkeszti *Szilády Áron*, a bizottság előadója.

E negyedenként megjelenő folyóirat a M. Tud. Akadémia irodalomtörténeti bizottságának megbízásából bocsátatik közre s irodalomtörténeti tanulmányokat és adatokat közöl. Előfizetési ára egész évre 5 frt, egyes füzet ára 1 frt 50 kr.

Mathematikai és Természettudományi Értesítő.
XVII. kötet. A M. Tud. Akadémia III. osztályának folyóirata. Szerkeszti *König Gyula* osztálytitkár.

A «Mathematikai és Természettudományi Értesítő» a M. Tud. Akadémia III. osztályának folyóirata, melyben az ülésein részletesen bemutatott vagy csak röviden bejelentett tudományos munkálatokat teszi közzé, föltéve, hogy a követelményeknek megfelelnek. Az Értesítőben csak oly közlemények foglalhatnak helyet, melyek az illető szaktudomány művelésében az elért eredmények vagy a használt módszerek tekintetében haladást jeleznek és irodalmi szempontból is kellő gonddal készültek. Terjedelem tekintetében az Akadémia rövid és szabatos fogalmazást kíván, melyben a dolgozat tudományos tartalmának megértésére szükséges részletek kellően kidomborodnak. Az Értesítő évi öt füzetben jelenik meg; a füzetek megjelenési határideje február, április, június, október és december hónapoknak mindenkor utolsó napja. Előfizetési ára egy-egy kötetnek 5 frt.

Nyelvtudományi Közlemények. Huszonkilenczedik kötet. A Magyar Tudományos Akadémia nyelvtudományi bizottságának megbízásából szerkeszti *Szinnyei József*.

A tágabb értelemben vett magyar nyelvtudományt öleli fel, melynek feladatai a magyarral hason alkotású altáji nyelveket behatóan tanulmányozni s tudományosan feldolgozni, kiváló tekintettel arra, hogy a magyar nyelv tényeinek földéritésére vagyis tudományos megfejtésére szolgáljanak. Más, bár nem hason alkotású nyelveknek, a melyek a magyarral történelmileg érintkeztek, reá gyakorolt hatását feltüntetni. Megjelenik negyedévenként, még pedig márczius, június, szeptember és december elsején. Az egész évfolyam legalább harmincz ívből áll s előfizetési ára 3 frt.

Történelmi Tár. Évnegyedes folyóirat. Kiadja a Magyar Történelmi Társulat közvetítése mellett a M. Tud. Akadémia történelmi bizottsága.

Megjelenik minden negyedévben 12 íves füzetben, félig feldolgozott forrás-tanulmányokat, magyar történelmi levelezéseket, kisebb naplókat és forrásmunkákat, mívelődéstörténeti adatokat stb. tartalmaz. Egyes füzet ára 1 frt 30 kr.

Megrendelhetők

a M. Tud. Akadémia könyvkiadó-hivatalában

Budapest, V. kerület, Akadémia-utca 2. szám.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

NYELVTUDOMÁNYI
KÖZLEMÉNYEK

A

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZINNYEI JÓZSEF.

Ara 75 kr.

BUDAPEST.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA TULAJDONA.

1899.

TARTALOM.

	Lap
<i>Munkácsi Bernádt.</i> A vogul nép ősi hitvilága. (Második közlemény)	249
<i>Kicska Emil.</i> Még valami az alanyról és az állítmányról. (Második közlemény) ..	298
<i>Margalits Ede.</i> A magyar közmondások és szólások restája. (Harmadik közlemény) ..	320

Ismertetések és bírálatok.

<i>R. Prikkel Marián.</i> A magyar népnyelvbeli latin szók. (RELL LAJOS : Latin szók a magyar népnyelvben) ..	330
<i>Tolnai Vilmos.</i> A magyar nyelv. (BALASSA JÓZSEF : A magyar nyelv)	343
<i>Petz Gedeon.</i> Indogermán nyelvészeti folyóirat. (Indogermanische Forschungen. VIII. és IX.) ..	346
Újabban megjelent nyelvtudományi dolgozatok ..	356

Kisebb közlések.

<i>Melich János.</i> Egy XVI. századbéli palócz-orosz szójegyzék ..	357
<i>M. J. Setälä E.</i> Smirnov munkáiról ..	360

Folyóiratunk negyedévenként jelenik meg, még pedig márczius, június, szeptember és deczember elsején. Az egész évfolyam legalább harmincz ívből áll s ára 3 frt vagyis 6 korona. Az előfizetés a Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadó-hivatalához czímezendő.

Kérelem: Kérjük a nyelvészeti munkák s különösen program-értekezések szerzőit, szíveskedjenek ismertetés végett munkájuknak egy-egy példányát beküldeni a szerkesztőnek: Budapest, VIII. József-körút 17.

A vogul nép ősi hitvilága.

(Második közlemény.)

A korszakalkotó reformok, melyek a XVIII. század elején Oroszország történetét és társadalmi életének fejlődését új irányba terelik, nem maradtak hatás nélkül Szibéria apró népeire sem. Nagy Péter cár éles politikai látása jól vette észre, hogy nemzete gyarapodásának hatalmas eszköze lesz, ha birodalma keleti részeinek elmaradt népeit is belevonnia sikerül a közös törekvések munkájába s mint ennek multhatatlan föltételét jelentette ki az 1700. év július 30-ikán: «да распространится Христианская Вѣра у Сибирскихъ идолопоклонниковъ (terjesztessék a keresztény hit a szibériai bálványimádók közt)!» *) 1706-ban rendelet megy a berjozovi vojvodának, hogy hívassa maga elé *Šekša* szigvai vogul és *Tučabalda* obdorszki kenézeket s kérdezze meg tőlük, nem volnának-e hajlandók elfogadni a keresztény vallást. E rendelet nyomában LESCSINSZKIJ FILOFEJ szibériai metropolita hittérítő papokat küld az éjszakai vogulok és osztjákok közé, kik azokban most is igen kevés fogékonyságot tanúsítanak az új vallás eszméi iránt. Látván ezen eredménytelenséget, Lescsinszkij, ki időközben meggyöngült egészsége miatt letette főpapi méltóságát s Feodor néven a tjumeni szerzeteskolostorba vonult, maga határozza el magát a hittérítés munkájának komolyabb s erélyesebb folytatására. GAGARIN Petrovics Matfej szibériai kormányzó részéről hajóval s kellő számú legénységgel felszerelve 1712 június havában indul el a feladata iránt rajongva lelkesedő szerzetes útjára s az Irtisen alá felé haladva nemsokára eljut a pogány osztjákok falvaihoz. Kíséretében volt egy NOVICZKIJ GRIGORIJ nevű kisorosz származású száműzött is, ki a térítési műveletek befejeztével, 1715-ben a kor-

*) АБРАМОВ: Введен. Христианства (10. l.).

mányzó parancsára tüzetesen megírta ezeknek történetét kapcsolatban az osztják és vogul nép rövid leírásával.)* Ez utóbbi kerekében foglal helyet az osztjakok és vogulok régi pogány hitének és vallási szokásainak vázlata is, mely tárgyunk szempontjából Noviczki művét az egész régi irodalom legbecsesebb forrásmunkájává teszi s mindenkép méltó arra, hogy e helyt vele bővebben foglalkozzunk.

1. Az osztják bálványokról általában: Az osztják régi hitéletéről szóló rész a mű harmadik fejezete, melynek czíme: «О злочестіи и долопоклоненія (A bálványimádás istentelenségéről).» Ennek bevezetésében a szerző utal arra, hogy az osztjakok bálványimádása sokkal alacsonyabb színvonalú annál, mely az ókori népeknél volt

*) Ezt a művet csak nem régiben adta ki Малков Л. а «Памятники древней письменности и искусства» című gyűjteményes vállalatban (St. Ptb., 1884.); de kéziratban már előbb használták, különösen J. B. Müller, ki «Das Leben u. die Gewohnheiten der Ostjaken» művét (l. alább) ennek alapján írta s Аврамов (l. művét a fentebbi idézetekben). Teljes czíme Новички könyvének: «Краткое Описание о Народѣ Остяцкомъ иже въ предѣлахъ полночныхъ Царства Сибѣрскаго оубѣщается съ нѣкоторымъ того же Государства особѣйныхъ вещей вѣденіемъ а найпаче о житіи, обычаяхъ и пребываніи сего Остяцкаго народа, тожде ихъ преждномъ злочестіи кумиролуженія, о обращеніи въ Православную, благочестивую Христіанскую Вѣру еже Господу Споспѣшествующу тицаіемъ Сіятебѣйшаго Князя Матѣя Петровича Гагарина, Губернатора Царства Сѣбѣрскаго, проповѣдію же трудолюбного благочестія проповѣдника и учителя преосвященнаго Архіерея Теодора Схимонаха, событсѣ въ время правяща престоломъ метрополіи Сѣбѣрской Великаго І Пана преосвященнаго Аркіерея Юана Максимовича. Списано же за повелѣніемъ Его Княжеской Свѣтлости Губернатора Сѣбѣры нижайшимъ его рабомъ Григоріемъ Новицкимъ (Rövid leírás az osztják népről, mely a szibériai birodalom éjszakai tájain lakozik, ugyanez ország némely igen sajátos dolgainak ismertetésével, főkép pedig ezen osztják népnek életmódját, szokásait és lakó táját, hasonlóképpen bálványimádásának előbbi istentelenségét és az igazhitű, istenes keresztény hitre való térítését illetőleg, mely utóbbi az Úr segedelmével GAGARIN Matfej Petrovics herceg, Ő fenségének, a szibériai birodalom kormányzójának gondoskodásából és FEODOR szerzetes püspök Ő Eminenciája, a munkakedvelő, istenes hit-szónok és tanító vallási beszédeinek hatása alatt azon időben történt, midőn a szibériai metropolia kormányát JOAN MAKSZIMOVICS püspök, Ő Eminenciája igazgatta. Megíratott pedig ezen mű Szibéria kormányzója, Ő hercegi Fensége parancsából az ő legalázatosabb rabszolgájától Noviczki Györgytől).»

divatban ; mert míg ezek istenségeiket művészi módon s fényes alakítással, a babiloniak aranyborjú, a hellének Kronosz és Juno képében ábrázolták, az osztják «az egyetlen nép, mely az örökkévaló Isten dicsőségét elferdítve madarak és férgek hasonlatosságára készített magának isteneket. *Némelyek erdei vadhoz hasonló bálványt, különösen medvét tiszteltek ; mások madáralakot : hattyút, ludat.* Kiki a maga hajlandósága szerint, a mihez leginkább kedve kerekedett, azt isteníti vala oly gyalázatos sokistenűséggel, hogy a mennyi dolgot csak eszével megismert, annyinak hasonlatosságára alakított isteneket. *Ismeretlen lények hasonlatosságára is készítettek alakokat, melyeknek t. i. nem volt sem erdei vad, sem madár-ábrázatuk, imádtak továbbá valami bölcsőben fekvő, bőrrel, posztóval és vászonnal burkolt fadarabokat, melyeknek középhe tükröüreg-darab volt helyezve.* Honnan jött hozzájuk az ily változatos alakú sokistenűség ? Ugy látszik, hogy az ocsmány nyereszkesedés vágya hozta ezt reájuk. Sok gonosz fortélyú ember t. i. közülök más munkájának szerzeményével akarván meggazdagodni, furcsaságukkal feltűnő új holmikat készít, azokat istenségekké teszi, a vakoskodó nép pedig ezen egészen új dolgok újságától és különösségétől csalogatva áldozati és tiszteleti holmikat hord hozzájuk ; utóbb meg gyakoribb látásukra kívánczván, fölveszik a gyalázatos áldozatok hozatalának szokását, s a gyakori áldozásokkal a vélt istenek gyártói, mint áldozó papok, kellőleg ki vannak elégítve. E végből az ő sok áldozó papjuk, saját nyelvük szerint *šamancik*-ok gyalázatos nyereségvágyból az ördög örökös rabszolgaságába és a varázsmesterség, valamint agyrémek közreműködésével szövetségébe szolgáltatták magukat.»

2. Az osztják samán és istenidézése: «Áldozó papjuknak s a bálvány gyártójának, vagy a kinek öröklés útján atyja, vagy rokona birtokosa valamely bálványnak — nincsen az ő istentelen hitük szerint valami meghatározott tisztségbeli rangja. A ki bálványt készít, vagy tart, vagy pedig arra szenteli magát, hogy mindig buzgalommal foglalatoskodjék a bálványok körül, vagy pedig általában a kiről azt tartják, hogy legjobban ért hozzá : az szokott az áldozó pap lenni. *A főbálványoknál azonban meghatározott és állandó eljárás van gyakorlatban : ezeknek őreit egyszersmind áldozó papok gyanánt tisztelik.* Az ő állásuk hivatása, hogy folytonos szolgálai legyenek a hazugságnak. *Néha midőn élelmi szükség áll be, arra buzdítja ámitással a népet, hogy áldozatot hozzon, azt jelentvén ki, hogy ezt, vagy am azt kívánják az ő vélt isteneik.* *Ha pedig valaki jövőndölést akar, akkor előhoznak valami marhát, vagy erdei vadat, a fölött az áldozó éneket költ, imádkozván, hogy adjon az istenség bő fogást halban, vadban ; aztán maga segít az áldozónak a marha levágásában, mely fáradságáért az áldozókkal együtt részt vehet a lako-*

mában. Vannak némelyek, kik átengedvén magukat a sátánnak örökös rabságába, bizonyos képzelgéseket és bűvöléseket űznek s rendesen a jövőndőt akarják előrehirdetni. *Ha valaki azt akarja, hogy neki jövőndőt mondjanak, mi legfőkép a mindennapi szükségletek, a halászat és vadászat ügyében történik, akkor a bűvölőt beviszik egy sötét házikoba, ott erősen megkötik, maguk pedig hárfájukon játszva leülnek. A megkötött erre némi bűvölő igéket kiáltoz, az ő szövetségesét, a sátánt idézvén. Ezt szokás szerint mindig éjjel teszik, midőn néhány óráig tartó idézgetés után belép valami viharszerűen suhogó szellem. Az ülők erre kifutnak a házikóból ott hagyván a megkötött varázlót, kit az elővarázsolt szellem megragad, alulról fölfelé emel s mindenféle kínzásokkal gyötör; azért is kötik meg őt, hogy ez a dühöngő a kínzástól sehová el ne menekülhessen, a midőn t. i. elpusztulna. Néhány óra multán a tisztátlan szellem, mint a hamisság atyja, fülébe juttatván a hamis jövőndöléseket, elhagyja őt; ő pedig alig élve megszabadul a kínzásoktól, távozik s hirdeti hamiskodva a jövőndőt.»*

3. Áldozati szokások: «Ezek a bűbájosok terjesztették el a sokistenűség oly változatosságát és a bálványoknak számtalan ábrázolását. Átkos sokistenűségük tisztelete nincsen semminemű szabályokkal megállapítva, nincsen valami általános, minden napra szóló intézkedés; hanem kiki a maga kénye-kedve szerint, a mikor jónak találja, akkor végez istentiszteletet és imádságot. Mivel pedig üres kézzel soha sincs istentisztelet, a közönséges nép a bálványoknál állandóan tartózkodó áldozó papoktól kér utasítást arra nézve, hogy minő módját az istentiszteletnek rendezzék. Minden áldozó pap ugyanis azt tartja magáról, hogy a maga bálványával különösebb kapcsolata van s neki nyilvánítja az istenség mindig azt, a mit szükségkép megkövetel. Ennélfogva ha valaki a maga balga hite szerint egészségért, vagyonszerzésért, vagy pedig bajaiban javulásért akar valamely bálványhoz imádkozni, kijelenti e bálvány áldozó papjának áldozatbeli szándékát, a midőn amaz tudtúl adja neki, hogy ama lelketlen báb mit fogad el tőle legszívesebben: valaminyő lakomát-e, ruhát-e, vagy egyéb szükséges dolgokat s efféle adományokkal látja el aztán tisztelete alkalmával a bálványt. Egyébként nem mindig tudakolja a nép az áldozó papok értesítését, hanem maga hoz a bálványoknak különféle holmikat: vásznat, posztót, s többféle vad, vagy hal bőréből készült dolgokat, mely adományokkal tisztelet jeléül körülborítván istenségeiket, ezek annyira megvastagodnak a különös rongyoktól, hogy néha ötven rőf szélességűek; magának a faragott fának pedig a szélessége nem több félrőfnél. Ilyen volt az a bálvány, melyet a škorkori jurtákban találtak, melynek belsejében t. i. egy hasábfá volt, felül némi emberi hasonlatosságra bádognál készült álarcczal s körülgöngyölve

posztódarabokkal, melyeket ötven évig rakosgattak rája adományképpen. Midőn ezt a tűzbe vetették, oly csípős füst szállt mindnyájunkra, hogy majdnem elfutottunk a faluból. Néha biborszínű ruhával ellátva díszítik bálványukat, főképmidőn valamelyiktől jólétet, bő halászatot és vadászatot kívánnak nyerni. *Hogyha a kívánt javakat meg nem kapják, leveszik róla az ajándékozott ruhát s mindenféle gyalázások kíséretében valami illetlen helyre dobják, utóbb azonban ismét visszahelyezik tiszteletének előbbi méltóságába.* Igen magas dombokra s mindenkinek feltűnő helyekre állítják bálványait, melyek néha jó távol esnek lakaiktól. Ha ilyen tisztelet kifejezésére alkalmas, feltűnő helyet találtak, ott térséges bálványtemplomot építenek, ebben elhelyezik a bálványokat s ott eszik meg előttük a hozott áldozatokat. Más apróbb helyiségekbe rakják a maguk balga hitűségében a csontokat s itt őrzik, azt vélvén, hogy nem illő az áldozat csontjait tisztesség nélkül összeseperni.

„Az áldozatok szokása és rendje szintén nincs bizonyos szabályokkal megállapítva, úgy mint ez más bálványimádó népeknél, különösen a mongoloknál tapasztalható, a kiknek ujhold idején meghatározott rendű áldozataik vannak. Ennél a vakoskodó, oktalan osztjáknál nincs más rend, mint az, hogy ha valakit lakomázásra ösztönöz jól nem lakott hasa, vagy ha valaki áldozó pap gyanánt tiszteltetvén, kielégítetlen torkának keresi kedvét, azt kitátja s hirdeti, hogy az istenek áldozatot követelnek, melyért viszont valami jónak szerzeményét helyezi kilátásba: ekkor van az áldozat sora és ideje. Ilyenkor egész legvégső romlásukig buzgólkodnak az áldozatúl kívánt vad, vagy lovak keresésében. Főképen azok szoktak lovakat áldozni, kik a tatárok lakaihoz közelebb esnek; mert ezek a tatárokkal közlekedvén, szokásaikat és a lóhús evését megkedvelték s ennél fogva alkalmaznak ocsmány áldozataikhoz lovakat. Kik azonban a távolabbi elhagyott területeken laknak, azok leginkább rénszarvasokat hoznak áldozatúl, minthogy ez az ő házi állatuk náluk bőven tenyészik. Midőn pedig a bálványok elé vezetik az áldozati állatot, a következő eljárást követik: A ki legjobban ért a bűvölő fecsegéshez, az áldozó pap gyanánt elől járván, megfogja az elővezetett állatot s megkötí előlábait; egy másik kopját revén magához, egyenesen a feláldozandó állat felé tartja, egy harmadik kifeszített íjjal áll, egy negyedik pedig fejszével éppen az állat szemei előtt. Most az áldozó pap elkezd igézni, énekekkel könyörögvén a bálványokhoz, hogy bőségét adják a halaknak s szerencsés vadászatát az erdei vadaknak. Befejezván ezt, először maga az áldozó pap üt az állatra az e végből előkészített szerszámmal; azután a másik nyíllal, a harmadik kopjával sebzí meg. Erre az összeesett, de még lélegző állatot megfogják s háromszor körülvonszolják a bálványok körül; utóljára kés-sel a szívébe döfnek, kiomló vérével pedig, melyet egy tálban fognak föl,

megfecskenedik lakaikat, bemázolják a bálvány száját. Az áldozati állat bőrét a fejével és a térden alul eső lábrészeivel együtt dászúl és örök megemlékezésül a bálványtemplomok fölött föl akasztják a fákra, mely célra a legerősebb s legkevésbé korhadó fákat szemelik ki. A húst megfőzik s a legjobb részeket kiválasztva megkenik velük a bálványok száját; végül mind az egybegyűlték gyermekeikkel s házuk népével együtt megeszik. A lakoma után a hála jeléül botjaikat a levegőbe dobálják. Azt tartják ugyanis, hogy ily módon a tisztátlan szellemet (mert ezt istenítik ama bálványban), mely velük együtt ülve résztvett a lakomában s ezután a levegőbe emelkedik, távozó útjában kísérik. Mondják azt is, hogy ezt felemlítés céljából cselekszik, hogy t. i. a szellem emlékezetében tartsa az iránta tanúsított tiszteletet. Az esetleges szerencsétlenségért ugyanis bálványait gyalázzal szokták illetni s ez okból nyilvánítják minden áldozathozatal alkalmával a rettentés jeleit. Evvel azt kívánják elérni, hogy az istenség (a fenyegetéstől tartva) mennél inkább gondoskodjék arról, hogy vadászat és halászat alkalmával jó fogásokkal ajándékozza meg őket. Az efféle gyakori áldozatok következtében egyesek igen nagy szegénységbe és végső romlásra jutottak elannyira, hogy kölcsönadóiknak még gyermekeiket és nejeiket is odaadják szolgálatba. Midőn t. i. az inség és nyomorúság már erőt kezd venni rajtuk, csalfa hitük és hiú reményük arra ösztönzi őket, hogy áldozathozatal révén a bálványoknál keressenek maguknak némi jó szerzeményt. Minthogy pedig nincs honnan kapniok jószágot az áldozathoz, feleségüket és gyermekeiket adják oda zálogul abban reménykedvén, hogy szerencséhez jutván, majd kiváltják őket. De evvel az önámítással jut néha ugyancsak emberünk romlásba: hosszantartó hiú reménykedéssel keresve a szerencsét, mit sem ér el, s így nem lévén miből kiváltania, megfosztódik nejétől s gyermekeitől. Ez okatlanokat ekkép vélt szerencseadójuk, a bálványokban istenített szelleme a hazugságnak rejtett álnokságával kipusztítja vagyonukból s azon biztatással, hogy jövőben lesz valamijük, pusztulás elé viszi.»

4. Medvetisztelet: «A bálványimádás különböző nevei közt nagy tiszteletben részesítik az erdei radakat is, különösen a medvét. Ez utóbbit azon alapon tisztelik, hogy magukat vele szemben bűnösöknek érzik; az a balga hit él ugyanis közöttük, hogy a medve, midőn emberi kezek oltják ki életét, ha nem tanúsítanak iránta tiszteletet, megbosszulja halálát megölőjén. E végből, ha megtörténik, hogy ily állatot ölnek, lehúzára ennek bőrét, a bálványtemplom elé állítják s úgy terítik ki, mintha élő volna. Azután összegyülekezvén körülötte, játékokat, tánczokat rendeznek s énekekkel nyilvánítják ártatlanságukat az ő megölésében, miközben azt mondják, hogy nem ők voltak a gyilkoló vasnak és nyílnek készítői, sem a nyíltollnak szerzői: a vasat orosz ember kovácsolta, s a tollnak sas a szü-

lője. Ily énekekkel kiáltozván, végezetül odamennek s megcsókolják a kiterített állatbőrt; midőn pedig ez ördögi játékokat megelégtelték, veszi a bőrt a gazdája s eladja a kinek akarja vagy használja minden lelkiismeretbeli kétség nélkül. Ezen erdei vadnak különös tisztelete szintén bálványimádás számba jön; mert esküjüket a medvebőrön erősítik meg s ezt nagy gondossággal tartják meg. Sokaknál megtörténik ugyanis, hogy hamisan esküdván, ezen állat megtámadja és megöli őket; a hazug mondással (ajakkal) és esküvel ugyanis ezen állattól való megöletésnek szolgáltatják ki magukat. Bárha ez ördögi elmésségből és ravaszságból folyik, mégis közreműködik abban, hogy az igazság érvényesüljön. Olyan vélemény is járja, hogy a hazugságnak ily büntetését Isten küldi s az nem a Sátán műve; mert hiszen ez az igazságnak megrontója, nem pedig őre. Mindenesetre az ily félelem visszatartja őket mindenféle hazugságtól s igaztalan állítástól; mert az Úr a pogányokban is szükségét érezteti az igazságnak.»

5. A medveeskü: *«Szingy midőn valamely alkalom azt követeli, hogy hűségüket az ő Uralkodójuk, O Császári Felsége iránt esküvel megerősítsék és nyilvánítsák: ekkor is az ő istentelen hitük és szokásaik szerint az előbb említett állatnak bőrét helyezik elébe, melyre fejsze, kés és a rettentés egyéb eszközei vannak rátéve. Azután annak, kinek esküvel kell megerősítenie és lekötnie hűségét, lelevén a bőrről a kést s hegyére darabka kenyeret helyezve, ezt odanyújtják, a tolmács pedig a következő megsabott szót mondja el előtte: „Ha ezen esküt hamisan teszitek, ha nem fogtok hűségesen szolgálni és gondoskodni a bőradó megadásában, hadd boszuljon meg benneteket ezen állat s szenvedjete halált általa! Ez a kenyér és ez a kés pusztítson el téged, ha nem akarod igaz hűséggel végrehajtani azt, a mire magadat kötelezted.”* Ez az eljárás fő és az egész népre vonatkozó esküigereateknél van szokásban; de ha egymás között előforduló pörökben és viszálykodásokban kell valamit esküvel bizonyítani s az ellentétes törekvéseket kiegyeztetni, a pörösködők házi bálványaik elé járulnak s ez előtt kell esküvel igazságukat megerősíteni. Ekkor a nép előljárói odanyújtják az esküvő kezéhez késüket s ekkép szólanak hozzá: *„Ha te ezen vádlóddal szemben ártatlan vagy, fogadd ezt a kést, vedd elő a bálványt, törd össze s vágd meg őt!”* A kit bűn nem terhel, fogja a bálványt, összetöri és megvágja ezt mondván: *„Szerezz elégtételt ezért a bűnösön s így törd össze szolgaságodban tartván az ellenséget!”*

6. A főbb istenségek: Mindenféle sokistenűségük közepett különbséget tesznek a tisztelet fokára nézve egyik s másik istenség között. A maguk házi istenkéit ugyanis, a melyek mindenkor saját kezük készítményei, nem részesítik oly tiszteletben, mint a régieket; mert természetes észszel fölírik, hogy amazokat saját két kezük alkotta, folyton látják őket, mindennap közlekednek velük. Míg az ilyenek előtt a tisz-

telet kis fokát tanusítják, a régiebbeket a legnagyobb tiszteletadással imádják; mert atyjuk és dédatyjuk cselekedeteit általában buzgósággal követik. . . . Az ily régi korból fönmaradt nagyobb tiszteletben részesülő istenségek között a következő hármat tekintik legkíválóbbnak: az „Obi-öreg” nevűt, a „Ludat” és a „Kondai istenséget”. Ezekről itt alább.

«Az Obi-öreg (Старикъ Обскій) gyalázatos őrizethelye az Irtis folyó torkolatánál van, nem messze Szamarov városától. Ennek a bálványnak, mely az ő balga hitük szerint a halak istene volna, ilyen volt szemérmetlen ábrázolása: valami deszka, orra mint egy bádogcső, szemei üvegből valók, fején kis szarvak befödve különféle rongyokkal, felülről bíborszínű ruha arany mellel. Körülötte fegyverek voltak elhelyezve: újj, nyílak, kopja, pánczéling s egyebek. Az egybeszedett fegyverek oka gyanánt az ő balgahitűségük szerint azt mondják, hogy ennek az istenségnek gyakran harczai vannak a vizekben, melyekben ő ellenfeleit legyőzvé alattvalóvá teszi.

Azt is tartják esztelenül, hogy ennek a rémes ocsmányságnak látása rettegést okoz mindennek a tengerben és nagy vizekben, keresztül hatol minden mélységen s ezekben mind a hal az övé; a vízi állatokat igazgatása alatt tartja s annyit bocsát belőlük mindenkinek birtokába, a mennyit akar. Két bálványtemploma volt: az egyik, mint említettük, az Irtis torkolatánál, a hol az Obba ömlik; a másik a nagy Ob folyó mellett, mind-egyikben három-három évenként tartózkodik. Midőn elkezdődik a halászatra alkalmas évad, az elmúlt tél jegei a nap sugaraitól szétolvadnak s a rengeteg vizek hidege és zordsága langyosságra változik: a szörnyek szolgálai, a samánok hamis ármánysággal hirdetni kezdik, hogy ez a lélektelen báb látomásban értesítette őket, hogy ezen idő összes tengeri halait az ő halászó szerszámaikba vezeti; a nép pedig régtől fogva elvakítva hittől fogadja ezt s nagy reménységgel bizakodva gyorsan hozzálát a halak fogásához. Midőn pedig a nyelmának nevezett első tengeri halat ez alkalommal megtalálják, neki hozzák utálatos áldozatuk gyanánt; megfőzik ugyanis, azután hogy előbb ő lakják vele jól, a bálványnak orrát és száját vele megkenik, s erre ők maguk megeszik. Midőn megették, szokásuk szerint hála jelül botjaikat a levegőbe dobják; őt pedig tisztességgel előveszik, mint valami érdemes tárgyat egyik bálványtemplomból a másikba viszik s míg kísérik különböző ördöngös játékokat üznek. Ha pedig az első fogás alkalmával nem találunk gyorsan tengeri halra, nagy gyalázkodásokkal visszatérnek, a bálványra támadnak, s megfenyítik ekkép szólván: „Ez az orczátlan már olyan vén, hogy hálátlanul elfeledre atyáink és dédatyáink tiszteletét és mitsem törődve a halászattal, éhséggel pusztít el bennünket”. Miután gyalázásokkal illették, csakhamar tettleges-
ségben nyilvánul a fenytetés: kidobják a bálványt lakából, vesszővel meg-

verik, mindenféle piszkos helyre vonszolják, lábaikkal tapossák, leköpik s addig tartják ily tiszteletlenségben, míg a halászat eredménye javulni nem kezd. Helyénvaló lesz ez alkalommal megemlíteni, mit egy régi bálványimádóról mondanak, ki t. i. nagy szegénységében bement a bálványtemplomba s arra kért valamely bálványt, hogy adjon neki inségében némi szerencsét; a bálvány fejében pedig egy darab aranyat rejtett. Mintán sokáig imádkozott hozzá, de semmitsem szerezhett, megfogta a bálványt s a földhöz vágta. Ekkor ez egészen összetörvén, fejéből az arany kiesett, mit a rászorúlt szegény a következő szavakkal vett föl: *„Imádkozással mit sem értem el, veréssel inkább lehet tőled áldást kapni”*. A szegénységgel küzdő osztyák leginkább ezt a fortélyt s ezeket a szokásokat alkalmazza; ha valamit a tőle tisztelt áldásadóktól, a könyörületlen istenkéktől imádkozással meg nem szerezhethet, veréssel keresi meg rajta.»

«A Lú d (Гудъ) nevű istenített bálványuk lúdmadár hasonlóságára rézből volt alakítva; gyalázatos lakóhelye pedig a bjelogori (fehérshegyi) jurtákban volt a nagy Ob folyó mellett. Balga hitük szerint a vizi szárnyasok, hattyuk, ludak s egyéb vízben úszó madarak istene gyanánt tisztelték s azt hitték róla, hogy könnyűségénél fogva láthatatlanul röpködve a vigassággal telt és tekintetre kellemes helyeken a madarakat mind az ő hatalma alatt fékezi. Templomában ülőhelye posztóból, vászonból és bőrből fészek alakjában volt egybefonva. Nagy volt tisztelete bármikor, de különösen azon időben, midőn a vizi madarak vadászata kezdődött; mert itt a hely is igen alkalmas a vadászatra s megmérhetetlen sokasága is van a különböző fajtájú madaraknak. Annyira híres volt ez a bálvány, hogy még a legtávolabbi falvakból is eljöttek hozzá, hogy ocsmány áldozatukat bemutatassák. Szokásuk szerint csupán lábas jószágot, főképp pedig lovakat hoztak neki áldozatul, szilárdul meg lévén róla győződve, hogy ez az istenség az, mely leghamarabb ad sok áldást s különösen vizi madarak zsákmányában juttat nagy bőséget. Adományozó hatalmában a nép a Sátán hamisságánál fogva oly vakon bízik, hogy sokan egészen eszüket vesztvén, a marhát, melyet pedig fáradság nélkül alkalmazhatnak mindenkor táplálkozásukra, feláldozzák ezen szörnynek, aztán szemükkel és gondolatukkal a levegőben röpködőket kísérik, innen igyekezvén nagy fáradsággal megszerezni a remélt áldást.»

«A legelőkelőbb s minden más fölött álló bálvány volt azonban az, mely a bjelogori jurtákban a Lúddal együtt volt elhelyezve. Ez a konda i istenség, így nevezve azért, mivel a nép, mely balga hitében hozzá nagy buzgósággal ragaszkodik, most midőn a bálványörületet kipusztították, megmentette ezt a bábut s elvitte a Konda vidékére. Ott egy vogul embernek, a balgahitűségben egyenlő gondolkozású szövetségük-

nek, adták át őrizetül, minélfogva nem juthattunk hozzá, hogy magunk lássuk s biztossággal leirhassuk szemérmetlen ábrázolását. Ott van ez mai napig is s őrizik, míg az 'Az s mindenhol Az' mindenható jobbával őt utólérvén, össze nem töri s meg nem semmisíti.»

Ez, némi vallásos elmélkedéseket tartalmazó kihagyásokkal Noviczki nagyérdekű leírása az osztjások vallási életéről, melyhez itt röviden csak annyit jegyzünk meg, hogy a töle bővebb tárgyalásra érdemesített három főbálvány jól ismert és többször emlegetett alakjai a vogul hagyományos népköltészetnek; fölismerjük a Стари́къ Оби́кий-ban az *Ās-ājkā* (Obi-öreg) istenséget s a l'ycs-ban a *Lunt-āter*-t, melyekről alább bővebben lesz szó. A fehérhegyi Ob-tájról a Konda mellékére vitt istenség, melyről Noviczki azt jegyzi meg, hogy a legnagyobb tiszteletben állott az osztjások közt, aligha azonosítható a mindenestre kisebbrangú *Xontiñ-āter* személyiségével; hanem inkább a vele egy bálványházikóban őrzett *Lunt-āter*-nek (Lúd-fejedelemnek) másik ábrázolását vagyis a költeményekben dicsőített «Világügvelő férfi»-t (*Mir-susné xum*, vagy *Sarni-Āter*) sejt-hetjük benne, kinek ma is a Fehérhegy legfőbb tiszteleti helye s kiről kétségtelen, hogy az összes vogul-osztják istenségek közül a vallási gyakorlatban a legfőbb tisztelet tárgya. Kiegészítésül az eddigiekhez álljon még itt Noviczki művének néhány egyéb hitéletre vonatkozó jegyzete, melyeket t. i. a szerző az osztjások földjét és életmódját tárgyzó előbbi fejezetekbe iktatott. Ilyenek:

6. A halottas szokásokról szólók: «Elhunytjaik temetésénél az osztjások az ő régi előjáróik balgahitüségétől törvénykép megállapított szokásokat követik. Ha valakinek atyja, anyja, felesége vagy más családbelije az élők közül elköltözik, rokonai őt a temetésre kísérvén, igaz szívből való sajnálkozásuk jeléül hajukat czibálják s a mennyire csak lehet véresre karczolják arcukat körmeikkel. Ezután a bevérződött hajszálakat a halottra dobják, mivel balgahitüségükben azt vélik, hogy a halott lelke néhány nap múlva előjön megszemlélni a fájdalom jeleit s ekkor észrevehén rokonainak iránta tanúsított igazi szeretetét, a másvilágban sem szűnik meg sohasem hálásnak lenni érte. Az elhunyttal együtt sírjába helyezik részben holmijait is, különösen azokat, melyek az élethez szükségesek, minők: a ruházat, íjj, nyílak, fejsze, üst s más egyebek. Ezt a szokást részben az egykor e tájakon lakozott csud néptől vették át, részben abbeli balgahitüségük folytán gyakorolják, mely szerint az embernek halála után is szüksége volna élelemre, miért is az élelem-

hez szükséges tárgyakat a halottnak melléje helyezik. Szörnyű különösen az az esztelen és szemérmetlen szokás, melyet az asszonyok férjük elhalálózásával gyakorolnak. *A nő ugyanis megholt férjének elővevén valamely ruháját s fából magának emberi alakra bálványt faragván, erre ráadja azt a ruhát, a halott hasonlatosságára ékességekkel földiszíti, arra a helyre állítja, a hol férje szokott volt ülni s ezen lelketlen jának csupa olyan ételeket főzöget buzgalommal, melyeket az elhunyt, míg élt, kedvelt. Ezután a fő ülőhelyen, a hol az asztalhoz szoktak volt ülni, magához veszi az ételt s a bábut maga mellé helyezvén, átöleli, csókolgatja, mint élő férjét. Azt hiszi t. i., hogy a halott mindezt látja s hogy lelke néha beleszáll a készített bálványba.* Ez az eljárás bizonyos ideig tart; miután egy évig, s tovább gyakorolta e helytelenséget, az asszony végül a bálványt ruházatával együtt nagy sírás és sajnálkozás kíséretében a földbe ássa.» (MAIKOV kiadásában: 45—46. ll.).

7. A mammutcsontokra vonatkozó néphiedelem: «Azt mondják, hogy a mammut valami földi állat, mely a föld nedvességéből él s főkép vizes barlangokban tartózkodik; a száraz, tiszta levegőtől ellenben nagyon óvakodik. Azt is mondják, hogyha esetleg barlangja összemlik s kijövéen a szabad levegőre, nem juthat gyorsan más nedves barlanghoz, a szabad levegőben gyorsan kimúlik, elpusztúl s így hagyja ott csontjait. Némelyek azt akarják megbízható állításképp elhitetni, hogy alakja efféle: három rőf magas, öt rőf hosszú, lábai a medvééhez hasonlóak, szarvai kereszthalakban vannak összetéve s midőn barlangját vájja, összehúzódik és kinyújtózik csúszó kígyó módjára. Mások ezekkel szemben azt mondják, hogy efféle mamont-állat nem létezik s hogy az így nevezett csontok tulajdonkép egyszarvúnak, vagy más tengeri állatok csontjai, melyeket t. i. Noé idejében az özönvíz hozott e tájékokra, a hol ősrégi időktől fogva a földbe jutottak.» (15—16 ll.).

8. Az osztják nép és vallás permi eredetére vonatkozó hagyomány: «Hogy mikép telepedett le az osztják nép ezen tájakra, arra nézve a következő ismeretes: Midőn Szt.-István, Nagy-Permia püspöke ez utóbbi vidéken elűzni kezdte az istentelenség sötéttségét és a bálványörület ocsmányságát, azon permiek, kiket a bálványimádás homálya visszatartott Isten evangéliumi áldása igazságának fényétől, elfutottak emez éjszaki tájakra, itt elrejtőztek s mind a mai napig a bálványörület sötéttségében maradtak. Hogy ezek (t. i. az osztjákok) Permiából költözködtek ide, nyilván mutatja nyelvük is; amennyiben t. i. mind ezek permi nyelven beszélnek, ha nem is egészen és szorosan ugyan azon nyelvjáráson, mint Nagy-Permiában. Ez utóbbi körülmény t. i. onnan van, hogy a Permiából való átköltözés után ez

emberek elsokasodván, szétmentek különböző tájakra s némileg elváltoztatták eredeti nyelvüket. Egyesek ugyanis, kiknek lakóhelyeik az Irtis mellékén vannak s folytonos érintkezésben vannak a tatárokkal, az ő permi nyelvüket elváltoztatva a tatár nyelvhez idomították. Mások, kik ősi hazájuktól igen messze, a Felső Ob vidékére távoztak el s itt különböző népekkel, a kalmukokkal s a *Птрая-орда*-val jutottak érintkezésbe — nagyon elváltoztatták nyelvüket, úgy hogy igen kevés egyezés maradt fenn közöttük s bajosan érti meg a két nyelven beszélő egymást. Azok ellenben, kik az *Alsó-Ob* táján laknak, egyenesen permi-féle nyelvjáráson beszélnek; mert ezek átkelven a *Камень*-en (Uralon), mely Permiával határos, nem nagyon messze távolodtak el ősi hazájuktól, hanem annak környékén laknak s az itteni lakókkal folytonos közlekedésben vannak. Ezek változatlanul tartották fenn ősi permi nyelvüket, világos tanúságul annak, hogy e népnek is Permiából kellett jönnie.» (27. l.). — Az *osztják* népnévezet oroszoktól származik s alapja az, hogy ezek a Sz.-István keresztsége előtt menekülteknél látván a bálványimádás örületének *maradványait* (останки), így nevezték el őket: Остяки, mintegy ezt mondván: останки.» *)

Mint említettük, Noviczki műve foglalkozik a déli vogulok pogányságával is. Az erre vonatkozó közlések a Konda- és Pelim-vidék népének ősi vallásgyakorlatát tárgyzzák s számunkra annál becsesebbek, minthogy e tájakról csak igen kevés mithikai tartalmú népköltési anyag juthatott eddigelő följegyzésre s ez sem oly tökéletes alakban, hogy a déli vogulság egykori hitéletét kellőleg megvilágíthatná. Idézzük azért ezen részeket is egész terjedelmükben:

9. A déli vogul bálványimádás: «Ez a vogul nép (Бари-личы) különbözik ugyan nyelvjárásban az osztjától, de szokásai tekintetében vele mindenkép egyezik . . . Egyenlő jelesen az ő bálványimádásuk s különféle sokistenségük; *amazok is lelketlen bábukat tisztelnek, emberi hasonlatosságra faragott fa előtt hajlonganak, szintígy tanúsítanak tiszteletet valami kopjának s egyéb fából készült alakoknak, melyeknek semmihez sincs hasonlósága: gonosz hitűségük így csatolja őket az egy-nemű gondolkozással egymáshoz. Az ocsmány áldozatok rendezésében sem vehető észre köztük valami különbség, minélfogva semmi különös*

*) «Россияне, видѣвши ихъ идолобѣсія останки, укрыншіися изъ Пермь, нарекоша ихъ Остяки, аки бы останки» (28. l.).

írni valót ezekre nézve nem találtunk; csupán különös bálványaikról közlünk valamicskét.»

10. A pelimi kopja-bálvány: «A Pelim városától néhány stadiumnyira fekvő piszkos jurtákban bizonyos kopját istenítettek, melyhez valamilyen kis kő volt erősítve. Ezt valóságos bálványnak tartották, melyet régi korok óta tiszteltek őseik s ők atyáikat a sötétségben és vak-ságban követvén, szintén nagyon buzgón tiszteltek. Sátáni közreműködéssel valami nagy furfangú szemfényvesztéseket hajthattak vele végre. Midőn t. i. ocsmány áldozata gyanánt valami jószágot, rendesen lovat, hoztak elő, a samán pusztán egyik kezével fölemelvén ezt a kopját, könnyedén rátette az áldozati állat hátára; de ez, még ha a legerősebb fajta volt is, térdére esett tőle s mintha valami láthatatlan teher kinozta volna, izzadva, nyögve mindaddig földlani s magához térni nem tudott, míg a kópja magától meg nem könnyebbedett s a samán róla le nem vette. Gonosz-hitűségükben azt vélik, hogy ezzel a tőlük istenített kopjában lakó szellem gyönyörködik az áldozatkép kedresen fogadott állatban. Ha netán az áldozat céljára előhozott jószág nem érzi a red rakott terhet, nem is fogadják azt el áldozati állatnak; mert így az istenített pokoli szörnyetegnek nem tetszik.»

11. A pelimi szent fa: Pelim közelében, mintegy stadiumnyi távolságra, valami egyedül álló lombos fa volt, melynek növéseben nem volt semmi rendkívüli, a mi valamihez hasonlított volna. Ezt szintén istenség gyanánt szokták volt tisztelni az ő ősatyáik; de nem volt ott egyéb, mint egy bálványházikó s ama fa. Ez utóbbin pedig a nagy számú ocsmány áldozat után annyi lobór volt fölakasztva, hogy csodálni lehetett, miként bír el ez a fa annyi sok terhet. Oly erős volt e fa, hogy nem száradott ki a mellette kiontott sok vértől és a sok tűzégéstől, sem el nem pusztult a bőrökbe fészkelődött töméntelen féregtől.»

12. A pelimi bálványtemplomok: «Nem messze ezen fától, mintegy három stadiumnyira, egy bálványházikó volt, melyben emberi alakra faragott, rongyokba burkolt öt fabálványt találtunk. Közülök az egyikre, mely első helyre volt állítva, valami madárnak csontváza volt akasztva, melynek melle a fején volt; a többiek előtt pedig, mindegyiknél külön-külön, nyírhéj-tartókban csontok voltak. Ama fő bálványházikó körül néhány apró bálványtartó állott, melyek négyyszögletűek voltak s mintegy három könyöknyi magasságra a földtől oszlopokra voltak helyezve; ez oszlopok pedig fönt emberi hasonlatosságra voltak kifaragva. Ezekben az áldozati állat megölésére szolgáló szerszámok voltak elhelyezve: kopja, nyíl s egyebek. Volt még külön is egy efféle kis bálványtartó, melyben tömördek csont őriződött. Midőn okát kérdeztük annak, hogy mily czélra történik a csontok ily egybegyűjtése, az együgyűbbek közülök azt

az oktan feleletet adták, hogy *szüksös és inséges alkalmakra tartogatják és készítik elő ezeket eledeliül a sajtanak, vagyis bálványnak*; az okosabbak ellenben a természetes ész ellenére azt mondják, hogy *a lelketlen fá-bálványnak ételre van szüksége* s midőn őt a tisztelet és becsülés kifejezése gyanánt áldozatra érdemesítik, *nem méltó eljárás, hogy azt, a mivel megtisztelik, elsöpörjék, hanem az illő, hogy megőrizték.*

13. A kondai főbálvány: *«Legelőkelőbb az a bálvány, mely a Konda mellékén van s melyet gonoszhitűségükben rendkívül tisztelnek.* Ehhez a legtávolabbi kerületekből eljönnek, hogy bemutassák ocsmány áldozataikat. Személyesen nem volt módunkban e bálványt látni; azért nincs tudomásom róla, hogy minő alakja van, azonos-e azzal, melyet az osztjákoktól a Konda vidékére hoztak, vagy valamely régi vogul bálvány. Az hírlík róla általában, hogy *ocsmány hajlékába senki, még maga a kondai fejedelem sem merészel belépni közöttük; csupán egy bizonyos samán jár be hozzája. Azt is mesélik, hogy midőn valamit közölni akar, olyan hangja van, mint egy gyermeknek s e hangját legfőképp akkor hallatja, midőn áldozatot követel.* Nagy tisztességgel tisztelik, *bálványházikója előtt biborszínű ruhába öltözött két ór áll, kiknek földiszített kopja van kezükben.* Ezeket az ékességeket közös költségen szerzik, közös őriző helyen tartják s akkor használják, midőn a bálványházikó előtt kell állani. Azt vélik ugyanis balgahitűségükben, hogy régi és nem tiszta öltözékben nem illik az őri tisztet végezni, mivelhogy ez az istentelen ocsmányság a tisztaságnak volna kedvelője. Beszélnek ezen megvetésre méltó dologról sok egyéb meseszerűt is; de nem minden látszik hitelesnek.»

«Voltak a Konda vidékén számtalan más bálványok is; de bizonyos isteni gondoskodásból sokat e bálványok közül saját alkotóiknak és szolgálóiknak kezei égettek el és romboltak össze. Ez a következőkép történt. Szatika, kondai fejedelemnek (ki a régi kondai fejedelmektől örökölt méltóságánál fogva, mint alattvalókon uralkodik a Kondavidék lakóin), két fia megbetegedett. Az atya aggódván gyermekei betegsége miatt, a bálványok támogatásához fordult s leginkább a samánokba, vagyis varázslókba helyezvén bizodalját, ezeket kérte föl, hogy segítsenek rajta. A samánok ámitó ajkai bizonyos bálványt jelöltek ki, melynek áldozatot hozván, biztos kilátásba helyezték a fiuknak szerencsés fölgyógyulását. Az ocsmány áldozatok lefolyása alatt azonban, vagy röviddel utána, mind a két gyermek meghalt. A fejedelem erre telve a legnagyobb fájdalommal, főképp pedig mivel belátta, hogy álnok módon rászédtek, elővett egy fejszét és sok bálványt összerombolt. Midőn ugyanily szándékkal a fönt leírt legfőbb bálványhoz kezdett volna közelíteni s ezt is szét akarta volna rombolni, a nép könyörgésre fogta a dolgot s valami válságjuta-

lommal lecsendesítette. Épségben hagyta tehát ezt, míg a többieket tűzben égette el, ekkép egyengetvén előre az evangelium hirdetésének útját. Mindezek mellett maga a fejedelem megmaradt mai napig is az ő gonoszhitűségének tévelygésében.»

De térjünk vissza az osztjások és vogulok hittérítésének történetéhez, mely Noviczki tűzetes — bár egyoldalú s türelmetlen missionarius szellemtől átlengett — leírásában szintén sok tanulságos részletet tartalmaz a kiírtott ősi vallás ismeretét illetőleg. Irtózatosságműlet szállotta meg a meglepett osztjásokat, a mint LESCSINSZKI volt tobolszki püspök, ez idő szerint FEODOR néven szerzetes, 1712 június havában papokból és kozákokból álló csapatával az Irtis alvidékén megjelent s itt czári parancsra hivatkozva egyre-másra kezdte rombolgatni és fölégetni az ősi bálványokat és szent lakaikat. A fenyegető veszedelem híre gyorsan szétterjedt mindenfelé s a nép lelki felháborodásában fegyveres ellentállásra s elszánt harcra készült. Vérontásra azonban még sem került a dolog, a térítők mindent elkövettek az izgatottság csillapítására s a nép is idejekorán belátta, hogy a czár kihirdetett akaratával szemben hasztalan az ellenszegülés, sőt esetleg az egész nemzetség végzetes romlásához vezethet. Beletörődve sorsukba megadással szemlélték a hívek, mint pusztítja el az erőszak régi isteneik ábrázolásait, mi azonban korántsem törte meg meg a beléjük vetett hitet. A népképzelet megdicsőülve látta kikelni bálványaik szellemét a lángokból, az *Obi-öreg hatyú alakjában emelkedik a magasba* (Nov. 71.) s e felfogás sokakban bizonyára csak növelte az irántuk való tiszteletet, a mint ez névleges kereszténységük mellett fennmaradt közöttük mind e mai napig. Hogy miként folytak le az itt jelzett hittérítési műveletek, igen jellemzőn és érdekesen tárják eléink Noviczki művének következő tudósításai:

«A sorkovi jurtákban» (ma: Се́ло Ша́ркалекое) «egy emberi hasonlatosságra fából faragott bálvány volt ezüst ábrázattal. Ez a lelketlen holmi sátáni közreműködéssel előre megmondta s tudtúl adta, hogy a hithirdető mester jobbjától közeli pusztítás éri, arra kérte ennélfogva buzgó tisztelőit és szolgálait, hogy tartsanak ki állhatatosan atyáik régi gonoszhitűségében s álljanak erősen ellent a térítésnek; maga-magát, így ígérte, semmiképen sem engedi összetörötni. Ezen gonosz fufanggal oly vágóságot keltett a népben maga iránt, hogy közmegegyezéssel készek voltak inkább vérig menni, mintsem a bálvány összetörését megengedni.

nagy bizalommal reménykedtek t. i. abban, hogy a bálvány, mint ígérte, maga fogja magát megvédeni. Midőn pedig nemsokára elősietett a hit-hirdető mester s megparancsolta, hogy törjék össze a bálványt, a nép ördögi dühtől fölingerelve, gyilkosságra emelt kézzel tört mindnyájukra. Azonban a mester szelíd szavaival lecsillapította haragukat, világosan megmutatva nekik amannak tehetetlenségét, hogy t. i. sem magát megvédeni, sem valamit előremondani nem képes. Hiszen az, mint lelketlen fa, néma és hangtalan; a Legmagasztosabbnak ereje nem engedte, hogy szándékolt furfangjának valami gonoszságát cselekedhesse; ő hazudott ígéretében, nem képes magát megmenteni. A tűz martaléka lett a bálvány egész istentelen lakával együtt.»

ABRAMOV szerint (Введ. Христ. 12. l.) e bálvány neve Оптиѣ volt, azaz: *Ort-iki* (Fejedelem-öreg) = ÉV. *Ātēr*, illetőleg *Sarni-Ātēr*, vagyis a Világ-ügyelő férfinak egyik ábrázolása. Ugyancsak e forrásból tudjuk, hogy a fehérhegyi lúdbálványt (*Lunt-ātēr*) a térítők az Obba vetették (u. o.). Valami nagy eredménye egyébként az 1712-iki térítéseknek nem volt; összesen csak tizennégy embert sikerült megnyerni a keresztségnek, kik között volt azonban egy kiváló személy is, jelesen *Alacsev* középbói fejedelem. Ez a keresztség után arról értesülvén, hogy valamikor az oroszok is pogányok voltak s hogy Vladimir fejedelem térítette őket először az üdvözítő vallásra Kiebben, elhatározta, hogy meglátogatja e város szent helyeit s e szándékát a tobolszki püspök segedelmével végre is hajtotta. Hogy a bálványok templomainak helyei a hitben való újabb megbotránkozásokra alkalmat ne szolgáltatassanak, *Федор* püspökszerzetes e helyekre keresztekét állíttatott, alapját vetve ezekkel a később ugyanide épült egyházaknak. A középbói osztjakok további térítései a következő 1713. év nyarára maradtak, melyeknek kiemelkedő mozzanatait *Noviczki* ekkép írja le:

«Bizonyos *Atlim* néven nevezett jurta-falu arról nevezetes, hogy — a mint az ottani régi lakosok állítják — ama *Pan-sotnjik* nevű varázslónak volt települő helye, ki Sz. István, permi püspökkel vitatkozott volt a maga gonoszhitúsége tárgyában, utóbb pedig ettől legyőzve Permből a *Камень*-en át Szibéria vidékére menekült s itt letelepedett. Ezen a régi istentelen lakóhelyen, a hol az emberi nem megváltásának ellensége különböző ármánynak és akadálnak terjesztette ki hálóját, sok nép gyülekezett egybe azon közös szándékkal, hogy ellene fognak szegülni az evangélium hirdetésének. Az üdvhirdetés mestere azonban,

midőn tanításait terjesztette, nem hogy ettől visszariadt volna (nehezen hallotta volna füleivel), hanem még nagyobb szenvedélytől ingerelve, mivel sokan küzdöttek ellene, annál inkább vetette magát alá az igazságnak s hajolt meg a hithirdető hivatás üdvösséges utasítása előtt. Ez a határtalan ármánynyal telt ellenség (az ördög) pedig felbizgatott közöttük valakit, kinek már külseje is a gonoszerkölcse embernek jegyét mutatta; arca, tekintete a gonoszság kifejezése volt; alacsony, fekete, sovány volt. Oly elvetemült volt ez az ember, hogy hamisságával mindnyájukat eltérítve ellenünk hangolta; sőt azon erőlködött, hogy magát a mestert elűzze a parti kikötőtől. A kikötőhöz pedig bajosan lehetett jutni, mert előtte homokzátony volt s az ostromló hullámoktól ugyanakkor a hajó törést kapott. Nem csekély aggodalom fogta el a mestert; mert az egész nép is ama gonosz erkölcsű és gonosz ábrázatú bujtogatótól föllázítva ellene állott. Mindemellett nem szünt meg tanításával fölvilágosítani őket; csendes, békés szavakkal könyörögvén hozzájuk. „Látom — úgy mondja vala, — hogy ti okos emberek vagytok, kik nem akartok az igazság ellen küzdeni; kérlek benneteket, hagyjátok ennek az éretlen eszű embernek gyermekes játékát; nem méltó dolog, hogy ily derék emberek ennek az egynek esztelen szavaitól félrevezetessenek.” Ezen kedvességükkel megnyerő oktató szavak mély hatást gyakoroltak szívére, úgy hogy megvetvén a lázító ellenvetéseket, teljes örömmel és egyértelemmel kezdtek jönni az Úr keresztelő medenczéjéhez. Mindnyájuknak üdvözülését akarván, megmentette magát a lázítót is az örök pusztulástól, kit szintén belevert az örök életet nyert hívők gyülekezetébe. Ez sem akarván elmaradni társaitól az egyenlő gondolkozásban és hitvallásban, eljött a keresztséghez a többiekkel együtt.

„Midőn pedig eljöttek az Úr keresztelő medenczéjéhez fölizzatva s ismét álnok szellemmel azért kezdtek könyörögni, hogy nejeiket és gyermekeiket hagyjuk keresztleetlenül; attól tartottak ugyanis, hogy esetleg a kis gyermekek közül valamelyik a vízbe fuladhat. Ezt a kétséget az ő ármányos gonosz indulatú szándékával amaz ellenség (az ördög) hozta reájuk, a mint utóbb nyilván kiderült ármányának műve. A mester azonban buzgalmában *nyelvtolmácsai útján* a következő választ adatta nekik: „Ha bárkinek közületek valami baja esik, ne kiméljétek az én életemet, hanem vessetek engem azonnal a mélységbe: ezt a kijelentést adom nektek magamra nézve, reménykedve az én hatalmas védőmben, Megváltómban. Erre a papok hozzáfogván a tisztátalan szellem űzéséhez, egyikük az előtte álló asszonyok valamelyikére ráfűt ezt mondván: „ИЖДЕНИ ОТЪ НЕЯ! (űzd el tőle!)”; az asszony pedig rögtön összeesett, mintha halott lett volna. Ezen váratlan eseten sokan elszörnyűködtek s fölzúdultak, azt hívén, hogy ezen szavakban valami láthatatlan gyilkos erő

van; mások pedig ezen ijedelem hatása alatt dühre gerjedtek. A papok azonban fölvevén az asszonyt a földről, addig nem szüntek meg őt életre hívogatni, míg ez mintegy álmából fölébredvén, lassankint magához jönni nem kezdett. *Midőn pedig megkérdezték, hogy mikép szállotta meg ilyen ördögösség, azt nyilvánította ki, hogy előbb a maga gonoszhitűségében meg volt bűvölve rossz szellemétől: „ezért” — így mondá — „valami kórszellem nyülgözött le, de ez most engem elhagyott.”* Ennek hiú ármányai ily módon semmikép sem gátolhatták meg, hogy mindannyian örömmel az Úr keresztelő medenczéjéhez járuljanak, alávetvén magukat az Istentől kinyilatkoztatott rendelésnek. — NOVICZKI-nak ezen elbeszélései Nagy-Atlim falu lakóira vonatkoznak. Kis-Atlimban a térítésnek nem volt semmi nemű akadály; mert itt a nép *Polém-ço* (Pelimi-ember) nevű samánjuk előzetes rábeszélése folytán maga vonúlt a térítők elé és szívesen megkeresztelkedett, kivéve harmincz embert, a kik már előbb Obdorszk vidékére *Воксарковы юрты* faluba menekültek s ott megtelepedtek (l. ABRAMOV: Введ. Христ. 12. l.).

Az 1713-ik év hittérítő műveletei rendkívüli sikerrel jártak: Háromezer-ötszáz lélek hódolt meg a keresztségnek s «az Irtis, Ob és egyéb folyók vidékei megteltek az Úr áldásával». «Maguk az egek» — így fogták föl a térítők — «segítettek csodálatos közreműködésükkel a keresztelésben; mert a mikor s a hol csak ez megindult, sohasem történt a nélkül, *hogy eső ne lett volna*, mintha az egek is hozzá akartak volna járulni a bálványi ocsmányságok elmosásához. Néha a legcsendesebb időben, midőn a nap sütött, a mint megkezdődött a keresztelés, egyszerre csak váratlanul megnyitak az ég zsilipjei s üdvös eső áradt a földre annak jelekép, hogy eloltani igyekszik a bálványtisztelet folytán fölgerjedt haragját és dühét a Legmagasztosabbnak» (Nov. 80.). Közeledvén a tél, abba kellett ismét hagyni a munkát, mely a következő 1714. év február havában a *tavdai és pelimi vogulok* közt folytatódik. Jó előjelül szolgált a térítőknek az a körülmény, hogy útjukban valami elhagyott helyen eső házban alkalmuk nyílt egy orosz asszony *ikergyermekeinek* megkeresztelésére: «Ez a két ikergyermek» — így szólt a szerzetes püspök — «két nemzetséget jelent: az osztjákat és vogult; igyekeznünk kell munkaszeretettel, hogy megszabadítsuk őket a bálványok rabszolgaságából s fiaivá tegyük a szent keleti igazhitű egyháznak» (u. o. 86.) A feladat ezúttal nem volt nehéz; mert e tájakon a nagy számban betelepedett oroszok

s a közeli templomok és monostorok hatása alatt amúgy is jócskán el volt már terjedve a kereszténység a vogulok közt is. Megérkezvén Pelim városába, kozákok mentek szét a pogány vogulok összes vidékeire, kik engedelmeskedvén a hatóságnak, csoportosan jöttek el különösen a Pelim, Vaglja és Alsó-Lozva mellékeiről s ellentállás nélkül vették föl itt a keresztiséget. Ezután papokat küldtek az otthon maradt nők és gyermekek megkeresztelésére, kik annál sikeresebben tehettek eleget megbízatásuknak, minthogy működésükhöz csodaszzerű eredmények hite fűződött. Mint Noviczki elbeszéli (90. l.), a Pelim mellékén egy tizenkét éves, a keresztiségben Mária nevet nyert leánykát nagy betegsége miatt kézen kellett vinni a keresztelő medenczéhez; de mihelyest a szentelt víz érte, a leány azonnal megkönnyebbült, sőt pár percz alatt annyira fölgógyult, hogy saját lábán mehetett haza s itt, mintha nem is lett volna nagy baja, fát kezdett hasogatni. Hasonló eset történt egy tíz éves gyermekkel, kinek a lába föl volt dagadva; a mint ez a kereszteléstől haza jött, rögtön fölépült s futkosni kezdett. Több mint négyszáz volt csupán a férfiak száma, kik ezen időben megkeresztelkedtek. Csupán a kondai fejedelem, Szatiga, nem engedett a keresztiségre való fölhívásnak. Hiába küldtek volt hozzá követet, hogy jelenjék meg népével együtt Pelimben, az utasításnak nem volt foganatja (u. o. 87. l.).

Ugyanez év június havában Feodor püspök-szerzetes Berjov felé veszi útját az éjszakai vogulok és osztjákok megkeresztelésére. Lefelé hajózva az Irtisen és Obon csapatával, sorban meglátogatja az előbb megkeresztelt helységeket s intézkedik, hogy a népesebb falvakban templomok épüljenek. Berjovba érvén, itt már készen várta a Szoszva, Szigva, Kazim és Alsó-Ob vidékéről berendelt s nagy számban egybesereglett nép, melynek előbb fejedelmeit vezették a keresztelő medenczéhez. Ezek voltak: *Nikifor Eurov* alsó-szoszvai, *Dimitrij Juzorin* (Juzor Rajdukov fia) kazimi, *Jigor Danjilov* kunovati, *Matfej Šeksín* szigvai, *Pjotr Oszmanov* felső szoszvai és *Alekszej Tajšin* obdorszki fejedelmek (АБРАМОВ: Введ. Христ. 15. l.). A legcesekélyebb ellentállás nélkül felelt meg a hozzája intézett kíváncságnak maga a nép is, csupán arra kérvén a térítő püspököt, hogy *«segitse őket imádságaival a tőlük tisztelt bálványokban lakozó tisztátlan szellemek megrohánása és ármánya ellen; mert azelőtt, úgy mondák, ezek őket rabsá-*

gukban tartották s különböző ármányos gonoszságot kellett tőlük eltérniök» (Nov. 96.). A régi istenektől való félelem volt általában a főok, mely némelyeket a keresztség fölvetelésében habozóvá tett, a mint erről NOVICZKI következő följegyzése is tanuskodik. (95. l.):

«Elérkeztünk a karinkari jurtákhoz, hol a mester szintén hozzáfogott az üdvözülés hirdetéséhez. Ez sokaknak tetszett, s azok közt, kik a tanítást elfogadták s az Úr keresztségére áhítoztak, megkivánta ezt az ő *Javlak* nevű samánjuk is. Ez azelőtt ki levén tanítva az ördöggel való bűbájoskodásra, e mesterséget gyakorolta. Midőn pedig megkeresztelkedett, a következő csudálatos dolgot mondotta el nekünk. *Az üdvhirdetés mesterének megérkezése előtt az ő szövetségese, az ördög, elővette őt, sokáig kinozta s megverte, ilyen szavait hallatván: 'Eddig veled voltam, most pedig te eltaszíts engem; ha te ellenem az igazság tanujeleit fogod nyilvánítani, testeden súlyos kór fog jelentkezni.'* A mester megtanítván őt az igaz hitre, (az ördög ellenében) megvédte s fölszerelte a (nyakába akasztott) kereszt fegyverével; ettől t. i. amaz ellenség remeg és reszket, nem állhatván ki ennek erejét.»

Különösen nehéz feladat várakozott a térítésre 1715-ben a Konda mellékén, hol főkép a vogulok közt a még érintetlen pogányság teljes erővel és elszánt makacssággal szegült ellene az egyház törekvéseinek. Az előbb emlegetett czári parancs valósággal 1714 december 6-ikáról keltezve csak most érkezett meg s a következőket foglalta magában:

«Ezen parancsomal meghagyom neked, mi Isten előtt való közbenjárónknak, hogy utazd be az egész vogul és osztják földet s összes kerületeiben, úgyszintén a tatárok, tunguzok és jakutok járásaiban, a hol csak bálványokat, bálványtemplomokat s istentelen tisztelethelyeket találsz, ezen fölséges czári parancsunk értelmében égesd el őket s térítsd ama vogulokat, osztjákokat, tatárokat s mind az idegen nemzetségeket Isten segedelmével és saját fáradozásaiddal a keresztény hitre. Megparancsolom egyszersmind, hogy jelentsd ki előttük szó szerint a következő rendeletünket: *A mely vogulok, osztjákok, tatárok s egyéb idegen nemzetségeik megkeresztelkednek, azoknak a mi czári költségünkön a keresztséghez ingre való vászon s a jaszaktól (bőradótól) való mentesség adatik. S a mely városokba, te Isten előtt való közbenjárónk utazol, jelesen Verchoturjeba s innen alább egész Pélimig, Berjezovig, továbbá a Szoszván fölfelé s túl Berjezovon lefelé s innen Narim, Tobolszk, Jeniszejszk és Jakutsk s mindezek járásaiban fekvő városokig: mindenütt vehetsz mi fölségünknek ezen parancsa értelmében a kincstárból a számtartóknál a mi csak*

a te feladatodhoz és törekvésedhez szükséges s az összes szibériai városok számtartói kötelesek neked adni, a mit csak te a térítés művéhez szükségesnek találsz, minden föltartóztatás nélkül».*)

Kellő számú legénységgel és papokkal fölszerelve elindult tehát FEODOR, mihelyest a vízi utazás lehetővé vált, a Kondára. Ez újabb nagy vállalkozás élményeit és eredményeit NOVICZKIJ művének utolsó fejezete tárgyalja, melyből szintén ide iktatjuk a tanulságos részeket.

«Hithirdető munkánk sok háborúsággal volt egybekötve (e vidéken) s a lázongások szerfölött elhalmozták fáradalmakkal a mestert; mert az ördög itt erősítette volt meg istentelenségének legerősebb fészket akkor, a midőn különböző folyóvidékekről a hitetlenségükben megátalkodottak itt rejtették el bálványaikat. Így különösen, mint főtebb említettük, az Ob vidékéről hoztak volt ide (valami bálványt), mely ennél fogva egész álnok erejét, az árnyányos hamisság lázongásait ide telepítette s itt szilárdította meg. Annyira tisztelt és dicsőített volt pedig ez az egész osztják vidék részéről, hogy *nem is hittük, hogy összetörhetjük; sőt azt véltük, hogy a ki ezt összetörni akarja, valami csodálatos erővel kell megküzdenie*».

«Most eljutottunk ehhez a nehezen legyőzhető istentelenséghez. Midőn közel értünk ama lakóhelyhez, hol ezt az ocsmány bábút őrizték volt, sok hozzánk csolnakázó embertől arról értesültünk, hogy itt felfegyverkezett népnek nagy sokasága gyült egybe s ezek készek inkább életüket is feláldozni ezen ocsmány bálványtemplomért, mintsem hogy elálljanak gonoszhitűségüktől. A hithirdetés mestere azonban kicsinybe vevén az ő sokaságukat, így szólott: „Ha egész sereg csoportosul is ellenem, szívem nem félemedik s ha háború támad is reám, bizalmam az Úrba vetem” — és sietve haladt előre. Midőn pedig elértük az ő lakóhelyüket, melyet *Nachracsi jurták*-nak (Нахрачевы юрты) neveznek Нахрачъ Евилаевъ neve után, a ki itt előljáró, birtokosa és szolgája amaz ocsmány bábúnak, megláttuk az előttünk álló egybegyülekezett nép sokaságát. Ezek mindannyian dühvel tekintettek reánk; mindamellett jó indulatot is tanúsítottak irántunk, a mennyiben nem akadályozták meg fegyverrel kezdetben, hogy lakóhelyük partjához kikössünk».

«A kikötőnél kimentünk az egybegyült néphez és Nachrac Jevplajev előljárójukhoz s a hithirdetés mesterének nevében köszöntöttük mind-

*) L. KÖRPER PÉTER «Хронологический Указатель материалов для истории Инородцевъ Европейской Россіи» (St. Pb., 1871.) művében: 74. l.

nyájukat békét, egészséget és minden boldogságot kívánván. Azonban ők kicsinybe vevén a mi városi embereinket, ekkép válaszoltak: 'Tudjuk mi a ti jövedelmek okát, ti hízélgésekkel el akartok bennünket téríteni a mi ősi hitünkötől, elpusztítani és összerombolni akarjátok a mi régi korok óta tisztelt segítőnket; azonban hiában fáradoztok: itt tesszük le mindnyájan fejünket, de hogy azt tegyétek, meg nem engedjük.' — S ezzel mind elmentek azonnal egyértelemmel a bálványnak gyalázatos tisztelethelyére.»

«Ez a bálvány pedig fából volt faragva, zöld ruhába öltözve, gonosz alkotású arcza fehér bádoggal volt borítva, fejére fekete róka bőr helyezve. Egész tisztelethelye, de különösen ülése biborszínű posztóval volt diszítve. A többieknél magasabbra volt állítva; alantabb t. i. több apró bálvány állotta vala körül, melyekről azt mondák, hogy az igazi bálványnak szolgálói. Egyeb holmik is, jelesen kaftánok, evetbőrök s másféle tárgyak nagy sokaságban voltak elébe téve.»

«Ez a lelketlen ocsmányság a fent említett Nachracs Jevplajev személyében oly szolgát szemelt ki magának, a ki gonosz ábrázatú, fekete s mellén, hátán egyaránt púpos volt. *Ez oly hérvél szerette volt gyalázatos bálványát, hogy szakadatlanul mellette volt. Csodálatos volt az ő imádkozásának módja. Hangját vékonyan eresztette ki s nem volt az semminemű értelmes beszéd, hanem afféle, mint a borju bögése. Így végezte ő napjában többször bálványa tisztelethelyén azt a szemérmetlen, sőt esztelen imádkozását.»*

«De nemcsak ő, hanem az ott egybegyülekezett egész nép is nagyon tisztelte ezt a gyalázatos bábut; mert őt minden más bálványnál régibbnek magasztalták. Nem csekély dicséretkép emlegették azt is, hogy Jermák idejében, midőn t. i. ez Szibériát orosz hatalom alá vetette, atyáik és dédatyáik Jermák parancsa értelmében nemzedékről-nemzedékre adót fizetgettek ama bálvány után. Ez a Nachracs volt birtokosa ama bálványnak, ki ennél fogva más szűkölködő, szegényen élő egyenrangú társai fölött kivált javai bőségével és gazdagságával. Annyira tisztelt volt ugyanis ez az istentelenség az egész osztják földön, hogy az Ob- s más folyóvidekek sajtan-čik-jai, vagyis bálványpapjai el szoktak volt járogatni ezen bálvány birtokosához és ajándékokkal kérelgették őt, hogy engedje (rövid időre) elvinni a bálványt helységeikbe. Ha kielégítették ajándékaikkal s ez átengedte a bálványt, a szegénységben színlődő samánok saját lakóhelyeiken kihasználni igyekeztek az alkalmat ocsmány áldozatok rendezésével a maguk javára.»

«Kevés idő múlva a parton előttünk állókhoz dühös tömeg gyülekezett, mely bámult, csodálkozott és senkit maguk közül hozzánk s magunk közül hozzájuk menni nem engedett. Mindamellett nem sokára

megszokván hennünket, barátságos érintkezésbe léptek velünk, egyesek pedig már elkezdtek a mester hajójába járni. A mester a szíves fogadásnak és szeretetnek mindenféle jeleivel édesgette őket magához, hogy alkalmasabban megkezdhesse közöttük a hithirdetést; de mihelyest oktatni kezdte őket arra, hogy hagyják el istentelen bálványait, ez nem volt semmikép inyűkre, sőt keserves főlshajtással válaszoltak: «Ne kívánd tőlünk, hogy eldobjuk magunktól ezt a bálványt, melyet atyáink és dédatyáink oly régi idők óta tiszteltek. S hogyha a czár Ó Felségének magas parancsolatja, hogy nektek el kell pusztítani a mi bálványunkat és tisztelethelyét, arra kérünk benneteket, hogy inkább *vessetek nagyobb adót reája; ha Jermák az ő idejében három rubelt vett érte évenként tőlünk, most megtoldjuk ez adót s négy rubelt adunk évenként, csak hagyjátok abba ennek a parancsolatnak végrehajtását.* — A mester pedig erre főlshajtván, a tolmács útján a következő feleletet adatta nekik: «Jaj nektek, ha a sátán annyira elvakított benneteket esztelenséggel, hogy az ingyen adott áldást elvetitek s az örök pusztulást egész nemzetségeket részére áron óhajtjátok megszerezni. Vajjon nem telt-e még be a sátán atyáitok és dédatyáitok lelkeinek romlásával, midőn oly régi idők óta elhanyagolták megmentéseket és benneteket pusztulásra hagytak?! Most az Úr letekintett reátok és kezében tartván az uralkodó szívét, utasította őt, hogy legyen a ti megmentőtök; nem arra buzdította szívét, hogy ennek az útálatraméltó és szemérmetlen bálványnak adományait, hanem hogy a ti lelkeiteknek üdvözülését keresse. Ne kívánjátok tőlem sem azt az esztelenséget, hogy lelkeitek pusztulásának ára gyanánt ezt a négy rubelt elfogadjam; mert drága lelkeiteket, melyet minden létezőnek teremtője a mi Urunk vérével megváltott, az örök romlásnak átengedni nem akarom.» — Ilyen tanításokkal fölvilágosítva elkezdtek már habozni s buzgalmuk istentelenségük és gonoszhitűségük iránt apadni kezdett.»

«Kevés idő multán a mester folytonos tanításától ösztönöztetve elküldötték hozzá legügyesebb előljáróikat, hogy tanácskozzanak a fölött hogyan és minő föltételekkel akarnának belépni a hit kötelékébe. Ezek oly dőreségek voltak, hogy mindnyájunknak nevetni kellett rajtuk. Így kezdett szólni ez a követségük: „Alávetjük magunkat az uralkodó ukázának és parancsolatának. Nem vetjük el, mester, a te tanításaidat sem; de azt kérjük tőletek: Először is, *hogy ne taszítsátok el a mi atyáinktól és dédatyáinktól ősi időktől fogva tisztelt bálványunkat sem; hanem, ha nektek bennünket megkeresztelni kedvetek van, ne mulasztjátok el, hogy ugyanolyan tisztességben a mi sajtánunkat is részesítsétek; sőt adjatok ő reá a miénknél nagyobb becsű keresztet, jelesen aranyból valót. A magunk vagyonából fogunk földiszíteni és építeni templomot; de a szent képek között föl akarjuk állítani a miénket is.* — Másodszor, *ne legyen számunkra*

eltitva a lóhús élvezete ; mert nincs a világon oly jóízű étel s mely nekünk oly kellemes volna ; inkább tudunk életünktől megválni, mint ezen jó ízű eledeltől. Azután meg mindenek fölött arra kérünk, hogy ne válasszátok el a mi sok feleségeinktől, s ne gátoljátok meg a jövőben sem nálunk a többnejűséget. A mi nejeinket semmi esetre sem fogják a ti papjaitok megkeresztelni ; hanem mi magunk fogjuk megkeresztelni kiki a maga nejét vízben s kiki maga teszi rá majd a keresztet. Ha mindezt nekünk megengeditek, elfogadjuk az egyhitűséget és a ti törvényeketek.»

«A mester pedig békésen fogadta az ő küldöttségüket s a következőket válaszolta : Férfiak és öregek ! Ha reátok tekintek, kiket ősz főtök oly tisztelt alakokká tesz, azt vélem, hogy telve vagytok okossággal ; de, óh jaj, a sátán oly mértékben tesz benneteket nevetsége tárgyává, annyira megvakította ármányaival elméteket, s vezetett benneteket esztelenségbe, hogy nem mint okossággal eltelt vének s mint ősz fő tisztességével fölruházott férfiak beszélitek az előadottakat, hanem mint éretlen eszű gyermekek. Csakugyan annyira nem tudjátok-e fölismerni a különbséget a sötétség és világosság közt, a melyeket Isten egymástól szétválasztott, elnevezvén a sötétséget éjjelnek s a világosságot nappalnak, hogy ezt előttetek nyilvánvalóvá kell tenni ? ! Nem lehet egyesíteni az éjjelt a nappallal, hanem a nappal különálló. Hogyan akarjátok tehát ti összekeverni a sötétséget a világossággal, a tisztességet a gyalázatossal, az istentelen bálványt az isteni tiszteletben részesülő képekkel, melyek az égnek és földnek teremőjét és az ő szent szolgáit ábrázolják ? ! Ti ezt a sátáni gonosz ábrázatú alakot, melyet a ti vakágtól elhomályosított elmétek tiszteletben tart, akarjátok amazokkal egyenlő tisztességben részesíteni s azt mondjátok, hogy keresztelessel tisztítsuk meg ezt a lelketlen utálatosságot ? ! Ez meg nem felelő s ellentmondó minden józan észnek ; mikép volna méltó, hogy ez az érzésnélküli fa, melynek sem látása, sem hallása, sem tapintata, a keresztény szentségben részesüljön, hiszen ehhez önkéntes beleegyezés szükséges. Arra kérlek benneteket : ne legyen szívetek oly megkövesedett és érzéketlen a keresztség iránt, ne fordítsátok el érzelmeiteket attól, hogy elfogadjátok üdvözlésetek szentségét ; hanem ha egyhitűek akartok lenni velünk, vessétek magatokat alá a mi keresztény tanításainknak. Nem érttek ti semmit ahhoz, hogy, mint mondjátok, magatok kereszteljétek meg nejeiteket ; ehhez nem adatott nektek áldás. Mert ne gondoljátok ám, hogy a megtisztulás csupán a víz által történik, abban láthatatlanul a Sz.-Lélek áldása működik közre, melyet midőn mi megalázkodással reátok adunk, az benneteket megszentel és fölvilágosít. Kérünk benneteket : fogadjátok el az egyhitűséget és egyenlő gondolkozást velünk ; legyetek a mi egy anyaméhből eredt testvéreink s fiai az Isten egyházának. — Azonban mind e tanítá-

sokra nem csak hogy meg nem adták magukat a követek, hanem még dühösebben távoztak gyülekezetükhöz.»

«Értesülvén a követektől az ügyek állásáról, nagyon fölháborodott az oktalanok gyülekezete s még inkább ellene állott a hithirdetésnek. Gyilkos szándékkal lihegtek reánk, elkezdtek bennünket gyalázni és szidni elannyira, hogy kétségbe voltunk esve a hit számára való megmentésük lehetőségén. Azonban a mester nem habozott; némi isteni előrelátással mondogatta, hogy nemsokára a keresztelő medenczénél fogjuk őket látni, a mi csakugyan be is következett. Elérkezvén ugyanis Vladimir apostoli fejedelem ünnepe, az ő gyülekezetükből egy *Pomzsuk* nevű előljárókép tisztelt férfiú jött a mesterhez, a ki szívesen üdöglőlvén a hithirdetés mesterénél, megkívánta a keresztséget s kérni kezdte a mestert, hogy méltassa őt a megkeresztelésre. A mester ezt a legszívesebben teljesítette s elbocsátotta őt a gyülekezethez, hogy nyilvánítsa a többiek előtt is ezt a magasból nyert áldását s édesgesse őket is lelkük üdvözülésére. Erre ez kiment a gyülekezethez s elkezdte őket eszteleneknek mondva korholni: *„Miért szegültök ellene”* — mondá — *„a csári parancsnak s szoltok ellene a keresztény hitnek? ! Tudjátok meg a tudnivalókat, hogy az engedetlenségért megharagszik Isten is s a czár is; ez elküldi hadait, mindnyájunkat elpusztít s végül pusztá lesz a mi földünk is. A csári parancs rettentő szigorú; a kik ennek nem engedelmeskednek, halálra érdemesek.”* — E szavaiért őt is korholni kezdték; ő azonban visszafelelt nekik: *„Meddig fogunk még [kicsinyelve] lelkeink megváltásának emez áldását állhatatosan megmaradni semmitsem tudó régi atyáink nyomorúságánál; én bizony megfogadom Uralkodómnak parancsát s ennek a mesternek hasznos tanítását.”* Ezen szavaival mintha karddal vágta volna ketté szoros szövetségüket és a hithirdetés ellen való állásfoglalásukat. Némelyek t. i. megértvén a mondottakat, azokkal egy véleményre kezdettek jutni; mások ellenben nem akarták megérteni s beszéddel bujtogatták a népet. Egyesek megint azt mondogatták, hogy föl kell venni ugyan a keresztyénységet, de nem szabad megengedni, hogy sajtanjukat elégessék; hanem szerintük ez valami különös helyre volna vetendő, a hol többé nem fogának elébe járulni s hozzá imádkozni. Voltak olyanok is, kik egyáltalában nem akartak megkeresztelkedni. A szóbeszéd és czivakodás egész nap és éjjel tartott. Másnap virradatra fölvirradt a hitetlen nép szívében is az áldás. Annak akaratával, ki azt mondotta volt tanítványainak: *„béke veletek !”* s béke lőn, megszűnvén a szóbeszédek és czivakodások, az egész gyülekezet a legcsöndesebb szelídséggel odajött a mesterhez s így szólott: *„Tégy velünk, a mit akarsz és szent helyeinket, valamint bálványainkat is pusztítsd el, a hogyan akarod.”*

«Kijöven ekkor a mester az egybegyülekezett néphez, ezt kellőleg

kioktatta és előkészítvén a kereszteleéshez a tisztátlan szellem ellen való imádságokhoz fogott. De a sátán nem hagyta abba incselkedéseit s esz-közül azt a gonosz ábrázató, kicsiny, fekete, sovány, mellén-hátán púpos Nachraes Jevplajevot választotta ki magának, ki így szólott a gyülekezet-hez: Vigyázzatok, barátim, midőn fölöttetek beszélni kezdenek, ne fogadjátok el azt, mert az a keresztény bűvölés; midőn pedig hajatokat fogják nyírni, a lelketeket fogják kivágni. — Mikor a papok hozzáfogtak az olajjal való kenéshez, a nép hirtelenül fölháborodott s elfutott kiki a maga lakába; alig birtuk őket ismét összehozni. Mindezek után, midőn kereszteleésükhöz fogtunk, az egész előttünk álló nép belefutott a vízbe és maga mártotta magát alá, mondván: «Tedd reám a keresztet, én már meg vagyok kereszteleve.» Mi nagy nehezen, könyörgéssel hoztuk ki őket a vízből s annak rendje szerint kezdtük őket keresztelni, míg Isten áldásával mindnyájan megkeresztelkedtek. A kereszteleés vége felé az ördög megint fölbujtotta az ő rabszolgáját, ama Jevplovot, a ki botot vett elő s a folyóhoz futván, a népet elhajtani kezdte a kereszteleéstől; a nép azonban reá támadt, megverte s egész a faluig üzte. Midőn már teljesen befejeződött a kereszteleés, ama Jevplov fiát küldötte hozzánk ily izenettel: «Ha engem maga a püspök fog megkeresztelni, akkor én is elfogadom a keresztséget.» Midőn ezt mi meghallottuk, bár nagyon ki voltunk fáradva, fáradságunkat feledve, gyorsan kijöttünk a hajóból s az elkészített helyen hozzáfogtunk a tisztátlan szellem ellen való imádságokhoz. Elérkezvén pedig e szavakhoz: ,иждени изъ него всякъ лукавый и нечистый духъ, гнѣздящійся въ сердцахъ его' (űzz ki belőle mindenféle ravasz és tisztátlan szellemet, mely szívében fészkel!) — hirtelen megremegett, mint valami ördöngös; a kereszt jelétől erre-arra kezdte forgatni fejét, kevés híja, hogy a földre nem esett; azután éktelenül fölkiáltott, végül kiszabadítván magát kezeink közül elfutott. Midőn megfogtuk, kikérdeztük viselkedésének okát; ő pedig azt felelte nekünk, hogy rettegés szállott reá s betegség fürta át szívét. Mi biztattuk: ,Vesd el ezt a rettegésed s higgy ingadozás nélkül: akkor egészséges leszel és semminemű betegséget nem fogsz érezni; de midőn kérésekkel valahogy oda állíthattuk a kereszteleéshez, újra csak az előbbi cselekedte. Nem tűrte az Úr keresztjével való illetést; elkezdett ordítani, kést rántott reánk, azt mondván: ,A betegség keresztül fúrja hasamat és szívemet.« A nép pedig, midőn ezt hallotta, fölzúdult, azt hívén, hogy a kereszteleés cselekedeteiben és szavaiban valami támadó és megölő erő van. De valaki, kinek semmi baja sem esett a tisztátlan szellem ellen való mondások közben, odaszólott neki: ,Ne félj, semmi szenvedésed nem lesz!«

«A keresztséget fölvétele után mindnyájuknak lakomát rendeztek; többeket pedig az előljárókkal együtt arra kért a mester, hogy jöjjenek

a hajóra s vele együtt étkezzenek. Asztal után a mester így szólott hozzájuk: „Szükséges volna kipusztítani lakaitokból azt az utálatos bábút, hogy ne legyen utálatosság köztetek, s ti immár tisztákká váljatok!” Sok vita támadt ezen. Némelyek azt mondták: „Nem; hadd vigyék őt el valami pusztára és áthatolhatatlan helyre!” Sok különböző nézet volt közöttük, míg reánk éjjeledett és sötétség borította el a földet. Ekkor a leggonoszabb sötétség, valami ördög, meglévén az ő kedveltjei, ezeket a következő ármányra tanította ki: *Az igazi bálványt, a melyről velünk annyit vitakoztak, hogy el ne égethessük, ellopták s helyébe másat állítottak; az ellopottat pedig elvitték valami távoli vidékre azon reményben, hogy jöhet még idő, midőn ismét visszatérhetnek istentelenségükhöz.* Ezután megengedték, hogy átadják nekünk őrizetre a régi bálvány helyébe tett másik bálványt s csupán erre kértek bennünket: „Ne égessétek el a mi szemeink előtt!” — Midőn pedig elérkezett az elégetés ideje s közülünk egyik ráütött a bálványra, hogy fölbukjék: nagy ordítás és zúgolódás támadt, sőt fegyvert is emeltek ránk, mondván: „Miért gyalázzátok így és szidjátok a mi istenünket?” Nehezen csillapodott le a nép s a bálványházikótól távozván, könnyes szemekkel kísérte az onnan elvett bálványt s így szólott: *„Eredj, mi istenünk, könnyörtelen muszkák kezébe jutottál!”* Ezután beleülván a hajónkba a bálvánnyal együtt a tulsó partra eveztünk, ott a bálványt tűzbe vetettük, végül házikóját is leromboltuk.»

«Szerencsésen elhajózáván onnan, a kit csak előtaláltunk, mindenkint megkereszteltünk s így jutottunk el КАТМНЕВЫ jurta-faluba. Itt az ő fejedelmüktől, Szatiga-tól követ érkezett hozzánk, ki könyörögve kért bennünket, hogy gyorsabban igyekezzünk az ő gyülekezetükhöz; mert, így mondá, egybegyültünk már mindnyájan a keresztelésre. Voltakép pedig oly czélból küldte volt ő a követet hozzánk, hogy megtudja nagy számban jöväünk-e hozzájuk. Az a Szatiga, kondai fejedelem, ugyanis összegyűjtötte összes embereit, körülbelöl hatszáz fegyverest, valamely Tobolszkból jött mohammedánnak buzdítására, ki azt mondta volt nekik: „Én magam láttam kitéve a czári rendeletet a városban, melyben az uralkodó (czár) meghagyja, hogy a kispüspököt agyonüti, semmi büntetése ezért ne legyen”. — Arra lázította ez a népet s tanította Szatigát, hogy ravaszsággal támadjon meg bennünket és váratlanul reánk rohanván, mindnyájunkat megöljön. Hanem Isten megakadályozta az ármányságban fondorkodókat s felfödözte hamisságukat. Egy vogul ember ugyanis ama seregből eljövén hozzánk s tapasztalván a mi jó bánásmódunkat vele szemben, titkon értésünkre adta: „Vigyázzatok”, úgy mondá, „a mi fejedelmünk azt a ravaszságot eszelte ki, hogy benneteket váratlanul megtámad s halálba küld”. — Ekkor lelkünk ébersége mellett gyöngö-

testünk megfélemedett s futni akartunk hazafelé. Tanácskozáshoz fogtunk, nem tudván mitevők legyünk. Valaki közülünk így szólott: 'Ha futni kezdünk, akkor azok is, a kik már megkeresztelkedtek, föltámadnak ellenünk s megölnék bennünket: menjünk tehát, átengedve magunkat Isten akaratának előre, oda, a hol Szatiga és az ő népe vannak.' — Szatiga pedig meghallván, hogy félelem nélkül haladunk feléje, *ott hagyta összegyűlt népét s bálványához futott, hogy neki áldozatot mutasson be s hogy e szörnytől segítséget kérjen ármányos vállalkozásához.* Midőn megérkeztünk, sok népet láttunk, mely nagy lármát és ordítást vitt végbe, szidván bennünket és ijesztvén fejedelmükkel. Szombaton, az ebéd órájában meg is jött a fejedelem az ördögi segedelemmel s elkezdett különbözö ármányos műveleteket intézni ellenünk; de Isten mind az ő ravaszságait fölfedte számunkra éppen az ő emberei útján. Így telt el három nap. Midőn a nép látta, hogy a fejedelem mitsem ér el az ő alattomoskodásaival, fölkelt ez ellen, így szólván: 'Te dühöngsz és háborút akarsz az uralkodóval: így magad is elpusztulsz s bennünket is pusztuláshoz vezetsz.' Ezzel mindnyájan ott hagyva őt, elfutottak. Utóljára maga a fejedelem is elfutott lakába, mi pedig győzelmi éneket énekeltünk. A kik ott maradtak, azokat tanítani kezdtük a keresztiségre s minden ellentállás nélkül megkereszteltünk mindenkit, a kit csak előkaptunk; azután meg tovább haladtunk.»

Itt megszakad Noviczki-nak érdekes előadása; de megtaláljuk kiegészítését ama REGULTÓL följegyzett sorsénekekben, mely a kondai fejedelem kereszttségbe való menését (*Pěrnān tum jěri*) tárgyazva kétséggkívül az utolsó pogány kondai fejedelemnek *Satik*-nak megtérítésével foglalkozik. Igen becses ez a népköltési hagyomány azon szempontból is, hogy itt a térítési műveletek rajzát, habár csak igen kis részletre vonatkozólag, az ellenfél világításában kapjuk, mely ríktó színekkel mutatja, hogy — a mint ez különben Noviczki dicsőítő előadásából is több helyt kivethető — a kereszt apostolainak buzgalma nem mindig a kereszthez legméltóbb eszközöket alkalmazta a vogulok és osztjákok hittanításában. Ime ez a kis ellenkép (l. Vog. Népk. Gyűjt. IV: 122—127. II.):

«Asok tájékú föld tájékain minden-
úgy hallom, én férfi, [felé
négyyszögletű szögletes keresztet
emlegetnek;
négyyszögletű szögletes keresztet
aggatnak mindenkire.

A férfi-atyám ácsolta
egy szobából álló gerendás házban
ültem, én férfi. — Egyszer csak a
honnan támad,
hatalmas hangú hangos mennydör-
gő zaj támad.

Én téres városom terére kimegyek,
fekete ribiszkéhez hasonló kettőm-
mel (szemeimmel)

Főnséges Ég-atyámhoz fölnezek :

Egy konczérhal szeme a mily nagy,
annyi felhődarabkának
sem látom létezését.

Az alvégi folyóvonal végébe, oda
nézek :

Egy tyúk orrához hasonló orrú je-
les hajó

jelentkezett onnan elő.

Vas belsejű erős puskákat

durrogatnak ottan ;

vas belsejű sok ágyut

durrogatnak ottan :

Fekete-Föld anyánk csak úgy reng
belé.

Fekete vasú nyilas tegzemet
tíz ujjas két kezembe veszem én ;
fölkerekedett had élére

állok, én férfi,

s a tyúkorru jeles hajót
vissza irányítom.

*

Ezután két szobás gerendás házat
építtek, én férfi ;

ezen két szobás gerendás házban
hevergetek, én férfi.

Egyszer csak a honnan támad,
hatalmas hangú hangos menny-
dörgő zaj támad.

Én ismét kimegyek.

Egy szál vászoningemben az alvégi
folyóvonal végibe,

oda nézek :

Hát vas belsejű sok ágyút

durrogatnak ottan.

A mint lélek-jelenlétem elvesztettem,
fara vagdalt két kozák

fogott meg valahogyan engem.

A mint kellően szemlélem :

a kurafi püspököt, őt magát hozzák.

*Mit atyámra sohasem raktak, lábbé-
kökat*

raktak ott reám, férfiúra ;

kutya fekvő ronda helyre

dobtak ott engem, férfiút.

Hosszú, vagy rövid ideig vittek,

férfiú atyám hét kincses ládikája
közül

a legfenekén levő ládikát magam-
mal viszem.

Egyszer csak amaz emlegetett
regghajnali fényes csillaghoz ha-
sonló Tobolszk város belsejébe
jutok, én férfiú.

Minőt atyám sohasem látott,
valami tetves háznak belsejébe
dobnak ott engem, férfiút.

Egy telő holdbeli kerek héten át
táplálom én, férfiú, ottan a tetveket.

Melyet atyám tömködött meg,
a négyszögletű kincses ládika szög-
leteit

kiüresítem. — Azután

egy selyem gombos hatalmas úr
(orosztisztviselő) jön be hozzám.

Mint nyelve való nyelves állat (ma-
dár)

oly kedvesen beszél ott hozzám,
férfiúhoz [rábeszéli a megke-
resztelkedésre].

Melyet férfiú atyám tömködött meg,
a négyszögletű kincses ládika
szádja üressé lett (tartalma kifo-
gyott).

Selyemgombos hatalmas uram

a minővel nyaka tövén gombolko-
zik,

afféle kenyéralakú gombbal

gombolkoztam én be [keresztelke-
déséhez fényes ruhát kapott].

Négyszögletű aranykeresztet
tettek ök én reám, férfiúra.

Mit atyám szokott [áldozatúl a bál-

vány elé] helyezni, a csikózsírral
bőséges tál

ezután *Tjārem*-nek ezredik napjáig
(mindörökre) elmaradt.

Sokkal nehezebb küzdelmei voltak a térítésnek azon vogul-
osztják területeken, hol az izlam tanításai vertek volt gyökeret.
Ezeket a kereszt bajnokai jogtalan foglalásoknak tekintették a tatár
abizok részéről s épúgy követelték e helyeken a megkeresztelkedést,
mint a pogányoknál. Csakhogy az ellenszegülő erkölcsi erő itt na-
gyobb volt, mint a bálványimádók közt s a mérkőzés vérontáshoz
is vezetett. Így különösen az Irtis mellett fekvő Burejkovi jurták-
ban (ma: Буреньки), melyet a térítő püspök-szerzetes 1714-ben
Berjuszov felé vezető útjában másodszor látogatott meg, miután
tudomására jutott, hogy az előbbi utazás alkalmával megnyert
néhány lélek is elpártolt időközben az evangéliumtól s Mohammed
tanához szegődött. Az abiz néhány nappal előbb érkezett az oszt-
ják faluba s föltüzelve a népet a keresztény térítők ellen, ezek oly
visszautasító fogadtatásban részesültek, hogy az osztjakok még
csak érintkezésbe se akartak velük ereszkedni. Bezárkóztak vala-
mennyien egy házba, senkit maguk közül ki nem bocsátottak, sem
a térítőket nem engedték magukhoz. Hiába küldözgették hozzájuk
az oroszok követeket, ezeket elűzték s midőn az utóbbiak erősza-
koskodni kezdtek, fegyverhez nyúltak. Ijedten menekültek erre a
térítők hajójukra, de az osztjakok nyilzápora itt is utól érte őket,
hármat közülök súlyosan megsebesített; sőt egy *Uršan-ko* nevű
előkelő osztják rálőtt puskájával Feodorra is, melynek golyója
azonban a mesternek csak ruháját érintette. Az ellentállásnak igen
komoly következménye lett, a mennyiben nem sokára Tobolszk-
ból kozákok érkeztek a faluba, kik a fölkelőket tömegesen a városba
hajtván, ezeket itt tömlőczbe vetették, honnan csak több hónapi
szenvedés után a kereszttség fölvétele árán szabadulhattak meg.
Különösen sujtó volt az ítélet *Uršan-ko*-ra s néhány társára, kik-
től a kiszabott halálbüntetést csak Feodor közbenjárása háríthatta
el. Ez *Uršan-ko*-t kikérven a börtönből magával vitte télire a tju-
meni kolostorba, hol tanításaival elvégre szintén rábirta a meg-
keresztelkedésre. (NOVICZKIJ 92, 94, 97. és АБРАМОВ: Введ. Христ.
14—16. ll.)

Hasonló sors érte a tavda-melléki kosuki kerületben lakó mohammedán vogulokat, kiknek fejedelme maga köré csapatot gyűjtve megtámadta a térítőknek Pelimből előreküldött visszafelé utazó embereit. A támadás célja az volt, hogy magát a püspököt megöljék, kiről t. i. az a tudomásuk volt, hogy közöttük is erőszakolni akarja a kereszténységet. Megakadályozta a fölkelők tervét a hittérítőket kísérő nagyszámú vogulság, mely oly végből utazott Tobolszkba, hogy ott tömegesen nagyobb ünnepiességgel vegye föl a keresztséget. Merényletéért a kosuki fejedelem fogságba került s bizonyára halállal lakol, ha Feodor előtt ki nem nyilatkoztatja, hogy kész fölvenni a keresztséget. Ennek megtörténte után Tobolszkba kellett utaznia, hol Joan szibériai metropolita részéről szíves fogadtatásban részesülván, nemsokára papok kíséretében tér vissza hazájába. E papoknak rövid idő alatt mintegy háromszáz lelket sikerült elhódítaniok az izlámtól.

Az 1715-ik év nyarán Joan metropolita elhunytával ismét Feodor lesz a szent szinodus határozatából szibériai metropolitává, ki ennél fogva személyesen csak kevésse foglalkozhatik a térítés munkájával. Buzgó gondoskodása azonban most sem szünetel ez ügy terén; papjai az 1716—1721 években megtérítik a szurguti osztjákokat, narimi és jensiszei szamojédokat, a Tom folyó melléki tatárokat, sőt eljut a keresztény tanítás a tunguzok és kamesadálók közé is. Hogy a megszerzett hívek vissza ne essenek a pogányságba, mindenféle templomokat építtet s az egyházi életet felügyelő állásokat (надсмотрщикъ) szervez. Ilyen felügyelő volt a kondini volosztban a fent bőven tárgyalt műnek szerzője, Noviczki is, kit utóbb az osztjákok, nyilván hivatalos tevékenységében kifejtett buzgalmaért egy Szentjasev nevű pappal együtt agyonütöttek. *) 1721-ben Feodor agg kora és gyöngye egészsége miatt ismét lemond főpapi állásáról s visszatér a tjumeni kolostorba, hol azonban most sem adja magát át teljesen a nyugalomnak, hanem nagy tekintélyével és befolyásával mindenkép előmozdítani igyekszik az egyház új hiveinek szellemi és anyagi javát. Inség idején lisztet osztat ki a berjozovi keresztény osztjákok között és három évi adómentességet eszközöl ki számukra; megtiltatja a kapzsi orosz kereskedők

*) L. L. МАЙКОВ bevezetését Noviczki munkájának kiadásához (V. l.).

visszaéléseit s a kozákok erőszakoskodásait; fölszabadítatja az osztják rabszolgákat, s kiterjeszti védelmét meg nem keresztelkedett földijeikre is. Mint nagy jóltevőjét, hálával és nagy tisztességgel fogadja azért mindenütt a nép, midőn élete alkonyán 1726-ban még egyszer beutazza az Ob vidékét — azon egy pontot kivéve, hol most jelent meg legelőször, t. i. Obdorszkban. A pogányság itt még most is erősen ellene szegült a kereszténységnek s midőn az agg mester hajója e tájra megérkezett, mintegy száz osztják harcra készen várta a parton, lelövessel fenyegetve a térítőket, ha kikötni merészelnék. Ez ellentállásnak titkos értelmi szerzője a fedelmi családból való *Tajša*, Gindának fia volt, ki nemcsak hogy lebeszélte földijeit a keresztség föl vételétől, hanem már az előbbi években fölbujtotta a szamojédokat, hogy törjenek be a keresztény osztják falvakba s ezekben gyilkolva, rabolva torolják meg az ősök hitétől való eltérést. Borzasztó kegyetlenséggel tettek eleget a szamojédok e felszólításnak. Különösen nevezetes pusztításaikról az 1722-ik év, melyben nagy csapatokkal árasztották el az Alsó-Ob és Szigva vidékeit, mindenütt öldösve és kirabolva a keresztény lakosokat. Bosszujokat leginkább a Szigva torkolatánál épült Ljapina (*Lopmūs* v. *Lqpeñ-ūs*) városkával éreztették, melynek templomát és házait fölgyújtották, sokakat irtóztatós kínzásokkal agyonütöttek, a rénnyájakat elhajtották, a szent képeket meggyalázva a szánhoz kötötték s úgy vonszolták. Ilyen rabló hadjáratok később is ismétlődtek, mignem végre 1744-ben sikerült alaposan megfékezni a szamojédokat, kik közül a négy legbűnösebb vezért Obdorszk, Kazim és Ljapina városokban elrettentő például nyilvánosan felakasztották (АБРАМОВ.: Введ. Христ. 19—21. II.).

Mai napság a vogulok mindnyájan keresztények. Legutolsó tömeges térítésük a XVIII. század közepe táján történt, a midőn ТУРМАЦЕВ Jób, bogoszlovszki apát, megnyerte az egyháznak a cserdini vogulokat is. Sokat fáradozott a verchoturjei vogulok megtérítésében SZILVESZTER verchoturjei archimandrita. *) Az osztjakok között mintegy 1—2000 lélekszámmal maradt fenn a pogányság Obdorszk vidékén; a többiek legalább névleg keresztények. Egyházas helységek a vogul földön: Саймское (*Sajm-poul*) a Konda felvidékén, Сатыги (*Lox-vāni*) a Jevra torkolatánál, Леушы (*Lous-*

*) L. ДМИТРИЈЕВ: Покорение Угорскихъ земель (104. I.).

poul) a felső kondai tumantavak alvégében. Верхное-Пелымское (*Pup-powél*, Felső-Pelim) a Pelim folyó közepe táján, Конуки (*Kharpas-poul*) a Tavda alvidékén, Ицекурьинское (*Sükér-já-paul*) a Szigya forrásvidékén, Сартыньинское (*Sortin-jā-ūs*) az éjszaki Szoszva alvidékén és Березовъ (*Xāl'p-ūs*) városa. Nincsen templom a Lozva és Vaglya folyók vidékeinek népes vogul falvaiban, nyilván mivel orosz népességű egyházas falvak vannak közélükben. A kereszténység elfogadásának eddigelé legfőbb eredménye, hogy megszűnt a bálványimádás nyilvánossága, különösen az oroszok közelebe eső helyeken; de jóformán sehol sem szűnt meg az el nem oroszosodott vogulok és osztjákok közt a bálványokban ábrázolt istenségek szellemeinek s szent helyeiknek tisztelete, valamint fenmaradtak a régi vallásos gyakorlat szokásai: az áldozatok, istenidézések, medveünnepek, tisztasági szabályok stb. Különösen nem sokat változott a régi szellemi élet: a néphit, a világ és jelenségeinek felfogása. Két évszázad óta nem történt valami említésre méltó kísérlet a nép műveltségi állapotainak javítására; az egész vogul földön ma sincs egy iskola s ha volt is rá eset, hogy — mint e század közepén SZATIGIN, az utolsó kondai fejedelemnek Tobolszkban tanárrá lett fia — valaki magasabb képzettséget szerzett, az teljesen eloroszosodott s honfiaival érintkezésbe is alig bocsátkozott. Hiányzanak a fejlettebb műveltségi fok egyéb elemi szükségletei is: az egész óriási területen, melyen a vogulok laknak, nincs egy iparos, sőt még egy kovács sem, noha a déli vogulság lovakat tenyészt. Járvány esetén egész falvak pusztulnak el; mert nincs közelben egy orvos, de még egy sebész sem. Maga a vallás-tanítás sem terjedt túl a legelemibb külsőségek felületes megismertetésénél, melyeknek alapját és jelentőségét a nép meg nem értvén, éppenséggel nem becsüli többre az új vallás szertartásait azoknál, melyeket pogányságában oly buzgón gyakorolt. A szent képek előtt csak a kiirtott bálványok orosz módú ábrázolásai: A Fönséges-Ég atya azonos a keresztény Atyaistennel, amannak fia — az Arany-fejedelem (vagy Világügyelő-férfi) — Krisztussal, az utóbbinak anyja a — Kaltés-asszony — Máriával, a másodrangu istenségek a különféle szentekkel, *Kul-qtér* a Sátánnal és így tovább. A képekben megjelenített orosz istenek szerint szintén megkövetelik az áldozatokat, ép úgy, mint a bálványok; csak az áldozat tárgya különbözik: emezeknél «csikózsírral bőséges tál», amazoknál drága áron vásá-

rolt szentelt gyertyák. A pap szerepe is igen hasonlít a samánéhoz. Amaz ép úgy vállalkozik, megfelelő ajándékért, minden aprólékos magánügyben az égieknél való közbenjárásra, mint a bálvány szolgálja s szintén mondásokkal fordul a láthatatlan szellemhez, bár szavai érthetetlenek. A vogulok és osztjákok nem jutottak annyira, mint pl. a votjákok, zürjének, csuvasok, mordvinok, cseremiszek, sőt több szibériai nép is, mint a tunguzok, osztják-szamojédok, jakutok, altaji-tatárok stb., kiknek nyelven t. i. némi kis vallási irodalom keletkezett. Popov és Vologodszkij tudvalevőleg tettek ugyan ez irányban kísérleteket, de fordításaik egyházi hatáságuk részéről nem kerültek kiadásra; midőn pedig a britt bibliai társaság Popovnak Máté és Márk evangéliumát AHLQUIST javításában kiadta, ennek a vogulok közé került példányait a papság, mint valami eretnek könyvet, elkoboztatta. Nem csoda, ily módon, hogy JEVGENIJ tobolszki érsek 1829-ben meglátogatván ob- és irtismelléki kerületeit, megütközéssel volt kénytelen tapasztalni, hogy az osztjákoknak rendkívül kevés fogalmuk van a keresztény hitről, még csak nevét sem tudják Jézus Krisztusnak, ellenben a bálványtisztelet köztük legjavában virágzik.*) Az éjszakai vogulok közt jóformán ma is így áll a dolog; nem szűnt itt meg a pogányságnak semminemű eleme, megvannak még az istenszobrok is, ha nem is mutogatják az idegeneknek. A régi vallási szertartások gyakorlatában mit sem zavarja őket, ha nagy ritkán az orosz papok is követelnek tőlük egyet-mást, mit szívesen megtesznek már csak a békesség és nyugalom érdekében is. A papság külömben sem sokat törődik a lelkiekkel, a legtöbb helyt egyetlen gondja, hogy járandóságát megkapja; néhol pedig (mint pl. Felső-Pelimben) működése inkább hasonlít valami lelketlen, kapzsi zsarnokéhoz, mint olyan emberéhez, ki a nép szellemi vezetésére van hivatva.**)

*) Л. Тобольская Губернія (1871.): 171. l.

**) Ime, miként írja le AHLQUIST a pelimi voguloknak papjuk ellen emelt panaszát: «Die zweite Klage war, dass der Geistliche *sie durch allzuhohe Gebühren für seine Amtsverrichtungen drückte* und diejenigen, die seinen Forderungen nicht nachkämen, *mit eigener Hand züchtigte*. So hatte er dem Grabe des Vaters des Golowá, der im vorhergehenden Jahre gestorben war, *die kirchliche Einsegnung versagt, weil der Sohn nicht die Mittel hatte, dem Priester mehr als drei Rubel zu bezahlen*; erst nachdem man dem Seelenhirten zwei Pelze als Pfand gegeben hatte, die mit sieben

(pl. Felső-Lozva, Tapsz-já), melyeket egész évtized alatt ha talán egyszer látogat meg papjuk. Másutt (pl. Jugrában s általában a Felső-Szoszva vidékén) évenként egyszer jelenik meg ujév táján egy-két napra az egyház képviselője, még pedig az adószedő kapi-

Rubel wieder ausgelöst werden sollten, hatte er sich bewegen lassen, die Einsegnung vorzunehmen. Eine Trauung kostete nach Angabe der Leute bei ihm fünf, sechs bis zehn Rubel und ausserdem musste das junge Paar sich noch verpflichten, ihn im nächsten Jahre mit hundert Haufen Heu zu bedenken. Diese übermässig hohe Gebühr für Trauungen, setzten die Klagenden listig hinzu, sei für das junge Volk ein grosses Hinderniss, sich zu verheirathen, und wenn das so fort fähre, würde die Bevölkerung sich bald vermindern, und der Jasák, den sie dem Zaren entrichten müssten, könnte in der Folge leicht unbezahlt bleiben. *Zudem hatte der Geistliche sich dem Trunk in so hohem Grade ergeben, dass er seit Ostern (1858. juniusában tették a panaszt) nicht einen einzigen Gottesdienst abgehalten hatte, und dass der eine der beiden Kirchendiener kaum zu etwas anderem Zeit hatte, als ihm aus Pelym, 150 Werst weit, Branntwein zu holen, wobei die Mitglieder der Gemeinde im Winter ihre Pferde, und im Sommer Ruderer hergeben mussten*» (Unter Wogulen u. Ostjaken: 13. l.). — Nem különbek voltak az állapotok 1888-ban, midőn előttem a pelimi vogulok képviselőjében Andrián Michailov ANKIN és társai a következő panaszait adták elő Alexander Jevfimijev MENYSENIN pap ellen: 1. Túlságos nagy részt vesz magának a köztulajdont képező kaszáló rétekből. Nyoleczvan marhát tart, melyek egész késő őszig szabadon járnak s pusztítják a vogulok fölállított szénaboglyáit. A vogulok fölshóltották, hogy tartsa zárva marháit; de a pap azt feleli, hogy zárják el a vogulok szénaboglyáikat. Ámde a boglyákat út híján nem lehet a faluba szállítani a mocsaras rétekről mindaddig, míg az erős fagyok be nem állanak s szánút nem képződik. 2. Egy folyót a pap egészen magához ragadt halászat céljából. Eleinte avval áltatta az ősi birtokjogra hivatkozó vogulokat, hogy a vidék térképén a peres folyó a templom birtokának van rajzolva; de később hamissága tudatában mégis egyezsége lépett velük olyformán, hogy nyolecz családfőnek egyenként egy-egy rubelt fizet évenként. Ezt az egyezséget azonban nem tartja meg. Csak egynek sikerült ügyvel-bajjal kierőszakolni az egy rubeljét; egy másiknak függét mutatott, midőn tartozását követelte. 3. Lukian Michailov Manzyrkovot, az egyik panaszost, fölfogadta felesnek a szántóföldjére. Lukián a saját pénzén vásárolt magot elvetette, szántott: a pap aratott s amannak a fele gabonát ki nem szolgáltatatta. 4. Ugyancsak Lukián Michailov Manzyrkovot fölbérelte öt rubelen, hogy vonja föl gabonával megterhelt ladikját a Pelimka folyó fejjéig, *Átim-já poul*-ig, hová a pap gabonáját eladni s a papi illetéket beszedni utazott. Lukián a ladikot fölvonta, de béréből nem látott semmit. 5. A vogulok temetkező helye régtől fogva a templom körül van. Egy újabb tör-

tány és kozákok társaságában, a midőn valamelyik jurtában megszállván, behajtják hozzája a rendesen már künn futkosó (gyakran 10—13 éves) keresztleletlen gyermekeket, aztán a nép részére is rendez egy vagy két izben istentiszteletet, végül fogadja az ajándékokat és illetekeket, vagy maga jár utánuk a jurtákba. Befejeződven e dolgok, a keresztnység gondja mindkét fél teljes megnyugvására el van intézve. Az egyház megerősítését főlöszlegesen tartja a nép még a házasságnál is, melyhez az egybekelt pár rendesen csak szöktetés esetén folyamodik, a midőn t. i. a nő szülei-

vény szerint a templom körül való temetkezést eltiltották. E körülményt a pap zsarolásra használja föl; a mennyiben egy lóért, vagy tehénért mégis eltemeti valakinek halottját a templom mellett is. A szegényebb nép az említett tilalom után egy erdőirtást kezdett temetkező helyül használni; de ezt a temetőt a pap évek óta vonakodik fölszentelni, attól tartva, hogy ha ez az új temető fölszentelve lesz, senki sem temetkezik többé a templom mellé s ő elesik jövedelmétől. 6. Nem lehet törvényesen házasodni; mert a pap 10—20 rubelt követel az esketésért. 7. A templom-öröket, egyházfiakat, melyeket a vogul falvak időszakonként fölváltva küldenek vallásos szolgálatokra, a pap állandóan magánérdekeire alkalmazza. Az egyiket elküldi halfuvarral a 120 versztnyire eső Gari egyházas faluba; a másikkal a 70 versztre eső alsó-pelimi koresmából pálinkát szállíttat; egy harmadikkal fát vágat magának, vagy elküldi az erdőbe, hogy vadászszon az ő számára. 8. A lefolyt nyáron egy haldokló öreg asszony az öcsésével magához hivatta a papot. A pap maga részére kikötött bére fejében emberünket aratni hajtotta, de az öreg asszony azalatt papi szertartások nélkül halt meg. 9. A pap minden csekélységért üti az embereket. 10. Ha valamely világi, vagy papi előjáró jön e vidékre, ezt a pap a nép kihallgatásától vendégeskedéssel elvonni s a nép ellen hangolni igyekszik. Egyszer ebéd után Ankin az egyházat látogató blagocsinnj (kerületi pap-fölügyelő) elé mert lépni panaszával; de ez utóbbi azt felelte vissza, ha nem fog barátságosan élni a pappal, majd «befűt neki». A vádló megijedve, másnap két becses czobolyprémet ajándékozott a blagocsinnjnak s ezt az utóbbi el is fogadta (I. Nyelvészeti tanulmány-utam a vogulok földén című akadémiai jelentésemben: Budapesti Szemle, 1889. évfoly.). — Álljon itt még egy harmadik utazónak, ERMAN Adolfnak megjegyzése, ki 1828-ban az irtisi osztjákok közt járván, ezeket írja: «Die Ostjaken von Repólowo pflegen jährlich einmal, nach Weihnachten, die christliche Kirche zu besuchen. Dort aber mögen sie grade in hiesiger Gegend nicht eben bedeutend erbaut werden, denn unser russischer Berichterstatter klagte bitter über die zunächst wohnenden Geistlichen, welche an Feiertagen so betrunken in die Filialdörfer kommen, dass die Gemeinde sich vergeblich versammle» (Reise um die Erde: I: 550. l.).

nek vagy rokonainak esetleges föllépése ellen igen alkalmasan jöhet a hatóságnak beavatkozása és oltalma. Ily körülmények közt könnyen érthető, hogy a múlt század elején történt tömeges keresztkedés mellett is maradt még elég bő módja a tudományos kutatásnak, hogy a vogulok és osztjákok ősi pogány hitvilágát a maga változatlan eredetiségében egész a legújabb időkig tanulmányozhassa.

C) Ujabb tudóstítások.

A vogulok és osztjákok hittérítésében résztvett, mint FEODOR püspök-szerzetes egyik kísérfője, JOHANN BERNHARD MÜLLER, Tobolszkba száműzött svéd dragonyos-kapitány is, ki — úgy látszik — NOVICZKIJ kézirati művének négy első fejezetét szabadon átdolgozván s helyenként saját tapasztalataival és tudomásával kibővítvén, ezt az eredeti forrás megnevezése nélkül a következő cím alatt tette közzé: *«Das Leben und die Gewohnheiten Der Ostiaken, eines Volks, das bis unter dem Polo Arctico wohnet; wie selbiges seit Anno 1712. aus dem Heydenthum zur Christlichen Griechischen Religion gebracht worden, mit etlichen curieusen Anmerkungen vom Königreiche Siberien und dem Freto Nassovio oder Waigats in der Gefangenschaft beschrieben von Johann Bernhard Müllern, königl Schwedischen Dragoner-Capitain, und von demselben im Jahr nach Christi unsers Erlösers Geburt 1716. den 12-ten Decemb. nach Petersburg geschicket.»* A teljesség s némely újabb részlet kedvéért átvesszük innen is a tárgyunkat illető pontokat annál is inkább, minthogy PALLAS utazásáig ez volt a főforrás, honnan az európai tudósok az osztjákokról legbővebben értesülhettek.

1. Az osztják bálványokról általában: «Unsere einfältige Ostiaken sind bis hieher eben dieser Blendung (der Abgötterey) gefolget, wesfalls sie ihnen theils selbst einige Götzen aus Holtz gebildet, theils aber einige aus Ertz gegossen, die sie von ihren Vorfahren, so sich Tschut nannten, geerbet, die Ehre der Anbetung erweisen, ihnen opfern und ihre Hülffe in allerhand Begebenheiten verlangen.»

*) Megjelent FR. CHR. WEBER «Das veränderte Russland» című gyűjteményes vállalatában (I. kiad.: Hamburg, 1721; II. javított kiad.: Frankfurt és Lipese, 1738.). Idézeteim az utóbbi kiadásból valók (200—208. II.).

«Bey denen berühmten Völkern im Heydenthum wuste des Künstlers Hand die Götzen nicht sauber genug zu bilden, massen die allerberühmteste Bildhauer, Stein-Metzen, Ertz-Giesser aufgesucht wurden, die alle ihre Geschicklichkeit in der Bildung eines Götzen concentrirten. *Hier hauet ein jeder ihm nach Belieben seinen Götzen aus, schafft ihn wiederum ab, zerstümmelt ihn, oder wirfft ihn gar ins Feuer, wie die Fantasie ihnen ankommt; es war aber solches insgemein ein Klotz, woran sie oben eine Runde wie eines Menschen Kopff ausgehauen und eine abgeschmackte Nase nebst einer Kärbe in die Ovale, die den Mund bedeuten sollte, formirret hatten.*»

«Die von ihren Vorfahren geerbte waren meist von Ertz, in Figur einer Ganß, einer Jungfer mit ausgestrecktem Arm, einer Schlangen und dergleichen, selbige waren künstlich genug gegossen, und scheinete, dass sie von denen ingenieusen Chinesern herrühren müssen, andere hatten aber gar keine Gestalt, denn es war ein dicker länglichter Klotz, auf der Erde gelegt, mit allerhand Lumpen und Zeug bewunden, oben auf lag ein Stück vom Spiegel, welches von der Sonnen, wann sie schiene, einen Schimmer von sich gab.»

2. A bálványok tisztelethelyei és a sámánok: «Sothane Abgötter stellen sie auf erhobene und nach Gelegenheit des Orts lustige Berge, setzen sie insgemein in ein Häusgen von Holtz im dicken Walde, daneben stunde eine kleinere Hütte, darinn sie die Knochen von geschlachteten Vieh zusammen trugen; jedennoch findet man in der Art der Verehrung nichts regulieres, denn gleich wie bey denen civilisirten heydnischen Völkern gewisse Stunden des Tages, oder auch wohl gantze Tage denen Abgöttern zum Dienste gewiedmet waren, so richteten hingegen diese Leute ihre Andacht nach eigenem Interesse ein, wenn die Noth es erfordert, oder die Liebe zum Gewinnst sie anspornet, alsdenn flehen sie erst den Götzen an, um Erhaltung des Verlangten, oder auch um Errettung aus der obhandenen Gefahr, gleichwohl treiben auch die Pfaffen das Volck zum Götzendienste an, und bestraffen mit hefftigen Worten ihre Schläffrigkeit und Unterlassung zum Guten, bilden dabey dem Volcke ein, als wenn sie von denen Göttern den mündlichen Befehl erhalten, dass sie ihre Verehr- und Anruffungen fleissiger verrichten, und die erzürnten Götzen mit etwas Leinwand, Damast und andern Bekleidungen wieder versöhnen, oder ein Thier zum Opfer schlachten sollen.»

«Zu denen Pfaffen erwehlen sie eigentlich keine gewisse Personen, sondern ein jeder Hausvater oder Aeltester von der Familie, welcher sich einen Klotz verfertigt, nimmt sich selbst die Mühe, vor den Götzendienst zu sorgen, und die gewöhnlichen Ceremonien zu verrichten, gestalt mit dem grauen Alter insgemein die Liebe zur Heiligkeit

und dem Geitze zu wachsen pflegt, wann die wollüstige Liebe auszutrocknen beginnt, im Fall aber dieser solchen Unternehmungen sich ungeschickt zu seyn bedeuht, finden sich auch solche Leute, die aus Liebe zum Schmarotzen zu diesem Handwercke sich erbiehten, und durch öftere Practicirung sich gleichsam signalisiret haben. *Ihre Geschicklichkeit bestehet darinnen, dass sie aus vollem Halse, was von den Götzen begehret wird, bey der Opferung ausschreyen, bey denen Wahrsagern mit grosser Standhaftigkeit das Tractament ausstehen, und nachgebends dem thörichten Volcke allerhand Fabeln und Gauckelspiele von der erhaltenen Antwort vorschwatzen können.*»

3. Az istenidézés: «Selbiges Wahrsagen verrichten sie nach der gemeinen Erzählung folgender massen: *Der Götzendiener wirft sich gebunden auf die Erde nieder, und erwartet mit verstellten Gebehrden die Besizung des Satans, der ihm zukünftige Dinge auf die ihm gegebenen Fragen verkündigen, einen Ort zeigen, wo ein gutes Wild zu fangen, oder auch denen Streit-Sachen eine abhelfliche Masse geben solle. Während der Zeit stehen die, welche die Wahrsagungen verlangen, mit continuirlichen Heulen und Klingen auf dem Becken und andern thönenden Geschirren um ihnen herum, bis sich ein blauer Dunst, welcher vor den wahrsagenden Geist von ihnen gehalten wird, weiset, die Umstehenden aus einander jaget, den Satans-Diener ergreift und niederwirft. Nachdem er ihn in die Höhe gehoben, da er mittlerweile so übel zugerichtet wird das er in der Lebllosigkeit eine Stunde und noch länger sich quälen muss, bis er zu vollkommenen Kräften kommen, alsdenn er seinen Clienten die erhaltene Antwort vorschwatzet, und einen betrüglichen Bescheid auf ihre neugierige Fragen giebt.*» — «Eine Zeitlang hatte der böse Geist denen Götzendienern eingegeben, dass die, welche in der Gegend Samaroff und Berosowa ihren Verbleib haben, ihm Pferde zum Opfer schlachten sollten, welchem nach zu kommen, sie mit der grössten Mühe und Unkosten ihnen Pferde angeschafft, dass sie aller Mittel entblöst, so tieff sich in Schulden gesetzt, dass viele zuletzt ihre alten Lumpen auf dem Leibe nicht behalten, sondern mit ihrem grössten Schaden gawahr worden, was vor eine betrügliche Absicht unter einer sothanen Opferung stecke!»

4. A bálványok megbüntetése: «Diese arme Leute werden zum öfftern betrogen, und wann sie meynen, dass nach der Aussage der Pfaffen an angewiesenen Oertern das verlangte Wild oder die Menge der Fische anzutreffen, so bemühen sie sich sehr in der Nachsuchung, finden aber gemeinlich nichts. Welcher Betrug sie zur revange aufmuntert, *peitschen und prügeln ihre ausgehauene Götzen gewaltig bey der Zurückkunft, bis sie den Betrug genug visitiret zu haben vermeynen.*

Nachdem der Zorn vorüber, söhnen sie sich wieder aus, *hängen ihm einen Umhang von oben beschriebenen Zeuge an, und nehmen es nach Belieben, wenn er wieder kein Wort gehalten ab.* Die Ehrerbietung gegen die mit eigenen Händen gemachte Götzen, scheint nicht sonderlich zu seyn, die öffentliche aber verehren sie en general vielmehr, und schaffen sie nicht nach Belieben ab, sondern werden als bewehrte Götzen beybehalten, so ist auch das Vertrauen viel grösser zu denen alten, denn *sie bilden ihnen ein, es habe das Ertz, oder der halbverfaulte Klotz, mit denen undenklichen Jahren auch unerforschliche Weisheit geschöpft, und müsste also was unsterbliches bey ihnen seyn, je weniger man von der Verwesung in so verjahrter Zeit vernommen.* Denen Kindern werden auch diese von ihren Eltern am allermeisten angepriesen . . . »

5. Áldozati szertartások: «Bey dem Opfer brauchen sie folgende Ceremonien: *sie bringen entweder lebendige Fische vor den Abgott, legen sie eine Zeitlang vor ihm nieder, kochen sie nachgehends ab, und fressen sie selbst auf, nur beschmieren sie das Maul des Götzen mit dem Fisch-Fette, oder sie präsentiren ihm die mehrerwehnte Kleidung, und verhüllen den Klotz damit.* Andere bringen zum Opfer *Rennthiere oder Elende, und welche die Tartarn zu Nachbarn haben, Pferde, die sich die armen Leute theuer anschaffen müssen, selbiges Thier bringen sie lebendig vor den Götzen, als denn binden sie ihm die Füsse, die Pfaffen schreyen aus vollen Halse was ihr Begehren ist, und warum sie das Opfer bringen.**) *Unter währenden solchen Singen stehet einer mit aufgespannten Bogen und aufgelegten Schusse bey dem Opfer, und druckt selbigen nicht eher loss, bis der Pfaffe nach vollendeten Gesange ihm den ersten Schlag vor den Kopf gegeben. Der dritte wirft ihm einen Spiess in den Bauch, und wenn sie es solcher gestalt getödtet, nehmen sie das Pferd beym Schweiffe, und ziehen es drey mal um den Götzen. Das Blut zapffen sie vom Herten ab in ein dazu geweihtes Gefäss, besprengen damit ihre Hütten, sauffen auch davon, und mit dem Rest beschmieren sie das Maul des Götzen; die Haut des geschlachteten Viehes hangen sie zum Zierath auf Bäume mit Kopf, Schwantz und Füßen.* Das Fleisch kochen sie, und verzehren es mit der grössesten Freude, *singen dabey allerhand leichtfertige Lieder, und schmieren letztlich wieder das Maul des Götzen mit dem Fette des Geschlachteten.* Was sie nicht verzehren können, nehmen sie mit nach Hause, verehren es ihren Nachbarn, oder geben es ihren Weibern zu geniessen, die nicht bey der Opferung gewesen. *Der Haus-Götze bekommt auch Zuweilen ein fettes Maul davon.* Nachdem die Mahlzeit vollbracht, *schlagen sie mit Stöcken in die Luft, und*

*) Ez tulajdonképpen az istenidéző hymnus (kaj-saw) felkiáltása.

schreyen wieder aus vollem Halse, und wollen hiedurch den tractierten Geist des Götzen wieder in die Luft convoyiren, und ihm gleichsam danken, dass er mit ihren Tractamenten vorlieb nehmen wollen.»

6. A megholt férfi bálványa: *«Wen denen Weibern der Mann abgestorben, und sie sonderlich beweisen wollen, wie schmerzlich ihnen der Tod des Geliebten sey, machen sie sich einen Abgott, ziehen ihm die Kleider des Verstorbenen an, und nehmen ihn des Nachts in ihre Arme, und beweinen in der Gestalt des Götzen ihren verstorbenen Mann. Dieses continuiren sie ein gantzes Jahr, hernach nehmen sie die Kleider und alle umgewundene Lumpen wieder zurück, und werffen den Götzen bis auf künftige Benöthigung beyseiten. Woferne aber diese Ceremonien von etlichen Weibern nicht so streng in acht genommen werden, halten die andern sie für leichtfertig, und blamieren sie, dass sie ihrem Manne bey Lebzeiten untreu gewesen, und ihn nicht nach Gebühr geliebet habe.»*

7. A medve-ünnep: *«Wenn sie einen Bären geschlagen, ziehen sie ihm die Haut ab, hängen selbige bey dem Götzen auf einen erhabenen Baum, thun derselbigen grosse Verehrung an, und entschuldigen sich mit vielem Geplerre und verstellten Klagen, dass sie nicht schuldig an seinem Tode, sie hätten das Eisen, womit er getödtet, nicht geschmiedet, noch den Pfeil gefiedert. Es wären auch nicht ihre, sondern fremde Vögelfedern, die die Flucht des Pfeiles so schnell gemacht. Sie bätchen um Vergebung, dass sie nur den Pfeil abgedruckt, der ihn getroffen. Die Ursache dieser Excusen ist die Furcht, weil sie sich einbilden, es könne die vagirende Seele des Bären ihnen in den Wäldern noch schaden und müssten sie sich bey Zeiten mit der Seele aussöhnen, dass sie ihr den Körper zu räumen anmuthen gewesen, woferne sie nicht von ihr angetastet und beschädiget seyn wolten.»*

8. A medveeskü: *«Werden sie der hohen Landes-Obrigkeit an den vorgesetzten Woywoden den Eyd der Treu zu schweren gehalten, so führet man sie auf die Gerichts-Stube, und leget ihnen eine Bärenhaut und Beyl vor; ingleichen präsentirt man ihnen ein Stück Brodt auf einem Messer zu essen: dabey huldigen sie mit folgenden Formalien: Wofern ich meiner hohen Landes-Obrigkeit bis an mein Ende nicht getreu seyn sollte, sondern mit Wissen und Willen abtrünnig würde, die mir aufgelegte Pflicht abzutragen, mich entzöge, oder sonst auf irgend eine Weise mich gegen der hohen Landes-Obrigkeit versündige; so soll mich dieser Bär in denen Wäldern zerreißen, dis Brodt, so ich genieße, mir im Halse stecken bleiben, dis Messer mich tödten, dis Beyl mir den Kopff abhacken.»*

9. A bálványa való eskü: *«Wenn unter ihnen eine Strei-*

tigkeit geschlichtet werden soll, erwehlen sie von beyden Partheyen einige Schieds-Leute, welchen sie ihren Disput vortragen, und wenn sie wegen zweifelhafter Umstände zur endlichen Entscheidung nicht kommen können, wird einem von ihnen nach Gutdüncken der Arbitrorum der Eyd aufgelegt, den sie folgender gestalt leisten. *Es wird zuvor der Schwerende zum Götzen geführt, und für dem Meineyd ernstlich gewar- net: anbey stellen sie ihm einige Exempel des gestrafften Meineyds vor: hernach wird ihm ein Messer gegeben, womit er dem Götzen die Nase abschneidet, in gleichen ein Beyl, mit welchem er in denselben hauet, wobey sie folgender Expressionen sich bedienen: Wofern ich unrecht in dieser Streit-Sache schwere, und nicht die reine Wahrheit bekenne, so will ich auf gleiche Weise meine Nase verlieren, oder mit diesem Beyl gestüm- melt werden; ja dass der Bär im Walde mich zerresse, und das Unglück mich aller Orten verfolge.»*

«Eben diese Ceremonien gebrauchen sie auch bey Ablegung eines Zeugen-Eyds . . . Unter andern Exempeln ist sehr merckwürdig, dass einer von diesem Volcke leichtfertiger Weise öfters geschworen, und obgleich sein Meineyd durch die Länge der Zeit entdeckt worden, hat er sich doch wenig wegen der Straffe, die er ihm selbst bey Verrichtung des Eydes angewünscht, bekümmert, zumalen selbige ihn in seinem Le- ben nicht getroffen; nachdem er aber 1713. gestorben, und von seinen Befreundten am Ufer im Sande tieff verscharrt worden, hat sich ein Bär öfters gewiesen, der andern Leuten keinen Schaden zugefüget, auch von Vielheit der Hunde nicht hat können abgetrieben werden; immit- telst aber hat er die Stelle des Begrabenen nach gespühret, bis er selbige dis Jahr im Ausgange Julii gefunden, den Körper aus der tieffen Erde ausgekratzt, und ihm das Gesichte, mit welchem er den Scheitan, bey geleistetem Eyde öfter gehauen, samt den Händen, womit er den Hieb vollführet, abgefressen, nachgehends aber sich niemals wieder gewiesen. Die Leute, welche auf der Nähe ihre Jurthen hatten, erzehleten dem Metropoliten in meinem Beyseyn, diese Umstände mit der grösten Be- stürzung, und weil sie im 1713. Jahre bereits getauft waren, in dem vorigen Stande aber solche fremde Begebenheiten nicht erlebt hatten, schienen sie darüber ziemlich confus zu seyn.»

10. A fehérhegyi bálvány: «Die Anzahl der Götter, oder *Scheitanen*, ist unmöglich zu berechnen, weil ein jeder einen vor sich bildet, auch die Weiber in ihren Jurthen a parte Haus-Götzen halten (als sie noch im Heydenthum lebten), doch sind in allen nur drey, die sie vor die bewehrtesten hielten. Zwey stehen neben einander in den Biehorskischen Jurthen oder Hütten, davon der eine, welcher keinen Nah- men hat, der Allervornehmste unter allen ist, diesem Abgotte thun sie

die gröste Ehre an, und lauffen zu ihm, seine Hülffe in allen Begebenheiten zu erbitten. Seine Gestalt kan man wohl nicht eigentlich wissen oder beschreiben, weil das blinde Volck aus Furcht, das er nicht verbrandt würde ihn aus dem Wege geschafft, als sie den Bericht erhalten, dass der Ertz-Bischoff, der sie auf allergnädigsten Befehl Ihro Czar. Majest. tauffen sollte, in der Nähe wäre. Doch bemercken sie ihn in ihren Erzehlungen folgender massen: *er sey aus Holtz, auf eine nach ihrer Gewohnheit rude Art, ohne Leib gebildet, und eine Figur eines Menschenkopffs, am Ende des Klotzes ausgehauen gewesen; den Klotz selbst hätten sie mit einem rothen Kleide behangen, woran auch andere Lumpen und Stücke, die sie diesem Scheitan wiedmen wollen, geheftet, auf dem Kopffe aber sey ihm eine Mütze mit einem Kostbaren Brehm von schwartzen Füchsen besetzt gewesen.*»

11. A Lúd-bálvány: «Der andere Scheitan, so nechst bey ihm stunde, war eine *Ganss aus Ertz* gegossen, mit ausgebreiteten Flügeln. Sie wurde lange nicht so hoch æstimiret, als der vorige, ohngeachtet sie aus Ertz war, *denn der höltzerne war älter, und also verständiger, und probirter*, als die Ganss, zudem hatte sie nur die *Inspection über Endten, Gänse und ander Feder-Vieh*, welche Herrschafft nicht eben von so grosser Wichtigkeit war. Wann sie nun Appetit hatten, wilde Gänse zu essen, so opfferten sie der Ganss, oder versprachen, wann sie durch ihre Hülffe Feder-Vieh erhaschen könnten, ihr ein Fettes Maul von dem Gefangenen zu machen, *indem sie glaubten, es jagte die Ganss ihnen das Feder-Wild zu*, in gleichen, dass sie über die schlechten Zobelⁿ zu sagen habe, und selbige ihnen zu lieffern vermögend wäre. Es habe aber der nechst beystehende Götze die Herrschafft über sie, und commendire die Ganss nach seinem Willen. *Auch müsse sie sich fertig halten, wenn er Lust sich zu promeniren hätte, so setze er sich auf ihre Flügel, und begeben sich an den Ort, dahin er verlange.*»

12. Az Obi-öreg: «Den dritten betitelten sie mit *Nahmen Starik Obsky, der Obysche Alte*. Er stund dismal gegen dem Flecken Samaroff über, und hatte er zwey Wohnungen, die eine war, wo er stehet, unweit Samaroff, die andere aber bey dem Ausfluss der Irtysh in den Oby: sie veränderten alle 3 Jahr sein Behältniss, und nachdem er 3 Jahr bey Samaroff gestanden, führeten sie ihn in einem eigenen Bothe, ihrer Art nach, mit grossen Solennitäten zu der andern Hütten, die am Oby stunde. Diesen glaubten sie einen Götzen der Fische zu seyn, zumaln er alle Fische aus dem Meer in den Oby, und ihnen zuführen könne. Er war höltzern, und hatte einen grossen Rüssel mit Eisen beschlagen, welches die Bedeutung hatte, dass er die Fische damit aus dem Meer zu dem Oby ziehen könnte. Auf dem Kopfe stunden ihm 2 kleine Hörner, Augen aber

hatte er von Glass, was das aber bedeuten solle, wissen sie selbst nicht zu sagen. *Bey ihm legten sie ihre Pantzer, die den Sieg, den er über alle Meer-Götter erhalten, vorstellten, und dass kein grösser Götze auf dem Meere ohne ihm regiere.*»

«Wann das Eiss begunte zu brechen, und die Ströme sich ergossen, kamen sie häufig zu diesem Scheitan, ein jeder der sich aufmachte Fische zu fangen, bathe, dass er ihm einen guten Fang gewähren, und die Fische aus dem Meere nach seinem Willen leiten möchte. Es geschehen diese Bitten nicht allezeit mit einer Demuth, sondern sie erpochten auch von ihm die Gewährung, massen ein Klotz keinem so leicht eine Furcht einjaget . . . ; waren sie so glücklich, dass sie eine Menge Fische beschlössen und gefangen hatten, so bildeten sie sich ein, dass sie selbige durch ihr Pochen und ernstliches Bitten erstritten. — Die Erstlinge, sonderlich wann sie einen Fisch fangen, den sie *Nelm* nennen» (= нельма) «und dem Lachse gar nahe kömmt, brachten sie dem *Starik Obskoy* zum Opfer. Sie selbst genossen zwar der Fische, allein von dem Fischfett beschmiereten sie den Mund und die Lippen der Götter, dahero man alle die Scheitanen, wenn sie gleich nicht so hoch von ihnen æstimiret wurden, mit glänzenden Mäulern antraff, und ein jeglicher mit einem schmutzigen Maule aus den Hütten guckte.»

«Nach aufgehobenem Panquet schlugen sie mit Stöcken nach Gewohnheit in die Luft, und convogirten den Geist wieder nach seinem Element. Wenn sie aber unglücklich in ihren Fangen waren, und bey offenem Wasser sofort nicht nach ihrem Willen von denen Fischen aus dem Meer erhielten, bunden sie dem Götzen einen Strick an den Hals, und warffen ihn in ein unflühtiges Loch, peitschten ihn zuvor nach der Maass ihrer Beleidigung, und warffen mit empfindlichen Scheltworten um sich, dass er entweder geschlaffen, wie er von ihnen sey angeruffen worden, oder dass er nicht mehr zum Götzen geschickt sey, vielleicht dass seine Kräfte mit den Jahren abnähmen; ihren Voreltern habe er noch grosse Dienste gethan, jetzo aber wurde er faul und unvermögend. Sie spolirten ihm auch alle Kleidung, und rückten ihm vor, dass sie gleichwohl in grossen Hunger und Mangel seiner Nachlässigkeit halber gerathen wären. In solchem Loche wurde er so lange arrestirt gehalten, und ihm mit denen schmählichsten und unverdaulichsten Worten zugesetzt, bis sie von ohngefahr nach der Jahrszeit die Fische aus dem Meer fiengen, alsdenn vergassen sie alles Hertzleid, nahmen den geschimpfften Götzen wieder aus der garstigen Verwahrung, wischten ihn ab, und nachdem sie ihn mit den ordinären Bekleidungen behangen, setzten sie ihn an den gewöhnlichen Ort, und gaben ihm auch wohl zur Versöhnung ein fettes Maul.»

A svédekre nézve szerencsétlen végű poltavai ütközet után (1709) került orosz fogságba és szibériai száműzetésbe PHILIPP JOHANN VON STRAHLENBERG svéd katonatiszt is, ki éjszak-európai és ázsiai utazásai közben felhasználván az alkalmat ethnologiai és történeti kutatásokra tudvalevőleg először mutatta ki szóegyeztetésekkel, hogy a mordvin, cseremis, zürjén-votják és vogul-osztják nyelvek és népek a magyar és finn rokonai.*) Rendkívül tanulságos híres műve**) néhány becses adatot tartalmaz a vogulok és osztjakok hitéletére vonatkozólag is, melyek itt következnek:

1. A vogul medvetisztelet: (84. l.) «... bey denen *Wogulitzen*, einem heydnischen Volcke zwischen Russlands und Siberiens-Gräntzen wohnend, als sie unterschiedliche Bären im Walde erleget, und ihren Göttern drey davon opferten, (habe ich) gesehen; Nehmlich, in ihrem von Holtz schlecht gezimmerten Götzen-Hause stund ein Tisch anstatt des Altars gestellet, hinter welchen 3 Bäre, an denen die Köpffe allein gantz, die Haut aber abgezogen und ausgestopfet, ordentlich neben einander hingezet waren; auf jeder Seiten der todten Bestien stund ein Kerl, welcher eine grosse lange Spiess-Ruthe in der Hand hatte. Wie dieses in seine Ordnung gebracht, kam ein anderer herein mit einer Art, und that, als wenn er die Bäre attaquiren und auf sie lossgehen wolte: Die zwey aber, so neben denselbigen mit der Spiess-Ruthe in der Hand stunden, vertheidigten dieselbigen, und excusirten dabey, wie sie nicht

*) «Diese Völker gehören alle sämtlich in der *Ober-Ungarisch* und *Finnischen* Nation, welche mit einander einerley Dialect haben;... in der Antiquität sind die *Hunni*, oder *Unni* dererselben Vor-Väter gewesen» («Gentium Boreo-Orientalium, vulgo Tatarorum Harmonia Linguarum» czímű függelékül adott nyelvtáblázatán).

**) «Das Nord- und Östliche Theil von Europa und Asia, in so weit solches das gantze Russische Reich mit Siberien und der grossen Tatarey in sich begreiffet, In einer Historisch-Geographischen Beschreibung der alten und neuern Zeiten, und vielen andern unbekannten Nachrichten vorgestellt, nebst einer noch niemals ans Licht gegebenen Tabula Polyglotta von zwei und dreyssigerley Arten Tatarischer Völker Sprachen und einem Kalmuckischen Vocabulario, sonderlich aber einer grossen richtigen Land-Charte von den benannten Ländern und andern verschiedenen Kupfferstichen, so die Asiatisch-Scythische Antiquität betreffen; bey Gelegenheit der Schwedischen Kriegs-Gefangenschaft in Russland aus eigener sorgfältigen Erkundigung, auf denen verstatteten weiten Reisen zusammengebracht und ausgefertiget von PHILIPP JOHANN VON STRAHLENBERG. Stockholm, 1730.»

Schuld daran wären, dass sie die Bäre erschossen, sondern solches hätten die Pfeile und Eisen gethan, welche die Russen geschmiedet und gemacht hätten etc. Inzwischen waren ausserhalb dem Tempel andere mit braten und kochen des Bären-Fleisches beschäftigt; die Weiber aber vor sich, so ein gewisses Stück vom Fleisch bekamen, machten sich nach geendigter Ceremonie dabey lustig.» (A mit itt STRAHLENBERG leír, tulajdonkép nem áldozat, mint ő véli, hanem medveünnepi játék).

2. Osztyák bálványtisztelet (413. l.): «Ich habe einmahl von ohngefehr, wie bey ihnen am Obi-Strohm stille gelegen, eine Kirche und ihren Gottesdienst, welchen sie damahls noch nach ihrer heydnischen Art verrichtet, gesehen; *Solche war von Holtz, länglicht wie eine Korn-Scheure und mit birkenen Rinden bedeckt.* Am Ende der Gabel-, oder Gipfelwand war ein etwas erhobener, von Balcken gemachter Altar, worauf 2 höltzerne Götzen, nemlich ein Manns- und Weibs-Bild, mit allerhand Lappen bekleidet, gestellet waren. Um diese herum hatten sie viel kleine andere Figuren, als *Hirsche, Haasen, Rennthiere, Fische etc.* placiret, welche alle grob von Holtz geschnitten, und ebenfalls mit Lumpen und Lappen bekleidet und überzogen waren. Man sahe bey ihnen keine sonderliche Ehrerbietung diesen ihren Götzen erweisen, als bloss und allein, dass sie in ihrem Götzen-Hauss herum spatziereten, und stets mit dem Maule wie die Mäuse und Ratten pfeifen. Sie sollen vor diesem die gewohnheit gehabt haben, dass sie jährlich eine junge Dirne in dem Obi-Strohm erträncket, die dem Wasser-Gott geopffert worden.» (Ez utóbbi állításnak az eddigelé ismeretes vallási tartalmú népköltési hagyományokban semmi igazolása).

3. A túlvilági életről való hit (76. l.): «Als ich auf meiner Reise einen Ostiacken am Obi-Strohm gefragt: Wenn sie stürben, wo ihre Seele hinkäme? So antwortete er mir: *Wer von ihnen eines gewaltsamen Todes, oder in einem Bären-Kriege stürbe, der käme gleich in den Himmel; wer aber auf dem Bette oder sonst ordinairn Todes stürbe, der müste bey dem strengen Gott unter der Erden lange dienen, ehe er in den Himmel käme.*».

4. Bálványrégiségek (313. l.): «Solche Götzen-Bilder sind) auch von denen Ostiacken am Irtisch- und Obi-Strohm, wie man sie getauft hat, weggenommen worden, worunter einige, so über eine Elle hoch und von Metall recht künstlich gegossen sind; Die Ostiacken sagen, dass sie solche von denen alten Asiatischen Scythen, oder Tzudis, die vor ihnen da gewohnet, ererbet haben, welches wohl gewiss seyn mag, in dem diese tumme und einfältige Völcker (so mit denen Permeken, Lappen und alten Finnen vor Zeiten ein Volek gewesen), dergleichen Arbeit wohl nimmer machen können, welches auch damit zu bekräfti-

gen ist, weil ihre übrigen Götter aus groben geschnitzten Klöttern und Steinen, die sie mit allerhand Lappen und Lumpen bekleidet, nur bestanden, als auch mit der hier im Kupfer vorgestellten metallenen Platte, so bey ihnen gefunden, die sie deswegen verehret und angebetet haben, weil auf selbiger allerhand Thiere, als *Hirsche, Hunde* etc. zu finden, die sie nicht allein auf ihre Lapp-Trummeln zu mahlen pflegen, und mit solchen Characteren beym Jagen, Fischen etc. ihre abergläubische Abgötterey getrieben; sondern man findet dergleichen Thier-Figuren auch an den Felsen und Steinen.»

GERHARD FRIEDRICH MÜLLER «*Sammlung Russischer Geschichte*» czimű nagy történeti könyvének *) Szibériára vonatkozó részében több eseményről tesz orosz kútforrások nyomán említést, melyek a vogulok és osztjákok régi hiteletével állnak kapcsolatban s hozzájárulnak ennek bővebb megvilágításához. Részben már fentebb ismertettük ezeket az oroszok szibériai térfoglalásának leírásában, szólván a Demjanszk (osztjákok: *Nimnan*) nevű erődben őrzött, vizes tálban ülő, állítólag *Krisztus* nevű aranybábványról — melynek ezen nevéhez, valamint ama hozzá fűzött orosz eredetű hagyományhoz, hogy az oroszok keresztségre való térésének idején került volna az osztjákokhoz, MÜLLER szerint is nagy kétség fér (III: 370. l.) —; továbbá a *Rača* nevű s a *fehérhegyi asszonybálványról*. Ez utóbbinak MÜLLER hatáskörét is vázolja (III: 380.), közölván a REMEZOV-féle krónika nyomán, hogy főkép a *vadászat és halászat szerencséjének adománya* állott a néphit szerint hatalmában, minélfogva gyakran fordultak hozzá az osztjákok áldozatokkal és ajándékokkal. Ha valaki áldozati fogadalmát nem teljesítette, addig nyomorgatta, míg elvállalt kötelességének meg nem felelt s ha ekkor nem jó szívből adta áldozatát, vagy legkevesbé is sajnálta, az istennő hirtelen halállal szerzett magának elégtételt. MÜLLER az utóbbi felfogást nem találta a saját korabeli osztjákok

*) Első kiadása Szt-Pétervárott 1732—64. közt jelent meg, a második (melyből az itteni idézetek valók) a majnai Offenbachban 1777—79-ben. Ide vonatkozó külön műve, melyet nem volt módomban fölhasználni: Описание Сибирскаго царства и всѣхъ происшедшихъ въ немъ дѣлъ, отъ начала и особливо отъ покорения его Россійской Державѣ по сіи времена (A szibériai birodalomnak s a benne történt eseményeknek leírása kezdetről, különösen pedig az orosz hatalomnak való meghódolása idejétől napjainkig), St. Petersburg, 1750.

nézeteivel egyezőnek s a bálvány alakjára nézve is másképp értesült, mint Noviczki és BERN. MÜLLER. Erről a következő, egyébként is tanulságos jegyzetében ad számot (III: 381—84. ll.):

«Der Ort, wo der Götze gestanden, hiess ehemals auf Ostiackisch: *Lonkpugl*, auf Russisch: *Schaitanskie jurti*. Jetzo heisset er: *Troizkoi Belogorskoi Pogost*, weil man daselbst zur Zeit der Bekehrung der Ostiacken zum Christenthum eine Kirche gebauet hat. Eben so sind auch im Gebiete der Stadt Surgut zween Oerter, unter dem Nahmen *Lumpukolskoi Pogost*, *Werchnei* und *Nischnei*, bekannt, wo der Untergang des Götzendienstes durch neuerbaute Kirchen bestätigt worden. Denn *Lunk*, oder *Lonk*, bedeutet in der Ostiackischen Sprache einen Götzen, und *Lunkpugl*, oder *Lonkpugl*, ein Dorf, worin ein öffentlicher Götze verehret wird. Eben dieses ist auch die Bedeutung des Nahmens *Schaitanskie jurti*, welcher aus der Tatarischen in die Russischsibirische Sprache aufgenommen ist. Der Götze, welchen die Belogorskirischen Ostiacken damahls verehret, ist einige Jahre hernach vernichtet worden» (t. i. Manszurov kozákjaitól; l. fentebb). Sie haben aber nachmahls einen andern an dessen Stelle gesetzt. JOH. BERN. MÜLLER in der Nachricht von dem Leben und der Gewohnheit der Ostiacken beschreibt denjenigen, der zu seiner Zeit gewesen. Er hat aber nur eine unvollkommene Nachricht davon geben können, weil er sich im Gefolge des Erzbischofs Philotheus, des Apostels der Ostiacken befunden, bey dessen Herannahung das Volk am ersten auf die Erhaltung des Gegenstandes ihrer Verehrung, den sie an einen abgelegenen Ort gebracht, bedacht gewesen. Ich will deswegen sagen, was mir aus Erzählung der dortigen Ostiacken bekannt worden. *Der letzte Götze ist in der Gestalt eines Mannes von kleiner Statur*, so grob, als möglich, aus Holze gehauen gewesen. Man hat aber von dem Holtze nichts sehen können, weil *ein weisses Eisenblech mit eingeritzten Augen, Nase und Mund, das Gesicht, eine grosse Pelzmütze, den Kopf*, und häufige Kleider und Pelzwerk den übrigen Klotz bedeckt haben. *Neben ihm haben zu beyden Seiten zwei weibliche Figuren von zusammen gebundenen Birkenreisern, über welche die weibliche Kleidung angethan gewesen, gleichsam wie Bediente zur Anwartung, gestanden. Eine besondere kleine Hütte, worin dieser Götze verwahret worden, ist mit rothem Tuche austapeziet, und der Boden mit einem Persianischen Teppiche bedeckt gewesen.* Die Verehrung hat darin bestanden, dass die Ostiacken vor dem Götzen gepfiffen, wie man einen Hund zu locken pflegt, als welches die einzige Art ihres Gebets im Heydenthume gewesen, hiernächst dass sie ihn mit guten Kleidern und Pelzen beschenket, und endlich, dass die zuweilen ein Rind, oder Pferd,

wenn sie dergleichen von den Tataren sich angeschaffet, für ihn zum Opfer geschlachtet haben, davon sie jedoch selbst durch Verzehrung des Fleisches von dem Opferthiere, den besten Genuss gehabt. Ueber dieses Heiligthum hat ein Götzenpriester die Aufsicht gehabt, und die Orakul-sprüche gegeben, der in den letzten Jahren des Heydethums Masterko ge-heissen. Deswegen haben die Russen den Götzen Masterkow Schaitan genannt. Die Ostiacken aber haben ihm, seiner vermeynten Vorzüge wegen, den Titul Ortlonk, welches soviel als den Fürsten der Götzen, bedeutet, beygelegt. Mann will, die Ostiacken hätten ihn, bey der Ver-änderung ihrer Wohnsitze, aus Permien mit sich nach Sibirien gebracht, und von derselben Zeit an sey er allezeit in gleichem Ansehen gewesen, bis er endlich in neuern Zeiten, da das Volk schon das Christenthum angenommen gehabt, von den Russen entdeckt, und gleich den übrigen Ostiakischen Götzen verbrannt worden.»

Érdekes tudósítása a fent említett orosz kútfőnek, hogy JERMÁK TIMOFEJEV, Szibéria meghódítója egy ízben valami vogul samánhoz fordult volna oly célból, hogy ez jövőendő sorsát megjósolja. A dolog állítólag akkor történt, midőn JERMÁK a KARACSA vezérlete alatt összesereglett tobolvidéki tatároktól visszavonulásra kényszerítve a Tavda folyón fölfelé vette útját, hogy ez irányban jusson el Oroszországba. A kérdés, melyre a vakbuzgó keresztény hős a pogány varázslótól feleletet várt, az volt, hogy czélszerű-e tovább haladnia a megkezdett úton s eljut-e így hazája földére. A vogul samán, mint a krónika előadja, erre azt a választ adta, hogy nem fog ily módon Oroszországba jutni, hanem vissza kell térnie az Irtis vidékére, a hol még szerencsés ütközetei lesznek a tatárokkal szemben (III : 326. l.). Egy másik forrás szerint, midőn JERMÁK a tavidamelléki Csandiry vogul faluban a samán jóslatait tudakolta, emez megköttette magát s meghagyta, hogy kést szúrjanak a hasába, melyet addig ki nem húztak, míg a föltett kérdésekre válaszait meg nem adta. Miután ez megtörtént, a kötelékeiből kiszabadult samán fölugrott s néhány marékkal hörpintve a sebéből folyó vérből, végül megdörzsölte vérével a sebet, mire ez oly tökéletesen meggyógyult, hogy nyoma sem látszott a szúrásnak (III : 394. l.). Látnivaló ezekből, hogy tökéletesen igaza volt ERMANNak, midőn azt állította, hogy a samánok titkos erejében való hit egyképpen hatja át az orthodox egyháznak s a pogányságnak legbuzgóbb híveit.

MUNKÁCSI BERNÁT.

Még valami az alanyról és az állítmányról.

(Második közlemény.)

V.

Azok közül, a kik az utóbbi ötven év alatt a grammatikai és logikai alany és állítmány csomójának megoldásával foglalkoztak, a legtöbb elismerésben részesült s a magyar tudományra is legerősebb hatással volt KERN. Hogy az olvasó azt ne vélje, hogy KERN talán jobban oldotta meg a csomót, mint egykor ARISTOTELES, hallgassuk meg az ő véleményét is. (Munkája, melyre itt hivatkozni fogunk, ezt a címet viseli: FRANZ KERN, Die deutsche Satzlehre, eine Untersuchung ihrer Grundlagen, Berlin. 1883.)

KERN szerint a mondatból sohasem hiányzó, vagy legalább könnyen beleképzelhető személyes ige (verbum finitum) már magában véve is igen egyszerű, de teljes mondat. Minden személyes ige u. i. kivétel nélkül hármat foglal magában: bizonyos állapot kifejezését, bizonyos valóság kifejezését s e kettőt egybekötő erőt. (Dieses Dreifache also, Ausdruck eines Zustandes, einer Subsistenz und eine beide verbindende Kraft ist in jedem finiten Verbum ohne Ausnahme enthalten. 45.) Ez a három dolog fölöldhatatlanul egybe, egy szóba van forrva a személyes igében (in einem einzigen Worte bis zur Unlöslichkeit verbunden. 39., zu unlösbarer Einheit verbunden. 34. és 64.) Ama bizonyos állapot, más szóval az *igetartalom* (Verbalinhalt) az állítmánya, ama bizonyos valóság, más szóval az *igeszemély* (Verbalperson) az alanya ennek az egyszerű mondatnak; az az erő, mely ama kettőt egybeforrasztja a *kapocs*, copula. Csupán ezt az erőt, mely a valóságot a hozzátapadó állapottal (das Subsistirende und Inhärirrende) elválaszthatatlanul (innig untrennbar) egyesíti, szabad copulának nevezni. A mit közönségesen annak neveznek, csak olyan személyes ige, mint a többi. (65)

Mindaz, a mi a személyes igen kívül előfordul a mondatban, csak határozó (Bestimmung), még pedig vagy az alany — az igében foglalt valóság, az igeszemély — határozója, vagy az állítmány —

az igével kifejezett állapot, az igetartalom — határozója. A mondat ennél fogva oly fához hasonló, mely két galyas ágat hajtott. A személyes ige a fa törzsöke, az alany és állítmány, határozóikkal egyetemben, a fa két ága. (26.)

A mit közönségesen, de zavaros terminológiával alanynak hínak, csak határozója a valódi — a személyes igében foglalt — alanynak. A terminológián igazítani kell tehát, még pedig úgy, hogy csupán az igével kifejezett valóságot (die durch die Verbalform selber ausgedrückte Subsistenz) nevezzük *alanynak* (Subjekt) a határozót pedig, mely külön szóval fejezi ki ama valóságot (die durch ein besonderes Wort ausgedrückte Subsistenz) *alszónak* (Subjektswort).*)

Alanya mindenkor van, alszava sokszor nincs a mondatnak. Nincs tehát igaza MIKLOSICH-nak, mikor azt állítja, hogy *pluut* csupán állítmányból álló (Prädikatssatz), azaz alanytalan mondat, s hogy még csak nem is képzelhető hozzá valami alany. Abban is megvan az alany a harmadik igereszemély képében, sőt a németben (*es regnet*) — ámbár ez csak nyelvbeli fényűzés (sprachlicher Luxus, 49.) — megvan még az alszó is. (30.)

Nyelvbeli fényűzés! Ki hitte volna, hogy az egyébként oly takarékos német oly fényűző volna a maga nyelvében! De, úgy látszik, KERN-nek csak a szeme káprázott, mikor ezt a nagy fényt látta. Ha csupán ezt a szót hallanók: *kommen*, mely KERN szerint már teljes mondat, bizony nem tudnók, *wir-e* az a valódi alany benne, vagy *sie*. Az igéből kivált személyes névmás talán mégsem luxus a németben, hanem mulhatatlan szükség, ha meg akarjuk egymást érteni. S még nagyobb szüksége van a személyes névmásra az angolnak, a kinek igeragozása a mienkhez képest így hangzik: *én visz, te viszel, ő viszen, mi visz, ti visz, ők visz*. Nem inkább az-e ebben a luxus, hogy az egyes második és harmadik személy jegye még ma is fölismerhető az ige testén?

De ha a valóságot jelentő elem, az igereszemély kiválhatik az ige testéből, hol van akkor az a fölbonthatatlan egység (unlösbare Einheit), a melyről KERN álmodozik? Nincs ennek híre sem, még a magyarban, latinban, görögben sem, annál kevésbbé a németben. Az ige egy nyelvben sem fölbonthatatlan egység. Még akkor sem volna az, ha az a bizonyos valóság és bizonyos állapot mindenkor egy szóba volna forradva benne. Mihelyt azt mondja valaki, hogy az igében bizonyos valóság és bizonyos állapot forradt egybe, akkor, legalább képzeletben, már fölbontotta az ígét. De nem szükséges

*) „Alany és állítmány című értekezésemben emlegettem, hogy ha nekem kellene magyar kifejezéseket ajánlanom a *subiectum* és *praedicatum* szókra, én amazzt *alszónak*, ezt *fölszónak* nevezném. Legyen szabad legalább KERN *Subjectwort*-jának kifejezésére az *alszóval* élnem.

ehhez semmi képzelődés. A ki tudja, hogy *jöttem, veni*, a németben annyi mint *ich bin gekommen*, az világosan látja, hogy a németben különvált, vagy, mint WUNDT mondja (Logik, I. 37. és 57.), «széjjelfolyt» ez a két elem.

Két elem? De hisz éppen a német nyelv demonstrálja ad ocu-
los, hogy a *jöttem, veni* személyes igében legalább is három elem
forradt egy szóba. Mind a három füllel hallható, szemmel látható;
egyikről se lehet azt mondani, hogy csak *képzelt oka* valami jelen-
ségnek, azaz *erő*. Ha az egyik elem állapotot, a másik valóságot
jelent, mit jelent a harmadik elem? Talán mégis csak azt a kapcsolatot,
mely a másik két elemet összetartja? Avagy talán ez a harmadik
elem jelenti a valóságot? Miért ne? A *vagyok* éppen úgy jelenti a
valóságot,*) mint a *tanítók a tanítóságot, az érdeklek az érdeklő-
séget*. Ezzel nem azt akarom mondani, hogy az *ich* nem volna *való-
ság*. Az *biz* az, sőt a *gekommen* is az. Ebben a mondatban: *ich bin
gekommen* mind a három elem *valóságot* jelent. A *bin* általános, a
gekommen specialis, az *ich* individualis valóságot. Mikor KERN
valóságra, állapotra és kapcsolatra bontja a személyes igét, a fölosztás-
nak azt a kezdetleges szabályát sem tartja meg, hogy az osztó tagok
kirekesztészek egymást.

De KERN talán azzal akarja kihúzni a lábát e hurokból, hogy
azt mondja, ebben: *ich bin gekommen*, a *bin* személyes ige már
magában véve is igen egyszerű, de teljes mondat. Van alánya, a
beleértett valóság, az igeszemély; van állítmánya, a beleértett álla-
pot, az igetartalom; van copulája, az az erő, mely ama kettőt egy
szóvá egyesíti. Az *ich* csak alszó, határozója a valódi alanynak s
ebben az esetben csak nyelvbeli fényűzés, mert *bin gekommen* is
elég volna; a *gekommen* csak — majd azt mondtam, hogy fölszó,
a logika legalább ezt kívánná.

Ezzel ugyan nem húzta ki a lábát a hurokból, csak a hurkot
húzta meg jobban a lába körül. A *bin* most ezt teszi: *ich bin seiend*.
Ha nem akarja in infinitum dűdölni azt a nótát, hogy ebben: *ich
bin seiend* a *bin* személyes ige már magában véve is igen egyszerű,
de teljes mondat stb., akkor meg kell vallania, hogy *ich bin seiend*
nem egyéb mint elemeire bomlott *bin*. Azaz meg kell vallania,
hogy az ige nem fölbonthatatlan egység, hogy az *ich* nem hatá-
rozója az igebeli személynek, hanem maga az igebeli személy, hogy
a *seiend* nem határozója az igebeli állapotnak, hanem maga az ige-
beli állapot, a *bin* pedig nem a teljes mondat, hanem — copula.
Ugy, a hogy KERN tagolja a mondatot, sohasem rázza le a nyakáról
a copulát.

*) A *subsistentia, substantia* szókkal a görög *οὐσία* szót akarták latino-
sítani. Minek fordítanám ezt a német kedvéért *állománynak* vagy éppen *ál-
lagnak*, mikor nyelvünkben megvan szakasztott mása, a *valóság*?

Ich bin seiend és *ich bin gekommen* közt csak az a különbség, hogy annak megvan egy szóba forradt formája is a németben, a *bin*, ennek nincs meg. De megvan a magyarban és latinban (*jötem, veni*) esalhatatlan bizonyosságul annak, hogy az *ich bin gekommen* már elemeire bomlott személyes ige, azaz, hogy az *ich* nem határozója az alanynak, hanem maga az alany, a *gekommen* nem határozója az állítmánynak, hanem maga az állítmány, a *bin* pedig — copula.

De ugyanezt mondhatjuk az *ich bin grün* mondatról is. Ez is csak széjjelfolyt, elemeire bomlott személyes ige, melynek egy szóba forradt formáját nem is szükség más határban keresnünk, megtaláljuk a németben is: (*ich*) *grüne*. Az *ich bin grün* mondatnak is tehát *ich* a valódi alanya s *grün* a valódi állítmánya.

A mi az *ich bin grün* mondatról áll, annak állani kell az *ich bin weiss*, *ich bin untröstlich*, *ich bin zu Hause*, *ich bin ein Arzt* mondatokról is. Ezek csak annyiban különböznek az *ich bin grün* mondattól, hogy a német nyelv nem érezte egy szóba forrasztásuk szükségét.

Ha végre elfogadjuk azt is, hogy az ú. n. copula csak olyan ige, mint a többi, akkor az *ich habe Geld*, *ich höre Stimmen*, *ich schwimme stromaufwärts* mondatokat is úgy kell magyaráznunk, mint az előbbieket. Ezekben is valódi alany az *ich*, nem határozója az alanynak; ezekben is valódi állítmányok a *Geld*, *Stimmen*, *stromaufwärts*, nem határozói az állítmánynak: ezekben is copulák a *habe*, *höre*, *schwimme* személyes igék, nem pedig mondatok. Mert ha áll az, hogy az ú. n. copula, a *bin* csak olyan ige, mint a többi, akkor állhat az is, hogy a többi ige is csak olyan copula, mint a *bin*.

Azt, hogy az ú. n. alany már határozóul vonatkozik a személyes igében foglalt valóságra, nem tagadom. Magam is elismertem ezt 'Alany és állítmány' című értekezésemben. Csak azt nem ismerem el, hogy az efféle mondatban: *ich bin arm*, *je suis pauvre*, az *ich* vagy *je* volna az az ú. n. alany. Ez az *ich* vagy *je* nem az az alany, mely már határozóul vonatkozik az igeszemélyre, hanem maga az igeszemély. Világosan megtetszik ez a megtelelő magyar vagy latin kifejezésből: *szegény vagyok*, *pauper sum*. Az *ich* vagy *je* az az *én* vagy *ego*, melyet a *vagyok* vagy *sum* igébe csak bele szoktunk érteni. A magyar és latin igében csakugyan egy szóba van forradva az, a mit KERN valóságnak és állapotnak nevez. A német és francia igéből ellenben, ha megvolt is valaha benne, legalább mai napság kivált a «valóság». De azért megmaradt annak, a mi volt, igeszemélynek.

Azt az alanyt, mely határozóul vonatkozik erre az igeszemélyre, efféle mondatokban kell keresnünk: *én szegény vagyok*, *ego sum pauper*, *moi je suis pauvre*, *ich bin arm*. A német

többnyire mellőzi*) ugyan a francia *je*-nek megfelelő *ich*-et, az igéből kivált személyjegyet, de azért *ich bin arm* és *ich bin arm* közt mégis roppant nagy a különbség. Amaz tökéletesen a logikai kaptafára húzott, két szőlásból álló mondat, emez csak egy szőlásból álló mondat. Amaz erre a két tagra oszlik: *ich* || *bin arm* (*ego* || *sum pauper*), emez erre a kettőre: *ich bin* | *arm* (*sum* | *pauper*). Abban *ich* (*ego*) a határozandó tag, ebben *ich bin* (*sum*). Amott névszó (a személyes névmás) kezdi a mondatot, emitt ige (a németben a szétfoszlott, «széjjelfolyt» ige).**)

De ha megengedem is, hogy az ú. n. alany már határozóul vonatkozik az igében foglalt személyes valóságra, az mégsem fér a fejembe, miért legyen minden mondatnak az igeszemély a valódi alanya, miért legyen az egész emberi beszédben csak hat valódi alany. KERN szerint u. i. csak ez a hat alany lehetséges: *ich, du, er* (*sie, es, man*), *wir, ihr, sie*, sőt még ezek sem ebben a formában, mert így már alszók, hanem csak mint az igébe foglalt, az igebeli állapottal egy szóba forrott valóságok. Látni fogjuk, hogy az igeszemély még akkor sem mindig alany, ha csupán egyetlenegy személyes igéből áll a mondat. Pedig csak az efféle mondatokról: *állók, iszik, tanultok* stb. lehet elmondani azt, hogy a személyes ige már magában is igen egyszerű, de teljes mondat stb. S még az efféle mondatoknak sem mindig az igeszemély az alanyuk, mert az *esik, villámlik, virrad* s egyéb efféle mondatoknak nem az igeszemély az alanyuk. Más mondatokról sem azt nem lehet mondani, hogy a személyes ige a mondat bennök, sem azt, hogy mindig az igeszemély a valódi alanyuk.

A mondat maga a mondat, nem valamely része. A magán álló személyes ige is mondat lehet, de nem mondat, ha nem áll magán. A protoplasmából és egy-két magból álló sejt már magában is állat lehet, a mint hogy vannak is oly állatok, melyek csak egyetlenegy sejtből állanak, de a megszámlálhatatlan sok sejtből álló ember is állat. KERN azt akarná velünk elhitetni, hogy az emberben csupán egy sejt, mondjuk, az ember matematikus középpontjában ülő sejt az állat. Én hamarabb hinném el azt, hogy az ember is csak egy nagy sejt, mely protoplasmából és néhány magból, a belső műszerekből áll; kezei, lábai csak protoplasmanyulványok, arra valók, hogy a sejt helyét változtathassa, eledelet megkaparintthassa, ellenségeit félretaszíthassa.

Mondat az *szik* is, de mondat ez is: *a ló vizet iszik*. Ez is

*) De nem mindig. Erre KERN is több példát idéz Goetheből. Pl. *Die Treue sie ist doch kein leerer Wahn* e helyett: *Die Treue ist doch kein leerer Wahn*.

**) Erre nem gondolt GABELENTZ, midőn csodálkozással emlegette, hogy a német jelentő mondatot sohasem kezdi az ige.

protoplasmából és magból, akarom mondani, alanyból és állítmányból áll, mint amaz. Csak hogy ennek alanya és állítmánya ismét mondat szerű részekből, alanyi és állítmányi értelmű tagokból állott egybe. Ám legyen az egyik (*iszik*) mondatnak a beleértett harmadik személy az alanya s a beleértett állapot az állítmánya, a másik mondatnak (*a ló vizet iszik*) nem lehet ugyanaz az alanya s ugyanaz az állítmánya. Mert ha ugyanaz volna, akkor mind a két mondat tal ugyanarról ugyanazt mondanók. Ez pedig nem áll.

Az alany és állítmány keresésének nem az a módja, hogy fölkeressük a mondatban a személyes igét. Így sohasem találunk mást, mint személyes igét. Az alany és állítmány keresésének az a módja, a hogy az *szik* mondatban találta meg KERN az alanyt és állítmányt. Ugyanazon módon kell e tagokat keresni *a ló vizet iszik* mondatban is.

Hogy találta meg KERN az *szik* mondat alanyát és állítmányát? Ugy, hogy két tagra bontotta a mondatot: *ő || ivó, er || ist trinkend*. A mondatot tehát két tagra kell bontani, ha meg akarjuk tudni, mi az alanya s mi az állítmánya. De csak is kettőre. Mert ha többre bontjuk, pl. háromra: *er || ist || trinkend*, akkor vége tudományunknak, akkor nem tudjuk többé, a *trinkend*-e az állítmány vagy az *ist*, mondat-e az *ist* a mondatban, vagy copula.

KERN egyfelől abban vét, hogy csupán a legegyszerűbb mondat alanyának és állítmányának keresésére indul el a helyes úton, másfelől abban, hogy még a helyes úton sem tud egyenesen járni. De mielőtt azt néznők, mint tántorog KERN az egyenes úton is, lássuk előbb, mi az alanya és állítmánya ennek a mondatnak: *a ló vizet iszik*.

Azt mondtuk, hogy a mondatot két tagra kell bontani, ha meg akarjuk tudni, mi az alanya és állítmánya. Nyilvánvaló, hogy ez a mondat erre a két tagra oszlik: *a ló || vizet iszik*. Megvan tehát a két tag, csak az a kérdés, melyik az alany, melyik az állítmány közülök. Minthogy e megfelelő szólásban: a *vizivő ló* a *vizet iszik* tagnak megfelelő tagot hangoztatjuk erősebben s ez vonatkozik határozóul a gyengébben hangoztatott *ló* tagra, tehát ama mondatban az első tag az alany s a második tag az állítmány.

A mondat két főtagja, *a ló* és *vizet iszik* külön-külön magukban véve szinte mondatok lehetnek s a *vizet iszik* tagot mindenki annak is tartja, de az egész mondatához képest csak mondat szerű részek, szólások. Ha szólások, akkor határozandó és határozó, azaz alanyi és állítmányi értelmű két-két tagból kell állaniok. Az első szólásnak *a* a határozandó, *ló* a határozó tagja; a másik szólásnak *szik* a határozandó s *vizet* a határozó tagja. (Ismét ama törvény értelmében, hogy a határozót hangsúlylal különböztetjük meg a határozandótól. E szólások u. i. így hangzanak: a ló, vizet iszik.)

A logikai kaptafára vonva a szólásokat, ezek az ítéletek felelnek meg nekik: *az* || *lő*, *az ital* (a mit *iszik*) || *víz*.

A, lő, vizet, iszik már csak másodrendű tagjai a mondatnak, de magukban véve ismét szólások; sőt mondatok is lehetnek. Az *szik* tagot KERN is mondatnak tartja. Ha szólások, akkor ismét határozó és határozandó két-két tagból kell állaniok. Az első két másodrendű tag, *a* és *lő* azonban már oly egyszerűek, hogy második altagjukat rajtuk kívül kell keresnünk, midőn így mondjuk őket: (az az?) *a*, vagy (lő az?) *lő*. Ezeknél tehát megállapodhatunk a tagolásban, megjegyezve azt, hogy in ultima analysi minden szó határozó, azaz állítmányi értelmű. De a másik két másodrendű szólást még intra dominium tovább tagolhatjuk.

A *vizet* szólás erre a két tagra oszlik: *vize* | (ő)t. Határozó vagy állítmányi értelmű benne a szótörzsöknek nevezett első, határozandó vagy alanyi értelmű a képzőnek vagy ragnak nevezett második tag.*)

A mi végre az *szik* szólást illeti, hát ebben csakugyan megvan mind az a három elem (dieses Dreifache stb.), melyet KERN emleget: *iv*(^ó_{ás}) — *vagy*—*on*. De épen az a baj, hogy KERN hárommat lát, holott csak kettőt keres. Hogy választja ki hát a három közül a kettőt, az alanyi és állítmányi értelmű tagot, vagy mint ő mondja, az igazi alanyt és állítmányt?

Erre a kérdésre egy hasonlattal felelek. Ez a szólás: *cserfa-gyöngy* három elemből áll: *cser*—*fa*—*gyöngy*. KERN azt mondja, hogy ebben a *gyöngy* az alany, a *cser* az állítmány, a *fa* pedig az a kapocs, mely ama kettőt föoldhatatlanul egy szóvá egyesíti. KERN csak az elemeket látja, de nem a szerkesztményt, mely szerint az a szólás előbb csak két tagból áll, vagy ebből a kettőből: *cserfa*—*gyöngy*, vagy ebből a kettőből: *cser*—*fa*gyöngy.

Az *szik* szólás is előbb csak két tagból áll, még pedig ebből a kettőből *iv*(^ó_{ás}) — *vagyon*, es ist | **Trinken** | **trinkend**. Ebben az igetörzsök, tehát csakugyan az, a mit KERN igetartalomnak nevez, a határozó vagy állítmányi értelmű tag, de nem az igezemély, hanem ez a «copulával» együtt a határozandó vagy alanyi értelmű tag. Az *es trinkt* = es ist | **trinkend** épen olyan mondat tehát, mint *er ist* |

*) Nem akarom kisebbíteni PAUL-nak azt az érdemét, hogy, mint KALNÁR emlegeti (NyK. 28: 139.) nálam előbb vette észre a szótörzsöknek s képzőnek ezt a viszonyát. Csak az igazság kedvéért jegyzem meg, hogy a mi BRASSAINK már 1863-ban észrevette ezt a viszonyt. A magyar mondatról írt értekezésének II. részében a 96. lapon ezt olvassuk: «Egész nyelvünkben általában a képzőkben és ragokban lappangó fogalmakat mind oly ismeretes és tudvalevő általánosságoknak nézzük, melyeket a szók törzsei határoznak meg.»

arm. Nem két szólásból áll, csak egyből, mintha csak fele, még pedig állítmányi fele volna egy efféle ítéletnek: das *Pferd* || es ist trinkend (*equus* || est bibens). De azért, mint már a II. fejezetben említettem, az efféle szólásokat is rá lehet vonni a logikai kaptafára. Hogy hogyan, a *vizet iszik* szólásnak ítéletté változtatásából már talán úgy is észrevette a figyelmes olvasó, de e logikai műveletnek teljes megvilágosítását még most is függőben kell hagynunk, mivel előbb arra a kérdésre akarunk felelni, mi hát KERN szerint az alanya és állítmánya ennek a mondatnak: *a ló vizet iszik*?

Mielőtt e kérdésre felelnék, legyen szabad még egy hasonlatot előrebocsátanom. Ez a szólás: *szélfúvás* ebből a három elemből áll: *szél*—*fúv*—*ás*. Ebben *ás* az alany, *szél* az állítmány, *fúv* a copula. Ez a hasonlat azért alkalmasabb, mivel KERN maga is csak valami ragasztéknak tartja az alanyt. «Ob innerhalb des finiten Verbums der Subjektsbegriff oder der Verbalbegriff (Prädikatsbegriff) der bedeutsamere sei, darüber kann wohl kein Zweifel sein; jedenfalls nämlich ist es der *betonte* Verbalbegriff, nicht der als *unbetontes* Suffix erscheinende Subjektsbegriff.» (51.)

Mi már most KERN szerint az alanya ennek a mondatnak: *a ló vizet iszik*? Az *szik* személyes igébe értett *vagyon* személyes igének *on* (*ön*, *ő*) ragja, az, a mi nem is szó a mondatban, a mi KERN saját szavai szerint *semmit sem jelent*. Mert «die Verbalperson (Subjekt) an sich, weil sie vom Verbalinhalt gar nicht getrennt werden kann, *bedeutet gar nichts*». (49.)

S mi az állítmánya? A mi a személyjelentő rész s a copula félreképzelése után még fennmarad az *szik* igéből, tehát megint olyasmi, a mi, ha igenévvé nem változtatjuk, egy nyelvben sem szó, megint olyasmi, a mi «semmit sem jelent».

Igy akarja KERN iskolás gyerekekkel megértetni azt, a mit ő maga így fejez ki: «Als schlechthin nothwendige Bestandtheile des Satzes pflegen Subjekt und Prädikat bezeichnet zu werden und gewiss mit Recht». (30.)

A legfurcsább azonban a dologban az, hogy KERN ezt az ő alanyát és állítmányát grammatikainak tartja. Emlékezzünk csak vissza arra, a mit STEINTHAL-tól hallottunk (*Alany és állítmány* című értekezésemben). A tiszta logika, mondja STEINTHAL, két fogalomnak bármely kapcsolatában ítéletet, azaz alanyt és állítmányt lát, de a grammatika két szó kapcsolatát nem veszi mindig mondat számba. A logika szerint ez: *a ló vizet iszik* három ítélet (1. maga a mondat, 2. az || *ló*, 3. az *ital* || *víz*), a grammatika szerint csak egy mondat, azaz egy alany, egy állítmány. Azt, hogy e mondatban még egy negyedik ítélet, még egy negyedik pár alany és állítmány is volna, az *szik* igébe értett személy és állapot kapcsolata, nem is említi STEINTHAL. Sőt ellenkezőleg úgy nyilatkozik, hogy ez a kapcsolat se nem ítélet, se nem mondat. «Liegt in *amo*,

amat ein Subject? Nein! denn es liegt nur die Thätigkeit und ihre Beziehung auf ein Subject vor.» (Grammatik, Logik und Psychologie. 364.) S ha mind erre visszaemlékeztünk, nem méltán kiált-hatjuk-e, hogy KERN még a STEINTHAL logikai alanyánál és állít-mányánál is *logikaibb* alanyt és állítmányt tart *grammatikainak*.

VI.

Ki ne kívánná most azt hallani, hogy mit tart KERN *logikai* alanynak és állítmányoknak. Erre nézve az 56. lapon a következő kijelentést olvassuk:

«In der Regel steht ja im Deutschen das Subjektswort, an welchem der Verbalinhalt haftet, voran,*) und diese Stellung verführt zu dem Glauben, durch dieses Wort müsse nun auch das bezeichnet werden, von dem im Satze vorzugsweise etwas ausgesagt wird. Freilich hält es schwer, diesen Glauben festzuhalten, wenn das Subjektswort sehr leer an Inhalt ist.***) Und diese Schwierigkeit hat denn auch zur Erfindung des logischen Subjekts geführt, das aus dem Worte des Satzes entnommen zu werden pflegt, welches sachlich, nicht logisch als der wichtigere Begriff erscheint.»

Hogy is volt csak? A logikai alany csak koholmány, azok koholmánya, a kik az *es* szócska üressége miatt nem merik ráfogni, hogy ebben: *es hat heuer viel Obst gegeben* az volna az alany; azért azt a szót választják logikai alanyul, mely nem logikailag, hanem dologilag fontosabbnak látszik a mondatban.

Hja, nem minden ember meri fölraggni s ott hagyni azt a kalauzt, hogy az alany az, a miről mondva van valami. A ki e kalauzt követi, az azt véli, hogy ebben: *es hat heuer viel Obst gegeben* az *idei esztendőről* van mondva valami, még pedig az, hogy benne *sok gyümölcs volt*. S ha annyira félenk az ember, hogy még azt a bogarat sem meri eltaposni, hogy a grammatikai alany annyi mint nevező eset, akkor mit tehetne egvebet, mint hogy logikai-nak nevezi az alanynak grammatikai formáját a *heuer* szót. Nem tudhatja minden ember, hisz még a logikusok nagy része sem tudja, hogy abban a mondatban *das heurige Jahr* a logikai alany s *das Gegebensein von vielem Obst* a logikai állítmány.

De KERN bátor ember, ő fölragja a kalauzt (csak a bogarat nem tapossa el, mert némely bátor ember ki mer állani a megvadult bika elé, de béka, egér, bogár elől meghátrál) s azt mondja, hogy ama mondatban a *hat* szó foglalja magában az igaz alanyt, az *es* csak határozója az alanynak s ebben az esetben csak «sprachlicher Luxus». Halljuk most tovább KERN hermeneiáját.

*) Itt efféle mondatokra gondol: *der Baum blüht*.

**) Itt efféle mondatokaa gondol: *es hat heuer viel Obst gegeben*.

«Nun habe ich gewiss nichts gegen Übungen im Auffinden des sog. logischen Subjekts einzuwenden; sie sind bei der Erklärung der Lesestücke im deutschen Unterricht gewiss oft recht zweckmässig. Nur meine man nicht, dass man mit dieser Beschäftigung, die geßissentlich von der Form auf den Inhalt übergeht, noch Grammatik treibe, wende dabei nicht den grammatischen Terminus Subjekt an, bezeichne nicht etwas als logische Erwägung, was vielmehr eine durchaus sachliche, auf den Stoff, den Inhalt gerichtete ist... Was man so logisches Subjekt nennt, ist immer nichts anderes, als die Hauptsache, um die es sich handelt.»

Abban igaza van, hogy a grammatikának semmi köze a mondatok tartalmához. De abban igen téved, ha azt hiszi, hogy csupán a formákhoz van köze. Van a tartalom és formán kívül is még valami, a miről KERN-nek, úgy látszik, nincs tudomása, de a mihez mégis köze van a grammatikának, «a nyelv physiologiájának». Ez a functió. Azt pedig, hogy a *subjectum* csupán nyelvtani műszó (grammatischer Terminus) volna, KERN maga sem hinné el, ha mástól hallaná.

«Man sollte doch um so weniger von einem logischen Subjekt des Satzes sprechen, weil bekanntlich unter den Logikern selbst Streit über das ist, was in einzelnen Fällen *das wahre logische Subjekt des Urteils* ist. Umformen lässt sich wohl jeder Satz so, dass man so viele Urteile aus ihm gewinnt, als er Worte hat, weil man eben aus jedem Wort das sog. logische Subjekt gewinnen kann. Das hat auch gar nichts Auffallendes, da eben durch den Satz von jedem seiner Worte etwas ausgesagt wird, nicht bloss vom Subjektsworte.»

Ebben csak az az igaz, hogy a mondatban (általában, nem egy bizonyos mondatban) bármely szó alany s tegyük hozzá, állítmány is lehet. Épen ebből következik az, hogy az alany és állítmány nem jelenthetnek bizonyos formákat, hanem bizonyos functiókat kell jelteniök.

«Diese Übung ist nicht zu schwer. Sehr schwierig aber — und ich habe noch nie eine klare Anleitung darüber gelesen — mag es sein, immer das ‚wahre logische Subjekt‘ heraus zu finden. Ist z. B. in dem Satze, *mir ekelt vor dieser Speise* Speise dieses Subjekt? Es scheint so, da ja diese Speise bequiem unter den Begriff der mir Ekel Erregenden subsumiert werden kann.»

A látszat igaz is lehet, hamis is. Vizsgálat nélkül nem szabad sem elfogadni, sem elvetni. Ha közelebbről vizsgálta volna a dolgot, talán észrevette volna, hogy az a mondat ebből a két főtagból áll: mir ekelt || *vor dieser Speise*, undorodom || *ettől az ételtől*. Ebben csakugyan *diese Speise* a log. alany s *Ekel* a log. állítmány. De a ki csupán grammatikai elemeket, bizonyos formájú szokat lát a

mondatban, az nem is gyanítja, hogy az a mondat nem csak öt szóból, hanem két szólásból is áll, nem gyanítja, hogy az alany és állítmány nem szók (ámbar azok is lehetnek), hanem szólások.

«Warum soll ich es aber nicht dem Dativ *mir* entnehmen. Denn *ich empfinde Ekel vor dieser Speise* und ich bin doch die Hauptsache in dem Satze.»

KERN uram ugyan nem tagja a mondatnak, de abban mégis igaza van, hogy a *mir* szó is alanya lehet a mondatnak. Ha így hangoztatom a mondatot: *mir* || ekelt vor dieser Speise, *én* || undorodom ettől az ételtől, akkor *mir* a grammatikai, *ich* a logikai alanya. Mir ekelt, undorodom (tót: hnusi sa mi) és *mir* || ekelt, *én* || undorodom (tót: *mne* || sa hnusi) közt ugyanaz a különbség, mint ich bin arm és *ich* || bin arm közt. De az is bizonyos, hogy nem a magyarázó kényétől-kedvétől, hanem helyes megfigyeléstől függ az, a *vor dieser Speise* vagy a *mir* tagban ismer-e a mondat alanyára.

«Wenn man nun aber wieder bei neuern Logikern die wunderbare Entdeckung liest, dass der Satz: *es blitz* auf seinen ursprünglichen logischen Ausdruck zurückgeführt werde, wenn man ihn umformt in: *das Blitzen ist*, also das Subjekt aus dem Verbalinhalt herausholt, so möchte man sich, um es mit den Logikern nicht zu verderben, dazu entschliessen, das Subjekt in dem Verbalinhalt von *ekelt* zu finden und als die wahre logische Form zu fixieren: *Ekel überfällt mich vor dieser Speise*, ein Satz, der sich sicherlich ein gut Teil besser anhört, als der Satz: *dar Blitzen ist*, der ja logisch ganz vortrefflich sein mag, sprachlich aber abscheulich und ganz sonderbar, denn ich rede in ihm von einem Zustande des Seins, der am Blitzen — einem anderen Zustande — haftet, während in dem ursprünglichen Satze von einem Zustand gesprochen wird, der an einem unbekannten Subjekt haftet.»

Ezt a mondatot, *Ekel überfällt mich vor dieser Speise* kétségkívül így hangoztatta KERN: *Ekel überfällt mich* || *vor dieser Speise*, undorodás fog el || *ennek az ételnek a láttára*. Ebben csak azért tartja az *Ekel* szót logikai alanyának, mivel nevező esetben áll. Valóban olyan állítmány az, mint az *orvos* ebben: *orvos vagyok én*, azaz analitikus állítmány, a mondat állítmányi részének határozó tagja. A mondat logikai tagjai ezek: alany: *diese Speise*, állítmány: *Überfallen von Ekel*.

Hogy KERN fülbemászóbbnak tartja az *Ekel überfällt mich* mondatot ennél: *das Blitzen ist*, annak csak az az oka, hogy am- azt így hangoztatta: *Ekel überfällt mich*, emezt így: *das Blitzen ist*. Azaz két szép leányt akart összehasonlítani, de az egyiket csak elülről, a másikat csak hátulról látta. Ha mind a kettőt vagy elülről vagy hátulról látta volna, azaz vagy így: *Ekel überfällt mich* és *Blitzen ist* (es ist *Blitzen*) vagy így: *der Ekel überfällt mich* és *das Blitzen ist*, aligha tudta volna oly könnyen eltökélni magában,

melyiknek nyujtsa az arany almát. Egyébiránt „das *Blitzen* ist‘ semmivel sem utálatosabb s a maga helyén ép oly helyes mondat, mint *Gott* ist.

Igen furcsán hangzik KERN szájából az a nyilatkozat is, hogy az *es blitzt* mondatban oly állapotról van szó, mely egy ismeretlen alanyon tapad. Hisz épen KERN tanítja, hogy ama mondatnak a *blitz*t igében foglalt harmadik személy az alanya. Hogy lett ez az alany egyszerre oly ismeretlenné KERN előtt?

«Ich kann aber, wenn ich nun doch einmal in Unsicherheit über das ‘wahre logische Subjekt‘ gerathen bin, auch auf den Einfall kommen, dieses Subjekt der Präposition *vor* zu entnehmen: *Die Gegenwart dieser Speise verursacht mir Ekel*, oder dem Pronomen *diese*: *Dieses ist hier eine mir Ekel erregende Speise.*»

Mikor följebb azt mondtam, hogy ennek a mondatnak: mir ekelt || *vor* | *dieser Speise*, *diese Speise* a logikai alanya, akkor a *vor* szócskát nem vettem tekintetbe. Oly módon neveztem meg az alanyt, mint az állítmányt szoktuk megnevezni, mikor azt mondjuk, hogy a *homo est animal* mondatnak *animal* az állítmánya: az analitikus alanyt neveztem meg. De semmi kifogásom sincs az ellen, ha KERN a *vor* szócskának, mely kétségkívül szinte egyik tagja a grammatikai alanynak, helyet kíván juttatni a logikai alanyban is. Legyen hát teljes logikai alanya a mondatnak: *die Gegenwart dieser Speise*, de ne csupán a *vor* helyébe csúsztatott *Gegenwart* szó. Ez csak olyan logikai alanya annak a mondatnak, mint a milyen logikai állítmánya az *est* ennek: *homo est animal*.

A másik mondat: *dieses ist hier eine mir Ekel erregende Speise* olyan változata az eredetinek, mint ennek: sokat nevet || *ez* az ember, az, hogy *ez* || sokat nevető ember. Nem hinném, hogy KERN e változtatás nélkül nem ismerné föl logikai alanyát ennek a mondatnak: sokat nevet || *ez* az ember.

«Was haben aber alle diese Versuche und Scherze mit grammatischem Verständniss zu thun? Grammatisch versteht man den Satz doch nur, wenn man lediglich auf die Einsichten, welche die Grammatik gewährt, sich stützend, den Inhalt desselben in folgender Weise breit auseinander legt: Es ist etwas Abscheu Erregendes (Ekelndes) vorhanden, das weder an dem Redenden, noch an einem Angeredeten haftet. Diese Erregung wird hervorgerufen in Gegenwart (vor) dieser Speise und übt Einfluss auf mich.»

Erre megfelelt már följebb maga KERN: «nur meine man nicht, dass man mit dieser Beschäftigung, die geßissentlich von der Form auf den *Inhalt* übergeht, noch Grammatik treibe».

«Subjekt aber ist hier gar nichts anderes, als die dritte Verbalperson, ein Subjektswort ist nicht vorhanden und alles Suchen danach ist vergebliche Mühe.»

Ebben áll tehát az a mélységes grammatikai általértés?! Fölérni észszel, hogy az *ekelt* ige a személyes névmást nevező esetben foglalja magában s hogy ezen kívül nincs a mondatban több nevező eset. De mi szükség e végre syntaxisal nyaggatni a szegény tanulót? Hisz ezt a grammatikai elemek ismeretéből is kisütötte volna, sokkal biztosabban, mint e találós kérdésből: mi e mondatnak az alanya, az a főtagja, melyről a másik főtag mondva van?

De KERN szánakozva mosolyog s azt mondja, hogy ennek a kalauznak — az alany régi meghatározásának — semmi hasznát sem lehet venni az igaz alany keresésében. Szidja is ezt a vén kalauzt, a hol csak teheti. Legkeményebben az 54. s következő lapokon:

«Durchaus nichtssagend ist es aber, wenn man das Subjektswort als das definiert, von dem etwas ausgesagt wird, und durchaus unrichtig wird diese inhaltslose Lehre, wenn man dadurch sein Wesen im Gegensatz zu anderen im Satze enthaltenen Substantiven erschöpfend dargestellt glaubt. Und leider ist diese Auffassung ebenso allgemein verbreitet, wie gänzlich dem Sachverhalt widersprechend.

Natürlich wird durch den Satz immer etwas von dem Subjekte ausgesagt, weil das Wesen des Satzes (im Unterschied von einer Anzahl von Wörtern, die ohne einen Satz zu bilden nach einander ausgesprochen werden) darin besteht, dass durch die verbindende Kraft des finiten Verbums von jeder im Satze enthaltenen Vorstellung etwas ausgesagt wird... Es wäre ja überaus wunderbar, wenn der Satz auch nur eine einzige Vorstellung enthielte, von der gar nichts durch denselben ausgesagt würde. Man begreift nicht, was diese eigentlich in dem Satze soll. Nun bezeichnet das Subjektswort recht häufig das, was uns am meisten interessiert, und dann mag man ja sagen, dass von diesem vorzugsweise etwas durch den Satz ausgesagt wird; aber solche Bedeutung hat das Subjektswort nicht von fern in allen Sätzen. So ist in folgenden verbundenen Sätzen die Vorstellung *'dieser Mann'* sicherlich das uns vorzugsweise Interessierende, und doch erscheint diese Vorstellung zuerst als Subjektswort, dann als Objekt, dann als Dativ zu dem vom Prädikat (verbum finitum) abhängigen Infinitiv, endlich als Genitiv zum Subjektswort: *dieser Mann ist durchaus ehrenwerth, diesen Mann achten alle Bürger unserer Stadt, diesem Manne kann jeder unbedingt Vertrauen schenken, dieses Mannes Gerechtigkeit wird selbst von seinen Feinden anerkannt.* Nach jener Theorie aber, nach der das eigentliche Wesen des Subjekts darin liegt, dass von ihm etwas (oder richtiger das Prädikat) ausgesagt wird, wäre im ersten Satze etwas von *diesem Manne*, im zweiten von *allen Bürgern*, im dritten von *jedem*, im vierten von der *Gerechtigkeit* des Mannes etwas (oder der Prädikatsbegriff) ausgesprochen. Das ist ja auch nicht zu bestreiten; auch von der Achtung, vom Vertrauen, von den Feinden des Mannes wird etwas ausgesagt, aber sehen wir auf den Inhalt, auf den Zweck der Rede, so gelten alle vier Aussagen von dem Manne, dessen Lob gepriesen wird.»

Igy szidja KERN azt a vén kalauzt. Ez pedig a markába nevet s így bórbitél magában; Ez a jámbor még azt hiszi, hogy a *dieser*

Mann, alle Bürger, jeder, Gerechtigkeit szókat én mutattam be neki alanyokul, holott ezekre csak úgy búkkanhatott, hogy ama bogár után indult, hogy az alany annyi mint nevező eset. Ha engem követett volna, világosan látta volna, a mit homályosan maga is sejtett, hogy ama mondatoknak *dieser Mann, diesen Mann, diesem Manne, dieses Mannes (Gerechtigkeit)* az alanya, azaz, es gelten alle vier Aussagen von dem Manne, dessen Lob gepriesen wird.

Ha az alanynak régi meghatározásából csakugyan az következnék, hogy a második mondatnak *alle Bürger*, a harmadiknak *jeder* az alanya, akkor én sohasem fogtam volna tollat a kezembe ezen értekezés írására.

De miért szidja KERN a kalauzt, ha olyan vastagon lepte be szemét az iskola pora, hogy semmi különbséget sem lát többé e meghatározás között: alany az, a miről mondván van valami s e fogás között: keress nevező esetben álló szót a mondatban, ha tudni akarod, mi az alanya? Hisz a kalauz szerint epen azt mutatja neki, a mit látni akart, hogy az *alle Bürger* és *jeder* alanyok, vagy a mi egyre megy, alszók. KERN azért szidja a kalauzt, mert azt hiszi, hogy tud ugyan nevező esetet mutatni a mondatban, de ha két nevező eset fordul elő benne, pl. das *Schwärmen* ist meine *Lust*, nem tudja megmondani, melyik az alany közülök. Ezt csak az tudja megmondani, a ki tudja, hogy mind a két nevező csak határozó, *das Schwärmen* az igeszemély határozója, tehát alszó, *meine Lust* az igetartalom határozója, tehát Prädikatsnominativ. «Der Unterschied ist grammatisch klar und präcis auszudrücken. Das Subjektswort ist die Bestimmung zu der im finiten Verbum liegenden Person (Subjekt), der Prädikatsnominativ und die obliquen Casusbestimmungen zu dem im Verbum liegenden Begriffsinhalt (Prädikat).» (56.)

Nem okosabban tette volna-e KERN, ha a *dieser Mann* és *diesen Mann* grammatikai formákat is becsületes nevükön nominativusnak és accusativusnak nevezte volna, mint a *diesem Manne* és *dieses Mannes* formákat dativusnak és genitivusnak? Vagy ha már Prädikatsnominativ, Prädikatsdativ, Prädicatsaccusativ stb. nevű mondattagokat akart megkülönböztetni, következetesen Subjektsnominativ, Subjektsdativ, Subjektsakkusativ stb. nevű mondattagokat is különböztetett volna meg?

De e fejezetben tulajdonképen azt akartuk megtudni, hogy mit tart KERN logikai alanynak és állítmánynak. Mit tudtunk meg tehát? Megtutdunk azt, hogy a logikai alany csak koholmány, csak tréfa. A logikai állítmányról nem tudtunk meg semmit. Ezt vagy azonosnak tartja KERN a grammatikaival, vagy oly sületlen tréfának, hogy nem érdemes rá szót vesztegetni.

VII.

Állapodjunk meg itt egy kissé s vizsgáljuk, mi az alanya és állítmánya az efféle mondatnak: *esik, villámlik, fagy* stb.

Ezeket, mint már említettem, egytagú mondatoknak nevezem, nem azért, hogy csak egy szóból, hanem hogy egy szólásból állanak. Egytagú mondatok az effélék is: vizet iszik, jónak látszik, kárba veszett, orvos vagyok, sötét van, rossz időket élünk, rossz csillagok járnak, van könyve, adott isten (adott, de eltagadjátok).

Lássuk előbb, mi az alanya és állítmánya ennek az egytagú mondatnak: 'vizet iszik'. Ebben *vizet* az erősebben hangoztatott, a határozó tag s *szik* a gyengébben hangoztatott, a határozandó tag. Abból kell tehát az ítélet állítmányát, ebből alanyát venni. A nevezőkre változtatás s az állandó tényezővel való szorzás után ezt az ítéletet kapjuk: *itala* || *víz*. Ennek a mondatnak tehát *itala* a log. alanya s *víz* a log. állítmánya. Minthogy pedig a mondatnak az a tagja a grammatikai alany, melyből a log. alanyt vettük s az a tagja a gram. állítmány, melyből a log. állítmányt vettük, tehát ennek a mondatnak *szik* a gram. alanya s *vizet* a gram. állítmánya.

WUNDT ellenében, ki az 'er trinkt Wasser' mondatot ezzel az ítélettel egyezteteti: *das Wasser* || *wird getrunken*, csak azt jegyzem meg, hogy én ugyanazon törvény szerint redukáltam, tudatosan, azonértékű ítéletre ama mondatot, a mely szerint redukálta ő, találomra, az 'er handelt gut' mondatot erre az ítéletre: *sein Handeln* || *ist gut*. A törvényre hivatkozom KERN ellenében is, a ki oly színben tünteti föl e reductiót, mintha csupán kényunktől-kedvunktől függne, a mondatnak melyik tagjából vegyük a logikai alanyt s melyik tagjából a logikai állítmányt. KALMÁR ellenvetésével kissé bővebben akarok foglalkozni.

KALMÁR azt mondja:

«A logikának könnyű a mondat szerkezetét addig változtatni, míg a logikai alany nevezővé nem lett, mert a logikának a nyelv csak eszköz az ítéletek mérésére, hanem a nyelvtannak a nyelv végcél; a nyelvtan tartozik a nyelvet úgy, abban az alakban hagyni, megérteni és megmagyarázni, a melyben találja. Mi különbség van már most amaz alany közt, mely a nyelvtannak is alany és a közt, melyet a logika egészen más alakokból átváltoztatások segítségével hüvelyez ki magának.» (NyK. 28 : 393.)

A formára nézve, s KALMÁR kétségkívül csak erre néz, nincs semmi különbség. A logikai alany is nevező, s az ú. n. grammatikai alany is nevező. De a functióra, az alanynak mi voltára nézve, sokszor igen nagy a különbség köztük. Pl. ebben a mondatban: a *gyermeknek* könyve van, a *gyermek* az az alany, melyre a logika a *gyermeknek* formában is ráismer, ellenben a nyelvtannak,

mely épen úgy határozza meg az alany mivoltát, mint a logika, de csak azért tart lúdnak valamit, mert fehér, a *könyve* az alany. Az már most a kérdés, minek nevezendő functiójára, mondatbeli viszonyára nézve az a mondattag, melyből a logika az azonértékű ítélet alanyát hüvelyezi ki. KALMÁR szerint logikai alanynak, mivel az a kihüvelyezés csak arra való, hogy a logika addig változtathassa a mondat szerkezetét, míg a logikai alany nevezővé nem lett. Én azt tartom, hogy erre az átváltoztatásra, erre a kihüvelyezésre nem a formákkal való játszás kedvéért van szükség, hanem, általában szólva, azért, hogy hasonlóvá tegyük a mondatot ahhoz a mondathoz (az *ember* || *halandó*), a melyen először mutattuk meg a gyermeknek az alanyt és állítmányt. Ezzel az egyeztetéssel: a *gyermeknek* || *könyve van* = a *gyermek* || *könyvvalló* igazoljuk azt, hogy abban a mondatban csakugyan a *gyermeknek* az alany s *könyve van* az állítmány. De nem logikai alany és állítmány — ezeket az igazoló ítéletben látjuk — hanem grammatikai alany és állítmány. A logikai alany és állítmány kihüvelyezésére azért van szüksége a nyelvtudománynak, hogy úgy, abban az alakban is megérthesse és megmagyarázhassa a mondattagok viszonyát, a melyben találja e tagokat s mely sokszor nagyon elűt attól az alaktól, a melyen először mutattuk meg a gyermeknek az alanyt és állítmányt. Igaz, hogy a logikai alanynak és állítmánynak kihüvelyezése «nem mutat szempotot, melyből az alakok különbségeit is meg lehetne magyarázni». De nem is az a célja. A trigonometriai háromszögnek (az épszögű háromszögnek) kihüvelyezése sem mutat szempontot, melyből a geometriai alakok különbségeit is meg lehetne magyarázni, de azért bolondnak tartaná mindenki az oly geometrát, a ki e miatt becsmerelné a trigonometriát. KALMÁRT tehát csak arra kérem még egyszer, ne tartsa az alanyt és állítmányt anatómiai formáknak, hanem physiologiai functióknak. Akkor nem fog azon sopánkodni, hogy valami «át nem érzett szemléleten alapszik minden valószínűség szerint az igazi nyelvtani alany, melyet ma csak alakján ismerünk fel» (NyK. 28:393), azaz nem fog így sopánkodni: valami át nem érzett szemléleten alapszik a cseresnye piros színe, melyet csak ízéből ismerünk fel. Akkor át fogja látni, hogy ezzel az egyeztetéssel: *víz* iszik = *itala* || *víz* csak azt igazoljuk, hogy a '*víz* iszik' mondatban *iszik* a grammatikai alany s *víz* a grammatikai állítmány.

Vizsgáljuk most ezt az egytagú mondatot: *sötét van*. Ennek a mondatnak magyarázata legkisebb fejtörést sem szokott okozni az oly grammatikusnak, a ki csak a bizonyos formájú két szót, de nem az egy szólást látja benne. Hisz ott van a nevező eset: *sötét* s az ige: *van*. Megvan mind az *ὄνομα*, mind a *ῥήμα*, épen úgy, mint ebben; *Péter* || *olvas*. A '*sötét van*' «teljes mondat» (értsd:

kész ítélet), sőt a németben: es ist *finster*, még teljesnél is teljesebb, mivel két alanya is van, *es* és *finster*. «Mi egyéb a mi személytelen *es*-ünk — mondja GABELENTZ — pl. es geschehen Zeichen und Wunder, mint egy előleges helypótlója a nyelvtani alanynak, mintegy felpénz reá? De csak ,mintegy', mert a fizetendő összeget nem rövidíti meg — a mondatnak két alanya van, a melyek egyike mindent jelenthet és azért semmit sem jelent.» (BRASSAI fordítása, A mondat dualismusa, 39.)

„Sötét van” nem olyan mondat, mint Péter || olvas. Nagy a különbség köztök. Ez két szólásból áll, az csak egyből. A „sötét van” mondat alanyát és állítmányát tehát úgy kell keresni, mint a „vizet iszik” mondatét. Logikai alanyát a gyengébben hangoztatott *van* tagból, logikai állítmányát az erősebben hangoztatott *sötét* tagból kell venni, azaz ezzel az ítélettel kell egyeztetni a mondatot: a *valóság* || *sötétség*, vagy a mi, mint látni fogjuk, egyre megy: *az* || *sötétség*. A „sötét van” mondatnak tehát *van* a grammatikai alanya és *sötét* a grammatikai állítmánya.

A németben: es ist *finster*, három szóból áll ez a mondat, mivel a német igéből kivált a személyjelentő elem. De azért a németben is csak egy szólás ez a mondat, olyan mint *er ist arm*. Ebből a két tagból áll tehát: es ist | *finster*, a logikai kaptafán pedig ebből a kettőből: *das Seiende* || *ist Finsterniss*, vagy *das* || *ist Finsterniss*. Ugyanigy kell magyarázni minden efféle mondatot. Pl. es kommen Gäste = *die Kommanden* || *sind Gäste*, es fließt Blut = *das Fliessende* || *ist Blut*, es geschehen Zeichen und Wunder = *das Geschehende* || *sind Zeichen und Wunder*, es gibt Schläge = *das Gegebene* || *sind Schläge* stb.

Sötét van és *esik* csak annyiban különböznek egymástól, hogy ebben egy szóba forradt az *esés* és *valóság* fogalma, abban nem forradt egy szóba a *sötétség* és *valóság* fogalma. *Esik* szorosabb szerkezet, mint *sötét van*, olyan mint *fehértem* a *fehér* vagyok-hoz képest, vagy *es grünt*, *es dunkelt* ezekhez képest: *es ist grün*, *es wird dunkel*.

Az *esik* mondat tehát erre a két tagra bontható: *eső* és *van*. Ezt még minden grammatikus kifundálta. Csak abban tévedett valamennyi, hogy a nevező esetben álló *eső* szót már eo ipso alanyának, a *van* igét állítmánynak tartotta. Pedig a dolog úgy áll, hogy csupán a két tagot ismerve, még semmit sem tudunk a mondat alanya és állítmánya felől. Az a két tag kétféle viszonyban állhat egymáshoz, azaz mind a kettő alany is lehet, állítmány is.

Az egyik viszony ez: *eső* *van*. Ez épen olyan egy szólásból álló mondat, mint *sötét van*. Tehát a *van* a gram. alany benne s az *eső* a gram. állítmány. A megfelelő ítélet u. i. így hangzik: a *valóság* (a mi *van*, a mi történik) || *eső*.

A másik viszony ez: *van* *eső*. Ez is egy szólásból álló mon-

dat, de tagjai az előbbenihez képest fordított viszonyban állanak. Ennek tehát *eső* a gram. alanya s *van* a gram. állítmánya. A megfelelő ítélet u. i. így hangzik: az *eső* || valóság.

A magyarban a szórend is elősegíti az alany és állítmány megismerését (v. ö. *eső van*, és *van eső*). De a hangsúly, «ez a legfinomabb és legbiztosabb kalauz az alany és állítmány keresésében» (M. Nyv. 25 : 535), magára is elegendő. A németben csupán a hangoztatásból értjük meg, mi az alanya és állítmánya e mondatnak: *es ist Regen* (= *es regnet*). Ha így hangzik a mondat: *es ist | Regen*, akkor *es ist*, a «széjjelfolyt» ige az alanya s *Regen* az állítmánya. A megfelelő ítélet ez: *das Seiende (was ist, was es gibt, was geschieht, was vor sich geht) || ist Regen*. Ha így hangzik: *es ist | Regen*, akkor megfordítva *Regen* az alanya s *es ist* az állítmánya. A megfelelő ítélet pedig ez: *Der Regen || ist seiend*.

De nem csak a grammatikusok, a logikusok is tévedtek az *esik*, *villámlik*, *fagy* stb. mondatok magyarázásában. Tévedésüknek kétségtelen bizonyossága az, hogy az efféle mondatokat lét tulajdonító ítéleteknek nevezik. Ebből az elnevezésből az tűnik ki, hogy a logikusok az *esik* (= *eső van* vagy *van eső*) mondatban mindig az *eső* szót tartják alanynak s a *van* szót állítmánynak. Az az elnevezés u. i. ennek az okoskodásnak köszöni létét: az állítmány az az ítéletben, a mit az alanynak tulajdonítunk; az *esik* = *eső van* ítéletben *van* az állítmány; ezzel az ítélettel tehát létet tulajdonítunk az *eső* alanynak.

Ha a logikusok nem a grammatikai ígéről, hanem határozó funkciójáról ismertek volna az állítmányra, észre kellett volna venniök, hogy az *esik* mondat inkább *eső* — mint lét tulajdonító ítélet. Mert mikor azt mondjuk, hogy *esik*, sokkal gyakrabban értjük azt, hogy *eső van*, mint azt, hogy *van eső*. Akármily tudományosan hangzik is tehát az az *Existentialurtheil*, az *esik*, *villámlik*, *fagy* stb. mondatokra vonatkoztatva, mégis csak egy efféle botlásnak köszöni létét: *szalonnázik* annyi mint *szalonnát eszik* (e helyett: *szalonnát eszik* = *étele* || *szalonna*); ebben megevést (Gegessen werden) tulajdonítunk a szalonnának; ez tehát *Comedentialurtheil*.

Hogy az *esik*, *villámlik*, *fagy* stb. mondatok nem mindig lét tulajdonító ítéletek, STEINTHAL is észrevette.*) *Es friert*, mondja

*) BRASSAI mindig *eső*-, *villámlás*-, *fagy*-sat. tulajdonító ítéleteknek tartja őket. A *van* ige tárgyalása közben u. i. azt mondja, hogy «ki-mondjuk vagy kiírjuk, midőn a *van* személytelen értelmű: *hideg van*, *meleg van*, *szél van*, *eső van*, *háború van*, *békesség van*. Ilyenkor természetesen nincs alany a mondatban; mert a *hideg*, *meleg*, *háború* sat. itt nem alanyok, hanem tulajdonítmányok». (A magyar mondatról III. 241.) Hogy tulajdonítmányok, abban igaza van, csak abban téved, hogy e mondatoknak nincs alanyuk. De Brassai nem mert annyira vetemedni, hogy a

STEINTHAL, csak akkor léttulajdonító ítélet, ha ez az értelme: es ist Frost, ellenben minősítő ítélet (Qualitätsurtheil), ha ez az értelme: es ist Frost. Azt is tudta STEINTHAL, hogy az első esetben *Frost*, a másodikban *ist* az alanya, az első esetben *ist*, a másodikban *Frost* az állítmánya. Csak azt nem tudta, hogy se ,es ist Frost, se ,es ist Frost' nem ítélet. A megfelelő ítéletek u. i. ezek: das *Seiende* || *ist Frost* és der *Frost* || *ist seiend*. Azokat az alanyokat és állítmányokat logikaiaknak tartotta. Szerinte mind a két mondatnak *Frost* (a nevező) a grammatikai alanya és *ist* (az ige) a grammatikai állítmánya, az *es* pedig csak fullajtárja az alanynak. A szorosabb szerkezetű *es friert* mondatnak pedig, akár az az értelme, hogy es ist Frost, akár az, hogy es ist Frost, szerinte mindig *es* a grammatikai alanya s *friert* a grammatikai állítmánya. (Grammatisch genommen bleibt allemal in diesem oder jenem Falle es das Subject, *friert* das Prädicat. Gr. L. u. Ps. 211.)

Hát igaz ugyan, hogy akár ez az értelme: er ist reich, akár ez: er ist reich, a ,gazdag' mondatnak mind a két esetben *ő* az alanya s *gazdag* az állítmánya. De azért még sem áll, hogy az ,esik' mondatnak, akár ,eső van', akár ,van eső' az értelme, mind a két esetben *ő* volna az alanya s *esik* az állítmánya. Mert ez az *ő* egyik esetben sem alanya e mondatnak, se grammatikailag, se logikailag. Nem ok nélkül hívják az *esik*, *villámlik*, *fagy* stb. igéket személyteleneknek.

Esik nem erre a kérdésre felel: quid est quis? vagy est-ne quis quid? hanem csupán erre: quid est? (quid fit?), vagy est-ne quid? (fit-ne quid?) Minden ige első sorban az utóbbi kérdésre felel. Midőn azt mondom, hogy *iszik*, *szalad*, *úszik* stb. első sorban azt kell értenem, hogy *ivás van*, *szaladás van*, *úzás van*, azaz valami jelenség van, történik valami. Csak második sorban lehet arra gondolnom, hogy ez a jelenség valami cselekvő vagy szenvedő személylyel függ össze. A személyes valóság már második, felsőbb alanya az igének, első, alsóbb (a beszédben legalsóbb) alanya a még nem személyesített valóság.

De mivel a legtöbb igebe beleértjük a második alanyt, a személyes valóságot is, hajlandók vagyunk arra az alkövetkeztetésre, hogy ez a személyes valóság minden igének első, sőt egyetlen alanya. Ez az oka, hogy az *esik* mondat, melybe nem értjük bele ezt a személyes valóságot, alanytalannak látszik, vagy legalább határozatlan alanyúnak, ha azt a hitet erőszakoljuk magunkra, hogy mégis valamely személyes valóság, az igeszemély az alanya.

mondat fejedelmét, az igét alanynak tartsa. Pedig tudtán kívül mindig annak tartotta. Mert ha igaz volna az, hogy «a mondat igéből és hozzája tartozó határozókból áll», akkor az ige mindig határozandó tagja, azaz alanya volna a mondatnak.

Az *esik* mondat se nem alanytalan, se nem határozatlan alanyú; csak elfelejtettük már, mi volt megszólamlásunk idejében első alanyunk.

Első (beszédbeli) alanyunk csak első mondományunk lehetett, az a *hm-hm*, vagy, mint BRASSAI mondja, az a *dünnögés*, melylyel a szóra fakadó gyermek valamely jelenségre mutatva, jelentést, kívánságot, kérdést, mindent ki tud fejezni. Az elemző grammatika kétséggelkül mutató szócskának nevezné ezt az első mondományt.

Ennek az első mondománynak a jelenségek, helyesebben a szemléletek az alanyai. Minden újabb mondományt erre az első mondományra vonatkoztatunk ilyenképen: *hm-hm pipi*. Ez azt teszi, hogy *az* csirke. Így lesz az első mondomány első (beszédbeli) alannyá. Erre az első alanyra határozóul, azaz prædicative vonatkozik a később fejlődő személyfogalom is.

Mint hogy azt az első mutató szócskát egyfelől minden szemléletről, gondolkozásunk minden tárgyáról el lehet mondani, másfelől határozóul, prædicative vonatkozik reá minden egyéb mondomány; tehát abból fejlődik lassanként a legáltalánosabb állítmány s a leghatározottabb alany, a *való* fogalma.

Ezen fejlődés közben egy igen nevezetes synthesissel gyarapodik elménk. Az eredeti mutató elemnek a személyjelentő elemmel való egyesülésébe, a *vagy-on*-ba bele kezdjük érteni az idő fogalmát. Se a mutató elem, se a személyjelentő elem, külön-külön, nem foglalja magában az idő jegyét. Ezt csak a kettőnek egyesülésében érezzük.

Ne vélje az olvasó, hogy csak képzelődés tőlem, midőn azt állítom, hogy a *vagyon* ige valami mutató elemnek a személyjelentő elemmel való egyesülete. Etymologiai okok is támogatják ezt a pszichologiai magyarázatot. Legalább ezt olvashatni GABELENTZben: «Erblickt man doch auch in der indogermanischen Wurzel *aš*, sein (esse) ein Demonstrativwort». (Ideen zu einer vergleichenden Syntax, 135. §.)

Hogy az eredeti mutató szócska a *vagyon*-ban a legáltalánosabb állítmánnyá vált, nem szükség bizonyítani. Tudja azt mindenki. De hogy ugyanazon *vagyon*-ban még most is a legalsóbb, a leghatározottabb alany, annak tudata elhomályosodott bennünk. Elhomályosította az, hogy a legtöbb igebe beleértjük e mutató elemnek közelebbi határozóját, a személyfogalmat is, mely az ige-törzsök jelölte fogalomhoz képest szintén alanyi értelmű s ezt tartjuk az ige legalsóbb, sőt egyetlen alanyi értelmű tagjának. Ennek az álkövetkeztetésnek esett áldozatul KERN, midőn azt állítja, hogy minden igenek «kivétele nélkül» a személyjelentő elem az alanya. (Azaz, hogy ő még azzal tetézi a hibát, hogy «minden mondatnak» ez az alanya.) Ennek esett áldozatul WEGENER is, midőn így határozza meg az alanyt: «Der Subjects begriff, d. h. die Person, an

der das Prädicat zur Erscheinung kommt». (Untersuchungen über die Grundfragen des Sprachlebens, 16.)

Egyetlen igének sem a személyjelentő elem a legalsóbb alanya, hanem a mutató elem, s vannak igék, melyeknek csupán e mutató elem az alanyuk. Ilyen igék az *esik* és társai. *Esik* = *eső van* nem azt teszi, hogy *eső ő*, hanem azt, hogy *eső az*. Az *esik* mondat úgy épült föl, hogy valami jelenségről elsőbb azt mondtuk, hogy *hm-hm* = *az = való* (értsd a *vagyon* igében rejlő mutató elemet) erre az első mondományra aztán határozóul vonatkoztattuk a jelenség nevét. Az első mondománynak maga a szemlélet volt az alanya, a második mondománynak az első mondomány. A grammatikának és logikának csak az utóbbi alanyhoz van köze, mert a szemlélet nem tagja sem a mondatnak, sem az ítéletnek. Az *esik* = *eső van* mondatnak tehát a *van*, pontosabban mondva, a *van*-ban rejlő mutató elem a grammatikai alanya. Logikai alanyát pedig úgy találjuk meg, ha a grammatikai alanyt nevező esetben téve, külön szólásban elébe tesszük az állítmánynak: *az* (a *valóság*) || *eső*.

De hallom már az ellenvetést, hogy mit keres hát a személyjelentő elem az *esik* mondatban, ha semmi szükség nincs rá. Nos hát, ez a személyjelentő elem csak azért van benne, mivel az időt is bele akarjuk érteni a mondatba. Az időt nem foglalja magában sem a mutató, sem a személyjelentő elem külön-külön véve. Ezt csak a kettőnek egyesülésében érezzük. E személyjelentő elem nélkül az *esik* szólas nem volna ige, hanem névszó, annyi mint *az eső, der Regen*.

Nem alanytalan tehát a *pluit* mondat, mint MIKLOSICH mondja. De KERN mégis méltatlanul kárpálja őt vaksága miatt. KERN-nel s mind azokkal szemben, a kik a személyjelentő elemet tartják benne alanynak, mégis igaza van MIKLOSICH-nak, mikor azt mondja: «Die Behauptung von der Subjektslosigkeit mancher Sätze müsse so lange aufrecht erhalten werden, als für dieselben Subjekte nicht nachgewiesen seien». (KERN, Die deutsche Satzlehre, 30.) MIKLOSICH csak azért tartja alanytalannak a *pluit* mondatot, mert helyesen érzi, hogy a személy nem alanya, arról pedig nem gondolkozott, hogy a személyen kívül mi más alanya lehetne a csupasz igéből álló mondatnak.

Ha a *pluit* mondat nem alanytalan, akkor a *Prädikatsatz* is főösleges műszó. Ez az elnevezés különben is csak annak köszöni létét, hogy mondaton kiváltképen a kéttagú szokás érteni, magyarul mondva, hogy a mondatot össze szoktuk zavarni az ítélettel. A kéttagú mondatához képest, pl. a *ló* || *vizet iszik*, vagy *Péter* || *olvas*, csupán *prædicatumból* állónak látszik az ilyen egytagú: *vizet iszik* vagy *olvas*.

De nem is határozatlan a *pluit* mondat alanya, mint STEINTHAL mondja. Sőt ellenkezőleg, a leghatározottabb, mert a mutató

szócskánál nincs határozottabb alany az egész beszédben. A mutató szócska közvetlen a szemléletre, a dologra vonatkozik, ennek képe a mondatban. Ki tartja határozatlan alanyúnak ezt a mondatot: fehér az, vagy tíz az, vagy János az? A *pluit* mondatnak ilyen mutató szócska, az *est*-ben rejlő mutató elem az alanya. STEINTHAL csak azért tartja határozatlan alanyúnak a *pluit* mondatot, mert azt a hitet erősokolja magára, hogy az *est*-ben levő személy-jelentő elem az alanya s ezt a személyt sehol sem találja. Szorultságában aztán még azt is ráfogja az efféle mondatokra, hogy «alanyuk csak később abstractio folytán vált ily határozatlanná, mert az ősember képtelen volt alanytalan állítmány fölfogására. Előbb mondták azt, hogy *Zeus* vagy az *ég villáma*, mint azt, hogy *villámlik*, sőt még azt is előbb mondták, hogy *Hephaistos* kovácsolja a villámot, mint azt az abstractumot, hogy *villámlik*». (Gr. L. u. Ps. 207). Ez épen olyan pszichológiai képtelenség, mint ha én azt állítanám, hogy addig senki sem kiabálhatja, hogy *tűz van* (*es brennt*), a míg nem tudja, mi az, a mi ég s ki gyújtotta azt föl. Az ősember sokkal előbb mondta azt, hogy *es brennt*, mint azt, hogy *die Kirche brennt*.

Pedig STEINTHAL elég közel járt már az igazsághoz, mikor azt mondta, hogy ebben: *tűz van*, a *tűz*, ebben: *van tűz*, a *van* a logikai állítmány. Csak egy lépést kellett volna még tennie, számon kérnie magától, honnan tudja azt, hogy *tűz* és *van* logikai állítmányok. Akkor bizonyosan észrevette volna, hogy ezt csupán a hangsúlyból érzí s akkor talán így okoskodott volna: a hangsúlyhoz semmi köze a logikának, a hangsúly grammatikai jelenség, *tűz* és *van* tehát grammatikai állítmányok.

KICSKA EMIL.

A magyar közmondások és szólások rostája.

(Harmadik közlemény.)

Kigyó. A kigyó, ha kigyót nem eszik, sárkány nem lehet. (A ki a szegényt kiméli nem gazdagszik meg. Uzsorás). KV. Serpens nisi edat serpentem, draco non erit. Flor. Kigyó kigyót eszik, hogy sárkány lehessen. E. — Kigyók-békák között is bátran jár az okos. D. Super aspidem et basiliscum ambulabis. Bbl. Zsolt. — Kigyót kebeledben ne nevelj. D. Kigyót melenget keblében. B. Kigyót tart kebelében. MÁ. Ne tarts kigyót kebledben. KV. Serpentem in sinu foves. Flor. Viperam in sinu fove. Cic. de har. 24. Viperam in sinu alit. Flor. Viperam sub ala nutricas. Petron. 77. — Legyetek okosak, mint a kigyók. Bbl. Estote prudentes, sicut serpentes. Bbl. Maté 10. 16. — *Kijön.* Nem vétek a mi bemegy, hanem a mi kijön a szájon. E. Non illud coinquinat hominem quod intrat in os, sed quod procedit ex ore. Bbl. — Aranyat is sárból szoktak kikaparni. KV. Aurum est stercore colligendum. Flor. — *Kikerget.* Ha a régi rossz szokást vasvillával kergeted is ki udvarodból, mégis visszatér. D. Naturam expellas furca, tamen usque recurret. Hor. ep. 1. 10. 24. — *Kimegy.* Csak a város kapuján kimehess, aztán könnyen utazol. D. Porta itineri est longissima. (Primus passus difficillimus). Varro r. r. 1. 2. 2. — *Kimél.* Késő a bort akkor kimélni, mikor már anyjára szállott. (Mikor seprőjére szállott, végét járja). K. Késő a kolbászt akkor kimélni, mikor elfogyott. D. Késő akkor kimélni, mikor elfogyott. B. Sera parsimonia in fundo est. Sen. ep. 1. 5. — Ki a vesszőt kiméli, fiát nem szereti. KV. Qui parcit virgæ, odit filium suum. Bbl. Prov. 13. 24. Diligit hic natum, virga qui corripit illum. Columb. Monost. 204. — *Kimond.* Ha kimondod mindig a mit akarsz, azt hallhatod a mit nem akarsz. D. Audit quod non vult, qui pergit dicere quod vult. Cato mon. 10. Cum dixeris quæ volueris, audies quæ nequaquam velis. S. Hier. adv. Pelag. 1. 25. Cum dixeris quod vis, audies quod non vis. S. Hier. Qui dixeris quod vis, audies quod non vis. S. Hier. adv. Rufin. 3. 42. Qui quæ vult dicít, æ quæ non vult audiet. Ter. — Kimondatja a bor az emberrel. DJ. Vinum verba ministrat. Flor. In vino veritas. Plut. Arcanum demens detegit ebrietas. Flor. — *Kincs.* Drága kincs a jó hír, ha valaki azzal bír. KV. Melius est nomen bonum, quam divitiæ multæ Bbl. Prov. 22. 1. Existimatio bona optimum patrimonium. Flor. Bona existimatio præstat pecuniæ. Flor. Melius est nomen bonum, quam divitiæ multæ. Bbl. Prov.

22. 1. Bona fama est alterum patrimonium. Flor. — Elásott kincsben kicsiny haszon. E. Elásott kincsnek kevés a haszna. B. Elásott kincsnek mi hasznát sem venni. D. Rejtett kincsnek kevés a haszna. M. Rejtett kincsnek, titkos hegedűnek kevesen süvegelnek. KV. Sapientia abscondita et thesaurus invisus, quæ utilitas in utrisque. Bbl. Sirach. 20. 32. — Hamis szerzemény kincse nem száll harmad örökösre. S. De male quaesitis non gaudebit tertius heres. Flor. — Hol a szived, ott a kincsed. KV. Ubi enim est thesaurus tuus, ibi et cor. Bbl. — Tudomány olyan kincs, kinél semmi jobb nincs. KV. Plus probo thesaurum docti, quam divitis aurum. Flor. — *Kinlódik.* Jobb egyszer meghalni, mint holtig kinlódni. D. Jobb egyszer meghalni, mint mindenkor kinlódni. B. Melior est mors quam vita amara. Bbl. Ecl. 30. 17. — *Király.* Gonosz király nyomát sok jobbagy követi. B. Milyen a király, olyanok a jobbagyi. KV. Milyen a király, olyan a nép. D. Componitur orbis regis ad exemplum. Flor. Regis ad exemplum componitur orbis. Claud. 8. 299. Homines in regis mores se formant. Liv. 1. 21. Qualis rex, talis grex. Flor. — Ha a királyok össze nem vesznének, a katonák sem kapnának üstökbe. B. Quidquid delirant reges, plectuntur Achivi. Hor. 1. 2. 14. — Király keze messze ér. B. Messze ér a király keze. KV. An nescis longas regibus esse manus? Ov. her. 16. 166. Regibus longæ sunt manus. Ov. her. — Sok szeme, sok füle vagyon a királynak. KV. Multæ regum aures et oculi. Lucian. — Nehéz eleget tenni a királynak meg a jobbagynak is. KV. Difficile est placere regi simul et gregi. Flor. Ardua res est regi simul carum esse et gregi. Flor. — Vakok közt sanda a király. D. Cæcorum in patria luscus est rex. Flor. Inter cæcos luscus est rex. Flor. — Új király, új törvény. B. Novus rex, nova lex. Flor. — Király haragját hamar halál követi. K. Gravis ira regum est semper. Sen. Med. 499. Tempestas grandis est indignatio regis. Flor. — Sokat kell túrni még a királynak is. D. Király sincs bú nélkül. D. Regum felicitas multis miscetur malis. Flor. — Talpon álló kocsis nagyobb a letérdelt királynál. D. Robustus fossor rege est felicior ægro. Flor. — *Kis.* Anyjától tanulja az egerészést a kis macska. D. Prendere maternam bene discit cattula prædam. Flor. — Egyesség kis dolgokat is nagyra emel. KV. Concordia res parvæ crescunt. Liv. — Két gonosz közül kisebbet válaszd. KV. Két rosszból a kisebbet válaszd. D. Két rossz közül a kisebbet. E. E duobus malis semper minus est eligendum. Cic. — Kis folyókból erednek a nagy vizek. D. Amnem parvorum facit unda frequens fluviorum. Flor. — Kis tolvajt felakasztják, a nagyot futni hagyják. S. Parvus pendetur fur, magnus abire videtur. Flor. — Nagy halak felfalják a kisebbeket. S. Magnus piscis minutos comest. Flor. — Sokszor kis szikrából nagy tűz támad. Sz. Sokszor kis szikrából nagy égés támad. KV. Parva scintilla magnum excitavit incendium. Flor. Parva scintilla neglecta magnum sæpe excitat incendium. Flor. Parva sæpe scintilla contempta magnum excitavit incendium. Curt. 6., 3. 11. — *Kisír.* Senki sem sírja ki a szemét a más szerencsétlenségén. Kv. Cito arescit lacrima præsertim in alienis malis. Cic. de part. or. 17., 57. — Ha a kisujjadat mutatod, mind a tized kívánja. Ny. 7. Kis ujjad mutatod, egész kezéd kéri. E. Mutasdi neki a kis ujjadat, egész kezéd kéri. S. Si digitum porrexeris, manum invadet. Flor. Digito ostenso rapitur manus. Flor. — *Kiszárad.* Asszonyok könnyárja hamar kiszárad. E. Muliebris lacrima cito arescit. Flor. — *Kitékint.* Jó a vén eb ugatá-

sára kitekinteni. E. Vén eb ugatására méltó kitekinteni. KV. Cane vetulo latrante prospectandum. Flor. Annoso prospectandum latrante molosso. Flor. — *Kitetszik* a farka, akár mint palástolják. DJ. Cauda de vulpe testatur. Flor. — *Kíváj*, Holló hollónak nem vájja ki szemét. D. Csóka csókának nem vájja ki szemét. E. Varju varjunak nem vájja ki szemét. B. Holló hollónak, csóka csókának, varju varjunak nem vájja ki szemét. S. Corvus oculum corvi non eruit. Greg. Tur. hist. frag. 5., 18. — *Kíván*. Ki a másét kívánja, a magáét is elveszti. B. Amittit merito proprium, qui alienum appetit. Phædr. 1., 4., 1. Sua multi amittunt cupido dum aliena appetunt. Flor. — Mit nem kívánsz magadnak, te se tedd ember-társadnak. S. Quod tibi non optes, alii ne feceris ulli. Columb. Monost. 85. Quod tibi fieri non vis alteri ne feceris. Bbl. Math. 7., 12. — Rest ökör is nyerget kíván. B. Optat ephippia bos piger. Hor. Optat ephippia bos, piger optat arare caballus. Hor. ep. 1., 14., 43. — *Kivenni*. A megnyázott konczot nehéz a kutyanak szájából kivenni. D. Szájából kivették a konczot. Sz. Bolum eripere e faucibus. Plaut. Poen. 3., 5., 31. E faucibus eripere. Ter. — *Kivet*. Jobb vendéget nem fogadni, mint gyalázatosan kivetni. K. Turpius ejcitur, quam non admittitur hospes. Ov. trist. 5., 6., 13. — *Kivétel*. Nincs szabály kivétel nélkül. S. Nulla regula sine exceptione. Flor. — *Kivon*. Nehéz a bárányt a farkas szájából kivonni. KV. Lupo agnum eripere postulat. Plaut. Pseud. 140. Lupo agnum eripere vult. Plaut. Agnam eripere lupo. Plaut. Poen. 3., 5., 31. — *Kívül* öröm, belül szomorúság. Kv. Intus tripudium, foris lamentum. Flor. — Fész-keden kívül ne terjedj. D. Fész-keden kívül ne tollasodj. D. Majores pen-nas nido extendere. Hor. ep. 1., 20., 21. — *Koczka*. El van vetve a a koczka. E. Alea jacta est. Sveton. Cals. 32. — Akármerre fordul a koczka, de elveti. D. Quocunque alea ceciderit. Flor. Alea jacta esto. Sveton. Cadat alea fati. Flor. — Koczka, bor és szerelem ürtik azerszényt. B. Szerelem, bor, koczka, mindenkől kifosztja. KV. Dives eram dudum, fecerunt me tria nudum: alea, vina Venus, his factus sum egenus. Flor. — *Kocsis*. A kocsis szekérrel, a bíró törvénnyel álmodozik. Kv. Judicibus lites, aurigæ somnia currus. Claudian. cons. Honor. 6. præf. 5. Aurigæ somni currus. Flor. — *Koldulás*. A dologkerülő hamar koldulásra jut. KV. Mendicat propere manus sine opere. Flor. — *Koldus*. Egyik koldus a másikat gyűlöli. KV. Mendicus mendicum odit. Flor. — Koldustáskára szorult. D. Res ejus ad manticam rediit. Flor. — Koldusnak még az apja sem barátja. D. Mendico ne parentes quidem amici sunt. Flor. — Meg nem tellik, mint a koldustáska. D. Soha nem tellik be a koldus táskája. KV. Sohase tellik meg, mint a koldus tarisznyája. S. Loculi mendicorum semper inanes. Flor. Mendici pera nunquam impletur. Zenod. Mendicorum loculi sunt semper inanes. Suid. — *Kolomp*. Szeretnék az egerek, ha kolompot kötnének a macska nyakára. B. Szeretnék a kolompot macska nyakán az egerek. D. Tintinnabulum feli annectere. Phædr. Nemo feli tintinnabulum annectere vult. Flor. — *Komondor*. Kétfelé tekints, mikor az agg komondor ugat. Kv. Annoso prospectandum latrante molosso. Flor. — *Koncz*. A konczot a kutya fiának se adja. E. A konczot a kutya fiának se engedi. D. Dum canis os rodit, socium quem diligit odit. Flor. — *Kong*. Minél üresebb a hordó, annál jobban kong. M. Üres hordó jobban kong. E. Üres hordó jobban kong, éhes dongó jobban dong. Ny. 1. Dolia vacua acutius resonant. Flor. — *Kongás*. Fa-

zekat kongásán, madarat szólásán. E. Fazekat kongásán, ökröt vonásán válogatják vásárban. KV. Ökröt vonásán, fazekat kongásán ismeri meg az okos. D. Rókat szőréen, repedt fazekat kongásán. D. Ex verbis fatuus, pulsu cognoscitur olla. Flor. Embert szólásán, fazekat kongásán. M. — *Konyha* Addig a barátság, míg a zsiros konyha. D. Dum fervet olla, vivit amicitia. Flor. Donec fervet olla, vivit amicitia. Flor. — *Kopasz*. Kopaszt fésül. D. Kopaszt fésül ritka fésűvel. D. Calvum comat. Flor. Calvus comatus. Mart. 10., 83. — Alkalmatosságnak kopasz a hátulja. D. Post est occasio calva. Flor. — *Kopasz*, mint a tök. D. Cucurbita calvior. Apul. Met. 5., 9. — Nehéz a kopasznak üstökébe kapni. D. Difficile est calvum evellere. Flor. — A szerencsének üstökébe kapott, nem kopasz hátuljához kapdozott. D. Fronte capillata, post est occasio calva. Cato dist. 2. 25. — Becsületes ember megőszül, hunczut megkopaszodik. S. Si non vis falli, fugias consortia calvi. Flor. — *Kopácsol*. A ledőlt fát a gyermek is kopácsolja. K. Arbore dejecta quivis colligit ligna. Flor. — *Kópó*. Rossz kópó az, melyet bottal kell hajtani a nyul után. B. Invitas canes venatum ducere. Plaut. Stich 1. 2. 82. Invitis canibus venari. Flor. Invitis canibus venator nil capit ullus. Flor. — *Kora* vetés sokszor csal, kései mindig rossz. K. Matura satio saepe decipere solet, sera nunquam, quin mala sit. Colum. r. r. 11. 2. 80. — *Korán*. A jó cselédes gazda korán felkeljen s későn fekdjék le. KV. Jó gazda korán kel, későn fekszik. S. Bonus paterfamilias postremus cubitum eat, et primus cubito surgat. Flor. — *Korán* okosodó gyermek ritkán szokott megélni. E. Odi pueros precoci ingenio. Flor. Odi pueros precoci sapientia. Flor. — *Kormány*. Csendes időben könnyű a kormány. D. Könnyű csendes időn kormányt tartani. MÁ. Könnyű csendes időn kormányozni. E. Könnyű szép időben hajót kormányozni. D. In tranquillo quilibet est gubernator. Flor. Tranquillo mari quilibet gubernator est. Sen. ep. 85. 34. — *Korgó* gyomornak nincs füle. E. Venter non habet aures. Flor. Venter caret auribus. Plut. Venter cibi avidus praecepta non audit. Sen. Venter praecepta non audit. Sen. ep. 21. 1. 1. — *Korpa*. A ki korpa közé keveredik, megeszik a disznók. Kv. Ki korpa közé vegyül, megeszik a disznók. E. Ki magát a korpa közé keveri, megeszik a disznók. D. Korpa közé keveredőt megeszik a disznók. Ny. 7. Furfuribus se miscens porcorum dentibus estur. Flor. Qui se furfuribus miscet, devoratur a porcis. Flor. Præda suilla valet fore, qui cum furfure squallet. Flor. — *Kos*. Bor a vén kost is tánczra viszi. B. Vinum senem etiam vel nolentem saltare compellit. Flor. — *Kosz*. Egy rühes birkától koszos lesz az egész nyáj. S. Unius ovīs scabies totum gregem contaminat. S. Ambros. de fide 5. Unius pecudis scabies totum commaculat gregem. S. Hier. in Galat. comm. 3. — *Koszorú*. Jó vég köti a munka koszorúját. E. Finis coronat opus. Flor. — *Kovács*. Kiki maga szerencséjének kovácsa. E. Faber est suae quisque fortunæ. Ps. Sall. de ord. rep. 1. 1. 2. Quilibet faber propriae fortunæ. Flor. Quisque est faber suae fortunæ. Ps. Sallust. Quisquis faber fortunæ. Flor. Suae fortunæ faber. Flor. — *Kovács* kovácsra irigykedik. Kv. Faber fabrum odit. Flor. Et figulus figulo et faber fabro invidet omnis. Flor. Figulus figulo et faber fabro nvidet. Tertull. — *Kóró*. Aranyat hord a szamár, bogácskórót eszik. D. Asinus stramenta mavult, quam aurum. Flor. Stramen mavult asinus quam aurum. Flor. Manet asinus, asinus aurum gestans etsi hoc pondere

præstans. Flor. — *Kóstol.* Ki keserűt nem kóstolt, nem érdemi az édeset. E. Dulcia non meruit, qui non gustavit amara. Flor. — Ha egyszer a kutya megkóstolta a marhabelet, a húst sem hagyja abba. D. Canis ad intestina. Diog. Laërt. 6. 45. Canis circum intestina. Flor. Intestina canem semel adgustasse periculum est. Flor. — *Köhögés* igen jó mentsége a ravasz kántornak. D. Köhögés jó mentsége rossz kántornak. E. Hæsitantia cantoris: tussis. Flor. — Köhögést, sántaságot, szegénységet senki el nem tagadhat. M. Négyet nem lehet eltitkolni: tüzet, szeretetet, köhögést, szegénységet. Ny. 20. Szegénységet meg a köhögést nem lehet eltitkolni. Ny. 13. Amor tussisque non celatur. Flor. Tussis amorque non celatur. Flor. — *Kölcsön.* Adj kölcsön, ha ellenséged nincs. M. Ha barátodtól meg akarsz menekülni, adj neki pénzt kölcsön. S. Ha ellenséget akarsz szerezni, adj kölcsön. B. Ha valakit el akarsz magadtól vadítani, adj neki pénzt kölcsön. B. Kinek nincsen ellensége, kölcsönözzön valakinek valamit. tüstént arra talál, ha kéri. D. Qui dat mutuum, amicum vendet, inimicum emet. Flor. — Jó szomszéd visszaadja a kölcsönt. S. Vicem pro vice reddo tibi bone vicine. Flor. — Ne kérd kölcsön, amit otthon találsz. D. A te mutuum sumes. Sen. ep. 119. 2. — *Költ.* A fősvény kétszer költ. D. A fősvény többet költ. E. Avarus semper plus expendit. Flor. — *Kölyök.* A hamarkodó kutya vak kölykeket fiadzik. D. Hamarkodó ebnek vakok a kölykei. D. Heves kutya vak kölykeit hányja. E. Mohó ebnek vakok a kölykei. D. Canis festinans cæcos parit catulos. Flor. — A nagy ebet verik, hogy tanuljon a kölyök. Sz. Az ebet azért ütik, hogy tanuljon a kölyök. B. Ütik az ebet, tanuljon a kölyök. E. Verik az ebet, hogy a kölyök tanuljon. KV. Verik a kölyköt, hogy a medve érezze. D. Percutitur catulus ut sentiat leo. Flor. — Eb a kölykét éh korában sem szokta megenni. D. Eb a kölykét meg nem eszi. D. Canis caninam non est. Varro. Canis caninam non est (edit) pellem. Varro l. l. 7. 31. — Macskának még a kölyke is örömet egerész. Kv. Catorum nati sunt mures prendere nati. Flor. Muricis proles cito discit prendere mures. Flor. — *Köny.* Az asszonyok könyárjuk hamar felszárad. B. Asszonyköny hamar szárad. D. Muliebris lacrima cito arescit. Flor. — Asszonyok könye gonoszszágnak fűszerszáma. D. Muliebris lacrima condimentum est malitiæ. Publ. Syr. — *Könnyű* is nehéz a nemakarónak. E. Nulla est tam facilis res, quin difficilis sit, quum invitatus facias. Ter. Heaut. 805. — Könnyű fát vágni, ha egyszer a bükk leesett. D. Arbore dejecta quivis colligit ligna. Flor. — Könnyű jó marhának árusát találni. Kv. Proba merx facile emptorem invenit. Plaut. Poen. 342. Bona merx facile emptorem reperit. Plaut. Merce proba emptor adest. Flor. Merce proba emptor ultro adest. Flor. — Könnyű más bőréből széles szíjat vágni. D. Ex alieno corio lata secantur lora. Flor. — Könnyű a pokolba menni, de nehéz menyországba. KV. Facilis descensus Averni (v. Averno). Verg. Aen. 6. 126. — Könnyű teli hassal a böjtöt dicsérni. Kv. Plenus venter facile de jejuniis disputat. S. Hier. ep. 58. 2. Qui satur est pleno laudat jejunia ventre. Flor. — Nagy teher is könnyű, ha sokan emelik. E. Sok kéz könnyebbíti a terhet. KV. Multorum manibus alleviatur onus. Flor. Könnyebb a várat meggyőzni, mint magát. D. Fortior est qui se, quam qui fortissima vincit mœnia. Flor. — Sok kéz könnyebbíti a munkát. KV. Multorum manibus alleviatur opus. Flor. — A ki könnyen hisz, könnyen csalódik. KV. Qui

facilis credit, facilis quoque fallitur idem. Paling. 3. 145. — Ki ritkán vétkezik, könnyebben bocsánatot nyer. KV. Impune peccat, cum quis peccat rarius. Flor. — Könnyen ad, a kinek van. D. Facile dat, qui habet. Flor. — Könnyen beszél az egészséges a beteggel. B. Facile omnes dum valemus recta consilia ægrotis damus. Ter. Andr. 309. — Könnyen hull az érett gyümölcs. B. Cum sunt matura, breviter pira sunt ruitura. Flor. — *Könyörülj*. Úgy könyörülj máson, hogy magadszükségre ne juss. KV. Ita te aliorum miserescat, ne alio tui misereatur. Flor. — *Köntös*. Kopott köntösben néha böles rejtezik. B. Sub vili pallio latet philosophus. Flor. Sæpe etiam sub sordido pallio sapientia latet. Flor. — Nem a köntös teszi a papot. DJ. Nem a köntös, nem a hosszú suba teszi a papot. Sz. Vestis non facit monachum. Flor. Habitus non facit monachum. Flor. — *Köngv*. Nincs oly hitvány köngv, melyből ember nem tanulhatna. KV. Nullus est liber tam malus, ut non aliqua parte prosit. Plin. ep. 3. 5. 10. — *Köröm*. Az oroszkiánt körméről ismerik. B. Ab ungue leonem. Ex ungue leonem. Phædr. Arguitur ungue leo. Flor. — *Kötekedő* a kákán is csomót keres. D. Kötekedő a kákán is göresőt talál. Ny. 8. Qui inimicus est etiam in scirpo nodum quaerit. Isidor. Orig. 17. 9. 97. *Kötél*. Ki más ebét kötve tartja, kötelét találja. D. Ki más ebét tartja, csak kötel marad nála. KV. Canes alens exteros, præter funiculum nihil habet. Flor. Qui canem alit exterum, huic præter lorum nihil fit reliquum. Flor. — Kötelet se vehet, hogy magát felakaszsa. D. Deest as laquei pretium. Hor. sat. 2. 2. 98. *Kövé*. Ritkán jár a kövér has értelmes fejfel. KV. Pinguis venter non gignit sensum tenuem. S. Hier. ep. 52. 11. — *Követ*. Éhséget dögghalál szokta követni. Kv. Famem pestilentia sequitur. Flor. — *Közel*. A ki közelebb van a tűzhöz, jobban melegszik. Ny. 16. Propior igni citius calecit. Flor. — Hol legnagyobb a veszély, legközelebb az isteni segély. S. Ubi maximum est periculum, ibi proximum est divinum auxilium. Flor. — Közel a füst a tűzhöz. D. Közel van füstje a lánghoz. D. Flamma fumo est proxima. Plaut. Cur. 53. — Közelebb az ing a csuhánál. MÁ. Közelebb az ing a gubánál. S. Közelebb az ing, mint a mente. D. Közelebb az ing, mint a suba. D. Tunica propior pallio est. Plaut. Trin. 1154. — *Közép*. Legjobb a közepe. E. In medio uxores et pisces sunt meliores. Flor. — *Középút*. A középút a legbátorságosabb. D. A középút a legjobb út. KV. Legjobb a középút. KV. In medio tutissimus ibis. Ov. met. 2. 137. — Boldogok, kik a középúton járnak. B. Medium tenere beati. Flor. — *Kő*. A ki ártatlan, vessen a rosszra követ. D. Qui sine peccato est vestrum projiciat in eam primus lapidem. Bbl. — A ki követ vet égre, leesik fejére. B. Égre követ ne vess, mert fejedre fordul. KV. Qui in altum mittit lapidem, super caput ejus cadet. Bbl. Eccl. 27. 28. — A mely követ gyakran más helyre hengergetnek, meg nem mohosodik az. KV. Non lapis arctatur musco, qui sæpe rotatur. Flor. Non fit hirsutus lapis per loca multa volutus. Flor. — Bolond ütközik kétszer egy kőbe. E. Bolond ki egy kőbe kétszer ütközik meg. D. Okos nem ütközik kétszer egy kőbe. Ny. 19. Bis ad eundem lapidem offendere. Cic. ad fam. 10. 20. 2. Asinus ad lapidem non bis offendit eundem. — Eb is a követ harapdálja, mikor az embert meg nem marhatja. B. Canis lapidem mordens. Plin. H. nat. 29. 32. Canis percussa lapide appetit lapidem. Pacuv. frag. 13. Canis sæviens in lapidem. Ut canis sævit in lapidem. Flor. — Idővel az esőcsepp is lyukat váj a kőbe. D. Kicsiny a csepp, de

ha mindig hull, a kőben is lyukat váj. B. Sok csepp követ váj. E. Sok csepp likat ver a kővön. P. Gutta cavat lapidem. Flor. Gutta cavat lapidem non vi, sed sæpe cadendo. Flor. Assidua stilla saxum excavat. Flor. — A ki téged kővel dob, dobd vissza kenyérrel. Bbl. Qui te lapide, tu eum pane. Bbl. — Kő kővön nem marad. M. Lapis super lapidem non manebit. Bbl. — Kőre követ tett. E. Lapis super lapidem sedet. Flor. — Minden követ megmozdít. E. Omnem lapidem movet. Flor. — Kőfalaknak papol. D. Parieti loquitur. Flor. — *Krokodilus* könny. E. Krokodilus könnyeket hullat. S. Crocodyli lacrima. Flor. *Kulcsár*. Szakácsesal, kulcsárral nem jó haragot tartani. K. Nemo indemnis evadit læso coquo. Flor. — *Kullog*. Farkast emlegetnek, a kert alatt kullog. Sz. Lupus in fabula. Phædr. — *Kunyhó*. Alacsony kunyhóból is támad nagy ember. E. E tenui casa sæpe vir magnus exit. Flor. Potest ex casa vir magnus exire. Sen. ep. 66. 3. — Jobb magad kunyhója más palotájánál. E. Tulajdon kunyhó jobb a más palotájánál. D. Domus propria, domus optima. Flor. Est focus proprius multo pretiosior auro. Flor. Propria domus omnium optima. Flor. Est dictum verum: propria domus valetaurum. Flor. — *Kupa*. Nem isszák a mérget fakupából, hanem arany pohárból. D. Venenum in auro bibitur. Sen. — *Kurta*. Kurta az élet, de a nyomorúság hosszúvá teheti. D. Brevis ipsa vita est, sed malis fit longior. Publ. Syr. Vita ipsa brevis est. Sall. Catil. 1. 3. — *Kutya*. A hamarkodó kutya vak kölyköket fiadzik. D. L. kölyök. — A konczt a kutya fiának se adja. E. L. Koncez. A kutya nem ette meg a telet. Ny. 24. Lupi nullum terminum (hiemem) comedunt. Flor. — Azért verik a kutyát, hogy a kutyó is tanuljon. D. Percutitur catulus, ut sentiat leo. Flor. — Félnék kutya többet ugat, mint mar. D. Canes timidi vehementius latrant, quam mordent. Curt. 7. 4. 13. — Ha a kutya egyszer megkóstolta a marhabelet, a húst sem hagyja abba. D. L. kóstol. — Heves kutya vak kölykeit hányja. E. L. kölyök. — Holdat ugatja a kutya. S. Canis allatrat lunam, non lædit. Flor. — Jobb az élő kutya a holt oroslánál. D. Melior est canis vivus leone mortuo. Bbl. Eccl. 9. 7. — Késő a vén kutyát szelidíteni. S. Non facile vetulus canis est in fune docendus. Flor. — Kutya nem eszi meg a maga fiát. Ny. 4. Canis caninam non est (edit) pellem. Mart. Canis caninam non est. Varro l. 1. 7. 31. — Míg a kutya szarik, elfut addig a nyul. K. Dum fugans canis mingit, fugiens lepus invadit. Flor. — Nem jó sódar-ór a kutya. D. Canis canistri malus est custos. Flor. — Messze Buda sánta ebnek. D. Sokára ér a sánta kutya Budára. B. Procul Buda clando (cani). Flor. — Kutyát fésül. S. Ablue, pectus canem, velut ante videbis inanem. Flor. — Visszatér a kutya az okadására. Bbl. Canis revertitur ad vomitum. Bbl. — Kutya a jászolban. M. Canis in præsepi. (Invidus). Lucian. — Őrizkedj a kutyától. M. Cave canem. Varro. — Már a kutyák is ugatják. Pro qua canes latrant. (Notares). s. Hier. adv. Ruf. 2. 10. — Hadd morogjon a kutya, csak meg ne harapjon. E. Hadd ugasson a kutya, csak meg ne harapjon. Ny. 8. Quid canis oblatrat, tolero, dum nil mihi patrat. Flor. — Elszaladt a kutya a láncsal. S. Cum cane simul et lorum (periit). Flor. — Harapós kutya nem ugat. Ny. 2. Mordax canis mutus est. Plaut. — *Kut*. Igen kerüli, mint farkas a kutat KV. Lupus puteum vitat. Flor. Lupus circa puteum saltat. Flor. — *Küld*. Ki bölcsét küld, kevés szóval küldi. E. Okost, ha küldenek, kevés szóval küldik. E. Okost ha küldenek, keveset szólnak

neki. D. Okost küldj, keveset szólj. D. Mitte sapientem et nihil ei dixeris. Flor.

Lakik. A nyul ott szeret lakni, a hol felnevelkedik. KV. Lepus solo natali gaudet. Flor. — Ha farkassal laksz, vele együtt ordíts. KV. Consonus esto lupis, cum quibus esse cupis. Flor. Si comes esse lupi vis, voce tibi simuleris. Flor. Ulula cum lupis, cum quibus, esse cupis. Flor. — Honn lakjék az, ki kedvére akar élni. MÁ. Nusquam commodius, nusquam liberius vivitur, quam domi. Flor. — Ki sántával lakik, sántulni tanul. MÁ. Ki sántával lakik, sántikálni tanul. KV. Juxta claudum habitans claudicare discit. Flor. Claudii vicinus claudicat ipse brevi. Flor. Si juxta claudum habites, subclaudicare disces. Flor. — *Lant.* Szamár arany lant mellett is szamár nótát ordít. E. Asinus ad lyram. Phædr. — *Lassan* jár az isten, de mégis elérkezik. D. Lassan jön az isten, de ugyan elérkezik azért. KV. Dii lenti sed certi vindices. Flor. Lenti sed certi vindices dii. Hor. Lenta ira deorum est. Juv. 13. 100. Lento enim gradu ad vindictam sui divina procedit ira. Val. Max. 1. 1. Sunt dii immortales lenti quidem sed certi vindices generis humani. Sen. rhet. contr. 10. præf. 6. — *Lassan* járj, tovább érsz. D. Festina lente. Sveton Octav. 25. Lassan járj, tovább érsz, lassan siess, tovább jutsz. KV. Lassan siess. Ny. 4. — *Lator.* Könnyű a latornak a latrot megismerni. B. Fur furem cognoscit. Flor. Fur furem cognoscit, lupus lupum. Aristot. Furem fur agnoscit et lupus lupum. Flor. — *Láb.* A földet a gazda lábnyoma hízalja. Ny. 2. Oculi et vestigia domini res agro saluberrima. Colum r. r. 4. 18. 1. Stercus optimum domini vestigia. Flor. Vestigia domini optimum stercus. Flor. — A ki egyszer szerencsétlen, az az egyenesen is eltörheti lábát. D. A ki szerencsétlen, az egyenesen is eltöre lábát. E. In plano frangit, cui sors est invida, plantam. Flor. — A kinek a fejében nincs, annak a lábában kell lenni. Ny. 5. Fejek vétenek, lábak adják meg az árát. D. (A ki valamit elfelejt, annak kétszer kell járnia.) Oblivionis poenam pedes luunt. Flor. — A ló négy lábon jár, mégis megbotlik. Ny. 14. Lónak négy a lába, mégis botlik. D. Négy lábu is botlik. DJ. Négy lába a lónak, mégis megbotlik. Sz. Errat interdum quadrupes. Flor. Cum titubat quadrupes, labitur ergo bipes. Flor. Quadrupes in plano quandoque cadit pede sano. Flor. — Fáraadt ökör erősebben rakogatja lábát. D. Bos lassus fortius figit pedem. S. Hier. ep. 102. 2. — Lábászárába szállott a bátorsága. B. Lábászárába szállott (száraadt) az esze. E. Animus decidit in pedes. Flor. — Kivonta lábát a sárból. D. Extra lutum pedem habet. Hom. — Kézzel lábbal. M. Manibus pedibusque. Ter. Andr. 161. — Nagyobb a csizma, mint a láb. D. Ne supra pedem calceus. Flor. — Se feje se lába. M. Nec pes, nec caput. Nec caput, nec pedes. Cic. ad fam. 7. 31. Neque pedes neque caput apparet. Plaut. Capt. 614. — Szárnyat kötött lábára. D. Pennatis pedibus. Flor. — Nincs hova lábát tegye. M. Pedem ubi ponat non habet. Cic. de fin. 4. 25. 69. — Arra megy, a merre lába viszi. M. Quo pedes ferunt. Flor. — Jobb lábbal megbotlani, mint nyelvvel. D. Jobb lábbal megésmi, mint nyelvvel botlani. KV. Satius est pedibus labi, quam lingua. Flor. — *Lágy.* Addig keressz lágy párnát, hogy aszú padon is elhálnál. KV. Ne quaere mollia, ne tibi contingant dura. Flor. — *Lánc.* Elszaladt a kutya a láncsal. S. L: kutya. — *Láng.* Közel van a füstje a lánghoz. D. L: közel. — Szalma-láng. E. Flamma de stipula. Ov. trist. 5. 8. 20. — *Lát.* A fák miatt az

erdőt sem látja. D. Nem látja fától az erdőt. E. Frondem in silvis non cernit. Flor. Nec frondem in silvis cernit. Ov. trist. 5. 4. 9. — Délben sem lát. KV. Die medio non cernit solem. Flor. In media luce cæcutire. Flor. — Jobb egy látó bizonyoságnak hinni, mint száz hallónak. B. Pluris est oculatus testis unus, quam auriti decem. Plant. Truc. 490. — Két szem többet lát egynél. B. Több szem többet lát. KV. Oculi plus vident, quam oculus. Flor. — Nem lát a szerelem. KV. Amor est cæcus. OV. — Sokat láss, keveset szólj. S. Sokat hallj, láss, keveset szólj. MÁ. Audi, vide, sile. Flor. Audi, vide, tace, si vis vivere in pace. Flor. — Látás után mosolygás. E. Látás után mosolygás, ezután a karolás, ezt követi a nem jó, nem jó után a sok óh! (Szerelem fokozatai). D. Visus, colloquium, risus, post oscula tactus, post tactum, factum, post factum poenitet actum. Flor. — *Lédny*. Elég szép a leány, ha jó. D. Sat pulchram duxit, cui bona contigit uxor. Flor. — Milyen az anya, olyan a leánya. D. Qualis erat mater, filia talis erit. Owen. Monost 103. 1. — *Lédől*. Lédőlt fának fejét a gyermek is ráncigálja. D. Arbore dejecta quivis colligit ligna. Flor. — *Leesik*. A levelek után végtére a fa is leesik. D. Arbores post folia cadent. Plaut. Men. 375. Post folia cadunt arbores. Plant. — Mintha égből esett volna. E. Quasi de coelo delapsus. Flor. — Nem egy vágással esik le a tölgyfa. KV. Multis ictibus dejicitur quercus. Flor. — *Lefekszik*. Ki korán akar felkelni, tyukokkal fekszik le. M. In matutinis vigilem qui se cupit esse, is cum gallinis habet ire cubare necesse. Flor. — *Lehajt*. Nincs hol fejét lehajtani. E. Non habet ubi caput suum reclinet. Bbl. — *Lehet*. Nem amint akarnánk, hanem amint lehet. KV. Ut possumus, quando ut volumus non licet. Flor. Qui non facit quod vult, facit quod potest. Flor. Quoniam non potest id fieri quod vis, id velis quid possit. Ter. Andr. 305. — *Lehetetlen*. Lehetetlenre senki sem köteles. KV. Ad impossibilia nemo tenetur. Flor. Ad impossibilia nemo obligatur. Flor. — *Lehuz*. Bőrét is lehuzná. E. Detrahere cutem. Flor. — *Lejtő*. Minél magasabb a hágó, annál félelmesebb a lejtő. D. Quanto altior est ascensus, tanto durior descensus. S. Hier. reg. monach. 15. Quanto altius ascendit homo, tanto altius cadit. Flor. Qui scandunt in altum lapsu graviore ruunt. Flor. — *Lel*. Vak tyuk is lel gyöngyöt. E. Invenit interdum cæca gallina granum. Flor. — *Lelkiismeret*. A lelkiismeret ezer tanu. B. A jó lelkiismeret ezer tanu. D. Conscientia mille testes. Quint. 5. 11. 41. — Jó lelkiismeret nem szokott szomorkodni. D. Tuta conscientia jube convivium. Flor. Conscientia bene actæ vitæ jucundissima est. Cic. de senect. 3. 9. — Nagy hohér a rossz lelkiismeret. E. O tacitum tormentum animi conscientia! Publ. Syr. — *Lepel*. Csak addig nyújtózzál, míg a lepel ér. MÁ. Pes sic tendatur ne lodex prætereatur. Flor. Pes sic tendatur, ne lodex transgrediatur. Flor. Intra mensuram lodicis tu porrigere suram. Flor. — *Levág*. A fát sem lehet egy csapással levágni. Sz. Multis ictibus dejicitur quercus. Flor. Arbor per primum nequaquam corrui ictum. Flor. Non uno ictu arbor cadit. Flor. — Ha élő fával így bánnak, hogy tesznek levágottal? D. Si hoc in viridi, quid tunc in arido? Bbl. — *Levél*. A levelek után végtére a fa is leesik. D. L.: leesik. — *Légy*. Légyből is elefántot csinál. SzD. E musca elephantum facit. Aelian. Natur. anim. 4. 31. — Pókhálón felakad a légy, de azon a darázs keresztülveri magát. D. Irretit muscas, transmittit aranea vespas. Flor. — Sas legyet nem fogdos. D. Aquila non captat muscas. Apostolios

Cent. 1. — Szemtelen mint a légy. KV. Musca est. Flor. — *Lélek*. Addig remél az ember, míg benne a lélek. E. Dum spiro, spero. Flor. — Egészséges testben egészség a lélek. M. Mens sana in corpore sano. Juv. — Lélek a mi elevenít. E. Spiritus vivificat. Bbl. — Lelkével is adós. E. Aninam debet. — Pap a paptól nem vesz lélekpénzt. D. Clericus clericum non decimat. Flor. — *Lop*. A ki örömet hazudik, örömet is lop az. KV. Qui mendax et furax. Flor. Mendax etiam fur est. Flor. — Akár lopjon, akár a zsákot tartsa, egy tolvajság. D. Uterque fures sunt: et qui recipit et qui furatur. Utrique fures sunt: et qui accipit et qui furatur. Flor. — Bajos ott lopni, hol a gazda is zsvány. B. Bajos ott lopni, hol a gazda maga is tolvaj. S. Nehéz ott lopni, a hol a gazda maga is tolvaj. KV. Hospes ubi fur est, durum est subducere quidquam. Flor. Fur male furatur cum fur domui dominatur. Flor. Est grave furari fure cavente lari. Flor. — *Ló*. A hol ló nincs, ott a c:acsi is jó. Ny. 8. A hol ló nincs, ott a szárnak is van kelete. KV. A hol ló nincs, szárn is elkel. E. Si equum non habes, asinum agas. Flor. — A ló négy lábon jár, mégis megbotlik. Ny. 14. L. láb. — A serény lovat ne sarkantyúzd. D. Equo currenti non opus est celcaribus. Publ. Syr. Equo currenti ne calcar addas. Flor. Az urnak szeme hizlalja a lovat. KV. Gazda szeme hizlalja a lovat. KV. Oculus domini saginat equum. Flor. Lux (oculus) domini pulchrum facit ornatumque caballum. Flor. — Addig zárd be istállódat, míg el nem lopták a lovadat. D. Sero subtractis reparas praesepe caballis. Flor. — Ajándék lónak fogát ne nézd. D. L. ajándék. — Lóról szárnra. D. Ab equis ad asinos. Flor. — *Lúd*. Hattyu a ludak közt. E. Anser inter olores (Cygnus). Flor. Anser strepit inter olores. Verg. ecl. 9. 36. — *Lyuk*. szegény egér az, melynek csak egy lyuka vagyon. KV. L. egér. — Ártalmas a háznál: haragos asszony, sűrű füst, lyukas tál. K. Domina irata, fumus et rata, patella perforata damnum sunt in casa. Flor. Sunt tria damna domus: imber, mala femina, fumus. Flor.

MARGALITS EDE.

Ismertetések és bírálatok.

A magyar népnyelvbeli latin szók.

RELL LAJOS: *Latin szók a magyar népnyelvben*. Kolozsvár, 1898.

Latin eredetű szavainknak rendszeres és lehetőleg kimerítő feldolgozása még mindig nincsen. Történtek ugyan e téren kísérletek, de csak kevés eredménnyel. KOVÁCS GYULA 1892-ben kiadott «Latin elemek a magyar nyelvben» című értekezésében 638 szavunkra akarta rábizonyítani a latin eredetet, de csak fölületes munkát végzett; dolgozatának anyaga nagyon is rászorol a megrostálásra s még inkább a kiegészítésre (I. Nyr. 21 : 408—416. ll.). Utána TÓTH REZSŐ közölt belőlük egy csomó adatot e folyóirat huszonegyedik évfolyamában (125—126. ll.). SIMONYI Zs. «Magyar Nyelv»-ében és «Tüzetes M. Nyelvtan»-ában szintén találunk elég nagy számú latin eredetű szót. A régebbi nyelvészek közül GYARMATHI (Vocabularium, 1816.), LESCHKA (Elenchus) s különösen SÁNDOR ISTVÁN és DANKOVSKY GERGELY érdemelnek e téren említést. SÁNDOR ISTVÁN «Sokfélé»-jének tizenkettedik kötetében, DANKOVSKY G. pedig «Lexicon»-jában sok szavunknak igazolja latin eredetét.

Latin származású szavainknak olyatén feldolgozása azonban, mint van teszem a német, oláh, olasz, szláv eredetű szókknak, eleddig még hiányzik. De hát ezen nem is lehet csodálkoznunk. Hiszen a középkorbeli magyarországi latinságnak szótára még nem készült el. Már pedig e nélkül általános és biztos eredményt elérni nem tudunk. DU CANGE, DIEFFENBACH s a többi külföldi nagy szótár e célra nem elégséges, mert a magyar latinságból vajmi keveset ölelnek fel. Megnehezíti a munkát továbbá az a körülmény is, hogy különösen latin eredetű szavainknál nehéz megállapítani, melyik vehető meghonosodottnak, s melyik pusztán alkalmi kölcsönvételnek. Ezen utóbbi akadály azonban könnyen legyőzhető lesz majd, ha megjelenik sajátos nemzeti latinságunknak várvárt szótára.

Addig is tegyünk meg annyit, a mennyit tehetünk e téren.

Tán mondanom sem kell külön, hogy annak, ki a latin hatásnak kimutatására vállalkozik, a latin nyelv teljes ismeretével kell magát mindenekelőtt fölfegyvereznie. Különösen tisztában kell neki lennie az egyházi ú. n. barát-latinsággal, mert tudvalevőleg ebből kaptuk legtöbb latin szavunkat, nem pedig a klasszikus latin nyelvből.

Eme feladatnak megoldását nézetem szerint legsikeresebben csak az egyházi rendnek valamely tagja végezheti el, mivel ezen osztálynak már pusztá kötelességből is alaposabban kell ismernie a középkori latinságot, mint más állásbelieknek. Ám, mikor e véleményemet kifejezem, nem akarom azt állítani, mintha csakis egyházi férfiú tudná latin eredetű szavainkat kimutatni; csupán annyit akarok ezzel mondani, hogy hitem szerint legkönnyebben és legsikeresebben egyháziak oldhatják meg e feladatot.

Ha valaki csak annyi latin tudománnyal fog ily vállalatba, a mennyi a középiskolában és az egyetemen ragadt reá, az — ha még oly éles szemű is — csupán fölületes, múltó becsű munkát tudhat alkotni. Példa reá REL LAJOSNAK a múlt évben Kolozsvártt kiadott «Latin szók a magyar nyelvben» című dolgozata.

Ezen dolgozat írója arra vállalkozott, hogy összeállítja a népnyelvben meghonosodott latin szavakat. Nem mondhatni róla, hogy értéktelen munkát végzett, de annyi bizonyos, hogy célját könnyedén és fölületesen akarta elérni.

Készséggel elismerem, hogy előzőinél nagyobb készséggel fogott a dologhoz, a melyet hangtanilag is igyekszik megvilágítani; ámde műve elejétől végig tele van oly feltűnő hibákkal, a melyek értékét, ha nem is rontják le teljesen, tagadhatlanul nagyon leszállítják.

Bevezetésében elmondja, minő forrásokat használt, a melyeket azonban később sehol sem idéz. Azért hitelessége igen ingatag alapon áll. Panaszképen említi fel, hogy munkája teljes nem lehet, mert teljes népnyelv-gyűjteményünk nincsen ez ideig. Az igazi oka azonban nem ez, hanem az, hogy a népnyelvi forrásokat nem böngészte át lelkiismeretesen (bármennyire hangoztatja is lelkiismeretességét!). Az idézte forrásművekbe csak igen futólag és fölületesen tekintett bele, mint ezt utóbb majd világos példákkal fogom igazolni.

Dolgozatának első részében a latin szavaknak nyelvünkbeli elterjedéséről szól röviden s elfogadhatóan, noha ugyanezt mások már sokkal alaposabban tárgyalták előtte.

A második rész azon hangalaki változásokat tárgyalja, melyeken át a latin szók magyarokká váltak. Ez volna értekezésének legértékesebb része, ha számos elemi tévedés nem rontaná le becsét. Ime egy-kettő:

Szabályokat állít fel oly változásokra, melyekre csak egy vagy két pél-

dát tud idézni, pl. $u > v$: *audentia* > *avdenczia* (? szerinte itt az *u* már a latinban is *v*-nek hangzik!); $nt > nk$: *hyacinthus* > *czinkus*; $sp > sk$: *disputare* > *diskutál*; $g > b$: *arguere* > *arbuvál*; $m > n$: *mappa* > *nappa* stb. Holott tudnia kellene, hogy mind ezek, mind egyéb más hasonló példái csak esetleges változások, melyeket a nép vagy etimologizáló hajlandóságból, vagy pedig az illető szavaknak nem értése miatt pusztá szeszélyből hajtott végre. Ezekre tehát szabályt alkotni fölösleges, de meg jogosan igazában nem is lehet.

Példái nem felelnek meg a felállította hangváltozásoknak: $o > a$: *doktor*; $-um > -om$: *almarium*, *fundamentum*; a diftongus hosszú hangzóba olvad: *kőfitál* (holott ennek eredeti latin alakja: *confiteri*; hol itt a diftongus?); jésülés az *a*, *o* hangok előtt: *létánya*, *kollégjom* (holott: *litánia* és *collegium*!); a *j* mint járulék mássalhangzó: *kalendarjom* (holott: *calendarium*!) stb. Nem tudom elhinni, hogy mindez csak sajtóhiba volna dolgozatában!

Teljesen hibás szabályt állít fel:

A latin *-us* és *-um* végé azért tűnt el sok szóban, mert idővel *-os* és *-om*-ra változván, egynek vették a magyar *-os* és *-om* képzővel, pl. *jácint-os* > *jácint*, *Ambrosi-os* > *Ambros* > *Ambrus*, *monostor-om* > *monostor* stb.

Nyelvünk sem az *-us*, sem az *-um* véget nem szokta elhagyni; na-gyon téved tehát RELL, mikor a *jácint*, *Ambrus*, *monostor* stb. szavakat közvetlenül a latinból származtatja, mert nyilván német vagy szláv közvetéssel kaptuk őket.

Ugyanily téves szabálya az is, hogy a latin *e* szó végén némelykor elvész, pl. *akkurát*, *kontent* stb., ezek is a németből való átvételek.

RELL igen erősen bizonykodik, hogy áttanulmányozta mindama nyelvészeti közleményeket, melyek a nyelvünkbeli idegen elemek kimutatásával foglalkoznak. Nehezen fogja ezt neki valaki elhinni, mikor látja, hogy szerinte *kurva* a lat. *curvus* melléknévnek nőnemű alakja (vö. szl. *kurva* Nyr. 11:272.), *lator* a lat. *latro*-nak változata (vö. ném. *lotter* Nyr. 24:302.), *lecze* < lat. *lectio* (vö. *letzge* Nyr. 27:344.), *berhe* < lat. *bracha* (vö. ném. *brüech* Nyr. 25:540.), *izsóp* < lat. *hysopus* (vö. ném. *isop* Nyr. 24:252.), *zsolozsma* < lat. *psallisma* (vö. ószl. *služba*. L. NyK. 18:363.).

Van még több más számottevő elemi tévedése, a melyeket azonban nem sorolok fel egyenkint; hiszen az idézetek is mutatják, hogy RELL — minden jó igyekezete mellett — sokszor igen nagy hibákat követ el a hangalaki változások magyarázásában.

Leginkább kitűnik azonban gyöngéje dolgozatának harmadik ré-

szében, a melyben betűrend szerint elsorolja a népnyelvben meghonosodott latin eredetű szokat, szám szerint úgy hatodfél százat.

Első megjegyzésem erre az: hogy RELI vagy nem érti jól a latin nyelvet, a mennyiben az idézte források latin szavainak jó részét nem ismerte fel; vagy pedig csak nagyon felületesen tanulmányozta forrásait. Egyik esetben sem érdemel dicséretet.

Nagy hibának tartom másodszor, hogy nem (vagy csak kevés helyen) idézi a forrást, melyik népnyelvi közlésben találta ezt vagy azt a szót. Ha népszerű értekezést írt volna, akkor érteném ezen eljárást, de úgy gondolom — szakférfiak számára akart dolgozni. RELI csak nem kívánhatja tőlünk, hogy minden pusztá állítását valónak vegyük! Ehhez nagyobb tekintélyre volna szüksége!

A szóknak egyik része mellé oda teszi a jelentést (természetesen legtöbbször csak egyet), míg a másik nagy csomó mellől egészen elhagyja s az olvasóra bízva a kitalálását. A jelentésbeli fejlődést meg egészen fölöslegesnek tartja magyarázni.

Az átvett szokat latinosan, sőt vegyesen is írja. Ilyen alakokat találunk teszem nála: *akcidentia*, *accentus*, *cernál*, *pódev*, *skutica*, *kádenia* stb.

De nem folytatom tovább e hibák felsorolását, hanem áttérek azon állításomnak igazolására, hogy RELI forrásait csak sebtében s felületesen tanulmányozta keresztül. Én ugyanezekből s még néhány másból a következő elég nagy számú pótlást gyűjtöttem össze a népnyelvbeli latin elemekhez.*)

Abdál (MTsz.): tákol, told, illeszt — lat. *aptare*: illeszt, alkalmaz.

Agyitor (Kosz. T. 46. Köv. 20.): hadi bíró — lat. *auditor*: hadi bíró (I. PPB. 663.)

Agyutányos (MTsz.): segédtsízt — a lat. *adiutans*: segítő magyárosított ivadéka.

Ajang, *ajangol* (MTsz.): 1. restell, szégyell, áttall; 2. haboz, kételkedik — igen valószínűleg a lat. *angi*: aggódik, nyugtalankodik, gyötrődik igéből származott.

Ákics (MTsz.): tövis — lat. *acus*: tű, hegy. Az *-us*, *-ics* változásra vö. *globus* > *golyóács*, *gradus* > *garádics* stb.

*) Forrásaim: MTsz. = SZINNYEI, Magyar Tájszótár. — Nyr. = Nyelvőr. — AGy. = ARANY-GYULAI népkölt. gyűjteménye. — Szn. = KÁLMÁNY, Szeged népe. — Kosz. = KÁLMÁNY, Koszorúk. — Ad. = THALY, Adalékok. — VÉ. = THALY, Vitézi énekek. — BD. = BARÓTI, Kisded Szótár. — Erd. = ERDÉLYI J. Népdalok és mondák. — Köv. = KÖVÁRI, Göcseji népdalok. — Szék. = Székely népköltés-gyűjteménye. — Bh. = KÖSZEGHY, Bercsenyi házassága. — AC. = Actio Curiosa. — Sokf. = SÁNDOR, Sokféle. A + -tel jelölt szók megvannak RELInél, de valami hibával.

Akszéntál (Szn. 1 : 234.) : besoroz, megnyer, verbuvál — lat. *assentari* : kedvét keresi, hizeleg.

Alafál (MTsz.) : megver — lat. *alapa* : pofon, arczul csapás.

Amicze (Köznelyv) : barátom — lat. *amice* : u. a.

+ *Angária* (MTsz.) : 1. fizetési részlet; 2. zürzavar — RELL szerint lat. *angaria* : szállító szolgálat, fuvarrobot. Nem ezzel a jelentéssel vettük át, hanem «a fizetésnek ideje» jelentéssel (1. PPB. 47.).

Angolna, ángvilla, ingola (MTsz.) : angolna — lat. *angvilla* : u. a.

Angyélika (MTsz.) : színes papiros — a lat. *angelicus* melléknévnek nőnemű alakja.

Anuvál (MTsz.) : beleegyezik, rááll — lat. *annuere* : u. a.

+ *Aperté* (MTsz.) : nyíltan, egyenesen — lat. *aperte* : u. a. RELL *aperten* alakkal közli, holott így csak egy helyen ismerik.

+ *Apetitus, ápitús* (MTsz.) : étvágy — RELL sz. lat. *appetitus* : vágy általában; pedig helyesen : *appetitus cibi* (1. PPB. 55. 1.) : étvágy.

Aprikál (Sokf.) : alkalmaz, illeszt — lat. *applicare* : u. a.

+ *Arguvál, árbuval* (MTsz.) : 1. rimázkodik, kunyorál; 2. alkudozik; 3. felesel; 4. áldogáll, ácsorog; 5. czéltalanul ide s tova lézeng — lat. *arguere* : vádol, fedd, dorgál, megczáfol. RELL a magyar alaknak csak második értelmét közli.

Arjányos-hitű (MTsz.) : hitetlen — lat. *Arianus* : Arián követője, hívője.

Áróma (Köznelyv) : zamat, íz — lat. *aroma* : fűszerszám.

Auditor (AGy. 1 : 286.) : hadbíró — lat. *auditor* : u. a. Vö. föntebb *agytör*.

Baris (MTsz.) : barna disznó vagy kutya; *bari* (MTsz.) : a kin jegy van — a középkori lat. *barrus* : fekete (*Du Cange*) ivadéka.

Czibëre (MTsz.) : levesétel — lat. *cibaria* : eledel.

Czikória (MTsz.) : tavaszi vad saláta — talán a lat. *cichorea* : kátáng elváltozott értelmű származéka.

Czipellüs (MTsz.) : czipő — középk. lat. *zipellus* : lábravaló. (*Du Cange*.)

Czinadónia (Nyr 23 : 94.) : gyógyító fű; *czinadó* (MTsz.) — lat. *chelidonia* : vére hulló fű (PPB.).

Czitóra, czitëra (MTsz.) : czitera — lat. *cithara* : u. a.

Csimasz, csemez, csömöz (MTsz.) : 1. poloska; 2. cserebogár kukacza, pondrója, bábja — lat. *cymex* : poloska.

Dehonestál (Szék. 2 : 35.) : ócsárol, szidalmaz — lat. *dehonestare* : meggyalázni.

Devóció (AC. 161.) : áhitat — lat. *devotio* : u. a.

Dërgál, dërzál, dërzál (MTsz.) : 1. mángorol; 2. a len gubáját leszakasztja a gerebenen; 3. reszel, gyalul — lat. *tergere* : letöröl, letisztít. A *dërzál* és *dërzál* alakok u. e. igének *tersare* gyakorító formájából eredtek.

+ *Diéta* (AGy. 2 : 165.) : országgyűlés — lat. *diœta* : bizonyos napra rendelt országgyűlés. (PPB.) RELL közöl egy *diétá*-t, de jelentés nélkül; alkalmasint a «rendes életmód» értelmű *diétá*-t érti rajta.

Díka (Ad. 1 : 289) : büntetés — lat. *dica* : kereset, per.

Diktál (Sokf. 12 : 183.) : előremond — lat. *dictare* : u. a.

Dilektor (SzN. 1 : 213.) : intéző, igazgató — lat. *director* : intéző.

Diligó (Ad. 1 : 305.): szerető — a lat. *diligo*: szeretek igének főnévi alkalmazása.

Diplómáz (Kosz. 2 : 169.): okoskodik — a lat. *diploma*: oklevél átvitt értelmű igei származéka.

Dispozíció (Dunántúl): rendelkezés, parancsolat (a felügyelő cseledek számára) — lat. *dispositio*: u. a.

Drabális (Nyr. 26 : 382.): megtermett — lat. *trabalis*: gerenda nagyságú.

Duflosos, duplomos (MTsz.): kétszeres — a lat. *duplum*: kétszer, -os képzős mássa.

Durcza (MTsz.): a kenyérnek sülés közben kiharadt és kiduzzadt része, gyürkéje; *duccza, dúccza, dúcz, dócz*: u. a.; *durczás*: 1. gyürkés; 2. daczos, makranczos — hitem szerint a latin *duritia*: keménység, megkeményedés főnévnek ivadéka. A *dúcz, dócz* alak azért vesztethette el végső -a-ját, mivel személyragnak vették. MELICH az «inoboediens; daczos, engedetlen» értelmű melléknévi formát a német *trutz* főnévvel köti rokonságba (Nyr. 24 : 159. l.); de én a lat. *duritia*-val való rokonságát valószínűbbnek tartom. Könnyen lehetséges azonban, hogy a *durcza* szó nem közvetlenül a latinból, hanem az olaszból került át hozzánk: ol. *durrezza* (< lat. *duritia*) > *durcza*.

+ *Egzaktor, egzsektor* (MTsz. Erd. 1 : 243.): adószedő, adóbehajtó — lat. *exactor*: behajtó. RELL szer. *ekszaktor*: hivatalnok!

Egzékvál (AGy. 1 : 283. Kosz. 2 : 36. Dtúl.): behajt, végrehajt — lat. *exsequi*: u. a.

Emendál (Sokf. 12 : 183.): kijavít — lat. *emendare*: u. a.

Essencia (MTsz.): 1. magától leszivárgó aszúlé; 2. pálinka — lat. *essentia*: valaminek állata, lényege, veleje.

Esztra-ruha (SzN. 3 : 38.): ünneplő ruha — a lat. *extra*: kívül, külön praepositívóval való összetétel.

Fábrica (Köznylv): gyár — lat. *fabrica*: műhely.

Fabuláz (Bh. 31.): példáz — a lat. *fabula*: igei leszármazottja.

+ *Fácziáz* (MTsz.): eljár, cselekszik — lat. *facio*: u. a. RELL szerint «olyan emberről mondják, kinek a beszéde tele van latin szavakkal.» Nagy tévedésben van; a MTsz.-t egészen félreértette, mert ott ezt találjuk: Olyan ember elbeszélésében fordul elő, a «kinek beszéde tele van elferdített latin szavakkal» (vö. könnyen is *fácziáztam* én akkor).

Fidélis (MTsz.): fogamutogató, színeskedő — lat. *fidelis*: hű, őszinte, bizalmas.

Fiktura (MTsz.): Tréfázkodás, pajzánkodás, enyelgés; *fikturás, fiktoriás* (MTsz.): tréfálkozó, bohóskodó, pajzánkodó, enyelgő; *faktura* (MTsz.): furfangoskodás, cselszövés, ármánykodás; *fakturás, faktorás* (MTsz.): 1. furfangos, cselszövő; 2. durczás, kemény, indulatos — lat. *fictura*: alkotás, képezés; azután: ámitás, színlés. A *faktura, fakturás* alakok is valószínűleg ebből lettek hangzóilleszkedéssel, nem pedig a *faktura*: csinálmány szóból.

Fragmenta (Sokf. 12 : 183.): töredék — a lat. *fragmentum*: u. a. többes számi alakja.

Fringyia (NSzót.): finom vasból készített kard — lat. *machaera Phrygia*: phrygiai kard.

Gargarizál (MTsz.): bugyogtat (vizet) — lat. *gargarisare*: u. a.

Gyönyörű (MTsz. Kőv. 34.): tábornok — lat. *generalis*: általában, közönséges; azután az újabb latinságban: táborfő.

Gyestál (Sokf. 12: 183.): visel, hord — lat. *gestare*: u. a.

+ *Humor, húnjor* (MTsz.): 1. kedv; 2. természet — lat. *humor*: nedv; az újabb használat szerint: kedv. REL csak kikapta a MTsz.-ból a *kutya-humor* formát (még ezt is hibásan, mert helyesen így van: *kutya húnjorú* ember: kutya természetű) s ráfogja, hogy «akaratosság» a jelentése.

Impedídjál (Ad. 2: 360.): akadékoskodik, akadályoz — lat. *impedire*: u. a.

Indikál (Ad. 1: 9.): szab, határoz — lat. *indicare v. indicere*: kihirdet, megparancsol.

+ *Instelláció* (Dtúl.): beiktatás — lat. *installatio*: u. a. REL csak a régiségéből közli.

Inszurgens (AGy. 3: 270.): fölkelő, lázadó a hatalom ellen — *insurgens*: u. a.

Invítál (Köznyelv.): meghív — lat. *invitare*: u. a.

Iskála, eskája (MTsz.): létra — lat. *scala*: u. a.

Kakál (Köznyelv.): — lat. *cacare*.

Kaláris, galáris (MTsz.): fényes üveggyöngy — lat. *corallis*: koráلكő. A NySz.-ban még ily értelemmel találjuk. Kovács azt tartja, hogy közvetlenül a szláváságból kaptuk (19. l.), de ez nem valószínű.

Kámza (MTsz.): 1. vastag darócruha; 2. szoknya — középkori latin *camisa, camisia*: ing. Körösi az olasz *camicia* alakkal köti rokonságra; de a latinból való származása valószínűbb.

Kanczellária (Köznyelv.): írószoba — újabb lat. *cancellaria*: u. a.

Kántor-bőjt (Köznyelv.); negyed évi bőjt — lat. *ieiunium quattuor temporum*: u. a.

Kápás (MTsz.): fogékony, képes valamire — lat. *capax*: u. a.

Kápsa (MTsz.): tarisznya — lat. *capsa*: szelencze, tok, tartó.

+ *Kápsál* (MTsz.): kéreget — REL szerint a lat. *capesso* igének ivadéka, holott nyilvánvalóan a *kápsa* főnévnek igei származéka.

Kasszál (Dtúl.): megsemmisít — középk. lat. *cassare* u. a.

Kíria (MTsz.): láрма, zajos beszélgetés, kiabálás — valószínűleg a templomban sokszor hallható görög-latin *Kyrie eleison*: Uram irgalmaz kitételből származott. Ugyanerre mehet vissza a *kírie* (MTsz.): czudar, csúf szóalak is.

Kőfítál (MTsz.): ügyet vet, törődik — a lat. *confiteri*: megvall, valamást tesz igének elváltozott jelentésű mássa.

Kőkonya (MTsz.): 1. husvéti szentelt eledel; 2. a husvéti sonkával főtt tojás — a lat. *coquinus*: konyhai, főzéshez tartozó melléknév többes semleges *coquina* alakjának ivadéka; vagy pedig a *coquina*: konyha főnévből lett kapcsolati átvittel. Lehet az olasz *cuccagna* szóalak származéka is.

Kólika (MTsz.): nyavalya; *kólikás* (MTsz.): 1. nyavalyás; 2. félészű — lat. *passio colica*: u. a.

Komméndás (AGy. 1: 292.): parancsoló, vezér — újabb lat. *commendans v. commandans*: parancsoló.

Kompaktor, kompektor (MTsz.): könyvkötő — újabbkori lat. *compactor*: összekötő.

Kompétál (MTsz.): társalog, pajtáskodik — ujabbkori lat. *compactare*: összeköt, összeszerkeszt.

Kompostor (MTsz.): a szövőszék lábitója — valószínűleg a latin *compositor*: összerakó, összeszerkesztő, rendező szóalakból való.

+ *Koncionátor* (Erd. 1: 169.): szónok — lat. *concionator*: bujtotgató, lázító szónok. RELL nem ismeri a jelentését.

Konfektum (Bh. 122.): csemege — lat. *confectum*: megszerzés, ráadás.

Konfesztor (SzN. 1: 213.): hitvalló — lat. *confessor*: keresztény hitvalló.

+ *Kontraktus, kontrektus* (MTsz. Erd. 3: 330.): szerződés; szerződőlevél — lat. *contractus*: megegyezés, szerződés. RELL szerint «kötelezvény» a jelentése.

Korozsma (MTsz.): keresztelői ajándék — Kovács Gy. szerint a görög-lat. *chrisma* ivadéka (22. l.); MIKLOSICH ellenben az úszl. *krisma*: u. a. alakból származtatja (Nyr. 11: 269.). Egyiknek sincsen igaza, mert igazában a lat. *charisma*: ajándék, kedveskedés szóból eredt.

Körbicz, körbecz (MTsz.): kosár, kosárka — lat. *corbis*: u. a.

Krápulás (Sokf. 12: 183.): részeges, iszákos — lat. *crapula*: részegeskedés.

Krizma (Könyelv.): szentelt olaj — lat. *chrisma*: u. a.

Kuczifer (Szék. 2.): keresztvivő — egyh. lat. *crucifer*: u. a.

Kujter (MTsz.): kés — lat. *culter*: u. a.

Kurta (Könyelv.): rövid — a lat. *curtus*: u. a. melléknévnek nőnemű alakja. Kőrösi az olasz *corta*-ból származtatja (Nyr. 13.); de hibásan; mert ha ebből eredt volna, akkor *korta* volna az alakja.

Kuruzsmál, guruzsmál (MTsz.): kuruzsol — valószínűleg az egyházi latin *charisma*: kegyser szóalakból alakították. Az egyházi kegysszerekkel tudvalevőleg különösen a régebbi időben igen sok babonáságot űztek. A két *u* hangját a rokon értelmű *kuruzsol* ige hatása alatt kapta.

Lakszál (Sokf. 12: 183.): tágit — lat. *laxare*: u. a.

Lantorna (BD. PPB.): bélhártya, vékony átlátszó bőr, a melyet régenten ablaknak használtak (vö. *lantorna-ablak* BD.) — lat. *laterna*: lámpás.

Lébériom (Nyr. 26: 189.): nagy készülődés — lat. *rebellium*: forradalom, pártütés.

Levelonga (MTsz.): hosszú lebegő kabát — a *levis*: könnyű és a *longus*: hosszú melléknév ujabbkori *levilongus* összetételének nőnemű alakjából keletkezett.

Liktárium (BD. PPB.): lekvár, gyümölcsíz — lat. *conditum electuarium*: u. a.

+ *Límbus* (MTsz.): posványos, süppedékes hely, ingovány — középkori latin *limpus* vagy *limphus*: ingovány. RELL nem közli a jelentését.

Luksus (MTsz.): finom liszt — a lat. *luxus*: fényűzés szónak átvitt értelmű ivadéka.

Lumináció (Dtúl): kivilágítás — lat. *illuminatio*: u. a.

Lunátikus (Nyr. 25: 335.): szeszélyes, holdas — lat. *lunaticus*: holdas.

Majordánna (MTsz. Kosz. 1: 82.): — lat. *origanum maioranna*: növényfaj.

+ *Makula* (MTsz.): csipetnyi, mákszemnyi — lat. *macula*: folt, pecsét. RELL nem közli a jelentését.

+ *Mártér, mártír* (MTsz. SzN. 1 : 213.): vértanú — lat. *martyr*: u. a. RELL a *mártér* változatot nem ismeri.

+ *Mártíromság* (Erd. 1 : 136.): vértanuság — a lat. *martyrium*-nak -ság képzővel bővült származéka. RELL helytelenül származtatja a *martyr* formából.

Mátémátikos (Sokf. 12 : 184.): mennyiségtudós — lat. *mathematicus*: u. a.

Melánkólikos (Sokf. 12 : 184.): epés, komor, magabazárt természetű — lat. *melancholicus*: u. a.

+ *Mendikáns, mendikás, mentikás* (Szék. 2:11., 76., AGy. 1:56.): kolduló diák — lat. *mendicans*: kolduló. RELL szerint: a protestáns papoknál szolgáló, rendesen árva gyermek.

Minisztráns (Szék. 2 : 11.): a papnak segédkező gyerek — lat. *ministrans*: szolgálattevő.

Miskudl (mög-) (MTsz.): rászed, megcsal — valószínűleg a latin *miscere*: elegyít, kever, zavar igének mult idejű *miscui* alakjából fejlődött.

+ *Mizère* (MTsz.): irgalmasrendű barát — RELL szerint a *miserere*: könyörülök igének *miserere* alakjából vonták el; de nagyon téved, mert nem ebből, hanem a *misericordianus*: irgalmasrendű szóalakból következtették ki. (Dunántúl *mizéri*-nek mondják az irgalmasrendű barátot.)

Moniczio (SzN. 3 : 236.): sáncz, erődítmény — lat. *munitio*: erősség, vár.

Monstráncia (Dtül): szentségtartó — lat. *monstrantia*: u. a.

Morcifikális (MTsz.): kötekedő — lat. *mortificalis*: halálos, halált okozó; azután: sanyargató, gyötörő.

Móres (MTsz.): tisztesség, illedelem — a lat. *mos*: szokás, erkölcs főnév többes számú *mores* alakjának átvétele.

Mortifikál (MTsz.): sérteget — lat. *mortificare*: gyötör, kínoz, sanyargat.

Mula, mulya (MTsz.): 1. öszvér; 2. bamba, bárgyú, málészájú — lat. *mula*: nőtényi öszvér.

Muszka (Nyr. 25 : 431.): szunyog — lat. *musca*: légy.

Muta, muti (MTsz.): 1. süketnéma; 2. ügyetlen, gyáva, együgyű, bárgyú — a lat. *mutus*: néma melléknév nőnemű alakjának átvétele (a *buta*, *kuka* hatása alatt).

Muritól, murít, murítál, murittól, muruttól (mög-) [MTsz.]: meghal, megdöglik — a lat. *moritur*: meghal ivadéka.

Mutáció (Erd. 2 : 273.): változat; *mutáció*s (MTsz.): mesterséges, nehezen járó — lat. *mutatio*: változás.

Mutál (el-) [MTsz.]: elhalaszt — lat. *mutare*: elváltat, felcserél, megváltoztat.

Nárczissos (Sokf. 12 : 184.): nárczisvirág — lat. *narcissus*: u. a.

Negligál (AGy. 1 : 590.): elhanyagolja magát — lat. *negligere*: elhanyagol.

Ódencia (Dtül): kihallgatás — lat. *audentia*: u. a.

Óféről (be-) [MTsz.]: bejuttat — lat. *offerre*: felajánl, eléállít.

+ *Ókula* (MTsz.): szemüveg — RELL az *ocularium*: u. a. elferdített alakjának tartja, holott kikövetkeztetés útján jött létre ebből vagy esetleg az *oculare*-ből.

Ókumlál (MTsz.): nézelődik, vizsgálgat, fürkészk — nézetem szerint az *oculare* (*ocularium*)-ből elvont *ókula* szóalaknak ivadéka. De az sem lehetetlen, hogy az *oculari*: megvilágosodik, szemeskedik igéből keletkezett. A közbevetett *m* alkalmasint a *szemlél*, *kémlél* igék hatásának eredménye benne.

Orgona (Köznyelv): templomi hangszer — a lat. *organum*: szerző, eszköz többes számú alakjából való.

Organista (Köznyelv): orgonán játszó — új. lat. *organista*: u. a.

Pádimentom, *pádémentom* (MTsz.): padló — lat. *pavimentum*: u. a. A *d* mássalhangzó valószínűleg a *padló*-val való kombinálás folytán került bele.

Panczilus (MTsz.): gyékényből font ütő, melylyel a gyerekek nagyheven *panczilusoznak*: ütik a gazszálakat (= zsidókat). Közben ezt mondják: «*Panczilus* Pilátus, mé verted meg a Jézust!» — lat. *Pontius* Pilatus.

Paraférnum (MTsz.): kelengye, nászhozomány — középkori latin *paraphernum*: menyasszonyi hozomány.

Partikula (MTsz.): 1. bírósági végzés; 2. könyvből kivágott számlalap; 3. anyakönyvi kivonat — lat. *particula*: részecske, darabocsk. Mind a három magyar jelentés átviteles.

Páskvillus, *pástilus* (Sokf. 12 : 184. Nyr. 26 : 523): gonyoló irat — lat. *pasquillus*: u. a.

Passzus, *pakszus*, *paksus* (MTsz.): marhalevél — középk. lat. *passus*: védő levél.

Pátens (AGy. 2 : 168.): meghagyás — középk. lat. *patens*: engedelem v. meghagyó levél.

Perditus (MTsz.): elfajult, elvetemedett — lat. *perditus*: gonosz, elvetemült.

+ *Persónátus*, *perszónátus* (MTsz.): tekintélytartó, nagy képű — lat. *personatus*: álarczos, elváltozott arczu. RELL felhossa ugyan, de hogy miből lett, azt nem mondja meg.

+ *Përsóniás* (MTsz.): tekintélytartó, nagyképű — lat. *persona*: álarcza, személy. RELL szerint: «*Përsóniás* asszony, ki válogatósan beszél.»

Pikszis (SzN. 1 : 74. Dtúl): szelencze — lat. *pyxis*: u. a.

Pirkál, *pirkál* (MTsz.): 1. kifejt a hüvelyéből (pl. babot); 2. nyit (szöllőt) — valószínűleg a lat. *purgare*: megtisztít igének származéka.

Pirula, *pilula* (Köznyelv): orvosság-gömböcske — lat. *pilula*: u. a.

Pityizál, *pitizál* (MTsz.): iszogat — középk. lat. *pytisare*: u. a.

Podágra (Erd. 1 : 137.): kőszvény — lat. *podagra*: u. a.

Pompa (Köznyelv): ünnepség, ékesség — lat. *pompa*: u. a.

Ponktomos, *punktomos*, *funktomos* (MTsz.): pontos — a lat. *punctum*: pont szónak -os képzős változata.

Povétás (SzN. 213.): diszes, ékes — la. *poeta*: költő ivadéka.

Prákszi (MTsz.): gazdasági tanuló — a lat. *praxis*: gyakorlás főnévből rövidített alak.

Praktika (Köznyelv): ügyesség, ravaszság, cselvetés — lat. *practica*: u. a.

Præzeptor, præzeptor (MTsz.): 1. tanító; 2. megbízott szolga — lat. *praeceptor*: tanító, parancsoló.

Prægusztá (VE. 1 : 385.): előzetes megízlelés — kikövetkeztetett alak a *prægusztál* igéből, mely a lat. *praequestare*: előre megízlel ivadéka.

+ *Prepenáció* (MTsz.): nagykorcsma — lat. *propinatio*, a mely RELL szerint a. m. tivornya, holott igazában: reaköszöntés, valakinek egészségére való ivás.

Princzipális (MTsz.): násznagya — lat. *principalis*: fő, följebbvaló.

Próczedál (Sokf. 12 : 184.): sikerül — lat. *procedere*: előremegy, sikerül.

Próczezsus (Sokf. 12 : 184.): lefolyás, előmenetel — lat. *processus*: előmenetel.

Protéstál (Köznyelv): tiltakozik — lat. *protestari*: u. a.

Provokál (Köznyelv): 1. ingerel; 2. párbajra kihív — lat. *provocare*: u. a.

Pulpitom (Sokf. 12 : 184.): állvány, polcz — lat. *pulpitum*: u. a.

+ *Pundus* (Dtül): az ingaórának nehezékje — lat. *pondus*: súly. RELL *pondus* alakkal közli.

Puntus (AGy. 1 : 17.): pont — lat. *punctus*: u. a.

Purgál (Köznyelv): megtisztít — lat. *purgare*: megtisztít. Vö. föntebb *pirgál*.

Rébélis (Erd. 1 : 335.): fölkelő, lázadó, ellenszegülő — lat. *rebellis*: u. a.

+ *Regnál* (MTsz.): kunyorál, makacsul kér, rimánszik — latin *regnare*: uralkodik, hatalmaskodik, felülkerekedik. RELL csak a régiségből közli eredeti jelentésével.

Réguláris (baka) [SzN. 3 : 52.): rendes, közös (baka) — lat. *regularis*: szabályszerű, törvényes.

Régulás (MTsz.): szigorú, kardos — lat. *regula*: szabály, törvény.

Réjiczál (Erd. 3 : 105.): visszautasít, visszavet — lat. *reicere*: u. a.

Rékognoskál (Sokf. 12 : 184.): utána néz, megvizsgál, megszámlál — lat. *recognoscere*: u. a.

Rekoméndál (Dtül. Sokf. 12 : 184.): tanácsol, javasol — lat. *commendare*: u. a.

Rékordál (Nyr. 26 : 523.): kiabál — a lat. *recordari*: visszaemlékezik elváltoztatott jelentésű ivadéka.

Rékrcéziózik, lékrcéziózik (MTsz.): sétál — lat. *recreatio*: felüdülés.

Respekta (MTsz.): messzelátó — a *respektál* igéből való kikövetkeztetés.

Réspéktál (Köznyelv): tekintetbe vesz — lat. *respektare*: u. a.

Respektus (Dtül): tekintély — lat. *respectus*: hátratekintés; azután: tekintet.

Réstás (MTsz.): hátrálékban levő adós — lat. *restans*: hátramaradó, hátralevő.

Rigya (MTsz.): ladikkal nehezen járható, zsombékos, buczkás, torzsszal vegyes nádas hely — talán a lat. *rignus*: vizes, nedves melléknévnek nőnemű *rigua* alakjából való.

+ *Roráté* (Erd. 2 : 248. Könyelv) : adventi hajnali mise — latin *rorate* : harmatozások. Ezzel a szóval kezdődnek a hajnali misék. RELL szerint a *roratae* (?)-ból való!

Róta (MTsz.) : 1. kör; 2. kiszabott időforgás; *rótás* (MTsz.) : 1. labdajáték; 2. szakadozott, bizonyos helyeket érintő — lat. *rota* : kerék, kör, kerekesség, kerülés.

Rozsólis (NSzót.) : édes (fűszeres) pálinka — lat. *ros solis* : illatos növény; sonnenthan; harmatfű. Alkalmasint ezzel készítik.

+ *Sákramentom* (VE. 2 : 119. Könyelv) : szentség — lat. *sacramentum* : u. a. RELL *sákramentom* alakkal ismeri.

Salétrom, slétorom (MTsz., Könyelv) — régi szótárainkban : *sal nitri*. Azonban nem ebből, hanem a *sal nitrum* formából lett.

Saramonta, seremonta (MTsz.) : száraz szőlővenyige — lat. *sarmenta* : vékony ágak, galyak. KÖRÖSI (Nyr. 21.) az olaszból származtatja; de épúgy lehet vitatni latin eredetét is.

+ *Sillenczió, szilenczió* (MTsz.) : négy szemköztiség, suttyom, titok — a lat. *silentium* : hallgatás, csend főnévnek leggyakrabban használt *silentio* ablativusi alakjából keletkezett. RELL csak annyit mond róla : *szilenczióban* van egy ledült ház : *silentium, silentio esse*.

Sélye, zsélye (MTsz.) : 1. ládaszerű lapos koporsó : *ravatal*; 2. sír- emlék, sír (NySz.); 3. Szent Mihály lova (NySz.) — lat. *sella feralis* : halottas (halott-vivő) szék. MIKLOSICH hibásan származtatta az ószl. *žalī* : sepulcrum szóalakból.

Sindikuskodik (MTsz.) : kunyorál, esengve kér — valószínűleg a lat. *syndicus* : együtt mentő prókátor, szószóló (MA. PPB.) névből származott.

+ *Státus* (AGy. 2 : 165., SzN. 3 : 165.) : országrend — lat. *status* : kirendelt, kiválasztott. RELL csak annyit mond róla, hogy Erdélyben az egyházkerület neve.

Studenez (MTsz.) : pörösködő, csalni akaró ember — lat. *studens* : igyekvő, törekvő, valamiben fáradozó.

Suplenez (SzN. 1 : 213.) : helyettes — lat. *supplens* : u. a.

Suprál (MTsz.) : vesszőkorbáccsal megver — talán a lat. *supra* : felett, rajta; -ra, -re praepositióból alkották (v. ö. *zuprákol, suprikál* MTsz.).

Susáról (NSzót. BD.) : 1. susogva beszél, suttog, sugdos; 2. alattomban rágalmaz; 3. varázsol; *susárló* (MTsz.) : varázsló, bűbajos — lat. *susurrare* : süg, susog, suttog, mormol, rágalmaz. Van a latinban *susurro* főnév is, melynek értelme : alattomban rágalmazó, szidalmazó; de a *susárló* alak nem ebből, hanem *susáról* igéből való.

Szénior (AGy. 1 : 590.) : idősebb diák — lat. *senior* : idősebb.

Szentencziáz (Kosz. 1 : 373.) : összevissza beszél, fecseg, locsog — lat. *sententia* : vélemény, szavazat.

Szesszió (Dtül) : telek, földbirtok — lat. *sessio* : ülés, lakóhely, jószág.

Szinátor (Kosz. 2 : 53.) : tanácsos — lat. *senator* : u. a.

Szingyula, szingyola (NSzót., MTsz.) : ringyó, szajha — lat. *singula* : magányos nő.

Szubtilis, szuptilis (MTsz.) : 1. vékony; 2. kiszabott — lat. *subtilis* : vékony.

Szuperál (MTsz.): sikerül, jólmegy — alkalmasint a lat. *superare*: győz, felülhalad igéből való.

+ *Tálentom* (NSzót., Sokf. 12 : 184.): elméleti tehetség — latin *talentum*: 1. pénznem; 2. átvittén: elméleti tehetség. RELLEL nem közli a jelentését.

+ *Téka* (Nyr. 27 : 141.): faliszekrény — lat. *theca*: tartótok, ískátula.

Teketória (Köznelyv): beszédbeli kacskaringó, kertelés — latin *pectus tectoria* (*tectorium*) linguae: csalárd, szóhímező, kertelő beszéd.

Titulál (Köznelyv): címmez — lat. *titulare*: u. a.

Tirányos (MTsz.): zsarnok, erőszakoskodó, hatalmaskodó — latin *tyrannus*.

Trabális (Nyr. 4 : 72.): jól megtermett — lat. *trabalis*: u. a. Lásd főntebb *drabális*.

Trakta (Köznelyv): vendégség — a lat. *tractare*: bánik, kezel (tárgyal) igéből lett *traktál* (még-): vendéggel szóalakból való kikövetkeztetés.

Tunika (Kosz. 1 : 69., Köznelyv): czifra, fodros, urias nőszoknya — lat. *tunica*: ing, szoknya.

Umbella: mennyezet; *umbelláta*: kocsis fedél (Dtúl) — az előbbi a lat. *umbella*: napernyő, az utóbbi pedig az ebből alakult *umbellatus*: ernyős melléknévnek ivadéka.

Vagál (Köznelyv): kóborol, csavarog — lat. *vagari*: u. a.

Vekszál (Köznelyv): gyötör, ingerel — lat. *vezare*: u. a.

Veteredik (még-) [BD. NSzót.]: megromlik, megposzad — valószínűleg a *vetus*: ó, régi melléknévnek *veter* változatából alkották *-ed* denominális igeképzővel.

Vicze (pl. *viczeispán*. Köznelyv.): valaki helyett való, helyettes, al- — *fungi aliena vice*: valakinek helyette lenni, valakit helyettesíteni.

Vidimusz (Nyr. 26 : 429.): vízkeresztkor a pappal járó minisztráns gyerek — a lat. *vidimus*: láttunk tréfás főnévi alkalmazása.

Virgáz (Sokf. 12 : 185.): megvesszőz — lat. *virga*: vessző.

Vizitál (Kosz. 1 : 144., Dtúl): megvizsgál — lat. *visitare*: u. a.

Vizitáció (SzN. 1 : 35., Dtúl): katonasorozás — lat. *visitatio*: megvizsgálás, meglátogatás.

Zsálya (Kosz. 2 : 106., Köznelyv): növénynem — lat. *salvia*: u. a. MIKLOSICH helytelenül rokonítja a szb. *slavulja*-val (Nyr. 11 : 567.).

Zsöllye, *Zsöllye* (Köznelyv): háts karosszék — lat. *sella*: szék. (A régiségben rendszerint ezen összetételben: *zsöllye-szék* v. ö. u. o. *sëcczël-szék*.)

Eme pótlásom körülbelül 210 latin eredetű szót foglal magában. A + -tel megjelöltek (úgy harmincz) feltalálhatók RELLEK gyűjteményében, de rendszerint valamely hibával; azért kijavítva bele kellett őket vennem kiegészítéseembe.

Hozzáadva most már e számot RELLEK gyűjtéséhez és levonva ebből a feltűnőbb hibákat, arra az eredményre jutunk, hogy eddig körülbelül 800 kétségtelen latin eredetű szót tudunk kimutatni a népnelyvből. Azt

mondom — eddig, mert a jövőben ez a szám bizonyára még szaporodni fog egy csomóval.

Láthatjuk tehát, hogy a nyelvünkbeli latin hatás nagyságra nézve méltóan sorozható a szláv és a német hatás mellé.

RELL LAJOST dícséret illeti meg érte, hogy tehetségéhez és tudásához képest az eddigi kutatóknál rendszeresebben foglalkozott eme hatással. Hogy felületessége és a latin nyelvben való csekély jártassága számos nagy botlásra ragadta őt, azon nincs mit csodálkoznunk. Dolgozatának mindamellett hasznát fogja venni, a ki majd — nála nagyobb készüllettel — a teljes latin hatás tudományos feldolgozására vállalkozik.

RÉTHEI PRIKKEL MARIÁN.

A magyar nyelv.

BALASSA JÓZSEF: *A magyar nyelv*. A művelt közönség számára. Az Athenæum kézikönyvtára, tört. és irod. sorozat XVIII. 1899. Kis 8-r. 172 l.

Alig van általánosabb érdekű és fontosságú tudomány a nyelvtudománynál, hiszen gondolatközlésünk legfőbb eszközéről, a nyelvről szól, és mégis alig van tudomány, melyben a művelt nagyközönség tájékozatlanabb volna, mint ebben. Történelemre, irodalomra, földrajzra, művészetre özőnével adják a felvilágosítást a lexikonok és ismerettárak, míg nyelvi kérdésekben közönségünk alig támaszkodhatik másra, mint környezetétől nyert, nagyon is tarka és vegyes olvasmánytól táplált úgynevezett nyelvérzékére, némi hiányos iskolai emlékre; tudatos ismeret vajmi ritka. Pedig az érdeklődés megvan; társasköreinkben nem ritkák a nyelvi vitatkozások, napi lapjaink szerkesztői üzeneteiben állandók a nyelvi kérdések s az ügy iránt buzgó, de a dolog természeténél fogva nem mindig megbízható feleletek.

Szakszerű könyvet és folyóiratot közönségünk nem igen forgat, könnyen és kellemesen tanító, népszerű színvonalú könyvünk pedig nem volt; mert SZINNYEI JÓZSEF «Magyar nyelve» inkább a középiskolai tanulmánynak összefoglalója, míg SIMONYI ZSIGMOND hasonló című könyve már többé-kevésbé egyetemi hallgatóknak szól, mindakettő tehát szintén szakszerűnek mondható.

Ezen a hiányon akar segíteni BALASSA a czímbe említett könyvvel. Könnyen érthető és vonzó módon adja elő a nyelvtudomány megállapított eredményeit, annyit, a mennyit művelt embernek tudnia kellene az anyanyelvéről. Két részben tárgyalja a magyar nyelv múltját és jelenét; az elsőben általában a művelt nyelvek felosztásáról szól, majd az ural-altáji nyelvcsoport ágairól s azokról a jellemző sajátságokról, melyek az indogermán és semita nyelvekből elválasztják; azután áttér a

finn-ugor nyelvek családjára, előadja rokonságuk bizonyítékait, a nyelvi szerkezet s a szóképzés egyezéseit. Az első rész második fejezetét a magyar nyelv szóképzésének szenteli és rámutat arra a művelődéstörténeti tanulásra, melyet belőle kiolvashatunk. Egymásután tárgyalja szóképzésünk ősi finn-ugor törzsét, az iráni, mongol és török elemeket, melyek népünk ősi lakóhelyére engednek következtetnünk; majd az idő folyamán fölvet szláv, német, olasz, latin, hódoltsági török jövevényszavakat, még pedig igen szemléltető módon, a mennyiben mindig kiemeli a nyelvgyazdagodás történelmi vonatkozásait is. Nem felejtkezik meg e helyen a szórványosabb jelenségekről sem, a tót, oláh, angol, spanyol, skandináv, francia és nem európai nyelvekből átvett szavakról. Ezek után a nyelvgyazdagodás ama módjairól szól, melyek a nyelvet önmagából fejlesztik, különösen a nyelvfejlődés szeszélyeiről, melyek tévedésekkel, népetymológiával, tréfával, sőt sajtóhiba révén is növelik a szókincset; a magam részéről helyén valónak találtam volna ha BALASSA itt a nyelvfejlődés ama folyamataira (értelem szűkülés és bővülés, keveredés, összetétel stb.) is céloz, melyeket később a magyar nyelv szavairól szóló fejezetben tárgyal (96—112). Az említett fejezet végén a nyelvek történetében páratlan nyelvi forradalmunkkal, a nyelvújítással foglalkozik és megjelöli azt a józan álláspontot, melyet ma, midőn az egész küzdelem már a múlté, kell vele szemben elfoglalnunk. A harmadik fejezet a régi nyelvé. A kerethez mért terjedelemben ösmerteti nyelvemlékeinket, a változásokat, melyek első emlékeink óta estek nyelvünkben. A fejtegetést érdekesebbé teszi itt a Königsbergi Töredéknek és az Ehrenfeld-kódex egy lapjának mása, valamint legfontosabb emlékeinkből vett szemelvények.

Szemet szúr azonban itt, hogy míg a többi szemelvénynek mind betűszerinti, mind a mai olvasásra átírt szövegét közli, addig a Halotti Beszédnek pusztán mai olvasását adja, holott épen az eredeti szöveg volna az érdekes.

A könyv második része nyelvünk jelenét tárgyalja; az első fejezetben a magyarság földrajzi elhelyeztetését, a nyelvjárások keletkezésének okait, a nyelvjárásokat elválasztó jellemző sajátosságokat, majd egyenként a nyolcz nyelvjárást. Mint a régiségről szóló fejezetben, úgy itt is szemelvények világosítják meg a tárgyalást. A fejezet vége pedig az irodalmi nyelv keletkezéséről és szerepéről szól. A könyv többi része tulajdonképpen rendszeres nyelvtan, mely három részben, a hangtanban, szótanban és mondattanban foglalkozik a mai nyelv jelenségeivel és törvényeivel. Ezt megírni volt véleményem szerint a legnehezebb, mert nem szakemberre nézve bizonyára ez a nyelv matematikája a legszárazabb, mert keveset nyújt a képzeletnek és szemléletnek; BALASSÁNAK itt nem egy

helyt derekasan kellett birkóznia, hogy találó megjegyzésekkel, változatos példákkal segítsen a ragok és képzők, beszéd- és mondatrészek, fő- és mellékmondatok nem épen népszerű sokadalmán.

A mi a könyv elrendezését illeti, könnyebb megértés czéljából talán czélszerűbb lett volna a nyelv jelenéről szóló részt a múltat tárgyaló elé tenni; mert a nyelvrokonság, a szókészlet s a régi nyelv fejtegetése sok olyan ösmeretet kíván, mely a könyvben csak utóbb fordul elő; különösen sok a hangtani vonatkozás, szakkifejezés, pedig ezek ismerete nélkül az első fejezet megértése nem teljes. Ugyanilyen okból a népnyelv tárgyalását is a nyelvtan után tettem volna.

Kisebb megjegyzéseim még a következők volnának.

A jövevényszavak fejezetében a *láncsa* szó előbb a tót elemek közé, van sorozva (24. l.), majd *lándza* alakkal az olaszok közé (28. l.); ép így az *esztena* is egyaránt áll a tót (24. l.) s az oláh (29. l.) szavak közt.

Az olasz *pagliaccio*-t véleményem szerint közvetett úton kaptuk Bécsen át; az osztrák *pojätzä* sokkal közelebb áll hangzásra a mi *pojácánkhoz*, mint az eredeti olasz *pajazza*. (28. l. — V. ö. Nyr. 14 : 66.)

Nem szakértő előtt nem eléggé világos a *zöngé, zöngé nélküli és zöngés hangok* megkülönböztetése; a két utóbbi helyett ezt használnám: *zöngé nélküli* vagy *zöngétlen* és *zöngés mássalhangzó*.

Tollhibának kell néznünk azt az állítást, hogy a torokhangokat «a nyelv *hegyét* vagy hátát a szájpadrás közepéhez téve képezzük»; itt a nyelv *hegye* helyett *hátsó rész-t* kell értenünk (85 l.).

Azt hiszem, a hangsúly kérdésében nem mondhatjuk általános törvénynek, hogy «a páratlan tagok nyomatéka mindig valamivel nagyobb, mint a párosaké», mert van elég eset, mikor a másodhangsúly nem a harmadik, hanem a negyedik szótagra esik, sőt a harmadik szótagot kihagyva még hátrább is, akkor természetesen ismét páratlanra például: *változtatása, elkerülendő, elkeseredése* (88. l.).

Ép így a kérdő hangsúly, megfigyelésem szerint, nem emelkedik utolsó szaváig a mondatnak, ha ez az utolsó mindjárt egytagú is, hanem már az utolsó előttivel éri legmagasabb fokát, az utolsóval megint aláhanyatlik. BALASSA például így jelöli ennek a mondatnak a hanghordozását: Megint itt *vagy*? Én így jelölném: Megint itt *vagy*? (az álló szedés a mély hangot, a dőlt a középfokút, a vastag a magasat jelöli), sőt olyan kérdés is lehet, mely magassal kezd: *Hová megyünk?* — Ez alkalommal azonban ezt nem tárgyalhatjuk bővebben.

Meglepő újítással találkozunk a mondattanban, tudtommal legalább újítás. A mellérendelt mondatokból álló összetett mondatot ugyanis *mondatsornak* (163. l.), azt pedig, melyben alárendelt mondat van: *mondatszerkezetnek* nevezi (165. l.). A szerző előtt bizonyosan a német

nyelvtannak czélszerű *Satzverbindung* és *Satzgefüge* kifejezései lebegtek, melyek *egy* szóval fejezik ki az összetett mondat tagjainak viszonyát, a mit mi eddig csak körülírással tehattünk. Én mindazonáltal nem tartom szerencsésnek a kifejezések megválasztását, mert nem eléggé kifejezők, nem mondják meg a dolog valóját; a *mondatsor* még csak hagyján, bár ez sem mondja meg, hogy a sor tagjai miképen viszonylanak egymáshoz; hanem a *mondatszerkezet* épenséggel nem fogadható el erre a célra, minthogy már úgyis, még pedig régóta le van foglalva a mondatfűzés általános kifejezésének. Szerintem mindenféle összetett mondat tulajdonképpen *mondatszerkezet*, és lehet aztán *mellérendelő*, vagy *alárendelő* (*mondat*) *szerkezet*; ezek ugyan régi kifejezések, meg hosszúak is, de talán a legjobbak is.

Ezek a megjegyzések azonban mind csak csekély nézeteltérések és épenséggel nem vonnak le semmit a könyv becséből. Mindenesetre kíváncsinos, hogy ez a jeles munka minél nagyobb körben terjesztszen nemcsak érdeklődést anyanyelvünk iránt, hanem igazán tudatos ismeretet is,

TOLNAI VILMOS.

Indogermán nyelvészeti folyóirat.

Indogermanische Forschungen. Zeitschrift für indogermanische Sprach- und Altertumskunde, herausgegeben von Karl Brugmann und Wilhelm Streitberg. VIII. és IX. köt. Strassburg, Trübner. 1898.

VIII.

A nyolczadik kötet több oly dolgozatot tartalmaz, a mely az általános indogermán nyelvészet egyes kérdéseiről szól.

LORENTZ F. *Zu den idg. io-Präsentien* című értekezésében ez igei osztálynak fejlődéstörténetével foglalkozik. Az eddigi felfogással szemben (v. ö. BRUGMANN, *Grundr.* II, 2, 1059. s k. l.) kifejti, hogy e kategoriában voltak meghosszabbodott tőhangzós igék is (ói. *mādyati*; gót *skēwjan* = idg. **skēqīō*; litv. *stėgiu*, *grėbiu*). Ide tartozik az ói. *iš-* aoristus sing. 2. és 3. személye is: 2. **sādīs*, 3. **sādīt* (idg. **sedīs*, **sedīt*); ezeknek a germánban 2. **sētis*, **sētiz* és 3. **sēti* felelnének meg s ez alakok csakugyan meg is vannak a gótban: *sēteis*, *sēti*, csakhogy itt a praet. optativus sing. 2. és 3. személyének alakjai (eredetileg injunctivus-alakok voltak). LORENTZ szerint ezekből az alakokból jutott az *ē* a praet. ind. dualisába és pluralisába is (*sētu*, *sētum*), s így ő elveti BRUGMANN nézetét, mely szerint az *ē*-féle perfectumtypus már ősnyelvi volt (v. ö. *NyK.* 28, 343. és 463. l.), épúgy elveti BARTHOLOMAE (*NyK.* 28, 340), MICHELIS (u. o. 347.) és STREITBERG (u. o. 475.) magyarázatait is. Majd azokat a *io*-praesenseket beszéli meg, a melyeknek tőhangzója normalis fokú (ói. *jasyati*

haryati, gör. *εἶρω*, lat. *aperio*) és azokat, a melyeké gyöngült fokú (gör. *λῶω*, lat. *morior*, gót *hulja*), szól a képző alakjairól (idg. *-io-* : *-ie-* és *-i-* : *-i-*) és ez alakoknak az egyes nyelvekben való eloszlásáról s végül az ősnyelvi állapot rekonstruálását kíséri meg. Itt a következő eredményekre jut: 1. egy **sedeiēti* alakból (egy **sēdiēti* alak közvetítésével) **sēditi* lesz; 2. ha az ige enklitikus: a **pró sēdejeti* alakból **pró sēditi* lesz; 3. **sēdejeti*-ből **sēdiēti* lesz; 4. enklisisben **pró sēdeīti* alakból **pró zditi* lesz. Kifejti, hogy az ősnyelvi vocalis-gyöngülés törvényei módosítandók (v. ö. *NyK.* 29., 121.); az első gyöngülésnél mindazok a vocalisok, a melyek nem voltak főhangsúlyosak, *e, a, o* hangokká lesznek (**pódōso* : **pódōso*); később egy második gyöngülés állott be, a melynél a hangsúlytalan *e, a, o* vocalisok elenyésznek; a mellékhangsúlyúak, ha zárt szótagba jutnak, megint teljes vocalisokká lesznek (*e, a, o*; tehát **pódōs* : **pódōs*) nyílt szótagban megmaradnak *e, a, o* hangoknak (idg. **uēmēti* : *uēmēti*, ói. *vāmīti*). Végül a gyökök kétszótagúságára vonatkozólag kockáztat egy pár megjegyzést és kifejti, hogy nyomós okok vannak, a melyek e föltevés ellen szólnak.

BRADKE Péter (a ki értekezésének megjelenése előtt, 1897 márcz. 7-én, elhunyt) a perfectumbeli „kötőhangzó”-ról értekezik, a mely a szanszkritban *i*, a görögben *a*, a latinban *i*, a gótban *u* alakban jelenik meg (ói. *papt-i-má*, gör. *-α-μεν*, *-α-τε*, lat. *sēd-i-mus*, g. *sēt-u-m*). Kifejti, a mint azt már BARTHOLOMAE és részben BRUGMANN (*Grundr.* II, 2, 1270. l.) is föltették, hogy e „kötőhangzó” voltakép az *-ā* végű gyökök véghangjának gyöngye foka. l. pl. ói. *taṣṭhimá*, *dadhimá*, gör. *ἐσταμεν*, lat. *stetimus*, *dedimus*. Ez a hang azután analogikus úton mint „kötőhangzó” eredeti területének határain túl is terjedt. E terjedésnek folyamatait azután részletesen tárgyalja az értekező.

HIRT hangsúlytanulmányainak (v. ö. *NyK.* 28, 476 és 29, 119) hetedikét közli *Die thematischen Präsentien* cím alatt. Az értekezés BRUGMANN II. igei osztálya *A* és *B* típusának egymáshoz való viszonyával foglalkozik. HIRT visszautasítja azt a föltevést, hogy a **bhēudhe* és **bhudhē* alakok egyazon paradigma különböző irányú kiegyenlítődéből magyarázandók. Az ősnyelvben a következő képzések voltak meg: 1. themavocalis nélküli praesens: **léiqmi*, v. ö. litv. *lėkmi*; 2. thema-vocalissal való aoristuspraesens: **liqóm(i)*, **liqés(i)*; v. ö. gör. *λίπον*; 3. themavocalis nélküli s-aoristus: **léiqsm*, v. ö. gör. *ἐλειψα*; 4. thema-vocalis nélküli perfectum: **lélōiqa*, v. ö. gör. *λέλοιπα*. Minthogy a thema-vocalis nélküli alakok többségben voltak, a nyelvérzék így elemezte a formákat: **leiq-mi*, **leiq-sm*, **leloiqa* és *liq-óm(i)*, azaz mindazt, a mi a mássalhangzó után következett, ragnak vette; így aztán az *-om(i)*, *-es(i)*, *-et(i)* ragokat a praesensre is alkalmazták, egy **leiq-esi* alak sokkal világo-

sabb is volt, mint **leiqs* vagy **leiqsi*. Így magyarázandó tehát a gör. ἔλιπον mellett a λείπω praesens; az eredetibbet a litv. *lėkmi* tünteti fel. Az *e*, *o*, HIRT szerint, a gyökének lényeges eleme, a melyet az aoristusban a hangsúly hatása megőrzött, a mely azonban a praesensben elveszett. A thematikus praesens azután megint újabb keletű; tehát pl. a *bhere-* gy. eredetibb praesensét az ói. *bharti* (RV.) alak tünteti fel; a *bhārāmi* stb. későbbi fejlődésű. HIRT szerint az ősnyelvben eredetileg nem voltak teljes fokú vocalissal bíró thematikus praesensek, ez újabb eredetű kategória, a mely azonban csakhamar igen termékenynyé vált. A szigmás aoristus és a perfectum thema-vocalis nélküli képzések: a hangsúly majd a gyökére, majd a végzetre esett s így az *e-o* thema-vocalisnak minden körülmények közt el kellett enyésznie; pl. a *ueide*-tő perfectumalakjai: **uoid-tha*, *uid-més* (a perfectumban feltűnő *ə* vocalis a 'nehéz gyökök' második szótagjának maradványa, v. ö. ói. *paptimā* és gör. ἔπτῃ-ν). E szerint az *e-o*-igék, a melyeknek gyökérszótagjában teljes fokú vocalis van, nem bizonyítanak semmit ama hangsúlytörvény ellen, hogy a közvetlenül a hangsúly után álló vocalisok gyöngültek legnagyobb mértékben.

BERNEKER etymológiákat közöl. A ném. *Eber* (ófn. *ebur*, óizl. *jōfurr*) szót egy idg. **ibhoro*-alakból származtatja (v. ö. ói. *yá bathi*, 'begatten'); az ószl. *vepri*, ellenben az ói. *vápati*, 'den Samen hinstreuen' gyökeréből való; a lat. *aper* eredete homályos. Szól továbbá az aln. *Lüning*, veréb' szó eredetéről (v. ö. ószl. *klvati*, 'picken'), a kfn. *heiger* és *reiger*, 'kócsag' szók etymológiájáról stb. — MUCH a Duna Ἰστρος nevééről szól. E szó, melyet a görögök a thrákoktól vettek át, szerinte régebb **is-ros*-ból való, v. ö. lesb. *ἰρος*, korkyr. *lapós*, ói. *išírás*, eilend, regsam, frisch'. Ugyanez a magyarázata a bajorországi *Isar*, a csehországi *Iser*, a francia *Isère* stb. folyóneveknek (ezek az alakok minden valószínűség szerint kelta eredetűek). — FOY az ói. *kápr*t, 'membrum virile' szóról értekezik; ezzel egytűvűek a gör. *záπρος*, lat. *caper*, óizl. *hafr* szók, a melyeknek eredeti jelentése 'hímnemű állat'. — LEUMANN az úgyn. *bahuvrīhi*-összetételek keletkezéséről szól. — MÜLLER G. H. *Das Genus der Indogermanen und seine ursprüngliche Bedeutung* című czikkében a grammatikai nem kifejlődésének kérdését tárgyalja. GRIMM Jakab — HUMOLDT-ra való hivatkozással — tudvalevőleg azt a nézetet vallotta, hogy az őskori ember a természetbeli nemi különbséget képzeletében átvitte az egyes tárgyakra s így ezeknek neveire is ('Das grammatische geschlecht ist eine, aber im frühesten zustande der sprache schon vorgegangene anwendung oder übertragung des natürlichen auf alle und jede nomina', *Gramm.* 3, 317., és: 'das grammatische genus ist eine in der phantasie der menschlichen sprache entsprungene ausdehnung des

natürlichen auf alle und jede gegenstände», u. o. 346. l.) E felfogással szemben BRUGMANN (TECHMER-féle *Internation Zeitschr. f. allg. Sprachwissenschaft.* 4, 100 és *Grundr.* 2, 1, 100) kifejtette, hogy a formai különbség előbb volt meg, mint a nemre való vonatkozás: az *-ā* képzőnek pl. eredetileg nem volt az a functiója, hogy nőnemű lényeket jelöljön, hanem minthogy egy pár szó, a mely már gyökérbeli részénél fogva „nő” jelentésű volt (pl. idg. **genā*-) véletlenül *-ā*-ra végződött, azért ez a képző a nőnem jelentését kezdte fölvenni s idővel az ily szók mintájára nőnemű újképzések alakultak (pl. az **ekūos* mellett a nőnemű állat megjelölésére **ekūā* stb.). BRUGMANN fejtegetéseivel szemben ROETHE a Grimm grammatikája III. kötete új kiadásának előszavában a régi felfogást igyekezett támogatni. A kérdésnek azóta egész kis irodalma fejlődött. MÜLLER szintén BRUGMANN álláspontjára helyezkedik, ő is későbbi fejlődésűnek tartja a grammatikai nemet s most azt kutatja, mily alapokon indult e fejlődés az indogermánságban. A genusjelek eredeti jelentését akarja megállapítani. Arra az eredményre jut, hogy az *-s*, mint a nom. jele, az érzékletnek, az *-m*, mint az accusativusnak és egyuttal a neutrumnak jele, a képzetnek a kifejezője (Kasus der Wahrnehmung‘ és Kasus der Vorstellung‘); az elsőnek eredetibb jelentése a concretum, a másodiké az abstractum. A nőnemű *-ā*- és *-iē*-képzők, a melyek az igerendszerben mint a conjunctivus és optativus képzői kerülnek elő, eredetileg ugyancsak a képzelt személyt vagy tárgyat avagy annak elvont tulajdonságát jelölték. Eredetileg tehát — MÜLLER szerint — az indogermánságban csak két „genus” volt: a concretumnak és az abstractumnak a megjelölés-módja; a femininumnak és a neutrumnak (a masculinummal szemben) csak egy jelentése volt: az abstractióé. Az elvont neveket, pl. női tulajdonságok neveit, később nőkre alkalmazták: az idg. **genā* pl. eredetileg talán csak a szülést jelentette, később (abstractum pro concreto) a szülő nőt. A *Proserpina*, *Flora* stb. nő-istenségek tulajdonkép a földműves munkásságának egyes irányait jelölték. A nőneműeknek és az elvont főneveknek azért is vannak gyakran azonos képzőik, mivel az előbbieket gyakran az utóbbiakból keletkeztek. Később nem érezték már az eredeti abstractum és concretum-féle megkülönböztetést és ennek helyébe lépett a szavaknak látszólagos sexualizálása.

Az árja nyelvészet körébe tartozik JOHANNSSON czikke, melyben indetymológiákat közöl, továbbá Bartholomae *Arica* cz. cikksorozatának IX. fejezete, BAUNACK czikke, melyben a *Rgveda* egy sorát magyarázza; BANG az óperzsa ékfeliratok egyes vitás helyeiről értekezik.

OSTHOFF görög és latin szófejtéseinek harmadik sorozatát (15—19. sz.) közli (az előző két sorozatról l. *NyK.* 28, 464. 470.). Ezuttal a következő alakokat egyezteteti egymással: 1. lat. *postis*, gör. *παστός, παρ-*

τάδες, παραστάς; a lat. *postis* szerinte **por-sti-s*-ből való, első része idg. **pr-*, a *per-* gyöngébb alakja, második része a *st(h)ā-* 'állni' gyökekből van képezve; másai az ói. *pr̥sthām*, ófn. *first* stb.; — 2. lat. *porticus*, *par-tecta*, *tēmo* (?), gör. *τόπος*, litv. *tenkū*, *tèkti*, gót *peihs*, ófn. *dīhsala*; idg. gyökeük *teq-* volna (*porticus* = idg. **pr-tequs* vagy **pr-toqus*); — 3. lat. *procerēs*, *procum*, orosz *pročī*; — 4. lat. *arceo*, *Orcus*, gör. *ἀρχέω*, újperzsa *arg*, örm. *argel*, litv. *rakinti*, ófn. *rigil* (úfn. *Riegel*) stb.; — 5. lat. *albus*, gör. *ἄλφος*, *ἄλωφος*, *ἄλφι*, gall. *Albion* ('Weissland'), ófn. *albiz*, ószl. *lebedr*, 'hattyú', ugyanide tartozik az *Alpes* név is, gyökeük, OSTHOFF szerint, idg. *lebh-* (ennek gyöngült alakja *lbh-*).

THUMB a görög kiejtéshez közöl adalékot. Figyelmeztet arra, mily fontos e kérdésben a görög szóknak és hangoknak keleti szövegekben való átírása, s azután HESS közleményei alapján (l. *NyK.* 28, 471) az egyiptomi görög kiejtés egyes jellemző sajátosságait (hogy pl. a *gutt.* és *dent.* tenuist és mediát nem vagy csak nehezen különböztették meg) fejti ki. — Ugyanő egy másik cikkében lehetőknek tartja, hogy egy 1896-ban közölt vázafeliratnak *Ἡράφαι* szóalakjának kezdete az aspi-rált *ó* kifejezése akart lenni.

BERNEKER a latin nyelv primær *io-* igéinek ragozásáról szól. Részletesen megokolja azt a tételt, melyre már évekkel előbb jutott s melyet HIRT (*Idg. Akzent* 196. l.) és STREITBERG (*Idg. F.* 6, 152) közöltek is, hogy az eme latin igék suffixumának gyöngé alakjában mutatkozó ingadozás (*i* és *ī*; pl. *capis*, de *sāgīs*) épügy magyarázandó, mint a gót *haffjis* és *sōkeis* viszonya: rövid tőszótag után *i*, hosszú után *ī* állott be. Hosszú tőszótag után mindig *ī-t* találunk, tehát pl. *audīre*, *dormīre*, *haurīre*, *ordīrī*, *sōpīre*, *vincīre* stb.; rövid tőszótag után körülbelül 45 esetben *ī-t*, pl. *cāpio*, *cūpio*, *fōdio*, *fūgio*, *iācio*, *mōrior*, *ōrior*, *pātior*, *quātio*, *rāpio*, *sāpio*, *spēcio*. A szabály második pontjának vannak azonban kivételei is: 10 esetben rövid tőszótag után is *ī-t* találunk (*rūgīre*; *sālio*, *apērio*, *venio*, *ferio*, *sepelio*, *amicio* stb.). E kivételek okait igyekszik adni, leginkább az analogia hatását látja bennünk. E szerint pl. *rūgīre* és *mugīre* hosszú *ī* je abból magyarázandó, hogy az állati hangokat utánzó igék különben mind *ī-t* mutatnak (minthogy hosszú tőszótagúak), pl. *garrīre*, *grundīre*, *hinnīre* stb. A *venio* hosszú *ī*-jére nézve (*venīs*, *venīmus*, *venītis*) talán az *īre*, *redīre* stb. alakok hatása tehető fel. Különben maga a conjugatio is okot adhatott ingadozásra és különböző irányban való kiegyenlítésre: a sing. 1. sz. és plur. 3. sz., továbbá a conj. praes. mind a két osztályban egyforma végzetű volt, így magyarázható a *moritur* és *morītur* közti ingadozás, s ez az eset foroghatott fenn a *ferio* igénél is. — BRUGMANN a latin *id meū rēfert* kifejezés eredetének kérdésével foglalkozik; szerinte ez ekkép származott: *id ad* (v. *in*) *meūs rēs fert*, 'das

führt auf meine Angelegenheiten, geht auf meine Interessen, geht meine Interessen an'; az -s elveszése hangtanilag megmagyarázható; a praepositio későbbi elmaradása pedig ugyanaz a jelenség, a melyet egyéb irányt jelölő accusativusoknál is tapasztalunk (*domum ferre*; *vĕnum ire, dare*). — PLANTA oszk-umbriai feliratok magyarázatához közöl adalékokat.

Kelta nyelvészeti kérdést tárgyal Foy cikke: *Zur Geschichte des idg. s* im Keltischen.

A germán nyelvészet körébe tartozik THURNEISEN értekezése: *Spirantenwechsel im Gotischen*. THURNEISEN itt részletesen tárgyalja azt a megfigyelését, a melyet röviden már KLUGE közölt (l. *NyK.* 28, 116). A zöngés és zöngétlen spiransoknak dissimilatió alapuló váltakozásáról van itt szó: közvetlenül hangsúlytalan vocalis után zöngés spirans jelenik meg, ha a szótag elején zöngétlen mássalhangzó van; zöngétlen spirans akkor, ha a szótagot kezdő mássalhangzó zöngés; tehát -*tub-* (a gót *b* spirans-értékű), ellenben -*duf-*. E szabály szerint magyarázandók pl. a következő megfelelések: 1. *z* : *s*, *hatiza* : *agisa*; *jukuzi* : *bĕrusjōs*; 2. *d* : *þ*, *wratōdus* : *gaunōþus*; *liuhadei* : *magapei*; 3. *g* : *h*, *wulpags* : *stainahs*; 4. *b* : *f*, *fraistubni*, *witubni* : *waldufni*, *wundufni*. Ha a szótag elején két mássalhangzó van, akkor a zöngétlen mássalhangzóból és semivocalisból (*j*, *w*) álló hangcsoport úgy hat, mint a zöngétlen szótagkezdet (tehát *auhjōdus*, *weitwōd-*); a zöngétlen mássalhangzóból és liquidából álló hangcsoport ellenben úgy, mint a zöngés szótagkezdet (*brōþrahan*s, *niuklah*s). E szabályok alól a következő kivételek vannak: 1. a szóvégi spiransok az ismeretes gót hangtörvény szerint mind zöngétlenek (tehát a fentemlített *hatiza* dativusnak megfelelő nominativus *hatis*, épúgy mint az *agisa* nominativusa *agis*); 2. összetételek második tagja a simplex consonantismusához igazodik (*weinagards*, *andaugi*), de néha tán itt is hatott a hangtörvény (*weinabasi* *s*-szel, míg az ófn. *beri* *r*-je *z*-ből való); 3. a képzők kiegyenlítődéskövetkeztében gyakran csak egyféle alakban mutatkoznak (pl. a -*þrō* határozószó-képző), a ragok mindig egy alakban (pl. a melléknévragozásban -*aizōs*, -*aizē*, -*aizō*, sohasem -*s*-szel; a passivum személyragjai -*ada*, -*aidau* sohasem *þ*-vel). — LOEWE *Nochmals das schwache Präteritum des Germanischen* cz. cikkében az e kérdéssről kifejtett elméletét (l. *NyK.* 28, 352) főleg MICHELS ellenvetéseivel szemben új argumentumokkal igyekszik támogatni. Most is a 'szótagdissimilatio' [helyesebben tán *haplologia*, v. ö. BRUGMANN, *Grundr.* I² 857. l.] föltevésével magyarázza a szóban levő alakokat; az összetétel első részét azonban most nem ragos alaknak, hanem a tiszta *tō* alakjának tartja (idg. **salpā-dhedhām*). Ekkép, úgy mond, lényegében vissza-

tért Bopp föltevéséhez, a mely szerint g. *sôkidêdum* a ragozatlan *sôki* gyökér és a **dêdum* 'tettünk' alaknak összetétele.

Litván nyelvészeti kérdéssel ZUBATY foglalkozik az idg. dualis locativusának a litvánban való nyomairól szólva. MIKKOLA szláv nyelvi etymológiákat közöl s ezek során az idg. p : k-féle váltakozásnak némely esetére utal (szl. *pekā* : lat. *coquo* ; litv. *penkì* : lat. *quinque* ; lat. *lupus* : gör. *lôxos* ; litv. *terp* : ném. *durch* stb.).

IX.

A kilencedik kötet dolgozatai közül általános indogermán nyelvészeti kérdéseket tárgyal HIRT HERMANN *Akzentstudien* cz. cikksorozatának két fejezete. Az első az idg. vocativus hangsúlyozásáról szól. A vocativus lehet hangsúlytalan, ha enklitikus ; hangsúlyos, ha a mondat elején áll. Az a kérdés már most, hegy az utóbbi esetben a szónak melyik tagjára esik a hangsúly. Az ó-indben a mondat elején az első szótagra vették a hangsúlyt és sokan ezt eredeti idg. sajátosságának tartják ; HIRT ezt kétségbevonja. A görög vocativus az esetek túlnyomó részében orthotonesist mutat, csak egyes szókban jut a hangsúly az első szótagra (*δῆσποτα*, *πάτερ*, *Ἀπόλλων* stb.). Ez utóbbi alakok azonban nem azokban az esetekben használatosak, mint az ind nyelvnek az első szótagon hangsúlyos vocativusai : ama görög formák inkább az ind *enklitikus* alakoknak felelnek meg. Így az ind nyelvnek ez az első szótagon való hangsúlyozása magában álló jelenség ; viszont az európai nyelvek orthotonikus hangsúlyozásának az indben nincsen megfelelője. A kétféle hangsúlyozásmódot tehát össze kell egyeztetni. HIRT szerint az orthotonesis az eredetibb és az ind nyelv analogikus úton változtatta ezt át az első szótagon való hangsúlyozássá (meg is kísérli ez analogikus folyamatnak magyarázatát, de nem meggyőzően). — HIRT második cikke azt a kérdést tárgyalja, vajjon az ósitáliai, ó-ír és germán nyelveknek az a sajátossága, hogy a szavak első szótagját hangsúlyozzák s hogy hangsúlyuk erősen expiratorikus természetű, valami történeti összefüggésből magyarázható-e ? Lehetőnek tartja, hogy e nyugat-európai népek oly népeket (etruszkokat vagy rætíaiakat?) hódítottak meg, a melyeknél a hangsúlyozásnak ez a módja dívott s hogy azután nyelvkeveredés állott be. A germán hangsúlyozásnál esetleg a *finn nyelv* hatására is lehetne gondolni. Figyelmeztet arra a körülményre, hogy szomszédos nyelvek, ha nem is rokonok, egyes hangtani sajátosságaikban egyezést mutatnak. Azonkívül ügyet kell vetni a nyelveknek bizonyos lényeges különbségeire vagy hasonlóságaira : a szláv-litván nyelvekben pl. a vocalisok az előző consonansokra vannak hatással, ellenben a germán

nyelvekben az előző szótag vocalisaira (*i-* és *u-* umlaut, *brechung* stb.); viszont eme ‚vocalis-harmonia‘-nak némely hasonló tünetényei az ír nyelvben tűnnek fel.

Az árja nyelvészet körébe tartozó kérdést tárgyal RICHTER O. terjedelmes értekezése: *Die unechten Nominalkomposita des Altindischen und Altiranischen*. Arra az eredményre jut, hogy az összetételnek ősrégi módja az, a mikor az első tag *tőalakjában* előzi meg a másodikat (GRIMM JAKAB kifejezésével: ‚echte Komposita‘). Ezek mellett idővel mind nagyobb számmal alakulnak olyan összetételek, a melyeknek első tagja valamely casus-alak (GRIMM szerint ‚unechte Komposita‘). Lehet, hogy ezeknek egy része ama ‚valódi‘ összetételekből keletkezett, a mikor a tőalakú elem valamely ragozott alakra emlékeztetett; máskor valamely névszói összetétel első eleme valamely igei szerkezet hatása alatt öltött a tőalak helyett casus-alakot pl. a *dhanam-jayá-* ‚Preis gewinnend‘ összetétel első elemének accusativus alakja a *dhānam jayati*, ‚er gewinnt den Preis‘-féle szerkezet hatásából magyarázható (mint a gótban **weina-drugkja* helyett *wein-drugkja* a *wein drigkan* hatása alatt). Ezek azonban csak föltevések. Legegyszerűbben úgy keletkezhettek az ily összetételek, hogy mondattanilag egymáshoz tartozó szók alkotnak egységes kapcsolatot, mint a hogy történeti időben szemünk előtt is ily módon keletkeznek a ‚nem valódi‘ összetételek. Az óindben az összetételeknek ez a fajtája azután rendkívül termékenynyé vált. — BARTHOLOMAE *Arica* cz. cikksorozatának X. részét közli.

A görög nyelvészet körébe tartozik E. PURDIE értekezése: *The Perfective, Actionsart in Polybius*. E dolgozat tárgya annak kimutatása, hogy a későbbi görögségben összetett igék a befejezett cselekvésmód kifejezőivé váltak, a mire eredetileg az egyszerű ige aoristus-töve szolgált. Először is a különböző cselekvés-módok meghatározását adja (v. ö. *NyK.* 28, 469.): megkülönbözteti 1. a durativ vagy imperfectiv, 2. a perfectiv, 3. az iterativ és 4. a constativ cselekvést; különösen figyelmet érdemel az aoristus ‚constativ‘ (constatáló) használatának a ‚perfectiv‘-től való megkülönböztetése. (‚The latter accentuates one particular point in a line of durative action, whereas the former can be compared to neither a line nor a point but rather to the circumference of a circular figure, — it is a line which, though limited, has yet neither beginning nor end, no one point in it being brought into greater prominence than any other.‘) Arra az álláspontra helyezkedik, hogy az aoristusnak perfectiv functiója eredetibb, mint a constatáló s kimutatja a homerosi görögségben az aoristus-tőnek ama túlnyomólag perfectiv használatát. A későbbi görögségben azután, mikor az aoristus elvesztette perfectiv erejét és a rendes constatáló alakká lett, praepositíós igék használtattak perfectiv jelen-

téssel, de csakis olyanok, a melyek praepositíós tagjának jelentése már elhomályosult (ὄν, κατά-, διά-); holott azokban az összetételekben, a melyeknek praepositio-eleme még eleven jelentésű volt, ez az igei cselekvésnek irányát jelölte. Ezt azután részletesen kimutatja Polybius nyelvhasználatában.

Görög hangtani kérdést tárgyal BRUGMANN dolgozata: *Dissimilatorische Veränderung von ē im Griechischen und Aristarchs Regel über den homerischen Wechsel von η und ει vor Vocalen*. BRUGMANN a következő hangtörvényt fejt ki: az ión-attikai nyelvterületen az az ē, mely ε-ből pótlónyújtás útján vagy pedig két ε összevonása révén keletkezett, közvetlenül ε és ι előtt nem ει-, hanem η-nek mutatkozik (α előtt azonban ει). Arról van tehát itt szó, hogy a zárt ē nyílt ē-vé lesz. Pótló nyújtásnak volt pl. helye egy eredetibb *τελεσ-φευτ- alakban, ebből hom. τελέεις, fem. τελέεσσα (ellenben ο előtt ει: hom. τέλειος); összevonás állt be egy eredetibb *σπέσι alakban, ez homerosi σπηϊ; épúgy *σπεέσσι-ből hom. σπήεσι keletkezett; ha ilyenkor három vocalis találkozik össze, BRUGMANN szerint az első kettő vonatott egybe. Végül azt fejtegeti, mennyiben illenek ez alakok metrikai szempontból a homerosi szövegbe. Egy másik cikkében (*Die sogenannten unechten Diphthonge ει und ου*) BRUGMANN azt a már régebben kifejtett nézetét támogatja és főleg HOFFMANN O. ellen védelmezi, hogy az ε és ο pótlónyújtása és az εε, oo, oe összevonása útján keletkezett ει és ου (pl. τιθένσα-ból τιθεισα, διδόνσα-ból διδοῦσα, φιλέετε-ből φιλείτε stb.) az ión-attikai nyelvterületen kezdettől fogva egyszerű hangzók voltak s mindig azok maradtak, épúgy mint pl. a πάνσα: πᾶσα ᾶ hangzója stb. Hogy e zárt ē és ū hangokat ει és ου jegyekkel jelöltek, ezt abból magyarázza, hogy az ősgörög valódi diphthongusok (pl. λείπω, σπουδῆ) idővel ē és ū-vá lettek s így ezt az írásmódot, a melyet e hangok jelölésére megtartottak, ama régi monophthongusokra is átvitték. — Alaktani kérdéseket tárgyal BRUGMANN következő cikke: *Die Herkunft der griechischen Substantiva auf -εύς, Gen. -ῆ(ς)ος*. E főneveknek képzésmódja szerinte olyan participiumokból, illetőleg igei melléknévekből indult ki, a melyeknek töve -ηφο-ra végződött és a melyek -έω végű igékhez tartoztak, pl. φορηφο-: φορεύς. Eme melléknévek idg. ῡο- képzője ugyanaz, a melyet pl. az idg. *q̄-ῡο-s, 'eleven' (óí. jīvas, lat. vivos) és egyéb alakokban találunk. Ragozásuk természetesen az o- töveket követte; de figyelemre méltó, hogy különböző -o- és -a- töveknél consonantikus declinációval való váltakozást találunk (-ro-, -rā-: -r-; -no-, -nā-: -n-; -to-, -tā-: -t-; épúgy -ῡο-, -uū- mellett -ῡ- is; ide tartozik az is, hogy a φορηφο- tőalak mellett *φορηυς, illetőleg az η rövidülésével φορεύς nominativusi alakot találunk. Hogy miké-

pen magyarázandó az *o*-ragozásnak a mássalhangzói ragozással való váltakozása, az egyelőre nyílt kérdés marad. — THUMB a görög digamma történetéhez közöl adalékokat, főképen azt vizsgálva, hogy az egyes nyelvjárásokban mikor és miképen ment végbe a *f* elvészése.

A latin nyelvészet körébe tartozik OSTHOFF czikke, melyben a lat. *queo* és *eo* igék etymologiai egybetartozásáról való nézetét (l. *NyK.* 28, 471) új bizonyítékokkal igyekszik támogatni; rámutat arra, hogy pl. a szanszkritban is *na yāti* 'nequit', *na yānti* 'nequeunt' értelemben fordul elő. — Latin etymológiákat fejteget BRUGMANN-nak egy czikke is. A latin *pinguis* szerinte nem a görög *παῖς* rokona (ez utóbbi az ói. *bahú*-alakkal tartozik együvé), hanem a görög *πίον*, ói. *pīvan*-nal egytövű (a közös gyökér *pōi*-, *pī*- 'duzzadni'); egy egyszerűbb **pī-mo*-tő mellett (a mely talán az *opimus* melléknévben rejlik, ebből: **opi-pimus*) egy továbbképzett **pī-m-quo*-, **pīnquo*-tő is lehetett és *pinguis* ennek a folytatása. — A latin *crimen* BRUGMANN szerint nem tartozik együvé sem a *cernō* alakkal (CORSSSEN, CURTIUS), sem az ói. *gru*-tővel (MÜLLER M.), hanem inkább az óizl. *hrína* 'kiálltani', *hreimr* 'kiáltás', ófn. *scrian* (úfn. *schreien*) alakokkal s eredeti jelentése 'kiáltás' volt, az a kiáltás t. i., a melylyel a megkárosítónak tettét a bírónak s másoknak tudtára adják. — A *multi-angulus*, *aequi-angulus* stb. alakoknak *i*-je, a mely a római irodalom kezdőkorában még nincsen meg (*mult-angulus*) BRUGMANN szerint a *tri-angulus* mintájára keletkezett, épúgy mint a hogy *biennium* és *triennium* analogiájára *quadriennium* keletkezett.

A germán nyelvészet körébe tartozik BERNEKER E. czikke *Zur germanischen Verbalflexion*. Az ófn. præs. plur. 2. személyének alakja többnyire (különösen frank és bajor területen) *-et*, a régibb alemannban *-at*; a monseei töredékekben *-it* fordul elő. E különböző alakok magyarázatával már egy egész kis irodalom foglalkozik. BERNEKER szerint a monseei töredék *-it* végzete az eredeti alak (ídg. **bheret(h)e*, germ. **beridi*) törvénytörő képviselője; az *-et* végű formák analogikus képzés eredményei, ez a képzésmód a *-io*-igék többes 1. szem. (ősgerm. **sōkjamēs*, ófn. *souchemēs*) és 3. szem. (**sōkjanþi*, *suochent*) alakjaiból indult ki; az *-at* végű alemann alakok szintén az 1. szem. *nemamēs* és 3. szem. *nemand* alakból kapták *a*-jukat. (Megjegyzem, hogy épígy magyarázta ez alakokat már BEHAGHEL, PAUL-féle *Grundr.* I, 605). — Az óizlandi nyelv præs. sing. 3. szem. *-r* végű alakját BERNEKER nem a 2. szem. hatásának tulajdonítja, hanem hangtani fejlődéséből magyarázza: szóvégi *ā* hangsúlytalan szótagban *r*-ré lett s így egy régibb **bindiā* alakból *bindr* keletkezett. Hogy a többes 2. személyében *bindiā* alakot találunk, ezt abból magyarázza, hogy ehhez az *it* dualis- vagy az *ēr* pluralis-névmás szokott hozzájárulni

v. ö. *komeider*, *komeidit*), így a *ḏ* jobban meg volt óva s ebben az alakban, nem változott -r-ré, mint a sing. 3. személyében. — Ugyanő *Etymologisches* című czikkében a következő egyeztetéseket közli: 1. ófn. kfn. *wal*, 'Kampfplatz', ósk. *val-kyrja*, ófn. *wuol* 'Verderben, Niederlage', a szláv-ságból cseh *váletí* 'bekriegen', *válka* 'Krieg' stb.; 2. gót *manna*, ófn. *man* KLUGE szerint talán **ghmonu*-ból származtatandó, a mi a **ghemo*-nak (= g. *guma*, l. *homo*) mellékalakja; BERNEKER e kapcsolatot más nyelvekből vett adatokkal igyekszik erősíteni, ilyenek: litv. *žmũ*, porosz *smoy*, és a minthogy a balti nyelvágban egy *-gu*-val való képzés találkozik: litván *žmogùs* (idg. **ghmōghus*), úgy a germánban is vannak ennek megfelelői (de rövid *o*-val): g. *magus*, ószász *magu* stb. 3. A g. *fugls*, ófn. *fogal* 'madár' szót BERNEKER egy idg. **phug-ló*-töből származtatja (v. ö. litv. *paũksztas* idg. **phouq-sto*-ból), gyökere *phug-*, *pheuq-* 'schwellen, sich aufblähen'. 4. Az idg. *ph*, ói. *ph*, gör. *φ*, lat. *f*, germ. *f*, balti-szláv *p* hangok megfelelésének még más példáit is találjuk: ói. *sphal-*, gör. *σφάλω* lat. *fallo*, ófn. *fallan*; egy idg. *phast*-gyökekből lat. *fastus*, ófn. *festi*, g. *fastan*, ófn. *fasten*; — együvé tartoznak szerinte a lat. *focus*, ószl. *pešty*, 'Ofen', szlov. *peč*, 'Ofen, Fels' szók is.

PETZ GEDEON.

Újabban megjelent nyelvtudományi dolgozatok.

Csűrös Ferencz: A magyar irodalmi és köznyelv. Ungvár, 1899. 74 lap.

Hajnal Dávid: Kármán József mint nyelv-mívelő. Budapest, 1899. 48 lap.

László Géza: A zilahvidéki nyelvjárás. (Különnyomat a M. Nyelv-örből.) Budapest, 1899. 81 lap.

Schmidt Henrik: A verbászi német nyelvjárás. (Különnyomat a Philologiai Közlönyből.) Budapest, 1899. 25 lap.

Žimányi Dániel: A latin tulajdonnevek. Budapest, 1899. 99 lap.

Kisebb közlések.

Egy XVI. századbeli palócz-orosz szójegyzék. A palócz és a kún nép azonságát tudvalevőleg az bizonyítja leginkább, hogy a mit a nyugati és a byzanci kútfők a kúnokról mondanak el, ugyanazokat a dolgokat az orosz és a lengyel kútfők a palócokkal végeztetik el. Megírta ezt JERNEY „A palócz nemzet és a palócz krónika, orosz és lengyel évkönyvek nyomán (Pest, 1855)“ című munkájában, megismételte HUNFALVY Ethnographiájában s legutóbb nagy történeti és nyelvi apparatussal bebizonyította GOLUBOVSZKI «A bessenyők, a torkok és a palócok a tatárok betöréséig (Печенѣги, Торки и Половцы до нашествія Татаръ. Kijev 1884)» című jeles monografiájában. GOLUBOVSZKI munkája részletesen foglalkozik a kún-palócz nép nyelvével is, s itt a többek közt bebizonyítja, a mit KUUN GÉZA gr. a PETRARCA-kódex kiadásában nem tett meg, hogy ez a kódex tényleg kún és nem tatár nyelvi emlék. Bizonyítékai közt első helyen állanak a kún kódex görög eredetű szavai (pl. *fanar* < φανάριον, *kalam* < κάλαμος, *taus* < ταύς, *limen* < λιμήν, *kilisia* < ἐκκλησία stb.), a melyek a XIV. századig azért nem lehettek meg a tatár nyelvben, mert a tatároknak addig semmi érintkezésük sem volt Byzanczczal. GOLUBOVSZKI fejtegetései azért is érdekeseek, mert azt igyekszik bebizonyítani, hogy a kún kódex régebb a XIV. századnál (írásának éve tudvalevőleg 1303), s hogy orosz földön hasonló szótáraknak igen is létezniök kellett a XII., XIII. században. Ezt azzal a kis palócz-orosz szójegyzékkel igyekszik bebizonyítani, a melyet OBOLENSZKI herczeg talált 1850-ben egy XVI. századi kéziratban.

Érdemesnek tartom OBOLENSZKI cikkéből*) közölni a szójegyzéket tartalmazó részt: «A palócz nyelv értelmezése. Az elől álló szavak palócok, az utánuk jövők oroszok: 1. *tjagri* (тягри) — isten (богъ); 2. *ferishta* (феришта) — angyal (ангелъ); 3. *iszrajlil* vagy *jiszrajlil* (исраиль) — arkangyal (архангелъ); 4. *kok* (кокъ) — ég (небо), 5. *tach* (тахъ) — trón, oltár (престолъ); 6. *kujas* (куяшь) — nap (солнце); 7. *jiludúz*, esetleg *jiludouz* vagy *iludouz*, *iludúz* (илудузь) — csillag (звѣзда); 8. *an* (аанъ) — hold (мѣсяць); 9. *kar*

*) Megjelent a Pogodin-szerkesztette *Moszkvityanyin* 1850. évi folyamában.

(каръ) — hó (снѣгъ); 10. *amgur* (амгуръ) — eső (дождь); 11. *suúk*, esetleg *suouk* (суоукъ) — hideg (студено); 12. *isi* (иси) — meleg (тепло); 13. *alkoran* (алкоранъ) — törvény, szövetség, testamentum (законъ); 14. *elfokaž*, esetleg *jelfokaž* (елфокажъ) — tanítók és nagy magyarázók, próféták (оучители и великие толковницы); 15. *sarrakane* (сарракане) — palócok, tatárok (Половчане, речше Татарове); 16. *etmjak* (етмякъ) — kenyér (хлѣбъ); 17. *molla* (молла) — pap (попъ)».

OBOLENSZKI cikkét egy Z. aláírású cikk követte, a mely e palóc szavakat összehasonlította a tatár megfelelőekkel; GOLUBOVSZKI pedig említett munkájában néhány Codex Cumanicus-beli adattal.

A következő sorokban megkísértem összehasonlítani, hogy a fönnebbi szójegyzék mennyiben egyezik a Cod. Cum. adataival, és sorról-sorra haladva megteszem észrevételeimet.*)

1. p. *tygri*: Cod. Cum. *tengri* (deus): tat. *tangri* (Z. G.). — Meg kell jegyezmem, hogy egészen kétségtelen, hogy a kéziratban (a melyet nem láthattam) *jusz* (а) áll, azaz a szó *tygri* vagy *tyri*-nek van írva, a mi helyesen átírva *tengri* vagy *teyri* és nem *tygri* (*tjagri*). Nem tartozik ide, hogy mért tévesztette össze O. az а (= en)-t a я (-ja)-val; egyszerűen azt említem meg, hogy az ósláv és óbolg. orrhangú а-nek az oroszban я (*ja*), esetleg а (*š* hangok után) a megfelelője, pl. óbolg. *рандъ*, or. *ряд* (рядъ), óbolg. *свать*, or. *святая* (святой) stb. Az istent jelentő többi török szavak: *jak*. *tağara*, turkm. *täyre*, ujj. *teyri*, tatár *täre*, csuv. *tóra* (ZOLORN.). Ez adatokból világos, hogy mind az ismertetett Szójegyzék, mind pedig a Cod. Cum. adata ú. n. néma kjaffal olvasandó, azaz a szó *teyri*.

2. p. *ferišta*: Cod. Cum. *frista* (angelus). — Ebben az adatban épen olyan ejtéskönnyítő hang van (v. ö. perzsa eredetére Cod. Cum. XCVIII. lp.), mint általában a magyar nyelv régi jövevényeiben; hasonló adat az ejtéskönnyítő hangra a Cod. Cum. *samala*: pix (95. 294.) szava, a mely az or. *смолѣ* (ejtsd déli nagy orosz а-zó nyelvjárás szerint: *szmalá*) átvétele. KUUN Géza gr. a kódex kiadásában a szót *samala*-nak írja (95. 294.), az előszóban azonban, mivel az orosz írás megtévesztette, *samola*-t ír (CXV. lp.).

3. p. *iszrajil*: Cod. Cum. *ishral* (israel). — Az orosz írás szerint *jiszrajil*-nek is lehet olvasni.

4. p. *kok*: Cod. Cum. *kok*: tat. *gög* (Z. G.). — Valószínű, hogy mind a szójegyzék, mind pedig a Cod. Cum. adatát ö-vel kell

*) Az első adat a mi szójegyzékünk szava; a második a Cod. Cumanicus-é; a harmadik Z. tatár adata. Z. és G(olubovszki) azt jelenti, hogy az egyezés náluk is meg van említve.

olvasnunk; v. ö. Cod. Cum. *kök*, és azt, hogy a kún kódexben «vocalis o in prima codicis parte sæpissime ab ö non est distincta (XCII. lp.)». — Lásd még Klaprothnál (az ujjur nyelvről): tat. *kük*.

5. p. *tach*: tat. *taxt* (Z.). — Valószínű, hogy a palóc *tach*, tat. *tacht* összevetendő a Cod. Cum. *taz*, *tagz*, *tag* «corona» adatával (284. 327.); a Z.-től tatárnak mondott *taxt* valószínűen egy a perzsa eredetű kún *tacta*-val (tabula 326.).

6. p. *kujas*: Cod. Cum. *cuyas* (sol): tat. *güneş* (Z. *гюнешь*). V. ö. Klaproth: tat. *kujas*.

7. p. *jiludúz*, Cod. Cum. *julduş*, stella: tat. *ildúz* (Z.). — Orosz betűkkel ez a szó *илудуызъ*-nak van írva; hogy itt az *oy* = *ú*, azt az is bizonyítja, hogy a 14-dik szó alatt az orosz *učityeli*: *оучители*-nek van írva. — V. ö. Klaproth: tat. *ildus*, *stern'*.

8. *an*: tat. *aj* (*añ*) (Z.). — Obolenszki *аанъ*-t ír; de biztosra vehető, hogy a kéziratban *aan*, *añ* (= *āj*) áll. A szó összevetendő a Cod. Cum. *ay* «luna» adatával.

9. p. *kar*: Cod. Cum. *kar* (nix): tat. *kar* (Z. G.).

10. p. *angur*: Cod. Cum. *yangur* (pluvia 824.): tat. *agmur* (Z.). — V. ö. még tat. *iamghur*, *gaghmur* Klaprothnál.

11. p. *suúk*, *суукъ*: Cod. Cum. *saoc*, *saogh* (frigidus 27. 88.): tat. *cougk* (Z.). — Már a *jiluduz*-nál említettem, hogy az *oy*: *u*-nak a jele; abból, hogy itt az *u* egy szóban kétféle orosz jellel van írva (*y* és *oy*), esetleg következtetni lehet arra, hogy az első *u* valamivel nyiltabb, mint az *oy*-val jelzett *u*, a mely zárt *u*. Erre enged következtetni a Cod. Cum.-beli *saoc*, *saogh* adat is.

12. p. *isi*: Cod. Cum. *yssi*, *ysy*, *isi* (88. 182.).

13. p. *alkoran*. — Ez a szó az or. *законъ*-nal van értelmezve, a melynek a régi oroszban a következő jelentései voltak: 1. *νόμος*, 2. hit, a hitcikkelyek foglalatja, 3. testamentum, szövetség (v. ö. SREZNYEVSZKI: *Материалы*). A Cod. Cum.-ban a törvény neve *torä*, *töürä*.

14. p. *elfokaž*. Nyilván arab eredetű szó; itt a nép tanítóját, a prófétát jelenti. A kún kódexben a hasonló jelentésű szó a latin egyház terminológiájából van véve (v. ö. *prophet* CXV., 216.).

15. p. *sarrakane*. Ez többes orosz nom.; egyes száma *сарраканинъ* = *saracen*.

16. p. *etmjak*: Cod. Cum. *etmac* (103.). A tatár szót Z. is, GOLUBOVSZKI is *етмянъ*-nak írja, de az *n* valószínűen sajtóhiba mind két helyen *k* helyett, mert a Z. közlésében a palóc *етмякъ* helyett is *етмянъ* áll. V. ö. ujj. *ütmäk*, tat. *etmek* (Klaproth).

17. *molla*. Oroszul e szó a *попъ*-pal, azaz *pap*-pal van értelmezve. A kún kódexben a «sacerdos» neve *pap*, a mi az egyházi szláv *попъ*-nak felel meg.

Kár, hogy csak 17 szó az, a mit az oroszországi palócok (palóc-kúnok) nyelvéből idézni tudunk. De ez a 17 szó is világot vethet egyre-másra. Így pl. a fönnebbi összeállítás mutatja, hogy a Cod. Cumanicus nyelve, a melyet a mai Oroszország déli részén beszéltek a kúnok, azonos ezen szójegyzék nyelvével. Továbbá az is kétségtelenül kitűnik ezen szójegyzékből, hogy az oroszországi palóc-kúnok mohamedán vallásúak voltak. A Codex Cumanicusnak egyházi terminológiája nagyjában már keresztyén katolikus eredetű; a fönnebb közölt szójegyzékben pedig *alkoran* a szentkönyv neve, *molla* a pap, *elfokaz* a tanító, próféta, *sarrakan* (szaraczen) a palóc neve.

MELICH JÁNOS.

= Setälä E. Smirnov munkáiról. SETÄLÄ Emil felszólította az orosz császári tud. Akadémia, hogy mondjon véleményyt SMIRNOVnak a cseremiszekről, mordvinokról, votjákokról írt munkáiról. SMIRNOV ezekkel az Akadémiának gróf UVÁROV-féle jutalmára pályázott. SETÄLÄ a bírálatában, a mely különlenyomatban is megjelent (Восточные финны. Историко-этнографические очерки И. Н. Смирнова. Рецензия профессора Э. Н. Сетеле. С.-П. Б. 1898.), főleg azt vizsgálja, hogy a néprajzi és történetirő S. mennyire használta fel a keleti finn-ugor s aztán az összes finn-ugor nyelvek tanúvallomásait. A bíráló főleg a következő elvi jelentőségű kifogásokat emeli S. művei ellen: 1. S. nem vette tekintetbe szigorúan a hangtani törvényeket. Ez ellenvetést példákkal igazolja, a melyek közül felhozom az *Inmar* (votj.) és *Ilmari*, *Ilmarinen* (finn) istenséget. SETÄLÄ bebizonyítja, hogy S. származtatása (votj. *Inmar* = *in* «ég» + *murt*, *mort* «ember») helytelen azért, mert a szerző a «levegő istene» nevénel nem vette tekintetbe a szóközépi *lm* > *nm* > *n* szabályos hangmegfelelést (v. ö. finn *silmä*: votj. *sin*, alapalak *sinm*-; f. *kylmä*: votj. *kyn*: hideg, alapalak *kynm*- stb. szavakat.). — 2. Második ellenvetése SETÄLÄnek az ellen a módszer ellen van, a melylyel S. nyelvészeti tényekből történeti tényeket von le. SETÄLÄ helyesen jegyzi meg, hogy a műveltség egy-egy fokára sokkal biztosabb a következtetés közös. az egész nyelvcsalád vagy csak egy csoport rokon nyelv területén meglevő szavakból, mint a jövevényszavakból. Abból pl. hogy a finnben a «*jög*» neve (*hammas*) litván eredetű, semmit sem lehet következtetni. Ellenben, ha azt látom, hogy a *juh* nevezete egy és ugyanazon szóval van meg az összes rokon nyelvekben (vagy pl. v. ö. a mordvin-finn egység korára a «tehén, disznó, vaj» jelentésű szavakat), úgy ebből igenis biztos következtetést lehet vonni egy-egy kulturállapotra. 3. Harmadik kifogása SETÄLÄnek S. forrásai ellen van. Adatai sokszor nem megbízhatók; gyakran az irodalmat sem használta fel teljesen a szerző, pl. BUDENZ szótárát, úgy látszik, nem forgatta. E három fő ellenvetést aztán SETÄLÄ részletesen megokolja. A bírálat végén kiemeli SMIRNOV munkáinak jó oldalát is s azt tekintetbe véve, ajánlja az Akadémiának, hogy S. munkásságát a gróf UVÁROV-féle kisebb jutalommal tüntesse ki.

M. J.

A Magyar Tudományos Akadémia kiadásában megjelenő

FOLYÓIRATOK:

Akadémiai Értesítő. A M. Tud. Akadémia megbízásából szerkeszti, *Szily Kálmán* főtktár. Tizedik kötet. 1899. évfolyam.

A M. Tud. Akadémia üléseiről a tárgyalásokat jegyzőkönyvi alakban, az üléseken fölolvastott emlékiratokat, jelentéseket, birálatokat, valamint az értekezések kivonatait (ha ugyan a kivonatozásra alkalmasak) külön czikkei során közli. Ismerteti az osztályértekezletek és állandó bizottságok tárgyalásait, kiegészítve belőlük azokat, a melyek szélesebb köröket is érdekelhetnek. Az Akadémia kiadásában vagy az ő támogatásával megjelent munkák- és folyóiratokról tárgyas ismertetéseket közöl vagy az illető szerzők és szerkesztők, vagy más megbízható szakfőírők tollából. Megjelenik minden hó 15-én. Évi előfizetési ára 3 frt. Az «Akadémiai Értesítő»-t díjtalanul és bérmentve kapják: az Akadémia minden rendű beltagjai, alapítványtevői s a Könyvkiadó Vállalat pártoló tagjai. Az I—IX. kötet még néhány példányban rendelkezésre áll. Egy-egy kötet ára 3 frt; a Könyvkiadó Vállalat új aláíróinak 2 frt 25 kr.

Archaeologiai Értesítő. Új folyam. XIX. köt. A M. Tud. Akadémia arch. bizottságának és az orsz. régészeti s embertani társulatnak közlönye. Szerkeszti *Hampel József*.

Czélja a hazai és külföldi archaeologiai és műtörténelmi mozzanatok a közönséggel megismertetni, és kisebb archaeologiai s műtörténelmi czikkeket közölni. Megjelenik évenként öt füzetben, mindenkor hat nagy ívnyi tartalommal és számos képpel, február, április, június, október és december hónapok 15-ik napján. Bolti ára 6 forint; egyes füzetek ára 1 frt 20 kr.

Athenaeum. Philosophiai és államtudományi folyóirat. A M. Tud. Akadémia megbízásából szerkeszti dr. *Pauer Imre* osztály-titkár. Nyolczadik évfolyam.

Az «Athenaeum» a philosophia és államtudományok szakszerű művelését és tudományos irodalmi fejlesztését tűzi feladatául. Megjelen az Akadémia kiadásában évnegyedenként, évi 30—35 ívnyi tartalommal. Előfizetési ára 5 frt.

Irodalomtörténeti Közlemények. Kilenczedik évfolyam. Szerkeszti *Szilády Áron*, a bizottság előadója.

E negyedévenként megjelenő folyóirat a M. Tud. Akadémia irodalomtörténeti bizottságának megbízásából bocsátatik közre s irodalomtörténeti tanulmányokat és adatokat közöl. Előfizetési ára egész évre 5 frt, egyes füzet ára 1 frt 50 kr.

Mathematikai és Természettudományi Értesítő.
XVII. kötet. A M. Tud. Akadémia III. osztályának folyóirata. Szerkeszti *König Gyula* osztálytitkár.

A «Mathematikai és Természettudományi Értesítő» a M. Tud. Akadémia III. osztályának folyóirata, melyben az ülésein részletesen bemutatott vagy csak röviden bejelentett tudományos munkákat teszi közzé, föltéve, hogy a követelményeknek megfelelnek. Az Értesítőben csak oly közlemények foglalhatnak helyet, melyek az illető szaktudomány művelésében az elért eredmények vagy a használt módszerek tekintetében haladást jeleznek és irodalmi szempontból is kellő gonddal készültek. Terjedelem tekintetében az Akadémia rövid és szabatos fogalmazást kíván, melyben a dolgozat tudományos tartalmának megértésére szükséges részletek kellően kidomborodnak. Az Értesítő évi öt füzetben jelenik meg; a füzetek megjelenési határideje február, április, június, október és december hónapoknak mindenkor utolsó napja. Előfizetési ára egy-egy kötetnek 5 frt.

Nyelvtudományi Közlemények. Huszonkilenczedik kötet. A Magyar Tudományos Akadémia nyelvtudományi bizottságának megbízásából szerkeszti *Szinnyi József*.

A tágabb értelemben vett magyar nyelvtudományt öleli fel, melynek adatai a magyarral hason alkotású altáji nyelveket behatóan tanulmányozni s tudományosan feldolgozni, kiváló tekintettel arra, hogy a magyar nyelv tényeinek földerítésére vagyis tudományos megfejtésére szolgáljanak. Más, bár nem hason alkotású nyelveknek, a melyek a magyarral történelmileg érintkeztek, reá gyakorolt hatását feltüntetni. Megjelenik negyedévenként, még pedig márczius, június, szeptember és december elsején, Az egész évfolyam legalább harmincz fvből áll s előfizetési ára 3 frt.

Történelmi Tár. Évnegyedes folyóirat. Kiadja a Magyar Történelmi Társulat közvetítése mellett a M. Tud. Akadémia történelmi bizottsága.

Megjelenik minden negyedévben 12 íves füzetben, félig feldolgozott forrástanulmányokat, magyar történelmi levelezéseket, kisebb naplókat és forrásmunkákat, művelődéstörténeti adatokat stb. tartalmaz. Egyes füzet ára 1 frt 30 kr.

Megrendelhetők

a M. Tud. Akadémia könyvkiadó-hivatalában

Budapesten, V. kerület, Akadémia-utca 2. szám.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

NYELVTUDOMÁNYI
KÖZLEMÉNYEK

A

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSABÓL

SZERKESZTI

SZINNYEI JÓZSEF.

Ára 75 kr.

BUDAPEST.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA TULAJDONA.

1899.

TARTALOM.

	Lap
<i>Munkácsi Bernát.</i> A vogul nép ősi hitvilága. (III.) ---	361
<i>Kicska Emil.</i> Még valami az alanyról és az állítmányról. (III.)---	397
<i>Szilasi Móricz.</i> Cseremiszt szótár. (IV.) ---	416
<i>Margalits Ede.</i> A magyar közmondások és szólások restája. (IV.)	453

Ismertetések és bírálatok.

<i>Lászlófalvi Velics Antal</i> dr. A kínai nyelv szerepe az ural-altaji, indo-eurpai és sémi nyelvekben. — Ism. SZINNYEI JÓZSEF. ---	464
<i>Journal de la Société Finno-Ougrienne.</i> XVI. — Ism. Sz. J. ---	468
<i>Vámbéry, H.</i> Noten zu den alttürkischen Inschriften der Mongolei und Sibirien. Ism. Sz. J. ---	468
<i>Stolz, Fr.</i> Über die Entwicklung der indogermanischen Sprachwissenschaft. — Ism. PETZ GEDEON ---	471
<i>Mahler Ede.</i> Az egyiptomi nyelv alapelemei. — Ism. Q. ---	475

Kisebb közlések.

Új könyvek és füzetek ---	475
Nyelvészeti tanulmány-utak ---	396
<i>Katona L.</i> Folyár. ---	463
Sz. J. Töm, temet ---	476
Üll, ill ---	476
Tikkad ---	476

Folyóiratunk negyedévenként jelenik meg, még pedig márczius, június, szeptember és deczember elsején. Az egész évfolyam legalább harmincz ívből áll s ára 3 frt vagyis 6 korona. Az előfizetés a Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadó-hivatalához czímezendő.

Kérelem: Kérjük a nyelvészeti munkák s különösen program-értekezések szerzőit, szíveskedjenek ismertetés végett munkájuknak egy-egy példányát beküldeni a szerkesztőnek: Budapest, VIII. József-körút 17.

A vogul nép ősi hitvilága.

(Harmadik közlemény.)

JOHANN GEORG GMELIN dr., tübingai tanár, az 1740—43. években természetrajzi kutatások céljából bejárván Szibériát, visszatérő útjában a déli vogulok területét is érintette, az Ural hegységben fekvő Kušva gyárhelység táján. Itt néhány vogul eredetű s a bálványtisztelettel összefüggő érdekes öntvény-lelettel volt alkalma megismerkedni, melyeknek egyikéről a következőket írja.*)

«Auf dem Gipfel des Berges *Blagodat* fand man im Maymonat (1742) einen *wogulischen eisernen Götzen*, der dreyzehn Werschok lang, und ein nebst zween Dritteln eines Werschoks breit war. An dem oberen Ende läuft er plötzlich in eine Spitze aus; an dem unteren aber hat er wie eine schmale Handhabe, die ganz an dem Ende auch etwas spitzig ist. Auf der rechten Seite ist ausser den Strichen, welche ein Bildniß eines etwas über einen Werschok langen Götzens vorstellen sollen, eine ganz platte Fläche. Die verkehrte Seite ist wie bey einem Wurfspiesse von dem Rande gegen die Mitte zu nach und nach erhaben, und in der Mitte der ganzen Länge nach mit einer Schärfe versehen . . . *Von weitem stellet ein solcher Götze einen grossen Jagdspieß vor, den die Wogulen vor diesem an einer hohen fichtenen Stange auf den Gipfel eines Berges zur Verrichtung ihres Götzendienstes aufgesteckt haben sollen. Vor demselben verrichteten sie jährlich im Monat September, ehe sie auf den Wildfang ausgiengen, unter Anführung eines ihrer Götzenpriester ihr Gebet, wobey sie sich vor demselben neigten, und die Gebetsformel: Torom Schottware, d. i. Gott gebe Glück zum Wildfange! (tehát helyesen: Tā-*

*) Dr. JOHANN GEORG GMELIN's, der Chemie und Kräuterwissenschaft auf der hohen Schule zu Tübingen öffentlichen Lehrers, *Reise durch Sibirien*, von dem Jahr 1740 bis 1743. Göttingen, 1752. (IV. köt. 432—4. ll.).

rém söt voaren!), oft wiederholeten. Während diesem Götzendienste soll sich öfters eine Weibsperson in reichen Wogulischen Kleidern auf dem Berge bey dem Spiesse haben sehen lassen. Es hätte aber niemand nahe hinzutreten dürfen, wofern er nicht gewärtig seyn wollen, dass eine unsichtbare Gewalt (vielleicht ein versteckter Götzendiener, der gute Kräfte hatte), ihn alsobald zu Boden schläge.»

Becses ez a tudósítás azért is, mivel oly tájról közöl vogul hitéleti adatot, melyről a vogulság már rég óta nyomtalanul eltűnt. Ma Kušva jelentékeny vasuti állomás s virágzó városka, honnan nekem majdnem 400 versztet kellett még utaznom, míg az első vogul telepre akadhattam. Ugyanily még a múlt században vogul, ma már azonban teljesen eloroszosodott területek a *Lobva*, *Jajva* s részben a *Tavda* vidékei, melyekről tárgyunkra vonatkozólag LEPECHIN *) közöl némely értékes tudnivalót, így:

1. A bálványtartó barlangokról (III: 53—54. l.): «Ob uns gleich die Wogulitschen, welche in der christlichen Religion, nachdem sie sie einmal angenommen haben, standhaft sind, von ihrer ehemaligen abgöttischen Religion keine Nachricht geben konnten, so liessen uns doch die Alterthümer, welche noch in der Natur vorhanden sind, hoffen, in diesem Punkte einige Erläuterung zu bekommen; wir benützten uns also, sie so viel möglich mit zu Hülfe zu nehmen. Am Fluss *Lobwa* war in einem Berge Namens *Bjelajä*, nach dem Bericht der Einwohner eine grosse Höle, in welcher die Wogulitschen, da sie noch Heiden waren, ihren Götzdienst verrichteten. Sowohl die Höle, als auch vornehmlich der alte wogulische Götztempel, aus welchem wir einigen, obgleich dunklen Begriff von ehemaligen gottesdienstlichen Gebräuchen der Wogulitschen machen zu können hofen, bewogen uns den entlegenen Ort zu besuchen.» A fáradságos út leírása után ezzel végződik a közlés (III: 57. l.): «Dieser uns angepriesene wogulische Tempel hatte nicht das geringste Merkmal des alten wogulischen Gottesdienstes in sich; es sollen aber in alten Zeiten auch Götzenbilder darinne gestanden haben, welchen die Wogulitschen Opfer von solchen Thieren gebracht haben, deren Jagd ihnen vorthellhaft ist.»

*) HERRN IWAN LEPECHIN der Artzneykunst Doktor und der Akademie der Wissenschaften zu Petersburg Adjunktus *Tagebuch der Reise durch verschiedene Provinzen des Russischen Reiches* in den Jahren 1768. und 1769. Aus dem Russischen übersetzt von M. Christian Heinrich HASE. I—III. Altenburg 1774—83.

A Kámába ömlő *Jajva* nevű folyó és egyházas falu vidékén LEPECHIN szintén hallott ily vogul szent barlangról, melyről a következőket írja (III : 75. l.): «Dem Bericht der Einwohner zufolge verdiente diese Höle der wogulischen Alterthümer wegen Aufmerksamkeit. *Sie soll der ganzen wogulischen Nation zum allgemeinen Tempel gedienet haben, bey welchem sie sich um die Zeit der Butterwoche (der achten vor Ostern) von allen Seiten her sammelten.* Obgleich ich schon bey den Wogulitschen selbst nichts von ihrem alten Gottesdienst erfahren konnte, so meldeten doch die Einwohner, dass man noch heutiges Tages *in dieser Höle einige vor Alter fast faulende von den Wogulitschen ehemals verehrte hölzerne Götzenbilder sehen könnte. Man kann vor der Menge von Hirsch- und Elend-Knochen fast nicht in die Höle kommen,* woraus wahrscheinlich zu schliessen ist, dass die alten wogulischen gottesdienstlichen Gebräuche heidnisch und abgöttisch gewesen sind, und dass sie ihren Göttern Hirsche und Elend-thiere als die Hauptquellen ihrer Nahrung geopfert haben.»

2. A süly-betegség eredete (III : 53. l.): «Die Einwohner erzählen von dieser Seuche (Schaarbock), ihrem alten Aberglauben gemäß, sie sey *aus ihren ehemaligen Götzentempeln zu ihnen gebracht worden, wohin die an ihrer Religion hartnäckig haltenden Wogulitschen, um den Gottesdienst ihrer Voreltern beyzuhalten, heimlich gegangen wären; ihr daselbst dargebrachtes Opfer aber sey stinkend worden, und von diesem Gestank seyn die Christusverleugner angesteckt worden.*»

3. A vörösfenyő tisztelete a tavdai voguloknál (III : 22. l.): «Von ihrer Religion konnte ich nichts gewisses und eigentliches erfahren; nur soviel erzählten sie mir, dass unter den Dingen, welchen sie eine gottesdienstliche Verehrung erwiesen hätten, der *Lerchenbaum* gewesen wäre; warum aber, wussten sie nicht. Vermuthlich, weil sie sahen, dass ihnen der Lerchenbaum mehr Nutzen schaffte, als irgend ein anderer Baum.»

4. Vadászszerecsét hozó amulett a tavdai voguloknál (III : 22. l.): «Einige Gewohnheiten, die sie bey ihrer Jagd beobachteten, rühren vielleicht von ihrem alten Aberglauben her. *Jeder Jäger, der sich zu einer Bande gesellt, nimmt etwas mit, das ihm Glück bringen soll; zum Exempel, eine aus einem kleinen länglichten Stücke Holz gemachte Falle mit einem eingeklemmten Zobel, oder ein in einem Fangeisen gefangenes Wild und dergleichen.* Darauf halten sie und führen es so lange mit sich, als sie auf der Jagd glücklich sind; *haben sie kein Glück mehr, so werfen sie es mit Verachtung weg, zerbrechen, schimpfen und verhöhnen es als etwas schädliches, und nennen es einen Schaitan,* das ist, ein vom Teufel besessenes Ding. Hieraus lässt sich schliessen, dass

ihre Voreltern ähnliche Religionsbegriffe mit so vielen andern wilden Völkern gehabt haben, welche das, wovon sie sich Vortheile versprechen, für heilig halten.»

Ugyancsak a nemzetiségéből ma már teljesen kivetközött felső-turái vogulság egykori hitéletéről találunk becses értesítéseket az e tájon 1770-ben járt P. S. PALLAS orosz akadémikusnak *«Reise durch verschiedene Provinzen des Russischen Reiches»* (St. Petersburg, 1773—76.) című nagybecsű művében, melynek idevonatkozó helye a következő (I. könyv. II. köt., 261. l.):

«Von ihren alten Religions-Meynungen habe ich nichts genaues und zuverlässiges ausforschen können, weil sie den ihnen noch anklebenden Aberglauben hartnäckig leugnen und sich Christen nennen. Es ist aber gewiss, dass sie noch itzt mit allerley eingebildeten Götzen, die sie besonders der Jagd wegen verehren, noch immer die alte Abgötterey treiben. Sie sollen zur Elensjagd, zur Zobeljagd u. s. w. besondere Götzen anrufen und den Bildern dieser Thiere sogar opfern. So soll an der Soswa, bey den Jurten eines reichen Wogulen Denischkin *) ein von Stein grob ausgehauenes Bild eines Elennkalbes (Wolenn), von dessen wunderbahrer Versteinierung unter ihnen fabelhafte Erzählungen herumgehen, vorhanden seyn, über welches eine besondere Jurte aufgezimmert ist, und zu welchem die Wogulen aus sehr entfernten Orten sich einfinden sollen, um glückliche Jagd mit Gebeten, Opfern und kleinen Geschenken zu erbitten. Sie haben aber auch Götzen in menschlicher Gestalt. Man soll dergleichen aus Holz geschnitzte, denen Schrot- oder Korallenkörner statt der Augen eingesetzt sind, bey ihnen finden. Vor einem Jahre haben auch gewisse Erzsucher in einer ausgebrannten Waldstrecke zwischen der Soswa und Loswa an einer hohen Fichte ein aus Kupfer gegossenes Bild in menschlicher Gestalt, mit einem Jagdspieß gefunden, welches ohnzweifel ein wogulischer Götze gewesen» (v. ö. erre nézve GME-LIN föntebbi tudósítását). — «Vor ihrer Bekehrung haben die Wogulen ihre Götzen gemeiniglich in Felsenhölen, oder über hohen und jähnen Felsenwänden, und noch wohl dazu an hohen Fichten aufgestellt, um sich bey deren Verehrung gleichsam eine heilige Furcht zu erwecken. An der Lobwa befindet sich gleich oberhalb einem Bache Schaitanka in einem Kalkberge eine Höle, welche noch itzt als ein heiliger Tempel der Wogulen bekannt ist. Es sollen in derselben viele Opferknochen liegen und man findet auch itzt zuweilen darinn kleine Bilder, kupferne Ringe

*) Djenježkin teljesen eloroszosodott vogul család ma Persina vogul faluban él, hova a déli Szoszva vidékéről került.

mit eingeschnittenen Figuren, und dergleichen, welches die Wogulen von den Russen kaufen und in der Stille als Götzen verehren. Unzählige Bäche, Berge und Plätze werden noch itzt in diesem Theil von Sibirien *Schaitanka* oder *Schaitanskaja* zugenahmt, weil die Wogulen daselbst ihre Abgötterey getrieben, und ihre Götzen von den Russischen Einwohnern mit dem allgemeinen Nahmen *Schaitan* belegt werden.»

Igen becses közlései vannak PALLAS művének az obvidéki osztjákokról is, melyeknek alapját — minthogy maga a szerző nem járt e tájakon — tetemes részben bizonyára ama ZUJEV nevű diáknak följegyzései alkothatták, ki PALLAS megbízásából 1771-ben az Ob mellékét egész a jeges-tengerig beutazta s több irányban alaposan tanulmányozta. A hitéletre vonatkozó megfigyelések a következők:

1. Az osztják bálványok (III: 59. l.): «Der blindeste und grösste Götzendienst ist unter den Ostjaken noch immer die herrschende Religion, welcher auch viele von den Getauften insgeheim anhangen. Diejenigen, welche unter ihren Zauberern noch ungestörte Heyden sind, halten in ihrer Wohnung ein jeder, auch die Weiber nicht ausgenommen, seinen Götzen. Das sind nun gemeinlich aus Holz, mit einem Menschengesicht grob geschnittne Puppen, die auch wohl mit Lappen bekleidet sind, und in dem vornehmsten Winkel der Wohnung aufgestellt werden. Vor ihnen wird irgend ein Kistchen hingestellt, auf welchen der Client seinem hölzernen Gönner allerley kleine Geschenke bringt, auch beständig ein Horn voll Schnupftobak unterhält und geschabtes Weidenbast dabey legt, in der Meynung dass der Götze wenn er geschnupft hat, zu mehrerer Begeisterung die Nase damit auf Ostjakisch verstopfen soll. Diesen Götzen wird auch fleissig das Maul mit Fischfett geschmiert, und sonst alle Ehre erwiesen. — Viele Ostjaken vergöttern auch wohl kleine unbehauene Baumstücke, oder Stöcker, oder ein keilförmig zugehauenes Klötzchen, ja sogar Kästchens und andre Sachen, die sie von den Russen erkaufte haben. Solche Dinge zieren sie denn mit Ringen und Klapperwerk, mit allerley Bändern und Lappen so gut auf, als sie können, und verehren sie so, wie ein andrer seine Holzpuppe. — Nichts ist lächerlicher, als wenn durchreisende Russen in der Nacht, wenn alles schläft, dem Götzen heimlich das Schnupftabakshorn ausleeren und wieder hinlegen. Da wundert sich der einfältige Ostjak am Morgen, wie der Götze so viel hat schnupfen können, und glaubt derselbe sey auf der Jagd gewesen. Kaum aber sollte man sich es vorstellen, dass ein Volk die Blindheit so weit treiben könne, die Hausgötzen, welche es sonst über alles verehrt, alsdenn, wenn es ihm unglücklich geht, und die Götzen nicht helfen

wollen, von ihrer Stelle herunter zu werfen, zu zerhacken, und mit Schlägen oder sonst auf alle Art zu misshandeln. Und doch ist dieses bey den Ostjaken nichts seltnes; aber auch sonst wohl kaum bei einer heydnischen Nation in Sibirien gebräuchlich.»

2. Az elhalt előkelő, vagy férj bálványa (u. o.): «Eine art von Vergötterung wiederfährt auch Verstorbenen in der Verwandtschaft. Denn man macht hölzerne Bilder, die verstorbene angesehene Männer bedeuten sollen, und setzt ihnen bey den Gedächtnismahlen, welche ihnen gehalten werden, ihren Antheil vor. Ja Weiber, welche ihre verstorbene Männer geliebt haben, legen diese Puppen bey sich zu Bett, putzen sie auf, und vergessen sie bey der Mahlzeit nie zu speisen.»

3. Szent hegyek és fák (III: 60. l.): «Sonst erzeugen die Ostjaken auch besondern Bergen oder ausserordentlichen Bäumen, welche ihre Andacht gerührt haben oder von den Zauberern vor heilig ausgegeben werden, eine Art von Verehrung, und gehen niemals vorbey ohne ein Pfeil auf selbige zu schiessen, welches eine Art der Verehrung ist, die man solchen Gegenständen erweist.» (L. még alább 4. pont).

4. Az obdorszki osztjákok és szamojédek főbálványai (u. o.): «Aber die wichtigste Anbetung und grosse gemeinschaftliche Opfer gehn nur gewisse vornehme, von den Zauberern geweyhte Götzen an, welche die Ostjaken vormals an vielen Orten verehrt haben sollen. Zu diesen nimmt man in ausserordentlichen Unglücksfällen oder Gefahren seine Zuflucht mit Opfern, wobey die Zauberer ihre Hauptrolle spielen, und das arme Volk alsdenn durch ihre Betrügereyen am meisten in seinem blinden Gehorsam fesseln.»

«Gegenwärtig ist der von allen Obischen Ostjaken und auch von benachbarten Samojeden vorzüglich verehrte Götze in der Gegend der Woksarskischen Jurten, siebenzig Werste unterhalb Obdorsk befindlich. Er steht in einem waldigten Thal, wo ihn die Ostjaken sorgfältig bewachen und alle Zugänge dahin vor den Russen zu verbergen suchen. Sie versammeln sich zu demselben oft in grossen Gemeinden um ihre Opfer darzubringen. Es sollen zwey Götzenfiguren vorhanden seyn, deren eine männlich, die andre weiblich gekleidet ist. Beyde sind nach Ostjakischer Weise so prächtig als möglich geziert, und weder Tuch noch gutes Pelzwerk daran gespart. Die Kleider sind mit Messing und Eisenblechen in der Gestalt allerley Thiere reichlich besetzt und auf dem Kopf haben sie silberne Kränze. Jeder steht an einem ausgesuchten Baum, unter einer besondern Hütte. Die Bäume aber sind am Stamm mit Tuch und andern Zeugern überzogen, oben mit weissem Blech beschlagen und ein Glöckchen daran gehängt, welches der Wind bewegt. Auch sind Köcher und Bogen an dem Baum des männlichen Götzen, und an allen umstehenden Bäu-

men unzählliche *Rennthierhäute* von den geschlachteten Opfern, ingleichen allerley *Peltereyen* aufgehängt. Rund um die Götzen liegt eine Menge von allerley ostjakischem Hausgeräth, *Kessel, Löffel, Schaalen*, geopfert *Tabakshörner* u. dergl. *Die Männer bringen allein dem männlichen Götzen ihre Opfer und Andacht; die Weiber aber versammeln sich unterweilen, unter Anführung einer Zauberin, bey dem weiblichen Götzen, und bringen diesem Opfer und Geschenke.*»

(III : 61. 1.) «Sonst hatten die Ostjaken an vielen Orten *Bäume* im Walde, welche sie verehrten und mit Pelzwerk und Opferfellen reichlich beschenkten. Weil sie aber erfahren mussten, dass die vorbeysreisenden Kasaken das in den Wind aufgehängte gute Pelzwerk von der Verwesung zu retten und zu besserm Gebrauch anzuwenden sich kein Gewissen machten : so haben sie angefangen *aus solchen Bäumen grosse Klötze oder Stammstücke zu hauen, selbige aufzuzieren, zu beschenken, und an sichern Orten zu verwahren.*»

5. A szent helyek tiszteletének módja (III : 61. 1.): «Alle Gegenden deren Umfang einem Götzen geweyht ist, und wovon die Ostjaken die Gränze genau nach Flüssen, Bächen und andern Wahrzeichen zu bestimmen wissen, werden von ihnen geschont, dass sie *weder Grass noch Holz darinnen abzuhauen, noch zu jagen, oder zu fischen, ja nicht einmal einen Trunk Wasser innerhalb derselben zu nehmen sich unterstehen, um nicht die Götzen zu erzürnen.* Sie hüten sich, wenn sie durch solche Gegenden reisen müssen, *mit dem Kahn nicht zu nahe am Ufer hin zu fahren, noch das Land mit dem Ruder zu berühren* und wenn der Weg dadurch weit ist, so versehen sie sich, ehe sie das Gebiet des Götzen erreichen, mit Wasser; denn sonst würden sie lieber den äussersten Durst leiden, als aus dem Wasser, auf welchem sie fahren, einen Trunk zu wagen.»

«Alle Gegenden, wo auch sonst Götzendienst gehalten wurde, sind noch itzt der Nachkommenschaft ziemlich genau bekannt, und die Wahl neuer Oerter kömmt auf die Grille ihrer angesehenen Zauberer an. *Eine Gegend, wo einmal ausserordentlich gute Jagd ist, kann zu der Ehre kommen einem Götzen geweyht zu werden, und der Baum, wo ein Adler einige Jahre nach einander nistet, wird sogleich vor heilig gehalten, auch der Adler sorgfältig geschont.* Keine grössere Beleidigung, als wenn Vorbeysreisende einen solchen Adler tödten, oder dessen Nest zerstören.»

6. A z osztják sámánról (III : 62. 1.): «Die Lehrer und Beschützer dieses rohen Aberglaubens sind die betrügerischen Zauberer oder *Schamanen*. Es darf nur jemand von der Obrigkeit in ungewöhnlichen Geschäften geschickt seyn oder irgend eine Neuerung eingeführt werden, die den Ostjaken nicht angenehm ist, so geräth die ganze Gegend in Furcht

und Schrecken und die Zauberer machen sich diese und andre Gelegenheiten zu nutze um dem Volk ihre oft erdichteten Träume zu erzählen, sie mit dem Zorn und noch grössern Strafen der Götter zu bedrohen und sich durch die alsdenn von dem fast sinnlos gemachten Volk und sonderlich von den Reichen veranstaltete Zaubereyen und Opfer zu mästen. — Gemeiniglich sind diese Schamanen die klügsten Grillenfänger, die sich bey den Ostjaken anfangs durch häufige Erzählung und Deutung eigener Träume den Weg zu dieser Ehrenstelle bahnen und nachmals von alten Zauberern in den Betrügerkünsten unterrichtet werden. Bey einigen dieser Leute würrt der Aberglaube auf ihre eigne Einbildungskraft so stark, dass sie selbst überaus schreckhaft und vor Kleinigkeiten furchtsam sind.»

7. A varázslás eszközei (u. o.): «Die Gelegenheit zu Ausübung der Zaubereyen geben Unglücksfälle, schreckliche Träume, schlechte Jagd oder Fischerey und andre Wiederwärtigkeiten. Die Ostjakischen Zauberer bedienen sich einer *Handtrommel*, wie die meisten sibirischen Schamanen und sollen im Zaubern vor einem grossen Hüttenfeuer grässliche Verzuckungen machen, bis sie von den nach ihrem Vorgeben herbey gelockten Teufeln verlassen werden und die verlangte Antwort ertheilen können. Alle Anwesende machen während der Verzuckungen mit Kesseln, Schaalen und wie sie sonst können ein unaufhörliches Lärmen und Geschrey, bis ihrer Einbildung nach ein blauer Rauch über dem Zauberer entsteht, welcher sich nach dem gehabtten Paroxysmus lange wie sinnlos und entkräftet stellt.»

8. Az áldozás és szertartásai (III : 62—64. ll.): «Das andre Hauptgeschäft der Zauberei ist die Anordnung der gemeinen Opfer, welche sie selbst dem furchtsamen Volk bey ausserordentlichen Fällen auferlegen. Ich rede nicht von kleinen Opfern, da oft ein Ostjak zu einem Götzen kommt, ihm kleine Geschenke und Zieraten, oder Wild und frische Fische zu bringen, sich damit vor ihm nieder wirft und nach Verrichtung seiner Bitte das Opfer kocht und mit dem Fett oder der Brühe dem Götzen das Maul schmiert. Nur bey grössern Opfern, wenn dem Götzen einzelne Rennthiere geschlachtet werden, ist ein Schaman gegenwärtig. Es soll dabey also zugehn. Man bindet dem stehenden Rennthier die Füsse zusammen und der Schaman stellt sich vor den Götzen und schreit das Ansuchen des Opfernden dem Götzen aus vollem Halse vor, wozu die Begleiter mit einstimmen. Indessen stellt sich einer mit gespanntem Bogen neben das Rennthier und wenn der Zauberer mit einem Stab auf den Kopf des Opferthiers das Zeichen giebt, so durchschiesst jener es mit dem Pfeil und ein anderer giebt mit einem zugespitzten Pfahl dem Thier den Rest. Darauf wird das Thier beym Schwanz drey mal

um den Götzen herumgeschleift, aufgehauen, und mit dem Blut, welches man aus dem Herzen drückt, dem Götzen das Maul gesalbt. Der Kopf mit der Haut wird an einen nahen Baum aufgehängt, das Fleisch aber gekocht und grösstentheils unter grossem Jauchzen verzehrt. Alles was den Ostjaken einfällt, muss statt eines Gesangs dienen, wenn es nur in einem singenden Ton hergeschrien wird; und solche Gesänge werden auch beym Opfermahl angestimmt. Beim Abschiede schreyt ein jeder aus besten Kräften, schwingt die Arme in der Luft, und meynt so seinen Dank und Abschiedsgruss dem Götzen, der bey ihm zu Gast gewesen, abzustatten. Den Rest des Fleisches nimmt man mit nach Hause, damit die Weiber, Kinder und Nachbarn Antheil daran nehmen können. Und so wird denn auch noch wohl den Hausgötzen etwas von dem Fette zu Theil.»

«Wenn grosse allgemeine Opfer verrichtet werden sollen, so treiben die reichen Ostjaken ihre besten Rennthiere Heerdenweise zur Schlachtbank, und lassen im heiligen Eifer kaum zur Rückreise die nöthigsten vor ihre Schlitten am Leben. Alsdenn wissen sie nicht wie sie die armen Opferthiere grausam und schnelle genug niedermachen sollen. Denn je geschwinder das Rennthier fällt, desto angenehmer, meinen sie, werde das Opfer ihrem Götzen seyn. Ein Reicher schämt sich, bey solchen Gelegenheiten weniger als acht oder zehn Rennthiere zu opfern. Ueberdies werden noch die besten Peltereyen, die ein Ostjak in die Casse (t. i. az államkinestárba.) nicht gern so gut liefert, den Götzen zum Geschenk aufgehängt und Wind und Wetter Preiss gegeben.»

9. A betegért való áldozat (III. 64. l.): «Es geschehn auch Opfer bey schweren Krankheiten, in der Zahl, wie es der Zauberer nach der Dauer und Gefährlichkeit der Krankheit verordnet. Die Opferthiere werden vor die Thür der Wohnung des Kranken gestellt, und dem Kranken ein Strick in die Hand gegeben, welcher an den Fuss des Rennthiers gebunden ist. Die Freunde und Verwandte stellen sich mit dem Zauberer aussen hin, und rufen die Götzen, bis der Kranke von ohngefähr oder mit Willen am Strick zieht. Das wird als das Zeichen angesehen das Opfer zu schlachten. Von solchen Opfern nimmt man das Fell zum gemeinen Gebrauch und steckt nur den Kopf mit den Hörnern auf einen Pfahl. Das Fleisch wird verzehrt und mit dem Fett die Stirn und leidentheile des Kranken geschmiert.»

10. A medvetisztelet (III : 64. l.): «Wenn Ostjaken ihren Heldenmuth mit Erlegung eines Bären bewiesen haben, so pflegt auch eine Ceremonie vorzugehn. Die abgezogene Haut wird hoch an einen Baum aufgehängt, derselben allerley Ehrenbezeugungen erwiesen, und dem Thier die besten Entschuldigungen wegen dessen Erlegung gemacht. Sie

meynen dadurch den Schaden, den ihnen der Geist dieses Thiers zufügen könnte, auf eine höfliche Art abzuwenden.»

11. A medveeskü (III: 56. l.): «Wenn sie einem neuen Landesregenten huldigen sollen, so versammelt man sie in kleine Kreise, legt in die Mitte ein Beil, womit ein Bär ist zerhauen worden, oder auch eine Bärenhaut, und reicht einem jeden auf der Messerspitze einen Bissen Brod, wobey er ohngefähr also den Huldigungs-Eyd leistet: ‚Wenn ich meiner Kayserin bis an mein Lebensende nicht getreu verbleibe, freywillig abfalle, meinen Tribut nicht bezahle, selbst aus meiner Gegend entweiche, oder andre Untreue begehe, so zerreiße mich der Bär, so mag ich an diesem Brod, das ich genieße ersticken, so haue mir das Beil den Kopf ab und tödte mich dieses Messer.‘ Wenn man sie um eine Bärenhaut niederknien lässt, so müssen sie nach gethanem Eyde ein jeder vor sich in die Bärenhaut beissen, wobey viele, zu Bezeugung ihres Eifers, mit den Zähnen Haare ausraufen. — Aehnliche Eydesverpflichtungen, bey welchen das Bärenfell die Hauptrolle spielt, sind bey den meisten heydnischen Völkern in Sibirien üblich.»

12. A pörös eseteknél szokásos eskü (III: 55. l.): «Vorfallende Händel zu schlichten pflegen die Ostjaken unter sich Schiedsrichter zu nehmen, oder sich an ihre Fürsten zu wenden: Kommt aber eine Sache vor das Russische Gericht und kann nach beyder Parteien Aussage nicht geschlichtet werden, so ist folgender Eyd gewöhnlich. Man lässt ein hölzernes Götzenbild bringen, erinnert den Beschuldigten an die Gefahr eines falschen Eydes und nöthigt ihn dem Götzen mit einem Beil oder Messer die Nase abzuhaue, oder denselben sonst zu verletzen, wobey er die gebräuchliche Eidesformel dem Dollmetscher nachsprechen muss, deren Inhalt ohngefähr dieser ist: ‚Wenn ich dieser Streitsache nicht die Wahrheit betheure, so mag auf eben diese Art meine Nase verlohren gehn, so mag mich das Beil zerstückten, der Bär im Walde zerreißen, und alles Unglück auf mich kommen.‘ — Mit einem ähnlichen Eyde pflegt man gerichtlich auch die Zeugen zu verbinden, und der Ostjakische Aberglaube macht, dass dergleichen Eidschwüre sehr zuverlässig sind und ein Ostjak nach einem falschen Schwur, wovon man doch wenige Beyspiele hat, aus Furcht und bösem Gewissen in allerley Unglück verfällt, welches sie denn, wie man leicht denken kann, dem Zorn ihrer Götzen zuschreiben.»

13. Vallási eljárás a szülésnél (III: 53. l.): «Die Nachgeburt wird mit allem Weidenbast, welches bey der Geburt besudelt worden ist, in ein Kästchen von Birkenrinde gethan, etwas Fisch oder Fleisch dazu gelegt und das Kästchen also aus einem besondern Aberglauben, an einen etwas abgelegnen Baum im Walde aufgehängt.»

14. Temetkezési szokások (III: 54. l.): «Zu Beerdigung ihrer Todten haben die Ostjaken eigne Begräbnissplätze unter dem Nahmen *Chalas*. Sie lassen die Leichen nicht lange über der Erde. Wer des Morgens stirbt, wird zu Mittag schon bestattet. Man macht zu dem Ende eine Grube höchstens eine Arschin tief, weil an den meisten Orten das gefrorne Erdreich tiefer zu graben schwer macht. Man zieht dem Verstorbenen seine besten Kleider an, die der Jahrszeit gemäss gewählt werden, legt ihn auf sein Lager, und neben ihn alle Geräthschaft, die er zu gebrauchen pflegt, z. B. sein Messer, Beil, gefülltes Schnupftabakshorn u. dergl. bloss den Feuerstein und Stahl ausgenommen, die nur aus Holz geschnitzt dem Todten mitgegeben werden dürfen. Indessen versammelt sich die Verwandtschaft und alle Nachbarn zu dem noch in seiner Jurte liegenden Todten und beweinen ihn mit grossem Geheul. Die Weiber setzen sich beysammen mit verhängten Gesichtern und die Männer stehen klagend um den Todten her. Anstatt des Sargs wird ein kleiner Kahn herbey gebracht, an welchem die vordere und hintere Spitze abgehauen werden muss. In selbigen wird der Todte mit seiner ganzen Geräthschaft gelegt und von Anwesenden zu Grabe getragen. Männliche Leichen werden von lauter Männern und weibliche von Weibern nach dem Begräbnissplatz gebracht, welcher auf Anhöhen ausgesucht zu seyn pflegt. Im letztern Fall gehen nur einige Männer mit, welche das Grab machen. Und so wird der Verstorbene mit grossem Geheul unter die Erde gebracht, und zwar so, dass der Kopf gegen Mitternacht zu liegen kommt. Hinter männlichen Leichen führt man die drey besten und liebsten Rennthiere des Verstorbenen, in vollem Geschirr und vor Schlitten gespannt, mit zu Grabe, und sobald die Leiche mit Erde beschüttet wird, bindet man einem Rennthier nach dem andern an jedes Hinterbein einen Riemen, woran zwey Männer ziehn, und vier andere mit spitzgemachten Stangen von allen Seiten das Rennthier durchstossen müssen. Bey Bestattung reicher Leute werden nachher noch viel mehrere Rennthiere niedergemacht, welchen man Schlingen um den Hals und um die Füsse macht und so lange mit Stangen der Länge nach über den Rücken schlägt, bis sie todt niederfallen. Das dem Verstorbenen geopfert Vieh bleibt auf der Grabstätte liegen; das Zuggeschirr wird auf kleines, über dem Grabe aus Strauchwerk gemachtes Gerüst gelegt und die umgekehrten Schlitten daran gelehnt. Indessen wird nahe bey dem Grabe zu einem Todtenmahle gekocht und wenn sich die Anwesenden gesättigt haben, der Rest mit nach Hause genommen und zum Gedächtniss des Verstorbenen unter die Nachbarschaft vertheilt. — Nachmals pflegen noch öfters, wenn es denen nächsten Verwandten einfällt, dergleichen Gedächtnissmahle begangen zu werden.»

15. N é p i e s o r v o s s á g o k (III: 50. l.): «Von Arzneyen wissen sie wenig. Ihre gewöhnlichste und vornehmste Cur bey Gliederschmerzen, Geschwulsten und Entzündungen ist das Schröpfen, oder auf dem leidenden Theil, nach Art der orientalischen Moxa, ein Stück *Birkenschwamm* (*Jachani*) *verbrennen zu lassen*. Weil aber dieses nach ihrer Meynung recht auf dem Ort, wo das Uebel verhalten ist, geschehen muss, so nehmen sie zuvor eine *glühende Kohle* und halten sie in der Gegend des Schmerzes so lange auf verschiedene Stellen der Haut, bis sie einen Ort treffen, wo der Kranke den Brand nicht gleich fühlt; und da bringen sie denn das rechte Brandmittel an, welches so lange wirken und von dem Kranken grossmüthig ertragen werden muss, bis die Haut durchgebrannt ist und aufberstet. — *Verstopfungen genesen sie mit grossen Kellen Fischfett*, oder nehmen in gefährlichen Fällen *Krähenaugen* (*Tschilibucha*) ein. Beydes pflegt als eine Brech- und Purgierarzney zu wirken. — *Bären-galle*, sonderlich von *weissen Seebären*, und *Bärenherz* sind bey ihnen auch als Arzneyen in grossem Ruf. Die *getrocknete Galle* wird sonderlich in *Kinderkrankheiten* und *Bauchbeschwerden*, ja auch in der *geilen Seuche* gebraucht.»

16. S z e r e n c s e j e l e k (III: 50. l.): «Wenn ein Ostjak nach Wild ausgehen will, so wünscht er *den Abend vorher zu niesen*, und hält dies vor eine *glückliche Vorbedeutung*. Kommt ihm aber an demselben *Morgen*, da er sich aufmachen will, das Niesen an, so macht er alle nur mögliche Geberden um sich dessen zu enthalten. Muss er endlich niesen so ist nichts über seinen Verdruss, weil er meynt *durch jedes Niesen entgehe ihm ein gutes Wild das ihm auf selbigen Tag bestimmt war*. Ja viele geben sich in dem Falle nicht einmal die Mühe auszugehn.»

PALLAS-szal egyidejűleg, jelesen az 1770—74-es években utazott Oroszország keleti részein és Szibériában mint a szent-pétervári akadémiától kiküldött FALK tanár egyik segédje JOHANN GOTTLIEB GEORGI is, ki két munkában írta meg uti tapasztalatait, melyeknek egyike: «*Bemerkungen einer Reise im Russischen Reich in den Jahren 1773 und 1774.*» (St.-Petersburg, 1775.), másika: «*Russland; Beschreibung aller Nationen des russischen Reiches etc.*» (Leipzig, 1783.) címet visel. Ezekben becses s részben új tudósításokat kapunk a v o g u l o k pogányságát illetőleg, még pedig e népnek történeti hitellel kimutatható legdélibb telepéről, a *Osuszovaja* folyó mellékéről, hol szintén csak emléke maradt fenn az ősi lakosságnak napjainkig. E tudósítások, melyek az időközben elhalt FALK jegyzeteit is feldolgozzák, a következőket tartalmazzák:

1. A vallási tisztelet tárgyaitól a samánokról (Russl.: 68—69. ll.): «Viele Wogulen sind bereits zum Christenthum gebracht, *viele aber und noch alle an der obern Wischura und Kolwa* (die auch von den Russen *Mansi* genennet werden) *sind noch Heiden.*¹⁾ Sie sind, weil sie zerstreuet leben und wenige Priester (*Satkataba*)²⁾ haben, in der heidnischen Religion nachlässiger und in ihren Begriffen noch verworrener, als die übrigen Heiden. *Jeder Dorfvorsteher ist in Ermangelung des Satkataba Opferpriester seines Dorfs oder seiner Familie.* Vor diesen waren den Götzen und deren Dienst gewisse *Höhlen* in Flussufern und auch einige *Hügel* in Wäldern gewidmet und noch wissen und verehren sie diese Oerter, die man an den *Haufen von Knochen* erkennen kann. Die Russen geben solchen Stellen den Namen des Teufels, in Wogulischer Sprache (*Schaitan*), wovon an der Tschussowaja und anderen Uralfüssen viele Bäche und Uferstellen *Schaitan* und *Schaitanka* heissen. Die Permischen Wogulen opfern jetzo statt der heiligen Höhlen auf *Keremeten*, die sie *Torom Satkadug*³⁾ nennen, in Wäldern, welche den Keremets der Tscheremissen etc. völlig ähnlich, doch bisweilen ohne Bäume sind. *Nahe bey dem Opfertische steht ein aufgerichteter Klotz oder eine Säule im Keremet.*» — A Csuszovaja-melléki Kopsik és Babenka vogul falvak áldozó ligetét GEORGI ekkép írja le (Bemerk. 597. l.): «Jedes dieser Dörfer hatte seinen Opferplatz (*Torom Satkedug*) in der Nähe in dichter ungestörter Waldung. Es bestand in einem bis 10 Klaftern weiten Raum, den die Bäume nicht verschliessen. Nach demselben führte ein ausgehauener schmaler Gang so, dass er den Platz an der Nordseite erreicht. Auf dem Platze *in Süden stand eine schlechte Bank oder niedriger Tisch und hinter ihm eine 4 Fuss hohe Säule, die ein eingegrabener Klotz abgab.* Bis auf die *aufgehangenen Schädel* und eine schon zerstörte *aufgehangene Pferdehaut* waren die Plätze angenehm.»

(Russl. 69. l.): «Sie haben Götzen, die sie verehren; die christlichen und heidnischen, die unter Russen wohnen, verleugnen sie aber. *Es sind seltsam geformte Steine und geschnitzte menschenähnliche oder metallene Puppen.* Am Loswa, einem Tawda- und Irtysh-flusse *wird eine Klippe, die die Gestalt eines Rennthieres haben soll, verehret.* Man hat auch in der Gegend *eine metallene Puppe mit einem Jagdspieß* im Walde gefunden. Bey den gewöhnlichen Keremetopfern stellen sie, wie

¹⁾ E folyók mellékén ma már teljesen eloroszosodott, illetőleg ki-pusztult a vogulság.

²⁾ Talán annyi mint: ÉV. *sätzatép* «bűvölő, igéző».

³⁾ Nyilván félreértett kifejezés; *tārēm sätzatunkwē* t. i. éjszaki nyelven ezt teszi: «istent idézgetni, előigézni».

Augenzeugen versichern, *eine gekleidete Puppe, die sie im Walde verborgen halten, auf den Opfertisch.*»

(Bemerk. 598. 1.): «Sie glauben einen *einigen* Gott, den sie *Torom* nennen und von ihm, dass er die Welt und die Schicksale der Menschen regiere, thun könne was er wolle und so wohl das Böse als das Gute verführe. Dass er an den Menschen Ehrlichkeit liebe, halten sie für ausgemacht, dass er aber durch Sauffen oder andere Ausschweifungen beleidigt werde, ist ihnen nicht wahrscheinlich. Den Tod halten sie für eine göttliche Strafe, von einem Zustande nach dem Tode aber wussten sie nicht das geringste; frug man viel, antworteten sie was sie von den Russen vernommen haben mussten. Ueberhaupt *mischen sie viel Fremdes in ihre Begriffe*. Ob *Torom* in der *Sonne* wohne, oder die Sonne selbst sey, ist unausgemacht. Sie glauben zwar keine Nebengötter, aber den *Mond* verehren sie doch auch und wissen nicht wofür sie ihn halten sollen. Mit dem Teufel, den sie *Kul* (helyesen: *Kul'*) und immer den Teufel der Russen nennen, haben sie nichts zu thun; sie leugnen ihn den Russen zwar nicht ab, halten ihn aber nur für einen Popanz. Sie sagten einmüthig, dass sie keine Götzen hätten, nachher aber haben mir Bauern versichert, dass sie *einen Götzen, der eine kleine menschliche Figur vorstelle und in rothe Lappen gehüllet sey, im Walde, in der Nähe des Opferplatzes verborgen hielten und bey Opfern aufstellten*, welches sie selbst gesehen.» Ez utóbbi tudósítás szintén különösen a Csuszovaja-mel-leki már-már oroszosodó vogulokra vonatkozik.

2. *Ünnepek és áldozatok* (Bemerk. 598—600. II.): «Um Gott (*Torom*) zu gefallen, feyern sie *jährlich zwey Feste* mit Opfern, Anbeten und Fröhlichkeiten. Ausserdem opfern sie, Gelübde (*Ore Torom*)¹⁾ zu erfüllen. Das Hauptfest ist gleichsam ihr *Neujahr*. Sie nennen es *Jelbolela*²⁾ und begehen es gerade auf den *ersten Ostertag*, sagen auch, dass es *das Fest der Herabkunft Gottes auf die Erde sey*, womit sie den *Frühling* meinen; es scheint der *Sonne* anzugehen, *der sie Verbeugungen machen und gegen dieselbe beten*. — Das zweyte Fest ist am zweyten *Neumonde* nach dem ersten, und wird *Ankobo*³⁾ genennet. Es ist alles, wie beim ersten, nur wird weniger geopfert. Die Gebete verrichten sie wiederum gegen *Süden*, oder gegen das in Süden gestellte Opfer. Zum Opfer (*Tain*)⁴⁾ taugt alles *Rothwild, Rindvieh, Pferde, Ziegen, Schaaf*e,

¹⁾ Talán: *tārēm urā* «isten dolga, ügye».

²⁾ Kétségtelenül: *jelpel jël* (v. *äl*) «ujév».

³⁾ Talán a *jānzép* «hold szó korcs leírása az ujhold kifejezéséből (*jelpel j.*) kiragadva.

⁴⁾ A közlő ezt mondhatta: *tajén!* «egyél!». Az áldozatok nevei: *jir* és *puri*.

von Vögeln nur *Schwäne*, auch *Branntwein* und *Bier*, aber weder andere Thiere, noch ihre Felle, Fische, Milch, Früchte u. d. gl.»

«Am Feste nimmt das Opfern mit *Sonnenaufgang* den Anfang; ein Wirth opfert nach dem andern und weil sie das Opfer ehe ein neues gebracht wird, verzehren und trinken, so vergehen, da gewöhnlich einzelne heidnische Familien aus entfernten Dörfern hieherkommen, darüber oft 6 und mehr Tage. Alle Mannspersonen sind auf dem Platz versammelt, Fremde dörffen frey zusehen, *Weiber aber müssen wegbleiben*. Das Opfern selbst geschieht, erzählten sie, auf folgende Weise: Das Thier wird ausser dem Opferplatze ohne Ceremonien geschlachtet und abgezogen, das Fleisch von den Knochen geschnitten und mit dem Eingeweide gekocht. *Die Knochen werden vergraben* und nachdem der Opferer from ist, die *Haut ebenfalls*, oder sie wird auch in der Haushaltung genutzt, *von einem Pferde aber müssen die Knochen verbrannt und die Haut im Walde aufgehangen werden*. Von allem Verbrennen und Vergraben ist *der Kopf ausgeschlossen*, der, nachdem das Gehirn herausgenommen, gekocht wird.»

«Wenn alles gekocht ist, *stellen sie den gekochten Kopf und das Herz in einer Schüssel*, das Fleisch in einer andern oder einer Molle und so viel Bier oder Brantwein, oder beyde wie der Opfernde hat, auf den Tisch, *das Gehirn aber wird auf einem Brettlein auf die Säule hinter denselben nebst etwas Talg vom Opfer gelegt, denn aber angezündet*. So bald es brennet und so lange dieses währet, kehren alle die Gesichter gegen die Opfer und das brennende Gehirn (*Tir*)¹⁾ und tragen in kurzen Stosseufzern den *Torom* ihr Anliegen und ihre Wünsche, unter vielen Verbeugungen, bey denen die Stirne die Erde berühret, vor. Wer nichts besonders zu wünschen hat, sagt so oft er kann: *Torom is naer!* (Gott, Erbarmung!).²⁾ Noch ehe das Feuer erlöscht, theilet der Opfernde das Herz und das Fleisch vom Kopfe in so viele Theile, als Anbeter, von denen jeder seinen Theil unter Verbeugung und Beten geniesset. Er reicht ihnen auch einen Schluck von dem Getränk, das sie eben so nehmen. Denn wird der Schädel auf den Zweig eines nahen Baumes gehangen oder auch um ein junges Bäumchen geklemmet, das Opferfleisch und Getränk aber nach dem Dorf geschickt. Ein anderer Wirth verfähret völlig so und die folgenden bis *Mittage*, da sie sich zurücke begeben. Den

¹⁾ A *tir-t* nekem is «*Tārēm* gyertyájának» fordították; de a felsőlozvai voguloknál nem gyertya, hanem az áldozattér szent fácskája, melyre az istenkét leszállítják; l. Vog. Népk. Gyűjt. IV: 406. l. és alább.

²⁾ *Tārēm jis* (v. *is*) *nājér!* értelme: *Tārēm* «régí király»! vagyis «a mi királykép tisztelt régi istenünk».

Nachmittag verzehren sie mit Weibern und Kindern das Opferfleisch und Getränk unter allen ihnen möglichen Ergötzlichkeiten von *Singen, Tanzen, Spielen*. Dabey besaufen sie sich weidlich, hadern aber nicht. Den folgenden Tag geht es eben so, und so den dritten, bis alle geopfert haben.»

«*Gelübde* thun sie, wenn sie Kranke haben, selbst krank sind, auf grosse Jagden gehen, oder sonst etwas ihnen Grosses unternehmen wollen, oder sich auch in Bedrängnissen befinden. *Sie versprechen auf den Fall der Hülfe ein Pferd, Ziege, Schaaf oder ander Opfer* und das bringen sie denn gewiss, unter den erzählten Umständen. *Wenn sie dem Opferplatz so nahe kommen, dass sie die Knochen sehen können, neigen sie sich mit einem Seufzer gegen dieselben* sie gehen auch wohl des Betens, wegen vorsetzlich dahin.» Ugyanezt megírja GEORGI rövidebb tárgyalással másik művében is (Russl. 69—70. ll.).

3. A gyermekágyas tisztátlansága (Russl. 68. l.): «Ein Kindbette verunreinigt eine Frau *auf sechs Wochen, in welcher Zeit sie allein wohnen und essen muss*. Das Kind erhält von einem Fremden ohne Umstände einen Namen.»

4 Temetkezés (u. o.): «Ihre Todtenäcker (*Kalassa*) sind im Walde. Die Leiche wird in ihrer Kleidung zwischen Brettern im Grabe (*Wanka*)*) mit dem Kopf gegen Norden gelegt und mit ihr Pfeil und Bogen nebst einigen Hausrathssachen verscharret. Sie überlassen sie denn ohne Schmäuse oder Gedächtnissfeste der Verwesung.»

A mit GEORGI «Russland» könyvében az osztjások vallási életéről ír, részben PALLAS közléseinek kivonata, részben — mint a zárójelbe kitett eredeti műnevekből kitetszik — tulajdonkép nem osztjásokra, hanem szamojédokra vonatkozik.

Az időrendben következő munka, melyről kitűzött feladatomból szempontjából e helyt módomban van ismertetést nyújtani, Fr. BJELJAVSZKIJ «*Поездкѣ къ Ледовитому Морю*» («Utazás a Jeges-tengerhez») cz. 1833-ban, Moszkvában megjelent könyvecskéje. A szerző, mint előszavában írja, negyedfél évig működött Nyugat-Szibériában orvosi szolgálatban, mely idő alatt a benszülöttek között uralkodó betegségek tanulmánya céljából, hivatalos megbízással beutazván a Tobolszktól Obdorszkig terjedő vidéket, kutatásainak körét kiterjesztette az osztjások és szamojédok néprajzi viszonyaira is. Több érdekes megfigyelésre volt e közben alkalma,

*) Helyesen: *vānyā* «gödör».

különösen az osztjások hitéletére vonatkozólag, melyeknek kivonatos közlese itt következik:

1. Az osztják bálványimádás (89—91. ll.): «Az éjszakon élő osztjások nagyobb része, bár fölvette a kereszténységet, mindekkoráig megtartotta előbbi bálványimádását s gyakorolja szertartásait a távoli erdők titkos helyein, a melyeket télen, a vadászat és halászat évadának befejeztével szoktak meglátogatni. Ily módon biztosítják isteneik sorsát az oroszok részéről jöhető minden merénylet ellen, kik sem helyét, sem idejét nem tudják bálványtisztelőjüknek. — A bálványokat néha ólomból vagy rézből öntik főképpen *farkas, róka, menyét* s különösen *medve* hasonlatosságára.» — (104. l.): «Az 1826. évben Ljebedjev berjzovi iszprávník Bantiš-Kamenskij kormányzónak egy oroszoktól osztják erdőkben talált bálványalakot küldött, mely egy *hosszú szakalú s föltűnő arcvonású öreg embert ábrázolt s hét fontnyi súlyban vörös rézből volt öntve.*»

(107. l.): «Minden pogány osztjáknak, a nőket sem véve ki, fából faragott külön bálványa van, melyre különböző színű rongyokat aggatnak. Vadászatra menvén, vagy onnan visszajövének az osztják e házi bálvány előtt többféle szertartást végez. *Midőn zsákmányával hazajön, kezét a bálvány előtt magasra emeli s egész erejéből énekelve fejezi ki előtte hála-ját; ezután térdre borúlva ételáldozattal tiszteli meg a bálványt, hangosan és rigán kiáltozván feléje: „egyél, egyél!” Miután a bálványt egészen bemázolta zsírral és ajkait néhányszor megkenste, maga eszi meg az ételt beszédre képtelen istenségének egészségére.*»

2. Az áldozatokról (92—99. ll.): «Az áldozati oltárookra, melyeket három fából alkotott oduban alkotnak, az osztjások és szamojédek a vadászon szerzett legbecsesebb bőröket helyezik ajándékkul az isteneknek. Ama nyilakat, melyek vadászat alkalmával részükre a legsikeresebben szolgáltak, az ijzből a fába lövik; bőséges halászati zsákmány után pedig ugyane fákat körülgöngyölgetik a kedvelt gyalommal, melynek régisége érdemességét tanúsítja.»

«Ezen kívül nem messze Obdorszktól, három dombocska közében, lehullott rénszarvaktól is rendeznek régtől fogva a bennszülöttek áldozatot, mely rénszarvagnak évről-évre való egybehalmozódása már két jókora magasságú halmot alkot. Az osztjásokkal érintkező obdorszki orosz parasztok állítása szerint a Fehér-Sziget (Бѣлый Островъ) közelében valami homokzátonynál az arra utazó osztjások és szamojédek meg szoktak állani a vízi istenségekkel való közlekedés céljából megfürödnek, utána pedig kijövének a vízből ebbe oroszoktól szerzett rézdarabot, vagy rézpénzeket dobni. Ugyanitt a gazdagabb osztjások Neptunjoknak bősé-

ges *rénszarvas-áldozatot* is hoznak, mely állatokat a maguk istentiszteletének módja szerint a vízbe fojtják. — Van a vadonban *jurtákhoz hasonló bálványtartójuk is*, melyekben bizonyos időkben a samánok végzik az istentiszteletet. Itt őrizik ólomból és rézből öntött idomtalan bálványait, melyek egyébként *fatörkékből vannak többnyire kifaragva*. Szerencsés vadászat után az osztjások egymással vetekedve egy-egy állatbőrt hoznak ez isteneknek áldozatul, melyeket *évenként ujjakkal cserélnek föl*. Ha ezen istenek szerencsétlenségére rosszul ütött volna ki az osztjások vadászata, ennek megbosszulására *ama bálványtörkéket — kiket a baj igazi okozóinak tartanak — kivonszolják házikóikból s dűhükben apró darabokra vagdalván, ezeket a nép előjáróinak kezeibe szétosztják*. Miután ily rövid fegyelmi eljárással megsemmisítették tiszteletre méltatlan bálványait, ezeket ujjakkal cserélik föl, együgyűségükben minden reménységüket ezen ujonnan alkotott istenek hatalmas védelmébe helyezve.

3. Az osztják samánok (111—116. ll.): «Hogy valaki a nagy tiszteletben tartott samáni méltósághoz jusson, ahhoz sokféle szükséges, jelesen a fő tulajdonságok közül: éles ész, szilárd jellem, önbizalommal párosult nagy képzelő tehetség, *szabályos testalkat*, gyors szemek, s a tagok hajlékonysága, mely utóbbinak föltétlenül meg kell lenni ama gyakran az eszeveszettségig s önkivületig fokozódó örvöngő testmozdulatokhoz, melyekben a samánok és samán nők titkos művészete rejlik. A samáni méltóság és tudomány nem erre való kijelöltség útján jön létre. A lélekben és érzelmeikben kiváló egyének nem találván meg szellemüknek elegendő táplálékát a közönséges életmódban, kezdetben csak szemlélve, végül pedig egészen hozzájuk csatlakozva állanak ama mesterekhez, kik a samánságnak nem közönséges hivatását űzik; ezeket aztán folytonosan figyelgetik, s mihelyest a legkisebb tehetséget éreznek magukban utánzásukra, erre testüket és eszüket gyakorolják. *Bőjtöléssel kezdik, mi abban áll, hogy emberek előtt mit sem esznek, míg áldozathozatalra nem nyílik alkalom*. Nagy fáradsággal járnak e közben mindenféle samán után s igyekeznek jelen lenni, midőn az áldozatokat rendezik. Ily módon folyton ide-oda vándorolva módja nyílik mindenféle samáni fortélyos elbeszélések s esetlen álom magyarázatok hallgatására, mi kora ifjui éveitől fogva kitűnő képességet fejleszt benne a képzelő látomásokra. Mesterei távollétében az ilyen samánnövendék esetleg maga vállalkozik, hogy a nyilvánosság előtt bemutassa fiatal testének rángatózásait, mit többször ismételvén lassanként megnyeri maga részére szemlélői hajlandóságát, szeretetét és általában a nép bizalmát. . . . A samánok és samánnők egész ifjúságukat a leírt elme és kedélyizgató gyakorlatokban töltvén el, végre oly érzékenyek lesznek, hogy mihelyest csak samáni mutatványait kívánják, rögtön képzelő örvöngésbe esnek, mi közben

elkezdenek egy lábon forogni, aztán egész kimerülésig mindenféle testmozgásokat végeznek, eszeveszetten ütik a mellüket és fejüket, leesnek a földre, össze-vissza görbedve hengerkőznek s addig vergődnek így, míg minden eszméletüket és erejüket elvesztve az elgyöngüléstől álomba nem esnek, mely néha mintegy két napig is eltart.»

«A samánok és samánnők előadásai s áldozataik alkalmával egyedül őket illető különös ruházatban jelennek meg kezükben a varázsdobbal, melynek verése a samáni tevékenységnek gyakran meg nem felelő lelki erőt éleszt. A samán ruha rénbőrökből varrott hosszú szabású ujjas felöltő, melyet a rajta nagy mennyiségben alkalmazott érc-, többnyire vashorgocsák, karikák, lemezek és csörgők tesznek föltűnővé. Ezen ékességek néha oly sűrűn lepik el a samánruhát, hogy alig lehet kivenni a ruhának igazi anyagát. A samánnők fedetlen fővel és szétbontott hajjal végzik varázslásukat, míg a férfiak ilyenkor néha különböző színű posztódarabokból összealkotott sapkát tesznek fejükre, esetleg valami vasabroncsot mintegy annak föltüntetésére, hogy ezen abroncs nélkül koponyájuk az erős büvöletől szétszakadna. Többen a híresebb samánok és samánnők közül szemfényvesztő mesterségekhez is értenek, jelesen kést döfnek hasukba ártalom nélkül, kiforgatják alsó és felső szemhéjaikat, rénből készült fonalat fűznek az orrukon keresztül a szájuéregbe s a fonalvégeket csokorba kötik, mások vagy tíz darab vaskarikát s görbe szeget nyelnek le, négy vagy hat embertől fojtatják magukat s midőn már holtaknak látszanak, fölugranak s még nagyobb dühvel folytatják mutatványaikat. Ha teljesen kimerültek, meghagyják segédeknek és a nép előkelőinek, hogy hurezolják őket az áldozat körül. Nagy álmélkodással csodálván az efféle műveleteket az együgyű nép, a hivatását elszánt dühöngéssel teljesítő samán, vagy samánnő nagy tekintélyre tesz szert előtte.»

4. Az osztják jurta őrfája (110. l.): «Minden jurtában az ajtóval szemközt eső oldalon egy magas rúd áll, melynek csúcsa némileg kimagaslik a tetőn felül. Ez a rúd, mely a néphit szerint a jurta gazdáját személyesíti, a ház s egész család részéről állandó gondozás tárgya s oly tiszteletben részesül, hogy nyolczadik évét túlhaladott nőszemély sem éjjel sem nappal nem mer előtte egyenesen végig menni, hanem ha okvetlenül szüksége van rá, a jurta közepén elhelyezett soha ki nem alvó tűz körül oldalt kerüli meg.»

5. A női hős szám szertartásai (u. o.): A rendes hős szám idején a nő nemcsak hogy együtt nem mer aludni férjével, hanem még csak az öltözködést sem érintheti, noha egyébként mint máskor végzi a férje részére szükséges házi dolgokat. Állandóan tilos a nőnek a férj vadász szerszámaihoz nyúlni, vagy akár csak hozzájuk közelíteni; szintígy nem szabad érintenie a szánnak elő részén levő deszkácskát, melyen a gyeplőt

áthúzzák. — Befogott rénszarvasok előtt az osztják nő nem mehet keresztül az úton, hanem vagy bevárja, míg a fogat elhaladt, vagy a gyeplő alatt a rénszarvasok s a szán között csúszik át a túlsó oldalra.»

6. A medvetisztelet (91—92. ll.): «A medve iránt e vad bensülöttek nemcsak különös, hanem igen érdekes jeleit tanúsítják a vallásos tiszteletnek. Ha ez a négylábú istenség az osztjákoknak zsákmányul kínálkozik, ügyesen célzó kezük nem remeg a nyíl kilövésében, de megölvén a medvét megtört lélekkel közelednek hozzája s *öt fülénél fogván egyik fülébe kegyelmet, a másikba vadászatukhoz szerencsét kéro imádságokat mondanak.* — Ezen állat iránt való tiszteletüket az én medvebőr-subámon volt alkalmam tapasztalni. Berjozovtól Obdorszkig az osztjákok sehol sem engedték meg, hogy valamely helyre letegyem, hanem szétterítve addig tartották kezükben, míg ismét föl nem öltöttem. Szépen kértem őket, hogy tegyék le legalább kis időre valamely helyre: végül meggyőződven többrendű kísérletem után, hogy az én kérésem sérti a naiv lelkű osztjákokat, abban hagytam unszolásomat s nem kis csodálkozással szemléltem, mily ájtatos figyelemmel nézegették istenségük élettelen takaróját s mint járták körül susogással subámat, valószínűleg imádságokat mondogatván.»

A saját tapasztalatain kívül BJELJAVSZKIJ jegyzeteiben G. SAVROV volt berjozovi körorvosnak is közli az osztjákok vallási életére vonatkozó, s úgy látszik nyomtatásban külön meg nem jelent észrevételeit. Ezekben először találjuk meg az *éjszaki* osztják mythologia főbb alakjainak *eredeti neveit*, valamint bálványaiknak s a hozzájuk fűzött képzeteknek leírását. *) Ugyanitt történik először említés az éjszaki osztjákok istentiszteleti *fegyvertánczáról*, mely adatok csaknem egynemű szövegezésben ERMAN, CASTRÉN s ABRAMOV alább idézett munkáiban is előfordúlnak. Az egyes istenségekről SAVROV ezeket írja (Bjeljavszkij: 94—100. ll.):

«Az osztjákok felfogása szerint az isteneknek hatalma az emberek fölött korlátolt, vannak áldást és romlást hozó istenek. Jó isten a világ uralkodója, kit *Torim*-nak neveznek. Ezt az osztjákok legfőbb rangú istenként tisztelik, *nem ábrázolják semmiféle alakban s az eget tartják állandó tartózkodása helyének.* Vajjon öröktől fogva létezettnek képzelik-e, avagy hogy van létének kezdete, nem ismeretes; szintígy az sem, hogy szentelnek-e nevének tiszteletére templomféléket. Mert egyébként a többi

*) NOVICZKIJ-nek fentebb tárgyalt ilyenmű adatai a középobi és irtisi osztjákokra vonatkoznak.

istenségek tiszteletére építenek vadon helyeken efféle alkotmányokat, a melyeket a legbecsesebb prémekkel gazdagítanak. Egyéb istenek közül a kiválóbbak: *Ortik*,¹⁾ a kit *Torim* társa és segédje gyanánt tisztelnek. Bálványának alakja a következő: Fejét egy darab fa alkotja, melyen arcza tiszta ezüsből van kiverve; törzsöke zsákból áll, mely feszesen meg van tömve a neki szentelt becses prémekkel; kezei egymásra öltött posztóujjából vannak; lába nincs. Az egész furcsa bálvány posztókaftánba van öltöztetve s a bálványtemplom főhelyén, valami asztalfélén van elhelyezve; körülötte kopják és kardok vannak az asztalba beszúrva. Ezen istenségnek mindenféle áldozatot hoznak a legkülömbözőbb kérelmek kapcsán. Ha a vadászati évad nem jól vált be, az osztjások a jaszak (bóradó) fizetésére tőle vesznek kölcsön prémeket.»

Long,²⁾ kit ismeretlen okból *Master-long*-nak is neveznek.³⁾ Ezt *Ortik* segédjének s a főbb istenek követének tartják; szintígy az egészség istenének. Hivatásában s a hozzáfűzött képzetekben hasonlít *Merkurhoz*, de a két istenség bálványképe merőben különbözö. A *Long*-nak szentelt bálványsátor főhelyét alkotó zugban különmemű prémekkel feszesen tömött nagy zsák áll, mely erősen be van kötözve. Ezen zsák közepe tájához ezüst tányérka van kötve fenekével a zsák, mélyedésével kifelé; ez a tányérka jelzi az övet, maga a zsák pedig a *Long*. A felgyógyulását tőle váró beteg neki új vászon-, selyem- vagy posztózsákot tartozik varrni, bőrből készült zsákot az istenség nem fogad el. A buzgóbbak e mellett ezüstpénzt s egyéb ezüst holmit is ajándékoznak tiszteletére; de állatbőr ajánlása nincs szokásban.

Egy alacsonyabb rendű istenség neve: *Jeljal*.⁴⁾ Ezt a főbb istenek szolgájának tekintik s bálványát fatövékből ábrázolják tetején kifaragott arczczal és csúcsos fejjel. Keze és lába a bálványnak nincs, a fatöke alsó része csak meg van egyszerűen tisztítva, vagy gyalulva. Ezt a bálványt néhol minden takaró nélkül hagyják, másutt azonban posztóba burkolják s fejére kutyabőrrel való sapkát húznak. Tisztelet jeléül gyűrűket, gombokat, érczholmikát s posztót aggatnak rája s rénszarvast ölnek áldozatkép.

¹⁾ Helyesen: *ort-iki*, vagy *ürt-iki* = ÉV. *q̄tér-q̄jkā* «a fejedelem-öreg», mi tulajdonkép minden bálványnak czímzése. Közönségesen *ürt*, vagy vogulul *q̄tér* néven a «Világügyelő férfi»-t értik.

²⁾ Helyesen: ÉO. *lon̄χ* = ÉV. *lān̄χ* «götze, götzenbild» (AHLQ.); egyértelmű a vogul *pupi*²⁾ szóval.

³⁾ L. e név okát fent G. FR. MÜLLER tudósításai közt.

⁴⁾ ERMAN-nál: *Jelan*, CASTRÉN-nál: *Jiljan*, ABRAMOV-nál: *Jeljan*. V. ö. KV. *jälwel* «erdei manó».

A romlást terjesztő istenség neve: *Mejk*.) Bálványa fából készül és *hódköpenybe* van öltöztetve; ezen kívül másnemű ruha rá nem adható. *Kik az erdőben, vagy a hősivatagon eltévednek, az ő védelmét és pártfogását kérik* mindennemű áldozatot ígérve, a minőt csak elfogadni kíván. Ennek az istenségnek is van sok segéde és szolgálja.

Ezen közös magasabb s alacsonyabb rendű istenségek bálványain kívül az osztjások *minden elhunyt családtag tiszteletére* is faragnak fából bálványokat. Ezeket *nők* készítik, kik az ilyen bálványt *három éven át házi istenségüknek tartják s minden olyan tisztességben részesítik, a milyen csak bálványt megillet. Minden ebéd és vacsora után elébe tesznek az elkészített ételekből, s ezek addig maradnak előttük, míg csak az étel élvezhető*; ezután elveszik előlük s vagy maguk eszik meg, vagy szétosztják a szegényeknek. *Három év leteltével az ily bálványt eltemetik.* Hogyha pedig az elhunyt *samán* volt, nemcsak családjának nőtagjai, hanem az ismerős *férfiak* is készítenek emlékezetére bálványt, melyet istenség gyanánt nemzedékről-nemzedékre imádnak.

Az osztjások istenségnek tekintik a *medvét* és *farkast* is. Azt kell hinnünk, hogy e tiszteletnek egyedüli alapja azon körülmény, hogy ezen állatok a legerősebbek az éjszakai vadjai között, melyek egész rénnységüket képesek elpusztítani s gyakran nem kimélik meg birtokosaikat sem. Az osztjások szent és félelmetes dolognak tartják a *medve* vagy *farkas bőrére tett esküt*, melynél semmiképpen sem mernének hazudni, vagy az esküt megszegni. Mindemellett nem tartják bűnnek ez állatokat megölni, csapdába keríteni, s húsukat megenni. Még különösebb és érthetlenebb az, hogy az osztjások medvét vagy farkast ölvén, egybegyűlnek s előttük tiszteletnyilvánító szertartásokat végeznek. *Lehúzáván a bőrt, ezt megtörik szénával; aztán ujjaikkal megcsipdesik, fogaiikkal szaggatják, lábaikkal tapodják, reá köpnek **)* s mindenféle nevetséget űznek belőle azt emlegetvén, hogy mikép is engedhette meg egy ily erős állat, hogy a csapdába csalják, mikép nem tudott helyt állani a kilövött nyíl előtt, s hogy ime most az emberben semminemű kárt nem tehet. Erre *tánczhoz fognak s az állatnak kigunyolására előtte különféle énekeket dalolnak; végül az állatnak hátsó lábait a jurta előzugában egy ládára helyezvén, mintha valami istenség volna, úgy ájtatoskodnak előtte.* Az efféle egymásnak ellentmondó szertartások egész hétig s tovább is elhúzódnak a diadalmas gazda vagyoni állapota szerint.»

*) AHLQVIST-nál: *meñk*, PÁPAI Károlynál: *mönk* «waldgeist, teufel» = ÉV. *mönkw.*

**) Ezek nem a tisztelet nyilvánításai s bizonyára csak oly medvével szemben vannak gyakorlatban, mely megejtőjét, illetőleg társát megszaggatta, vagy megölte.

Az osztjások istentiszteletéről s a vele kapcsolatos fegyvertánczról SAVROV a következő leírást adja (Bjeljavszkij: 89—91. ll.): «Az osztjások időnként istentisztelet céljából egybe szoktak gyülekezni a bálvány jurtájába, a midőn szertartásos gyakorlatuk esti nyolcz órától éjjélutáni két óráig is eltart. Kezdetben a gyermekek végig szaladják a falut ijedt, vad hangon kiáltozva be minden jurtába, ezzel jelezve a gyülekezés idejének elérkezését. Belépván ama jurtába, hol a bálvány áll, az osztjások *háromszor megfordulnak a bálvány előtt*, aztán jobb oldalra telepednek a rekeszküszöbre, vagy a padlóra s míg az összegyülekezés tart, szomszédjaikkal mindenféleképpen beszélgetnek. *A baloldali rekeszküszőb kárpittal van eltakarva, ide az osztják nők helyezkednek, kik a belépés alkalmával szintén megfordulnak a bálvány előtt.* Midőn már valamennyien egybegyűltek, *a samán zajt kezd ütni a bálvány előtt már eleve rudakra helyezett kardokkal és kopjakkal. A nők kivételével minden jelenlevőnek átad egy kardot, vagy kopját, maga pedig mindkét kezébe vesz egy-egy kardot háttal állva a bálványnak.* A meztelen kardok átvétele után az osztjások a jurta hosszában sorba állanak s hirtelen hármat fordulnak maguk előtt tartva fegyvereiket. *A samán kardjait egymáshoz üti, mire az osztjások mintegy vezényszóra egyszerre különböző hangokon kiáltozni kezdenek. Egyik oldalról a másikra hajlongva majd sűrűbb, majd gyérebbe időközökben rikoltanak, valahányszor e fölkiáltást ismétlik: «gaj», oldalra fordulnak, fegyvereiket majd letartják, majd fölfelé. Ez a kiáltozás és hajlongás körülbelül egy óráig tart. Mennél jobban kiáltoznak és hajlonganak, annál inkább fokozódik dühöngésük, úgy hogy végre nem lehet rájuk nézni sajnálkozás nélkül.* Ezután elhallgatva, az előbbi mód szerint megfordulnak, átadják fegyvereiket a samánnak, ki ezeket helyükre rakja. Ekkor az osztják férfiak leülnek s a kárpit mögől előkerülnek a nők s tánczhoz, zenéhez fognak. Kis idő telve a samán újból szétosztja a kardokat és kopjákat s megint elkezdődik a hajlongás s a gaj-kiáltozás. *Befejezésül háromszor a padlóra ütnek a fegyverekkel s viszszaadván ezeket a samánnak szétoszlanak házaikba.*»

A samáni hivatás SAVROV tudomása szerint öröklés útján száll apáról fiúra, de az idősebb kor joga ennél nem jön tekintetbe, hanem egyes-egyedül a tehetség. A gyermektelenek barátainak, vagy tanítványaiknak adják át e méltóságot, ha t. i. ezek arra különös képességgel rendelkeznek (Bjeljavszkij: 113.).

SAVROV-nak e közléseit némileg bővebben németre fordítva találjuk ADOLPH ERMAN «*Reise um die Erde durch Nord-Asien und die beiden Oceane in den Jahren 1828, 1829 und 1830*» művének első kötetében (674—680. ll.), mely Berlinben 1833-ban, te-

hát BJELJAVSZKIJ könyvével egyidejűleg jelent meg. A szerző részt vett HANSTEEN norvég tanárnak nagy földtani expedíciójában, mely útját Szibérián át végezvén Tobolszkból az Irtis és Ob mentén egész Obdorszkig haladt éjszak felé. E tájakon ERMAN a magnetikai, geognosztikai és természetrajzi viszonyokon kívül nagy érdeklődéssel kutatta a néprajzi jelenségeket is, de az utazás gyorsasága miatt kevésbé volt alkalma e téren behatóbb tanulmányokra. Az osztjások vallási életére vonatkozó legfontosabb adatait, mint maga írja (673. l.), egy külömben meg nem nevezett orosz szemtanu írásbeli közleményéből meríti, mely közleménynek szövegbeli egyezése azonban világosan mutatja, hogy az elhallgatott forrás más nem lehetett, mint a melyre BJELJAVSZKIJ hivatkozik. Megtudjuk ERMAN bővebb kivonatából, hogy a fegyverekkel való hajlongások imént leírt szertartását az osztjások az Obdorszktól öt versztnyi távolságban fekvő Pasirczovi jurtákban *Jelan* istenségük tiszteletére 1822 január 8-ikán rendezték s hogy a második felvonást alkotó nők tánczában részt vettek férfiak is, valamint hogy ugyanekkor komikus színjátékokat is előadtak.¹⁾ Az *Ortik* istenséget ERMAN *Örtik*-nek írja nyilván azért, hogy így jobban hasonlítsa a magyar *Ördög* szóhoz, mely (később többször ismételt) egybevetéssel nála találkozunk először.²⁾ Érdekes ERMAN-nak fölfogása az osztják pogányság vallási értékéről, melyet annál érdemesebb itt idéznünk, minthogy benne egy hittérítői

¹⁾ «Dann erhob sich der Vorhang, welcher die Weiber verborgen hatte; man spielte auf dem *Dombra* und *Männer und Weiber* begannen zu tanzen. Dieser Tanz war abwechselnd, wild und komisch, oft auch sehr unanständig und dauerte sehr lange. Dann erschienen gewisse Lustigmacher oder Schauspieler in verschiedenen komischen Anzügen und führten ähnliche Posen auf, wie schon bei den Tänzen vorgekommen waren» (675. l.).

²⁾ «*Örtik* besitzt für uns Europäer ein besonderes Interesse, denn unverkennbar und zur Bestätigung historischer Zeugnisse findet er sich bei den Ungarn: zu *ördög* geworden, als auffallendes Nomen proprium des Teufels. Es ist aber nur bei der Bekehrung zum Christenthum den Madjaren diese neue Auslegung des Alten Namens beigebracht worden, denn der *örtik* ihrer Ostjakischen Verwandten ist ein durchaus nur wohlthuendes Wesen, ein besonderes Günstling *Torüm*'s und in jeglicher Angelegenheit ein kräftiger Fürbitter» (679. l.). L. e. nézetre vonatkozólag: *Ethnographia* VII: 225. l.

elfogultságtól ment tudós bíráló ítélete nyilatkozik, tehát nem afféle, mint pl. Noviczki-é, ki az osztjások elszánt ragaszkodását őseik hitéhez, semmi egyébnek, mint megátalkodott konokságnak s a sátán kárhozatos ármányának tekintette:

(676—79. ll.) «Man möge nun annehmen wollen dass, vor jeder Bekannntschaft mit den Christen, *die Religion der Ostjaken im Begriffe war, sich selbstständig zur höchsten Reinheit zu läutern*, oder, was ungleich wahrscheinlicher ist, dass auch dieses Volk, nach dem Ausdrücke des heiligen Augustinus, *von gesundester Erkenntniss nur allmählig in einige Heidnische Krankheit verfallen sei*, so steht es doch als Thatsache fest, und trotz aller ästhetischen Sonderbarkeit oder auch Unvollkommenheit des Ostjakischen Cultus, dass sie von einem höchsten Wesen noch jetzt sehr reine Begriffe besitzen, denn ein solches ist es, welches sie unter dem Namen *Toruim* verehren, und von dem sie ausdrücklich behaupten, es niemals abgebildet, noch ihm Opfer gebracht zu haben. Dieselbe Benennung der Gottheit finden wir bei den *Wogulen*; aber sowohl bei den Ostjaken als überall wo Russen diesen Namen angetroffen haben, waren *die mit ihm verbundenen Begriffe genugsam geläutert, um dass man bei Bekehrungsversuchen ihn bestehen lassen konnte*, und nur darnach trachtete, die sonst noch vorgefundenen anthropomorphischen Personificationen entweder in Vergessenheit zu bringen, oder ihnen eine Rolle in der Diabologie der höher und vollkommener entwickelten Religionsbekenntnisse zu übertragen. Es ist aber sehr leicht sich zu überzeugen, dass jene unreineren Beimengungen zu dem Ostjakischen Glauben nur allein durch das Interesse der Schamanen eingeführt wurden, und dass sie ferner, weit eher als in dem Dogma vom Teufel, in der sogenannten Legende mehrerer Christlicher Confessionen, oder noch mehr in dem ebenfalls zum Vorthteile der Priester eingeführten Systeme der Canonisation ein höchst nahe kommendes Gleichniss vorfinden. Einen Anknüpfungspunkt für diese ihnen vortheilhafte Lehre haben nämlich die Schamanen von jeher in dem frommsten Gefühle des Volkes gefunden, denn bei dem Tode eines jeden Mannes veranlassen sie dessen Hinterbliebne, nachdem die Leiche begraben worden und ihr, so wie bei den Samojuden, *zum Gebrauch in jenem Leben eine Narte mit Rennthieren, ein Feuerzeug und bei den Nisowischen (= alvidéki) Ostjaken auch eine Pfeife und Tabak gegeben worden sind, auch noch ein grobes hölzernes Abbild zu Ehren und als Repräsentanten des Verstorbenen anzufertigen, es in ihrer Jurte aufzu-*

stellen und ihm je nach dem jedesmaligen priesterlichen Ausspruche, während längerer oder kürzerer Zeit göttliche Ehre zu erweisen. Durch Besichtigung des Leichnams und Wahrsagungen unter Beschwörungs-Ceremonien behauptet der Schaman, die Ursache des Todes bald in der Liebe der Gottheit zu dem Verstorbenen, bald in dessen Lastern zu finden Wo die Volkssitte ungetrübt erhalten ist, soll diese Art der Todtenchre meist drei Jahre lang dauern, und erst am Ende dieser Frist wird das Abbild begraben. Stirbt hingegen ein Schaman, so findet sich zu seinem Gunsten ein Uebergang dieses Gebrauches in reinste und entschiedenste Canonisation, denn für den bekleideten Holz-Klotz, welchen man als Denkmal eines solchen Verstorbenen anfertigt, begnügt man sich nicht mit so kurzer Verehrung, sondern die Abkömmlinge des Priesters suchen ihn von Geschlecht zu Geschlecht und so lange als möglich unverehrt und in Ehren zu erhalten, und sie können durch geschickte Orakelsprüche auch für einen solchen Geschlechts-Penaten Opfer verlangen, ebenso wie für die noch etwas beständigern und allgemeiner anerkannten Götterbilder. Dass aber auch diesen letztern durchaus ebenso eine historische Entstehung zukomme, dass sie ursprünglich Denkmäler ausgezeichneten Menschen gewesen und ihnen nur etwa allmählig, Behufs längerer Erhaltung und im Interesse der Schamanen, einige willkürlich allegorische Bedeutung hinzugelegt wurden, scheint mir kaum zu bezweifeln und wird auch noch durch den besondern Umstand bekräftigt, dass man in der grossen Menge von heiligen Jurten, welche, in früheren Zeiten, auch in der befahrenen Gegend in der Nähe des Flusses, als Tempel solcher Götter sich befanden, ein weibliches Bildniss nur einmal, bei Samarovo gesehen hat. Bei einiger Beachtung des Ostjakischen Lebens unter Jagd, Fischfang und nomadischem Treiben ist es nämlich genugsam einleuchtend, dass hier, mehr wie irgendwo, dem Manne eine überwiegende Wichtigkeit vor dem Weibe und somit auch ein ungleich begründeter Anspruch auf das heiligende Gedächtniss seiner Nachkommen zu Theil werde.»

Teljes elismeréssel kell kiemelnünk az itt kifejtett nézetek helyességét és alaposságát. Mint a vallási tartalmú népköltési hagyományok elemzéséből világosan kitetszik, a vogulok és osztjakok bálványimádása tényleg nem egyéb, mint az ősök, illetőleg halottak tiszteletének, mondjuk bár izléstelen és műveletlen szokásokban, nyilvánuló módja, mely azonban lényegében mégsem különbözik a fejlettebb vallások

szentjeinek és hőseinek kultuszától. Nem oly botor a vogulok és osztjákok pogánysága sem, hogy különbséget ne tudjon a világ alkotójának s minden jó kútfejének, az Ég istenének (*Tārēm*) s az ember kezétől faragott bálványoszlopoknak méltósága és jelentősége között s bár fűződnek anthropomorphistikus képzetek amahoz is, ezek a legkevésbé sem állnak észszerűség dolgában alacsonyabb színvonalon, mint azok, melyekkel a legműveltebb európai nemzetek néphitében találkozunk.¹⁾

ERMAN-nak értesülése szerint az irtisi osztjákok, mielőtt az őszi halászathoz fognak, *saját lakaikban áldozati ünnepet tartanak*, a midőn valami házi állatot ölnek le és *vérével mindnyájan bemázolják saját arcukat* (550 l.). Ez látnivalólag a régi pogányság maradványa, melynél különösen érdekes az, hogy a mit előbb a bálvány arcán műveltek, t. i. a vérrel való bekenést, most önönmagukon végzik. Egy másik érdekes értesülése ERMAN-nak az éjszaki osztjákok ezüst- és aranytárgyakból, valamint ezüstpénzekből álló áldozataira s egyszersmind élőfa tiszteletére vonatkozik. Erről szerzőnk a következőket írja:

(593. l.): «Als wichtigstes Denkmal einer früheren Epoche in der Geschichte von Beresov zeigte man uns eine 50 Fuss hohe und vor Alter nur an dem Gipfel noch grünende *Lärche*, welche man in der Mitte des Kirchhofes erhalten hat. Im vorigen Jahrhundert, als noch Ostjakische Herrscher ihren Sitz zu Beresov hatten, *war dieser Baum das vorzüglichste ihrer religiösen Heiligthümer.*»²⁾ Hier so wie in allen andern den

¹⁾ Igen jellemzően mutatja a gondolkozás egyneműségét az, a mit ERMAN az oroszoknak a samáni bűvös erőre vonatkozó felfogásáról ír, kik t. i. abban ép úgy mint a pogányok, az embert megszálló tisztátlan szellem működését látják: «Die mir gleichzeitig von den hiesigen Russen geäußerte Meinung, dass diese (t. i. samáni) Leistungen *wirklich nur allein durch direkte Inspiration und Unterstützung des Teufels zu erklären seien*, gibt zugleich von *Christlicher Bigotterie* und von der Geschicklichkeit der Schamanen einen Beweis, auch berühren sich hier die anscheinend feindlichsten Extreme, denn *die orthodoxen unter den Russen und unter den Heiden stimmen nun völlig in dem Glauben an Wunderkraft jener Priester*» (672. l.).

²⁾ Talán innen származik Berjozov városának vogul *Xāl'-ūs*, vagy *Xāl'-p-ūs*, kondai *Khōl'-p-jiw ūs*, osztják *Sūmēt-juz voš*, azaz *Nyírfa-város* neve, melynek az orosz Бе́зэовъ (innen: бе́зэа «nyírfa») csak fordítása. Ez esetben azt kellene föltennünk, hogy az oroszok közt fönmaradt ugyan

Russen bekannten Fällen, hat eine abnorme Gestaltung des Gewächses zu dessen Anbetung veranlasst, denn etwa 6 Fuss über den Wurzeln sieht man dessen mächtigen Stamm sich gabelförmig in zwei gleich starke Hälften theilen. Es war Sitte des andächtigen Volkes, *allerlei kostbare Opfer in die Höhlung zwischen beiden Stämmen niederzulegen*: ja sie haben diesen Gebrauch noch nicht unterlassen, als bereits aufgeklärte Kosacken einen Erwerbszweig aus heimlicher Aufsuchung dieser Schätze gemacht hatten. Namentlich fand man hier *Silbermünzen* zu einer Zeit, wo bereits ebenso wenig als jetzt durch den Verkehr mit den Russischen Anwohnern des Irtisch und Obi irgend eine dergleichen in die Hände der Ostjaken gelangen konnte, und mit Recht behauptet man in Beresow, dass diese und ähnliche Kostbarkeiten, welche zu andern gottesdienstlichen Zwecken hier in Gebrauch waren, sich in den entlegeneren Jurten als Erbstücke aus früheren Jahrhunderten und namentlich aus der *Vor-Russischen Zeit* erhalten hatten, in welcher *Bucharische* und andere *Süd-Asiatische* Kaufleute direkt bis zum Polarkreis vordrangen und durch Verkehr mit Wogulen und Samojeden (vielleicht auch bisweilen direkt mit Ostjaken) das jetzt nur den Russen zu Theil werdende Pelzwerk an sich brachten.»

(680. l.): «Von den reichen und auffallenden Opfern, welche die Ostjaken an ihren geheiligten Orten niederlegen, wusste man auch in Obdorsk sehr vieles zu rühmen: *man habe ausser Silbermünzen auch getriebne Arbeiten aus Gold und Silber gefunden*, ja sie behaupteten, *dass der Werth solcher Niederlagen bis zu 10,000 Rubel gestiegen sei!* — Die Plünderung derselben sei von der Russischen Regierung verboten und ein Kosack, der dagegen gesündigt habe, mit dem Bergwerks-Exile bestraft worden. — Ausser diesen Gaben werden von den Ostjaken auch noch eine grosse Menge von Rennthieren geopfert, und zwar diese wohl nach Art einer blutigen Sühne, denn mit absichtlicher Grausamkeit tödten sie dieselben allmählig *durch Stichwunden in verschiedene Gegenden des Leibes, oder ersticken sie auch im Wasser durch wiederholtes Untertauchen und Wiederaufziehen.*»

Ezek voltak az uralvideki ugorok hitéletére vonatkozó ismeretek R^{EG}U^LY idejéig, ki az első nyelvész-ethnografus utazó volt e népeknél. Nála a vogulok és osztjások ethnikai vizsgálata

annak emléke, hogy itt valami *szent fának* volt tisztelethelye, de feledésbe ment, hogy ama fa éppen *nyírfa* volt s ezért mutattak ERMANNAK *vörös fenyőt* helyette. A nyírfa tisztelet tárgya nemcsak a voguloknál és osztjásoknál, hanem a nyugatibb rokon népeknél is.

nem — mint valamennyi eddigi kutatónál — bizonyos fővállalkozás mellett megkísérlett mellékes feladat, hanem lelkes hévvel követett elsőrendű cél volt, melyhez képest a nyelv tanulmánya is inkább csak mint a legalkalmasabb segédeszköz birt előtte jelentőséggel. A néprajzi jelenségek körében különösen a hit volt az, mely érdeklődését erősebben bilincselte: mindenütt első sorban ezt keresi s ott időzik hosszasabban, hol ennek tanulmányára nyílik bővebb módja. Örömmel ad hírt már ama legelső levelében, melyet a vogulok földéről BAER-hez ír, BACHTJÁR tanítójának azon kiválóságáról, hogy emez «nemcsak énekes, hanem *papként is szerepel a ló-áldozatoknál*» vele valószínűleg meglátogathatja az Ivdil folyó mellékén álló *rénszarvas bálványt (Alt-babi)* s hogy «talán már nincs is titok népének *mítológiájában és vallási életében*», melyet derék tolmácsa vele teljes bizalommal ne közölt volna. Pótolhatatlan kár, hogy REGULY ily irányú bő megfigyeléseit rendszeres leírásban nem hagyta reánk: de e nélkül is mérhetetlenül becses az a dús anyagtár, mely e tárgyra vonatkozólag főképp vallási tartalmú énekgyűjtéseiben és számos szótári jegyzetében áll rendelkezésünkre, melyek közül különösen az előbbieken oly világosan és határozott vonásokkal nyílnak meg a szemlélő előtt a néplelek legmélyebb rejtekei, hogy e tekintetben velük az eddigi közlések alig összevethetők. A vogulok ősi hitvilágának rendszeres tárgyalása keretében foglalkozom az e forrásokból nyerhető tanulságokkal tüzetesebben.

REGULY-val egyidejűleg 1843-ban járt az ob- és irtisvidéki osztjások között a finnek híres nyelvész-ethnografus utazója CASTRÉN, ki bár Obdorszk vidékén szintén nagy érdeklődéssel kutatta az osztjások néphitét, e téren, mivel sem a nyelvet, sem a népköltést alaposan nem kutatta, korántsem juthatott oly becses eredményekhez, mint egyébként szerencsétlenebb sorsú hazánkfia. Az a leírás, melyet CASTRÉN «*Reisen im Norden*» (Leipzig, 1853.) és csaknem teljesen egyező szöveggel «*Ethnologische Vorlesungen über die Altaischen Völker*» (St.-Petersburg, 1857.) című műveiben az éjszaki osztjások vallási életéről nyújt, főképp az eddigi utazók közléseinek ismételése, melyekhez csak kevés új adat s eredeti felfogás csatlakozik. Kiirjuk itt az utóbbiakat:

1. Az osztják pogányság általános jellemzése (Rei-

sen: 342. 1.): «Kein tieferes religiöses Bedürfniss, sondern nur der Eigennutz ist der vornehmste Beweggrund der Verehrung der Götter. Man opfert ihnen und erzeigt ihnen Ehre nicht ihretwegen, nicht aus Andacht und in Anerkennung ihrer Hoheit und Macht, sondern in der Absicht, seine Wünsche und Bedürfnisse erfüllt und befriedigt zu erhalten. Für Alles, was man ihnen gibt, fordert man stets ein Gegengeschenk. Das Opfer ist entweder ein Handgeld, wodurch man sich die Götter dienstwillig macht, oder ein Lohn für bereits geleistete Dienste. Nicht selten bestimmen die Götter im voraus den Lohn, den sie für ihre Dienste beanspruchen. Der Schamane ist in dieser, wie in jeder andern Hinsicht der Dolmetscher der Götter. Sollten von Seiten der Götter gar zu hohe Ansprüche gemacht werden, so versucht es der Schamane, sie mit strengen Worten und Drohungen zu mässigeren Ansprüchen zu vermögen, was auch gewöhnlich mit gutem Erfolge geschieht. Es ist somit klar, dass die Ostjaken in ihren Götterbildern *keine absoluten Mächte, sondern nur ihre eigenen dienstbaren Geister verehren.*»

2. Istenek és bálványok (u. o. 335—6. 1.): «Der höchste himmlische Gott, der von den Ostjaken sogenannte *Turum* spricht nur zu den Menschen mit der *zornigen Stimme des Donners und Sturmes*. Zwar folgt *T.* dem Menschen überall, ihm entgeht weder das Gute noch das Böse dieser Welt, und er unterlässt es nicht Jedem Gerechtigkeit widerfahren zu lassen; allein dessen ungeachtet ist er *ein den Sterblichen unzugängliches und im höchsten Grade Furcht einflössendes Wesen. Ihn erreichen keine Gebete,*)* sondern er leitet die Geschieke der Welt und der Menschen nach den unveränderlichen Gesetzen der *Gerechtigkeit*. *Durch ein Opfer ist seine Gunst nicht zu erlangen;* denn ihm gegenüber gilt Nichts als das *innere Verdienst* des Menschen und danach theilt er seine Glücksgüter aus, *ohne Opfer oder Gebete zu fordern*. Ist also der Ostjake in irgend einer Angelegenheit eines höhern Beistandes benöthigt, so muss er sich an andere untergeordnete Gottheiten wenden. Diese sind auf diese oder jene Weise abgebildet und sind entweder *gemeinsames Gut des Geschlechts*, oder gehören *einzelnen Familien und Personen an.* . . .»

(U. o. 335. 1.): «*Jedes Geschlecht besitzt seit uralten Zeiten seine eigenen Götterbilder, die oft in einer besonderen Jurte aufbewahrt sind, und von den sämmtlichen zum Geschlecht gehörenden Familien mitgliedern durch Opfer und andere religiöse Ceremonien verehrt werden. Diese Götter-Jurten stehen unter der Aufsicht eines geistlichen Mannes,*

*) Mint alább látni fogjuk, mindez téves felfogás.

der zu gleicher Zeit Prophet, Priester und Arzt ist und ein fast göttliches Ansehen genießt.»

(U. o. 336—7. l.): «Ich weiss zwar nicht, wie allgemein solche Jurten- oder Zelt-Tempel unter den Ostjaken sein mögen; so viel ist aber gewiss, dass ich auf meiner Reise nach Obdorsk einmal ganz unvermuthet in Gesellschaft Ostjakischer Götter gerieth, die unter dichten *Lärchenbäumen* standen. Sie waren insgesamt nackt und unterschieden sich nicht im Geringsten von den *Sjadaei* der Samojeden.*) Die Ostjaken nannten sie *Jiljan*, zum Unterschiede von allen andern Bildern, die mit einer gemeinsamen Benennung *Long* heissen und den *Hahe* der Samojeden entsprechen. Diese *Jiljan* waren von sehr verschiedener Grösse; nach meinem Augenmass waren die Grössten nicht über $1\frac{1}{2}$ Ellen hoch, während die Kleinsten kaum halb so gross waren. In demselben Hause, wo die Götter aufgestellt waren, gewährte ich ferner eine grosse Anzahl *Rennthierhäute und Geweihe, die an den Gipfeln der Bäume hingen und zwar so, dass die Götzen sie vor Augen hatten*. Nichtweit von diesem Orte entfernt lagerte ein armes Ostjakengeschlecht, dessen gemeinsames Heiligthum der Hain war.» — «Die Privat- und Familiengötzen der Ostjaken bestehen theils in *ungewöhnlichen Steinen* und andern seltsamen Gegenständen, die in ihrer natürlichen Gestalt verehrt werden, theils und zwar vorzüglich in *kleinen Bildern von Holz mit Menschengesichtern und spitzen Köpfen*. Jede Familie, ja selbst einzelne Personen besitzen eines oder mehrere solcher Bilder, die dem Ostjaken als *Schutzgötter* dienen und *ihn auf allen seinen Wanderungen begleiten*. Sie werden, wie bei den Samojeden, *in einem besondern Schlitten verwahrt* und sind mit Ostjaken anzügen bekleidet, die mit rothen Bändern und anderm Schmuck ausgeschmückt sind. *Oft hat jedes einzelne dieser Götterbilder eine besondere Function*. Einige beschützen die *Rennthiere*, Andere sorgen für guten *Fischfang, für Gesundheit, für eheliches Glück* u. s. w. Man pflegt sie bei eintretenden Veranlassungen im Zelte, auf der Rennthierweide, bei Jagd und Fischfang aufzustellen. Dabei werden sie oft mit Opfern bedacht, welche gewöhnlich darin bestehen, dass man *ihre Lippen mit Fischthran oder Blut bestreicht* und

*) Ezeket CASTRÉN így írja le (Reisen: 234. l.): «Die Samojeden haben grössere und kleinere Götterbilder, die sie *Sjadaei* nennen, weil sie mit einem menschlichen Antlitze (*sja'*) versehen sind. Sie bestehen theils in männlichen, theils in weiblichen Gottheiten, sie sind gewöhnlich in samojedische Tracht gekleidet und aufs beste mit Gürteln, rothen Bändern und allerlei Flitter ausgeputzt. Doch erblickt man auch an den Orten, wo die Samojeden fischen, nackte *Sjadaei*, die mit dem Antlitz nach Westen gekehrt sind».

ihnen eine Schüssel mit Fisch oder Fleisch vorsetzt. Dergleichen einzelne Opferceremonien kann Jeder verrichten . . . »

3. *Szent fák és helyek* (u. o. 343. l.): «Die Ostjaken sollen auch gewisse Bäume und heilige Orte verehren. Wenn eine Ceder mitten in einem Tannenwalde vorkommt, so betrachtet man nicht allein die Ceder, sondern die ganze Gegend als heilig. Mit heiliger Ehrfurcht betrachtet man solche Stellen, wo sieben Lerchenbäume nebeneinander stehen. Gewöhnlich trifft man an solchen Stellen eines oder mehrere Götterbilder und eine Menge in den Wipfeln der Bäume ihnen zu Ehren aufgehängte Rennthierhäute, Geweihe u. s. w.»

4. *Samánműveletek* (u. o. 338. l.): «Für den Schamanen ist die Zaubertrommel ein höchst nothwendiger Gegenstand. Ein gewöhnlicher Ton dringt nicht in das Ohr der Götter, sondern die Unterredung muss von Seiten des Schamanen durch Gesang und Trommelschlag geführt werden. Bisweilen beginnt das vom Schamanen aufgestellte Götterbild zu reden; allein seine Worte vernimmt natürlich nur der Schamane. Um indessen die leichtgläubige Menge davon zu überzeugen, dass der Gott wirklich Worte von seinen Lippen ausgehen lässt, pflegt der Schamane ihm gegenüber ein Band an der Spitze eines schwankenden Stabes zu befestigen, und wenn dieses Band durch Zufall oder durch Mitwirkung des Schamanen, in Bewegung geräth, so begreift natürlicherweise Jeder, dass der Athem des Gottes in unhörbaren Lauten zu dem Schamanen dringt. Es versteht sich von selbst, dass eine solche Gelegenheit nie ohne ein Opfer zu Ende geht . . . »

A SAVROV-tól leírt s ERMAN-tól átvett osztják fegyvertáncz leírását CASTRÉN-nál is megtaláljuk (Reisen: 339—41. ll.), ki azonban még a következő észrevétellel toldja meg: «Diese Beschreibung nennt nur ein einziges Götterbild, und das Fest wird so geschildert, als würde es nur von einem einzigen Stamme gefeiert. Auch in andern Beziehungen weicht diese Schilderung von den Angaben ab, die ich über denselben Gegenstand erhalten habe. So habe ich erzählen hören, dass das Fest zehn Nächte hintereinander gefeiert wird, und dass der Waffentanz vor den Göttern die erste Nacht von dem Schamanen allein, die andere von zwei Ostjaken, die dritte von drei u. s. w. in derselben Progression bis zur letzten Nacht ausgeführt wird, wo alle Anwesenden, selbst die Weiber, das Recht haben, die Götter in derselben Weise zu verehren.»

5. *Ünneppek* (u. o. 338—9. l.): «Zuweilen feiern die einzelnen Stämme oder Geschlechter gewisse allgemeine Feste zu Ehren der Götter. Am angesehensten ist unter solchen Festen eines, welches im Hause angestellt wird, wenn die nomadisirenden Ostjaken mit reicher Beute beladen von der Tundra zu ihren fischenden Brüdern am Ob zurückkehren.

Das Fest soll ein Jahr um das andere von verschiedenen Stämmen gefeiert werden, doch nehmen nicht allein die Angehörigen des feiernden Stammes Theil an demselben, sondern es versammeln sich auch Ostjaken anderer Stämme bei dieser Feierlichkeit und *bringen einige ihrer ältesten Götterbilder mit, um die Nachbargötter zu begrüßen und bei ihnen Gastfreundschaft zu genießen. Alle die fremden Götter werden in derselben Jurte aufgestellt, in welcher der feiernde Stamm seine eigenen Bilder aufbewahrt*; aber die Stämme, welche für ihre Götter keine Jurte haben, errichten ihnen für den augenblicklichen Bedarf ein geräumiges Zelt. Das Fest wird stets bei Nacht gefeiert, und ein Augenzeuge beschreibt den Hergang folgendermassen:» (s itt a fent említett fegyvertáncz közlése következik.).

6. A halott tiszteletére fölállított bálványt illetőleg CASTRÉN következő, eddigelé ismeretlen részleteket közli (u. o. 343. l.) «Bei jeder Mahlzeit wird das Bild hervorgebracht, *jeden Abend wird er ausgezogen und zu Bett gebracht, jeden Morgen wieder angezogen*, und nimmt immer den Platz des Verstorbenen ein. Drei Jahre lang verehrt man das Bild in solcher Weise, worauf man es *in das Grab des Verstorbenen hinabsenkt*. Unterdessen nimmt man an, dass *der Körper des Verstorbenen vermodert ist, und damit hat auch die Unsterblichkeit ein Ende.*»

7. Medvetisztelet (u. o. 342. l.): «Wie bei allen andern ihnen verwandten Völkerschaften genoss auch bei den Ostjaken der mit übermenschlicher Kraft begabte Bär eine Art von göttlichem Ansehen. Bei den obdorskischen Ostjaken habe ich sogar *kleine Bärenbilder gesehen, die in Kupfer gegossen waren und als göttliche Wesen verehrt werden sollen*. Die Tradition meldet, dass solche Bilder in frühern Zeiten von den Permiern und Syrjänen, die ebenfalls dem Bärencultus ergeben waren, eingeführt worden sind.» — Az irtisi osztjákoknak medvetiszteletéről is volt alkalma CASTRÉN-nak tudomást szerezni (l. Reiseberichte und Briefe aus den Jahren 1845—1849; herausgegeben von ANTON SCHIEFNER, St.-Petersburg, 1856.): 59. l.).

8. A tűzre és vízre való eskü (Reisen: 344. l.): «Die Ostjaken schwören auch» (előbb a medveeskü van tárgyalva) «bei dem Feuer, und in solchem Falle *nimmt der Angeklagte mit einem Messer eine Kohle vom Herde, hält dieselbe eine Weile zwischen den Zähnen und sagt darauf: „Möge das Feuer mich verzehren, wenn ich einen falschen Schwur gethan habe.“* — Ferner kann auch bei dem Wasser geschworen werden, wobei der Angeklagte alsdann *Wasser in einen Löffel schöpft, mit einem Messer darin herumrührt und sagt: „Möge ich ertrinken, wenn mein Eid ein falscher ist.“* Wird Jemand von Bären aufgefressen,

ertrinkt Jemand oder kommt in Feuer oder durch irgend einen andern Unglücksfall um, so hört man nicht selten die Vermuthung äussern, dass er zu Lebezeiten einen falschen Reinigungsseid geschworen habe.»

CASTRÉN szerint (u. o.) az éjszaki osztjákoknál divatban volna a szamojéd esküforma is, melynél valamely bálványkép szétrontrása mellett kutya szerepel. Ez utóbbi eskü-szertartásnak leírása a következő (234. l.): «Ist ein Samojede bestohlen worden und hat irgend eine bestimmte Person in Verdacht, so fordert er diese zur Eidesleistung auf. Er schafft also dann einen *Hahe*» (= ÉO. *loñx*, ÉV. *pupi*) «von Stein, Holz, Erde oder Schnee herbei, führt seinen Widersacher an das Bild, *schlachtet einen Hund, zerstört das Bild* und redet den Verdächtigen folgendermassen an: *Wenn Du den Diebstahl begangen hast, dann musst Du umkommen, wie dieser Hund.*» Die Eidesleistung soll bei den Samojeden so gefürchtet sein, dass der wirkliche Verbrecher fast nie so weit geht, sondern lieber sein Verbrechen eingesteht.»

9. A női hős szám szertartásai (u. o. 345. l.): «Das Weib wird als unreines Wesen betrachtet. . . . Von Zeit zu Zeit trennt man sie fast ganz von den übrigen Mitgliedern der Familie; auf alle ihre Bewegungen gibt man mit genauer Aengstlichkeit Acht, jeder Ort, an dem sie sich niederlässt, wird durch Räucherungen gereinigt.»

10. A mammutról való hit a déli (Jugan-vidéki) osztjákoknál (Reiseberichte: 86. l.): «Der *Jugan* . . . soll aus einem See in der Barabinzen-Steppe entspringen, welchen die Surgutschen Ostjaken *Jigwaja-teuch* d. h. *Bärensee* nennen Die Ostjaken sollen vor diesem See eine abergläubische Furcht haben, indem sie der Meinung sind, dass das schreckliche Mammutthier dort seinen Aufenthalt habe und die Fahrt auf dem See nicht nur zur Sommerzeit unsicher mache, sondern auch während des Winters, wo sich oft Oeffnungen im Eise bilden und das Eis ohne irgend eine bekannte Ursache unvermuthet zusammenbricht.»

Az utóbbi félszázad vogul-osztják néprajzi kutatásainak eredményeit tárgyaló irodalomban becsesebb adalékokkal járulnak a néphit megvilágításához a következő művek és kisebb értekezések: МАКАРИЙ szerzetes «Замѣтки о верхотурскихъ Вогулахъ, живущихъ по рѣкѣ Лозвѣ» (*Észrevételek a Lozva folyó mellett lakó verchoturzei vogulokról*) című közleménye a Вѣстникъ Императорскаго Русскаго Географическаго Общества 1853. évfolyamában (VIII. rész: 15—24. ll.). — Dr. ERNST HOFMANN: *Der Nördliche Ural und das Küstengebirge Pae-Choi*. Untersucht und beschrieben von einer in den Jahren 1847, 1848 und 1850 durch die Kais.

Russische Geographische Gesellschaft ausgerüsteten Expedition. Band II. St. Petersburg, 1856. — N. A. АВРАМОВ: Описание Березовскаго Края (*Berjozov vidékének leírása*) а Записки Имп. Русскаго Географическаго Общества 1857. évfolyamában (XII. köt., 329—448. ll.). — U. a. О Введеніи Христіанства у Березовскихъ Остяковъ. (*A kereszténység meghonosítása a berjozovi osztjakok közt*); különnyomat а Журналъ Минист. Народнаго Просвѣщенія 1854. évfolyamának 2. és 3. számaiból (1—41. ll.). — N. МАЛЫЕВ: Отчетъ о Вогульской Экспедиціи (*Jelentés a vogul expedicióról*); Kazán, 1872 а Труды Общества Естествоиспытателей при Имп. Казанскомъ Университетѣ III. kötetének 2. füzetében. — N. SZOROKIN: Путешествіе къ Вогуламъ (*Utazás a vogulokhoz*); Kazán, 1873 u. o. 4. füz. — J. S. ПОЛЖАКОВ: Письма и отчеты о путешествіи въ долину р. Оби исполненной по порученію Имп. Академіи Наукъ (A császári tud. akadémia megbízásából tett *obrvölgyi utazásról való levelek és jelentések*); St. Pétervár 1877. Melléklet а császári akadémia Записки-jeinek XXX. kötetéhez (2. sz.). — O. FINSCH: *Reise nach West-Sibirien im Jahre 1876*. Auf Veranstaltung des Vereins für die deutsche Nordpolarfahrt in Bremen unternommen mit Dr. A. E. Brehm und Karl Graf v. Waldburg-Zeil-Trauchburg; Berlin, 1879. (I—II.). — AUG. AHLQUIST: *Unter Wogulen und Ostjaken*. Reisebriefe und ethnographische Mitteilungen; Helsingfors, 1883. — N. P. GRIGOROVSKIJ: Описание Васюганской Тундры (*A vaszjugani tundra leírása*) а Записки Западно-Сибирскаго Отдѣла Имп. Русскаго Географическаго Общества VI. kötetében; Omsk, 1884. — STÉPHEN SOMMIER: *Un' estate in Siberia fra ostiacchi, samoiedi, siriéni, tatári, kirghisi e baskiri*; Firenze, 1885. — J. S. FEDOROV és P. P. IVANOV: Свѣдѣнія о сѣврномъ Уралѣ (*Tudósítások az éjszaki Uralról*) аз Извѣстія Имп. Русск. Геогр. Общества 1886-ban megjelent XXII. kötetének 3. füzetében (255—298. ll.). — N. J. KUZNYECZOV: Природа и жители восточнаго склона сѣвернаго Урала (*Az éjszaki Ural keleti lejtőjének természete és lakói*) u. o. 1887, XXIII. köt., 6. füz. (726—748. ll.). — N. L. GONDATTI: Слѣды язычества у инородцевъ сѣверо-западной Сибири (*A pogányság nyomai éjszaknyugati Szibéria nemzetségeinél*); Moszkva, 1888. — ТН. А. ТЕРЛОУСНОВ: Древности Пермской Чуди въ видѣ баснословныхъ людей и животныхъ (*A permi csudoknak mihikus emberi és állati*

alakokat ábrázoló régiségei); Perm, 1893. — P. INFANTJEV: За уральскимъ бобромъ путешествіе въ страну Вогуловъ. Изъ дневника туриста (*Urali hódvadászat czéljából tett utazás a vogulok vidékére. Egy turista naplójából*) a Вѣстникъ Европы 1894. évfolyamának III. és IV. kötetében (538—578. és 253—285. ll.). — JULIUS KROHN: Suomen suvun pakanallinen jumalanpalvelus (*A finn népcsalád pogány istentisztelete*); Helsingfors, 1894. — S. PATKANOV: Die Irtysch-Ostjaken und ihre Volkspoesie. I.; Szt.-Pétervár 1897. — JOHN ABERCROMBY: The Pre- and Proto-historic Finns both eastern and western with the magic songs of the west Finns; London, 1898. (I—II.). — N. ЧАРУЗИН: Медвѣжья присяга и тотемическія основы культа медвѣдя у Остяковъ и Вогуловъ (*A medveeskü és a medvetiszteletnek totemisztikus alapjai a voguloknál és osztjákoknál*) az Этнографическое Обозрѣніе 1898-iki évfolyamának 3. és 4. füzetében. Mind az itt elősorolt művek tárgyunkra vonatkozó közléseit alábbi részletes fejtegetésünkben értékesítjük.

MUNKÁCSI BERNÁT.

Tanulmányutak. A helsingforsi Finn-Ugor Társaság, a mely 1883-ban alakult, eddig 16 tanulmányútnak a költségeit viselte teljesen, 8-éhoz pedig hozzájárult. Stipendiátusai közül jelenleg egy az osztjákoknál, egy a mongoloknál, egy pedig Khnában végez tanulmányokat. Ezzel kapcsolatban megemlítjük, hogy PÁPAY JÓZSEF, a ki mint a ZICHY JENŐ gr. expedíciójának tagja, majdnem egy egész esztendőt töltött az osztjákok földjén, már hazaérkezett és tetemes gyűjteményt hozott magával. Egyebek között sikerült megfejtienie REGULY ANTAL hagyatékának egy részét, a melynek eddig nem lehetett hasznát venni, mert nem volt hozzá fordítás. Nagyon kíváncsok, hogy PÁPAY gyűjteménye mennyel hamarabb megjelenjen egész terjedelmében, mert nagy szükségünk van az osztják nyelv tüzetesebb ismeretére.

Még valami az alanyról és az állítmányról.

(Befejező közlemény.)

VIII.

Az egytagú mondatok vizsgálatából könnyen átérthetni, mi a különbség a grammatikai és logikai nevező és ige közt.

Akárminthoz vonatkozzék egymásra a *Péter* és *olvas* szó, grammatikailag amaz mindig nevező, emez ige marad. A gram. nevező és ige mindig formát jelentenek, sohasem functiót. Functiójára nézve mind a gram. nevező, mind a gram. ige alany is, állítmány is lehet. Ellenben logikailag a fogalmak viszonyától függ, melyik a nevező s melyik az ige. Ebben a viszonyban: *olvas* *Péter* = *Péter olvas* = *Péter* || *olvasó* (vagyon), *Péter* a logikai nevező s *olvasó* (vagyon) a logikai ige. Ebben a viszonyban: *Péter olvas* = *az olvasó* || *Péter* (vagyon), *az olvasó* a logikai nevező s *Péter* (vagyon) a logikai ige. A logikai nevező és ige tehát formát s functiót jelentenek egyszersmind. A logikai nevező mindig alany, a logikai ige mindig állítmány.

Az ítéletben ahhoz a fogalomhoz (taghoz, szóhoz vagy szóláshoz) csatlakozik az igealkotó elem, az állandó tényező, melyet állítmánynya akarunk tenni. Ez az oka, hogy a logika nem tűrheti, hogy az igealkotó elem elválaszthatatlanul tapadjon valamely szóhoz, hanem tényezőire bontja a grammatikai igét, hogy az igealkotó tényezőt ahhoz a fogalomhoz csatolhassa, melyben az állítmányt ismerte föl.

De ha összehasonlítjuk ezt a két magyar mondatot: a *ló* vizet iszik = a *ló* || *vízivő* (vagyon) és a *ló* iszik vizet = a *vízivő* || *ló* (vagyon) ezzel a két német mondattal: *das Pferd trinkt Wasser* és *das Pferd trinkt Wasser*, lehetetlen észre nem vennünk a magyar igének azt a sajátosságát, hogy ahhoz a szóhoz vagy szóláshoz csatlakozik, melyet állítmánynya akarunk tenni. Sőt azt sem nehéz kimutatni, hogy az állítmánynak nem is az egész igére van szüksége, csak a beléje olvadt igealkotó elemet kívánja maga mellé. Mert ha tényezőire bontjuk az *szik* igét, akkor ez a mondat: a *ló*

vizet iszik így alakúl: a *lő* vizet (vagyon) ivó, ez pedig: a *lő* iszik vizet így: a *lő* (vagyon) vizet ivó. Nem az igetörzsök, hanem az igealkotó elem csatlakozik az (analytikus) állítmányhoz. De mivel grammatikailag ez az igealkotó elem is ige, általában azt mondhatjuk, hogy a magyar igének megvan az a sajátága, hogy az állítmányhoz csatlakozik.

Ezt 'Alany és állítmány' című értekezésemben is fejtegettem már s azt is megemlítettem, hogy «ez az a tulajdonsága a magyar igének, melyet FOGARASI és BRASSAI vettek legelsőbb észre». (M. Nyr. 25: 247.) KALMÁR ellenmondást lát abban, hogy egyfelől ily nagy fontosságot tulajdonítok a nyelvtani igének az állítmány alkotásában, másfelől a hangsúlyos szót tartom állítmánynak. «Mert akárhány szóból áll is az a rész, a mit az alanyról mondunk, végelemzésben az állítmánynak mégis csak az egyik szóban kell gyökereznie. KICSKA maga tanítja, hogy az igében van az állítmány-alkotó elem, a 'vis prädicativa'. A grammatikai ige ahhoz a szóláshoz csatlakozik, melyet igésíteni, állítmánynya akarunk tenni', 'a névszónak éppen erre a predikátum-alkotó elemre van szüksége, hogy predikátummal lehessen' s 'e miatt vonja magához a grammatikai igét'. A nyelvtani elemzés mindig legalább is a legutolsó szóig nyomúl be a mondatba, le kell tehát fejteni az állítmányi részről a kevésbbé lényeges szokat s addig haladni, míg az 'állítmányi erejű' szóig jutottunk s ekkor meg kell tudni mondani, hogy honnan van ez az állítmány-alkotó erő. Ezt pedig a KICSKA magyarázata meg nem engedi, de meg sem bírja.» (NyK. 28. 140.)

Nem hinném, hogy mind azon grammatikusok közül, a kik e mondatban: az *ezredest* || a *guta* kerülgeti, a *guta* szót tartják alanynak s a *kerülgeti* szót állítmánynak, meg tudná mondani csak egy is, hogy honnan van annak alany-, ennek állítmányalkotó ereje. Azt sem hinném, hogy KALMÁR meg tudná mondani, miért éppen a *kerülgeti* «a látástani szemlélet középpontja», mikor talán mindenki inkább az *ezredest* tartaná annak. De én elég erős okát adtam annak, miért tartom ama mondat két tagja közül az elsőt alanynak, a másikat állítmánynak. Azért, mert ama mondatnak két tagja között ugyanazon határozódási viszony forog fön, mint ennek a szólásnak két tagja közt: a *guta* kerülgette | *ezredes*. Ha ebben a szólásban az *ezredes* alanyi, a *guta* kerülgette állítmányi értelmű, a mit tudtommal senki sem von kétségbe, akkor abban a mondatban az *ezredest* tag az alany s a *guta* kerülgeti tag az állítmány. Hogy ez az ok elég erős, kitűnik abból is, hogy nem hagy cserben az ilyen fordulatnak magyarázásában sem: az *ezredest* kerülgeti || a *guta*. Ennek a mondatnak a grammatikusok szerint ugyanaz az alanya s ugyanaz az állítmánya, KALMÁR szerint ugyanaz a középpontja. Szerintem ebben az a határozódási viszony forog fön, mely ebben a szólásban: az *ezredest* kerülgető | *guta*. Ebben a *guta* az alanyi

értelmű s az *ezredest kerülgető* az állítmányi értelmű tag. A megfelelő mondatnak tehát *a guta* az alanya s az *ezredest kerülgeti* az állítmánya.

Igaz, hogy a nyelvtani elemzés legalább is a legutolsó szóig nyomulhat be a mondatba; de az a kérdés, mikor helyes ez az elemzés. Akkor-e, ha így fejtjük le az állítmányról a kevésbé lényeges szokat: ebben a mondatban: az *ezredest* a *guta* kerülgeti, az *ezredest* csak bővítője az állítmánynak, csak «környező tényezője a szemléletnek» (NyK. 28:290.); ha ezt mint kevésbé lényeges részt lefejtjük róla, tisztán áll előttünk a *kerülgeti* állítmány, «a mondat közép- vagy főpontja» (NyK. 28:146.)? Vagy akkor, ha így fejtegetjük tovább a mondatot: az állítmányi rész, t. i. a *guta* | *kerülgeti* ismét két oly tagra bontható, melyek közt határozódás viszonya forog fön; határozó, azaz állítmányi értelmű az erősebben hangoztatott *a guta* tag, határozandó, azaz alanyi értelmű a gyengébben hangoztatott *kerülgeti* tag; ama mondatban tehát *a guta* az «állítmányi erejű» szólás, de, mivel még ez is tovább bontható (v. ö. ezzel a megfelelő ítélettel: az || *guta*), végső elemzésben tehát *a guta* az «állítmányi erejű» szó?

Arra a kérdésre, hogy honnan van e szónak állítmányalkotó ereje, csak azt felelhetem, hogy nincs annak se alany-, se állítmányalkotó ereje. Alany- vagy állítmány volta csupán attól függ, határozandó vagy határozó tagja-e valamely mondatnak. Tudtommal én nem is beszéltem soha ily állítmányalkotó erőről, csak állítmányalkotó elemről. Ilyennek neveztem az ú. n. copulát. Hibáztam talán abban, hogy nem mondtam meg világosan, hogy ez csak az ítélet állítmányának állandó alkotó eleme. De hogy mondhattam volna meg ezt akkor, mikor még merő igazságnak kellett tartanom a grammatikusoknak és logikusoknak azt a meghatározását, hogy az ítélet gondolt mondat, a mondat kinyilatkoztatott ítélet azaz, hogy az ítélet és mondat között nincs semmi különbség? Azt azonban még sem mondtam, hogy ez az állítmányalkotó elem, vagy az azt magában foglaló grammatikai ige «állítmányi erejű szó», végső elemzésben mindig a mondat állítmánya volna. Hiszen éppen ott beszéltem arról az állítmányalkotó elemről, a hol azt akartam kimutatni, hogy ebben az egy szólásból álló mondatban: Péter olvas, Péter az állítmány. Ezt azzal akartam bizonyítani, hogy az állítmányalkotó elem (azt kellett volna mondanom, hogy a logikai állítmány állandó tényezője), az ú. n. copula tulajdonképpen a Péter szóhoz tartozik, mert ha mondatra (azt kellett volna mondanom, hogy ítéletre) változtatjuk a szólást, akkor így hangzik: az olvasó || Péter (vagon).

Hogy az ígét mégis fölvettem az állítmány ismertető jegyei közé, azt nem saját felelősségemre tettem, hanem mert azt tapasztaltam, hogy azok közé szokás számlálni. Azt a tételt, hogy az állit-

mány az a tagja a mondatnak, mely az igét foglalja magában, VERNALEKEN Deutsche Schulgrammatik című könyvében találtam. Ennek 171. lapján szórul szóra ez áll: «Die Hauptglieder des Satzes sind Subjekt und Prädikat. Subjekt ist dasjenige Satzglied, von welchem etwas ausgesagt wird; das Ausgesagte oder Prädikat enthält immer ein Verbum.» Ez az ismertető jegy sokkal bizonyosabbnak tetszett nekem, mint ez: das Ausgesagte ist immer ein Zeitwort, s megvilágosította a magyar igének azt a sajátosságát is, hogy az állítmányi taghoz szeret csatlakozni. Nem akartam tehát meggondolatlanul elvetni még akkor sem, mikor a 'Péter olvas' mondatban alanynak kellett tartanom az igét. Úgy tartottam meg az ismertető jegyet, hogy az *olvas*-ban foglalt igealkotó elemről azt mondtam, hogy tulajdonképen a *Péter*-hez tartozik.

Arra nézve, hogy fönntartom-e ezután is ezt az ismertető jegyét az állítmánynak, határozottan nem merek nyilatkozni. Csak annyit mondhatok, hogy az efféle inversió mondatok: «*voltam* már kocsis is, *vittem* én már nagyobb urat is» még nem győznek meg e jegy hamisságáról. Ha rendezzük az egyenleteket (s ily rendezésre sokszor van szükség különösen a latin nyelvben): *én* || már kocsis is *voltam*, *én* || már nagyobb urat is *vittem*, világosan látjuk, hogy a *voltam* és *vittem* igéket az állítmány foglalja magában. Még világosabban látjuk ezt, ha fölkeressük logikai tagjait (terminusait) pl. ennek a syllogismusnak: *húzza* a szegény embert az *ág* is, *János* szegény ember, *húzza* Jánost az *ág* is. Az altétből (*János* || szegény ember) minden kétségen fölül kitetszik, hogy a főtétnek csupán a *szegény ember*, nem a *húzott szegény ember*, a következőménynek csupán *János*, nem a *húzott János* a log. alanya, azaz, hogy a *húzza* igét mind a két mondatban az állítmány foglalja magában.

Mindazáltal nem töröm én magamat annyira, mint KALMÁR véli, azon, hogy az igét «megnyerhessem» az állítmány számára s ez által képtelenséggé nyomorítsam az állítmánynak azt az ismertető jegyét, hogy az erősebben hangoztatott mondattag az állítmány. «Kicska, mondja KALMÁR, hogy az igét mégis megnyerhesse magának, az egész hangsúlyos szólamot teszi állítmánynyá. *Kit láttál? Pétert*: ebben az állítmány *Pétert* (*láttam*), de mivel a nyelvtan az elemzésben mindig az utolsó izecskéig halad, végre oda kell jutnunk, hogy *Pétert* az állítmány, mert ez hangsúlyos és ezt mondjuk.» (NyK. 28:290.) Igen is, oda kell jutnunk s magam is oda akartam jutni, mikor azt állítottam, hogy ebben az egytagú mondatban: 'Péter olvas' *Péter* az állítmány.

KALMÁR azzal akarja ezt a következményt elhárítani, hogy a nyelvészek «soha sem fognak vele boldogulni». Én ettől nem tartok. Ha helyes a következtetés, találnak ők módot arra, hogy bol-

dogúlhassanak vele. Csak ne zavarják össze a mondatot az ítélettel. Ne higgyék, hogy a mondatban is, mint az ítéletben mindig *nevező* az alany s *ige* (synthetikus ige) az állítmány. Ne tartsák az alanyt és állítmányt formáknak, hanem functióknak. Ne tartsák a 'Péter olvas' egytagú mondatot azonosnak ezzel a kéttagúval: Péter || olvas. Ne vélik, ha ezt az ítéletet: a *tör* || az *én* adományom volt, a mondatban így találják kifejezve: a *tört* || én adtam neki, hogy akkor «a nyelvtani alany és állítmány egy hangsúly alá esik.» (KALMÁR, NyK. 28:290.) Vegyék csak észre, hogy ez a művelet: Péter olvas = az olvasó || Péter nem egyéb, mint hasonlóvá tétele a mondatnak ahhoz a mondatához, a melyen először mutattuk meg a gyermeknek az alanyt és állítmányt. Vegyék csak észre, hogy az a logikai alany és állítmány nem «koholmány» (KERN), nem «fénytüzési cikk» (KALMÁR, NyK. 28:140), hanem a mondatbeli viszonyok magyarázatának igazolása eszköze. Akkor majd boldogúlnak a paradoxnak látszó következménnyel.

IX.

Térjünk vissza KERN-hez.

Tehát az igében foglalt *valóság* a valódi alany; a mit közönségesen annak hínak, csak határozója a valódi alanynak, csak alszó.

Magam is azt vallom, hogy az *ugat* igébe értett valóságra már határozóul vonatkozik a *kutya*, mikor azt mondjuk, hogy *ugat a kutya*, de én ezt a valóságot nem tartom a mondat alanyának, hanem a mondat legalsóbb alanyi értelmű tagjának. E szerint csak az volna a különbség közöttünk, hogy a mit KERN alanynak nevez, én a mondat legalsóbb alanyi értelmű tagjának nevezem?

Ez volna a különbség, ha KERN különféle megszorításokkal holmi aszú maradványra nem töpörítené az igébe értett valóságot. Ő csupán a személyes valóságot akarja alanynak tartani, holott csak az imént láttuk, hogy az *esik*, *sötét van* stb. mondatoknak a valóság ugyan az alanyuk, de nem valamely személyes valóság, nem az a valóság, melyet KERN igeszemélynek nevez, hanem az, melyet ige'artalomnak nevez.

De KERN még ezt a személyes valóságot is fölötte megszorítja a következő megjegyzéssel: «Die genauere Bestimmung der Verbalperson geschieht nur auf eine Art, durch das im Nominativ stehende Nomen oder Pronomen.» (46.) Miért e megszorítás? Avagy csak az *én*, *te*, *ő*, jelentenek személyes valóságokat, *engem*, *téged*, *őt*, *nekem*, *neked*, *neki* nem?

Erre a kérdésre így felel KERN:

«Während die obliquen Casus sämmtlich den Verbalinhalt bestimmen und ihre Verbindung mit dem finiten Verbum nur an ihnen

selber, nicht an der Verbalform kenntlich ist, die keinerlei Hinweisung auf sie ausdrückt, bestimmt der Subjektsnominativ nicht den Verbalinhalt, nicht den Zustand, sondern die Person, die Subsistenz, an welcher dieser Zustand haftet und diese seine Bedeutung ist nicht nur an ihm selber kenntlich, sondern auch an der Endung des finiten Verbums, welche den Inhalt des nominativischen Wortes nach der Person, in der Regel auch nach dem Numerus andeutend, von ihm selber deutlich bestimmt wird.» (47.)

KERN tehát csakugyan azt feleli, hogy csupán az *ő* jelent személyes valóságot, *őt* és *neki* se személyt, se valóságot, hanem állapotot. Ebben a mondatban: „*János alszik*” személyes valóságot határoz meg a *János* szó, ellenben ebben: „*Jánost megverték*” állapotot határoz meg a *Jánost* szó.

S miért nem jelent az *őt* személyes valóságot? Azért mert személyes valóságon csak olyasmit szabad érteni, a minek jegye világosan fölismerhető az ige testén. De hisz az *őt* jegye is világosan fölismerhető az ige testén, mikor azt mondjuk: „*Jánost megverték*”. Az *őt* épen úgy igeszemély, mint az *ők* s az ige tartalom is, a megverés állapota nem kevésbé tapad rajta, mint azokon, a kik megverték *őt*. Ha ebben: „*János alszik*” alszó (Subjektswort) a *János*, mivel igeszemélyt határoz meg, miért nem alszó a *Jánost*, mely szinte igeszemélyt határoz meg, ebben: „*Jánost megverték*”?

Avagy KERN nem tudná azt, hogy vannak nyelvek, melyek a személyes valóságot nem csak a nominativus, hanem az accusativus formájában is egybeforrasztják az igével? Igen jól tudja *ő* azt, a mint kitűnik következő nyilatkozatából:

«Dass im finiten Verbum Verbalinhalt (Prädikat) und Subsistenz (Subjekt), an welcher er haftet, in einem einzigen Worte bis zur Unlöslichkeit (nicht durch Agglutination) verbunden erscheint, das gerade ist die Eigentümlichkeit und der Vorzug der flektierenden Sprachen. (39.) Diese unauflöslliche, der Verbindung von Subsistenz und Zustand entsprechende Verflechtung sprachlich durch das finite Verbum auszudrücken und die Verflechtung nicht auf anderes auszudehnen, ist ein Kennzeichen der gebildeten flektierenden Sprachen . . . Darüber aber gehen die einverleibenden Sprachen ohne Not (?) weit hinaus, wenn z. B. Objekt und Dativ in die Verbalform aufgenommen, oder ihr Vorhandensein wenigstens an der Verbalform angedeutet wird.» (48.)

KERN tehát még azt is tudja, hogy némely nyelvek a személyes valóság jegyét még a dativus formájában is fölveszik az ige testébe. De mire fordítja ezt a tudását? A maga lovának dicsérésére. Ha a saját okulására fordította volna, által kellett volna látnia egyfelől azt, hogy az igeszemély pontosabb meghatározása nem «csak egy módon, a nevező esetben álló névszó vagy névmás által lehetséges», másfelől azt, hogy semmi szükség arra, hogy az igében foglalt valóságnak mindenkor fölismerhető jegye legyen az ige testén, elég azt csak beleérteni az igébe.

Nagy baj volna az, ha a valóságnak minden nemét s formáját külön-külön hangbeli jellel kellene kitüntetnünk az ige testén. Akkor ugyan röffiel mérhetnők az igéket. Az *ad* igébe pl. ezeket a valóságokat szoktuk beleértetni: *valaki, valakinek, valamit, valahol, valahonnan, valamikor, valakihez, valamihez, valamiért, valamire* stb. Tessék mind e valóságnak külön-külön jegyet adni az ige testén! Pedig ezek mind valóságok s a mi fő a beszélő előtt (általában szólva, nem egyes különös esetekre nézve) mind azonértékű valóságok.

Hogy valóságok, már nevükből megtetszik. *Valaki, valami, valahol* stb. annyi mint *való-ki, való-mi, való-hol* stb. Így magyarázza őket nem csak a NSz., melynek bizonyásgátétele nem sokat nyom a latban, hanem SZARVAS GÁBOR is: «Valaki voltaképen annyi mint *levő-ki = a ki van*». (M. Nyr. 21:147.) *Ki, kinek, kit, mi, minnek, mit, hol, hova, honnan, mikor, milyen, mennyi* stb. tehát alnemei a *való* legfőbb nemnek.

Igaz, hogy ARISTOTELES-t olvasgatva, már abban a bevezetésben, melyet PORPHYRIUS írt az Organonhoz, azt a megjegyzést találjuk, hogy *οὐ γὰρ ἐστὶ κοινὸν γένος πάντων τὸ ὄν . . . δέκα μὲν ὄν τὰ γενικώτατα* (nem közös neme mindeneknek a *való* . . . tíz legfőbb nem van). Továbbá magától ARISTOTELES-től a következő nyilatkozatokat: *οὐ γὰρ γένος τὸ ὄν* (nem *nem* a *való*. Analyt. post. II. k. VII. fejezet); *οὐχ οἷόν τε δὲ τῶν ὄντων ἓν εἶναι γένος, οὔτε τὸ ἓν, οὔτε τὸ ὄν* (képtelenség, hogy a valóknak közös nemük legyen, akár az egység, akár a valóság. Metaphys. III. k. III. fejezet). De a grammatikus erre azt felelheti, hogy amicus Aristoteles, sed magis amica veritas. A nyelv megfigyeléséből azt a tanulságot meríti a grammatikus, hogy a beszélő ember a *valót* tartja a legfőbb nemnek s hogy ARISTOTELES tíz legfőbb neme, a *miség, mennyiség, minőség, hely, idő, cselekvés, szenvedés* stb. csak rendezetlen alnemei ama legfőbb nemnek. Ezt annál bátrabban mondhatja a grammatikus, mivel más helyeken ARISTOTELES maga is a *valót* mondja a legfőbb nemnek. Pl. *πολλὰ ὅπως λεγόμενου τοῦ ὄντος σημαίνει γὰρ τὸ μὲν τότε τι, τὸ δὲ ποσόν, ἢ ποιόν, ἢ καὶ τινα ἄλλην τῶν διαίρεσεως κατηγοριῶν* (sokféleképen mondjuk a *valót*; majd *valamit* jelent, majd *mennyiséget* vagy *minőséget* vagy más osztályát a mondományoknak. Περὶ φύλης I. könyv, III. fejez.)

Az igékre nézve, azaz a *van* formában BRASSAI is a *valót* tartja a legfőbb nemnek. «A létige minden igéhez legfelsőbb fogalom képét viseli.» (A magyar mondatról I. 348.) De nem csak minden igéhez, hanem minden névszóhoz is a *való* a legfőbb fogalom, mivel e fogalom, mint a VII. fejezetben hallottuk, abból az eredeti mutató szócskából keletkezett, melyet eleinte minden szemléletünkre, később gondolkozásunknak minden tárgyára prædicative szoktunk vonatkoztatni.

Valaki, valami, valakit, valamit, valakinek, valaminek, valakitől, valamitől, valamikép, valahol, valaha stb. tehát mind oly valóságokat jelentenek, melyeket — hol az egyiket, hol a másikat, hol többet, hol kevesebbet közülök — minden ígébe bele szoktunk érteni. Ezek a valóságok teszik épen az ige tartalmát, akár van, akár nincs külön hangbeli jegyök az ige testén. Azért nem is lehet az ígét valóságra és tartalomra osztani, valamint a mindenséget sem lehet világra és mennyre-földre osztani.

Sokkal nehezebb dolog már, kivált tudósokkal megértetni azt, hogy e valóságok a beszélő előtt mind egyértékűek. A tudósok azt tartják, hogy e valóságok közül a legfontosabb, a legfőbb rangú a *valaki*; azért csupán ennek közelebbi határozóját méltatják az alany, vagy mint KERN, az alszó névre. De a közönséges ember másképp gondolkozik. Megkérdeztem egyszer egy értelmesebb bérést, mondaná meg, melyik az *ad* igének legfontosabb igavonó társa ezek közül: János ad, pénzt ad, nekem ad, holnap ad, a borjuért ad, bőven ad. A legfontosabb, felelé, az, hogy *pénzt*, de épen oly fontos az is, hogy *nekem*, s az se kutya, hogy *bőven*. Szegény János-ra nem is gondolt. Erre csupán a tudós gondol s azzal tiszteli föl, hogy főméltóságúnak, alanynak nevezi s a mondatot, melybe leereszkedett, teljesnek.

Pedig az a János csak olyan határozója az *ad* igébe értett valóságok egyikének mint a *pénzt*, *nekem*, *holnap* stb. s a „János ad” semmivel sem teljesebb mondat, mint a „*pénzt* ad”. Mind a kettő egy szólásból áll csak s az erősebben hangoztatott tag mind a kettőben — állítmány. (V. ö. ezekkel a megfelelő ítéletekkel: az *adó* || János, az *adomány* || *pénz*.) A János, *pénzt*, *nekem* stb. határozóul vonatkoznak nem csak az *ad* igébe értett egyik vagy másik valóságra, hanem az egész *ad* igére is, az *ad* igének egész tartalmára. Ennek köszönik állítmány voltukat. Midőn csupán az *ad* igébe értett egyik vagy másik valóságra vonatkoznak határozóul, mint ezekben a mondatokban: *ad* János, *ad* pénzt, *ad* nekem, akkor az egyik olyan alany mint a másik.

A beszélő azt a valóságot határozza meg közelebbről, a melyre épen szüksége van. Csak oly valóságot nem határoz meg soha, a melyet nem ért bele az ígébe. S ámbár a *valaki* jegye, a személyes valóság nevező formája többé-kevésbé fölismerhető minden ige testén, a beszélő, ha még úgy vallatná is, sokszor épen ezt nem határozza meg. Ha ezt az ígét hallottad tőle: *legit* vagy *sequitur*, bátran kérheted tőle: *quis legit?* *quis sequitur?* A felelet nem fog elmaradni. De ha ezt mondta: *Socratem poenitet*, hiába kérded őt: *quis poenitet?* Nem fog felelni, sőt azzal pirithat meg, tessék helyesen kérdezni: *quem poenitet?* Ezt a *quis*-t nem értette bele az ígébe. S ha nem értette bele, hiába magyarázza neki KERN, hogy a *Socratem poenitet* mondatnak nem *Socratem* a grammati-

kai alanya, hanem egy harmadik személy, a kinek *Sokrates* csak cselekvése tárgya.

Poenitet és tarsai olyan igék, a melyeknek láttára kétfelé kap, a ki csak az alanyesetet szokta keresni a mondatban. De a ki az alanyi tisztelet viselő tagot keresi benne, az legkevésbé sem ütközik meg azon, hogy akad egynéhány ige, melyekbe soha sem értjük bele a személyes valóságot a nominativus formájában. Hisz még több olyan ige akad, melyekbe nem értjük bele a személyes valóságot soha az ablativus vagy genetivus formájában. Nem a grammatikai (a beszédbeli) alany áll mindig nevező esetben, hanem a logikai, a mint megtetszik ebből az ítéletből is: *Socrates* || *est poenitens*.

Mi hát a különbség az én legalsóbb alanyi értelmű tagom s a KERN valódi alanya közt? Midőn én azt mondom, hogy az igébe értett *valósága* legalsóbb alanyi értelmű tagja a mondatnak, akkor én e valóságot nem korlátozom még a *személyes* jelzővel sem. Szerintem nem csak a *valaki, valakit, valakinek* lehet legalsóbb alanyi értelmű tagja a mondatnak, hanem a *valahol* is. Pl. a *vad* almafán || fanyar gyümölcs terem. Annál kevésbé korlátozom e valóságot azzal, hogy világosan fölismerhető jegye legyen az ige testén. Midőn KERN annak kimutatását igéri, hogy az igebe foglalt valóság a mondat valódi alanya, akkor *parturiunt montes, nascetur ridiculus* — nominativus.

X.

KERN-től se a gram., se a log. alany és állítmány felől sem tudtunk meg semmit. De megtudtuk azt, hogy körülbelül ugyanazt akarta mondani, a mit a mi BRASSAI-nk húsz évvel előbb jóval helyesebben megmondott.

BRASSAI szerint:

«A mondatnak tartó és forduló sarka az ige.» (A magyar mondatról I. 324.) «A mondat lelke az ige, a mondat minden többi részeit az ige kormányozza, azok pedig egyenesen vagy közbenjárással hozzá simulnak, támaszkodnak, alkalmazkodnak, tőle függenek és reá vonatkoznak. Mi több, ő magában is képes végrehajtani a mondat feladatát s nélkülözheti segédeit, ezek meg teljességgel nem lehetnek el urok nélkül. *Esik, havazik, villámlik, dörög, kiabálnak, muzsikálnak, egyél, szaladj* stb. mindnyájan magukra egészen megmondják, a mit a mondó akar.» (U. o. II. 11.) «A mondat igéből s hozzája tartozó igehatározókból áll.» (U. o. I. 332.) «A mondat oly szavak rendszeres csoportja, melyeknek egyike cselékményt vagy állapotot gondoltat — azaz ige — a többiek pedig a cselekvés vagy állapot körülményeit.» (Szórend és accentus 13.)

KERN szerint:

«A személyes ige az alapja az egész mondat szerkezetnek» (die Grundlage des ganzen Satzgebäudes. 66.). «A személyes ige az egyetlen,

a mi szükségkép való a mondatban,» (29.) «A személyes ige nem mondatrész, hanem maga a legegyszerűbb mondat; a személyes igéhez minden egyéb határozóul járul.» (65.) «Az ú. n. copula is dióhéjba szorított mondat» (der Satz in nuce. 16). «A mondat személyes ige segítségével kifejezett gondolat.» (24.)

Mind BRASSAI, mind KERN az igéből indulnak ki a mondat magyarázásában. A mondat mind a kettő szerint igéből s hozzája tartozó határozókból áll. S mégis mily nagy a különbség a kettő magyarázata közt! BRASSAI azt hozza ki a mondat vizsgálatából, hogy «a mondatban nincs dualismus», KERN meghagyja a mondat dualismusát.

Ki volt következetesebb? Nem foroghat kétségben, hogy BRASSAI. Mert az a meghatározás, hogy a mondat igéből és hozzája tartozó határozókból áll, egy kalap alá fogja a nevezőt a névszónak többi formáival. Ha tehát áll a meghatározás (ezt se BRASSAI, se KERN nem vizsgálta), akkor a nevező csak olyan határozó, mint a többi, akkor nincs két úr a mondatban, csak egy, az ige. «A határozók az igéhez való viszonyukban mindnyájan egyenrangúak... Nincs jelesen a nevezőnek sem alany — sem semmi más képből valami előnye.» (A magyar mondatról III. 351.)

BRASSAI minden kibúvó föntartása nélkül lerázta nyakáról a nevezős alany igáját, KERN csak más nevet (Subjektswort) adott az igának. Igaz, hogy KERN is azt mondja, hogy az igen kívül minden csak határozó a mondatban, sőt azt is mondja, «nem látom semmi okát annak, hogy a nevező esetnek nagyobb önállóságot tulajdonítsunk, mint pl. az accusativusnak» (46.). De mindazáltal föntartja a mondat dualismusát, mivel az igét két részre, személyre és állapotra bontva, a személy határozóját a mondat egyik, az állapot határozóit a mondat másik főágának nevezi. Ez pedig, ha visszacsűrjük-csavarjuk a dolgot, azaz mellőzzük a *Subjekt* és *Subjektswort* szavakkal való játszást, azt teszi, hogy a mondatban két úr van, a nevező és az ige. A *Subjektswort* műszót nem a nevezős alany uraságának eltörlésére, hanem megerősítésére gondolta ki KERN, hogy oly mondatokban is (pluit, Socratem poenitet) kimutathassa meglétét, melyeket éppen azért, mivel nem is képzelhető hozzájuk nevező esetben álló szó, alanytalanoknak szokás tartani. KERN szerint ezekben sem az alany, csak az alszó hiányzik, mivel a nevező eset megvan bennök is az igeszemély képeben.

BRASSAI tehát következetesebb volt, mint KERN, de azt a hibát követte el, hogy általában támadta az alanyt és állítmányt, holott csak a nevüket bitorló nevezőn és igen kellett volna a port elvernie. BRASSAI előtt az alany és állítmány mind végig «értelmetlen, mondanám: fogalmazatlan csupa szók» maradtak; azért nem tudott különbséget tenni a mondat igaz és ál dualismusa közt. De halljuk őt magát, mint riogatja a mondat dualismusát.

«Subjectum tehet: 1. bármilyen alávetettet, és így személyekre vonatkozólag különösen *alattvalót*; 2. ugyan az előbbi fenék-értelmeből indulva, mint dolog, *alapot* s ezek közt jelesen értekezés, beszéd, szónoklat alapját vagy *fő tárgyát* (e két értelemben gyakori használatú szó a román nyelvekben, melyeket a latin leányainak szoktak nevezni); 3. *elő, öntudatos, cselekvő* lényt, mely értelemben az objectum ellentéte; 4. a logikai ítéletben azon képzetet vagy fogalmat, melynek bizonyos jegyét vagy tulajdonságát mondjuk meg; vagy pedig az *alsóbb fogalmat*, mely egy felsőbbnek a körébe fel van véve: ennek ellentéte a *prædicatum*. (A patikai subjectum, a zeneszerzésbeli subjectum stb. elhagyása, reményilem, nem okoz bajt vizsgálódásainkban). — És már most az a kérdés: mind ezek közül, melyik értelemben vette át a nyelvten a subjectumot? A választás, ha csak választás kellene, nem lenne nehéz; mert hiszen a grammatika a *prædicatummal* párosítja a subjectumot: ez az eset csak a 4. szám alatti értelemben felel meg, és így hát a logikától kölcsönözte volna ezt a fogalmat a grammatika. Ugyde igen kis figyelem, nagyon csekély inductio rögtön átláttatja, hogy számtalan mondat van, melybe az az értelem nem talál, melyben a *prædicatum* szorosán véve nem is fogalom, azaz nem általánosság, és semmi esetre sem felsőbb fogalom a subjectumhoz mérve.»

A patikai subjectum elhagyása csakugyan nem okozott bajt BRASSAI vizsgálódásában, de nagy bajt okozott ennek a pontnak elhagyása: 5. a subjectum tehet valami *határozandót*, melynek viszonyellenese a *határozó* vagy *prædicatum*. Hogy a subjectum valami határozandót teszen, abból a «fenék-értelmeből» következik, hogy az a mondat, az a fogalom felel meg neki, «melynek bizonyos jegyét vagy tulajdonságát mondjuk meg.» Bizonyos jegynek (nota, Merkmal) megmondásával, tulajdonításával határozni szoktuk a fogalmat. Az a fogalom, melynek bizonyos jegyet tulajdonítunk, a határozandó vagy subjectum e műveletben, a tulajdonított jegy pedig a határozó vagy *prædicatum*. (Hogy ennek a határozónak nem kell szükségképen általánosságnak, a határozandónál tágabb fogalomnak lennie, arról már volt szó.)

Ennek az 5. pontnak az elhagyása okozta azt a nagy bajt, hogy BRASSAI (valamint KERN is) egyszerre két szempontból, a forma és functió szempontjából osztályozta a mondat tagjait, midőn azt mondta, hogy a mondat igéből és hozzája tartozó határozókból áll. Ez nem igaz. Abból a két szempontból csak külön-külön lehet osztályozni a mondat tagjait, így: a mondat, tagjainak formájára nézve, igéből és névszókból, tagjainak functiójára nézve, határozandó és határozó tagokból áll. A határozóval nem az ige áll szemben, hanem a határozandó, az igével nem a határozó, hanem a névszó. Határozó és ige nem rekesztik ki egymást.

Az igazság az — s az ige így is *fejedelme* (verbum «regens») sőt *középpontja* marad a mondatnak — hogy az igebe értett *valóságra* határozóul vonatkozik a mondat többi tagja, maga az ige is (a belőle elvont névszó), vagy legfőljebb az, hogy az ige s a mondat többi tagjai közt határozódás viszonya forog fönn. De hogy bizonyos esetben határozandó-e az ige, vagy határozó, nyilvánvaló-e funkciójának mivolta, vagy függőben van hagyva, azt külön vizsgálatnak kell kiderítnie.

BRASSAI főtéte szerint minden esetben határozandó tagja, azaz alanya volna az ige a mondatnak. Pedig elégséges csak az effele legközségesebb mondatokra gondolnunk: játszik a *gyermek* (játszó gyermek), bóg a *tehen* (bögő tehen), hogy átlássuk, föltéve, hogy a *határozó* és *határozandó* szókon értünk is valamit, hogy az ige határozó tagja, azaz állítmánya is lehet a mondatnak.

Midőn a határozódás módja függőben van hagyva, azaz a mondat tagjai nem egymás alá, hanem egymás mellé rendelvek, azonrendűek, akkor is az ige az a tag, mely a többi tagok minde-
nikével határozódik. Ebben a mondatban: a) *kezdetben* b) *teremté* c) *az isten* d) *a mennyet* és a *földet*, nincs határozódás az a), c) és d) tagok közt, nem értelmes szólások az effélék: *kezdetben az isten*, vagy *az isten a mennyet és a földet* stb. De a b) taggal, az igével, a többi mind határozódik: *kezdetben teremté*, *az isten teremté*, *a mennyet és a földet teremté*.

BRASSAI tétele szerint az a mondat három egyszerűbb mondatból, ebből a három egytagúból állana: *kezdetben teremté* = a *teremtés* || *kezdetben vala*, az *isten teremté* = a *teremtő* || az *isten vala*, a *mennyet* és a *földet teremté* = a *teretmény* a *menny* és a *föld vala*. Azaz az ige közös alanya volna a három mondatnak, az a *kapocs*, mely az állítmányokat összetartja, úgy hogy a több mondatból álló mondatot mégis egynek érezzük.

De mivel a példamondatban függőben van hagyva a határozódás módja, ugyanazon joggal mondhatnám én is, hogy ez a mondat ebből a három egytagúból áll: *kezdetben teremté* = a *kezdetben* || *teremtés van* (a *teremtés* jegye megvan a *kezdetről* való fogalmában), az *isten teremté* = az *isten* || *teremtő*, a *mennyet* és a *földet teremté* = a *menny* és a *föld* || *teretmény*. Ennek a három mondatnak az ige a közös állítmánya, az a *kapocs*, mely a három alanyt összetartja, úgy hogy a tulajdonképen három mondatból álló mondatot csak egynek érezzük.

Minthogy a *kezdetben*, az *isten*, a *mennyet* és a *földet* azonrendű tagok, az igéhez való viszonyuk legjobban oly geometriai alakhoz hasonlítható, melynek minden pontja egyenlő távolságra van egy bizonyos ponttól. Ilyen alak csak egy van, a *kör*. Az ige a kör középpontjának, a többi azonrendű tag a körív egyes pontjainak felel meg. Sőt még az oly mondattagok is, melyek nem azonrendűek,

pl. (mikor teremtette az isten a mennyet és a földet?) a *menynyet* és a *földet* || kezdetben teremtette | az isten, legalább concentricus körök egyes pontjaihoz hasonlíthatók. Az ige — nem, mint KALMÁR mondja, az állítmány — tehát csakugyan középpontja a mondatnak.

Hallgassuk most tovább BRASSAI-t:

«Több eszök is volt a nyelvészeknek, mintsem hogy azt át ne látták volna s hogy mégis a szót s az analógiát megmentsék, egy logikailag felsőbb, tehát szélesebb és határozatlanabb értelmezést tolának a nyakára, mely alá aztán persze hogy a logikai subjectum is beillett. A subjectum — mondják — az, a miről mondjuk a *prædicatumot*, s a *prædicatum* az, a mit a subjectumról mondunk.»

Ime, BRASSAI is szidja ezt a becsületes kalauzt, sőt még azzal is csúfolja, hogy csak pelyhedző állú ficzkó, a kinek csak valamely újabb kori nyelvész volt az apja. Pedig vén legény lehetett az már Aristoteles idejében is. De miért szidja BRASSAI e kalauzt, az a BRASSAI, a ki azért szállott ki, hogy agyonüsse a nevezős alanyt? Azonnal látni fogjuk, hogy azért szidja, mert e kalauz ebben a mondatban: ember fogad fogadást a fogadást szót mutatja be neki alanyúl. KERN, a ki körme szakadtáig védelmezi a nevezős alany uraságát, azért szidja, mert ugyanazon mondatban az *ember* szót mutatja neki alanyúl. Mind a kettő azért szidja tehát, mert oda vezette, a hova jutni akart.

«Az értelmezés, mint látjuk, elég kényelmes; de alkalmazása — helyességéről most nem szólok — vajjon oly kényelmes lesz-e, az már más kérdés. Vegyünk csak példákat. *Szükség törvényt ront.* Melyik itt a subjectum? A *szükség*? vagy a *törvényt*? No! persze, hogy a *szükség*! mondják önök. Jó, nem vitatom, pedig tudnám.»

Mit nem tudott volna a mi jó BRASSAI-nk vitatni?! De ez egyszer mégis okosan tette, hogy nem vitatta a *szükség* alany voltát. Alig hinném, hogy más pattantyút is tudott volna ellene fölvenni, mint azt, hogy mind a *szükség*, mind a *törvényrontás* nemi fogalom, hogy a *szükség* nem fér a *törvényrontás* körébe. Ezzel kétszer is fölsült volna. Egyszer, mert az állítmány köre egyenlő is lehet az alanyéval, másodszor mert az a *szükség* nem is nemi, hanem individualis fogalom, csak elmaradt mellőle, régi szokás szerint, az individualizáló névelő.

«De vegyünk mást: *Ember fogad fogadást, eb a ki megállja.* Itt már csak nem lehet tagadni, hogy ez a fogadás-ról szól s azt mondja róla, hogy ember fogadja s eb állja—meg. E szerint fogadást a subjectum s az iménti két pár szó a *prædicatumok*. Avagy lehetne-e jó lélekkel állítani, hogy akár emberről, akár ebről legyen szó, eszibe jut valakinek az a közmondás? De ne teljesítsük csak valakinek tett ígértünket, legott eléáll vele. Vitatják önök? No hát ismét ne legyen igazam: megengedem, legyenek *ember* és *eb* subjectumok.»

Ezt semmi szín alatt sem kellett volna megengedni. Az alany-
nak s állítmánynak ama meghatározásából szükségképen követ-
kezik, hogy *ember* és *eb* prædicatumok ama példában. A megfelelő
ítéletek u. i. ezek: *a fogadásfogadó* || *ember*, *megállója* (a fogadás-
nak) || *eb*. Mihelyt megengedjük, hogy *ember* és *eb* alanyok is
lehetnek, akkor már fittyet hány ránk megmenekült ellenfelünk,
mert elvetettük azt az argumentumot, mely egyedül is elégséges
lett volna teljes megtorkolására.

«Átmegegyek egy harmadik példára: *Közös lónak túros a háta*. Én
azt tartom, hogy *közös lónak* a subjectum, hát önök? Azt mondják, hogy
a háta? Legyen!»

Ismét elejti a buzogányt, melylyel a nevezős alanyt mulhatat-
lanul agyonütötte volna. Igaz, hogy e mondatot így is lehet tagolni:
közös lónak a háta || *túros*. De nem ok nélkül választja el nyel-
vünk a birtokot a birtokostól (a ki itt nem is a genetivus, hanem a
dativus formájába öltözött) s veti a másik főtagba. Vizsgáljuk csak
ezt a syllogismust: *közös lónak* || *túros a háta*, ez a *fakó* || *közös*
ló, ennek a *fakónak* || *túros a háta*. Ha *a háta* az alany vagy leg-
alább ennek része volna, az altét így hangzott volna: ez a *fakó* ||
közös lónak a háta. Látnivaló tehát, hogy *a háta* az állítmányhoz
tartozik. A főtétnek ezek a logikai tagjai: *közös ló* (alany) és *túros*
hátú (állítmány). Hogy *túros a háta* magában véve szintén mondat,
az nem másítja meg állítmány voltát ebben a mondatban: *közös*
lónak túros a háta. De a megfelelő ítéletben: *a közös ló túros hátú*
azonértékű szólás lesz belőle, mert: $\delta\epsilon\iota\ \delta\epsilon\ \kappa\alpha\iota\ \mu\epsilon\tau\alpha\lambda\alpha\mu\beta\alpha\iota\epsilon\iota\nu\ \alpha\ \tau\omicron\ \alpha\upsilon\tau\omicron\ \delta\omicron\nu\alpha\tau\alpha\iota,\ \kappa\alpha\iota\ \delta\epsilon\iota\ \alpha\nu\tau\iota\ \tau\omicron\upsilon\ \lambda\omicron\gamma\omicron\upsilon\ \tau\omicron\upsilon\nu\omicron\mu\alpha\ \lambda\alpha\mu\beta\alpha\iota\epsilon\iota\nu\ \rho\acute{\alpha}\omega\nu\ \gamma\acute{\alpha}\rho\ \eta\ \tau\omega\nu\ \theta\rho\omega\nu\ \epsilon\kappa\theta\epsilon\sigma\iota\varsigma$ (fől is kell cserélni az ugyanannyit érőket s a
mondat helyébe mindig a nevet [a megfelelő névszót a nevező eset-
ben] tenni; mert így könnyebb a tagok kimutatása. Analyt. prior.
I. k. XXXIX. fejezet.)

«Nem halmozom tovább a példákat hiszen mondottakra s mon-
dandókra nézve tegyük vagy engedjük meg általában, hogy a subjectum
kijelölésében nincs igazam; egyet mégis megbizonyítottam általa.
Azt t. i. hogy ... a subjectum bevett értelmezése nem képesít a subjec-
tum kitalálására; a nyújtott ariadnéi fonal markomba szakad, s benn
hagy a labirinthusban!»

Nem szakadt markába. Igen jól kitalálta, hogy ebben a mon-
datban: *ember fogad fogadást a fogadást*, ebben a mondatban:
közös lónak túros a háta a közös lónak a (grammatikai) alany. De
ha markába szakadt volna is, ki vehette volna ezt rossz néven?
Hisz nem az volt a kérdés, hajókötél-e vagy vékony czérnaszál ez
a fonal: az alany az, a miről mondva van valami; hanem az, át-
fér-e egyszerre a tű fokán ezzel a másik fonállal: az alany annyi

mint nevező eset. A grammatikák szerint átfér. BRASSAI ezt czáfolni akarta, azaz így kellett volna szólania: íme a tő: *a gyermeknek könyve van*, öltsték át ennek a fokán egyszerre azt a két fonalat. E helyett annak bizonyítására tévelyedett, hogy egyik fonál sem szakadhatatlan. Más szóval, azt kellett volna kimutatnia, hogy két éles tör nem fér egy hüvelybe s e helyett annak kimutatásán erődött, hogy mind a két tör tompa.

«Ne szóljanak önök! tudom az ellenvetést, mely ajkukon lebeg. Azaz, hogy nem fogtam jól a gombolyagot, t. i. nem ragasztottam a subjectum értelmezéséhez azt a nagyon jellemző jegyet, hogy a subjectum egyszersmind *nominativus* is legyen! De erre az ellenvetésre csak azt mondom, hogy jobb lett volna neki nem születni.»

Hiába fenyegetődzik már most Csóri vajda módjára, ha elejtette a buzogányt, az alany régi meghatározását, melylyel a csodaszülöttet egy csapással agyonüthette volna.

«És már most a subjectum fogalmának ily inductivo-históriai előadása után bátran kérdelem: érdemes-e, hogy ily lebegő és oszló köd után kapkodjunk, lehet-e reá építeni azt a súlyos rendszert, mely szerint a mondat egymással egy felsőbb egységbe összekapcsolt, de külön értékű, egyenlő rangú és egymásnak ellensúly gyanánt szolgáló két részre: a subjectumra és praedicatumra oszlozhassék? És tegyük, hogy szintoly ép és határozott fogalom volna, a milyen nem, mi egyéb eredménye lenne, mint az, hogy az ige határozói közül egyet, a többieknél némelykor tán szorosabb viszonyút, kiemeltünk és megkülönböztettünk minden gyakorlati haszon vagy nyereség nélkül? Azért mondom hát én, hogy a mondatban nincs dualismus» (A magyar mondatról I. 326—331.)

Nincs dualismus, ha nevezőt és igét, de van, ha határozandó és határozó mondattagot értünk az alanyon és állítmányon. BRASSAI kissé elvetette a súlykot, midőn a nevező-alany és igeállítmány helyett az alanynak és állítmánynak rontott.

Mindazáltal tagadhatatlan, hogy BRASSAI csak azt az ál dualismust akarta kiirtani, az igaz dualismust szóval bántalmaztaugyan, de tettel elismerte. Hiszen ő is «két részt» különböztetett meg a mondatban, «a tudott részt, mely a mondat értelmének alapot vet, a hallót figyelteti, szellemi működését a szólóéval összekapcsolja s a másik részt, mely ujságot mond a hallónak.» Ki ne látná, hogy ez csak más szavakkal való kifejezése annak a meghatározásnak, hogy az alany az, a miről mondunk valamit stb.?

Az alapvető részről úgy nyilatkozik, hogy

«Azt a szerepet viszi, a melylyel én a t. Akadémia előtt (1852-ben) olvasott 'Tapogatódzásaimban' a subjectumot véltem értelmezhetni. Midőn én a grammatikai 'subjectumot' tárgyaltam, értelmezetlen, mondhatnám fogalmazatlan csupa szónak nézhettem, tarthatam s mint ilyet, csinált fogalom gyanánt a hasonló esetekben érvényes logikai szabályok

szemem előtt tartásával értelmezhettem is. Egy üres rámát betöltöttem képpel, egy uratlan lovat befogtam, egy gazdátlan pusztá földet felszántottam: szóval csaknem a prima occupatio jogát gyakoroltam. És most (1860-ban) mégis elállok tőle: nem mintha hibát követtem volna el; nem mivel Pálnak vagy Péternek nem tetszett, hanem csak azért, hogy a 'subjectum' szót a nyelvtanban merőben szükségtelennek, feleslegesnek tartom s értelmezésemet megtartván, a vele jelelt fogalomnak adok oly nevet, mely tökélyesen ráillik... Legyen hát az *inchoativum* az, melynek két főjegye van: 1) hogy (mint neve is hozza magával) kezdi a mondatot és 2) hogy készíti a hallót ennek felfogására.» (A magyar mondatról I. 341.)

Azt a rámát, melybe ez a mondat: *a víg tánczot || jól sikerült hangverseny előzte meg* úgy illeszkedik be, hogy első része a grammatikai alanya, rég betöltötte volt már ARISTOTELES. Midőn BRASSAI épen úgy illesztette a rámába a mondatot, valóban nem követett el semmi hibát. A hibát akkor követte el, midőn elállott a *subjectum* szótól. Mert ha az *inchoativum* «tökélyesen ráillik» a *subjectum* fogalomra, akkor nagy hiba volt a régóta ismeretes *subjectum* helyébe az egészen szokatlan *inchoativumot* ültetni. Mind homályos az, a mi szokatlan ($\pi\alpha\nu \gamma\alpha\rho \acute{\alpha}\sigma\alpha\varphi\epsilon\varsigma \tau\omicron \mu\eta \epsilon\lambda\omega\delta\omicron\varsigma$ Topic. VI. II.) mondja ARISTOTELES. Talán épen ez az új műszó volt az oka, hogy BRASSAI-nak sok helyes állítása is a pusztában kiáltó szavaként hangzott el.

S kétségkívül az új műszó volt az oka annak is, hogy BRASSAI, midőn elállott a *subjectum* szótól, nem vette észre, hogy a *subjectum* fogalmán is nagy csorbát ütött. Mert nem áll, hogy «megtartotta értelmezését», hogy az *inchoativum* «tökélyesen reáillik» a *subjectum* fogalomra. Csak akkor illik rá, ha «mint neve is hozza magával» kezdi a mondatot. Ez nagy megszorítása a *subjectum* fogalmának s az ítélettel való összezavarása a mondatnak. A *subjectum* csak az ítéletben áll mindig elől, a mondatban előtte is, utána is állhat az állítmánynak. Ebben a két mondatban: *Péter az ujságot olvassa és az ujságot olvassa Péter* a *Péter* tag ugyanazt a functiót teljesíti. Ezt a functiót bátran jelölhetjük a *subjectum* névvel, de az *inchoativum*, a *mondatkezdő* név csak az első mondatban illik reája. BRASSAI kénytelen is volt a második mondatban *pótló egészítvény* nevet adni a *Péter* tagnak. Ez még szokatlanabb műszó volt.

BRASSAI csak annyiban tartotta meg az *inchoativum*nak *subjectum* értelmét, a mennyiben az oly mondatkezdőt, mely nyilvánvalóképen állítmány, nem nevezte *inchoativum*nak. Ezzel sokkal jobb megfigyelő nevére érdemesítette magát GABELENTZ-nél a kinek a mondatkezdő pl. a *Péter* szó *psychologiai alany*, akár így hangzik a mondat: *Péter az ujságot olvassa*, akár így: *Péter olvassa az ujságot*. GABELENTZ nem vette észre, hogy a hangsúly a mondat-tagok functiójának, alanyi vagy állítmányi értelmének a jele. Előtte

minden mondat azonrendű tagokból állott. Az azonrendű tagokból álló mondatról el lehet mondani, hogy az előbb mondott, tehát már ismeretes tag psychologiallag subjectuma az utána mondott tagnak, föltéve, hogy egyáltalán határozódás viszonya forog fön­n közöttük. Ezt a mondatot: *kezdetben | teremte | az isten | a mennyet és a földet* így is magyarázhatjuk: *kezdetben || terem­tés vala, a kezdetben teremő || az isten vala, az istennek kezdetben való teremtménye || a menny és a föld vala*. Így minden következő tag az állítmánya az előzők szorzatának, vagy, mint GABELENTZ mondja, «a mondat minden új részét, mely tudtára esik (a halló­nak) új egységgé kapcsolja az azelőttiek összegével (helyesebben: szorzatával), mindenik egy új vonással szaporítja a kapott képet, határozottabbá, tisztábbá teszi, mindenik egy-egy *prædicatum*». (BRASSAI, A mondat dualismusa 27.) De ez a psychologiai alany csak annak köszöni létét, hogy logikailag is lehetséges. A mi logi­kailag állítmány, mint pl. a *Péter* ebben a mondatban: *Péter ol­vassa az újságot* (= az *újságolvasó || Péter* vagy az *újság || Péter* olvasmánya), az nem lehet alany se psychologiallag, se gramma­tikailag.

Az *újságmondó* vagy *újságoló* résznek *mondatzöm*, utóbb *tüzetes rész* nevet adott BRASSAI. Ez «a magyar mondatban azzal a szóval kezdődik, a melyen a mondat accentusa van, t. i. vagy az igével, vagy az igét megelőző jelzős határozóval». Ez a meghatá­rozás az állítmánynak azt a két jegyét foglalja magában, hogy az állítmány az a tagja a mondatnak, melyhez a főhangsúlyos szó s az ige tartozik.

Azt a tulajdonságát a magyar mondatnak, hogy benne vagy az igére vagy az igét megelőző határozóra esik a főhangsúly (hogy a magyar ige az analitikus állítmányhoz szeret csatlakozni), FOGA­RASI fődözte föl.

«FOGARASI igen is felfedezte — ERDŐSI grammatikája után 300 évvel! — azt a tényt, hogy az ige előtti szó accentust kap. De sem az accentusnak annál sokkal tovább terjedő szabályozó szerepét, sem azt nem vette észre, hogy az a tény egy általánosabb ténynek csak egy külö­nös esete. Annak t. i., hogy a jelző a jelzet-től az accentust el és magá­hoz vonja. Ugy hogy a FOGARASI-féle accentus tulajdonképen nem is azé a szóé, a melyiken ő találta, hanem a szerkesztett igéé, melyet a jelző határozó és a jelzett egyszerű ige együtt alkotnak.» (A magyar mondat­ról III. 273.)

BRASSAI-nak ez a nyilatkozata tiszta búza és polyva keveréke. Tiszta búza benne az, hogy a hangsúly «a szerkesztett igéé». Ennek a mondatnak: *der Baum || wird vom Knaben gesehen* négyféle­képen hangoztathatjuk a második tagját: *wird vom Knaben ge­sehen* (látja a fiú), *wird vom Knaben gesehen* (a fiú látja), *wird vom Knaben gesehen* és *wird vom Knaben gesehen*. De a főhang-

súly mind a négy esetben a szerkesztett igéé (ῥῆμα συμπεπλεγμένον), más szóval a főhangsúlyos szót mind a négy esetben az állítmány foglalja magában. Az, hogy egyszer az egyik mászor a másik szót hangoztatjuk erősebben, semmit sem változtat a második főtagnak az elsőhöz való viszonyán, csupán a második főtag altagjainak egymáshoz való viszonyát változtatja meg. Pl. ebben: vom **Knaben** wird **gesehen** (= der Knabe || ist sehend) alanyi, ebben: vom **Knaben** wird **gesehen** (= der Sehende || ist der **Knabe**) állítmányi értelmű az első altag. BRASSAI-nak tehát semmi oka sem volt néhány lappal előbb (a 245. lapon) visszautasítania «nyelvtanárainknak az igét is magában foglaló állítmányát».

De polyva biz az, hogy a hangsúly nem azé a szóé, a melyen találjuk. Polyva már azért is, mert BRASSAI még abban az állításában sem következetes, hogy a jelző a jelzettől vonja el az accentust. Ebben: *könyve* van, szerinte a *könyve* a *van*-tól vonja el az accentust. De ebben: *van* könyve, már sajátja a *van* szónak az accentus. Holott a *van* épen úgy jelzője a *könyve* szónak ebben a mondatban, mint a *könyve* a *van* szónak abban a mondatban. De még ha következetes volna is BRASSAI, akkor sem igaz, hogy a jelző a jelzettől vonja el az accentust. A jelzőnek sajátja az accentus, annál a törvénynél fogva, hogy a határozót hangsúlylyal különböztetjük meg a határozandótól.

A zöm vagy tüzetes rész és az inchoativum között BRASSAI szerint az volna a különbség, hogy amaz hangsúlyos, emez hangsúlytalan. Ez semmiképen nem áll. Ha az inchoativum nyilvánvalóképen határozandó tagja a mondatnak, pl. midőn erre a kérdésre: *mit csinált egy király?* ezt feleljük: *egy király | nagy lakodalmat tartott*, akkor valamivel gyengébben accentuáljuk a tüzetes résznél, de accentuáljuk. Ha az inchoativumnak functiója nem nyilvánvaló, azaz a mondattagok egymás mellé rendelvek, azonrendűek, akkor épen úgy accentuáljuk, mint a tüzetes részt. Midőn ez a mondat: *egy király nagy lakodalmat tartott* valamely elbeszélésnek az elején fordul elő, nem felelet, vagy legföljebb erre a két kérdésre adott feleletnek tekinthető: *kicsoda? mit csinált?* akkor így hangoztatjuk: *egy király | nagy lakodalmat tartott*.

Ezt BRASSAI nem akarta megengedni. «Nyomosított két határozó az ige előtt nem állhat. Álljon elé, a ki bár egyetlen egy esetet birna mutatni, melyben az ige előtt accentuált két határozó lenne magyar mondatban. Hibásan volna accentuálva: *egy király nagy lakodalmat tartott*» (A magyar mondatról III. 239 és 299.) Pedig kétségtelen, hogy ezt a mondatot többnyire így accentuáljuk, mivel a beszédben, mint a IV. fejezetben említettük, gyakrabban fordul elő a mondattagoknak egymás mellé, mint egymás alá rakása.

Több hangsúlyos mondattag BRASSAI szerint csak a tüzetes részben lehetséges. Ebben a (csupán tüzetes részből álló) mondat-

ban: nagy lakodalmat tartott | a múlt hónapban | egy király, a második és harmadik tagot is accentuáljuk mint *szükséges egészítvényeket*. (A pótló egészítvény épen oly hangsúlytalan, mint az inchoativum.) De a szükséges egészítvények hangsúlya csak *másodrendű*, azaz gyengébb a főhangsúlynál vagy mondatsúlynál, mely az idézett mondatban az első tagon van.

BRASSAI tehát semmi szín alatt sem akarta megengedni, hogy a mondat egyenlő erővel hangoztatott, azaz azonrendű tagokból is állhat. Csupán annyit engedett meg 28 év múlva, midőn az inchoativum hangsúlytalansága miatt kissé sarokba szorították, hogy «szólamaccentus is van és a szólam, akár tudott, akár nem tudott eszmét jelöljön, a neki dukáló hangsúlyt a mondatba igtatva sem veszi el, hanem kisebb-nagyobb erélylyel hallattatja. Adott mondat elemzésekor tehát meg kell különböztetnünk a szólamaccentusokat (értsd: az inchoativum és pótló egészítvény accentusát) az ujságolóktól és ezek közt is a fősúlyt a másodrendűektől» (értsd: a szükséges egészítvények accentusától). (Szórend és accentus 17.) Ez megint olyan fölosztás, melyben az osztó tagok nem rekesztik ki egymást. Ebben a mondatban: a *szürke* ló *víz*et iszik az ujságoló fősúly is szólamaccentus.

De BRASSAI-nak még azt is meg kellett érnie, hogy az ő inchoativumára rábizonyosodott — JOANNOVICS bizonyította rá — hogy erősebb hangsúly is lehet rajta, mint a tüzetes részen. ARANY-nak ebben a mondatában: a *pogány megszánna* (szegény Jóka dolgát) az inchoativumon van a fősúly. Kétségtelen u. i., hogy a *pogány* kezdi a mondatot s az igének *meg* a jelzője. BRASSAI mégis azzal védekezett, hogy a *pogány megszánna* csupán tüzetes részből álló mondat, olyan mint pl. ez: a *rossz nyavalya* tört. Valamint ebben a *töri* igétől a *nyavalya* s ettől a *rossz* kapta el a hangsúlyt, úgy abban is a *szánna* igétől a *meg* s ettől a *pogány*. Ez a védekezés csak akkor ért volna valamit, ha a *pogány meg* épen oly értelmes szólás volna, mint a *rossz nyavalya*.

BRASSAI tehát nem sok hasznát vette annak, hogy a subjectum és praedicatum szóktól elállott. Csak ellenmondásokba keveredett és sokszor kénytelen volt a napot is letagadni az égről. De mindazáltal elvitathatatlan az az érdeme, hogy ő mutatta ki legelsőbb, hogy az ú. n. grammatikai alany csak üres szó. Kimutatta már 1852-ben, holott STEINTHAL csak 1855-ben (ekkor jelent meg Grammatik, Logik und Psychologie című munkája) kezd épen ezzel az üres töltéssel, az ú. n. grammatikai alanyval lövöldözni a grammatika birodalmába tolakodó logikára.

KICSKA EMIL.

Cseremisz szótár.

(Negyedik közlemény.)

L.

1. *-la* (postp.) mint, szerint, gyanánt; wie, als Gn. Bd. Tr. *marla* cseremiszül; ceremissisch Tr. *tošta godšala ludat* a régi idő szerint számitanak; sie rechnen nach alter zeitrechnung Km. 44. cf. *tošta semin ludat* Ks. 32. *jumalan odolmala* istenhez imádkozva; zu gott betend Km. 44. *-lä* id. ibid. *-lak* id. Bd.

2. *-la* (postp.) -ért; für Gn. Bd. *oksala eštaš* pénzért dolgozni; für geld arbeiten Bd. *ömñem škalla vaštaldaš* lovat tehénért cserélni; ein pferd für eine kuh umtauschen Bd.

3. *-la* (postp.) felé; gegen, zu Bd. in der richtung (von od. zu) Gn. *jotpek-la* éjszak felé; gegen norden, *tiške-la* ide felé; nach dieser seite, *kok péla-la* (m.) kettő, kétfelé; entzwei, auf zwei seiten; *anzaka-la* (m.) előre; vorwärts Bd.

labžém bög, morajlik; brüllen, brausen; мычу, певу Tr.

1. *lač* így; so Ocs. 47. Ist. 66. alkalmas, helyes, ugyanúgy; passend, richtig, ebenso Gn. Tr. *lač tolšē* pontos; punctlich M. 75. *lačak* id. Tr. *lačók* точно именно Tr. *lač tenge* (m.) épenűgy; ebenso, *lač tegeña* (m.) ugyanolyan; gleich *l.-gañam ištaš* (m.) hasonlít; vergleichen *lač ištaš* (m.) mértéket tart; mass halten, *lačók* edem tökéletes ember; ein vollkommener mensch, *laž* (m.) épen; ebenso Bd. — *lačók* egyenlő, hozzáillő; gleich, passend, épen úgy; ebenso Bd. — *lačna ilna* (m.) úgy vagyunk, a mint hozzánk illik; wir sind so, wie es uns geziemt Bd.

2. *lač* halhólyag; fischblase: рыбій пұзырь Tr.

lačak, *lačók* v. *lač* 1.

láčo kosár; korb Pu. 29.

lad (m.): *pizirtaš lad* prés; presse Bd.

lađai'lem (r.) uralkodik; herrschen Gn. *ladejem* (r. m.) id. Bd.

ladoš-nerān piszeorrú; stumpfnäsigt Tr.

ladon (r.) tömjén; Weihrauch Bk. 94.

1. *lađrá* (cs.) alacsony; niedrig P. 47. Tr. низкій, малорослый Zol. rövid; kurz Tr. — *lađráška* alacsony emberek mellékneve; beiname kleingewachsener menschen Tr. — cs. *lotrá* Zol.

2. *lađrá* arányos, illő; angemessen Tr. — cf. r. ладъ.

ladraemdém arányossá teszem; angemessen machen; *для сообразнымъ* Tr.

lager (r.) tábor; *lager* Ocs. 46. *lager* Ist. 65. *l. dene šogomašes* táborozó; im *lager* liegend Ocs. 46. v. ö. *lagerošto šogomaeš kalokom* id. Ist. 65.

lagúška (t.) theergefäss; *лагунъ, дегтярный сосудъ* Tr.

lajetel (r.) uralkodó; herrscher Bd.

lajok gyors; flink, behend Ringw.

1. *lak* v. *la* 1.

2. *lak*, *lak wer* völgy, völgyecske, mélyedés; *thal*, *thälchen*, vertiefung Gn. *lak* gödör, mélyedés; *grube*, vertiefung Tr.

laká-pu ledölt fa, mely a szomszéd fán megakad; ein gestürzter baum, der am nächst stehenden baum hängen bleibt Tr.

lakan fatuskó; holzklotz Gn.

lakatá völgy; *thal* P. 25.

lake üreg, horó; höh lung, hohlweg Tr.

lako pocsolya; morast P. 58. *ухабъ* Tr. *lako* gödör; *grube* Ist. 108.

lakká gödör, verem, sir; *grube*, grab; яма, могила Tr.

laksá mélyedés, völgy; vertiefung, *thal* Tr.

laksak (m.) verem, gödör; *grube*, *laksakán* gödrös, egyenetlen; löcherig, uneben Bd.

laksaká mélyedés, üreg, horó; vertiefung, höh lung, hohlweg, gödröske az arczon nevetéskor; grübechen am gesicht beim lachen Tr.

laksorgém v. *laptorgém* Tr.

láktoš cséplés eredménye; ausdrusch — *laktóšan* jól fizető gabona; ergiebig beim drusch; *умолотный* Tr.

lambe, *lambe* menyhal; quappe Gn.

lamest nyírfa törzse; birkenstamm G. 47. *lamošte* abgehaener junger lindenstamm, der geschält werden soll Gn.

lampat (r.) lámpás; lampe Ocs. 54. Máté 25. 8.

-*lan* (dat. *ragja*) -nek; (endung des dativs) 2. -ért; für *šoma-koštlanat mutom puat* szavukért felelősek; sie geben für ihr wort rechenschaft Zag. 5. *māmnam atarašašlok lanen* a mi megváltásunkért; für unsere erlösung Km. 5.

länž (ny) *lejež* (k) méh; biene; *пчелякъ* Weské 28.

laném meghajlik a teher alatt; sich senken unter der last Tr.

langorgém elágazik; sich verzweigen, elhasználódik; sich abnutzen; *развѣтляюсь, изнашиваюсь* Tr.

lanzrá hasított; gespalten; *разщеперенный, надколо-тый* Tr.

lanžerá gyenge, erőtlen lesz; schwach, kraftlos sein, *lanžerá-čonan* csüggedt; kleinmüthig Tr. — *lonžerá* id.

lap (cs.) alacsony, sekély; niedrig, seicht Bd. völgy, alacsony

hely; thal, nieder gelegenes land Tr. *lap ver* id. Bd. *lap vár* (m.) völgy; thal Bd.

lapa (m. r.) tenyer; flache hand M. 5. Bd. *jal l. talp*; fuss-sohle Bd.

lapajás bepiszkit; besudeln; пачкать Tr.

lapan v. sub *šudő*.

lapas zabliszt tejjel; milch mit hafermehl G. 79. gedörrtes hafermehl; толокно Tr. (m.) säuerlicher mehlbrei; кисель Tr. mischung von saurerer milch und mehl aus gekochtem getreide Gn. — cf. t. *lakša*, *lapša* Bud. r. лапша suppe mit fadennudeln.

lapcá (m.) hártya, vékony bőr; membran, dünnes häutchen; плева Tr.

lāpcirtás (m.) суживать Tr.

lapcok darabka; stückchen, fetzen Tr. *kür-lāpcok* kis darab hársfakéreg; ein stückchen lindenbast Pu. 28. *őstor-lāpcok* kis darab lábrongy; kleiner fussfetzen ibid.

lapemám megalázni magát; sich erniedrigen Bd. *lapemdás* megaláz; erniedrigen Bd. понижать, спукать ниже Tr.

lāpememdás megalázkodik; sich demüthigen Tr.

*lapošte*m: *wujem lapošta* fejet hajt; sich verbeugen (sein haupt erniedrigen) Gn. 63.

1. *lapka* (r.) árúbódé; kaufladen Tr. *lapke* id. Gn.

2. *lapka* v. *lap* id. Bd. Gn. lejtős, lapos; abschüssig, flach Tr. *lapka ver* v. *lap ver* Bd.

lapkangám alázatosnak lenni; unterwürfig sein Bd. *lapkang-dém* caus. ibid.

laplandarém (cs.) a barátságot megszakítani; die freundschaft aufsagen; прекращать Tr.

lapsuk-lapsuk kacsázó járás; entenförmiger gang; перевалистая, утинная походка Tr.

lapšá-piliš loggós fül; der herabhängende ohren hat Tr.

lapšanyő poszméh; hummel; шмель M. 60.

lapšem gyeplő; zügel M. 32. Tr.

laptorgém saжусь на корячки Tr. *lopturgén-šonjá* id. ibid.

lar lar lar (hangutánzó az ugatásra; nachahmung des bellens).

larkalam gágogva úszik; schnatternd schwimmen G. 78. schreien wie die ente Gn. *šümem l.* mein herz klopft in unruhe ibid.

laská (r.) barátságos; freundlich Zag. 45. Tr. [P. 21.

laskálok illedelmesség; artigkeit Pu. 18. nyugalom; ruhe

lastok (cs.) folt; flick Gn. Tr. *lastuk* darab; stück Bd. *lastok* Máté 14. 20.

lastra bojtos, sűrű; buschig, dicht Gn. *lostera* id. Gn. *lustra* id. Ringw. — *lastra wočan* bojtos farkú; buschschwanzig G. 59.

lašandás (m.) liszttel behinteni; mit mehl beschmutzen; заму́чить мукой Tr.

láška (r.) tejben főtt tészta; in milch gekochte mehlspeise Bd. nudel Gn. téstaleves; nudelsuppe; ла́мпа Tr.

lašmán-tarakán fekete svábbogár; schwarze küchenschabe; чёрный тараканъ Tr.

laštok (cs.) sziget; insel Zag. 66. darab; stück Ist. 296.

laštortém széttipor, szétnyom, szétzúz; zertreten, zerdrücken, zerschmettern Ist. 9. Tb. 43. Úf. 16. Car. 17. — *lastortem* id. Ocs. 7. — cf. r. пастирать.

laštra-počan bozontosfarkú; mit buschigem schwanz P. 52.

latán illendően; anständig (adv.) *latés tolés* illendő lesz; er wird anständig sein Tr. — cf. r. ладъ.

latka (cs.) csésze; schale G. 23. fazék; irdener topf Gn. — *lotká* id. Zol.

latkók tizenkettő; zwölf Pn. 11. *luat kok* B.

1. *lawal* (m.) brachs; cyprinus brama Bd. M. 43.

2. *lawal sár*; koth (?) Tr.

lawala holmi; allerlei, Möbel Bd. — cs. *jabala*.

lawertém, lawertes v. *lāwratás*.

lawođan kalikó szövetből való; aus calico-stoff gemacht Gn. 63.

laworá (cs.) sár; koth P. 33. *lawrá* Bd. Tr. *lawora* Gn. *lāwran* sáros; kothig M. 25. *lawran* Bd. — *lawra lakoško wozes* Ks. 12. 11. — cs. *lapra*.

lawkaš (m.) nyávog; miauen M. 35. *lawčžas* id. M. 84.

lawrá v. *lawora*.

lāwratás (m. cs.) bepiszkít; beschmutzen M. 16. *lawortém* id. Tr. *lawertém, lāwvirtém* (m.) id. Bd. *lawertalám* fr. *lawertaldám* pass. Bd. *laworgém* intr. Tr. — *lawortoš-keče* regenwetter Tr. *lawortoš* id. ibid. *lawertes* esős, sáros idő; regenwetter Bd. — *labortem, lawortem* Zol.

lazá (r.) mocsáros hely a réten; sumpfige stelle auf der wiese Tr. — r. лужа.

lazergém nedvesül; beázódik; nass werden. — *lazertém* nedvesít, beáztat; nass machen Bd. — cf. r. влажить.

lāzirgás szétomlik, széttörik, megpuhul; zerfallen, zerbrechen, erweichen (intr.) — *lāzirtás* szétzúz, összetör, megpuhít; zerschmettern, zerbrechen, erweichen (trans.) Tr. — cf. *lužortem* — *lāzirga* es ist durchnässt, verliert seine kraft durch überflüssige feuchtigkeit Tr.

lazrá folyékony anyag; flüssige masse Ist. 193. Tr.

lāzrá schlackwetter; слякоть. Tr.

-*leč*, -*leč* (ablativus ragja; suffix des ablativs).

lec чрезъ Tr.

lečok v. *lač* 1.

lečkor (m.) csipkerózsa; hagebutte Tr.

lek : *puren-lekmo* járás-keles; das herumgehen Pn. 39. —

lektam kimenni; hinausgehen Gn. Bd. *läktäm* (m.) *läktam* (m.) id. Bd. fölkel (a nap); aufgehen (von der sonne) *keče lektes* id. Bd. Gn. *lektoldal*-üget; traben G. 62. *legeld*- fölmegy; hinaufgehen G. 79.

lékar (r.) orvos; arzt Bd.

lele nehéz; schwer Gn. Bd. *тяжелый, тажесть, поклажа* Tr. *lelő* id. M. 65. *lelä* (m.) Bd. — *lele poksom* kemény fagy; strenger frost G. 58.

lelemám nehezedik; schwer werden *lelemdém* nehezít; schwer machen Bd.

lem leves; brühe, suppe Tr. Gn. M. 18. — *kol-l.* fischsuppe, *paréne-l.* kartoffelsuppe Tr. — *turi-l.* похлёбка, *šte-l.* kohlsuppe M. 18. *lem* (m.) id. Bd. semen virile Bd.

lame *kož* borókabokor; wachholderstrauch M. 45.

léngež (est.) egy darab fából kivájt veder; holzeimer; ка- дочка, дуплянка Tr. — *längös* (m.) id. Bd. M. 38. *längös, längös* (m.) Zol.

1. *lep* lép; milz Gn. Tr. *lepø* id. M. 6.

2. *lep* (cs.) fejtető; scheitel; темя Tr. *vuj-lep* (m.) id. NyK. 6 : 204.

lepé, lebé (ny.); *lobo, lobe* (k.) lepke; schmetterling W. 26. *lowé, lípe* (m.) Zol. Tr. *lippé* (m.) Tr. id. — cs. *libe*.

lepeñe lepke; schmetterling Gn. 68. — cf. *lepe*.

lepká (m.) homlok; stirn Bd. *lepkä'* M. 3. Tr. *lebkä* id. — cs. *lipke, lipke* scheitel; темя Zol.

lepš bölcös; wiege Gn. 13. Tr. *lewš* id. Gn. *lipš* (m.) id. Tr.

leşäno az imént; so eben M. 12. *leşäna* id. Tr.

leştaš, lištás v. *loštas*. [Ocs. 92.]

let, leč : *Ilija let ožnok* előbb mint Illés; früher als Elias *letešká* (r.) летячка, летунъ (звѣрокъ) Tr.

lev (r.) oroszlány; löwe Bk. 32.

lewaš szin; schuppen Bk. 22. Tr. zelt Tb. 163. balkon Tr. scheune, winddach Gn. tető; dach P. 46. *leweš* sátor; zelt Ist. 247. *lewâš* dach M. 25. ágytakaró; bettdecke M. 16. *köpcök* l. vánkoshuzat; polsterüberzug *tűsak* l. lepedő; leintuch M. 16. *lebâš* (m.) fedel, hajlék; dach, hütte Bd.

lewém lau werden Bd. Gn. Tr. olvaszt; schmelzen Bd. Gn. — *lewektém* olvaszt; schmelzen (trans.); fölmelegít; wärmen (die suppe) Tr. Bd. *lewoktem* Zag. 59. *lewektolam* id. Bd. — *liwem* (m.) *liwektem* (m.) Bd.

lewe langyos; lau (vom wetter und wasser) Gn. Bd. *lewo* Sdr. 5. — *liwä* (m.) Bd. — cf. t. *leb* forróság; hitze, schwüle Bud.

lewedam fed; decken Ist. 8. M. 25. Tr. Gn. Bd. *lebetam* Ist. 13. *lebed-* Bd. NyK. 6 : 695. *lewedestam* fr. id. Bd. *lewedaldam* be-takarózik; sich einhüllen Bd. — *lebedäm, lebedam* (m.) Bd. — *lewédokto* őriztesd; lass bewachen Tb. 4.

lewédoš takaró; decke Tb. 22. *lewétoš* Tb. 3. *lewédeš* id. fedél, házfedél; dach, hausdach Bd. *lewédoš* deckel, dach Gn.

leweškém v. *lowožgém*.

levok nincs befagyva; (das wasser) ist nicht gefroren NyK. 3 : 136. (803.) cf. *lewem* olvad Bd.

li (r.) (fragende partikel) Bd.

1. *liám* lenni; werden (passim) — lehetséges; möglich oder erlaubt sein Gn. készen lenni; fertig werden Gn. Бываю, дѣлаюсь Tr. — *liedem* fr. Bd. *lialdam* vlmivé válni; zu etwas werden Bd. *liłdal-* lenni; sein Pu. 37. G. 73. *liältém* létezik; sein Km. 39. случилось Tr. *liältär-* létrehoz, teremt; erschaffen Km. 4. — *lin šu* es ist geschehen, consummatum est, *lin šumo* a létező dolog; das seiende Ist. 286.

2. *liám* megellik; kalben Bd. Gn. — *liše škal* borjas tehén; trüchtige kuh Bd.

3. *liám* igér; versprechen Gn.

4. *liám* (mit *đene*) törődik vele; sich kümmern um etwas Gn.

libižgém v. *lowožgém* Tr.

liem (= *liem*) lő; schiessen Gn.

liba (r.) vagy; oder Bd.

licá (r.) arcz; gesicht Bd.

lida szakadék, mély út; schlucht, hohlweg; оврагъ Tr.

lide: *lide ok-kod* meg nem történt nem marad; ungeschehen bleibt es nicht Ist. 181.

lidemo: *liškoždt miáš lidemo* a megközelíthetetlen; der un-nahbare; неприступный Bk. 104. *tojn liškét miáš-lidemo čápét* a te hozzáférhetetlen dicsőséged; dein unnahbarer ruhm Tb. 42. *kalasen moštaš lidemo jumo ulat* kimondhatatlan isten vagy; du bist ein unaussprechlicher gott Tb. 42. — cf. *lide*.

lige (cs.): *kumož l. vékony nyírhéj*; die äusserste dünne schicht der birkenrinde Gn. — *oškuen ligože* der weissen birke rinde G. 70. *kuen ligež đene* mit dem birkenhäutchen G. 65. — cf. *logo*.

limá'k enyv; leim Tr.

limáš lét, létel; das sein Bd.

limdém igér; versprechen Bd. Tr. *limdóktáš* caus. Tr. — *lim-demáš* igéret; das versprechen Bd.

linejka (r.) linia; lineal Bk. 30.

lipkátá (m.) esendesen van; er ist still Tr. — cf. cs. *loplan-* still sein Zol.

lipš v. *lepš* id.

lirtök nyírás; schur; стрижъ Tr.

liste (r.) fehér s fekete pléh; weisses u. schwarzes blech;

бѣлая и черная жестъ Tr.

lištő (r.) ív papír; bogen papier M. 59.

liš közelség; nähe Bd. *liš*, *liše* *lišno* близъ, вплоть Tr. — cf. *loš*.

lišal: *lišal* *joy* felebarát; der nächste Ks. 45. *ške* *lišawlām* felebarátait; seine nächsten Km. 62. — cf. *lišel*.

lišaş jövendő; zukünftig; *mo* *lišaşom* a jövöt (mi leendöt); das zukünftige Ocs. 37. cf. *mo* *lišaşlok* id. Ist. 51.

lišaşlok: *mo* *lišaşlok* das zukünftige Ist. 51. *swjátój-lišaşlok* wod szentelt víz; weihwasser Tb. 44.

lišemam közeledik; sich nähern Bd. Tr. *lišemlaltás* id. Tr. — *lišemtás* trans. Tr. *lišemlaltár*- id. Km. 3. — *lišematlész* közel van; ist nahe Tb. 241.

lišan közelbe, -hoz; in die nähe, zu Bd. *lišonak* (?): *kuguża-wlak* *sajn* *ilen* *ogot* *ul*, *iktošt* *wešštom*, *kuguża* *lišonak*, *pušton* Ocs. 89.

lišeč közelből; von der nähe aus Bd.

lišel közel, közel való; nah Bd. Tr. — cf. *lišol*.

lišičak mellett; neben, vorbei, vorüber *lišičak* erten *karn* elment mellette; er ging neben ihm vorüber Ist. 237.

lišičon mellett; neben, vorüber, vorbei *ik* *jal* *lišičon* *kaja* *ulmaš* egy falu mellett ment el; er ging neben einem dorf vorbei Ist. 252.

lišol felebarát; nächster Bk. 122. *lišol* *joy* id. Ist. 238. *lišoleta* (?) id. Bk. 44.

liška közelbe; in die nähe, zu Ks. 3. *liško* id. Bk. 56. Tr. *liške* Bd. *liška*, *liškă* (m.) Bd. *liško* Uf. 87.

lišneše közelső; der in der nähe ist, *lišnaša* (m.) id. felebarát; der nächste Bd.

lišno közelben; in der nähe, bei Uf. 87. Tr. *lišne* Bd. *lišna*, *lišnă* (m.) Bd. *lošne* G. 59.

lišt- cselekszik; handeln NyK. 3 : 141.

litomašon vernichtend G. 53. — cf. *lide*, *lidemo*.

liwālna alá; unter (wohin) BM. 5. 15. — cf. *liwāl*.

liwán (r.) tömjén; weihrauch BM. 2. 11.

lo: *wič-lo*, *wiš-lo* ötven; fünfzig Uf. 64. j.

loč, *ločák* valóban, igazán; wirklich wahr, v. *keržák* Tr. cf. *lučo*.

loče: *loče* *lače* *kojon* *šogaleš* steht wie zitternd da Gn. 70. *loče* *lače* ide oda inogva; hin und her schwankend Gn.

lodám olvas; lesen W. ny. 23. — *lödšö* (m.) olvasó; leser M. 10. — cf. *ludám*.

lödö (m.) kacsá; ente M. 36. *lodo* ny. W. 23. — cf. *ludo*.

leđorgem meghajlik; sich beugen Gn. 59.

lőgo (cs.): *pünző* l. die von der fichtenrinde sich ablösenden, leichten faserchen P. 26. — *logé* kosz a fejen; grind Tr. Zol. *lűgė* (m.) id. Tr. — cs. *lige* плоть въ головѣ Zol.

logo-logo onomat. (a papir serczegése, mikor összegyűrik; das knistern des papiers beim zerknittern) Tr.

logortalém (cs.) morog; brummen; ворчу, бормочу — *lör-gém* id. Tr.

logoštės hámlik; sich schälen; мелушиться, лупиться Tr.

lőj (m.) nyest; marder M. 39.

lomā Ocs. 41. *lūmān* Ist. 57. (= *oš kotran*) poklos; aus-sätzig.

lőmdolās csúfolni; verspotten Tb. 166. *lőmdolās* (m.) id. M. 84.

lomož vlmi vadállat; irgend ein wildes thier Gn. 60.

lőy (= *šuko*) sok; viel Zag. 13. nagyon; sehr *űderžő lőy pojen* das mädchen war sehr reich geworden G. 40. полный, черезъ верхъ Tr.

loniŕ szakadt ruha; zerrissenes kleid; изорванная одежда, вретище Tr.

lőnžorgém elgyengül; schwach werden Tr. — cf. *lanžerém*.

lőpő (m.) lepke; schmetterling M. 60.

lőpost-lőpost v. *lőp-lőp* id.

lőps (m.) ostor; peitsche M. 32.

lőptok, *lőptok* lautbild vom wahrsagen (mit der schlag-ruthe) Gn.

lőrgém v. *logortalém* id. Tr. — cs. *lőrga*-, *lűrge*- id. Zol.

lőš-. *lőšėl* közeli; nahe M. 11. *lőšol* id. Gn. *lőšėč*: *nunon lőšėčon* in ihrer nähe Ocs. 27. — cf. *liš*-.

lőšemam közeledik; sich nähern Ocs. 36. *lőšlemaš* (m.) id. M. 84. — cf. *lišemam*.

lőšolem-. *pünző jőraltaš lőšolemeš* a fenyő inogni kezd; die fichte fängt an zu wanken G. 3.

lőšt barátságos, szíves; freundlich, höflich Tr.

lőštem csinál; machen Gn. 11. szerez; erwerben G. 56. épít; erbauen ibid. — *lőštaltam* pass. Gn. *lőštoš* a mi csinálva van; etwas gemachtes Gn. *to kugo űstelombalčon* l. *kučošom* ezen nagy asztalról az én tőlem készített vendégséget; von diesem grossen tische die von mir bereitete bewirtung G. 55.

lőštaš kék; blau Gn.

lőštās levél; blatt P. 27. Tr. — *leštaš*, *lištaš* Bd. *lištās* (m.) *ilīštās* (m.) *ilštās* (m.) Bd.

lőštok *lőštok* (hangutánzó, jelenti a zajt, a melyet a hársbocskor csinál táncz közben; onomat. das geräusch der bastshuhe beim tanze) Pn. 42.

lőwö (m.) meleg; warm, *lőwräk* langyos; lauwarm M. 69. — cf. *lewe*.

lowerge gyengéd; zart P. 52. biegsam; *рибкий* Tr. *loworgo* *jolmo* geläufige zunge Pu. 17.

lowortém hajlékonynya tesz; biegsam machen Gn. *loworgém* intr. Tr.

lowożgém elhervad; verwelken Gn. Ocs. 102. Ist. 145. Tr. *lőwőzgäs* id. M. 84. — *lowoštém* elhervaszt; welk machen Gn. — *leweškém* id. *libeżgém* (m.), *libizgém* (m.) id. elperzselődik; versengen (intr.) Bd.

lowőorgém (= *lowożgém*) elhervad; verwelken *lőwősortem* (= *lowoštém*) welk machen Gn.

lőżorgém kicsorbul; schartig werden Gn.

lozerok: *l. toškaleš* le-, széttipor; zertreten P. 45.

lozmén bozontos; zottig P. 24.

lo (m.) köz; zwischenraum Bd. Tr. — *surt-lo malande* der boden eines landgutes Gn. *lo-káša* közbenjáró; Vermittler Bd. Tr. *lo-liaš* vermitteln, *loješ koltema* idétlen; Fehlgeburat — *lošta* Bd. *lošto* (m.) Tr. loc. között, lat. *loška* közé, abl. *lőgočen*, *logic* közül; zwischen, unter Bd. — *loes-it-kod* не оставь даромъ Tr.

lőbka bő; weit (kleid) Bd. — cf. *lopka*.

lőbkangdém bővít; weiter machen — *lőbkangdedem* fr. Bd.

loč (onomat. a tojás, dézsa, gerenda hangja, mikor megreped; laut beim bersten des eies, zubers, balkens) Tr.

lőcá dagad, felfuvódik; schwellen (von feuchtigkeit) Sdr. 6. (лечёт) намокаю, разбухаю Tr. *lőcējás* id. Tr. *lőcá* (m.) csirázik; keimen; распускаетъ ростки Tr.

lőcö törpe; zwerg; карликъ — *csecsemő*; säugling; сидѣнь-ребенокъ Tr.

lőčká v. *lőčká*.

lőčkaldém pattant (ujjával); knarren (mit den fingern) — *lőčkoldolám* fr. Bd.

lodém kiváj; meisseln; долблю, всякая выемка на деревѣ Tr. — *lodemaltém* pass. углубляюсь Tr.

lőđak kés hüvely; messerscheide Gn. kardhüvely; schwertscheide Ist. 273. Tr. hüvely, tok; scheide Bd. *ladák* (m.) id. Bd. — Össz. *pursá lodák* borsóhüvely; schote Tr.

lodo pocsolya, kátyu; pfütze, wasserriss auf der strasse; лужа, вырокъ, рытвина на дорожѣ Tr. — cf. cs. *lobaška* id. Zol.

lodomandém fecseg, tréfát űz; plaudern, hin- u. herreden, spass machen Tr.

logalám hozzáér, talál; berühren, treffen Gn. 51. Bd. попадаю въ цѣль; шевелить Tr. — *it logal* ne érintsd; rühr es nicht an Bd. Ocs. 6. Ist. 8. *kűj sāngaškože mien logalon* der stein bohrte sich ihm in die stirne Ocs. 77. *šinzás logálon azaplemaš* irigység;

neid Bd. — *logalám* (m.) öklel; mit den hörnern stossen Bd. — *logaldém* talál; treffen (mit einem stoss), *logaldolám* fr. id. Bd. — *logalém* препятствую Tr.

logár torok; gurgel Gn. Bd. Tr. *logér* (m.) id. M. 4. Bd. *lugar* Bd. — *logáreš šončon* megfuladok; ich ersticke, *kukšo-logár* légeső; luftröhre *kukš-l.* id. Bd. *kukšo-logáreš šončon* krákok; sich räuspern Tr. *kugo l.* begy; kropf Bd.

logedälšë (m.) öklelős; mit den hörnern stossend M. 35.

logo vmi kis madár; ein kleiner vogel Gn.

lojem (r.) fog; fangen Bd. — *kol-loéc* (m.) halász; fischer M. 10. BM. 4. 19.

lokama csipkerózsabogyó; hagebutte Gn.

lokaštaš (m.) közbenjár, fáradozik; sich verwenden, sich abmühen Tr.

lokšonžám bárdal megfarag; (mit dem beil) behauen Gn. *lokšonžám* (m.) id. M. 66. *lokšinžam* id. Bd. *lokšonžam* id. Tr.

loksüemo (m.) bevágás; einschnitt (in einem baum als wegweiser) Bd. — cf. *lokšonžám*.

loktém megront бүвөлэссел; durch zauberei verderben, behexen Gn. Bd. Tr. megront; verderben Bd. föllázit; empören Bd. *loktolám* fr. Gn. *jumo verečen tunuktema šomak-šamočam loktolan* az isten felől tanított szókat megvetette; er beachtete nicht die über gott gelehrten worte Ks. 17. cf. *tör tumdumaš-gočen loktolaltan* az igaz tanítástól eltért; irrte ab von der wahren lehre Km. 23. *loktalan tunukteša* falsches lehrend, häretiker Ks. 17. *loktolaltaren tumdama* tévesztő tanítás; irrlahre, häresis Km. 22. — *loktaltám* sich verderben Ocs. 13. *loktolaltám* verderben (intr.) Ist. 18. Bd.

loktedalmaš (m.) romlottság; verdorbenheit, schlechtigkeit Bd.

loктозо varázsló; zauberer Gn. *loктоzo* id. Tr. *loktušo* id. Bd. *loктоza* (m.) id. Bd. *loктоzo* (m.) НҮК. 6 : 194. — *loктоземаш* волхование Tr.

lölpö éger; erle Gn. *lülpö* (m.) id. M. 15. *lülpä* (m.) id. Bd. *lölpe* Tr.

löltém 1. emel; heben Gn. *löldém* id. *löldestám* fr. id. *löldalam* mt. id. Bd. *löltaalám* mt. id. G. 43. *lültém* id. Bd. *lültém* (m.) id. Bd. *lültaltam* (m.) pass. Bd. Bk. 12. 54. — 2. épít; bauen Gn. 45. *löltekt-* id. G. 68. — *löltám* emelkedik, fölkel, dicsekszik; sich heben, aufgehen, prahlen Gn. *löldám* emelkedik; sich heben *telže löldes* der mond geht auf Bd. *lült-* (m.): *keča lültma mongor* napkelet; orient Bd. *keča lüldeš* (m.) a nap fölkel; die sonne geht auf Km. 61. *lültáš* входить, подниматься Tr. *lültaláš* (= *nöltäláš*) приподнимаю Tr. — *lültáš* (die sonne) geht auf M. 50. *kečë lültmë* wär kelet; orient M. 49.

lom (r.) brechstange; ломъ (орудие) Tr.

lomás pózna, sövényléc; stange, zaunstecken Gn. *lomákš* id. Tr. — cf. *lowákš*.

lombo ahlkirschbaum, faulbeerbaum Gn. черемуха Tr. *lombo* (m.) id. M. 22. — zelnice meggy; prunus padus Bd. *lomba* (m.) id. Bd. — *pi-lombo* faulbaum; крушина Tr.

lomber ahlkirschwald P. 45.

lomdem küszöb; schwelle Gn. 12.

lomož hamú; asche Gn. Ocs. 43. Ist. 60. Tr. *lomuž*, *lomaž* (m.) Bd. *lomēž* (m.) M. 27. — homok; sand G. 22. *lomož* (m.) NyK. 6 : 194. — Össz. *l.-uūd* lúg; lauge, *l.-purmo* bögöly; bremse, *lomožán-wer* égés helye; brandstelle Tr.

lomožés bög; brüllen P. 27. Tr. béget; blöcken Gn. Bk. 22.

lomožayd-hamuvá változtat; zur asche verwandeln G. 51. *lomožay* id. Tr.

lojám gabonát szelel; getreide worfeln; провѣвать зерна Tr.

lončo réteg, rost; schicht, faser; слой, волокна Tr. — *lanco* (m.) id. ibid.

lojdem két oldalt elválaszt; nach beiden seiten hin scheiden od. trennen Gn. kikerül; vermeiden G. 73.

londém küszöb; schwelle Ocs. 45. Tr. щибель на зимней пороѣ Tr.

longo Gn. Bd. *loju* Bd. loc. *longošto* között Gn. *longušto* id. Bd. *longa* id. P. 50. — lat. *longoško* közé Gn. *longáško* id. P. 9. *longuško* id. Bd. *longuš* id. Bd. *longaš* id. Ist. 54. *longeš* id. G. 67. — abl. *longogoeč* közül Gn. *longugeč* id. Bd. zwischen, unter (wo, wohin, woher).

lop láp; sumpf P. 46. — Össz. *l.-šúdo* lapu; klette Tr.

lop-lop-lop onomat. bezeichnet das rauschen der blätter am baume — *lop-lop* bezeichnet das schmatzen — *lop batz!* klapps! хлопъ! Tr.

löp-löp onomat. (a víz serczegő hangja a czipőben; bezeichnet das geräusch, wenn wasser in die fussbekleidung dringt) Tr.

lopká széles; breit Pu. 16. — cf. *lapká*.

lopon lent; unten Pu. 34.

lőpoš lapú; klette Tr.

löpka lomha, lassú; träge, langsam Gn.

lopšange ganajtűró; mistkäfer B. 3. darázs; wespe Bd. *lopšange*, *lowšange* id. Gn. bremse, жукъ, коровка Tr.

loptek onomat. nachahmung des lautes, der beim mischen z. b. eines teiges entsteht Gn. 25.

lopto-lopto-lopto onomat. laut des siebes beim durchsieben Tr.

lor-lor-lor onomat. das knarren des bauernwagens Tr.

lorgém nevetésre hajlandó; zu vielem lachen geneigt (sing. 3. *lorgá*, *lormá*) Tr.

lormandem felforr; felbuzog; aufwallen; хлопочетъ Tr.

lörpö jegenyefenyő; pinus abies — lörperla jegenyefenyves
erdő; pinetum Bd.

losá getrockneter brachs Tr.

lostora sűrű nyírfa; dicke birke G. 64.

loš ketté; entzwei Gn. пополамъ, раздѣлно Tr. loš liaš föl-
bomlik, meghasonlik; sich auflösen, mit sich entzweien Bd. —
lošešlā felébe; halb u. halb. исполу Tr. — cf. lo.

loškudo v. luškođo.

[Tr.

lot-lot-lot (onomat. das rauschen des wassers beim siedeln)

lotká v. latka.

lowál (m.) v. lawal.

loze ör; wächter; сторожъ Tr.

lozás liszt; mehl Gn. 36. Bd. Tr. — fűrészpor; sägespäne
Bd. lašás (m.) Bd. Tr.

lu csont; kochen, bein Gn. Bd. Tr.

lu: loc. lušto között, mellett — lat. luesközé, mellé — abl. lugoč
közül, mellől; zwischen, neben Gn. — cf. lo.

lu tíz; zehn Gn. Bd. Tr. luo Bd. lumuso, luso, luša (m.) luse
(m.) tizedik, der zehnte Bd. lucku tizenöt, fünfzehn Bd. lucko id.
G. 59. lučko Gn. — indeš-lu Ist. 101. indes-le Ocs. 71. kilenczven;
neunzig.

lűém lö; schiessen Ist. 120. Bd. lűém Tr. Ocs. — lűldam fr.
Bd. lűjém (m.) Bd.

lubš v. lupš.

lubšaydar- harmatot küld; thau regnen lassen Tb. 159.

luburgáš szívesnek lenni; freundlich, höflich sein — luvurtás
caus. Tr.

lűčká szurós; stehend Tr. l. panda csipkerózsabokor; hage-
buttenstrauch Tr. löčkā pandö (m.) id. M. 46. löčkā-panda (m.)
tüskebokor; dornstrauch Bd.

lučko v. lu.

lučo (r.) inkább; besser, eher Gn. Ocs. 26. Bd.

lučuk-lučuk cf. löp-löp id.

lučám olvas, számlál; lesen, zählen Gn. Bd. Tr. lodám ny.
W. 23. lődám (m.) M. 14. lodám (m.) Bd. ludokt- számláltat; zählen
lassen Ist. 120.

lűdám fél; fürchten Gn. 64. Ocs. 7. Bd. Ist. 46. lűdám Ocs.
34. Bk. 36. Tr. lűdokt- fürchten machen toj moim ške gočet ške
lűdokto tedd, hogy féljek tőled; lass mich fürchten vor dir Bk. 68.
lűdüktem megijeszt; erschrecken (trans.) lűdektek (m.) lűduktem
(m.) id. lűdüktolam fr. Bd. — lűdtök félelem nélkül; furchtlos Ocs.
23. lűtdeak id. Ist. 31.

1. lűdo réze; ente Gn. 47. Tr. lűd; gans G. 60. lűdo ny.
lűdo, lűdo k. W. 23. lűda (m.) Bd. ente — sowaláner-lűdo утка
широконоска Tr.

2. *luđo* szürke; grau Gn. *luda* (m.) Bd. *ludö* (m.) id. M. 42. бұрый M. 34. сѣрый цвѣтъ Tr.

lūdō csapda; falle Gn. — nyúl fogó; hasenfalle Bd. *lūda* (m.) id. Bd. — (людо, лёдо) egér fogó; mausefalle Tr. — *l. kaška* a *lūdō* felső fája; das obere holz vom *lūdō* Bd.

lūdmaš felelmes; furchtbar Ist. 31. *lūdmaš* Ocs. 23.

luđs köd; nebel Pu. 18.

lugém kever; mischen Gn. 25. Bd. *lugedem* fr. Bd. *lugaldam* pass. Bd. — *lugém* fánkot, kenyeret dagaszt; pfannkuchen, brot einteigen; затѣвать блины, хлѣбы; elszór; verschütten; разсыпать Tr.

lūgoštém viszket; jucken Gn. *lūgeštém*, *lūgoštém* (m.) Bd. *lōgoštém* Tr. id. *lūgūštém* id. Tr.

luj nyest; marder Pn. 34. Tr. — *lej* (m.) Tr.

lūjmō boróka; wachholder Tr.

luk (m.) gomblyuk; knopfloch; петля на одеждѣ Tr.

luk sarok (utczán, szobában), kanyarulat (tőé); ecke (z. b. in der gasse, stube), biegung (z. b. eines baches) Gn. P. 51. изгибъ, внутренній уголъ Tr. — r. *luká*.

luk-: *lukon jogaleš* kanyarogva folyik; fiesst gewunden Pu. 39. *lukon-lukon korno* gekrümmte strasse Tr. *lukšo* kanyarulat; biegung Pu. 39.

luk- megkezd; beginnen *koišom ona luk* a játékot nem kezd-jük meg; wir beginnen nicht das spiel P. 55. támaszt; hervorbringen *šogsom lukšo jumo* rauch hervorbringender gott Tb. 27.

lukávaj (r.) gonosz, ravasz; böse, listig Bd.

lukkerlā's (m.) aládug, alátöm; unter etwas stecken, stopfen; подтыкать — *lukkerlāltás* pass. Tr.

lūkō láp, mocsáros hely; moor, sumpfige stelle Tr.

luktám kivisz, kihúz, kinyújt; ausführen, herausnehmen, herausstrecken Gn. Bd. *vydvigaju*, *vygonaju*, *vynimaju* Tr. *loktám* ny. W. 23. *loktám* (m.) Bd. *lūktāš* (m.) id. M. 84. *luktedém* fr. kibocsát, entstehen lassen *mardežom* einen wind Ist. 14. Ocs. 11. — *luktokt-* kiszabadit; befreien Bk. 39. — *jukam luktte* (m.) hallgatott; er schwieg (eig. gab von sich keine stimme) Bd. *lukton koškém* kidob; hinauswerfen Tr. *šupšon luktám* kitép; herausreissen; выдергивать Tr.

lül-: *miž lūlē*, m. *lūlē* gyapjúgyarató; wollschläger, wolkammer M. 10. *lūlām* id. *mež-lūlē* id. Tr.

lūlā'kš orsókarika; spindelrolle Tr. — cf. *nölā'kš*.

lūltāš fölkel (a nap; die sonne) geht auf M. 50. v. *lōltém*.

lūlpä v. *lōlpö*.

lūlū: *šiškož l.* (m.) síp; pfeife Bd. *lūlū* дудка Tr. — cf. t. *lule* rohr; трубка Bud.

lūm név; name (passim) *lūm* Bk. T. Ks. Km. Ocs. — *lim*

(m.) Bd. — *l. oksá* fejadó; kopfststeuer Bd. Tr. adó; steuer Ks. 57. Km. 79. *l. ner* hír; ruf, gerücht Gn. *слава* Tr. *l.-ner* dicsőség; ruhm Bd. *lümän jing* hivatalnok; beamter Bd. *lümlä* hires; berühmt Bd. Tr. *lündeme*, *lündeme* (m.) nevetlen; namenlos Bd. *lündemo parña* mittelfinger Tr.

lum hó; schnee; *lém* (m.) M. 48.

lumám: *lum lumeš* havazik; es schneit Gn. Tr. Uf. 63. Car. 61. *lumeš* id. Bd. — *lumaydém* hóval beborít; mit schnee bedecken, *lumajém* intr. Tr. [id. Tr.

lumé-kož, *lumegož* boróka; wachholder Gn. Bd. Tr. *lümé-kož* *lumedám* enyvez; leimen Bd. *lumedestám* fr. id. Bd.

lümela kosz; krätze Uf. 57. j.

lumeléc boróka; wachholder — *lumegéz* id. Tr.

lumegéz v. *lumeléc*.

lündém nevez: nennen G. 70. Bd. *lündol-* id. Bk. 82. *lömdäs* (m.) id. M. 84. *lündém*, *lündáltém* (m.) id. Bd. *lündal-* BM. 26. 14. *lündälám* csúfnevet ad; einen beinamen geben; *дразню, даю прозвище* Tr. *lündaldám*, *lündaltám* (m.) neveztetik; wird genannt Bd. *lümleštäräs* tisztel, dicsőit; verehren, preisen Km. 12. *lümdeštärältše* dicsértessék; gelobt sei Km. 46.

lumo hályog; staar Tr. — *šinžam lumošo* id. (?) Zag. 29.

lümö enyv; leim Gn. Bd. — cf. *jelém*.

lumuš zobel; biber (?) Tr.

lūneká v. *lūgká* id.

lūngém: *lūnge kumož* auf einem blatte od. einem stück der äussersten birkenrinde blasend spielen Gn. — *lūngal košmo lūnge kumožem* blasend ging ich mein birkenrindehen G. 77.

lūngém (cs.) ing, hintálja magát; wanken schwanken, schaukeln, (intr.) Gn. Bd. Tr. *lūngalt-* id. Pu. 41. *lūngén koštás* körüljár; umherschreiten G. 71. — *lūngaldém*, *lūngaldam* hintálódik; sich schaukelnd bewegen Bd. — *lūngal-* lebeg; schweben G. 65. *lūngalt-* id. Pu. 41. *lūngaldüktem* schaukeln (trans.) Bd. *lūngüktém* id. Tr. — *lūngaldás* гнуть упругое тело Tr.

lūngaltoš hinta; schaukel Pu. 41. *lūngáldeš* id. Bd. *lūngältoš* Tr.

lūgká (r.) gödör, gödrös út; grube, ausgefahrenes loch am weg; яма, ухабина Tr. — *lōnge* ухабъ Zol.

lup nedves; feucht Tr.

lupkatá nedves; feucht Tr.

lupkataemām nedves lesz; feucht werden — *lupkataemdém* caus. Tr.

lūplāném megzavarodik; verwirrt sein; смущаюсь — *lūplāektém*, *lūplāndarém* megzavar; trüben, verwirren; смущать Tr. — cf. *lōplanem* = cs. *lōplan-* укротиться, успокоиться, примирѣть (sich besänftigen, beruhigen, still werden) Zol.

luplandarás beharmatoz; mit thau benetzen Tr.

lupo hátí kosár hánesből; ranzen aus bast Gn. eleséges *tarisznya*; schnappsack G. 60.

lupš, *luws* harmat; thau Gn. *lups* id. Bd. Tr. *lupš* (m.) Tr. *lubš* Bk. 49. *luwoš* P. 16. id.

lupš 1. ostor; peitsche Gn. Bd. *luws* id. — 2. ногойка Tr.

lupšém ostorral megüt; schlagen mit der peitsche Gn. Bd. *odavág*; schmeissen Gn. — *löpšas* (m.) id. M. 84. *lupšalám* id. Gen. megüt; schlagen Ocs. 46. ostoroz; peitschen Bd. ударяю сверху или со стороны Tr. *lubšalám* Ist. 65. — *lupšaltám* geschlagen oder geschmissen werden; sich schwingen Gn. ing; schwanken Pu. 41. *lupšalt* kolta lódit; schwingen G. 15. — *lupš kudém* neki huzalkodik; ausholen zum schlagen Tr. *lupšedám* farkával csóvál; mit dem schweif wedeln; мотать хвостом Tr.

lupšem, *lüwšem* (= *rüwšem*) wiegen, schaukeln, pumpen Gn.

lupšás loncz; geissblatt, zwergkirsche, beinholz; жимолость Tr.

lur három kopékás; dreikopeken münzse M. 55. гривна Tr. *wöclur* fünfzehn kopeken M. 55. *šém-luras-tájá* zwanzig kopekenstück M. 55. *luát-nél-ur* vier kopeken Tr. *luát-šém-ur* fünfkopekenstück Tr. — cf. *lu*.

lürgä's (m.) hasat fölfú; den bauch schwellen Tr.

lűs fenyő tülevele; nadelblätter der fichte G. 51. tangel Ringw.

lustra rongydarab; lappen, fetzen Ringw. — *lűsträ*, *lesträ* (m.) bozontos; zottig; косматый, нечесанный; широко-кронное (дерево) Tr.

lűstűrmä v. *lűsträ* id. Tr.

lut harmat; thau Tr.

lűškém meglazúl; lose werden Gn. 22. — *lűš kodemám* gyöngül; schwach werden Tr. *loškudemám* id. Bd. — *lűš kodemtém* gyengit; schwächen Tr. *loškudemám* id. Bd. *lűštem* id. Tr. — *lűštarém* lazít; kienged, megereszt; lose machen, nachlassen, abspannen Gn. megöld; lösen G. 23. ruhe finden G. 67.

lűš kaltalás mozgattatik; bewegt werden; колебаться Tr.

lűške bölcső kereszfája; hängebaum der wiege; очень у зыбки Tr.

lűškođo gyenge; schwach Gn. Tr. *loškudo*, *lűškada* (m.) id. Bd.

lűštem fej; melken Gn. Bd. *lűštém* Tr. Bk. 18. *lűštedém*

lűštás v. *lűgűštás* id. [fr. Bd.]

lűwäl alj, fenék; boden, der untere theil — *vűt lűwälze víz* feneke; wasserstiefe — loc. *lűwälne*, *lűwálna* (m.) *lűwálnä* (m.) alatt; lat. *lűwälan*, *lűwäk*, *lűwälän* (sk.), *lűwälan* (m.) *lűwäka* (m.) *lűwäke* (m.) *lűwäk* (m.) alá; abl. *lűwäc*, *lűwéc* (m.) alól; unten, unter — *lűwäl*, *lűwäl* (m.) Bd.

luwš, luwoš v. *lupš*.

luwún tizedes; vorgesetzter über zehn mann; *десятникъ* Tr.

luwurga iszap; schlamm; *типа* Zol. — *cs. lugur* id. Zol.

lužortem, lužortem zúz; quetschen Gn. összezúz; zerschmettern G. 54.

M

ma (m.) 1. -e; fragende partikel Bd. *šuko ma, šagal ma ertomeŋo* sok vagy rövid (idő) multán; nach langer oder kurzer zeit Zag. 71. 2. mi; was cf. *mo*.

ma ... v. *mo*....

mačá vejsze; fischreuse; *котцы, рыболовный снарядъ изъ дранокъ* Tr.

máčō (t.) macska; katze P. 25. *mače* Tr. *mače olombál* feljárt a kályhához; zutritt zum ofen; *приступокъ у печи* Tr.

madáš ugrik; hüpfen BL. 1. 44.

magrém (cs.) bög; brüllen Bd. Tr. jajgat, sír; weinen Ocs. 45. Ist. 64. Tr. nyöszörög; winseln Tr. nyávog; miauen Tr. *magor-rufen* P. 25. *māgrem* (m.) Bd. *mūgrem* Ocs. 45. *mageraldem* mom. Bd. *māgrāš* (m.) M. 85. *māgrālt-* (m.) sír; weinen Tr.

maiska (r.) medve; bär P. 6. *maska* Bd.

maj (cs.) alkalom; gelegenheit *ik-maj, ik-maják* szakadatlanúl; unaufhörlich Tr.

majrá (cs.) nő; weib Bd. russisches weib Tr. *m. kugižá* királyné; königin Bd. *majrá-ime* gombostű; stecknadel Tr.

mak (r.) mák; mohn Gn. *make* Tr.

makištáš (m.) fejet bicezent; mit dem kopf nicken Tr.

maklaká (cs. m.) *čū-m.* kövek; steine BL. 10. 32. *darab kő*; ein stein Bd. *pu-m.* tuskó; klotz M. 46. Bd. *jörgeskő m. lapda*; ball M. 44. — cf. *moklaká*.

makleštáš kimenyűl; sich verrenken, *mukleštáš* id. Tr. — cf. *cs. mugult-* свихнуть, вывихнуть Zol.

mal (t.) vagyon; habe Ocs. 23. Gn. *ónžol-tičmášožo talnét jumo málom líže* das erste unangerührte möge dir gott zum dank dienen P. 21.

malém (= *umalem* Gn.) alszik; schlafen Bd. Gn. Tr. hál; übernachten Bd. *maledem* fr. Bd. *maldem* altat; einschläfern Bd.

maldaleš mond; sagen Pu. 36. Gn.

mamok (cs.) pehely; daune Pn. 42. Bd. Tr. *mamok* (m.) Bd. *matá* Tr. in übertragener bedeutung: weich, sanft; *мягкий, пухлавый* Tr.

mamorlok fényvűzés; üppigkeit Tr. — cf. *mokmur, moymur*.

manam szól, mond; sagen (passim) nevez; nennen Bd. Ist. 143. *manoldal-* fr. G. 63.

- manák* (r.) barát; mönch Tr.
māñirtarás megemlékezik vlmiről; sich erinnern (z. b. der vergangenheit); поминать — *māñistarás* id., für die eltern seelenmesse lesen lassen Tr.
manme értelem; bedeutung Ocs. 39. Ist. 54.
manda mostoha; stiefmutter G. 30. *mand-awa* id. Gn. 28. — cf. ? t. *mändä* diener.
mandar mostoha; stiefmutter G. 41.
manét (r.) egy rubel; ein rubel Tr.
maṅgá (cst.) takony; rotz Gn. Tr. *m.-neʿan* ein durch die nase sprechender mensch Gn.
maokl- (r.) nyávog; miauen Bk. 32.
marajem (r.) bepizskit; beschmutzen Tr. Bd.
marda: tör *mardaš* egyenlő fokra; auf die gleiche stufe Gn. 59. *marda* ordentlich, mittelmässig; порядочный, посредственный Tr. — cf. t. *marda* ce que le vendeur exige de l'acheteur au delà de ce que la chose vaut (Bianchi, Bud.).
mardež szél; wind, wetter Gn. Bd. Tr. — *Össz. tulo-m.* vihar, sturm; буря, *pertšo-m.* forgószél; wirbelwind; вихрь, *m.-waks* windmühle; — *m.-on-kugo jumo*, *m. pujrošo*, *m.-awá* windgottheiten Tr. — *mardežan* szeles; windig Bd.
mari férj, cseremisiz; ehemann, tscheremisse Gn. Bd. Tr. tscheremissisch Gn. férfi; mann Bd. Tr. *marilan* od. *marlan kajaš* *miaš*, *lektas* férjhez megy; heirathen (von der frau) Gn. Bd. — *marla* cseremisizül; tscheremissisch Bd. Tr. Ist. 7. Ocs. 6. *marlak* id. Bd. *maradema vāta* (m.) özvegy asszony; wittwe Bd. *ažak marē* wittwer M. 71. *marla-sowalā* schaumlöffel; уполовникъ Tr.
marja (r. cs.) orosz nő; russisches weib Zol.
marjá-puč wilder rettig Tr. — cf. cs. *majra-küpsi* id. Zol.
márke P. Tr. v. *marte* id.
martarás megvet; verachten; презирать Tr. — cf. *marajem*.
marte -ig; bis P. 2. Gn. *te marteda* hozzátok; zu euch Máté 12. 28. *martelan* id. Ist. 227.
maška (r.) medve; bär Gn. *maská* Pu. 15. Bd. *möskä* (m.) *meská* (m.) Bd.
maslina (r. m.) olajfa; ölbaum Bd.
maštor (r.) mester; meister Gn. — *mastar* мастеръ, хитрецъ Tr. *lūdāš mastar* félénk; furchtsam, ängstlich M. 40. *kraš m.* törékeny; zerbrechlich M. 65.
mašanem hisz, vél; glauben, meinen Bd. *mašanen* = *manan šonen* Km. 67. es dächte ihm Sm. 5.
mašina (r.) maschine Ist. 255.
māštás bepólyáz; einwindeln Tr.
mate v. *mače* id.
matké -ig; bis (von der zeit) Bd. Tr. — *šumeške m.*, *sumeške-*

dek m. id. (örtlich) *Bd. ale matke* eddig; bis hieher *Bd. álo márke id. P.*

mazar, mazara (m.) mennyi; wie viel *Bd. mazále id. Tr.*

-mbal = ombal Gn. loc. mbalne, lat. mbalke fönt, fölé;
oben *Tr.*

me mi; wir (passim) *mežat* wir auch *P. 48. mā (m.)*.

mežs korhadt száraz fa; trockenes faules holz *Gn. meks Bd. Tr. id.* — cf. t. *meške* березовая туба, изъ которой дѣлается трутъ *Bud.*

mel mell; Brust *Gn.* — *hímzés az ingmellen*; die stickerei am bruststück des hemdes *Gn. Bd. mel poldoš stickerei Tr.* — *melon, melon* (mit dativ) felé; gegen etwas hin, nach etwas zu *Gn. 73. 59.* — *Össz. meluwj* die vertiefung unter den rippen; ложка подъ ребрами *Tr. mel id. Tr. mel šelės gyomorégése van*; er hat sodbrennen; мучить изжога — *mel-šemo gyomorégés*; sodbrennen *Tr.* — cf. t. *bil* taille *Bál. Bud.*

mek, meke (r. cs.) zacskó gyékényből; säckchen aus matte;
кулекъ *Tr. Zol.* — r. *мѣхъ* schlauch; cs. *miž, mojož* säckchen.

meldor sudo (m.) щелчки (травя) *Tr.*

melná (t.) fánk; pfannkuchen *Pm. 27. Bd. Gn. melna id. Gn.*

mellá Pu. 28. melená (m.) Tr.

memék velő; mark (im bein) *Tr.* — cs. *mime.*

meń, miń (m.) én; ich (passim).

men menyhal; quappe; gadus lota *M. 43. Bd. men-kol id. Tr.*

mendém habozik, késedelmeskedik; zaudern, zögern; медлить,
мѣшкать *Tr.*

menge karó, oszlop, ezölöp; pfahl, säule, ständer *Gn. Bd. versztmutató; verstzeiger Bd. mänge (m.) M. 31.* — *menge torony*;
thurm *Uf. 25. Car. 24.*

menžajém (r.) esket; trauen *P. 2. menžajald- (pass.) P. 13.*

mera (r.) mérték; ein mass *Ringw.*

meráj, meraj nyúl; hase *Gn. meráj Pm. 1. meráj Tr. mering*
Bd. morén (m.) Bd. Tr. — *Össz. m. poč fülbevaló; ohrgelänge,*
ir m. tengeri nyúl; kaninchen; кроликъ, *m.-lašká* weisser klee *Tr.*

merčem betegeskedik; kränkeln *Gn. merčem, mercem id. Bd. mercem (m.) Bd. mercaša beteg*; krank *Tr. merciktás megbetegít*;
krank machen; доводить да хвори *Tr.* — *merc v. ton (?) Tr.* —
cf. t. *merez* krankheit *Bud. r. мерзить*

merdež v. mardež Ist. 14.

mesta (r.) hely; platz *Ringw.*

mšak (r.) zsák; sack *Ocs. 32. P. 45. Gn. Tr.*

mešejem (r.) akadályoz; stören *Gn.* — *mešánzok akadály*;
hinderniss *Tr.*

meta (r.) ménta; krausemünze; мята *Tr. mätva (m.) id. Bd.*

metelkâ (r.) söprő; besen *M. 28.*

mezúet (r.) legifjabb; der jüngste Gn. 17. — cf. r. мизинець, мизинный.

mez gyapjú; wolle Gn. Bd. Tr. *miž* (m.) Bd. Tr. *miž*, *miža* (m.) Bd. — *lúdo-mezan* grauhaarig P. 1. *mezan* haarig, zottig; мохнатый, *mežlúlmo-kol* a gyapjugarató húrja; saite am wollen-schläger, *mež-lúlce* gyapjugarató; wollenschläger Tr. *miž-kem* posztóczipő; tuchschuhe M. 15. — cf. perzsa t. *miš* овца съ курдюкомъ; schaaf mit einem fettschwanz — davon *miši*, *miš* bei den kirgizen *mis*: gegerbtes leder; sack aus lammleder Bud.

meža (r.) határ; gränze Gn. Ist. 224. *miža* Bd.

mežeká (m.) éhség; hunger Tr. — t. *mäckaj* алчный; heiss-hungrig Bud.

mežer kaftán, kabát; kaftan, rock Bd. *možer* G. 43. *možér* Tr. *mižer*, *mižár*, *mižar* (m.) Bd.

mi v. *me*....

miém, *mijém* megy, jön; gehen, kommen (passim) *mial*-id. G. 75. Pu. 44. *mialalom* ich bin gekommen Pu. 37. *miedem* fr. *miktem* magával engedi menni; mit sich gehen lassen, gestatten dass jemand mit mir gehe Bd. *üžokten mikten* hivatta; liess ihn zu sich kommen Ist. 109. 288. *pörtel mišonak* mihelyt visszatértek; sobald sie zurückkehrten Ocs. 120. (= *mimošt semonak* Ist. 171.) — *mijme* menés; das gehen Ocs. 24. *mimo* id. Ist. 32. — *Egipet-gečen nalon mimo kindošt* E.-ból hozott kenyerek; ihr von E. gebrachtes brot Ist. 44.

migrám nyöszörög; winseln v. *magrém* Tr. *migremáš* nyöszörgés; das winseln Tr.

mikan valjon; ob (fragende partikel) Zag. 29. 26. *tudom šinžaš lieš mikan?* ezt meg lehet tudni valjon; ob man das wissen kann? Zag. 71. — cf. t. *mi*.

mikš v. *mekš* id. Tr.

milost (r.) malaszt; gnade — *milostiv* kegyelmes; gnädig Bd.

mináro mennyi; wie viel Tr.

[cf. *veñer*.

miñer (m.) vászon, gyöles; leinwand Bd. Tr. *mñer* Ist. 76.

miógy onomat. das miauen der katze Tr.

mir (r.) világ; welt Gn. 55. *mer-kugo-jumo*, *mer-kugo pujrošo* der welten gott, erschaffer Tr. *mer-šočen-awážo a világ* kezdetének anyja; mutter des anfangs der welt Tr.

miro (r.) mirha Bk. 112. *mir* id. Ocs. 54.

miréjekt mirrhát készít; mirrha bereiten BM. 5. 9.

miritlem kibékít; versöhnen Gn. cf. r. миръ.

mize fogoly; rebhuhn Bd. *miza* id. Bk. 32. *mize*, *muzo* (m.) haselhuhn, рябчикъ Tr. — Össz. *mizo-mer* rubus saxatilis; костяника, *ir-m*. rebhuhn, куропатка Tr.

mižay bosszúsnaak lenni; muffig, barsch werden; одряблѣть (покрыться шерстю?) Tr.

měj én; ich Bk. 18. Tr. Car. 15.
mokmor (cs.) mámor; katzenjammer Ringw. *mokmur*, *мох-
 mur* Zol.

mole (r.) halacska; fischchen; молявка, рыбки Tr.

mölgem farkat csóvál; den schweif wedeln Tr.

moń én; ich Gn. Uf. 16.

monáre mennyi; wie viel Tr.

mondér (est.) párna; kissen P. 26.

mondor zsíros, kövér; fett Tr. — cf. *mundurá*.

mönö v. *muno*.

monor vászon; leinwand Pu. 40.

mor: *wopś-m*. ? Gn.

möröšö énekes; sänger M. 10. — cf. *mor*, *murem*.

mort (m.): loc. *mortna* -nál, mellett; bei, neben Bd. *myrtna*
 Wied. 184. *morno* при, у W. 43.

mëska (r.) medve; bär M. 39. — *möskä šödër* nagy medve
 (csillag); der grosse bär (gestirn) M. 47.

moskoń (t.) szegény; arm Gn.

möškör puštö gyomor; magen M. 6. — cf. *müškül*.

motár (r.) vámszedő; zöllner Bd. csaló, betrüger Tb. 114.

měték rövid; kurz M. 7. 72. cf. *kětök*, *kütük* id.

motnica (r. m.) vámszedő hely; zollhaus Bd.

mózarö mennyi; wie viel P. 54. — cf. *mazar*.

mözö fogoly; rebhuhn, M. 41. *m.-mör* костяника M. 22.

mőžer daróc-zkabát; rock von grobem tuche vgl. *mež* (wolle)
 Gn. — cf. *mežer*.

mlāndo föld; erde P. 18. *mlāndo* Ocs. 3. *mlānda* Bk. 45.
mlāndo Tr. *mlānda* Ks. 4. *mülānda* Km. 4. *mülānde* Bd. *mülāndä*,
mülānda (m.) Bd. id. — birodalom; reich Tr. — Össz. *m.-ij* зем-
 ляное масло, *m.-on-kugo-jumo*, *m.-kugo-pujrošo* erdgottheiten, *m.-
 awá* mutter der erde, *m.-sažce* engel der erde, *m.-kaznačej* schatz-
 meister der erde, *m.-arālošo* hüter der erde Tr.

mloec (r.) ifjú; jungling M. 9.

mńaro mennyi; wie viel Zag. 17. — cf. sub *mo*.

mńer vászon; leinwand M. 16. Ist. 76. *mńer wār* сновалки
 M. 28. — cf. *mińér*.

mo 1. mi; welcher, was (pron. interr.) passim, miért, ho-
 gyan; warum, wie Gn. *ma* (m.) Bd. *molán* miért; warum P. 8. —
mogáne Bd. Tr. *mogaja* Bk. *magaña* (m.) *magañä* (m.) Bd. *magañ*
 M. 12. *mogaja* Pn. 36. milyen; was für ein (qualis) — *monar* Ist.
 67. *munar* Ocs. 36. *munara*, *meńare*, *meńar*, *mańer* (m.) Bd. meny-
 nyi; wie viel cf. *mńer*, *meńer*, *mazar*, *mazale* — *munar gana* hány-
 szor; wie oft Ocs. 57. *mo-türlön* miképen; wie (quomodo) Bd. —
 2. -e; ob (fragende partikel) cf. *ma*.

močá (t.) fürdőszoba; badestube P. 2. 24. cf. *mońža*.

močola (r.) vízbe áztatott hárshéj; aufgeweichter lindenbast Gn. *močalá* id. Tr. *močla-jolwa* lindenbastfasern Pu. 42. — *močalá* stange zum wassertragen mit zwei eimern; коромысло воды, пара ведеръ съ водой Tr. — cf. *mučelá*.

močko v. *mučko*.

mođam játszik; spielen (nicht auf einem instrumente) Gn. Bd. Tr. *madam* (m.) id. Bd. Tr. M. 84. *mođold*- Gn. 67. *mođoldal*- Pu. 37. *modedem* Bd. fr. — *mođam* ugrál; hüpfen G. 67.

modokt:- *waš m.* szembe állit egymással; einander gegenüberstellen G. 58.

mödo: *m.-wui* dombocska; kleiner hügel Pu. 44. *müdö-w.* Bd. *müdo-w.* Tr. id.

módoš játék; spiel G. 67. *módoš* B. *modelmás* id. Tr.

modo fekete áfonya; schwarzbeere; *vaccinium myrtillus*, *muda* (m.) Bd.

mođolka (r.) menyecske; neuverehelichte frau Gn. 48. r. молодка.

mogor test; körper, leib P. 30. oldal; seite P. 21. *wüden wes mogorošta* an der anderen seite des flusses Pu. 41. *mógur* Bd. *móngor* id. tájék; gegend Bd. *mongar* BM. 2. 1. *mogor* (*mogor* m.) сторона, туловище, тѣло, *umbāl m.* vorderseite; лицевая сторона Tr.

mogralt-lármáz; lärmen, *peš kugon mogralten šokten* igen nagy lármát csapott; machte einen grossen lärm Ocs. 69. vö. Ist. 97. — cf. *magrém*.

moklaká (cs.) tuskó; klotz Gn. Bd. golyó, büttykö, csomó; kugel, knoten, klumpen Tr. *kü m.* ein runder stein Gn.

mokmur v. *mokmor* Tr.

moko (r.) moha; moos Gn. 46.

mokroká (r.) murok; möhre Tr.

mokš, *možs* (m.) máj; leber Gn. Bd. Tr. *mogš* P. 25.

mokšunžo (r.) menyhal; quappe (*gadus lota*) Bd. *mokšonče* id. Tr.

moktem (est.) dicsér; preisen Gn. Bd. Tr. *maktem* (m.) id. Bd. *maktedem* fr Bd. *moktanem* dicsekszik; prahlen Gn. 53. Ocs. 76. Ist. 107. Tr. *moktaldam* id. Bd.

mökto rozmár; жерихъ (рыба) Tr.

moktomaš dicséret; lob Bd.

mola vagy; oder Bk. 60.

molo más; ein anderer Gn. Bd. Tr. *molo* P. 8. Ocs. 10. *mola* (m.) Bd. Bk. 50. Ks. 7. Km. 28. *mol* Km. 9. *mulo* Bd. — Össz. *m.-kodom*, *m.-genam* máskor; ein anderesmal Bd. *mólan vará* (m.) egyébiránt; übrigens Bd.

molčá (cs.) fürdő; bad Tr. *molca* (m.) NyK. 6 : 196.

molemam változik; sich verändern — *molemdem* változtat; verändern Bd.

molew- (r.): *moléwon uldomét gódom* míg isteni tiszteletet tartottál; während du gottesdienst gehalten hast P. 2.

molitwa (r.) imádság; gebet Ocs. 75. Ist. 106.

molla (t.) cseremisiz pap; tscheremissischer priester Gn.

molot (r.) kalapács; hammer M. 66.

momocá, momocá (m.) v. *molcá* id. Tr.

moñ verstärkende partikel: *kolen moñ ogol wara* még nem is halt meg; ist er noch nicht gestorben? Ocs. 33. *no wurgemoštat eyon moñ ogol ulmaš* selbst ihre kleider verbrannten nicht Ocs. 113.

monar fenkő; wetzstein Gn. 32. Bd. Tr. *munór* Tr. *manar* (m.) Bd. — *m.-pundašan* keményre sült; hartgebacken Gn.

monaser (r.) klastrom; kloster Bd.

mondem elfelejt; vergessen Gn. Bd. Tr. Zol. *mundem* Bd.

mondalt- (m.) id. Bd. *mondaldam* Bd. *mondaltam* Tr. elfelejtődik; wird vergessen — *mondésē* vergesslich M. 77. *mondēdēmē* der ein gutes gedächtniss hat ibid. — cf. cs. *man-* id.

mongor v. *mogur*.

möngö hátravaló, nem egyenlő, hitványabb; zurückstehend, nicht gleich kommend, geringer Gn. a mit vlki elhagyott; etwas zurückgelassenes Bd. — *möngö, mönge* vissza; zurück Bd. Tr. *müngö* (m.) NyK. 6 : 195. *mönges* id. Gn. Bk. 50. Ist 66. *möngesak* Ks. 38. *müngés* Bd. *mingés* (m.) Bd. *mingés* Km. 38. id. ismét; wieder BK. 50. *möngés-onés* вѣдъ-впередъ Tr. *mönges* haza; nach hause Gn. *möngöškö* id. Bd. Bd. *möngöstö* odahaza; zu hause (von wo ich entfernt bin) Bd. *möngögeč* hazulról; von zu hause Bd. *möyoso* домашний Tr. *möngöse* hátulsó, hátramaradt; der hintere; zurückgebliebene Bd. — *müngö* postp. után; nach, *mönga* (m.), — *munga* (m.) *müngä* (m.) *muka* (m.) *mükä* (m.) id. Bd.

möngeshtar- kisebbít; verringern *taretom* den lohn Máté 20. 13. Ist. 231.

moñga (est.) fürdőszoba; badestube Gn. 4.

1. *mor* (r.) pestis; pest, seuche Ist. 79.

2. *mor* ének; gesang Bd.

mör földi eper; erdbeere Gn. 73. Bd. *земляника, ягоды* вообще Tr. *möro* id. P. 46. — *kogo mör* garten erdbeere; клубника M. 22. *izimör* *земляника* ibid. szőlő; Weintraube Bk. 39. *winograd-mör* id. ibid. *peš mörjan kum orlango* drei grosskörnige Weintrauben ibid. *mör kandará* подвязки у воротника Tr.

morajaš (r.) bepiszkít; beschmutzen M. 16.

möreb (t.) pincze, jégverem; keller, eiskeller Bd.

morén nyúl; hase *m.-šuda* euphorbia: молочая трава Tr.

morgomatem morog, mormog; brummen, murmeln, murren Gn. — cf. *magrém*.

morkó (r.) bojt; quaste; кисть; восьмая доля шипа Tr. —
r. мохорь, мохорокь.

morkós (r.) murok; möhre Tr.

morskoi (r.) tengeri; meer- (adj.) P. 7. [mörtni M. 6.

mörtähä (kol-m.) halikra; fischrogen mörtne (m.) Bd. Tr.

möskölem (t.) szid, csunya szavakkal illet; schimpfen, schmähen Bd. *möskölem* id. Ist. 107. Zag. 33. *muskulém* id. Tr. Gn. gúnyol; verspotten Ocs. 71.

mošk ... v. *mušk*

mošna (r.) tökzacskó; hodensack Gn.

1. *moštem* tud, ért; können, verstehen (etwas zu machen) Gn. Bd. Tr. Ks. 56. *muštém* (m.) Bd.

2. *moštém* elfárad; müde werden Bd. Tr. — *moštedem* fr. Bd.

mota v. *modo* id. Tr.

motáem (r.) elpazarol; verschwenden Tr. *motatlem* id. Gn. —
motáem koštám állhatatlan vagyok; ich bin unbeständig Tr. — cf.
r. промотать.

mothočorak (t.) rendkívül; ausserordentlich (adv.) Gn.

motor (t.) bátor; tapfer Bd. gyors, jó, szép; flink, gut, schön Gn. szép; schön P. 26. хороший, красивый Tr. *jéyon motoržolán* it kéano verlange nicht nach fremdem gut Pm. 22.

motorlandarém diszít, szépít; zieren, schmücken Tr.

mrámarnaj kü (r. m.) márvány; marmor Bd.

mrán utálatos, utálat; eckelhaft, eckelhaftigkeit Tr. — ? cf.
morajaš beschmutzen.

mu v. *mo*

mü méz; honig Gn. Bd. M. 18. *mü* Tr. — Össz. *mü-kinde* mézes kalács; honigkuchen Tr.

muám talál; finden Gn. Bd. Tr. *moam* (m.) id. Bd. M. 84. *megnyer*; erreichen Bd. *muedem* fr. Bd.

muč (vég): *mučno*: *puš m.* a hajó farán végig; im hintersteben entlang Gn. — *mučko* át; hindurch Gn. *mučák*, *mučók* id. *kečo m.* délig; bis mittag O. 89. den ganzen tag hindurch Tb. 115. *kok keče m.* két napon át; zwei tage hindurch Ocs. 56. *kečo mučkak* egész nap; den ganzen tag hindurch Bk. 28. *ümor m.* egész éltén át; sein ganzes leben hindurch Gn. 6. *kürom mučkak* ewig Bk. 62. (verneinend: nie) Ist. 268. *ola urem mučko* a város utczáján végig; durch die strasse der stadt Ocs. 122. Ist. 173. *kudale korno m.* ki-futott az útra; er lief auf die strasse Bk. 18. *mlando m.* a földön; auf der erde Ist. 9. *šolokot m.* auf deinem firste P. 38. *jumo me mučkoná iam čara* isten mitölünk az ördögöt távol tartja; gott hält den teufel von uns fern Tb. 24. *nunon mučko tunemon ulut* általuk megtanulták; durch sie haben sie es gelernt Ist. 157. *mučka-mučka* egymásután; der reihe nach Ks. 16. Km. 22. *mučan*: *korem m.* am ende des thales Gn. — cf. *močko*.

muča tökzacskó; hodensack, *m.-kü* mony; hode Bd. — cf. *mošna*.

mučas vég, csúcs Bd. Gn. folyó felső folyása, forrása; ende, gipfel, spitze Bd. Gn. der obere lauf, die quelle (eines flusses) Gn. конец, вершина Tr. *pise m.* stachel Ist. 319. *wujžo mučases* feje fölé; über seinen kopf Ist. 144. Ocs. 101. *enger m.* folyó-vég, folyó forrása; flussquelle Bd. *küzö m.* késhegy; messerspitze *cize m.* csecsbimbó; brustwarze Bd. — *pösö mčasan* hegyes végű; spitzig M. 70.

mučastás kiszakad, erővel kitépetik; herausgerissen werden; вырваться, силою выбиваться изъ чего нибудь Tr. — *mučustás* Step. 6.

mučastarás befejez; beendigen; оканчивать, fölszabadít; befreien, loslösen; разрѣшать Tr.

mučasteme végtelen; unendlich Bd.

mučela vízhordó rúd; wassertrage P. 9. — cf. *močalá*.

mučénja (r.) kinzás; peinigung Bd.

mučitlem (r.) kínoz; peinigen Gn. Bd. *mučem* Bd.

mučo-wuj, *mučowuj* domb; erdhöcker Gn. *muču-wuj*, *müdö-wuj* id. Tr.

müdás elás, eltemet; vergraben, verschütten; закапывать, засыпать Tr.

müdo eine beere, «die hinter der Ufa wächst» (heidelbeere, schwarzbeere) Gn. *muda* (m.) Bd. cf. *modo*.

müdö-wuj kis domb, boly; kleiner hügel, erdhöcker Bd. *müdö-w.* id. Tr.

müdrost (r.) bölcsesség; weisheit Gn. Bd.

mugedalám összekever, összezavar; vermischen, verwirren; смѣшивать, спутывать, *mugedaltám* kever; mischen; мѣшать — *mugedaltomás* zavar, rendetlenség; verwirrung, unordnung Tr.

mugulo (cs.) gumó a fán, összegöngyölítve fésült haj, konty; knorren (an bäumen); der zusammengerollte haarschmuck (bei den verheiratheten frauen) Gn. *mugulo* nyírfagumó; knorren der birke Bd. cf. *moklak*, *moklaká*.

mügreem (cs.) sír, kiált, béget, zúg, csikorog; schreien, heulen, weinen, blöken, brausen, knarren Gn. *mügreem* ordít; brüllen Bd. *mügra* sír; er weint G. 5. *čay mügormaš*, *koromaš* harangozás; das läuten der glocke G. 47. — cf. *magrem*, *migrem*.

muger púp; buckel; горбъ Tr.

mügrép (r. m.) pincez; keller M. 31. *mügrép* Tr. — r. погробъ cf. *möreb*.

muklé (cs.) kelevény, beule; tag, glied; шишка, сочленение Tr.

muklešt- kimenyül; verrenken (intr.) Tr.

müks méh; biene Bd. Gn. M. 60. *müzs* (m.) Bd. Gn. *mügs*

Pn. 35. *mügoš* P. 21. *müks* Tr. Bk. 54. — Össz. *müks-šre* bögöly; bremse M. 60. *müks-ige* méhraj; bienenschwarm Bd. *m.-iga* id. Tr. *m. pazča* méhkas; bienenstock Tr. *m.-šočen-kugo-žumo*, *m.-pujrošo*, *m.-sayče* bienenschützende gottheiten Tr. *m.-kaznačej* надѣлитель пчелами, *m. serlagošo* хранитель пчель Tr.

m. ũhta *pisus* (sic!) Tr.

muktelaš lovagol; reiten Tr. — ? cf. t. *mögetek* wagendecke; кибитка экипажа Bud.

mukunö (cf. *čowotán*) froschwurm; головастики Tr.

mülande v. *mlando*.

mulgáš (m.) remeg, rázódik; zittern, geschüttelt werden; трястись (intr.) *mulguktáš* ráz; schütteln, rütteln Tr. *mölgöhtaš* (m.) id. M. 85. — *mulg-* (m.) ingat, ráz, mozgat; schütteln, bewegen (trans.) NyK. 6: 213. — t. *bolga-* schütteln, aufrühren, schwenken, winken Bál. *bulga-* Bd.

muluktáš csurdultig tele tölt; zu voll giessen, übergiessen Tr. — nyom, fojt; drücken, würgen (?) — megráz; schütteln (?) NyK. 6: 213.

müm rang, rend; rang, ordnung; чинъ.

müma (cs.) segítség; beistand; помочь, kaláka; артельная работа за угощание Tr. *müma* id. Zol. — cs. *müma*, t. *ömä*. — cf. *wima*.

mügyä zümmög (a méh); summen M. 115.

mündaláš, *mündaltáš* (pass.) v. *müdás* id. Tr.

mundér (cst.) vánkös; polster Máté 31. l. j. Tr.

mündör messze; fern Gn. *mündür* Bd. *mündör* (m.) Bd. *mündörnö*, -kö, -é(on) in der, in die, aus der ferne Gn. *mündörnö*, -rne Bd. *mündörnö* Tr. *mindörna* (m.), *mindörnä* (m.) Bd. *mündörnösö* távoli; fern seiend Bd. *mündörnösö* id. M. 11. *mündörnösö* id. Tr. — *mündürän*, *mündürkö*, *mindörka* (m.) *mindirke* (m.) Bd. *mündörök* P. 10. *mündürko* Bk. 56. *mündürkö* Ocs. 9. Tr. *mündörko* Ist. 11. messzire; in die ferne — *mündürö*, *mindörcen* (m.), *mindirc* (m.) messziről; von der ferne Bd.

mundortém fölgombolyít; auf einen knäuel winden Gn. Tr. *mundurtém*, *mandartém* (m.) id. Bd.

mundrá gombolyag; knäuel Gn. *mundurá* Bd. *mündorá* Tr. *mandará* (m.) Bd. id.

mundur (m.) szabad, nem jobbágy; frei, nicht leibeigen; свободный, вольный Tr.

müném gödör, sír; grube, grab Tr. — cf. *woném* id. *müniém* (m.) mélység, vadfogó verem; grube, grube als fälle für das wild cf. *veném* Bd.

munü (fekete) béka; (schwarzer) frosch Gn.

munö tojás; ei Bd. Gn. Tr. mony; hode Gn. *munö* Pn. 28. *monö* M. 28. ny. *munö*, *munö* k. W. 23. *muna* (m.) Bd. — Össz.

muno-oktém tojás sárgája; eidotter, *m.-ošo* tojás fehérje; ei-weiss Tr.

muńža (cs.) fürdő, fürdő szoba; bad, badestube, *momoca* (m.) *mamucá* (m.) (id. Bd.

munžém tojik; ei legen Bd. *munčém* id. Tr. Bk. 18.

munžaltém csúszik; gleiten, rutschen Gn. 48. rutschen auf kleinem schlitten Tr.

munžaltoš: *torta m.* gewundes gelenk zum befestigen des schlittenbaumes am schlittenständer Gn. cf. *punžaldeš* Bd.

mur v. *muro*.

murém énekel; singen P. 6. Bd. Tr. Zol. *morem* ny. W. 23. *morem* (m.) Bd. *muralaš* P. 22. *muraldém* P. 6. *muraltém* Ist. 274.

Tr. *murlás*, *murmandás* мурлыкать Tr. — *mraš* (m.) M. 84. *murokt-zörget*; klappern P. 9. — cf. cs. *muroldat*-singen, t. *murla-* л. чер. *kurle* г. чер. *murlem* пѣть (о кошкѣ) Zol. — r. мурлыкать.

murta kis varsa; kleine fischreuse Gn. 45. fischkorb P. 37.

murja (cs.) kémény; schornstein Gn. 48. *murňa* id. Bd. Tr. *murlá* id. Tr. Pn. 29. *murja* ofen G. 72.

murlá, *murňa* v. *murja*.

murláge czinege; meise Tr. — v. *wurláge*.

muro ének, dal; gesang, lied Gn. *mur*, *mora*, *mor* Bd.

murskará (cs.) tréfa, móka; spass Tr.

murno postp. -n; auf; на — *kid-m.* *kiáš* auf der hand liegen; лежать на рукѣ, *puj-vuj-m.* *odoláš* auf den knien (liegend) beten; молиться на колѣнахъ Tr. — *mürtna* (m.) mellett; bei NyK. 6 : 20. cf. *mort*.

murž szijács; splint; болона *muržandém* дѣлаю болонистымъ, обобляю Tr.

muskál (t.) lat; ein loth; золотникъ — t. *miškal*.

muskarác (cs.) mókás ember; spassmacher Tr.

muskolem Gn., *muskulém* Tr. v. *möskölem* schimpfen, schmähen.

muskuntém kiherél, castrieren — cf. *wuskemtém* Tr. — ? cf. t. *boz*.

muskura (cs.) nevetés, tréfa; gelächter, spass, scherz Zol.

mustuk csökönyös, buta ember; eigensinnig, dummkopf Tr. cf. t. *mustakil* независимый, самодержавный Bud.

muš cseptű, kócz; werg, hed- Gn. *fonásra* készített kender; zum spinnen zubereiteter hanf Bd. *волокна* Tr.

műskás föleszi; aufzehren (t. *möškőj* (?) жуётъ жваку) Tr.

műskám mos; waschen Gn. 23. Tr. Bd. *műskás* M. 16. *műskaš* M. 85. *moškam*, *moškedom* fr. Bd. *moškaldam* pass. Bd. *muskoltem* mom. Tb. 44. *muškuldalt-* (m.) megmosdik; sich waschen Bd. *moškoktem* mosat; waschen lassen Bd. *ket mušmo* mosdó tál; waschbecken Bd.

muškoltoš öblögető víz; spülicht Tr.

muškundarém megöklöz; mit der faust schlagen Tr.

muškondo ököl; faust Gn. Tr. *moškundo* Bd. *moškonda* (m.)

Bd. *muškundo* (m.) NyK. 6 : 194.

müškor has; bauch Gn. Bk. 54. *müškür* Bd. *müškür* Tr. Ocs. 7. *müškor* Ist. 9. *mišker* (m.) Bd. — **Ussz.** *jol m. lábikra*; wade Gn. Bd. *müškür-lwāl-kandra* sattelgurt, *m.-šužén* éhesnek lenni; hungrig sein, *m.-er* ein langes band am frauengürtel, woran hinten die haarflechte angebunden ist Tr. — *müškoran* terhes; schwanger Gn. *moškoran* Ist. 178. *kogo müškürän* nagy hasú, potrohos; dick-bäuchtig, wanstig Bd.

muškoš hársfaháncessöprü; lindenbastwisch G. 32.

mušlandaráš kóczczal betöm, iszkábál; mit werg verstopfen, kalfatern Tr.

muštás Ks. 47. Km. 65. Bk. 40. v. *moštás* id.

muštarem enged, elenged; lassen, fortlassen Ringw.

müšül tavacska; kleiner see; озеро Tr.

mut szó; wort Gn. Bd. слово, выговоръ, укоръ Tr. *mod* Ks.

82. *mad* Km. 33. — *mut sawortoš* közmondás; sprichwort Tr.

mutlanem szól, beszél; reden Gn. Bd. Tr.

mutuk (m.) rövid; kurz Tr.

mutun (wird einem namen nachgesetzt, wenn von dessen familie oder gesellschaft die rede ist: *Iwan-mutun pi peš kajar* Ivánék kutyája nagyon gonosz; der hund der Iwan's ist sehr böse) Tr. — cf. *mut*.

muzikan (r.) zenész; musikan Gn. *muzokan* zene; musik Ocs.

52. Ist. 72.

mužo fajdtyúk; haselhuhn. Gn.

muž- jósol; wahrsagen G. 4. *mužedam* id. Bd. *mužedal-* id. G. 28. *mužetjan* weissage (imper.) G. 26. *mužedeštam* fr. Bd. *mužetš-*, *mužedokt-* caus. G. 28. — *mužedám* id., zusammengebunden werden; догадываться, *mužedoktám* figyelveztet; aufmerksam machen; надоумливать Tr.

mužan jós, jövendőlk; wahrsager Ks. 49. Km. 67. *muzay* Ks. *ibid*.

mužayse jós; wahrsager Gn. *mužaygče* id. Bd. *mužányče* hexenmeister, wahrsager Tr.

mužedeš jós; wahrsager Bd.

mužor (cs.) paar Gn. 30. Uf. 21. Car. 20. *mužor* Bd. *mužur* Tr. Ist. 13.

mužo betegség; krankheit Bd. Gn. böser geist Gn. *muž* krankheit Tr. *jüštö m.* Gn. Zag. 66. *jüktö m.* Bd. hideglelés; das kalte fieber, *sokšo m.* forró láz; hitzfieber Bd. — *mužom optoktáš* (sprichwort): aus dem öden ins leere umladen; изъ пустаго въ порожнее переключивать, *mužom kanden puen apróságokat* adott; er gab kleinigkeiten, wertloses; дряни далъ Tr.

mužodomo nem beteg, egészséges; gesund Bd.
mužolo beteg; krank Bd.

N

- na* (r.) ime, vedd; ei da, nimm Tr.
načalnik (r.) felügyelő; aufseher Ist. 37. Ocs. 28. előljáró; vorgesetzter Bk. 41.
načar (est.) sovány; mager O. 46. j. — cf. *nazar*, *nezér*.
načkë rok mocsaras (nedves) vidék; sumpfiges, feuchtes land
M. 63. — cf. r. мочка, быть въ мочкѣ.
nador (r.) áldozat; opfer Bd. Tr. — cf. r. даръ, надарить.
nagarat (ismeretlen szó; unbekanntes wort) *nagarat-wurđan küze küleş* — nyelű kés kell; ein messer mit — stiel ist nöthig P. 49.
nagrađa (r.) jutalom; belohnung Gn. Bd.
najestás (m.) malomkövet simít; einen mühlstein glatt reiben; затирать камень мельничный Tr.
ňakem kaffog; belfern Gn.
nakazatlem (r.) megbüntet; bestrafen Ocs. 56.
nakertmás erősnek lenni; stark, mächtig sein Tr. — ? cf. t.
nik, *niklan*.
naklat (r.) kár; schaden Gn. *naklad* Bd.
nakpola (r. ?) baj; übel Gn. 60.
nalám vesz, megvesz, elfogad; nehmen, kaufen, empfangen (passim), (mit dativ) treffen (?) Gn. *nalám* (m.) Bd. *nälám* (m.) Bd. **M. 14.** Km. 19. id. получить наследство **M. 85.** — *nallalteš* pass. **Uf. 77.** *nalattám* id. Tr. *nalikalém* побирывать, *nalikalém* разби-
 pать Tr. — *mlände ümbalom wüd ogeš* *nal* das wasser breitet sich nicht über die erde aus Ocs. 12. *mländom wüd nalmo* vízözön; sündfluth Ocs. 12. — *nalokt*:- *mlanda ümbaka wüdum nalokten* (*nalokten koltén*) a földre vizet bocsátott; er sendete wasser über die erde Ist. 13. *jüštolan šokšolan naloktote* von kälte u. hitze unberührt lassen G. 58. — *ederem nälám* (m.) feleséget vesz; eine frau sich nehmen Bd. — *nalón-kaém* elvisz; wegtragen, *nalón-kondém* odavisz; hinbringen Tr. — cf. *nangajém*, *namiem*.
nała sárga; gelb Tr. [Tr.
nalmo vevés; das nehmen — lábszárcsont; schienbein; берцо
nalšášlok venni való (árú); die zu kaufende (waare) P. 17.
namém kézbe csap; in die hand schlagen (ein spiel) Tr.
namalaš (m.) visz; bringen **M. 36.** *namál-tolát* viszel; du bringst **BM. 5. 23.** — cf. *namiem*.
namiem (< *nalón miem*) odavisz; bringen Gn. Bd. *wüdom* *nalón mi-at* nachdem sie vom wasserschöpfen gekommen ist G. 14. cf. *wato wüdom nami-at* ibid. 13.

namarluk (t.) keresmény, böség; erwerb, überfluss; приобрѣ-
тѣніе, доволство (котораго желали черемисы язычники на томъ
свѣтѣ); отрада того свѣта Tr. — üdvözülés; seeligkeit *namar-*
lukam moeš er wird seelig Bd. — cf. *namor*, t. a. *ma'murluk*.

namasorlanem (m. t.) szemtelenkedik; unverschämt sein, han-
deln Bd. *namasorlaném* verführt werden; развращаться, *namo-*
sorlandarás verführen, verderben; развращать Tr. — cf. *names*.

names (est.) szégyen; schande Bd. *names* Tr. Km. 17. *námas*
(m.) *namas* (m.) Bd. — *namasan* (m.) csunya, utálatos; hässlich,
eckelhaft *namesteme* szemtelen; unverschämt *namastemä* (m.) *na-*
masir (m.) id. Bd.

nameslaném szégyenli magát; sich schämen Bd. *nameslaném*
Tr. *namaslaném* (m.) Bd. — *nameslandarem* megszégyenít; be-
schämen Bd.

namor (t.) vidám; heiter G. 72. glücklich Gn. — t. a. *ma'mur*.

namosor (t.) lelkiismeretlen; gewissenlos; безсовѣстный Tr.

namasor (m.) szemtelen; unverschämt Bd.

namoslém elcsábít, elront; verführen, verderben; развращать
namosdém elcsábítatik; verführt werden Tr. — cf. *names*.

namoz (r.) ganaj; dünger Bd.

naggajém (< *nalon kajem*); elvisz; wegführen Gn. Bd. Tr.

nängejem (m.) *nangejem* (m.) Bd.

naprasna (r.) hiába; vergebens Gn.

nar óriás; riese Tr. — cf. kum. *nar* männliches wesen;
mas Kuun.

-nare, *-nar -nyi*; so viel als (passim) *naro* körülbelül; bei-
läufig Ist. 127. cf. близко, почти около Tr. *tunáre annyi*; so viel
Bd. *monarak a mennyi*; wie viel Ist. 3. (v. mo) *tudó naroske* any-
nyira; so sehr Ocs. 3. *šudo i nare* (*narak* Ist. 175.) beiläufig hun-
dert jahre Ocs. 124. *viť tilže nare* öt hónapnyi idő; fünf monate
lang Bd. *šodo koreņa narom numal mien* er nahm beiläufig hundert
pfund Ist. 288. *tojlanet pumo narak, wara tolšolanat puas sorem* so
viel ich dir gab, will ich dem später kommenden geben Ist. 231.
ačam iloše ūmūr narat uke kizot so alt wie mein vater, bin ich noch
nicht Ocs. 36.

nargómož, *narkūmūž* (cs.) arsenik; мышьякъ Tr. *nargomoš* id.
Zol. — cs. *margomoš*.

naronge (t.) sárgás barna; braungelb Gn. *narinže* sárga;
gelb Bd. *naronce* id. Tr. *narənzə* (m.) M. 42. *nāranza* (m.) *narandza*
(m.) Bd.

narənzalteš megsárgúl; wird gelb Sdr. 6. *narinžemam*, *narin-*
žangam, *narandzemam* (m.) id. Bd. *narinžemdem*, *narinžangdem*
sárgít; gelb machen Bd. *narənzemāš* (m.) blau, gelb werden M. 85.

nasol (t.) nemzetség; geschlecht Ist. 123. Bk. 98. Tr. *näsol* id.
Ocs. 88. *näsl* Ocs. 49.

nasledník (r.) örökös; erbe Gn.

nästa (t.) vagyon; habe Ocs. 36. *nästä* tárgy, holmi; waare Ocs. 19. *штукá, вещь* Tr.

našatorlás összeforraszt; zusammenlöthen; спаивать, па-
ять Tr.

našmák (cs.) himzett szalag, melylyel a *šarpant*-t kötik; ge-
sticktes band, womit der *šarpan* (kopftuch) gebunden wird Bd.
головной уборъ женщинъ, расшитый шелками Tr. — cs.
masmák.

nažom (r.) ganaj; dünger Gn. — cf. *namoz*.

nazor v. *načar, nezer* id. Tr.

nazorgém elszegényedik; verarmen Tr.

necke (t.) szelid, ragaszkodó; zahm, anhänglich Gn. нѣжный
Tr. *neckem* (m.) kedvesem; mein lieber Bd. *neckeš tömdömö* kényes;
verwöhnt; избалованный M. 75. — cf. t. *nečkä* dünn Bál.

neckeštarém elkényeztet; verzärteln, *neckelás* sich einschmei-
cheln, sich verzärteln; ласкаться, нѣжиться Tr.

negrál-godam szükség nélkül; ohne nothdurft; безъ нуж-
ды Tr.

nedódka (r.) ritka vászon; valaminő háló; dünn gewebte lein-
wand; eine art netz Bd.

-(o) *niek* alle zusammen; von — an Gn.

nele nehéz; schwer Ocs. 38. *nele* P. 51. Ist. 53. Tr. *nelon* ne-
hezen; schwer (adv.) P. 30. — cf. *lele*.

nelem- megnehezedik; schwer werden P. 30. Ist. 272. —
nelemd- megnehezit; schwer machen Ocs. 47.

nelam, nelam nyel, lenyel; verschlingen Gn. Bd. *nelam* Tr.
neläm (m.) Bd. M. 85. *neledem* fr. Bd.

nelet iga; joch v. *lele* Tr. — cf. t. *nälät* unglück fluch Bál.

néme-kož boróka; wachholder Tr. — cf. *lume-kož*.

nemeške eddig; bis jetzt Ocs. 15. пока Tr. *nemešken* id. Bd.
n. matke, n. jotke n. jatke id. Bd.

nemeč, nemoč (r.) német; deutsch Gn. *nemeč* Bd. *nemoč* Tr.

nemesto-wará v. *numustás, numušto-wará* id. Tr.

némor (cs.) kása; brei, gekochte grütze Gn. *némr* kása; brei,
wiškédö n. vékony kása; dünner brei, grützsuppe, кашица M. 18.
némor (m.), *nemer* id. Bd.

nemoj (r.) néma; stumm Gn.

nemrí néma; stumm Tr.

néngez (cs.) alapgerenda; fundamentbalken Bd. *negoz* леж-
ная, фундаментъ подъ домомъ Tr.

nenže (t.) iszap, posvány; schlamm, moder Gn. *n. rok* nedves
föld; nasser erdboden; синяя глина Tr. — cf. t. *nem* feucht, feuch-
tigkeit; t. *namčak-* feucht werden Bud.

ner Gn. Tr. *ner* Bd. Gn. orr; nase Gn. Bd. Tr. *ner* (m.) id.

Bd. schnabel, schnauze, rüssel, vordersteben, hervorstehende ecke Gn. — Össz. *n. rač* orrlyuk; nasenloch M. 4. *n.-gač* nasenrücken ibid. *n.-lavra* takony; rotz Bd. *neř-lu* nasenrücken Tr. *n.-šuldur* nasenflügel Tr. *n.-rož* orrlyuk; nasenloch Tr. — *čora neř* der russ vom kienspan Gn. 46. *kužō ner* szunyog; mücke M. 60. *neř-patarná nátha*; schnupfen; *насморкъ neř-šūž* (m.) id. Tr.

nerat: *neratēm čštaš* (m.) überdruss, langeweile erregen; *надоѣдать M. 85.* — *t. nälät* das schlechte, unglück Bál.

nerēm szunnyad; schlummern Bd. *neřēm* Gn. M. 85.

nerestám csirázik, sarjadzik; aufkeimen Gn. Tr. *ńereštám* id. Tr. (von *ner vase*; vgl. *karel. oraznenä* saatkeim) Gn. *ńereštókta-lém*, *ńereštaltarēm* caus. Tr. — cf. *nörgö, nörga*.

1. *nerge* borz; dachs Gn. Bd.

2. *nerge* dögvész; seuche Gn.

nergé (t.) sor, rend; reihe Tr. — *nergén* o, за, попричинѣ Tr. *tudon nergen oblem* desshalb sage ich Ist. 223. *toj nergenet kalasa* te felől meg fogja parancsolni; er wird über dir befehl thun Ist. 195. *molo nergen* andererseits Ist. 153. Tr. *nergen* jeder für sich (?) Gn. — *nergešto* felől, über (etwas); *azza-šamočom pukšomaš nergešto peš eskeráš küleš* a gyermekek etetése felől nagyon kell vigyázni; über die nahrung der kinder muss man sehr acht geben Sdrc. 5.

nerēn csökönyös; eigensinnig Gn. cf. *neř-kum nerēn* hármas csoportban; zu dreifachen gruppen Gn. 57. cf. *nergé*.

neronžém beken agyaggal; mit lehm beschmieren G. 23. schmieren, bestreichen Gn.

nestér v. *nastá* id. Tr.

newola (r.) kényszerűség; zwang Bd. Gn.

nevolajém (m.) kényszerít; zwingen Bd.

nezer (est. m.) szegény; arm Bd. — cf. *načar, nazar* id.

nezérluk (m.) szegénység; armut Bd.

nezeremām elszegényedik; verarmen *nezeremdem* elszegényít; arm machen Bd. *разодраться, обѣднѣть M. 85.*

nī ... v. nō ... nu ... nü ...

nī hárs; bast Gn. Bd. Tr. *nī* id. Bd.

nī, nī (verneinende partikel); *nī-nī* sem-sem; weder-noch Ist. *nikō* senki; niemand Uf. Car. 7. *nikōāt, nikūāt* (m.), *nikūžāt* (m.) *nigāt* (m.) *nigūāt* (m.) id. Bd. *nikōāt* id. Tr. *nikeāt* id. Tb. 116. — *nimo* semmi; nichts Ist. 107. *noma* id. Ocs. 76. *nima* Km. 3. *nimāt* Bd. *nikušak* sehöl; nirgends Ist. 22. *nogušan* Ocs. 17. *nikušaken-at* Máté 8. 20. *nikuštāt, nigūštāt* (m.) *nigūštāt* (m.) Bd. — *nī-kuzeat* semmikép; auf keine weise Ks. 29. *nikučeāt* Km. 40. — *ńimogajo* semmiféle; keinerlei W. 12. *ńimogáno* Uf. 13. *ńimogat uke* es ist keinerlei Bk. 53. — *nī-kunamāt* soha; nie Bd. Tr. *nigünāmāt* (m.) Bd. *nignamat* Ks. 28. Km. 38. — cf. *nō*.

nialám hársat puhít; bast erweichen; размягчать лыко кочедыкомъ Tr.

nijalt- megtapogat; betasten Ist. 29. *nejalt-* Ocs. 22. *nialtém* verhöhnen, liebkosen; гладить по головѣ, ласкать Tr. *noaltém* id. Tr. *nialdem* megsimít; streicheln *nialtem* (m.) id. megken; einschmieren Bd. — *nojalt-* sich waschen (wie es die tartaren thun vor dem beten) Bk. 60.

nigolgém absetzen, heruntersetzen; ссажива́тъ кору или тѣло Tr. — *niziltem* (m.) id. Tr. cf. r. внизъ. [cf. *nolle*.

niłnéže halotti tor; todtenfeier; тризна, помники Tr. — *niškemäm* (m.) eltompul; stumpf werden, *niškemdem* eltompít; stumpf machen Bd. — cf. *nüškö*.

nižaltarém vakar; kratzen Tr. — cf. *nüžam*.

nižgán állandó, változatlan; beständig, unveränderlich Tr.

nižiktem-goltás (m.) borotvál; rasieren Bd. — cf. *nüžam*.

no v. *ni*

no Gn. *no-no* Ocs. *nogőjat* niemand Gn. *nomat* nichts Gn. 37.: *tudo* *nomat šergo ogol ulmaš* das war durchaus (gar nicht) theuer Pu. 37. *nomamát* nichts G. 12. *nomaját* id. Zag. 9. *nogunamat* nie Ocs. 3. *noguškát* sehová; nirgends hin P. 13. *noguzát* sehogy; auf keine weise, keinesfalls Ocs. 114. — cf. *ni*.

nögödemdäs (m.) sűrűsít; verdichten; сгуща́тъ M. 85.

nögödö (t.) sűrű; dicht M. 71. — t. *nik* stark, kräftig, fest Bál.

ňogolg- kihull (a haj); das haar fällt aus P. 8.

nok (t.) erősen; stark (adv.) Ocs. 111. Tr. — t. *nik*.

ňoktam nyúz; schinden, abhäuten Gn. Bd. *ňóktam*, *ňúkt-* id. Bd. *ňóktäs* (m.) M. 85. *ňúktám* abschälen (die rinde von dem baume), abhäuten Tr.

nol négy; vier Gn. P. 26. *nöl* Tr. *nil* Bd. *nilit* Bd. *nölit* Tr. id. (nom. subst.) — *nolle* Gn. 27. Ocs. 11. *nollu* Ist. 13. *nollo* Pu. 28. *nolno* P. 30. *nöllu* Tr. *nille*, *nillu* (m.) Bd. negyven; vierzig; gedächtnissfeier 40 tage nach dem tode Gn. *nöllu-kogur* vierzig kopekstück Tr. — *nilemise*, *nilemise*, *niletise*, *nilemise* (m.), *nilemise* (m.) negyedik; vierte Bd. *nilemise* negyednap; am vierten tage Bd. — *noldor* zehnkopekenstück; гривенникъ Tr.

nöldalám felemelem; aufheben P. 25. *nöltalát* (2. pers.) Pu. 28. — cf. *löldém*.

ňolme nyelv; zunge Gn. — cf. *jolme*.

ňomal alul való; das untere Gn. lat. *nomalke* alá; unter G. 10. be; hinein G. 71. abl. *ňomalé* alól; von unten G. 76. — *numál*, loc. *numálne*, lat. *numálke*, *nimál* (m.); loc. *nimálna* (m.) *nömálne* (m.); lat. *nimálka* (m.), *nimálan* (m.) *nömáke* (m.), *nömäk* (m.) Bd. loc. *nimálne*, lat. *nimálke*, abl. *niméc* (m.) *niméc* (m.) *nömác* (m.) Bd. Tr. lat. *nömec* M. 37.

- nomošte* hársfakéreg; lindenrinde (? sie) Gn.
nongaj- elvezet; wegführen P. 9. cf. *nangajen*.
nöne ezek; diese (plur. von *tođe*) Gn. *nöna* Km. 22. Bd. *nine*
 id. *ninä* (m.) azok; jene Bd.
nör: *nör wölnö rowotajšë* földműves; landmann M. 115.
nožolge síkos; schlüpfrig Gn. *nožolgon* simán; glatt (adv.)
nožoklás (m.) v. *nuškám* Tr. [G. 58.
nö interjektion um das pferd anzutreiben Gn.
nočkemam (r.) nedvesedik; feucht werden, *nočkemdém* nedve-
 sít; befeuchten Bd.
nočko (r.) nedves; nass, feucht Pn. 27. Gn. 48. Bd. Tr. *načko*
 (m.) Tr. *načka* (m.) nedvesség; feuchtigkeit Bd. — Össz. *nočkos-*
tarakán мокрица Tr. — cf. *načko*.
nođam ver; schlagen Gn.
nodam (m.) lopódzik, kullog; schleichen, schlendern Bd.
nögá gyermek; kind; дитя Tr. — cf. *ňugar*.
nojem elfárad; müde werden, ermüden Gn. 3. Ist. 9. *noem*
 id. Tr. *nojalam* mom. id. Gn. 71. *nojolam*, *nojedem* frequ. id. Gn. —
nojdarém elfáraszt; erschöpfen, ermüden (trans.) Tr.
nok, *nök*: n. *šogales* hirtelen megáll; bleibt plötzlich stehen
 Gn. 17. 19.
nöka (t.) testes, vastag; wohlbeleibt, dick; породный Tr.
ňöktam v. *ňoktam* id. Bd.
nöl édes; süß Gn. 57. schmackhaft, angenehm Tr.
nöl lék a jégen; nicht zugefrorene stelle am eise, wuhne;
 полынья Tr.
nöl-neř taknyos; rotzig; сопливый Tr.
nöl- csepeg (a nedv a fából); träufeln, sickern (der saft aus
 dem baume); сочиться (сокъ изъ дерева) Tr.
nölaš a gyűrű a pörgettyű legalján; der ring am untersten
 theil des kreisels Gn. orsókarika; spindelrolle G. 8. *nölä'kš* id.
 кольцо для веретена Tr.
nolga vastag; dick P. 25.
nolgo szil; ulme (ulmus campestris) Gn. Bd. Tr. *nolgo* id. M.
 45. *nolgo* kož fehér jegenye; weisstanne (abies picea); пихта Tr.
nólugaž id. Bd. *nolgažla* weisstannen-wald Bd.
nolgodo iszapos hely, iszap, láp; sumpfiger ort, schlamm,
 moor Tr.
nolo iszap; schlamm; иль Tr.
nolomo v. *nolgodo* id. Tr.
nöltém v. *nuldem*.
nöltém fölemel; erheben *kídom* a kezét, die hand Bk. 94.
nöltém поднимать Tr. épít; bauen Pu. 38. *nöltal-* megszerez; er-
 werben Pu. 43. приподнимать Tr. *nöltalt-*: *tölzo gájo nöltalton*
 wie der mond aufgehend (sich erhebend) Pu. 18. — cf. *löltém*.

nölpe éger; *erle* Tr. — v. *lülpä*, *lölpe*.

nömaém hanyagúl teszi; *nachlässig* thun Tr.

nomákš pózna; *stange* Tr. — v. *lomáš*, *lomákš*.

nönžök tészta; *teig* Gn. 58. *nönžük* id. Bd. *šapa nünžik* (m.) kovász; *sauerteig* Bd. *nönčik* kenyér bele, tészta; *мякишъ хлѣба*, *тѣсто* Tr.

nor cserebogár hernyója; *raupe* des *maikäfers* Tr.

nörém ázik; *nass* werden Gn. Bd. *nörém* Gn. Tr. *noredem* fr. Bd. *nöraldam* benetzt werden Bd. *nörtém* áztat; *benetzen*, *einnässen* Bd. áztat; *durchnässen* Ocs. 93. Ist. 131. *nörtém* id. Tr. *be-márt*; *eintunken* *parňa wužom wüdeš* die *fingerspitze* ins *wasser* Ist. 235. id. BM. 26. 23. *wek nöröte* ganz trocken (adv.) Ocs. 47.

nöre hajlékony; *biegsam*; *гибкий* Tr.

nörép (cs.) *pince*; *keller* Tr. P. 8. — *wüd-nörép* kút; *brunnen* Tr.

nörgäs porczogó; *knorpel* Bd. *nörgás* Tr.

nörgö porczogó; *knorpel* (?) Gn. *nörge* bimbó; *knospe* Tr. *nörga* (m.) *sarj*, *hajtás*; *nachwuchs*, *schössling* Bd. *nörgē* ág; *zweig* M. 46.

nörpö (ismeretlen fa; ein unbekannter baum bei P. 48.) — cf. *nölpe*, *lölpe*, *lülpä* *erle*.

nörtmō halikra; *fischrogen* Gn. *nörtme* Tr. *nertme* (m.) id. NyK. 6 : 202. — cf. *mörtne*.

nörš sógor; *schwager* (der mann der frauenschwester); *сво-якъ* Tr.

nošmo szájpadrás; *gaumen* Gn. NyK. 6 : 202. *állkapcza*, *kopoltyú*; *kiefer*, *kieme* (? sic) Gn. *kopoltyú*; *kieme* Bd. id. Tr. *ge-wölbe*; *сводъ* Tr.

nöšmo mag; *same* Ist. 228. *nöšmo* id. P. 8. *nöšmō* Gn. Tr. *nüšmä* (m.) Bd. *nešme* (m.) NyK. 6 : 202.

nöstelam gyúr; *kneten* Gn. *nöstölam* Bd. *nöstölā'm* Tr. *nöstö-ledem* fr. Bd.

nöstö (r.) *vajjon*; *ob*, *ob denn*, *ob* — *wohl?* — r. *неужто* Gn. *nu* auffordernde interjektion Gn.

nüaltem, *nüjaltem* *simít*, *simogat*; *glätten*, *streicheln* Gn.

nudō sógorné; *schwägerin* (jüngere schwester des mannes oder der frau) Gn. Tr. *nudō* M. 9.

nugar (t.): *ješ n.* gyermek; *kind* Gn. *esalád*; *familie* G. 56. *nugar* *szolga*; *knecht* Tr. *nugar* (m.) id. NyK. 6 : 202.

nugodo (t.) *sűrű*; *dick* (nicht *fließend*) Gn. *nugudo*, *nogoda* (m.) *nuguda* (m.) id. Bd. *nugudo* *folyadék alja*, *sepreje*; *bodensatz*, *hefe* — im *allgemeinem*: *dick* Tr. — *nugodon* adv. G. 58. — cf. *nōka*, *nogēdē*.

nugudemdem *megsűrít*; *verdichten* *nugudemam* *megsűrűdik*; *dick* werden *nogodemām* (m.) *nugudemām* (m.) Bd.

nűjemä (m.) no, rajta; nu etc. (auffordernde interjection) Bd.

— *ny! ny-ko!* понуждение лошади Tr.

nuktá (est.) kötőfék; halfter (aus bast oder hanf) Tr.

nulém nyal; lecken Ist. 235. Gn. Bd. Tr. *nuledem* fr. Bd.

nulalám mom. Bd. Tr. *nělaš* id. M. 85.

nulém késztet; antreiben, nöthigen; понуждаю, пону-
кать Tr.

nulgo fehér jegenye; weisstanne; abies picea Gn. — cf. *nolgo*;
nulgodo id. Tr.

nultém rág, rágesál; nagen Gn. *nultalt-* id. G. 36. *noltém* id.
Tr. *nuldem* fogaival elharap, lerág; zerbeissen, abnagen Bd.

numal v. *nomal*.

numalám visz, hord; tragen Gn. Bd. Tr. *elvisel*, *eltűr*; *ertra-*
gen, *dulden* Gn. *namalam* (m.) Bd. *numaleštam* fr. visz; tragen Bd.
numalošt-koštás visel; kleid tragen Máté 3. 11. таскать, носить Tr.
— *numalöktém*, *namalektem* (m.) vitet; tragen lassen Bd. *műskorom*
numalam teherbe esik; schwanger werden Pm. 12.

numáldeš teher; last Bd. *numáltoš* id. Tr. — *namáltoš* (m.)
id. Bd.

numorgém összenyomódik; zusammengepresst werden; сжи-
маться Tr.

numulá слизистый Tr.

numuštás, *numuštás* lerág; abnagen Tr. — *numušto-wará*
hársfa, melyről a háncsot lehámozzák; lindenstock, welcher ab-
geschält wird, *némésto-wará* (m.) id. Tr.

numuz-numuz onomat. vom schmatzen, kauen Tr.

nuno ők, azok; jene, sie (plur. von *tudo*) passim, *nona*
Km. 22.

nur mező, szántóföld; feld (wald), acker Gn. Bd. Tr. *nör* ny.
W. 23. *nőr* M. 21. — Össz. *n.-mize* rebhuhn, *n.-šer* weideplatz Tr.
nur-pusák mezőszöglet; ecke des feldes P. 16.

nurgédemo rendetlenül, erkölcstelenül; unordentlich, unsitt-
lich (adv.); безпорядочно Tr. — cf. *nerge*.

nurgémše tejföl, tejszín; milchrahm Tr. *nürgemis* id. Bd.

nurgulo fecske; schwalbe Bd.

nurmandém orrán át beszél; năseln; гнусить Tr.

nurtem csábít; verleiten Máté 5. 29. nyalogat; lecken; обли-
зывать Tr.

[*mandém*.
nurtoštém horkol; schnauben (das pferd) Tr. — cf. *nur-*
nuškam vánszorog, mászik; sich schleppen, sich ziehen, krie-
chen Gn. Uf. 17. Car. 16. *nuškoštam* frequ. gleiten G. 56. *nuš-*
m(o)la mászva; kriechend (adv.) *nuškám* ползаю на сидьни Tr.

nűške jégtörő; eishacke Gn. Tr. пешня Tr.

nűskemam (m.) tompúl; stumpf werden, *nűskemdem* tompít;
stumpf machen NyK. 6 : 202.

nüškö tompa; stumpf Gn. Bd. *nüške* Tr. *nöškö* M. 66. *niške* (m.) Bd. Tr.

nüške v. *lűšké* id. Tr.

nüšmü: *kečo nüšmü šelmā* (tölzö) napraforduló; sonnenblume; подсолнечник M. 23. — ? cf. *nöšmő*, *nüšmä*.

nüštalam: *nerom n.* orrát fújja; sich schnäuzen Gn. Bd. *nüštalede* fr. Bd. *nüštäläm* (m.) Bd.

nüštolá's fürdik; sich baden; купаться Tr. *nüštolä's* id. M. 85.

ñüštolá'm v. *nöštölá'm* id. Tr.

nuzelt- kisebesít; wund machen (durch kratzen) Sdrc. 6. *nozolta* id. Sdru. 6. — cf. *nűžám*.

nűž: *nűž-vécen* (m.) hátulról; von hinten Bd. *nűžwec*, *nűžwecen* id. Tr.

1. *nuž* csuka; hecht Gn. 27. Tr. *nuš* id. Bd.

2. *nuž* csalán; nessel Gn. Bd. Tr. M. 21. *nuž-šudo* (m.) id. NyK. 6 : 202.

nűžaném v. *nűžám* id. Tr.

nűžér csalános hely; ort voll nessen Tr.

nuža (r. t.) szükség, szegény; noth, arm Gn. — *nužná* (r.) szegény; arm P. 22. Tr. *nužná-šudo* nelke, gewürznelke; гвоздника Tr.

nűžam vakar; kratzen, schaben Gn. Tr. Bd. *nižem* (m.) id. Tr. *nűžám* (m.) dörzsöl; reiben Bd. *nűžedem* fr. *nűžaldem* mom. Bd. *nűžaš* скоблить, брить M. 85. (*niž-* m. töröl, kitöröl; wischen, abwischen Bd.).

nűžem töröl, letöröl; wischen, abwischen Gn. — *niž-* (m.) id. Bd. sub v. *nűžam*.

nužda (r.) erőszak; gewalt Bd.

nűžmő reszelő; reibe Tr. *n.-küžö* beretva; rasiermesser ibid.

nužnangam elszegényedik; verarmen, *nužnangaldam* id. Bd.

nűžüš vakaró; striegel Bd.

nűžwec, *nűžvécen* v. *nűž*.

• GENETZ ARVID gyűjtésének felhasználásával szerkesztette

SZILASI MÓRICZ.

A magyar közmondások és szólások rostája.

(Negyedik közlemény.)

Ma nekem, holnap neked. E. Hodie mihi, cras tibi. Flor. — *Ma* pénzért, holnap ingyen. E. Cras credo, hodie nihil. Varro. Cras credam, hodie non. Flor. — *Macska*. Akkor tánczolnak az egerek, mikor a macska nincs otthon. D. L: egér — Felkötötte a macskára a harangot. E. Feli crocoton addere. Flor. Feli tintinnabulum annexere. Phaedr. — Ha a macska szunyad, egerek tánczolnak. KV. Dum felis dormit, mus gaudet et exsilit antro. Flor. — *Macska* is szereti a halat, de kerüli a vizet. KV. L: hal. — *Madár*. Amilyen a madár, olyan az éneke. Ny. 8. Avis a cantu dignoscitur. Flor. — A madarat a tolláról ismerik. B. E plumis cognoscitur avis. Flor. — Ember a munkára, a madár a repülésre termett. S. Homo ad laborem natus et avis ad volatum. Flor. — Jobban szereti madár a szabadságot, mint kalitkában a vendégséget. B.*) Cavea ut-ut pulchra, non nutrit avem. Flor. — Minden madár úgy szól, mint a csőre nőtt. D. Canit avis quavis, sicut rostrum sibi crevit. Flor. — *Mag*. Kézze kell a magot hinteni, nem vékával. KV. L: kéz — Ki jó magot vet, jó aratást vár. D. Quale semen, talis est messis. Flor. — Nem jó ural egy tálból cseresznyét enni, mert meglövéldöz a magjával. KV. Cum domino cerasum res est mala mandere servum. Flor. Mandere cum dominis non svadeo cerasum servos: tollunt matura et tibi projiciunt dura. Flor. — Néha a vak tyúk is magot talál. M. Invenit interdum caeca columba pisum. Flor. Invenit interdum caeca gallina granum. Flor. — *Maga*. Maga dicséri magát. E. Seipsum laudat. Flor. — *Maga* rühes, mégis mást tisztít. D. Aliorum medicus et ipse ulceribus scattet. Flor. — *Magának* az ökör nem szánt zab alá. D. Sic vos non vobis fertis aratra boves. Verg. — Kiki okosabb más dolgában, mint a magáéban. E. Homines plus in alieno negotio vident, quam in suo. Sen. ep. 109. 16. — *Maga* szemében nem látja a gerendát. D. Trabem in oculo suo non videt. Bbl. Matth. 7. 3. — *Magányos*. Nem jár a szerencsétlenség magányosan. KV. Nulla calamitas sola. Flor. — Ki magasra hág, nagyot esik. KV. Qui scandunt in altum, lapsu graviore ruunt. Quanto altius ascendit homo, tanto altius cadit. Flor. — *Majom*, ha legszebb is, mégis rut. D. Simiarum pulcherrima deformis est. Flor. — Nehéz a vén majmot törbe csalni. KV. Simius vetulus non capitur laqueo. Flor. — *Makk*. Disznó makkal álmodik. KV. Éhes disznó makkal álmodik. F. Sovány disznó makkal álmodik. Ny. 6. Ösztövére disznó makkal álmodozik. D. Sus

*) Ritka madárnak kedves a kalitka. E.

siliquias somniat. Theocrit. Somnia de siliquiis sus cernit, quando quiescit. Flor. — *Malacz.* Ha malaczozt ígérnek, zsákkal forgolódjál. KV. Saccus adaptetur, procellus cum tibi detur. Flor. Mikor a malaczozt ígérk, tartsad a zsákot. Ny. 9. — *Malom.* Ki hamarabb ér a malomba, hamarabb örül. D. Ki előbb megy a malomba, előbb örül. E. Qui primus venerit, primus molet. Primus veniens primus molet. Ad molam primo qui venit, non molet imo. Flor. — *Marad.* A mi halad, el nem marad. E. Quod differtur, non aufertur. Flor. *Marha.* A marhát a gazda szeme hizlalja. Ny. 1. L: gazda. — Ajándék marhának nem kell fogát nézni. KV. Noli inspicere dentes equi donati. Flor. Equi dentes inspicere donati s. Hieron. — *Más.* A ki másnak gonoszát keresi, ő maga vész belé. DJ. Qui alteri exitium parat, sibi parat pestem. Cic. Tusc. 2. — Az tanítson másokat, a ki maga tanult. KV. Doceat, qui didicit. For. — Boldog ki más kárán tanul. B. Feliciter sapit, qui alieno periculo sapit. Plaut. Merc. 4. 7. 40. Ki másnak jótéteményéből él, elvesztette szabadságát. D. Beneficium accipere libertatem est vendere. Publ. Syr. — Maga is tanul, ki más tanít. S. Docendo discimus. Sen. ep. 7. 8. — Más bőrére játszik. S. De corio alieno ludit. Apul. met. 7. 11. — Más buzájába veti sarlóját. E. Falcem in alterius messem mittit. Flor. — Más házánál szemes, magáénál vaksi. KV. In propriis vitibus talpae. in alienis lynces sumus. Flor. Más szemében meglátja a szálkát, magáéban nem a gerendát. E. Vides festucam in oculo fratris tui et trabem in oculo tuo non vides? Bbl. Matth. 7. 3. — *Második.* Szokás második természet. D. Consuetudo est altera natura. Cic. Consuetudo quasi secunda natura. S. Aug. — *Megbékül.* Megbékült barátoddal óvatosan bánj. B. Ab amico reconciliato cave. Flor. — *Megbotlik.* Megbotlott nyelv is igazat mond. B. Lingua lapsa verum dicit. Flor. — *Megelégszik.* A természet kevésselel megelégszik. KV. Natura paucis contenta. Cic. de fin. 2. 28. 91. — Elég gazdag, ki a magáéval megelégszik. D. Si contentus eris, dives tunc efficiaris. Flor. Qui suis rebus contentus est, dives est. Flor. — Senki sem elégszik meg amaga sorsával. KV. Nemo contentus est sorte sua. Flor. — *Megfoszt.* Egyiket megfosztja, a másiknak osztja. M. Egyiket megfosztja és a másiknak adja. KV. Alium spoliat, ut alium ditet. Flor. — *Meggazdagodik.* Nehéz jámborul meggazdagodni. S. Nehéz becsülettel hirtelen meggazdagodni. Repente dives nemo factus est bonus. Publ. Syr. *Meggyógyít.* Mit az ész meg nem gyógyít, meggyógyítja az idő. D. Quod ratio non quit, saepe sanavit mora. Sen. Agam, 130. — *Meghal.* A ki ijedtében meghal, annak fíngharanggal harangoznak. Sz. Qui moritur minis, bombis tumuletur asininis. Flor. — A mint élsz, úgy halsz meg. D. Qualis vita, mors est ita. Flor. — Jobb meghalni hogysen rútul élni. KV. Praestat mori, quam male vivere. Flor. — Nem mindig orvos az oka, ha meghal a beteg. KV. Non est in medico semper relevetur ut aeger. Ov. ex Pont. 13. 17. *Meghallgat.* A jó bírónak mind a két részt meg kell hallgatnia. KV. Mindakét pöröst meghallgatja az okos bíró. D. Ne iudex fueris, partes ni audieris ambas. Phocyl. — *Megismer.* Ismerd meg magadat. KV. Nosce teipsum. Auson. sept. sap. 1. 2. — Lator a latrot megismeri. B. Fur furem agnoscit, lupus lupum. Aristot. — *Meglel.* Ki mit keres, megleli. MÁ. Qui quod quaerit, invenit. Flor. Qui quaerit, invenit. Bbl. — *Megmond.* Nevette is megmondhatni. B. Quid vetat ridentem dicere verum. Hor. — *Megöl.* Csak orvos ölheti meg az embert bírság nélkül.

SzD. Solis medicis licet impune occidere. Plin. H. n. — Többet öl meg a rendetlen eszem-iszom, mint a kard. K. Gula plures quam gladius peremit. Flor. — *Megsért.* Régi barátodtól, megsértett társadtól mindenkor őrizkedjél. KV. Ab amico reconciliato cave. Flor. — *Megtanul.* Mester nélkül is megtanulják a rosszat. B. Vitia sine præceptore discuntur. Flor. — *Megver.* Mondja gyermek, hogy megverték, de okát nem adja. D. Flendo puer quæritur ob verbera, causa tacetur. Flor. — *Meggy.* Honnét jössz és hová mész? KV. Unde venisti et quo vadis. Flor. — Ponticiustól Pilátusig ment. D. A Poncio ad Pilatum. Bbl. — *Meleg.* Addig verd a vasat, míg meleg. D. Dum ferrum candet, tundito. Flor. Dum candet ferrum, velocius est feriendum. Flor. Dum satis est calidum, debemus cudere ferrum. Flor. Ferrum dum candet (v. calet) tundendum est. Flor. — *Mennyország.* A gazdag nehezen megy be a mennyek országába. Dives difficile intrabit in regnum cœlorum. Bbl. Matth. 19. 23. — *Meny.* Minden napa gyűlöli menyét. KV. Napa ritkán alkuszik meg menyével. S. Socrum oderunt nurus. Flor. — Napad nem gondolja, hogy ő is csak meny volt. KV. Non vult scire socrus, quod fuit ipsa nurus. Flor. — *Mennykő.* A hegyeket gyakrabban üti a mennykő, hogysem a térföldeket. P. Feriunt summos fulgura montes. Hor. carm. 2. 10. 11. Feriunt altos fulmina montes. Hor. — Ha mennyit vétünk, annyit mennykövezne, a tágas égben egy mennykő se lenne. D. Si quotiens peccant homines sua fulmina mittat Jupiter, exiguo tempore inermis erit. Ov. trist. 2. 33. — *Mer.* A ki mer, az nyer. Audaces juvat fortuna. Flor. — *Mese.* Dajka mese. M. Fabula nutricularum. Flor. — Siketnek mond mesét. KV. Fabulam surdo narrat. Ter. Heaut. Frustrum narratur fabula surdo. Flor. Surdo fabulam canere. Flor. Fabulam narrare surdo asello. Hor. ep. 2. 1. 199. — *Mester.* Gyakorlás tesz mesterré. KV. Est rerum omnium magister usus. Cæs. bell. civ. 2. 8. 3. Experientia est magistra rerum. Flor. Exercitatio optimus magister. Flor. Magister artium usus. Colum 4. 11. 2. Optimus rerum magister usus. Flor. Usus magister est optimus. Cic. p. Rabir. Post. 4. 9. Usus magister egregius. Plin. — Egyik nap a másiknak mestere. E. Dies diem docet. Flor. — Ki útfélen épít, sok mestere van. KV. Qui struit in callem multos habet ille magistros. Flor. — Nagy mester a nyomorúság. E. Artes omnes perdocet paupertas. Plant. Stich. 178. Egestas artes docet. Flor. Necessitas magistra. Flor. Fames artium magistra. Flor. — Nem feljebb való a tanítvány a mesternél. KV. A tanítvány nem nagyobb mesterénél. Bbl. Non est discipulus super magistrum. Bbl. Matth. 10. 24. — Néma mesterektől sok jót tanulhatni. B. Muti magistri optimi. (Libri). Flor. — *Mesterember.* A mesterembernek arany padimentuma vagy. KV. Aureum habet quæque ars fundum. Flor. — Egyik mesterember gyűlöli a másikat. Figulus figulum odit, faber fabrum. Flor. — *Mesterség.* Minden mesterségnek arany a feneké. D. Aureum habet quæque ars fundum. Flor. — *Méltó.* Méltó a munkás az ő bérére. E. Dignus est operarius mercede sua. Flor. — Nem méltó sarujának sziját megoldani. E. Non est dignus solvere corrigia calceamentorum ejus. Bbl. — Úram, nem vagyok méltó, hogy hajlékomba beőj. Bbl. Domine non sum dignus ut intres in domum meam. Bbl. — *Méltóság.* Szerelem, méltóság egy székbe nem férnek. Faludy. Non bene conveniunt, nec in una sede morantur, majestas et amor. Ov. met. 2. 847. — *Mér.* A milyen mértékkel te mérsz, oly

mértékkel kapod vissza. E. Qua mensura mensi fueritis, ea remetietur vobis. Bbl. — *Mész*, bors, csuklya, sok rosszat elfedez. K. Mész, bors, csuklya rosszat eltakar. KV. Multos calx celat, piper atque cucullus. Flor. — *Méz* íz alatt méreg. E. Méz alatt méreg. S. Venenum sub melle latet. S. Hier. ep. 15. 4. — Ki sok mézet nyal, keserűt is fal. B. Ki sok mézet nyalt, sok mérget is falt. D. Nimia mellis dulcedo bilis amaritudinem contrahit. Apul. met. 2. 10. — *Mond*. Mondani és tenni kettő. KV. Dicere et facere non semper ejusdem. Flor. Aliud est facere, aliud est dicere. Flor. — Mást mond és mást gondol. KV. Aliud dicit et aliud sentit. Aliud in ore et aliud in corde. Flor. — *Mos*. Szerecsent mos. D. Czigányt szapul, szerecsent most. E. Aethiopem lavat. Aethiopem delatbat. Flor. — *Mostoha*. Az idő néha anya, néha mostoha. D. Dies quandoque parens, quandoque noverca. Hor. — Mostohánál panaszkodik. KV. Hasztalan panaszkodik mostohádnál. E. Apud novercam querere. Plaut. Pseud. 313. — Mostohát sirat. E. Ad novercae sepulchrum flet. Flor. — *Mulat*. Jobb magán lenni, mint rossz társsal mulatni. D. Malo solari, quam perverso sociari. Flor. — *Mulik*. Mulnak az esztendők. E. Anni labuntur. Hor. — *Munka*. Egy munkában kettőt vét. KV. Bis in eodem peccat. Flor. Igaz szeretet nem érzi a munkát. K. Amor sine onere portat. Bbl. Ievis est labor omnis amanti. Paling. 10. 524. — Munka mindent meggyőz. KV. Labor omnia vincit improbus. Verg. Georg. 1. 145. — Munka után esik jól a nyugalom. KV. Dulcis confecto rite labore quies. Flor. Dulcis post laborem quies. Flor. Grata quies post exhaustum solet esse laborem. Flor. — Munkára termett ember. D. Homo ad laborem natus. Flor. — Semmit nem adnak munka nélkül. KV. Dii omnia laboribus vendunt. Flor. Labore veniunt omnia. Flor. Nil sine labore vita dedit mortalibus. Hor. sat. 1. 9. 59. — *Mutat*. Ha a kis ujjadat mutatod, mind a tizet kívánja. Ny. 7. Si digitum porrexeris, manum invadet. Flor.

Nagy. Minden nagynek apró a kezdete. K. Minden nagynek kicsiny a kezdete. B. Necesse est maximorum minima esse initia. Publ. Syr. — Minél később csapás, annál nagyobb romlás. KV. Si qua venit sero, magna ruina venit. Propert. 2. 25. 28. — Nagy dolgokban az iparkodás is dicséretes. B. In magnis et voluisse sat est — si deficiunt vires tamen est laudanda voluntas. Ov. ex Pont. 3. 4. 79. — Nagyra nagy illik. D. Magnos magna decent. Flor. — Náladnál nagyobbnak engedj. KV. Cede majori. Cedendum majori. Flor. — Nagy urak kedve nyulhátón jár. KV. Gratia magnorum leporino tergo refertur. Flor. — Nagy veszéllyel jár a nagy gazdagság. KV. Fortuna magna non caret formidine. Flor. Magna servitus est magna fortuna. Sen. cons. Polyb. 7. 1. — *Nap*. Egyik nap a másiknak tanítványa. KV. Dies diem docet. Flor. Discipulus est prioris posterior dies. Publ. Syr. — *Nap*. Multával dicsérjük a napot. E. Napot nyugodva dicsérj. E. Nyugtával dicsérjük a napot. M. Vespere laudari debet amœna dies. Flor. A solis occasu, non ortu, describe diem. Flor. Diem vesper commendat. Flor. — Napról napra él. M. In diem vivit. Hor. — A napnak gyertyával világít. D. In sole lucernam adhibet. Cic. de fin. 4. 12. 29. — Semmi sem új a nap alatt. S. Nihil novi sub sole. Flor. Nihil sub sole novum. Bbl. Eccles. 1. 10. — Az alkonyodó napot kevesebben imádják. E. Plus adoratur sol oriens, quam occidens. Flor. — Minél magasabb a nap, annál kisebb árnyékot vet. K. Sol decedens crescentes duplicat umbras. Verg. — Nem lehet két nap az égen. E. Égben

két nap, hüvelyben két pallos meg nem fér. D. Unus mundus non potest duos soles ferre. Flor. — Le-ne menjen a nap haragodon. E. Non occidat sol super iram vestram. Bbl. — *Nád.* Nádra támaszkodik. D. Nádszálla támaszkodik. D. Innititur arundini. Flor. — *Nehéz.* A mit mindenki szeret, nehéz azt megőrizni. KV. Custoditur periculo, quod placet multis. Flor. — Egyszerre a szegénységet és vénséget nehéz elszenvedni. D. Paupertas et senectus maxima onera. Cic. de sen. 5. 14. Paupertas onus est et miserum et grave. Flor. — Minden kezdet nehéz. S. Omne initium durum. Flor. — Nehéz a rókát kétszer törbe ejteni. KV. Semel in laqueum vulpes. Flor. Vulpes non iterum capitur laqueo. Flor. — Nehéz a szokást elhagyni. D. Assueta relinquere durum. Flor. — Nehéz a termézet ellen. M. Durum est contra stimulum calcitrare. Bbl. — Nehéz az agg rókát törbe ejteni. MÁ. Annosa vulpes haud capitur laqueo. Flor. — Nehéz attól elállanod, a mihez hozzászoktál. D. Assueta relinquere durum. Flor. — Nehéz mindennek tetszeni. KP. Frustra laborat, qui omnibus placere studet. Flor. Multum deliras, si cuique placere requiras. Flor. — Nehéz ösztön ellen rugodozni. P. Durum est contra stimulum calcitrare. Bbl. — Nehéz jámborul hamar gazdagodni. KV. Repente dives nemo factus est bonus. Publ. Syr. — Rossz katona az, kinek a fegyvere is nehéz. KV. Marti arma non sunt oneri. Flor. — *Neret.* A ki hamar elneveti magát, nem mессze a bolondságtól. D. Ki sokat nevet, annak kevés esze van. S. Per risum multum poteris (vel: debes) cognoscere stultum. Flor. Risus abundat in ore stultorum. Flor. — Hosszú nevetésnek sirás a vége. S. Vae tibi ridenti, quia mox post gaudia flebis. Flor. — *Nincs.* Senki sem adja azt, a miye nincs. D. Nemo dat, quod non habet. Flor. — *Nő.* Rossz fű nagyra nő. E. Herba mala cito crescit. Flor. Malae herbæ cito crescunt et facile multiplicantur. Flor. Pullulat herba satis, quæ nil habet utilitatis. Flor. — *Nyak.* Egyenlő teher senki nyakát nem szegi. KV. Aequale pondus tolerabilis. Flor. — *Nyavalya.* Elég nyavalya az öregség. S. Senectus ipsa est morbus. Flor. — *Nyár.* Nyárban szagattja a téli bundát. D. Nyárban szagattja a téli subát. Aestate pænu-lam deterit. Flor. Aestate lænam deterit. Flor. — *Nyelv.* Boldog ember, ki nyelvével nem hibáz. D. Beatus, qui lingua sua non est lapsus. Bbl. Eccl. 25. 11. — Előbb jár a nyelve, mint az esze. S. Lingua mentem ne præcurrat. Flor. Præcurrit lingua mentem, sed non sapientem. Flor. — Jobb lábbal megcsni, mint nyelvvel botlani. KV. Jobb lábbal megbotlani, mint nyelvvel. D. Satiùs est pedibus labi, quam lingua. Flor. — Kétélű kard a nyelv is. E. Linguae mulierum: gladium acutum! Flor. — Kinek szíve telve, megnyilik a nyelve. E. Ex abundantia cordis os loquitur. Bbl. — Más a nyelvén, más a szíven. M. Aliud in ore, aliud in corde. Flor. — *Nyer.* A ki akar nyerni, annak fel kell tennie. D. A ki nyerni akar, fel is kell tennie. KV. Necesse est facere sumptum, qui quærit lucrum. Plaut. As. 217. — A ki akar nyerni, kell először túrni. KV. Nullum lucrum sine incommodo. Flor. — *Nyereség.* Egynek nyeresége, másnak vesztese. KV. Lucrum unius est alterius damnum. Publ. Syr. — Nyereségnek jó a szaga, akárhonnan jó. D. Lucri bonus odor ex re qualibet. Juv. 14. 204. — Rossz nyereség hasonló a kárhoz. Ny. 7. Mala lucra æqualia damnis. Flor. Male lucrum æquale dispendio. Hesiod. — *Nyomorult* gazda az, a kit a szolga tanít. KV. Male agitur cum domino, quem villicus docet. Colum. 11. 1. 4. — *Nyomorúság* bokrával jár. Ny. 2. Nulla

miseria sola. Flor. — Kölcsönzésnek társa gond és nyomorúság. KV. Aeris alieni comes miseria. Flor. — Senki nem irigylí a nyomorúságot. KV. Sola miseria caret invidia. Flor. Miseria invidiam non sentit. Flor. — *Nyomtat.* Nyomtató lónak nem kötik be száját. Sz. Nyomtató ökörnek nem kötik be száját. D. Non alligabis os bovis trituantis. Bbl. — *Nyug-szik.* A ki ifjúságában dolgozik, az vénségében nyughatik. KV. Laboriosæ juventutis studia, jucundissima sunt senectutis otia. Flor. — *Nyugalom.* Munka után édes a nyugalom. M. L. munka. — Jobb egy száraz falat nyugodalomban, mint tizenkét pastétom veszekedésben. D. Melior est buccella sicca cum gaudio, quam domus plena cum jurgio. Bbl. Prov. 17. 1. — *Nyul.* A hol a nyul felnevelkedik, ott szeret inkább lakni. Sz. Lepus solo natali gaudet. Flor. — Holt oroszlántól a nyulak sem félnek. D. Leo a leporibus insultatur mortuus. Pub. Syr. Mortuo leoni etiam lepores insultant. Flor. — Nyulat látánk, nem leszen jó szerencsénk. MÁ. Lepus apparens infortunatum facit iter. Suidas. — Sok kutya nyul halála. S. Multitudo canum, mors leporis. Flor.

Ok. Minden gonosznak oka az asszonyi állat. DJ. Omnis malitia: nequitia mulieris. Bbl. — *Okos.* Az okos bíró a részeg embert józan korában bünteti. D. Qui peccat ebrius, luat sobrius. Flor. — Bolond is, ha hallgat, okosnak látszik. M. Si tacuisses, philosophus mansisses. Bocetius. De Cons. Phil. Ha nem szólott volna, okos maradt volna. D. — Nem mindenkor hasznos felettébb okosnak lenni. KP. Nolite supra modum sapere. Bbl. — Nem sokáig él, ki fiatal korában okos. D. Præcocia ingenia cito deficient. Præcocia ingenia raro maturescunt. Præcocia ingenia raro ad maturitatem perveniunt. Flor. Immaturum magnum ingenium non est vitale. Senec. Controv. 1. 1. 22. Ingenium immaturum non est vitale. Flor. — Okos ember ellenségétől is tanul. B. Fas est et ab hoste doceri. Ov. met. 4. 428. — Okosnak nem sokat kell a szájába rágni. D. Okost ha küldenek, kevés szóval küldik. E. Okost ha küldenek, keveset szólanak neki. D. Mitte sapientem et nihil ei dixeris. Flor. — Rongyos dolmányban is van okos legény. E. Sæpe etiam sub sordido pallio sapientia latet. Flor. Sæpe est etiam sub pallio sordido sapientia. Cæcil. com fraq. 266. — *Okosság* sötétben is világít. D. Bona fama in tenebris proprium splendorem obtinet. Publ. Syr. — Többször győz az okosság, mint a bátorság. E. Sæpe acri potior prudentia dextra. Val. Flacc. Argon. 4. 622. — Idővel gyarapodik az okosság. B. Non venit ante suos prudentia nobilis annos. Flor. Prudentia non venit ante pilos. Flor. — Nem sokat ér az erő okosság nélkül. B. Vana sine viribus ira. Flor. Semmirevaló az erő okosság nélkül. KV. — *Oktat.* A szavak oktatnak, a példák vonzanak. E. Verba docent, exempla trahunt. Flor. — *Olaj.* Csendes mint az olaj. D. Oleo tranquillior. Plaut. Poen. 1236. Reddam te oleo tranquillior. Flor. — Olajat önt a tűzre. E. Nem jó a tűzre olajat önteni. KV. Oleum igni addit. Flor. Oleo incendium restringit. Non est oleum camino addendum. Flor. Oleum addere camino. Hor. sat. 2. 3. 321. Oleum lumini instillat. Flor. — *Oltár.* Csak az oltárig vagyon a barátság. KV. Amicus usque ad aram. — Flor. — Pap is az oltárról él. Ny. 18. Pap az oltárról, ördög a boltból él. S. Altari serviens, de altari vivere debet. Flor. Qui servit altari, de altari vivat. Bbl. — *Orcza.* Bélyeges orczának ne higgy. D. Cave a signatis. Flor. — Szívnek tolmácsa az orcza. E. Vultus est index animi. Flor. Vultus indicat mores.

Flor. Imago animi vultus est. — Cic. — *Oroszlán*. Árnyékkal ijeszti az oroszlánt. KV. Leonem larva terres. Flor. — Döglött oroszlánt a szamár is rugdossa. D. Leo a leporibus insultatur mortuus. Publ. Syr. — Farkastól fut, oroszlánba akadt. D. Leonem vitans ursæ unguibus occurrit. Flor. — Jobb az élő kutya a holt oroszlánnál. D. Melior est canis vivus leone mortuo. Bbl. Eccl. 9. 4. — Oroszlánbőrbe bujt szamár. D. Asinus in pelle leonis. Avian. 3. — Oroszlánt körméről. B. Ex ungue leonem. Arguitur ungue leo. Flor. Sokszor végbeviszi a róka, miben az oroszlán hiába munkálkodott. KP. Ubi leonis pellis deficit, vulpina est induenda. Phædr. fab. app. 23. — *Orr*. Jó orra volt. S. Habuit nasum. Flor. — *Orcos*. Betegnek kell az orvos. S. Aegri habent opus medico, non bene sani. Flor. Non est opus medicus valentibus sed male habentibus. Bbl. Máté. 9. 12. — Betegnek gyógyvíznél és orvos kezénél jobb a szép vigasztaló szó. KV. Medicus nihil aliud est, quam animi consolatio. Petron. 42. — Bolond ki orvosát teszi örökössé. D. Bolondság orvosod örökösé tenned. KV. Male secum agit æger, medicum qui heredem facit. Publ. Syr. Heredem medicum facere est accessere mortem. Flor. — Csak orvos ölheti meg az embert birság nélkül. BSz. Orvos, ha embert ölt is, nem fél a hóhértől. E. Orvosnak szabad embert ölni. KV. Orvost emberölésért ritkán idézik törvénybe. B. Medico tantum hominem occidisse summa impunitas est. Plin. Hist. nat. 9. 1. Solis medicis licet impune occidere. Plin. — Engedetlen beteg kegyetlenné teszi az orvost. D. Crudelem medicum intemperans æger facit. Publ. Syr. — Jobb a mértékletes élet, mint az orvos. D. Többet ér orvosnál a mértékletesség. E. Intemperantia medicorum nutrit. Flor. Modicus cibi, medicus sibi. Flor. — Akkor beteg az orvos, ha mások egészségesek. D. Medico male est, si nemini male est. Flor. — Jó orvos magát gyógyítja legelőbb. S. Orvos, gyógyítsd meg magadat. E. Medice cura te ipsum. Bbl. Legjobb orvos az idő. S. Tempus primus et optimus medicus. Flor. — Nem mindig orvos az oka, ha meghal a beteg. KP. Nem minden halálnak orvos az oka. D. Non est in medico semper, relevetur ut æger: interdum docta plus valet arte malum. Ov. ex Pont. 1. 3. 17. In medico non est semper relevetur ut æger. Flor. — Orvos és gyóntató előtt káros a titkolás. D. Medico, patrono et confessario dic verum libere. Flor. — Sok temetés nem nagy becsületére válik az orvosnak. E. Haud minus turpia sunt principi multa supplicia, quam medico multa funera. Flor. — Uj orvosra élted ne bízđ egészen. KV. Sit medicus senex, tonsor juvenis. Flor. — *Orvosol*. Késő holtat orvosolni. KV. Mortuis mederi. Flor. Nem lehet minden betegséget egy szerrel orvosolni. B. Eodem collyrio mederi omnibus. S. Hieron. — *Osztály*. Egyenlő osztály nem támaszt hadat. E. Aequalis divisio non conturbat fratres. Flor. — *Otthon*. Mindenütt jó, de otthon a legjobb. D. Nusquam commodius, nusquam liberius vivitur, quam domi. Flor. — Otthon vaksi, más házánál szemes. KV. Foris lynx, domi talpa. Flor. — *Óhajt*. Ki mit óhajt, örömet hiszi. L.: hisz. — *Óra*. Az órajárásból is megítélheted a várost. MA. Ex horologio civitatem judica. Flor. — Egy óra sincsen, mely mindenkinek egyaránt szolgálja. KV. Bona nemini hora est, quin alicui sit mala. Publ. Syr. — *Óság*. Újság kedves, óság redves. KV. Omne novum carum, vilescit quotidianum. Flor.

Ökör. Az ökör csak ökör, ha Bécsbe hajtják is. Sz. Bos bos dicitur, ubicunque terris videtur. Flor. — Embert szaván, ökröt szarván. E.

L.: ember. — Idegen ökör is hazafelé bög. D. Bos alienus subinde foras prospectat. Flor. — Magának az ökör nem szánt zab alá. D. Ökör a földet nem magának szántja. E. Sic vos non vobis fertis aratra boves. Donat v. Verg. — Nyomtató ökörnek nem kötik be száját. D. L.: nyomtat. — Ökörtől tanul a tinó. D. Tanulj tinó, ökör lesz belőled. KV. A bove majore discit arare minor. Flor. — Rest ökör is nyerget kíván. B. Rest ökör nyeregre vágyódik. D. L.: kíván. — Szinte annyi juhbórt adnak el, mint ökörbórt. KV. Szinte annyi borjubórt visznek a piacra, mint ökörbórt. D. (Hálnak ifjak, öregék egyaránt). Tot fore terga boum, quot habet pelles vitulorum. Flor. — Vén ökör mélyebben hágdossa a sarat. D. Fáradt ökör nehezebben rakogatja lábait. D. L.: fáradt. — *Ördöcséret* gyalázat. E. Propria laus sordet. Flor. — *Ördög*. Henyélés az ördög párnája. S. Otium est pulvinar diaboli. Flor. — Nem jó az ördögöt a falra festeni. B. Nemo cum diabolo jocatur impune. Flor. — *Öreg*. A bor az öreg ember teje. M. Vinum est lac senum. Flor. — *Örökös*. Az örökös sirása alattomban való nevetés. KV. Heredis fletus sub persona risus est. Publ. Syr. — *Öröm*. A búgonddal határos az öröm. D. Extrema gaudii luctus occupat. Flor. Örömmek szomorúság a vége. E. Gaudii comes mæror. Comitantur gaudia fletum. Post gaudia luctus. Flor.

Pap. Pap a papot nem dézsmálja. D. Egyik pap a másiktól nem vesz gyönyőpénzt. KV. Clericus clericum non decimat. Flor. — Hosszú suba senkit pappá nem teszen. KV. Vestis non facit monachum. Flor. — *Parancs*. Ha parancsolni akarsz, tartsz szolgát. E. Emere oportet, quem tibi obedisse voles. Plaut. Pers. 2. 4. 2. — *Paraszt*. Minél szebben kéred a parasztot, annál inkább elbizzza magát. KV. Rusticus quanto plus rogatur, tanto magis inflatur. Flor. Rusticus dum rogatur intumescit ei venter. Flor. Rusticus inflatur nimium, si sæpe rogatur. Flor. — Igérni uraság, megadni parasztság. D. Regia, crede mihi, res est promittere multum, sed servare fidem, rusticitatis opus. Flor. — *Pálma*. Sokan futnak, de csak egy nyeri el a pálmát. KV. Multi quidem currunt, sed unus accipit bravium. Bbl. — *Pásztor*. Milyen a pásztor, olyan a nyáj. E. Qualis rex, talis grex. Flor. — Okos pásztor nyirja a juhót, nem nyuzza. D. Bonus pastor tondeat gregem suum, non glabret. Tiber. Boni pastoris est tondere pecus, non deglubere. Sueton. Tiber. — Olyanok mint a nyáj pásztor nélkül. Bbl. Oves absque pastore. Bbl. Numer 27. 17. — *Pélida*. A példák vonzanak. E. Exempla trahunt. — *Pénz*. Eb a vásár pénz nélkül. D. Reddit mercatum pecunia parata gratum. Flor. — Ha nincs pénz, van emberség. S. Si non habemus pecuniam, habemus fidem. Flor. — Kinek pénze van, mindent végbe vihet. KV. Omnia pecunia effici possunt. Cic. Verr. Pecunia impetrat omnia. Flor. — Pénzzel várakat is vesznek. D. Mindent meggyőz a pénz. KV. Nihil tam fixum est, quod non expugnari pecunia possit. Cic. Nihil tam munitum, quod non expugnari pecunia possit. Cic. — Mire szükséged nincs, egy pénz is sok érte. E. Quod non opus est, asse carum est. Sen. ep. 94. 28. — Nehéz a pénzt megkeresni, még nehezebb megőrizni. KV. Majore tormento pecunia possidetur, quam quæritur. Sen. ep. 115. 16. — Pénz vezérli a hadat. D. Pecunia nervus belli. Cic. — *Pilátus*. Ponciustól Pilátusig ment. D. A Poncio ad Pilatum. D. — *Pondró*. Puha husban terem meg a pondró. D. In molli carne vermes nascuntur. Petron. 57. — *Por*, hamu, semmi vagyunk. Pulvis et umbra sumus. Hor. — A bika a port a maga fejére

vakarja. Ny. 2. Bos adversus seipsum pulverem movet. Flor. — Emlékezéssel ember, hogy porból vagy és porrá leszel. Bbl. Memento homo, quia pulvis es et in pulverem reverteris. Bbl. — Port hint a világ szemébe. M. Pulverem ob oculos aspergere. Gell. 5. 21. 4. Pulverem ob oculos offundere. Plaut. — *Pörös*. Két pörösfél közt harmadik a nyertes. S. Inter duos litigantes tertius gaudet. Flor. — *Próféta*. Senki sem próféta a maga hazájában. E. L.: haza. — Saul a próféták közt. Kl. Saulus inter profetas. Bbl.

Ravasz. Ravaszszal ravaszul. E. Cum vulpe vulpinandum est. Flor. — Kitétszik a rókának farkán ravaszága. P. Cauda de vulpe testatur. Flor. — *Rábeszél*. Könnyű az akarót rábeszélni. KV. Facile volentem trahas. Flor. — *Rágalmaz*. Távollevő rágalmaz. B. Absentem rodit. Flor. — *Rák*. A rákot egyenes járásra tanítja. D. Nunquam efficies ut cancri recte incedant. Flor. — *Halad* mint a rák, visszafelé. D. Procedunt omnia in morem cancri. Flor. — *Reggel*. Bölcsebb a reggelre halasztott tanács. D. Consilium sub mane nascitur. Flor. Evigilata consilia. Flor. De mane consilium. Flor. — *Remél*. A beteg míg él, mindig remél. M. Aegroto dum anima est, spes est. Cic. — *Rend* a dolog veleje. B. Ordo est anima rerum. Flor. — *Repül*. Sast repülni tanít. KV. Aquilam docet volare. Flor. — *Rest*. Nincs a tudománynak rest ágyban fekvése. E. Non jacet in molli veneranda scientia lecto. Flor. — *Részeg*. Beteg ember bőjtje, részeg ember imádsága. Sz. Femina dum plorat, dum rusticus ebrius orat, dum lusor jurat, nihil hæc devotio durat. Flor. — *Ki részeg* korában vét, józan korában bűnhődjék. B. Qui peccat ebrius, luat sobrius. Flor. — *Ritka*. A mi ritkább, kedvesebb. D. Rarum carum. S. Hier. ep. 146. 2. — *Quod rarum, carum*. Flor. Quod vobis gratum esse, rarum effice. Sen. de benef. 1. 14. 1. — *Ritka madár*. D. Rara avis. Pers. 1. 46. — *Rothadt*. Egy rothadt alma százat is elront. S. Pomum conpunctum cito corrumpit sibi junctum. Flor. — *Érett gyümölcs* hamar rothad. S. Pomis vicinam maturis nosce ruinam. Flor. — *Romlás*. Minél később csapás, annál nagyobb romlás. KV. Si qua venit sero, magna ruina venit. Prop. 2. 25. 28. — *Rongyos* dolmány, okos legény. E. Rongyos dolmányban is van okos legény. E. Sub laceris crebro virtus latet aurea pannis. Muret. — *Rossz*. A jól eltakart rosszat ki ne ásd. D. Malum bene conditum ne moveas. Flor. — A ki magának rossz, másnak sem lehet jó. KV. A rossz magának sem jó. D. A rossz magának legrosszabb. D. Non bonus est ulli, qui malus ipse sibi. Flor. — A rossz szolgának legrosszabb tagja a nyelve. KV. Lingua mali pars pessima servi. Juv. — Akkor legrosszabb a rossz, mikor magát jónak teszi. D. Malus ubi bonum se simulat, tunc est pessimus. Publ. Syr. — Arany és gazdagság rosszra izgat. KV. Opes, irritamenta malorum. Ov. Aurum destructor vitæ princepsque malorum Ov. — Átkozott fősvényiség, minden rosszra vezet. KV. Avaritia est radix omnium malorum. S. Hieron. — Ember hamar felejt jót, nehezen rosszat. KV. Labitur ex mente heu cito res bona, sed mala lente. Flor. — Ha rossznak elejét nem veszed, erőt vesz rajtad. D. Principiis obsta, sero medicina paratur, dum mala per longas convaluere moras. Ov. rem. amor. 91. Omne malum nascens facile opprimitur, inveteratum fit plerumque robustius. Cic. Philipp 5. 11. 31. — Harag rossz tanácsadó. M. Ira pessimus consultor. Flor. — Jó rosszszá válik a rossz mellett. D. Bonos corrumpunt mores congressus mali. Tertull. ad uxor. 1. 8. Malus

fere fit, quisquis malis convixerit. Flor. Surgit origo mali de pravo sæpe sodali. Flor. — Jobb magán lenni, mint rossz társal járnai. D. Malo solari, quam cum perverso sociari. Flor. — Jótól jót tanulni, rossztól rosszat. D. A bonis bona discimus, a malis mala. Flor. — Kinek rossz a szomszédja, annak sok a gondja. S. Rossz dolog a rossz szomszéd. KV. Rossz szomszédság, török átka. Sz. Ecce rem vere malam : vicinus mihi malus est. Flor. Malus vicinus : maximum malum. Flor. Vicinitas mala instar infortunii est. Flor. Vicinum habere malum, magnum est malum. Flor. — Magától is megtanulja ember a rosszat. KV. Malæ naturæ nunquam doctore indigent. Publ. Syr. — Minden rossznak megvan a maga jó oldala. S. Malum nullum est sine aliquo bono. Plin. Hist. nat. 27. 3. 8. Tam mala res nulla, quin sit quod prosit in illa. Flor. — Rossz a rossz hamar megismeri. D. Malus malum cognoscit. Flor. — Rossz erkölcs megvesztegeti a jó észet. D. Bonos corrumpunt mores congressus mali. Tertull. — Rossz tanács fejedre fordul. E. Malum consilium consultori pessimum. Gell. Noct. 4. 5. 6. — Rossz lelkiismeretű ember azt gondolja, hogy mindenki ő róla beszél. KV. Conscius ipse sibi de se putat omnia dici. Flor. — Rossz társaság rosszra vezet. S. Ad malefacta malus socius socium trahit. Flor. — Rosszról rosszabbra. M. De malo in pejus ruere. Flor. — Bossz tyuk az, mely a szomszédba jár tojni. M. Mala gallina, quæ vicinis ova parit. Flor. — Rossz portéka. M. Mala merx. Plaut. mil. gl. 895. — Rossz kezdésnek rossz hagyás a vége. L. : kezdés. — Szükséges rossz. M. Malum necessarium. Ael. Lamprid. bit. Alex. Sev. 46. — Rossz (repedt) fazék tovább tart. M. Malum vas non frangitur. Flor. — Senki sem lett egyszerre rossz. M. Nemo repente malus. Flor. — Nincs oly rossz könyv, melyből valami jót nem lehetne tanulni. M. Nullus est liber tam malus, ut non aliqua parte prosit. Plin. ep. 3. 5. 10. — Hamar lett, rosszul lett. D. Quod cito fit, male fit. Flor. — *Róka*. A rókát rókán kell fogni. KV. Contra vulpem vulpinandum. Cum vulpe prudens vulpinabitur. Flor. — A róka szőrét változtatja, de nem erkölcsét. KV. Vulpes pilum mutat, non mores. Sueton. Vespas. 16. — Farkáról ismeretes a róka. D. Kitétszik a róka farka, akár mint dugdossa. P. Kitétszik a rókának farkán ravaszága. P. Cauda de vulpe testatur. Flor. — Minden róka a maga farkát dicséri. KV. L. : fark. — Nehéz az agg rókát törbe ejteni. MA. Annosa vulpes haud capitur laqueo. Flor. — Nem illik össze az oroszlán a rókával. B. Jungere vulpes leoni. Verg. buccol. 3. 91. — Olykor bárány, olykor róka. D. Ovem in fronte, vulpem in corde gerit. Flor. — Nincs oly agg róka, a kinek a bőre a csávéba nem kerül. KV. Semel in laqueum vulpes. Flor. — Régi róka hamis eselt vet. E. Vulpes ætate fit astutior. Flor. — Rossz róka, melynek csak egy lyuka van. E. Multa novit vulpes. Flor. — *Róma*. Minden út Rómába vezet. S. Több út vezet Rómába. S. Mille viæ ducunt hominem per secula Romam. Flor. — Róma sem épült egy nap alatt. KV. Non fuit in solo Roma peracta die. Flor. Roma non fuit una die condita. Flor. — *Róza*. Ninesen róza tövis nélkül. Népdal. Ritka róza tövis nélkül. D. Rózsának is van tövise. B. Nulla rosa sine spinis. Flor. — Tövis közül szedik a rózsát. KV. Sértő tövisek közt szedik a szép rózsát. D. Rózsaszedés tövissel jár. KP. Inter spinas quære rosas. Flor. — Türelem rózsát terem. B. Patientia colligit rosas. Flor. — *Rövid*. Az asszonynek hosszú a haja, rövid az elméje. KV.

L.: haj. — *Ruha* tisztesség. MÁ. Ruha ékesség, pénz tisztesség. D. Ex veste virum noscito. Flor. Vestis virum reddit. Quintil. 8. 5. Vestis virum facit. Flor.

Saru. Kiki tudja, hol nyomja saruja. D. Nemo scit ubi calceus urat, nisi qui eum portat. Flor. — Nem méltó sarujának szíját megoldani. E. Indignus est, qui illi calceos detrahat. Flor. Non est dignus solvere corrigia calceamenti ejus. Bbl. — *Sas.* Ha sas vagy szunyogot ne vadássz. D. Sas legyet nem fogdos. D. Aquila non captat muscas. Flor. — Megifjul mint a sas. E. Aquilæ senectus robusta. Terent Heaut. 520. — Sas szem. D. Aquilæ oculos habet. Flor. Tam cernis acutum, quam aquila. Hor. — Sast tanít repülni. KV. Aquilam volare doces. Hor. — *Sár.* Bocskora a sárban maradt. D. Hæret in luto. Plaut. Megakadt a sárban. D. — Sárba vetette. E. Ac si in lutum projiciat. Flor. — Sarat sárral ne moss, nem tisztul. D. Lutum luto pulgare. Appolon. — *Semmi.* Semmiből semmi sem lesz. E. Ex nihilo nihil fit. Flor. De nihilo nihil. Flor. De nihilo nihilum. Pers. 3. 83. — Kevesebb a semminél. D. Minus nihilo est. Plaut. Pseud. 938. — Kinek semmije sincs, az semmit el nem veszthet. KV. Nihil habenti nihil deest. Flor. — *Senki* sincsen fogatkozás nélkül. KV. Senki nincs vétek nélkül. KV. Vitiis nemo nascitur sine. Flor. — Senkinek sem barátja az éjszaka. KV. Nox homini inimica. Flor. — Sótalan harag, kitől senki nem fél. Ny. 2. Vana sine viribus ira. Flor. — *Siet.* Lassan siess. Ny. 4. Festina lente. Sueton. Octav. 25. — Sietség hozhat kárt. HV. Festinasse nocuit. Flor. — Sietség társa a hiba. B. Qui festinus est, pedibus offendet. Bbl. Prov. 19. 2. Substantia festinata minuetur. Bbl. Prov. 13. 11. Festinasse nocuit. Flor. — S. Minél jobban sir az asszony, annál jobban akarja a férfit megcsalni. E. Dum femina plorat, decipere laborat. Flor. — Sirással jövünk a világra. E. Prima vox hominis plorans. Bbl. Sap. 7. 3. — Ha asszonyok sirnak, megnyírnak. D. Struit insidias lacrimis dum femina plorat. Cato 3. 21. — *Sok.* Soknál is több. D. Nimio plus. Flor. — A mi sok, az megárt. M. Omne nimium nocet. Flor. Multa nocent. Flor. — Könnyű a nagy teher is, ha sokan emelik. D. Multorum manibus alleviatur onus. Flor. — Nehéz azt megőrizni, a mi soknak tetszik. M. Custoditur periculo quod placet multis. Flor. — Sok beszédnek sok az alja. E. Loquentiæ multum, sapientiæ parum. Gell. — Sokan vannak a hivatalosak, de kevesen a választottak. Bbl. Multi sunt invitati, sed pauci electi. Bbl. Máté 20. 16. Multi sunt invitati, sed pauci eximii. Flor. — *Sors.* Elégédjél meg sorsoddal. E. Esto contentus sorte tua. Hor. — Senki sem elégszik meg sorsával. KV. Nemo est contentus sorte sua. Hor. — Szegény sors az, melynek nincs irigye. Sz. L.: irigy. — *Só.* Megnyalja a sót. M. Salem delingere. Plaut. Curc. 4. 4. 6. — *Sólyom.* A baglyot a sólyomhoz hasonlítani. KV. Aquilis similes facit noctuas. Mart. Aquilis similes facis noctuas? Mart. Aquilis similes noctuas? Mart. 10. 100. 4. — *Süket.* Süketnek mond mesét. KV. Surdis fabulam canere. Ov. am. 3. 7. 61.

Szabad. A mi egynek szabad, másnak nem szabad. B. Quod uni licitum, alteri vetitum. Quod licet Iovi, non licet bovi. Flor. — Csak az szabad, a mi illik. D. Szabad, a mi illik. E. Quod decet, id licet. Flor. — A mi szabad redves, a mi tiltott kedves. KV. Quidquid licet, minus desideratur. Flor. Quod licet ingratum est, quod non licet, acrius urit (vel: urget). Ov. am. 2. 19. 3. — Nem mind illik, a mi szabad. E. Honestum

non est semper, quod licet. Flor. Non omne licitum honestum est. Flor. — Kérni szabad. M. Petere licet. Flor. — Szabadság. Ajándék elfogadás, szabadság eladás. Sz. Ajándék elvétel, szabadság letétel. BSzD. Beneficium accipere, libertatem est vendere. Publ. Syr. — Szabadság aranyánál is drágább. E. L.: arany. — Szag. Uj fazék megtartja első szagát. D. Quo semel est imbuta recens, servabit odorem testa diu. Hor. ep. 1. 2. 69. Quod nova testa capit, inveterata sapit. Flor. — Festett virágot nem szagolnak. D. Az irott virágot sokan dicsérik, de senki sem szagolja. B. Qui pingit florem, non pingit floris odorem. Flor. Non laudo florem, quæ nulum præbet odorem. Flor. Narcissus nulli reddit depictus odorem. Flor.

MARGALITS EDE

Folyár. A NySz. e szónak értelmét SÁNDOR ISTVÁNRA való hivatkozással (Told. a magyar-deák Szókönyvhöz, Bécs 1808) így határozza meg: „lascivus, salax, venerus”. SÁNDOR I.-ra támaszkodik KRESZNERICS is (I. 166), de hozzáteszi: „Viget adhuc in usu plebis, hoc sensu usurpatum audiui 20. May 1816 in Sághe”. (V. ö. FISCHER IGNÁ CZ, Ritkább és homályosabb képzők, Nyr. VII. 62.) A szónak ezen értelmét nem akarom kétségbe vonni, de már azt nem hagyhatom megjegyzés nélkül, hogy a NySz. nyomban a SÁNDOR I. és KRESZNERICS adta értelmezés után, minden közbevetés nélkül a Példák Könyve következő helyét idézi: „Lassadza houa megyen mynden yelen valo elew ember mert az folyar en velem mondhattya el megyek meg halny”. (Nyelvemléktár VIII. 113.) Az itt említett *folyar* ugyanis nem támogatja a fenti jelentést, mert a Péld. K. e helyének azóta megkerült eredeti latin szövegében csak egyszerűen *cursor* felel meg neki; tehát a *folyár* itt nem más mint a *futár* synonymuma azon az alapon, hogy a *folyári* ige a *futári*nak értelme szerint ikerestvére. Abban a középkori latin versezetben, a melyben a Példák Könyve „Elmegyek meghalni” refrainú fejezetének forrását a minap kimutattam (I. Irodalomtört. Közlem. X. 1. füz.), a fentidézett szavak latin eredetije így hängzik:

Vado mori, videat quo currat quisque superstes,

Cursor habet mecum dicere: vado mori.

Kétség nem fér ahhoz, hogy itt csak a közönséges *cursor mundi*, a halandó emberfia forog szóban, nem pedig a *salax, lascivus*, a mely utóbbi értelme e szónak egészen más szemlélet alapján fejlődhetett, (Vö. még: „ambulus: cursor: *folyaar*” Gyöngy. Szót.)

KATONA L.

Ismertetések és bírálatok.

Khínai-magyar nyelvrokonság (!).

LÁSZLÓFALVI VELICS ANTAL dr.: *A khínai nyelv szerepe az ural-altaji, indoeurópai és sémi nyelvekben.* Budapest, 1899. 8-r. 99 l.

Sokszor idézett mondása VOLTAIRENEK: «L'étymologie est une science, où les voyelles ne font rien, et les consonnes font peu de chose», a melyet aztán az egész nyelvtudományra ráértettek. Ez a gúnyos meghatározás akkor, mikor VOLTAIRE éles tolla alól kikerült, igaz is volt. De most már nem igaz. A féktelenül szertekalandozó délibábos nyelvészkedés kora lejárt. A ki a komoly nyelvész nevére számot tart, az most már szigorú kritikával dolgozik. Az elődök nyaktörő merészsége, mely a legképtelebb lehetetlenségtől sem riadt vissza, az utódoknál aggodalmas óvatosságra változott. Nem mernek annyira szertekalandozni a szélrózsa minden irányába; óvatosan kerülgetik az ismeretlen, ingoványos, süppedékes helyeket, s csak odáig merészkednek elmenni, a meddig biztos talajon vethetik meg a lábukat. Még kisebb útra sem indulnak el kellő fölszerelés nélkül, hanem előbb ellátják magukat mindennel, a miről gondolják, hogy útközben szükségük lesz rá. És jobb szeretnek gyalog járni, mint a képzelet tüzes paripáján, mert a gyalogjárás lassabb ugyan, de biztosabb; a szilaj vágatásnak pedig — tudják — nem egyszer kéz-, láb-, nyaktörés vagy veszedelmes agyrázkódás volt a vége. A gyalogjáró, ha megmegbotlik is olykor, legalább nem esik igen nagyot.

De hagyjuk el a képes beszédet!

Mint minden más tudománynak, úgy a nyelvészetnek az eredményes műveléséhez is mindenekelőtt teljes tájékozottság kell. Ismerni kell az eddigi kutatások eredményeit, és ismerni kell azon utakat és módokat, a melyek ezen eredményekhez vezettek. E nélkül hiábavaló minden törekvés, minden erőfeszítés. A műkedvelő, a ki e nélkül lát hozzá a munkához, ha éjet-napot összetéve vas szorgalommal és kitartással tanulja is az egyik nyelvet a másik után, nem viheti semmire a nyelvtudomány terén. Az építést alapozással kell kezdeni.

Az előttünk fekvő füzet szerzője arra vállalkozott, a mi PODHORSZKY LAJOSnak a hetvenes években nem sikerült: a magyar és a khínai nyelv

rokonságának a kimutatására. Már ezen czélnak a kitűzésével is módszer-elleni hibát követett el. A magyar nem egymagában álló nyelv, nem ,rokontalan ága nemének', hanem egy nyelvcsaládnak a tagja, s attól a nyelvcsaládtól semmikép sem szabad elszakítani. Khínai-magyar nyelv-rokonságról nem lehet beszélni, legföljebb khínai és finn-ugor nyelv-rokonságról lehetne szó, ha lehetne. Már pedig a szerző a többi finn-ugor nyelvre nem vet és nem is vethet ügyet, mert azok — mint maga sajnálattal megvallja — az ő ismeretkörén kívül álló elemek', a melyeket ,csak minimális mértékben értékesíthetett' (9. l.); s ez a ,minimális mérték' valóban a lehető legminimálisabb, mert az egész füzetben csak egyetlenegy finn szóra bukkantam (s abban is sajtóhiba van: *kun* helyett *kun* 38. l.).

A khínai és a magyar nyelv annyira elüt egymástól egész mivoltában, hogy el sem képzelheti az ember, mi keltheti föl valakiben a két nyelv közötti rokonság gondolatát. Hogy pedig a szerző ezt a rokonsági viszonyt milyennek gondolja, azt kivehetjük a bevezetésből. A 7. lapon ,khínai-magyar érintkezésről' szól,*) a mely ,nyelvünkben nem egy nyomot hagyott', mert a magyar nyelv ,a khínai forrásból bőven merített', valaminthogy merítettek belőle ,mindazon ugor, török és mongol népek, melyek a hunnok vagy más hódítók zászlója alatt Khínával érintkezésben voltak'; sőt ,merítettek a khínai nyelvből uralaltáji rokonaink valamennyien és egyetemlegesen már akkor, midőn az őshazában a khínaiak tőszomszédságában vagy velük együtt éltek, s nyelvük még egymásétól nagyobb mértékben elkülönítve nem volt'. Ezen közös s a nyelv összerkezetébe mélyen behatoló elemeket örökségképen hagyta a khínai nép az uralaltáji törzsnek, ép úgy, mint az indogermán és sémi népeknek' (mert azokba is jutottak khínai elemek, még pedig sokkal bővebb mértékben, mint azt képzelnők'). A következő lapon is ,a khínai nyelvnek a magyar nyelvre gyakorolt befolyásáról' beszél a szerző; de már ugyanezen a lapon valószínűnek mondja, hogy ,az ősturáni nyelv még zsenge bimbó korában (a midőn t. i. még az egész törzs egy és ugyanazon szegényes nyelvet beszélt) a közös őshazában házassági frigyre lépett a khínaival, mert a khínai apaságnak nyomai a turáni nyelvek vonásaiban, minden ízükből kétségbevonhatlanul fölismerhetők'. (Előre bocsátotta ugyanis, hogy ,valamint a nemzetek különféle népek házasságából erednek, úgy a nyelvek is különböző összülőknek v érszerinti frigyéből származnak'). De igenis — mondja aztán — örömmel merített a magyar nyelv ez ősi rokonsforrásból, mint kincsesbányából másodszor is akkor, a midőn a nagy

*) Az idézetekben én ritkítottam egyes szavakat.

idők folyása századok múltán ellenség gyanánt állítja szembe újból egymással a régi szomszédokat és r o k o n o k a t'.

Ezen képzavaros nyilatkozatból azt vehetjük ki, hogy a szerző a viszonyt talán így képzei: az ősturáni nyelv egykoron összekeveredett a khínaival (így érthetjük a 'házassági frigyre' lépést), s ennek a keveréknyelvnek a folytatásai a mostani turáni nyelvek, köztük a magyar; ez azután később ismét sokat átvett — de miből? Mi az az 'ősi rokonforrás'? Talán a khínai-ősturáni keveréknyelv? De hiszen ez már nem lehetett meg akkor, mikor a magyar nyelv megvolt! Vagy a khínai nyelvet érti a szerző? De hiszen az még régebben megszűnt létezni, mert egybeolvadt az ősturáni nyelvvel! Azután hogy értsük azt, hogy a magyar nyelv másodszor is örömmel merített ez ősi rokonforrásból? Hát mikor merített először? Nyilván akkor (7. l.), mikor az urál-altáji népek a khíniaiak tözsomszédságában vagy velük együtt éltek. De hiszen akkor még nem volt magyar nyelv, sőt még az ősturáni-khínai keverék-alapnyelv sem volt meg! És kik azok az ellenségként szemben álló, régi szomszédok és rokonok? A magyar és a khínai. De ha még volt khínai, a mint hogy kellett lenni, mert még most is van, akkor a szerző nem képzelheti azt a 'házassági frigyet' másképp, mint úgy, hogy az ősturáni nyelv tetemes számú khínai elem befogadásával r o k o n s á g b a keveredett a khínaival, s ez a rokonság természetesen megmaradt az ősturáni nyelv későbbi változatai (= a turáni nyelvek) és a khínai között is. Ez a zavaros fölfogás arra vall, hogy a szerző ép úgy nincsen tisztában a nyelvrokonság fogalmával, mint a hogy nem voltak vele tisztában az immár eltemetett és legfőljebb csak kisértetként följáró török-magyar nyelvrokonság vitatói és hívői sem. Az emberek családi viszonyainak és rokonsági fokainak a nyelvekre való átvitele sok zavart és félreértést okozott már s fog még okozni ezentúl is. A ki azt hiszi, hogy a nyelvek 'házassági frigy' útján rokonaivá válhatnak egymásnak, az nagy tévedésben leledzik; meglevő nyelvek között semmi módon nem jöhet létre rokonság. A nyelvrokonságnak egészen más az alapja.

De már most lássuk, minő egyezéseket talál a szerző a khínai és a magyar nyelv között. Csak néhányat mutatok be; ex nonnullis discite omnes. A szerző azt mondja: 'legyünk kellő figyelemmel arra, hogy a belső tartalom ép úgy, mint a külső alak teljes mérvben találkozzanak. Sőt a belső tartalom összetalálkozására még nagyobb súlyt fektessünk, mint a külső hasonlatra' (37. l.). Ezen szigorú, de egyúttal ellenmondásos elv szerint egyeztetni pl. a következő szavakat:*) *tao* : *út*, *táv* [ez

*) Némelyikhez [—] rekeszjelben megjegyzést csatolok; a többiek el lehetnek nélküle.

utóbbi a khínai szóhoz hasonlóknak elég hasonló volna, csak az a baj hogy a neológia alkotása; az előbbit meg kell fordítani, hogy a khínai szóhoz hasonlítson; az is különös, hogy a *taó*-nak két merőben különböző megfelelője van, s ezenkívül az *út* szó a khínai *tú*-val is egyeztetve van] | *hiep* : *fej* [miféle alaki egyezés!] | *kú* : *ok, ük* (t. i. régi) | *wü-hoü-kó* (nincs-virág-gyümölcs) : *füge* [olasz jövevényszó] | *czé-mü-tây* (ex matre natus) : *csemete* [olasz jöv.] | *hó-sên-leaò* (egyenlő-test-való) : *hasonló* | *sü-leaò-tí-lán* (sülni-lenni-való-nehez) : *sületlen* | *pü(t) táng* (nem hasznos) : *bitang* [német jöv.] | *wü lí-tí* (nincs-ész-való = esztelen) : *bolond* [szláv. jöv.] | *taó-tě-szò* (igazságot-elér-aki) : *tudós* | *taó-nêng-leaò* (igazság-képes-lesz) : *tanul* | *í-szò-tě-nêng* (akarást-aki-elérni-bír = mindenható) : *isten* [perzsa jöv.] | *szě-nêng-tí* (szelidség-képes-való = a ki szelid, nyugodt) : *szent* [szláv jöv.] | *tā-tí-kó* (ver-ő-ke = a. verő) : *tátika* | *fú-hiüě-rí* (atya-vére) : *fivér* [ezt a szót BALLAGI MÓR alkotta] | *pā-yeü-leaò-nêng-tek* (bejönni-lenni-képes-eszközöl) : *bejelent* | *kiā-pā* (hamis csapás) : *hiába* | *ü-leaò* (katona-levő) : *úr* | *hiāng-pa-leaò-szò-tí* (faluba-való-aki) : *paraszt* [szláv jöv.] | *kiü-leaò-nêng-k'ò* (származni-lenni-lehet) : *gyermek* | *ýn-tě-czò-nêng-nég-tí* (vezetés-elérni-tenni-lehetni-való) : *intézmény* | *hó-nêng-leaò* (együtt-lehetni-vala) : *Hunor* | *nêng-k'ü-leaò* (lehet-menni-vala) : *Magyar* | *szü-csên-tí* (a ki az ügyeket elvégzi, ügyes) : *Széchenyi* | *szò-leaò-te-nêng* (a ki a hatalmat elérte) : *Zoltán* || Szóalkotó elemek: *czé* (gyermek), pl. *lāncz*, *kincs*, *fiúcska*, *csirke*, *csíra* | *nêng* (lehet, bír), pl. *nem*, *jön*, *tan*, *jövend*, *asztalon*, *jellem*, *alkalom*, *tény*, *igen* | *pā* (venni, adni, csapni), pl. *hiába*, *paraszt* | *tě(k)* (elérni, tenni), pl. *lehet*, *tény*, *tud*, *tehát*, *halad*. — Végül álljon még itt mutatványul a szerzőnek indogermán-khínai egyeztetései közül egynéhány: *deus* : *tě-szò* (a ki tehet) | *Caesar* (*Kaiser*) : *kő-szò-leaò* (a ki vágni [győzni] bír) | *ordnung* : *leaò-tí-nêng-kő* (léthez tartozó képesség) | *ort* : *leaò-leaò-tí* (ő levő való) | *hund* : *hó-nêng-te* (együtt levő, követő) | *majör* : *nêng-í-leaò* (bír akarni) | *minor* : *mu-nêng-leaò* (nem bíró) | *macht* : *nêng-küò-tě* (lehetést eszközöl) — stb. stb.

Azt hiszem, ez a néhány mutatvány mindenkit meggyőzött arról, hogy e munka sajnálatraméltó eltévelyedés eredménye, s a nagy nyelvismerettel rendelkező szerző buzgalma és fáradozása teljesen kárba veszett.

SZINNYEI JÓZSEF.

A Finn-Ugor Társaság legújabb kiadványai.

Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja. Journal de la Société Finno-Ougrienne. XVI. Helsingfors, 1899.

H. VAMBÉRY: *Noten zu den alttürkischen Inschriften der Mongolei und Sibirien.* (Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne XII.) Helsingfors, 1899.

I.

A Finn-Ugor Társaság XVI. évkönyvében az első helyet KROHN ILMARI terjedelmes tanulmánya: 'Über die Art und Entstehung der geistlichen Volksmelodien in Finland' foglalja el. Utána SETÄLÄ EMIL kisebb dolgozata következik: 'Über ein mouilliertes *ś* im finnisch-ugrischen. Már 1893-ban kifejezte WIKLUND azt a nézetét, hogy a szókezdő lapp *č* bizonyos esetekben eredeti *ś* (= mord., zürj.-votj. *ś*)-nek a megfelelője. Ugyanazon időben SETÄLÄ a mord. és zürj.-votj. mélyhangú szavak kezdő *ś*-ére fordította a figyelmét, észrevette az egyezést ezen nyelvekben a *s* és a *ś* megoszlása között és arra a következtetésre jutott, hogy ennek a megoszlásnak ősrégi különbözőségeen kell alapulnia. Később a szóközépi *ś*-et is megvizsgálta és erre nézve is ugyanazon eredményre jutott. A jelen kis dolgozatban az ered. *ś*-re vonatkozó legfontosabb bizonyítékokat teszi közzé. A magyar szókezdő *sz* ered. *ś* megfelelőjének bizonyul pl. a *szarv*, *száz*, *szomjú* szóban (az elsőben és a másodikban a finn-ugor *ś* indo-iráni *ç* megfelelője), s a magashangúak közül valószínűleg ilyen eredetű *sz-szel* valók: *szem*, *szív*, talán *szén* is. A szóközépi ered. *ś*-nek (ill. *śk*-nak) a magyarban *ś* a megfelelője, pl. ezekben: *mos*, *fosik*, *vas*, *feske* (*fecske*). (S. nem mondja ugyan, de a f. *pääsky*, votj. *poški* s a m. *feske*, *fecske* viszonyát nyilván úgy kell fölfognunk, hogy f. **pääsk-*, votj. **pošk-* ∼ m. **fes-*, **fecs-*, s a *-ke* kicsinyítő képző). — A társaság ülésein tartott föl-olvasások közül első helyen van közölve a GENETZÉ, a mely részben ugyanazt a kérdést tárgyalja, mint az előbbi, t. i. 'A finn-ugor *ś* és *s* a szavak elején' (finnül). G. két csoportot különböztet meg, a melyekben a szókezdő megfelelése a következő: 1. m. *sz* ∼ zürj.-votj. *ś*, *č'*, *č*, *č*, *č* (v. magashangok előtt *s* = *ś*), mord. *ś* (v. magashangok előtt *s* = *ś*), lp. *č*; ide tartoznak pl.: *száj*, *szár*, *sarv*, *száz*, *szem*, *szil*, *szírom*, *szirt*, *szív*, *szomjú*, *szorít*, *szök*, *szürke*; 2. m. *o* (= a kezdő mássalhangzó nincs meg) ∼ zürj.-votj. *s*, mord. *s* (magashangok előtt *s* is), lp. *s*; ide tartoznak pl.: *epe*, *ev*, *ín*, *olvad*, *ő*, *öl*. Harmadik általános csoportot, a mely a két előbbitől tisztán külön volna választható, nem sikerült összeállítania. Van ugyan egy csomó szó, a melyekben a megfelelés ez: f. *h* (*s*) ∼ lp. *s* (*ś*, *č*) ∼ mord. *ś*, E. *č*, s ezekben a legrégebbi fokon *ś* lehetett a

kezdőhang, mert a litván *sz* (= *š*) és *ž* hangoknak a fönnebbiek a szabályos megfelelői a finnben és a lappban. Másrészt a magyarban és legközelebbi rokonaiban is van néhány *š* kezdetű egyező szó. De a szabályos megfelelés ennél többre rendesen nem is terjed. G. azt a föltevést, hogy a finn-ugor alapnyelvben volt szókezdő *š*, nagyon gyenge alapokon nyugvónak tartja. Inkább hajlandó azt tenni föl, hogy a *š* csak az alapnyelv utáni korban fejlődött külön a finn és külön az ugor nyelvágban főleg abból az eredeti spiransból, a melynek megfelelőit a fönnebbi második csoport tünteti föl. Hogy ez a hang valamiféle *s* volt, azt szerinte meglehetősen bizonyossággal következtethetjük abból, hogy a megfelelője most is *s* mindegyik nyelvben, kivéve a magyart (0) és részben a vogul-osztját (l \sim t), és különösen az ezen csoportba tartozó régi indogermán jövevényszavakból, pl. a „só” nevéből, a mely ép úgy mint az eredeti nyelvcsaládban, több finn-ugor nyelvben *s* kezdetű. Lehetségesnek tartja azonban, hogy ez a *s* eredetileg vagy alveolaris volt, mint most a finnben, vagy bilateralis (l), mint az osztjákban; az előbbi föltevés megmagyarázná u. i. annak *š*-re, az utóbbi meg *t*-re változását (kül. gyakran a vogulban). [Megemlíteném, hogy BUDENZ (NyK. XXI. 190. stb.) a 3. sz. névmás ered. kezdőhangjául *s*-t vett föl; hasonlóképen már ő előtte EUROPAEUS (Suomi II. f. VII. 28. 36.) és ANDERSON (Verhandl. d. gel. estn. ger. IX. 80.); SETÄLÄ pedig (ÄH. 242.) úgy vélekedik, hogy az ő névmásnak és a vele egy csoportba tartozó magánhangzós-kezdetű szavaknak a kezdőhangja ered. az *s*-től különböző hang, talán valami sziszegő v. legalább spirans volt]. Az első csoportbeli szavak kezdőhangjának az eredetije G. szerint is jésített (*š* v. *l'*) volt. — WICHMANN GYÖRGY „Die verwandten des finn. *vaski* (kupfer) in den permischen tsprachen (syrjänischen u. wotjakischen“ cím alatt a hangmegfelelések árgyalásával kiegészítve közli azon fejtegetését, a mely a *Virittäjä* I. évf. 23. l. finnül már megjelent (ism. NyK. XXVII. 165). E szerint a votj. *azves*, zürj. *eziš* és a m. *ezüst* összetett szó, melynek a jelentése ered. „weisses kupfer (metall?)“ volt. Úgy látszik, W.-nak elkerülte a figyelmét, hogy a magyarban az *ezüst*ön kívül meglehetősen el van terjedve a nép nyelvében a vele azonos jelentésű *üst* szó (l. *ezüst* és *eleven-üst* MTsz.); ezzel is támogatni lehetne az ő föltevését, bár valószínűbb, hogy az *üst* csak naiv szóelemzés útján jött létre. — Megemlíteném még QVIGSTAD J. dolgozata: „Übersicht der geschichte der lappischen sprachforschung“. Ebben egyebek közt elmondja, hogy maddón SAJNOVICS 1770-ben a dán tud. akadémiában fölvasta a „Demonstratio“-ját, szóba került hogy az, LEEM szótárának már kinyomott íveit meg kellene semmisíteni és újra nyomtatni a SAJNOVICS-javasolta magyar helyesírással; az átírást S.-ra és egy PORSANGER nevű lapp eredetű papra

akarták bízni, azzal a meghagyással, hogy a megfelelő magyar szavakat is iktassák oda az illető lapp szavak mellé. Azonban az egész tervből nem lett semmi, mert PORSANGER, a kitől előbb véleményt kértek, a magyar átírást nem találta czélszerűnek.

II.

VÁMBÉRY, mint a bevezető fejezetben mondja, csak igénytelen megjegyzéseket kíván tenni a THOMSENTől megfejtett legrégibb (Kr. u. 733-ból való) török nyelvemlék magyarázatos kiadásaira. Természetesen — úgymond — csak szerény böngészetet adhat, mert a megfejtés és a megmagyarázás főérdeme THOMSENÉ és RADLOFFÉ. 'Was die Leistung THOMSENS anbelangt, so ist dieselbe geradezu phänomenal, und bekundet einen Grad von Fleiss, Geduld, Scharfsinn und Kenntniss, den wir keinen bisherigen Entzifferern unbekannter Schriftzeichen, die sich doch in den meisten Fällen auf zweisprachige Texte stützten, nachrühmen könnten.' Ehhez a magasztaláshoz bizonyára hozzájárul minden szakértő, a ki THOMSEN zseniális eljárását ismeri (l. NyK. XXIV. 1.). Ellenben minden bizonynyal csak nagyon kevesen fogják helyeselni és elfogadni annak a megokolását, hogy a szerző mért hivatkozik e művében gyakran a magyar nyelvre is. Azt mondja, s tudjuk, nem először: 'Die Sprache der Magyaren ist eine intensive Mischsprache finnisch-ugrischer und türkischer Provenienz, ein Sprachamalgam, welches nicht nur im Wort-, sondern auch im Formenschatze sich kundgiebt...' (17. l.) Hiszen jól tudjuk, hogy minden nyelv vegyüléknyelv oly értelemben, hogy mindenikben van több vagy kevesebb idegen hatás nyoma, s ebben a tekintetben a magyar sem kivétel; csak hogy a szerző mást ért a vegyüléknyelven, mikor a magyart finn-ugor és török 'Sprachamalgam'-nak nevezi. De ezen kár volna vitatkozni, mert ez a vitás kérdés már ad acta van téve. Azt sem fogadhatjuk el egész teljességében, hogy 'die türkischen Elemente der magyarischen Sprache sind . . . sehr alt, mindestens so alt, wenn nicht älter, als die der Inschriften . . .' (17. l.) A magyar nyelv török és *ú. n.* török elemei között több réteget lehet és kell is megkülönböztetni, s a jövevényszók korántsem mind oly régiek, és a régiek épenséggel nem oly fölötté nagyszámúak, hogy elfogadhatnók a szerzőnek azon állítását, 'dass zur gründlichen Erörterung des türkischen Wortschatzes im Allgemeinen die Kenntniss des Magyarischen unentbehrlich ist' (18. l.). A ki ezt elhinné, nagyon elcsodálkoznék azon, hogy a munkában voltaképen csak nagyon kevés magyar-török egybevetéssel találkozunk, s azok is alig-alig lendítenek valamit a török szöfejtés ügyén. Egy-kettő kivételével tévesek is vagy legalább nagyon kétségesek. Pl. a *vak* szónak aligha van köze a t.

bag, Band'-hoz (61. l.); már akkor inkább a mandsu *vaka*, *fehlend*, *man-gelhaft*, *fehlerhaft* szóval lehetne kapcsolatba hozni | *olmak* 'sitzen' ∞ m. *ül* (48. l.); — a török igének az 'ülni' csak másodlagos jelentése, az eredeti: 'lenni' (vö. m. *val-*, *vol-* és finn-ugor rokonait); a m. *ül*-korábbi **ünl*-ből való (∞ vog. *ünl*-, *ül'*; vö. *yll*, *üll* NySz.) | az *üdr*, melyet V. a 'heilig' jelentésűnek vett *öd*-del (szerinte pro *id*) vet egybe (66. l.), a neológia alkotása (vö. *üdvöz* stb.); jobb lett volna az *idnap*, *üdnep*, *üdl*-, *idl*-félékre hivatkozni; THOMSEN és RADLOFF szerint egyébiránt az *öd* jelentése 'idő' | *barim*, 'Habe' ∞ m. *barom*, 'Habe, Vieh' (59. l.); — a mi szavunk alkalmasint a törökségből való, de a 'Habe' jelentésre eddigelé nem ismerünk semmi adatot | *agy*, im abstracten Sinne 'Sinn, Gedanke' (98. l.); — ezt a jelentést, a mely egyáltalán nincsen igazolva, nyilván csak azért tulajdonítja az *agy* szónak, hogy közelebb hozza a csag. *oj*, *oji* 'Gedanke, Sinn, Einbildung' szóhoz | *mag*, 'Lob' (*mag ätti* 'hohes Lob dargebracht' RADL.) ∞ m. *mag-as*, *mag-asztal* (83. l.); csak látszólagos egyezés, mert a t. *makta*-, valamint a mongol *maxta*- is egyenesen 'laudare, loben, preisen', míg a *magaszt(al)*-nak ez csak átvitt jelentése, az eredeti pedig 'erhöhen, erheben; emel, följebb emel' (NySz., MTsz.); vö. NyK. X. 121. | hogy a t. -*dan*, -*den* ablativusi ragnak a m. -*tól*, -*től* a régibb formája (102. l.), az oly merész állítás, a melyet semmivel sem lehet igazolni; a -*tól*, -*től* (**tüvö-l*) rag -*l*-je minden bizonynyal azonos a -*ból*, -*ből*, -*ról*, -*ről*, -*ól*, -*öl*, -*nól*, -*nül*, -*nul*, -*nül* ragok -*l*-jével (= vog. -*l*, osztj. -*l* abl., a melynek szabályos megfelelője más finn-ugor nyelvekben dentalis explosiva) | a *segít* mellett (a tör. *çök*, *cög* kedvéért) idézett magyar *sögít* (114. l.) nem létező alak | a *vég* és a *vén* szavak összetartozása (118. l.) teljesen önkényes föltevés | csag. *on*, alt. *ün* 'Stimme' ∞ m. *hang* (108. l.) az alaki eltérés miatt tarthatatlan egyeztetés | csag. *oš* 'jener' ∞ m. *az* (102. l.) látszólagos egyezés, a melyre nézve vö. NyK. X. 114.

Ezen tisztán csak a magyar-török egybevetések ellen tett kifogásaink mellett készségesen elismerjük, hogy a munkában nem egy, az eddigiektől eltérő érdekes és figyelemreméltó olvasat és magyarázat van, a melyek világosabbá teszik e régi nyelvemléknek egy-egy homályos helyét.

Sz. J.

Az indogermán nyelvtudomány fejlődése.

FRIEDRICH STOLZ: *Über die Entwicklung der indogermanischen Sprachwissenschaft*. Innsbruck 1899. 24 l.

STOLZ Frigyesnek, a történeti latin nyelvten kiváló művelőjének tanulmánya, melyet nem rég az innsbrucki egyetemen rektori beszédképen adott elő, szélesebb körben is figyelmet érdemel. Ha nem mutat is

be eddig ismeretlen adatokat, ha nem hirdet is új felfogást, mégis jól áttekinthető és sikerült képét rajzolja az indogermán nyelvtudomány fejlődésének és helyesen emeli ki azokat a vonásokat, melyek e fejlődés egyes stádiumait jellemzik. Talán nem lesz egész haszonnélküli dolog, ha a tőle rajzolt képet olvasóinknak is bemutatjuk.

Tanulmánya bevezetésében STOLZ arra utal, mily nagy fontossága van az indogermán összehasonlító nyelvtudománynak mind a classica-philológiára, mind a germán, román és minden egyéb philológiára nézve. Nem lehet ugyan tagadni, hogy az egyesre nézve meglehetősen nehézségekkel jár ama tudomány nem egy problémájának megismerése, sőt az indogermán nyelvtudománynak már csak a szokásos terminológiája is külön bevezető magyarázatra szorúl, de ezek a körülmények csak annál inkább kötelességükké teszik ama tudomány képviselőinek azt, hogy a kutatás eredményeit a különböző philologiai szakok művelőivel szájuk ize szerinti formában közöljék. A philologusokra viszont az a kötelesség hárulik ebből, hogy e kérdésekben rábizzák magukat az indogermanisták vezetésére s ezáltal megszerezzék az egyes nyelvek észszerű ismeretének nélkülözhetetlen alapfeltételeit.

STOLZ ezután az idg. nyelvtudománynak mintegy nyolcz évtizedre terjedő fejlődéstörténetét vázolja nagy vonásokkal. Három korszakot különböztet meg benne: a fejlődésnek első stádiuma BOPP Ferencz, a második SCHLEICHER Ágost, a harmadik BRUGMANN és DELBRÜCK nevéhez fűződik. BOPP úttörő munkássága után még nagyon sok tennivalójuk maradt követőinek: lassanként megváltozott a nyelvről s a nyelvi viszonyokról való alapfelfogás, az egyes idg. nyelvek ismerete mélyebbé, alaposabbá vált, sőt idővel e tanulmányok körébe kerültek oly nyelvek is, a melyeknek az idg. nyelvekhez való tartozását eladdig nem tudták vagy viszonyukat helytelenül fogták fel. BOPP nyelvtana első kiadásának címlapján csak a szanszkrit, zend, görög, latin, litván, gót és német nyelvet sorolja fel, a szövegben ügyet vet ugyan az ószlávra is, behatóbb figyelemben azonban csak a második kiadásban részesítette e nyelvet; e kiadásban egyuttal az örményre — bár ennek viszonyát még helytelenül ítélte meg — és az óperzsa ékiratok nyelvére is volt tekintettel. 1853-ban ZEÜSS a kelta nyelvészetet alapította meg, később HÜBSCHMANN az örmény nyelvnek, MEYER Gusztáv az albán nyelvnek különállását mutatta ki. Az örmény nyelvet újabban az indogermán nyelvcsalád thrák ágához szokták sorolni, s HIRT legújabban (1898) az albán nyelvnek is e thrák csoport-hoz való tartozását vitatta.

Az egyes nyelvek alaposabb megismerése mellett haladt és módosult a nyelvről és nyelvtudományról való általános felfogás is. Régebben, SCHLEGEL Frigyes és BOPP Ferencz korában, a nyelvet mintegy organiz-

musnak képzeltek s a nyelvnek valami szubjektív működést tulajdonítottak. Majd SCHLEICHER a természettudományi felfogás képviselőjéül lépett föl s a nyelvészetet az ember természetrajza egy részének («ein teil der naturgeschichte des menschen») mondotta. Ezzel szemben STEINTHAL a pszichológiai irányt alapította meg, ő egyengette meg útját a nyelv lényegéről való helyes felfogásnak. A nyelv magában véve nem afféle organizmus, mint valami élő lény, nem magában él, hanem csak a beszélőkben s a beszélők által. A nyelv WUNDT szerint az emberi szellem terméke, a mely folytonosan fejlődik; természeti feltételektől csakis annyiban függ, mint a történeti fejlődésnek más productumai. A nyelvtudománynak és a természettudománynak látszólagos rokonsága csak azon alapszik, hogy egy a módszerük: az inductív, összehasonlító methodus.

Az indogermán nyelvtudomány, úgymond STOLZ, régebben inkább az irodalmi tanulmányok szolgálatában volt: eleinte főleg az óind irodalom emlékei felé fordult a kutatók érdeklődése, később a görög és a latin nyelv tudományos megismerésében tesz szolgálatot, — így CURTIUS Györgynél is az összehasonlító nyelvészetnek tulajdonkép csak másodrendű szerep jut. SCHLEICHERÉ az az érdem, hogy az indogermán nyelvészetet önczélának tekintette; ez a felfogása külső kifejezést nyert az indogermán alapnyelv restructiójában. Persze tévedés volna azt hinned, hogy ez az alapnyelv az indogermán családhoz tartozó nyelvek közös anyjának a legeredetibb alakja is, hogy ez az igazi ősz nyelv. Nem tudjuk pl. hogy a restructuált **ékhuos* 'ló', **gʷōs* 'marha', **bhērō* 'viszek', **mineúmi* 'kisebbítek' szónak nem voltak-e valamikor még régibb alakjai is. — Az ősn nyelv kérdésével összefüggésben van a gyökök elmélete. Tudjuk, hogy az efféle 'gyökök' mint *bheuǵ*: *bhuǵ*, *leiǵ*: *liǵ* stb. pusztán grammatikai abstractiók s hogy, a mennyire az idg. nyelvek fejlődését történetileg kimutathatjuk, mindig csak kész szóalakok szálltak nemzedékről-nemzedékre. Mindamellet vannak bizonyítékaink arra, hogy volt valamikor egy régibb, a mostanitól különböző nyelvállapot: az efféle szóösszetételek, mint gör. *ἰππό-δοος*, ói. *aqva-jít* a nyelvnek oly korszakára utalnak, a melyben a *ἰππο-*, *aqva*-féle alakok, az úgyn. 'tövek', a miket a történeti időben már csak elvonás útján fejthetünk ki, még valósággal használatban voltak, a mikor tehát a flexio, a mely lényegére nézve tudvalevőleg nem egyéb mint összetétel, még nem volt egészen kifejlődve. Ebben az időben így beszélhettek: *ékhuo so* (tő és mutatónévmás, tkép 'ló az'), hogy a nominativust jellemezzék; *ékhuo sjo* volt a genitivus jellemzése; ez alakokból még az idg. alapnyelv korában *ékhuos*, *ékhuosjo* váltak, ezek azután a gör. *ἵππος*, *ἵπποιο*, az ói. *aqvas*, *aqvasya* alakokban tükröződnek vissza.

Az indogermán összehasonlító nyelvtudomány legújabb korszakát,

a mint már előbb említettük, a nyelvnek pszichológiai felfogása jellemzi. Régebben szinte úgy bántak a szavakkal, mint valami holttestekkel, — most a nyelvtudomány alaptétele, hogy tárgya a *beszélt* szó. A nyelvtudósnak az emberi gondolkozó- és beszélőtevékenység törvényeire kell ügyet vetnie s ezekből kell levezetnie a nyelvi jelenségeket. Az újabb nyelvtudomány azt a tételt is elejtette, hogy a nyelveket keletkezésük és fejlődésük korszakában (kifejlődésük ,tetőpontjáig‘) más szempontból kell vizsgálni, mint ,sülyedésük‘, ,romlásuk‘ korában. E felfogás értelmében a modern nyelveket, pl. a latinból keletkezett román nyelveket csakugyan elfajúlt, romlott nyelveknek tekintették s mikor a nyelvekben uralkodó törvények kiderítéséről volt szó, nem becsülték őket annyira mint a ,tisztá‘ és tiszteletreméltó szanszkrit nyelvet. Igazi szerencse volt a nyelvtudományra nézve, hogy Bopp Ferencz után nem sokára GRIMM Jakab lépett föl történeti német nyelvtanával s hogy a huszas években DIEZ Frigyes megalapította a román philológiát. GRIMMnek köszönhető a hangváltozások következtettségének felismerése és nyelvjárások megbecsülése. Az idg. nyelvtudomány germanistáktól és romanistáktól tanulta a tapasztalati megfigyelésnek megbecsülését is, ezzel kapcsolatban vált a phonetika is a nyelvészetnek nagyfontosságú segédtudományává. Az idg. nyelvtudomány főleg az 1876—1886-ig terjedő évtizedben heves küzdelmek színhelye volt. E küzdelmek egyik főtárgya a hangtörvények kivételnélküliségének, jobban mondva: általános érvényességének kérdése volt; ezt ma már a nyelvészek nagy többsége legalább logikai követelménynek fogadja el s vizsgálataiban alkalmazza, habár a hangtörvények érvényességének térbeli meghatározásának kérdésére bajosan lehet egészen kielégítő választ adni. A hangtörvények hatását ugyanis gyakran lelki hatások keresztezik, a melyeknek az analógiás képzések az eredményei. E mellett gyakran számba kell venni szomszéd nyelvjárások vagy egész idegen nyelvek hatását is: pl. az előbb említett idg. **q^uos* ,marha‘ szónak a latinban a hangtörvények szerint **vos* alakját kellene várnunk: az e helyett használatos *bos* alakot az oszk-umbriai nyelvből kell származtatnunk, ebben a nyelvben ez volt a hangtörvényeknek megfelelő alak. A «nyelvkeveredés»-nek ez a szempontja is újabb időben érvényesült; ennek főleg a szófejtés terén van fontossága. A nyelvtudomány legújabb irányát röviden az *oksági elv* szemmeltartása jellemzi; lehetőleg meg kell magyarázni s meg kell okolni azt is, a mi a szabálytól eltér.

STOLZ végül egy pillantást vet az indogermán nyelvészettel szoros kapcsolatban levő reális tudományra, az összehasonlító idg. kultúr- és régiségtörténetre. Ebben a tudományszakban a nagyon is sok bizalommal lévő biztosságnak korszakára a néha talán nagyon is túlságba menő

kétkedésnek kora következett. Annak a reménynek kifejezésével, hogy az egészséges skepsisnek a prähistorikus és anthropologiai kutatással karöltve talán sikerülnie fog, hogy világosságot derítsen az idg. nép őskorára, befejezi érdekes és tanulságos fejtegetéseit.

PETZ GEDEON.

Egyiptomi nyelvtan.

MAHLER EDE: *Az egyiptomi nyelv alapelemei.* Budapest, 1899. 4-r. XXI + 90 l.

A szerző, ki a budapesti tudomány-egyetemen az egyiptológia magántanára, legfőképen hallgatóira való tekintettel írta e könyvet, s a célja az volt, hogy a kezdők kezébe olyan vezérfonalat adjon, a mely őket az egyiptomi nyelv tanulmányába lehetőleg könnyen bevezesse. Az eddig megjelent egyiptomi nyelvtanoknak u. i. jobbára az a bajuk, hogy az egész eddig összehordott tudományos anyagot felölelik, s így nem igen valók a kezdők kezébe. Ezen a bajon akart a szerző segíteni.

A munka négy részre oszlik. Az első rész az egyiptomi nyelvről, írásról és irodalomról ad világos tájékoztató áttekintést, s a végén föl vannak sorolva a legfontosabb művek és folyóiratok, a melyek az egyiptológia tanulmányába bevezetőül szolgálhatnak. A második rész az egyiptomi nyelv grammatikája, a melyben a szerző különösen az egyes fejezetekhez csatolt gyakorlatokra fektetett súlyt. A harmadik rész az egyiptomi történelem különféle korszakaiból vett szövegeket tartalmaz. A negyedik rész pedig a könyvben előforduló szavaknak szótár-alakban való összeállítása.

A nagytudományú szerző elismerésre méltó munkát végzett, s ha teljesülni fog azon óhajtása, hogy az egyiptológia, a melynek a külföldön oly széleskörű irodalma van, nálunk is meggyökerezze, ebben az öv lesz az úttörés érdeme.

Q.

Új könyvek és füzetek.

KÜNOS, IGNAZ. *Mundarten der Osmanen.* (Proben der Volksliteratur der türkischen Stämme, herausgegeben von Dr. W. RADLOFF. VIII. Theil.) St. Petersburg, 1899. n. 8-r. LII + 588 l. Ára 15 márka.

PRÖHLE VILMOS. *Rendszeres oszmán-török nyelvtan.* Pozsony 1899. (Stampfel-féle tudományos zsebkönyvtár.) Kis 8-r. 96 l. Ára 30 kr.

VUTKOVICH SÁNDOR. *Magyartalanságok.* Pozsony, 1899.

Kisebb közlések.

Töm, temet. E két szónak az összetartozására már OTROKOSI rámutatott: „Hinc [a *töm*] verbum Hung. *temi* vel usitatus *temeti*: sepelit, eo quod fossa in sepeliendo terra compleatur“ (Orig. Hung. 308. idézve a NySz.-ban). KASSAI (Szókönyv V. 87.) és CzF. szintén megemlíti az összetartozást. Ezt a föltevést valószínűvé teszi az, hogy 1. a *töm* szónak van *tem* (nem *tēm*!), a *temet*nek pedig *tömet* változata; ez utóbbi a HB.-ben fordul elő: *tumetivc* (olv. *tömetjök*); a *tem* pedig a régi irodalomban meg a nyelvjárásokban (l. NySz., MTsz.); 2. mind a kettő előfordul ugyanazon két jelentéssel; v. ö. *temik* a halottat‘ stb.; két ludat *temettem*‘, *megtemeti* [a] csizmáját szalmával‘ (MTsz.).

Üll, ill. A ‚feiern‘ jelentésű *ül* igének nemcsak a régi irodalomban, fordulnak elő eredetibb *dl*-es alakjai (*ydlík*, *idleni*, *idlyük*, *wdól*, *wdólwk*, *üdlenék*, *üdlik* NySz.), hanem ilyen alakot egy népnyelvi közleményben is találtam: „Jövő húsvétot pároddal *időjid*“ (Szabolcs m. Őr Nyr. VI. 236; húsvéti mondókában). Az *időjid* alak nyilván hiba e h.: *időjed* (< **idöljed*).

Tikkad. Ezen szónak a ‚langveo‘ valószínűleg csak másodlagos jelentése, s eredetibb a ‚fullad‘ jelentés; v. ö. *tikácsol*: ‚fuldokol, fuldokolva szaggatott csuklásszerű hangot ad‘; *meg-tikkan*: ‚megfullad‘; *tikog*: ‚fuldokol, fuldokolva köhög stb.‘; *tikol*: ‚fuldokol‘ (MTsz.). Lehetséges, hogy az ezekből kiváló **tik*- alapszó megfelelője a finn *tukke*- ‚tillstoppa, stoppa, tappa, fördämna, stänga, spärre‘ (LÖNNROT), ‚bedugni, betömni‘ ige, a melynek a származéka *tukehtu*- ‚qväfvas, dämpas, förqväfvas, bli förqväfd, andtäppt, storkna‘ (LÖNNROT), ‚megfulladni; elfojtódni (tűz)‘ ige. E szerint a **tik*- igének az alapjelentése a ‚bedugás, betömés‘ lehetett, a melyből könnyen fejlődhetett a származékoknak, fullad, fulladoz‘ jelentése. — Mindenesetre számba kell azonban venni a *tikog* mellett a *kikog*, *cikog*, *cikákol* (MTsz.) igéket is, a melyek hangutánzó alapszóból valóknak látszanak.

Sz. J.

A Magyar Tudományos Akadémia kiadásában megjelenő

FOLYÓIRATOK:

Akadémiai Értesítő. A M. Tud. Akadémia megbízásából szerkeszti *Szily Kálmán* főtítkár. Tizedik kötet. 1899. évfolyam.

A M. Tud. Akadémia üléseiről a tárgyalásokat jegyzőkönyvi alakban, az üléseken fölolvastott emlékbeszédeket, jelentéseket, birálatokat, valamint az értekezések kivonatait (ha ugyan a kivonatozásra alkalmasak) külön cikkek során közli. Ismerteti az osztályértekezletek és állandó bizottságok tárgyalásait, kizárva belőlük azokat, a melyek szélesebb köröket is érdekelhetnek. Az Akadémia kiadásában vagy az ő támogatásával megjelent munkák- és folyóiratokról tárgyas ismertetéseket közöl vagy az illető szerzők és szerkesztők, vagy más megbízható szakférfiak tollából. Megjelenik minden hó 15-én. Évi előfizetési ára 3 frt. Az «Akadémiai Értesítő»-t díjtalanul és bérmentve kapják: az Akadémia minden rendű belfogadott, alapítványtevői s a Könyvkiadó Vállalat pártoló tagjai. Az I—IX. kötet még néhány példányban rendelkezésre áll. Egy-egy kötet ára 3 frt; a Könyvkiadó Vállalat új aláíróinak 2 frt 25 kr.

Archaeologiai Értesítő. Új folyam. XIX. köt. A M. Tud. Akadémia arch. bizottságának és az orsz. régészeti s embertani társulatnak közlönye. Szerkeszti *Hampel József*.

Célja a hazai és külföldi archaeologiai és műtörténelmi mozzanatok a közönséggel megismertetni, és kisebb archaeologiai s műtörténelmi cikkeket közölni. Megjelenik évenként öt füzetben, mindenkor hat nagy ívnyi tartalommal és számos képpel, február, április, június, október és december hónapok 15-ik napján. Bolti ára 6 forint; egyes füzetek ára 1 frt 20 kr.

Athenaeum. Philosophiai és államtudományi folyóirat. A M. Tud. Akadémia megbízásából szerkeszti dr. *Pauer Imre* osztály-titkár. Nyolczadik évfolyam.

Az «Athenaeum» a philosophia és államtudományok szakszerű művelését és tudományos irodalmi fejlesztését tűzi feladatául. Megjelen az Akadémia kiadásában évnegyedenként, évi 30—35 ívnyi tartalommal. Előfizetési ára 5 frt.

Irodalomtörténeti Közlemények. Kilenczedik évfolyam. Szerkeszti *Szilády Áron*, a bizottság elnöke.

E negyedévenként megjelenő folyóirat a M. Tud. Akadémia irodalomtörténeti bizottságának megbízásából bocsátatik közre s irodalomtörténeti tanulmányokat és adatokat közöl. Előfizetési ára egész évre 5 frt, egyes füzet ára 1 frt 50 kr.

Mathematikai és Természettudományi Értesítő.
XVII. kötet. A M. Tud. Akadémia III. osztályának folyóirata. Szerkeszti *Kőnig Gyula* osztálytitkár.

A «Mathematikai és Természettudományi Értesítő» a M. Tud. Akadémia III. osztályának folyóirata, melyben az ülésein részletesen bemutatott vagy csak röviden bejelentett tudományos munkálatokat teszi közzé, föltéve, hogy a követelményeknek megfelelnek. Az Értesítőben csak oly közlemények foglalhatnak helyet, melyek az illető szaktudomány művelésében az elért eredmények vagy a használt módszerek tekintetében haladást jeleznek és irodalmi szempontból is kellő gonddal készültek. Terjedelem tekintetében az Akadémia rövid és szabatos fogalmazást kíván, melyben a dolgozat tudományos tartalmának megértésére szükséges részletek kellően kidomborodnak. Az Értesítő évi öt füzetben jelenik meg; a füzetek megjelenési határideje február, április, június, október és december hónapoknak mindenkor utolsó napja. Előfizetési ára egy-egy kötetnek 5 frt.

Nyelvtudományi Közlemények. Huszonkilenczedik kötet.
A Magyar Tudományos Akadémia nyelvtudományi bizottságának megbízásából szerkeszti *Szinnyei József*.

A tágabb értelemben vett magyar nyelvtudományt öleli fel, melynek feladatai a magyarral hason alkotású altáji nyelveket behatóan tanulmányozni s tudományosan feldolgozni, kiváló tekintettel arra, hogy a magyar nyelv tényeinek földterítésére vagyis tudományos megfajtására szolgáljanak. Más, bár nem hason alkotású nyelveknek, a melyek a magyarral történelmileg érintkeztek, reá gyakorolt hatását feltüntetni. Megjelenik negyedévenként, még pedig márczius, június, szeptember és december elsején. Az egész évfolyam legalább harmincz ívből áll s előfizetési ára 3 frt.

Történelmi Tár. Évnegyedes folyóirat. Kiadja a Magyar Történelmi Társulat közvetítése mellett a M. Tud. Akadémia történelmi bizottsága.

Megjelenik minden negyedévben 12 íves füzetben, félig feldolgozott forrástanulmányokat, magyar történelmi levelezéseket, kisebb naplókat és forrásmunkákat, művelődéstörténeti adatokat stb. tartalmaz. Egyes füzet ára 1 frt 30 kr.

Megrendelhetők

a M. Tud. Akadémia könyvkiadó-hivatalában

Budapesten, V. kerület, Akadémia-utca 2. szám.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.